

dc_77_10

MONOK ISTVÁN

**A magyarországi f nemesiség könyves m veltsége
a XVIóXVII. században**

Értekezés a
Magyar Tudományos Akadémia doktora
cím elnyéréséért

SzegedóEgeróChatou
2010

Tartalom

El szó	4
Nemesi udvar és könyvkultúra Magyarországon a XVIóXVII. században ó az interpretáció lehet ségei	15
A nemesség könyves m veltségének forrásai	38
Királyi udvar ó fejedelmi udvar	49
F nemesi könyvtárak	61
Az Istvánffy-könyvtár Vinicán és Paukovecen	61
A Mikulich-könyvtár Belecen	68
A Zrínyi család könyvtárai Csáktornyán	73
A Bánffy család alsólintvai udvara és könyves m veltsége	87
A Batthyány család németújvári udvara és könyves m veltsége	92
A Nádasdy család sárvári és pottendorffi udvara és könyves m veltsége	113
Az Esterházy-könyvtárak Lakompakon, Fraknón és Kismartonban	125
A Thurzó család könyvtárai	153
A Pálffyak könyvei	170
Az Illésházy-könyvtárak	175
A Czobor család könyvei	182
Majthényi György könyvei Kesselk n	185
A Révay család könyves ügyei	186
Az Ostrosith-könyvtár Illaván	194
A Berényi család könyvtára Karancsberényben(?), könyveik Temetvényen	202
A Forgách család könyvtárai	210
A Rákóczi-könyvtárak	219
Pázmány Miklós könyvei	236
A Balassa család könyvei	243
Csáky István könyvtára	245
A Thököly család könyvei	251
A Szirmay család könyvtárai	253
Bercsényi Miklós könyvtára Ungváron256	
Összegzés	260
Felhasznált szakirodalom	266
Rövidítések	306

Mottó:

„Parler de livres et non de textes”* (A könyvről, és nem a szövegről beszélni) ó ez a
könyvtörténet

* Bernard LEPETIT–Christian TOPALOV: *La ville des sciences sociales. Notes pour une enquête*. In: *La ville des sciences sociales*. Sous la dir de Bernard LEPETIT, Christian TOPALOV. Paris, 2001, Belin. 9. Vagyis a könyvtörténet ezzel járul hozzá a műveléstörténethez, a tudománytörténethez, és paradox módon a szövegtörténethez.

El szó

A legtöbb történeti munkában nem tudhatjuk el re, mit is jelent a űmagyarországiö megjelölés. Esetünkben a kora újkori történelmünk valóságának megfelel en kell érteni. Ez azt jelenti, hogy a Magyar Királyság értend űMagyarországö alatt, igaz, hogy az Istvánffy és a Mikulich könyvtárak esetében átlépünk a Horvát Királyság területére, Varasd megyébe. A Horvát Királyság azonban a magyar korona része volt, politikai önállósága az ehhez való tartozás mentén rendezett viszonyt jelentett. Nem tárgyaljuk azonban az Erdélyi Fejedelemség el kel inek könyvtárait, a *Partium Regni Hungariae* pedig nem kínál eldöntend helyzetet: nem ismerünk a kérdéses korszakból f nemesi könyvtárakra vonatkozó dokumentumokat.

Dolgozatom szerkezetének megválasztásakor felmerült egy űHorvátországö, űNyugat-Magyarországö és űFelföldö tagolás, ezt azonban elvettem. Szükségesnek látom azonban, hogy err l a lehetséges tagolásról az el szóban szót ejtsek.

Általában nem értek egyet azzal, ha a mai horvátországi területek történeti kutatását mell zik a magyar m helyek. Fel sem vet dik, hogy egy-egy vizsgálat tárgyát ne képeznék a mai szlovákiai részek, vagy a Romániához került egykori magyar régiók (Partium, Erdély, Temesvidék).¹ Valóban vitatható, ha a dalmáciai nemességet bevonjuk a vizsgálatba, hiszen egy alapjaiban eltér m vel déstörténeti koordináta-rendszerben éltek.² A szlavónia, illetve Varasd és Zágrád megyék³ horvát nemességének iskolázottsága, vallási szokásai, olvasmányai azonban nem tértek el a nyugat-magyarországi katolikus magyar nemességét l. A kora újkorban az itteni nemesek általában kétnyelv ek (horvát és magyar) voltak, ismerték a latint, mint az adminisztráció, és az országgy lések (horvát és magyar) nyelvét, sokan közülük Grácban, Bécsben tanultak, vagyis a német nyelv ismerete sem volt ritka körükben. Velence közelsége, illetve a dalmát nemesség kétnyelv sége (horvát és olasz), a gyakori házassági, vagy csak egyszer en gazdasági kapcsolatok miatt az olasz ismerete sem csak sporadikusnak mondható. A Zrínyi család példája a XVII. században nem csak a mai kutatók számára jelenti a kapcsolatot a horvát és a magyar kultúra között, a korban, tekintélyük okán is, kialakult udvaraikban egy könyvekkel valamit kezdeni tudó, valóban horvát-magyar, kétnyelv nemesi

¹ Még a magyar nemzeti bibliográfiai munkákból (RMNy) is kimaradt például a XVI. században Nedelic (Nedeli– e), amely ráadásul Zala megyéhez tartozott, vagyis semmilyen értelemben sem a Horvát Királysághoz. A XIX. századi Csáktornyának (akovec, egykor Zala megye) ugyancsak szerepelnie kellene a nemzeti bibliográfiai számbavételben 1920-ig.

² Talán nem bántó egy tudományos igény dolgozatban, ha azt mondjuk, hogy a m vel déstörténeti határ ott húzódik a két terület közt, ahol már nem *šunka*-t, hanem *pršut*-ot készítenek a sertés combjából.

³ Történetileg lásd: PÁLFFY Géza: *Horvátország és Szlavónia a XVI–XVII. századi Magyar Királyságban*. Fons, 9(2002). 1076121.

kör.⁴ De elmondható ez a többiekre is: Keglevichek, Bothok, Gyulayak, Frangepánok, Erd dyek, Draskovichok stb. Legtöbbüknek voltak birtokaik, udvaraik Magyarországon, sokuknak a tenger mellé is.⁵

A kérdés, hogy együtt vizsgálható-e a magyar és a horvát nemesség olvasmánykultúrája, a török hódításnak köszönhetően persze csaknem tisztán elméleti marad. A hódoltság alatt él Szlavóniából egyetlen kora újkori könyvtárat sem ismerünk, jóllehet van olyan horvát helyismereti irodalom, amely szerint valamelyik budai pasa a *Bibliotheca Corvina* egy részét magával vitte Valpó (Valpovo) várába.⁶ Varasd és Zágráb megyéből viszont van néhány tényleges emlékünkből, amelyek alapján jellemezhetjük a terület nemességének a múltját. Természetesen a horvátországi nemesi családokról is elmondható, hogy források tekintetében nem elkényeztetett a múlttal. Vannak olyan emlékeink, amelyek önmagukban állnak, igaz beszédesen. Ilyen például a Draskovich család könyvtártörténeti helye. Számos kérdés kapcsán elfordul a nevük, de a családi könyvtár XVII. századi katalógusának nyomára eddig nem akadt senki. Biztosan komoly gyűjteményük volt, hiszen nyomtatott *ex librist* is készítették 1635 körül, amikor grófi címüket elnyerték.⁷ Örökölték Istvánffy Miklós könyvtárának egy részét is, és jó néhány családtag, amikor főpapi méltóságot nyert, gazdagon adományozott könyvei közül. A XVI. században felemelkedett, Horvátországban birtokokat szerző Gyulay család hasonlóképpen gazdag könyvtárral bírhatott. Nyomtatott *ex libris*ük csak a XVIII. század legelejéig maradt fenn,⁸ de XVI. századi gazdagságukat, családi kapcsolataikat látva képzelhetetlen, hogy ne lett volna korábbi gyűjteményük. Természetesen felsorolhatnánk a legtöbb nemes családot, akinek egy-egy könyve fennmaradt napjainkig, de inkább azokat veszem számba, amelyek olvasmányairól annyi információnk van, amely alapján az eruditio jellegét is megítélhetjük.

⁴ Erre utal BENE Sándor könyvének szelleme is: *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát történeteje*. Bp., 2000, Argumentum. (Irodalomtörténeti Füzetek, 148.)

⁵ Az utóbbi évek leginkább példaadó eseménye a közös múlt közös kutatása irányában három könyv megjelenése: *Croato-Hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza : a horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*. Ured.: Milka JAUŠ-PINHAK, KISS Gy. Csaba, NYOMÁRKAY István. Zagreb, 2002, Katedra za hungarologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Matica hrvatska. 1676179.; *Hrvatsko-mađarski odnosi, 1102–1918. Zbornik radova*. glav. ured.: Milan KRUHEK. Zagreb, 2004.; *A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében*. Szerk.: BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Bp., 2007, Zrínyi Kiadó.

⁶ HOCH-KUHA , Franjo fiaver: Valpovo i njegovi gospodari. Zagreb, 1876, Dioni . 24625.

⁷ OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, exl. 107.

⁸ OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, exl. 181.

Sokszor tettem fel magamnak a kérdést, hogy van-e egyáltalán értelme Nyugat-Magyarországról beszélni?⁹ Van-e olyan jelenség ezen a Zala, Vas, Sopron, Moson, Győr, Veszprém megyék területén (már amit nem foglalt el a török), amely megkülönbözteti a Felföldtől, vagy a Partiumtól, Erdélytől? Utóbbi két területi egység mivel dési arculatában valóban különbözik, de a Felföldtől, itt is inkább a mai nyugat-szlovákiai területektől is meg kellene tudni különböztetni Nyugat-Magyarországot. A Miskolci Egyetem külön konferenciát rendezett a kérdéssel, ahol a kora újkori névhasználatról a XX. századig végigtekintették, és számos aspektusból elemezték a különbözőségeket.¹⁰

Általános jelenség, hogy a török hódítás előtt jelentős számú lakosság menekült északra.¹¹ Feként szerbek, horvátok és magyarok. Ekkor menekültek fel a gazdag szegedi, makói és kecskeméti családok Nagyszombatban, Pozsonyban, Kassán, Nagyváradon és persze más városokban is, ekkor települt jelentős horvát falusi lakosság az egykori Zala, Vas, Sopron és Moson megyei településekre. Az egyházi tisztségviselők, sokszor csak címzetes püspökök Nagyszombatban, Pozsonyban rendezkedtek be, az országgyűlések jellemzően Pozsonyban voltak. A XVI. század második felében a Habsburg Örökös Tartományokból, majd később a harmincéves háború idején Sziléziából, Csehországból, Württembergből, Pfalzból, Bajorországból, de Bécsből (Hernals) is nagyszámú protestáns települt ugyanerre a területre, a polgárok feként Sopronba, Ruzsra és Keszegre, a lelkészek a helyi protestáns feurak birtokain helyezkedtek el.¹² A cseh nyelvű exulánsok első sorban a szlovákok lakta területen

⁹ Már számos tanulmányban foglalkoztam e terület kulturális intézményeivel. A fő nemesi udvarokról írt tanulmányaim összegzése az alábbi fejezet. Lásd: MONOK István: *Arisztokraták és könyvkultúra a XVI–XVII. században két birodalom határán. – A Bánffy-család alsó-lindvai udvara és könyves műveltsége. – A Nádasdy-család sárvári és pottendorfi udvara és könyves műveltsége. – A Batthyány-család németújvári udvara és könyves műveltsége.* In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700.* Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 11616., 616104.; a terület polgárságának könyvanyagáról lásd ADATTÁR 18/162. az itt közölt forrásokat több tanulmányban elemeztem, szándékaim szerint átdolgozva közreadom két egy *Cives legentes. A magyarországi polgárság könyves műveltsége a 16–17. században* című kötetben.

¹⁰ BESSENYEI József: *A Felső-Magyarország fogalom kialakulása és tartalma a XVII. század végéig.* Ó KULCSÁR Péter: *Felső-Magyarország a régi irodalomban.* In: *Felső-Magyarországtól Észak-Magyarorszáig.* A 2000. november 8-án a Miskolci Akadémiai Bizottság Székházában tartott konferencia anyaga. Szerk.: BESSENYEI József. Miskolc, 2001, Miskolci Egyetemi Kiadó. 6612., 53659.; Vö.: BESSENYEI József: *Felső-Magyarország mint történeti földrajzi fogalom.* In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis.* 2(1995) Nr. 2. 77683. Lásd még: BITSKEY István: *Kultúrák metszéspontján: Felső-Magyarország a 17. században.* In: *U : Mars és Pallas között. Műltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyar irodalomban.* Debrecen, 2006, KLTE (Csokonai könyvtár, 37.) 1236140.

¹¹ Összefoglalóan: BESSENYEI József: *A menekültek és a magyarországi városhálózat kialakulása a török hódítás kezdeti periódusában.* In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk.: FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György. Bp., 2002, MTA TTI. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek, 2.) 75686.; U : *Menekültek. A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemisza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében.* Miskolc, 2007, ME Kiadó.

¹² MONOK István: *Die Bibliothek des Johann Jacob Knaus. Die Reste einer württembergischen protestantischen Bibliothek in Güssing.* In: *Jahrbuch des Ungarischen Kulturinstitutes in Stuttgart.* Hrsg. von Gyula KURUCZ. Stuttgart, 2003. 1386146.; U : *Württembergi exulánsok Batthyány Ferenc udvarában.* MKsz,

telepedtek le, Észak-Nyitra, Trencsén, Turóc, Árva, Liptó, Szepes, Sáros vármegyékben, de a habánok tovább mentek olyan f urak birtokaira, ahol letelepedésüket segítették, egészen Erdélyig. Etnikailag, nyelviileg és vallásilag nagyon összetett területre l van tehát szó. Ez azonban sokban nem különbözteti meg Nyugat-Magyarországot a Felföldt l. A protestáns egyházak szervezésében már találunk különböz ségeket. A kálvinista egyház a Felföld nyugati részein, és az északi megyékben nem tudott meger sódni (a magyar lakosság jellemz en katolikus maradt, a szlovákok pedig jelent s részben lutheránusok lettek), a nyugat-magyarországi területen pedig ó azt hiszem köszönhet en az egyházak támogató f urak hozzáállásának is¹³ ó a lutheránusoktól való elkülönülés folyamata lassabban zajlott le.¹⁴ A csepregi zsinat el tt (1591) ez a szétválás nem történt meg, s t, Balásfi Tamás *Csepregi iskola* cím munkáját 1616-ban még mindkét felekezethez tartozóknak szánja, ami utalhat akár arra is, hogy az iskola ilyen értelm hovatartozása még nem d lt el teljesen.¹⁵ Kétségtelen különbség a német lakosság szellemiségében mutatkozik.¹⁶ A Felföldön a németajkúak túlnyomó részt városokba tömörülten laktak, karakteres lutheránus közeget

2003. 2056211.; U : *Die kulturvermittelnde Rolle des Batthyány-Hofes an der Wende vom XVI. zum XVII. Jahrhundert*. In: *Deutsche Sprache und Kultur, Literatur und Presse in Westungarn/Burgenland*. Hrsg. von Wynfrid KRIEGLER, Andrea SEIDLER. Bremen, 2004, Edition Lumière, 75690.; U : *Exulanten aus Bayern, Oberpfalz und Pfalz am Batthyány-Hof an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts*. Ungarn Jahrbuch 2004. 1786189.

¹³ Vitathatatlan, hogy a legf bb oka ennek a toleranciának a szegénység. A hazai egyetemek hiányában a XVI. század közepén jellemz en a protestáns egyetemet, Wittenberget célozták a (nem lutheránus, és nem kálvinista) f urak által támogatott diákok. Szabó András tanulmánya a sárospataki iskolamesterekr l világosan mutatja, hogy a kálvinista iskola tanárainak többsége Wittenbergben járt (Philipp Melanchthonhoz). Vö.: SZABÓ András: *A késő humanizmus irodalma Sárospatakon, 1558–1598*. Debrecen, 2004, Hernád Kiadó. (Nemzet, egyház, m vel dés, 1.); a toleráns Wittenberg változása után a legkedveltebb Heidelberg lett, ahol az irénikus eszmék csak egy volt a szellemi kohóban (angol, olasz nonkonformisták, hugenották, másutt meg nem t rt lutheránusok, helvét hitvallásúak alkották a mixtura elemeit). Vö.: TURÓCZI-TROSTLER József: *Szenczi Molnár Albert Heidelbergben*. In: U : *Magyar irodalom, világirodalom. Tanulmányok*. II. kötet. Bp., 1961, Akadémiai Kiadó. 1096155.; HELTAI János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1980. Bp., 1982. 2436347.; URAY Piroska: *Az irénizmus Magyarországon a 16–17. század fordulóján*. In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században*. Szerk.: VARJAS Béla. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó. 1876207. Lásd még: SZABÓ András: *A heidelbergi egyetem levéltárának magyar vonatkozású iratai (1560–1622)*. In: „Nem súlyed az emberiség!...” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. F szerk.: JANKOVICS József. Bp. 2007. MTA ITI. <www.iti.mta.hu/szorenyi60.html>

¹⁴ Igaz, a Bányai Evangélikus Egyházkerület megszervezése is csak a XVII. század els évtizedeiben történt. A protestáns egyháztörténetírás még a régi monográfiákat kell, hogy használja: THURY Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története*. IóII. kötet. Pápa, 1906, 1908, Kis Tivadar Nyomdája (Hasonmása: Sajtó alá rend.: KONCSOL László. Pozsony: Kalligram, 1998. (Csallóközi kiskönyvtár)); PAYR Sándor: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története*. Sopron, 1924, Székely és Társa; a legalaposabb összefoglalás a XVI. század végéig: ZOVÁNYI Jen : *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Sajtó alá rend.: LADÁNYI Sándor. Bp., 1977, Akadémiai Kiadó. (Humanizmus és reformáció, 6.); Vö.: *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai*. Szerk.: KÖBLÖS József, KRÁNITZ Zsolt. Pápa, 2009, Pápai Református Gy jtemények. (A Pápai Református Gy jtemények kiadványai. Forrásközlések, 10.)

¹⁵ Pozsony, 1616, Érseki nyomda, RMNy 1116

¹⁶ Vö.: Pukánszky Béla máig használható klasszikus munkájával. Új kiadása: PUKÁNSZKY Béla: *Német polgárság magyar földön*. Bev.: NIEDERHAUSER Emil. Bp., 2000, Lucidus Kiadó. (Kisebbségkutatás könyvek, 7.)

formálva. A nyugat-magyarországi németiség jelentős része falvakban lakott, a városokban (főként Kassa szegén) határozott magyarosodási folyamat zajlott le.¹⁷ Az itteni birtokosok középb-, és kisnemes familiárisai, jobbágysai németek, magyarok és horvátok voltak,¹⁸ míg az északi megyékben inkább szlovákok és magyarok. A nemesség családi kapcsolatai nem kötődtek ilyen területi felosztáshoz, ha csak az új arisztokrata honlap genealógiai táblázatait fellelőzzük,¹⁹ látjuk, hogy a kötetünkben említett családokra minden megállapítás jellemző lehet, hiszen mindenki rokona volt mindenkinek.

A Királyi Magyarországnak a Duna vonalától, illetve keleten a Török Hódoltságtól északra eső része minél déstörténeti arculatát tekintve tehát, különböző régiókra csak nagyon távoli megközelítésben osztható.²⁰ Ez a különbözőség emellett még a minket most szorosabban érdeklő közel két évszázad során időszakonként másként és másként jellemezhető. A magyar nemesség és a tehetősebb polgárság jelentős része húzódott ide a török elől, sok tekintetben gazdagítva a területet, amely gazdagságot (m emlékek, intézménytörténeti múlt, stb.) ma leginkább csak a szlovák állam törekszik koncepciózus kulturális politikával mint *Memoria Slovaca* (és nem *Memoria Slovaciae*) felmutatni.²¹ Nem szeretnénk persze a XX. század eleji protestáns, főként kálvinista egyháztörténetírás tipológiáját (katolikus: labanc, lutheránus: német, kálvinista: magyar)²² sem átvenni, sem folytatni, de annyi bizonyos, hogy a helvét hitvallást követők inkább a Tiszáninneni és a Tiszántúli Egyházkerületekben (a *Partium* is ez utóbbihoz tartozott) voltak jelentős többségben, a Dunántúli Református Egyházkerület a Dunától északra eső területein kevésbé. A csaknem kizárólag szlovákok lakta északi vármegyék lakossága evangélikus, vagy katolikus volt, a városi németeké lutheránus. A Pozsony ó Nagyszombat ó Nyitra ó Kassa vonalon élő magyarok és szlovákok jórészt katolikusok maradtak. (Nem jelenti ez azt, hogy Nagyszombatban egy ideig ne lett volna erős református gyülekezet, vagy hogy éppen Kassa

¹⁷ Vö.: BARISKA István: *Kőszegi elit 1568–1648 között*. In: Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv 2006. Bp., 2008. 161–178.

¹⁸ Batthyány Ferenc temetésén (1625. szeptember 13.) 20 magyar, 17 német és 5 horvát nyelvű prédikáció hangzott el: *A körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei I. 1527–1625. IVÁNYI Béla anyaggyűjtése*. Sajtó alá rend.: SZILASI László. Szeged, 1990. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 29/1.) 322–329.

¹⁹ A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században <<http://archivum.piar.hu/arisztokrata/>> [2010. szeptember 9.]

²⁰ Lásd a Nyugat-Magyarországról írtaknál hivatkozott irodalmat, illetve a nagy minél déstörténeti összefoglalásokat Domanovszkytól a *Magyar kódexig*.

²¹ *Memoria Slovaca* <https://www.kis3g.sk/cgi-bin/gw_45_1/chameleon?skin=snlm> [2010. szeptember 1.] Ideje lenne valamelyik magyar kormánynak is felébredni.

²² Vö. pl.: POKOLY József: *Az erdélyi református egyház története*. I. kötet. Bp., 1904.; U : *A protestantizmus hatása a magyar állami életre*. Bp., 1910.

ne protestáns arculatú lett volna). A f nemesi családok, és az ket sok mindenben követ köznemesség is ezt a konfesszionális változatosságot mutatja, jelent s mértékben a XVI. század közepén, és a XVII. század harmincas, ötvenes éveiben változtatva vallásbéli meggy z désüket. Ismét utalok arra, hogy a f nemesség a korszakban teljes felel sséggel szervezte, tartotta fenn az egyházakat, az iskolai, és m vel dési intézményi rendszert. Ha megnézzük a nemesi családok családfáit, pontosan követhet , hogy a rokonsági háló csaknem teljes egészében összefogta ket.

Külön ki kell térni arra a jelenségre, hogy a f rangú családok közül nem mindegyikre vonatkozóan maradtak fenn olyan forrásaink, amelyek lehet vé teszik a család olvasmányom veltségének jellemzését. Ilyen mindenképpen a monyorókeréki Erd dy család. A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia köteteiben több kiadványt láthatunk, mint amelyek a család mecenatúrájának köszönhette megjelenését, tudunk a család tagjainak fels fokú tanulmányairól, de könyveik összeírása nem ismert. Ilyen a grófi rangot elért Listi család is, de köpcsényi könyvtárukról generációként csak néhány könyvet sikerült azonosítani.²³

Tudunk a *regéci várban* volt könyvtárról, ahol a második szinten egy *könyvtár szoba* is volt.²⁴ Regéc a 1611-ben, Mágocsy Ferenc halála után Alaghy Menyhértté (Ä1630) lett, aki itt is lakott, özvegye Erd dy Anna 1633-ig maradt a várban. Nem tudjuk, ki alakította ki ezt a *bibliothecát*, nem ismerjük állományát, de a léte bizonyított. Biztosak lehetünk abban is, hogy a Drugeth családnak komoly könyvtárai voltak, hiszen egyes darabok fennmaradtak *supralibrosukkal*, vagy kéziratos tulajdonosi bejegyzéseikkel,²⁵ de nem annyi, amelyb l a családra nézve karakteres jellemzést tudnánk adni, vagy akárcsak meger síteni egyik, vagy másik famíliához való hasonlóságukat. A Gvadányi család csak korszakunk végén nyert lengyel (1686), majd honosítással magyar (1687) grófi címet, nyomtatott *ex librist* készítettett rangemelésükkor.²⁶ Ezek szerint volt könyvtáruk, amir l azonban a korból semmit sem

²³ ZVARA Edina: *A Listi-család tagjainak könyvei*. In: „Apró cseppekből lesz a zápor.” Bakonyi Géza emlékkönyv. Szerk.: HEGYI Ádám, SIMON Melinda. Szeged, 2008, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Fels oktatási Kiadó. (Habent sua fata libelli, IV.) 45670.

²⁴ A vár története részleteiben ismert, itt csak MELEGH Szabolcs összefoglaló írására hivatkozok: *A regéci vár birtoklástörténete*. In: *A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara tudományos diákköri közleményei*. 1. kötet. 1999/2000. évi dolgozatok. Szerk.: FAZEKAS Csaba. Miskolc, 2003, ME Kiadó. 1296144. A 144. oldalon rajzot is közöl ennek elhelyezkedésér l.

²⁵ Ilyenekkel a sárospataki Református Nagykönyvtárban találkoztam.

²⁶ OSZK Régi Nyomtatványok Tára, exl. 179. Az arezzoi Alessandro Guadagni a szentgotthárdi csatában halt meg (1664), fia, Gvadányi János szendr i kapitány volt. Unokája, János, Forgách Simon ezredében volt kapitány a Rákóczi szabadságharc idején. Vö.: FALLENBÜCHL Zoltán: *Guadagni Alessandro leveleskönyve*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979. Bp., 1981. 4096435.

tudunk. Hasonló a helyzet az 1688-ban bárói rangra emelkedett Ghillányi családdal is.²⁷ Azon családok esetében sem lehetünk elégedettek a forráshelyzettel, amelyek kapcsán, sokszor nyúlfarknyi összeírásokkal bírunk a könyveikről (Czobor, Forgách stb.), vagy csak a család egyik (számunkra ráadásul most egy kicsit későbbi) generációjának könyvtárjainak leírása maradt fenn (Balassi, 1739).

Az alábbi táblázat a főnemesség könyvtárainak tehát szükségképpen töredékes, de a kép, amelyet ebből a könyves kultúra vizsgálata kapcsán nyerünk, foltos, de ellenére is jellemzőnek tarthatjuk.

Mostani dolgozatomban annak a harminc éve tartó forrásfeltáró, és forráskiadó tevékenység történeti tanulságainak egyfajta összefoglalása, amely a szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régi Magyar Irodalom Tanszékén indult Keserű Bálint vezetésével. Az elmúlt évtizedek közel hoztak bennünket egy magyarországi kora újkori *Corpus catalogorum inventariorumque librorum* összeállításának lehetőségéhez. Sok mindenről lemondtunk azért, hogy ez a humán alap kutatás lezártnak tekinthető legyen. Főként arról, hogy ez egyben munkánk legnagyobb hibája is az, hogy a kézbe vett összeírásoknak minden, minél déstörténetileg értékelhető részét lejegyezzük. Igaz, ahogy más kutatók is jelezték nekünk egy-egy könyvjegyzék létét, mi is mindig megkerestük az illetékesnek gondolt szakembert, ha számottevő zeneszerszám, kép, ékszer stb. inventáriuma is előkerült. De ahogy a legkisebb könyvtörténeti adalékot is feljegyeztük, elhanyagoltuk más, hasonlóan fontos minélszét-, zene-, építészet-, vagy általában minélszét történeti adat rögzítését, vagyis csak emlékeink vannak arról, hogy a könyvanyag milyen tárgyi környezetben fordult elő. Nem az anyagi kultúra egészét kutattuk, hanem csak a könyvek megléte érdekelt bennünket. Tekintve azonban az átnézett levéltári anyag mennyiségét, még 60 év kellene ahhoz, hogy egy teljesebb kép alkotásának lehetőségét a dokumentumok oldaláról megalapozzuk. A helyzet persze nem ennyire reménytelen, hiszen számos kutató foglalkozott, és foglalkozik ma is az udvari kultúra jellemzőinek feltárásával. Az interdiszciplináris megközelítés csoportmunkában könnyebben elképzelhető. A legjobb példa erre a Századok frissen megjelent Nádasdy-száma.²⁸ Én most a könyvtárra, de főként a könyvanyagra (reményeim szerint: olvasmányanyagra) koncentrálok, minden más csak megjegyzés, illetve kiegészítő elem.

²⁷ OSZK Régi Nyomtatványok Tára, exl. 136.

²⁸ 2010. évi 4. szám

Bármennyire is egyszer nek t nik annak eldöntése, hogy ki a f nemes, a kora újkori Magyarországot tekintve ez egyáltalán nincsen így. Sajnos távol vagyunk attól, hogy olyan adattáraink legyenek, amelyekben megnézzük, hogy melyik család melyik tagja a f rangú, a családok egyes ágainak mikor, és hol volt a központi udvartartása. Sokszor a meglév könyvjegyzékek fejléceinek hiánya miatt azt sem eldönthet , hogy hol rízték a könyveket. A szakirodalmi hagyomány, és a jogi helyzet gyakorta eltér egymástól a f rangú helyzet megítélésében. Én magam elfogadom a Péter Katalin irányításával m köd történész csoport adatait, amelyek a <<http://archivum.piar.hu/arisztokrata/>> honlapon szerepelnek. A másik, jól használható internetes keres (<<http://genealogy.euweb.cz/hung/hungary.html>>) ugyanis Nagy Ivánra alapozva, a szakirodalmi hagyományt keverve készült, így adatai ellen rzésre szorulnak. Furcsa helyzetek adódnak egyébként azzal kapcsolatban, hogy melyik a f nemesi család. A bárók és a grófok, és a néhány herceg mindenképpen, no meg a hivatali f rangúak. Egyszer nek t nik, de a legtöbb rang és cím nem volt örökletes, vagyis figyelni kell arra is, hogy melyik generációt, illetve a család melyik ágát tekinthetjük arisztokratának. Ezen belül is milyen rangúnak. Illésházy István nádort a szakírók grófnak emlegetik, jóllehet soha nem lett az (de legalább f rangú volt). A XVII. század legvégén már komoly szempont volt a rangemeléseknél, hogy az illet katolikus-e. A Szirmayak a legjobb példa erre, hiszem a katolizált István grófi rangig jutott, míg Miklós és András köznemes maradt. Olvasmánytörténeti szempontból pedig ez a legutóbbi a leginkább figyelemre méltó, vagyis majd a köznemesi m veltségr l értekezvén beszélhetünk a családról igazán értékel hangon. Ráday Pál nem jutott az arisztokrácia soraiba, jóllehet a nevét hallva ezt senki sem gondolja.

Itt húzom alá, hogy nem végeztem családtörténeti kutatásokat. Az említett honlapok mellett alakvet en magam is Nagy Iván klasszikus m vét²⁹ forgattam, és családonként a XIXóXX. század fordulóján írt nagyobb monográfiákat.

Hasonlóan zavart okoz egy-egy család könyves m veltségének jellemzésekor az, hogy a családnak csak a f papok sorába jutott tagjainak ismerjük a könyveit. Mostani írásunkban az arisztokrata családok f pap tagjainak erudíciójával nem foglalkozunk részletesen, említeni persze kell. Id szakonként más-más probléma vet dik fel ezzel kapcsolatosan. Oláh Miklós esztergomi érsek könyvtárát még nem az egyháza örökölte, vagyis örökösei, ha f rangúak lettek volna, szerepelnének összefoglalásunkban. Forgách Ferenc esztergomi érsek könyvtára nem a családban örökl dött, így azt nyugodt szívvel utalhatjuk a f papok m veltségér l írt

²⁹ NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. IóXIII. kötet. Pest, 1857ó1868. (hasonmás kiadás: Bp., 1987, Helikon Kiadó); a legtöbb klasszikus családtörténeti munka CD-ROM formában hozzáférhet : <http://www.arcanum.hu/kiadvanyok/csaladtortenet_heraldika/kiadv_csalad.html> [2010. szeptember 9.] (A magyar digitális valóság paródiája, hogy internetes formában nem érhet ek el.)

tanulmányba. A Majthényi György báró könyveinek összeírása azonban a f papi méltóságairól élete végére lemondott Majthényi László szerémi püspök, egri és sági préposttól örökölt m veket sorolja fel. Minden bizonnyal mindkét (f nemesek, f papok) tanulmánynak részévé kell tenni ezt a kis bibliotékát.

A korabeli könyvjegyzékeken kívül nagyobb tömeg adat a ma is meglév könyvek kézírásos bejegyzéseib l, illetve az ajánlásaiból származhat. Utóbbi ugyan els sorban egy-egy család, vagy személy patrónusi tevékenységére utal, de minden esetben feltehető, hogy a könyv kiadását támogató személy legalább egy tiszteletpéldányt is kapott, potenciálisan tehát olvasmányanyagnak számít. Ezt a két adatsortot teljes részleteiben nem tárgyaljuk, vagyis az egyes családok esetében nem vesszük tételelesen számba valamennyi kötetet, de utalunk a mecenatúra jellegére, méreteire, illetve a fennmaradt könyvállományt tekintve a könyvek mennyiségére, tartalmi jellemz ire. A nemzetközi könyvtörténeti kutatások jellegéb l adódóan azonban a könyvbejegyzésekb l nyerhet kép az egyes családok könyvtulajdonlását illet en korszakonként eltér. A ma is hozzáférhető nyomtatványok és XVI. századi könyvek feldolgozottsága ugyanis viszonylag jónak mondható.³⁰ Ez azt jelenti, hogy a legtöbb ilyen könyv már a kutatók kezébe került, leírásuk teljes, kiterjed a proveniencia vizsgálatára is. A XVII. századot tekintve azonban az ilyen leírások sporadikusnak mondhatóak.³¹

A könyves mecenatúra jellege, méretei a nyomtatott könyvek ajánlásaiból jól nyomon követhető. A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia kötetei (RMK, RMNy) ezt rögzítik,

³⁰ MONOK István: *A szomszédos országokban folyó könyvtörténeti kutatásokról. Néhány figyelemreméltó katalógus (1978–1998)*. MKsz, 1999. 1206130.; ennek kib vített, a magyarországi katalógusokat is felsoroló változata: U : *Vingt ans de recherche sur la culture du livre dans le Bassin des Carpates*. Revue française d'histoire du livre. Genève, 2001, Droz. 1996222. 2001 utáni katalógus: VELENCZEI Katalin: *A Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa*. Bp.6Székesfehérvár, 2008, OSZK, SzPK. Sajnos a romániai snymtatványok összesített katalógusa nem közli a kézíratos könyvbejegyzéseket: Elena-Maria SCHATZÓRobertina STOICA: *Catalogul colectiv al incunabilelor din România*. Bucure ti, 2007, CIMEC. Ezzel szemben példaszor : MUCKENHAUPT Erzsébet: *A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a. I. 1498–1710. Katalógus*. Csíkszereda, 2009, Csíki Székely Múzeum. (A Csíki Székely Múzeum gy jteményei, 1.)

³¹ Az el z jegyzetben említett közleményben felsoroltakon kívül *A Kárpát-medence könyvtárainak régi könyvei* sorozat (szerkeszti MONOK István) adja közre ezeket a katalógusokat: EM DI András: *A Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya I*. Bp.6Nagyvárad, 2005, Akadémiai Kiadó, Egyházmegyei Könyvtár, OSZK; EM DI András: *A Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya II*. Bp.6Nagyvárad, 2008, Egyházmegyei Könyvtár, OSZK; RÁCZ Emese: *Az egykori nagyenyedi minorita rendház könyvtárának régi állománya*. Bp.6Cluj Napoca, 2009, OSZK, Biblioteca Central Universitar ŐLucian Blagaő; MAGYAR ÁrpádőZVARA Edina: *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya*. Bp., 2009, OSZK; EM DI András: *A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Múemlékkönyvtárának régi állománya*. Nagyvárad, 2010, SzRKP, Varadinum Script Kiadó; KEVEHÁZI KatalinőVARGA András: *A Szegedi Tudományegyetem Központi Könyvtárának 1701 előtti nyomtatványai*. Szeged, 2010, SZTE. Elkészült még, és megjelenésre vár: Fülek (ferences rendház), Kolozsvár (Protestáns Teológia Akadémia Könyvtára), Kecskemét (piarista rendház), Nagykároly (piarista rendház).

illetve az RMNy egyben az egyes kiadások történetét is közli.³² Összefoglaló könyvtörténeti tanulmányt kifejezetten az ajánlásokról Gulyás Pál írt a második világháború alatt,³³ de természetesen valamennyi műveléstörténeti munka forrásként használja ezt a forráscsoportot is.

Tanulmányomban csak a legkritikább esetben hivatkozok a könyvtártörténeti összefoglalásokra, csak akkor, amikor azoknak speciális mondandójuk van. Nem jelenti ez azt, hogy ne tisztelném ezek szerzőit, hiszen Iványi Béla,³⁴ Gulyás Pál,³⁵ Kovács Máté,³⁶ Berlász Jenő,³⁷ Csapodi Csaba,³⁸ Kelecsényi Gábor,³⁹ vagy Madas Edit⁴⁰ a szakma megfellebbezhetetlen tekintélyei, ám dolgozatomban így is jegyzetekkel túlterheltem. Ugyancsak nem hivatkozok külön-külön azokra a forrásközlésekre, amelyek megjelentek a szegedi Adattár sorozatban. Ennek 11620. számú kötetében (összesen 23 kötet) ugyanis minden jegyzékszer forrást közreadtunk/közreadunk. Csak akkor teszünk kivételt, amikor olyan közleményekről van szó, ahol a könyvjegyzék tartalmi elemzése is megjelent, vagy olyan szerző adta ki, akinek új kelet tudományometriánk szerint rangját emeli, ha hivatkoznak rá, statisztikailag fontos tehát számára a hivatkozás.

³² SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár* I. kötet (RMK I.). Az 1531-től 1711-ig megjelent magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Bp., 1879.; SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár* II-dik kötet (RMK II.). Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Bp., 1885.; Régi Magyar Könyvtár. III-dik kötet. (RMK III.) Magyar szerzők és külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Írták SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád. Bp., 1886/1891; Pótlások, kiegészítések, javítások. 165. kötet. (RMK III. pótlások) BORSA Gedeon irányításával DÖRNYEI Sándor és SZÁLKA Irma munkája, Bp., 1990/1996, OSZK; *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy). 1473/1600. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÄFER István és KELECSÉNYI Ákos munkája. Bp., 1971, Akadémiai Kiadó; *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy). 1601/1635. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc és HOLL Béla munkája, FAZAKAS József, HELTAI János, KELECSÉNYI Ákos és VÁSÁRHELYI Judit közreműködésével. Bp., 1983, Akadémiai Kiadó; *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy). 1636/1655. HELTAI János, HOLL Béla, PAVERCSIK Ilona és P. VÁSÁRHELYI Judit munkája, DÖRNYEI Sándor, V. ECSÉDY Judit és KÄFER István közreműködésével. Bp., 2000, Akadémiai Kiadó.

³³ GULYÁS Pál: *A könyvkiadás Magyarországon a XVI–XVIII. században (1527–1773)*. MKsz., 1944. 105/133.

³⁴ IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon (1600-ig)*. MKsz., 1929. 33/48, 193/208., MKsz., 1930. 113/128, 296/302., MKsz., 1931. 60/63., MKsz., 1932/34. 13/88., önálló kötetként: Bp., 1937.

³⁵ GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon*. 3. kötet. Bp., 1961, OSZK.

³⁶ *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-ig*. Szerk.: KOVÁCS Máté. Bp., 1963, Gondolat Kiadó. (Nemzeti Könyvtár. Műveléstörténet) ó ebben a vonatkozó fejezetet SCHER Tibor írta (127/247.), a bibliográfiát SZELLE Béla állította össze (653/728. ó Lásd még: NEMÉNYI László: *A magyar könyvtörténetírás irodalma*. Ajánló bibliográfia. Székesfehérvár, 1976.)

³⁷ BERLÁSZ Jenő: *Könyvtári kultúránk kibontakozása a 16–17. században*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1973. Bp., 1976. 203/215.

³⁸ CSAPODI Csaba-TÓTH András-VÉRTESY Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Bp., 1987, Gondolat Kiadó; lásd még: ILLÉS György: *Mesélő könyvtárak*. Bp., 1984, Móra Kiadó.

³⁹ KELECSÉNYI Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői*. Bp., 1988, Gondolat Kiadó. Lásd még: MONOK Istvánó BUDA Attila-HAPÁK József (fotó): *A magyar bibliofília képeskönyve*. Bp., 2006, Korona Kiadó; Ugyan: *Magyar könyvkincsek* (A magyar bibliofília képeskönyve. 2. változatlan kiadása) Bp., 2008, Korona Kiadó.

⁴⁰ MADAS Edit-MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*. Bp., 1998. Balassi Kiadó; Ugyan: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*. Bp., 2003. Balassi Kiadó.

Tanulmányom bevezetésének végére érve köszönetet szeretnék mondani a régi magyaros szakma tagjainak. Abban az értelemben régi magyaros, ahogy Klaniczay Tibor szervezte a REBAKUCS találkozót. Ott voltak az irodalmárok mellett a történészek jobbjai, a jogtörténészek, a művészet-, és zenetörténészek is: a reneszánsz és a korai újkor szakemberei.

Én mindig számíthattam egy levélre, ha valamilyen könyvtörténeti adalékra bukkantak. A könyves adattárak helyzete sokkal rosszabb lenne, ha nem működött volna ez az összefogás. A tanulmányomat részenként elküldtem Ötvös Péternek, aki szakdolgozatom óta minden munkámat figyelmével, tanácsaival segíti. Mellette Péter Katalin volt a lektorom, egy olyan történész, aki *ars poetica (ars historica)* szintjén vallja, hogy a történeti munka viselje csak nyugodtan magán az írójának jellemvonásait. Sok fejezetet elolvasott Jankovics József, a horvátországi főnemességekkel kapcsolatban Bene Sándor véleményére számíthattam. Felment tanítványaim nélkül nem készült volna el a dolgozat: Farkas Gábor, Viskolcz Noémi (tanítványként Németh Noémi) és Zvara Edina olvasta az egyes fejezeteket, egészítette ki a forrásanyagot. Utóbbi emellett rengeteget segített az olyan kötelezettségek megoldásában is, amelyek sok türelmet és időt igényelnek. Nyerges Juditnak köszönöm, hogy magyarította hibásan megfogalmazott mondataimat. Az összeszedett gondolatokhoz nyugalom kell. Ezt a nyugalmat biztosította Frédéric Barbier, akinek lakásában, Chatouban egyedül lehettem egy nyáron át. Mindezt családom el is viselte, nekik különleges köszönet jár, hiszen az elmúlt közel 30 évben kellett tartaniuk a magyar könyvtörténet kutatását.

Nemesi udvar és könyvkultúra Magyarországon a XVI–XVII. században ó az interpretáció lehet ségei

A kora újkori magyarországi nemességr l nagyon sok embernek a maradiság és a m veletlenség sztereotípiái jutnak eszébe. A nyugat-európai államokban ez annak az általánosító képnek köszönhet , amely a honfoglalástól kezdve, de fként a šnépek táblájaó (Völkertafel) m faj kialakulásától kezd d en a magyarokról általában jelen van a közgondolkodásban.⁴¹ Az ide érkezett vad, harcos, kegyetlen, sokat ev , iszákos nép megítélése mit sem változott, dacára annak, hogy felvette a kereszténységet, kialakította a nyugati kereszténységre jellemz egyházi intézményrendszerét, megszervezte államát és a XV. század végére európai nagyhatalommá n tte ki magát. A XVI–XVII. század nem egyszer en az ország hatalmi pozícióinak nem kedvezett. A nagyhatalmi politikában alárendelt szerephez jutva, a felépített állami, egyházi és kulturális intézményi rendszer m ködtetéséhez minimális anyagi er vel rendelkezett. Emellett az egész ország többször hadm veleti területté vált, ezáltal az intézményeket fizikailag is megsemmisültek. Ezek, a központi hatalom, illetve az egységes központi akarat híján, csak a helyi egyházi és világi vezet k szándékait követve jöhettek létre újra, id r l id re más-más tartalommal, más-más vallás jegyében.⁴²

De nem csak a nyugati népek véleménye lesújtó az országot irányító f nemesek, illetve familiárisaik m veltségér l. A magyar szakirodalomban is kett s kép él aszerint, hogy ki mit

⁴¹ HALMÁGYI Miklós: *Önazonosság és idegenfelfogás a korai magyar történetírásban és ennek európai összefüggései*. In: *A magyarságtudományok önértelmezései*. A doktoriskolák II. nemzetközi konferenciája. Bp., 2008. augusztus 22–24. Szerk.: DOBOS István, BENE Sándor. Bp., 2009, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. <<http://mek.oszk.hu/07600/07689/html/#2>> [2010. szeptember 9.]; ÖTVÖS Péter: *Aktualisierung alter Klischees: Die Ungarn auf der Völkertafel*. In: *Europäischer Völkerspiegel. Imagologisch-etnographische Studien zu den Völkertafeln des 18. Jahrhunderts*. Hrsg. von Franz K. STENZEL. Heidelberg, 1999, Winter. 265–282.; KÖVÉR Lajos: *A XVIII. század magyarságképe elfeledett francia források tükrében*. Szeged, 2007, JATEPress. A kora újkori Magyarországról külföldiek által alkotott képr l, annak kialakítását befolyásoló magyarországi és küls tényez kr l könyvtárnyi szakirodalom szól. Egyes kiemelked események, személyek megítélésér l kiváló esettanulmányok születtek. Legújabbban R. Várkonyi Ágnes tanítványai foglalkoznak rendszeresen a kérdéssel. Most csak négy könyvet emelek ki: KÖPECZI Béla: *A Rákóczi-szabadságharc és Magyarország*. Bp., 1966, Akadémiai Kiadó; U : „Magyarország a kereszténység ellensége”. *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*. Bp., 1976, Akadémiai Kiadó; *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2008, L&Harmattan; R. VÁRKONYI Ágnes: *Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok*. Bp., 2010, Argumentum.

⁴² PÉTER Katalin: *Könyvek, olvasók, értelmiség. – Udvari-főúri kultúra*. In: *Magyarország története 1686–1790*. F szerk.: EMBER Gy z óHECKENAST Gusztáv. Bp., 1989, Akadémiai Kiadó. 544–548., 573–577.; VÁRKONYI Ágnes: *Intézmények, iskolák, könyvtárak, nyomdák*. In: *Magyarország története 1686–1790*. F szerk.: EMBER Gy z óHECKENAST Gusztáv. Bp., 1989, Akadémiai Kiadó. 298–305.; VÁRKONYI Ágnes: *Iskolák, könyvtárak, nyomdák*. In: *Erdély története*. F szerk.: KÖPECZI Béla. Bp., 1986, Akadémiai Kiadó. 935–940.

kutat. Ha valaki az analfabétizmus vagy az iskolázatlanság történetét kutatja, b ven talál forrást, bizonyítékot az elmaradott magyarországi viszonyokra.⁴³ Ez a leírás általában a magyarországi helyzet önmagában vett bemutatása, szinte soha sem találkozunk e területen összehasonlító elemzésekkel. (Jóllehet nem biztos, hogy az összehasonlításban csak a negatív tények uralnák a képet.) A másik megközelítés az olvasmányom veltség, a könyvtár-, és iskolatörténet kutatása, amelyek keretén belül természetes módon a jelenségek pozitív oldalával találkoznak a kutatók.⁴⁴ Igaz, e területen az összehasonlító írások gyakoribbak, ám a nyugati országokkal való összehasonlításban megint csak alulmaradunk. Értekezésünkben mindkét oldalra ó írástudatlanság és olvasottság ó igyekszünk tekintettel lenni, jóllehet, magától értet d en, mi az olvasottságot, annak tartalmát próbáljuk bemutatni.

Általánosságban két alapvető jelenségre hívnánk fel a figyelmet. Az egyik a magyarországi és erdélyi nemesség jövedelmeinek alakulása, és ezzel szoros összefüggésben rétegz dése. Már a földrajzi ó és ezzel összefüggésben gazdasági, gazdálkodási ó adottságoknál fogva is hátrányban voltak az erdélyi birtokosok. Emellett a Székelyföld, a Királyföld, illetve az Erdélybe vezet folyók termékenyebb völgyei gyakrabban voltak rablóhadjáratoktól sújtottak, mint a nyugat-magyarországi vagy a felföldi területek. A székelység társadalmi rétegz dése alapvet en más volt, mint a magyarországi népességé, és általánosságban is szegényebbek voltak. Az átlag székely, ahogy anyagilag, úgy olvasás- és könyvtártörténeti szempontból sem tekinthet nemesnek.⁴⁵ A kép persze nem egyszer síthet

⁴³ A kora újkori Magyarország m veletlenségér l átfogó képet adott TÓTH István György: „*Mivelhogy magad írást nem tudsz ...*” *Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*. Bp., 1996, MTA Történettudományi Intézete. (Társadalom- és m vel déstörténeti tanulmányok, 17.); ennek angol változata sokat hivatkozott m a kora újkori európai történetírásban: István György TÓTH: *Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe*. Bp., 1996, CEU Press; a könyv átfogó kritikája: KRISTÓF Ildikó: *Štstenes könyvek – ördögös könyvek*. (Az olvasási kultúra nyomai kora újkori falvainkban és mezővárosainkban a boszorkányperek alapján.) In: *Népi kultúra – népi társadalom*. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve, XVIII. Bp., 1995, Akadémiai Kiadó. 676104.

⁴⁴ SOLTÉSZ, Elisabeth: *Über die gesellschaftliche Funktion des Buches in Ungarn*. In: *Beiträge zur Geschichte des Buches und seiner Funktion in der Gesellschaft. Festschrift für Hans Widmann zum 65. Geburtstag am 28. März 1973*. Hrsg. von Alfred Gerard SWIERK. Stuttgart, 1974, Hiersemann, 2686279.; BERLÁSZ, Jen : *Die Entstehung der ungarischen Bibliothekskultur im 16–17. Jahrhundert*. MKsz, 1974. 14628.; ennek magyar változata: U : *Könyvtári kultúránk kibontakozása a 16–17. században*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1973. Bp., 1976. 2036215.; CSAPODI CsabaÓTÓTH AndrásÓVÉRTESY Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Bp., 1987.; MADAS EditÓMONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*. Bp., 2003. Balassi Kiadó.; a kora újkori rész kib vítve: MONOK István: *Les bibliothèques et la lecture dans le Bassin des Carpates 1526–1750*. Paris, 2010, Champion; tézisszer összefoglalásban: MONOK István: *A kora újkori Magyarország olvasmányműveltségéről. Részmerleg egy hosszú alapkutatás eredményeiről*. In: „*Apró cseppekből lesz a zápor.*” Bakonyi Géza emlékkönyv. Szerk.: HEGYI Ádám, SIMON Melinda. Szeged, 2008, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Fels oktatási Kiadó. (Habent sua fata libelli, IV.) 23643.; ennek német változata: MONOK István: *Die Buch- und Lesekultur in Ungarn der frühen Neuzeit. Teilbilanz der Ergebnisse einer langen Grundlagenforschung (1980–2007)*. Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich. 2008/1. 7631.

⁴⁵ Lásd *Erdély története*. F szerk.: KÖPECZI Béla. Bp., 1986, Akadémiai Kiadó. 4546520. (BARTA Gábor), 7266 782. (PÉTER Katalin); BALOGH Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első*

le ennyire. Az erdélyi kancellárok többsége a XVI. században akadémita el kel volt, igaz a XVII. században a külföldi egyetemet végzettek aránya köztük és az udvari tanácsosok közt is csökkent.⁴⁶ Az anyagi helyzet tehát nem egyedüli tényező az olvasottság megléte vagy hiánya indoklásakor. Az iskolázási lehetőségek változásai, vagyis az oktatási intézményrendszer működése ó ne feledjük a tizenöt éves háború és az 1658 utáni évek pusztításait ó alapvető hatással volt még az elkelő művelődési szokásaira is.

A *másik* jelenség, amely a vizsgált korszakban általános érvénnyel befolyásolta a nemesség (és persze az egész társadalom) olvasmányomveltségét, a helyi papír-⁴⁷ és könyvtermelés⁴⁸ szegényessége, és ezzel egy időben a könyvkereskedelem rendszerének teljes hiánya.⁴⁹ Ez nem egyszerűen beszerzési, könyvtárgyarapítási probléma volt. Egyben azt is jelentette, hogy még a főnemesi réteg erudíciója is teljes mértékben kiszolgáltatott volt az udvari környezet ízlésének, illetve a könyvügynökök anyagi érdekeinek. Egy 2008. évi októberi konferencián a velencei műtárgy-, illetve kulturális termék-piacot abból a szempontból elemezték komplex módon, hogy a színházi és a zenei élet, a festmény, a szobor, és a könyv vásárlása, gyűjtése, milyen ízlésbeli változást mutat a korai újkorban. Vagyis az ízlés alakulása ó és ez nem a kortárs szakmai kritika szempontjainak való egyszerű megfelelés ó már az alkotás szempontjait is befolyásolta.⁵⁰ Magyarország nagyon messze volt ettől a jelenségtől. Még akkor is így van ez, ha a XVII. század közepe táján valóban elindult egy gyűjtési hullám, megjelent a múzeumi gondolat is,⁵¹ és a nyugat-magyarországi főúri udvarok

felében. Kolozsvár, 2005, Erdélyi Múzeum-Egyesület. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 254.); TUDÓSAI S. Kinga: *Székelői főnemesi életmód a XVII. század alkonyán.* Bukarest-Kolozsvár, 1998, Kriterion Könyvkiadó. (a Biblioteka fejezet: 78686.)

⁴⁶ A továbbiakban ezzel az összehasonlítással még foglalkozunk. Horn Ildikó példaadó mértéktartással elemezte a XVI. és a XVII. századi hazai művelődési lehetőségek változását, illetve a *peregrinatio academica* szerepének alakulását. HORN Ildikó: *A főnemesi iskoláztatás változásai az Erdélyi Fejedelemségben.* In: *Barokk. Történelem ó Irodalom ó Művészet.* Különszám. Warszawa, 2010, Wydawnictwo Neriton. 1096-124.

⁴⁷ BOGDÁN István: *A magyarországi papírpártörténete 1530–1900.* Bp., 1963, Akadémiai Kiadó. (A magyar könyv)

⁴⁸ V. ECSEDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800.* Bp., 1999, Balassi Kiadó.

⁴⁹ KÓKAY György: *A magyarországi könyvkereskedelem története.* Bp., 1997, Balassi Kiadó; PAVERCSEK Ilona: *A magyar könyvkereskedelem történetének vázlata 1800-ig.* In: V. ECSEDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800.* Bp., 1999, Balassi Kiadó. 2956340.; Erdély vonatkozásában máig a leghasználhatóbb: TEUTSCH, Friedrich: *Geschichte des deutschen Buchhandels in Siebenbürgen.* In: *Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels.* Bd. IV. Leipzig, 1879. 13627., Bd. VI. Leipzig, 1881. 7671., Bd. XV. Leipzig, 1892. 1036188. (reprint: Nendeln/Lichtenstein, 1977, Kraus)

⁵⁰ Convegno internazionale Venezia mercato delle arti, Venezia 9611 ottobre 2008. Technische Universität, Dresden ó Centro tedesco di studi veneziani. A konferencia anyagát Barbara MARX szerkeszti, és 2010-ben jelenik meg. Lásd ezzel összefüggésben a Daniela Galligani által a bolognai egyetemen irányított kutatást: *L'Evoluzione della sensibilità nel patrimonio culturale Europeo in epoca moderna e contemporanea.*

⁵¹ Teleki Mihály például a XVII. század végén ő az erdélyi múzeumi gondolató megeremnt jének számít, Hermányi Dienes József anekdotája szerint kell hozzáértés és érzék híján, válogatás nélkül gyűjtött össze mindent, ami régieknek tnt számára. Vö. VITA Zsigmond: *A XVIII. századi Erdély képe Hermányi Dienes*

(f ként a Nádasdy, majd a Batthyány és az Esterházy) már nemcsak azokat a mérnököket, épít mestereket, fest ket, szobrászokat, zenészeket, vagy éppen rézmetsz ket alkalmazták, akik elvet dtek a Kárpát-medencébe, hanem udvaraik kulturális arculata már tervezettnek mondható. Az udvari rendtartások változásai mindenképpen ilyen irányba mutatnak.⁵² Nem állítható, hogy a XVI. századi sárvári Nádasdy,⁵³ vagy a németújvári Batthyány-udvar már ilyen⁵⁴ ó jegyezzük meg rögtön: Nyugat-Európában sem gyakori a jelenség ó de a XVII. század közepén Batthyány Ádám udvarai (Németújvár, Szalónak)⁵⁵ talán már igen. Nádasdy Ferenc pottendorffi központja,⁵⁶ egész kulturális tevékenysége, illetve Esterházy Pál nádor és környezete biztosan közelebb lépett a nyugat-európai modellhez e téren.⁵⁷ Persze az Esterházyaknak is csak a XVIII. század második felére sikerült valóban az európai kulturális központokkal egyenrangú intézményi rendszert (kertek, színház, opera, kincstár, múzeum és könyvtár), illetve udvari életet kialakítani.⁵⁸ Ma már tudjuk, hogy a Nádasdyaknak el bb sikerült volna, ha az 1671-es ítélet nem töri ketté a család történetét.

József munkáiban. In: VITA Zsigmond: *Művelődés és népszolgálat*. Bukarest, 1983, Kriterion Könyvkiadó. 65679.; lásd még a CaféBábel cím folyóirat 14., tematikus kötetét (Gy jtés), 1994/4. szám.

⁵² Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708. Sajtó alá rend.: KOLTAI András. Bp., 2001, Osiris Kiadó (Milleniumi magyar történelem); megjegyzem, hogy a székely el kel k körében is érvényesül ez a tendencia, ha nem is a nyugat-magyarországi arisztokrata családokkal összehasonlítható módon; vö. TUD s S. Kinga: *Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*. BukarestKolozsvár, 1998, Kriterion Könyvkiadó.

⁵³ Vö.: Nádasdy Tamás (1498–1562) emlékezete. 500 éve született Magyarország nádora. Szerk.: SÖPTEI István. Sárvár, 1998; a levéltári dokumentumok kiadásai: *Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540–1550-es számadásaiból*. Kiad.: KUMOROVICZ L. Bernát, M. KÁLLAI Erzsébet. Munkatárs BELÉNYESY Mária, GÁDORJÁN Alice. Fasc. IóII. Bp., 1959. (Történeti és néprajzi füzetek, I.); ZE Sándor: *500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562*. IóII. kötet. Bp., 1996, Magyar Nemzeti Múzeum; MÁLYUSZ Elemér: *A Nádasdy-levéltár magyar levelei 1531–1549*. Levéltári Közlemények, 1923. 1266149.; ISTVÁNYI Géza: *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása*. Bp., 1934.; PAPP László: *Magyar nyelvű levelek és okiratok a XVI. századból*. Bp., 1964. (Nyelvtudományi Értekezések, 44.)

⁵⁴ Vö.: KOPPÁNY Tibor: *Művészek és mesterek a Batthyány-család 16–17. századi építkezésein*. Magyar m emlékvédelem, II(1991/2001) 1736194.; U : Batthyány II. Ferenc és Poppel Éva építkezései. In: *A Batthyányak évszázadai*. Tudományos konferencia Körnenden, 2005. október 27629. Szerk.: NAGY Zoltán. Körnend6Szombathely, 2006. 896114.

⁵⁵ KOPPÁNY Tibor: *Batthyány I. Ádám építkezései, 1629–1659*. Történelmi Szemle, 27(1984) 5396555., U : 17. századi építési megállapodások a Batthyány levéltárból. Lymbus. M vel déstörténeti Tár, II(1990) 1436 159.; KOLTAI András: *Batthyány Ádám és könyvtára*. Bp.6Szeged, 2002, OSZK6Scriptum Rt. (A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, IV.); U : *Portré végvidékkel. Batthyány Ádám és a képzőművészet (1636–1659)*. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2008, L6Harmattan. 4016435.

⁵⁶ Viskolcz Noémi dolgozik egy ilyen monográfián, amelynek koncepcióját el adta egy REBAKUCS-ülésen, illetve a 2009. évi Schlaininger Gespräche konferencia-sorozaton.

⁵⁷ Egy összkép az Esterházyakról: *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomate und Mäzene*. Ausstellung, Eisenstadt, 28. 4. bis 31. 10 1995. Katalog. Red. von Jakob PERSCHY. Eisenstadt, 1995. (Burgenländische Forschungen, Sonderband XVI.)

⁵⁸ FATSAR Kristóf: *Magyarországi barokk kertművészet*. Bp., 2008, Helikon Kiadó; HORÁNYI, Mátyás: *The Magnificence of Eszterháza*. Bp., 1962, Akadémiai Kiadó; SZILÁGYI András: *Az Esterházy-kincstár*. Bp., 1994, Helikon Kiadó; *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert*. Hrsg. Von Wolfgang GÖRTLER, Rudolf KROPP. Eisenstadt, 2009. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 128), ebben kiemelten: Anna RÁKOSY: *Beiträge zur Entwicklung der Schatzkammer der Fürsten Esterházy im 18. Jahrhundert*, 2016218; Stefan KÖRNER: *Mit königlichen Anspruch. Glanz, Macht und Mythos der Fürsten*

Az udvar szerkezetének kialakítása, az udvari intézmények támogatása természetes módon és alapvetően függött a család anyagi erejétől. Nem véletlen, hogy a Nádasdyak, anyagi forrásait egyesítve a Kanizsai-örökséggel, élenjárói tudtak lenni a XVI. századi magyar kulturális intézményi rendszer kialakításának,⁵⁹ vagy hogy a Fugger-rokonságba keveredett Pálffyok, Thurzóok, a horvátországi Mikulichok, Istvánffyak, Zrínyiek követni tudták ezt a példát. Az sem volt mindegy, hogy a család melyik generációjának tagja jutott el más, a sajátjánál gazdagabb, példaadó főúri, fejedelmi vagy királyi udvarba. A Bécs környékén vagy közelében élő nemesek lehetnének segítséget e téren lényegesen jobbak voltak, mint az ország keleti felében élők. Persze nem szabad ez utóbbi megállapításból megjegyzések nélkül értékképletet alkotni az erdélyi főrendi (vagy csak hagyomány szerint főrendi)⁶⁰ családok udvarainak korszerűségére nézve. A XVI–XVII. század fordulójáról ismert főúri peregrinációs utak jelentős része erdélyi, Kornisok,⁶¹ Bethlenek.⁶² Igaz az is, hogy a *šcavaliers tour*-ö megjelenésére (a peregrinatio academica mellett) a XVII. század végéig csak magyarországi példákat tudunk említeni (Batthyány Ádám és fiai,⁶³ Nádasdy István,⁶⁴ vagy

Esterházy durch die Silbermöbel der Forchtensteiner Schatzkammer, 2196248; András SZILÁGYI: *Nikolaus II. Fürst Esterházy (1765–1833) als Kunstkenner und Mäzen*, 2496268.; *Nicolas II Esterházy 1765–1833. Un prince hongrois collectionneur. Musée national du château de Compiègne* 21 septembre 2007 ó 7 janvier 2008. Commissariat général: Emmanuel STARCKY. Paris, 2007, Editions de la Réunion des musées nationaux.

⁵⁹ A XVI. századi magyarországi kulturális intézményrendszer szerkezetéhez Horváth János könyvének tartalomjegyzéke jó adalékokkal szolgál: HORVÁTH János: *A reformáció jegyében. A Mohács utáni félé század magyar irodalomtörténete*. Bp., 1953, Akadémiai Kiadó. (2. kiadás: 1957, Gondolat); vö.: KLANICZAY Tibor: *Die Soziale und institutionelle Infrastruktur der ungarischen Renaissance*. In: *Die Renaissance im Blick der Nationen Europas*. Hrsg. von Georg KAUFMANN. Wiesbaden, 1991, Harrassowitz. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung. Bd. 9.) 3196338.

⁶⁰ Tanulmányomban a KOLTAI András által üzemeltetett honlap bevezetésének értelmében használok a főrendi, főúri, arisztokrata kifejezéseket: <<http://archivum.piar.hu/arisztokrata/>> [2010. szeptember 9.]

⁶¹ VASS Miklós: *Kornis György külföldi tanulása. (Adalék külföldi iskolázásunk történetéhez)*. Keresztény Magvet, 47(1912) 2096229.; *Utazások a régi Európában. Peregrinációs levelek, útleírások és útinaplók (1580–1709)*. Kiad.: BINDER Pál. Bukarest, 1976, Kriterion Kiadó. 53674.; KOVÁCS Sándor Iván: *Szakácmesterségnek és utazásnak könyvecskéi*. Bp., 1988, Szépirodalmi Könyvkiadó. 936200.; HORN Ildikó: *Hit és hatalom – az erdélyi unitárius nemesség története*. Bp., 2009, Balassi Kiadó. 2326248.; BALOGH Judit-HORN Ildikó: *A hataloméptés útjai. A homoródszentpáli Kornis család története*. Századok, 142(2008) 8496895.

⁶² LUKINICH Imre: *A Bethlen-fiúk külföldi iskoláztatása*. In: *Nagyenyedi album*. Szerk.: LUKINICH Imre. Bp., 1926. 796100.; MONOK István: *Adalékok iktári Bethlen Péter peregrinációja történetéhez*. I. *Idősb Bethlen István levelei 1625–1628*. Ráday Gy. jtemény Évkönyve VI. 1990. 1936205.; U : *Újabb adatok id. Bethlen István patrónusi tevékenységéhez*. Ráday Gy. jtemény Évkönyve VI. 1990. 2086209.

⁶³ Batthyány Kristóf európai utazása 1657–1658. Kiad.: SZELESTEI NAGY László. Szeged, 1988, JATE. (Peregrinatio Hungarorum, 2.); „*Vitéz-e avagy ájtatos?*” I. Batthyány Ádám sajátkezű bűnlajstroma s „*némely fontos kicsiség*”. Kiad.: SZILASI László. Szeged, 1989, JATE. (Peregrinatio Hungarorum, 3.)

⁶⁴ TOMA Katalin: *Nádasdy István európai tanulmányútja (1669–1670). A Kavalierstour alkalmazása a magyar nevelési gyakorlatban*. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005, Balassi Kiadó. 1926214.; VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy Ferenc*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. Szerk.: K. SZEGHY Péter, VIII. köt. Bp., 2008, Balassi Kiadó. 66.

Széchenyi Zsigmond⁶⁵). A császári udvarokba ő miután Erdély nem volt a Habsburg Birodalom része ő természetes módon kevés erdélyi család tagja jutott el, vagy élt ott huzamosabban. Ne feledjük azonban azt sem, hogy az erdélyi udvari kultúra forrásai nagyrészt ő a XVII. század közepéig ő hiányoznak,⁶⁶ amit tudunk, azt jellemzően elbeszél forrásokból ismerjük. A fejedelmi udvar, illetve a fejedelmi család anyagi erejének túlsúlya részben hátrány volt a többiekre nézve, ugyanakkor példaadó, kulturális programalkotó ereje elnyit is jelentett.⁶⁷ A két terület ő a Királyi Magyarország és Erdély ő fűri udvarainak összehasonlításakor azt a tényt is állandóan szem előtt kell tartanunk, hogy az erdélyi (és fűleg a protestáns erdélyi) fűri udvarok rákényszerültek arra, hogy kisebb anyagi erejükkel többet vállaljanak szűkebb környezetük olvasmányos veltségének ápolásából, mint a kortárs magyarországiak; udvar-funkciójuk a XVI. századi értelemben tovább megmaradt, gyakran a XVIII. század végéig, esetleg akár a XIX. század elejéig.⁶⁸

Az udvari intézményi rendszer első eleme az udvari nevelés megszervezése. A nevelés diszciplináris részéhez praeceptort alkalmaztak, de a fűri család által támogatott egyház képviselője (pap, lelkész, valamely szerzetesrend tagja) is részt vállalt ebben a munkában.⁶⁹ Ez nem jelenti azt, hogy a család emellett ne támogatta volna a birtokain lévő plébániai, parókiái iskolákat, hiszen önmagukban a falusi közösségek nem tudták volna biztosítani az elemi oktatás összes feltételét (fűként az iskolai célra is használható épületet nem). A nevelés további elemei informálisak és gyakorlatiak voltak. Ide tartoztak a gazdálkodási szokások megismertetése, a helyi, a területi és esetlegesen országos (nagyon ritkán a nemzetközi) politikai életben való részvétel szabályai, a kapcsolati rendszer kiépítése

⁶⁵ Széchenyi Zsigmond *italiai körútja 1699–1700*. Kiad.: Ötvös Péter. Szeged, 1988, JATE (Peregrinatio Hungarorum, 1.)

⁶⁶ Jellemző, hogy az első udvartartási napló is csak a XVII. század második feléből való: *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681)*. Kiad. FEHÉR János. Kolozsvár, 2007, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány. (Erdélyi művelődéstörténeti források, 5.); vö. még a végrendelet-sorozat fűrendiek kötetivel: *Erdélyi testamentumok*. 263. kötet: *Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei. XVI. század, 1600–1660*. Kiad.: TUDÓSSÁG S. Kinga. Marosvásárhely, 2006/2008, Mentor Kiadó. (Erdély emlékezete), és a régi gergelyeszei kastély összeírásaival: TUDÓSSÁG S. Kinga: *A régi gergelyeszei várkastély*. Marosvásárhely, 2009, Mentor Kiadó.

⁶⁷ Vö.: *Erdély története*. Fűszerk.: KÖPECZI Béla. Bp., 1986, Akadémiai Kiadó. 7266782. (PÉTER Katalin); TARNÓC Márton: *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Bp., 1978, Gondolat; BITSKEY István: *Irodalompolitika Bethlen Gábor és a két Rákóczi György udvarában*. MKSz, 1980. 1–14.; KURTA József Tibor: *Egyház és könyv. I. Rákóczi György művelődéspolitikája*. Református Szemle, 2001. 72676.

⁶⁸ Nagyon érdekes és fontos könyv (bár nem kell képpen megvitatott) e szempontból: DANKANITS Ádám: *A hagyományos világ alkonya Erdélyben*. Bp., 1973, Magvet Kiadó.

⁶⁹ Az udvari kultúráról és benne a nevelésről lásd a két, számos esettanulmányt tartalmazó kötetet: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk.: R. VÁRKONYI Ágnes. Bp., 1987, Gondolat; *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005, Balassi Kiadó; Vö.: FAZEKAS István: *Batthyány I. Ádám és gyermekei*. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. Szerk.: PÉTER Katalin. Bp., 1996, MTA Történettudományi Intézete (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 19.) 916114.

(hogy modernnek legyünk: a kapcsolati t ke megszerzése), a csapatszervezési, a hadvezetési ismeretek átadása, más népek, els sorban az osztrák, a német, illetve a törökök szokásainak megismertetése, de ugyanígy a civilizált viselkedés szabályainak elsajátítása (evés, személyes higiéniai szokások, udvarlás, tánc stb). Az udvar hölgytagjai természetesen másfajta szerkezetben, de hasonló ismereteket sajátítottak el.⁷⁰ A f nemes, és nemesi környezete nevelésében a következ lépés az esetleges külföldi tanulmányút megszervezése volt. Ez egyben a könyvek személyes kiválasztásában is kivételes lehet ségnek számított.⁷¹

A kérdés számunkra persze az, hogy mindehhez milyen mértékben, milyen forrásból, és milyen módon használtak könyveket.⁷² El feltevésként sem élhetünk azzal a gondolattal, hogy a magyarországi nemesek a nemességr l, annak nevelésér l szóló elméleteket megismerve alakították a következ generáció és udvari környezetük tagjainak ismeretszerzési rendjét. Nem találkozunk a könyvtárjegyzékeken Jean-Antoine de Baïf, François de la Noue vagy Antoine de Pluvier munkáival, amelyek befolyásolták az olyan nemesi iskolák programját, mint az anger-i *Académie d'équitation*, a sedani *Académie des exercices*, de még Richelieu-t és a jezsuitákat is, amikor megalapították az *Académie Royale de Paris*-t, illetve a *Collège Royale à la Flèche*-t. Közvetlen ismeretként még az északi (német és dán) nemesi iskolák képzési elképzeléseivel sem operálhatunk. Az els ilyen iskolák ó Heidelberg: *Adelschule* (1593), Tübingen: *Collegium illustre* (1594), Kassel: *Mauritianum* (1596), Sorö: *Ritterakademie* (1623) ó is a francia elméletekre alapoztak. Jakob Rathgeb lefordította François de la Noue könyveit és Pierre de La Primaudaye *Academia Gallicá*ját (Móric hesseni választófejedelem kedvenc olvasmányát) németre, és Georg Engelhardt von Löhneysen számtalan kiadást megélt *Della Cavalleria* és *Aulico Politica* cím

⁷⁰ Az udvar szerkezetér l, az udvari nevelésr l b szakirodalom áll rendelkezésre. Az utóbbi évtizedekben jó bibliográfiával lásd az el z jegyzetet, valamint a *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708*. Sajtó alá rend.: KOLTAI András. Bp., 2001, Osiris Kiadó. (Millenniumi magyar történelem) kötetet, továbbá az életmódkutatás klasszikusát: RADVÁNSZKY Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. IóIII. Bp., 1895. (reprint és kiegészítések: Bp., 1986, Helikon Kiadó); *Óra szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században*. Szerk.: ZIMÁNYI Vera. Bp., 1994, MTA Történettudományi Intézet. (Társadalom- és m vel déstörténeti tanulmányok, 9.); KINCSES Katalin Mária: *Egy nyugat-magyarországi párhuzam: Batthyány Ferencné Lobkowitz Poppel Éva udvartartása*. In: *Erdély és Patak fejedelema* szonya Lorántffy Zsuzsanna. *Tanulmányok születésének 400. évfordulójára*. II. kötet. Szerk.: TAMÁS Edit. Sárospatak, 2000. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 41.) 1716182.; VÁRKONYI Gábor: *Arisztokrata társasági élet a kora újkori Magyarországon*. In: *Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára*. Szerk.: ABLONCZY Balázs. Bp., 2002. 1406149.

⁷¹ Egy nem régi összefoglalása a kérdésnek: KALMÁR János: *A 17. századi magyar világi főnemesség neveléséhez. Vázlatos áttekintés*. In: *Barokk. Történelem ó Irodalom ó M vészet*. Különszám. Warszawa, 2010, Wydawnictwo Neriton. 1256138.

⁷² MONOK István: *Udvartartási minták, korszerű ismeretanyag a 16–17. század fordulójának főúri könyvtáraiban Magyarországon*. In: *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2010, L&Harmattan Kiadó. 67676.

(német nyelv) munkái is lényegében La Noue-kompilációk (a heidelbergi *Adelschule* megalapítása előtt Johann Casimir személyesen is többször konzultált La Noue-val). A XVII. században számos *Ritterakademie* vagy *Kriegsakademie* alakult szerte a német nyelvterületen,⁷³ Itáliában a XVI. századi lovasiskolák oktatási anyagát⁷⁴ b vítették a nemesség számára szükségesnek vélt tantárgyakkal, igaz az első *Accademia Reale* Torinóban csak 1678-ban nyitotta meg kapuit, francia mintát követve tananyagában. Megjegyezzük még, hogy a jezsuitákon kívül a bencések is több, csak nemeseknek nyitott iskolát tartottak fenn (Ettal, Kremsmünster, Saar/Mähren), és Varsóban a piaristák is egy hasonló.

A magyarországi nemesség ezekkel az elméletekkel nem találkozott, legalábbis az említett szerzők és művek nem fordulnak elő olvasmányaikban. Azok az ismeretek azonban, amelyeketők elméletileg fontosnak tartottak, az őket olvasó kortárs erkölcsfilozófiai művek íróival vagy politikai elméletekkel mégis ismertek voltak. Ne feledjük, Catarinus Dulcis irányította a kasseli *Mauritianum* első reformját 1602 körül, és ez vált majd 1618-ban *Collegium Mauritianum Adelpinum*má. A Magyarországon Dulcishoz hasonlóan népszerű, és könyveivel gyakorta előforduló Christoph Besold pedig a tübingeni egyetem és nemesi iskola együttműködését, a közös képzést szorgalmazta. Vagyis Magyarországon a *res publica emendanda* gondolata erkölcsfilozófiai és politika elméleti olvasmányokból volt ismert, és ilyen művekben találkozhatott a magyar nemes az *educatio publica* tézisével, vagyis azzal, hogy nem kell a nemeseket külön iskolában képezni, felsőfokú tanulmányaikat végezzék közösen a többi leendő értelmiséggel. Nem mellesleg így jutunk el a *bibliotheca publica* intézményéig is, illetve annak hasznossága felismeréséig. Ezeket a gondolatokat persze már Seneca írásaiban is megtalálhatták,⁷⁵ ugyanígy Petrarca is írt róluk.⁷⁶ Rajtuk kívül is számos tudós értekezett hasonló értelemben. Közülük itt egyetlenként a XVIóXVII. századi Magyarországon is elterjedt olvasmánynak mondható Guilhelmus Peraldus példáját említjük. A dominikánus szerzetességből a lyoni püspöki székhöz emelkedett teológus *Summa virtutum ac vitiorum* című művének hatodik fejezetében Hieronymusra hivatkozva ír *De superbia librorum*.⁷⁷ Ezek a gondolatok a XVI. századi államelméleti művekben is helyet kaptak, s mint fontos, az uralkodók, illetve a főnemesség számára nem elhanyagolható kérdést

⁷³ Vö.: Norbert CONRADT: *Ritterakademien der frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert*. Göttingen, 1982, Vandenhoeck und Ruprecht.

⁷⁴ Rögtön jelezzük, hogy a lovaskönyvtárakról szóló könyvek, például Zrínyi Miklós könyvtárában, gyakran tartalmaznak a lovaskönyvtárak nevelésére vonatkozó bekezdéseket, illetve megjegyzéseket is. Vö. BIBL. ZRINYANA 1991.

⁷⁵ *Œvitiosum est ubique quod nimium est. SENECA: De tranquillitate animi 9,467.; Œdistingit librorum multitudo. SENECA: Epistola ad Lucilium 1,2.*

⁷⁶ FRANCISCUS PETRARCHA: *De remediis utriusque fortunae libri II*. Lugduni, 1585. 1776184.

⁷⁷ Antverpiae, 1567. Tractatus 6.: *De superbia librorum*.

tárgyalják. Egészen addig men en, hogy a század közepén már megkülönböztették a *nobilitas generist* és a *nobilitas literatát*,⁷⁸ és megfogalmazták azt is, hogy nem akkor szolgálják igazán a *res publicát*, ha pusztán önmaguk lesznek képzettek és olvasottak, de azzá kell tenni a *res publica* tagjait is.⁷⁹ Ennek elérésére azonban, mint Christoph Besold mondja,⁸⁰ jobb, ha k is részt vesznek a *publica institutio* életében és a *publica disciplina* útját választják neveltetésükhöz is.⁸¹ A nevelési, illetve az uralkodási ismereteket persze alapvet en a történelemkönyvekb l szerezték. Nagyon nehéz elválasztani a morálfilozófiától a fejedelemtükröt, vagy éppen a históriás könyvek elmélked fejezeteit. A történeti ismereteknek (ilyen értelemben) elemzéseinkben mindig fel kell értékel dniük.⁸²

Hasonlóan a neveléshez, alapvet en a gazdálkodási ismereteket sem könyvekb l szerezték. Azt is állíthatjuk, hogy még a tisztartók sem, jóllehet az olyan nevek, mint Perneszi György a Nádasdyaknál,⁸³ Debreczeni Tamás a Rákócziaknál,⁸⁴ vagy éppen

⁷⁸ Vö. Laurentius HUNFREDUS (HUMPHREY): *Optimates sive de nobilitate*. Basileae, 1559. 326. (šse armis, non literis natos predicant /sc. nobiles/ö).

⁷⁹ Lásd például: Andreas Frisius MODREVIUS (MODRZEWSKI): *Commentariorum de republica emendanda libri quinque*. Vol. I. Ed. Casimirus KUMANIECKI. Warszawa, 1953, aki érvelésének végére helyezi (56657.): šNulla est igitur compediosior ad sapientiam perveniendi via, quam lectio librorum tum sacrorum, tum etiam a viris eruditis conscriptorum.ö

⁸⁰ Összefoglalóan ezek l az elméletekr l lásd: Rainer A. MÜLLER: *Aristokratisierung des Studiums? Bemerkungen zur Adelsfrequenz an süddeutschen Universitäten im 17. Jahrhundert*. In: *Universität und Gesellschaft*. Hrsg. von Helmut BERDING. Göttingen, 1984, Vandenhoeck und Ruprecht. 31646.

⁸¹ Christoph BESOLDUS: *Discursus politici singulares de informatione et coactione...* Argentorati, 1626, sumptibus Lazari Zetzneri. 16.: šEgo puto publicam disciplinam in sapientia et consensu totius civitatis fundatam, firmiorem quidem constantiam habere, quam ab unius quae iudicio pendet ö 27.: šJuvat et habere publicas bibliothecas... nulliusque privati .ö; Hasonlókat fogalmaz meg Cyriacus SPANGENBERG is: *Ander Theil des Adelspiegels*. Schmalkalden, 1594. ff. 75v677v.: Von Bibliotheken oder Libraren: šNeben wolbestellten Predigstülen vnd rechtschaffen angerichten Schulen sind gute Bibliotheken nicht allein ein schönes lustiges Kleinodt, sondern auch ein notwendig stück, daran gar viel gelegen vnd solchs auch nicht wenig zu beförderung vnd erhaltung warer Religion vnd guter Künste nützlich vnd dienstlich ist. Denn alle Pfarrhern, Professores vnd Schulmeister des vermögens nicht sind das sie alle Patres, Historicos, vnd andere gute Autores für sich selbst zeugen möchten, deren sie aber doch nicht allwege allerding entraten können.ö

⁸² A történeti ismeretek szerepér l a f úri kultúrában külön elméleti konferenciát is rendeztek Versailles-ban: *Les princes et l'histoire du XIVe au XVIIIe siècle*. Actes du colloque organisé par l'Université de Versailles-Saint Quentin et l'Institut Historiques Allemand. Paris/Versailles, 13616 mars 1996. Publiés sous la dir. de Chantal GRELL, Werner PARAVICINI, Jürgen VOSS. Bonn, 1998, Bouvier Verlag. (Pariser historische Studien, Bd. 47.) ö ebben különösen tanulságos: Uwe NEDDERMEYER: *Universalhistorische Werke als Ratsgeber der Fürsten im Mittelalter und in den frühen Neuzeit* (676108.); Rainer A. MÜLLER: *Historia als Regentenhilfe. Geschichte als Bildungsfach in deutschen Fürstenspiegeln des konfessionellen Zeitalters* (3596372.); Orest RANUM: *L'histoire entre la pédagogie et la philosophie des années 1630–1640* (4736482.).

⁸³ Vö.: *Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540–1550-es számadásaiból*. Kiad.: KUMOROVICZ L. Bernát, M. KÁLLAI Erzsébet. Munkatárs BELÉNYESY Mária, GÁDORJÁN Alice. Fasc. IóII. Bp., 1959, (Történeti és néprajzi füzetek, I.)

⁸⁴ *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Sajtó alá rend., bev.: MAKKA László, Bp., 1954, Akadémiai Kiadó.

Borbereki Alvinczi Péter⁸⁵ az Apaffiaknál már a gazdasági értelmiségi réteg kialakulása kezdeteit jelzik. Franciaországban Colbert könyvet íratott a nemeseknek a gazdálkodás szabályairól, de sem Claude Irson *Méthode pour bien dresser toutes sortes de comptes*-ja,⁸⁶ sem Gilles André de La Roque *Traité de la noblesse* című ve⁸⁷ nem fordul el Magyarországon, ám a politika elméleti irodalom egyes darabjai, amelyek eljutottak a magyarországi nemesekhez, tartalmazzak általános, ma közgazdaságinak mondható ismerteket is.⁸⁸

A magyarországi nemesi családnak azonban általában voltak könyvei. Különböző számban, de minden családtag rendelkezett személyes használatú kötetekkel. Ezek az iskolai könyvek mellett a katekézis, a napi vallásgyakorlat könyvei voltak, mellette néhány személyes olvasmány. De csaknem valamennyi főúri családnak tudunk udvari könyvtáráról még akkor is, ha a korszakból nem maradt fenn a könyvek összeírása, katalógusa. Legtöbbször csak vételi bizonylatok (számlák), tisztartói beszerzési feljegyzések, vagy éppen örökösödéssel kapcsolatos összeírások adnak hírt a könyvtár egyes darabjairól. Természetesen sokaknak maradt fenn valamennyi könyve, de a XVI–XVII. századból csak néhány kivételes esetben tudunk olyan családról, amelyik könyvtárának ismerjük korabeli összeírását, és a könyvek nagy része ma is kézbe vehető (Zrínyi Miklós ilyen, Esterházy Pál nádor, és kisebb mértékben Nádasdy Ferenc országbíró).⁸⁹

Az udvari könyvtár az udvar tagjai számára mindenképpen közös használatú gyűjtemény volt. Még akkor is, amikor a bibliotéka már a bibliofil gyűjtés eredménye (például a kismartoni Esterházy-könyvtár): a kerti szökőkutak építéséhez használható könyveket is amelyeket bizonyára az építész javaslatára vettek meg⁹⁰ és maga a kivitelező is használhatta. Az általunk vizsgált korszakban azonban a pottendorffi Nádasdy-, illetve az említett Esterházy-gyűjteményen kívül nem ismerünk nem funkcionális, nem a teljes udvar, és annak környezete igényeit kielégítő könyvtárat.

⁸⁵ Alvinczi Péter okmánytára – *Diplomatarium Alvinczianum*. Közzétette SZILÁGYI Sándor. Pest, 1870, Eggenberger. (Magyar Történelmi Emlékek és Monumenta Hungariae Historica. 1. osztály. Okmánytárak, 14/15.)

⁸⁶ Paris, 1678, Jean Cusson

⁸⁷ Paris, 1678, Etienne Michallet

⁸⁸ Vö.: Dinah RIBARD: *Livres, pouvoir et théorie. Compatibilité et noblesse en France à la fin du XVIIe siècle*. Revue de Synthèse, 128(2007) Nr. 1-2. 976122.

⁸⁹ Általánosságban lásd: MONOK István: *A magyarországi főnemesség könyvgyűjtési szokásai a XVI–XVII. században*. CaféBábel, 14. kötet (Gyűjtés), 1994/4. 59668.

⁹⁰ Esettanulmányként kiváló lesz ehhez a témához Sabine Cartuyvels nemzetközi felmérése DAZELLIER D'ARGENVILLE, Antoine Joseph: *La Théorie et la Pratique du Jardinage* című munkájának elterjedtségéről. Magyarországon is sok volt belőle. Vö. FATSAR Kristóf adattárával (*Magyarországi barokk kertművészet*. Bp., 2008, Helikon Kiadó.)

A könyvek beszerzésének voltak közös jellemzői. Állandó könyvesboltot Magyarországon nem talált az érdeklődő arisztokrata vagy köznemes. A könyvkötő helyek kereskedelmi kínálata általában szegényes volt, ráadásul nem feltétlenül terjedt túl a napi vallásgyakorlatban és az iskolákban használt könyveken. Néhány felföldi és erdélyi kereskedő tudunk csupán, aki könyvek közvetítésével is foglalkozott, de ezek is alapvetően a polgári közönséget célozták meg tevékenységükkel;⁹¹ a külföldi (főként bécsi, délnémetországi és észak-italiai) könyvkiadók ügynökei, ha megkísérelték is rendszeres kapcsolat kiépítését a magyarországi főúri családokkal, igyekeztek a saját kiadói környezetükben megjelent könyveket eladni, és nem volt tényleges konkurrenciájuk. Külön említésre érdemes a Batthyányak és a Frankfurtba menekült párizsi hugenotta André Wechel, és vejei (Jean Marne, Jean Aubry), illetve leszármazottaik kapcsolata,⁹² továbbá az az érdekes tény, hogy Nádasdy Ferenc nádor az antwerpeni Moretus családdal tervezett könyvesboltot nyitni Bécsben.⁹³ Az egyes főúri családok költségén Európában tanuló alumnusok mint a családi bibliotéka gyarapítói jól működtek ugyan, ízlésük, tanulmányaik, és így olvasmányuk veltségük jellege azonban óhatatlanul is éreztette hatását a patrónus könyvtárán.

A főúr saját ízlése szerinti könyvválogatásának persze ettől függetlenül több lehetősége volt. A legnyilvánvalóbb eset az, ha maga is utazott, vagyis a kereskedelmért híres város meglátogatása alkalmával a helyi boltokban kézbe is vehette a kívánt könyvet, találkozott olyan kiadványokkal, amelyekről, ha nincsen ott személyesen, még információja sem nagyon lehetett volna. Ilyen példát sokat említhetünk, talán a leginkább ismert Batthyány Boldizsár, Zrínyi Miklós, vagy Nádasdy Ferenc utazása, mint amelyik perdöntőnek bizonyult a könyvgyűjtemény ízlésének formálásában. Az utazásnak egy sajátos formája az, amikor a főúr a császári hadsereg tisztjeként külföldi hadszíntereken harcolt, így lehetősége nyílt egy-egy város meglátogatására, illetve az ottani személyes könyvvásárlásra (példaként: Czobor Ádám,

⁹¹ Vö.: MONOK István: *Lőcse város olvasmányai a XVI–XVII. században*. In: *Könyvek által a világ... Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére*. Szerk.: BÁNYAI Réka, SPIELMANN-SEBESTYÉN Mihály. Marosvásárhely, 2009, Teleki Téka Alapítvány. 1996211.; U : *Német könyvkereskedők Budán és Pesten a XVIII. század első felében*. In: *Tanulmányok P. Várhelyi Judit köszöntésére*. Szerk.: STEMLER Ágnes. Bp., 2010, OSZK. (megjelenés alatt)

⁹² IVÁNYI Béla: *Batthyány Boldizsár, a könyvbarát*. In: ADATTÁR 11. 3896436.; BARLAY Ö. Szabolcs: *Boldizsár Batthyány und sein Humanisten-Kreis*. MKsz, 95(1979) 2316251.; U : *Elias Corvinus és magyar barátai*. MKsz, 93(1977) 3456353.; BOBORY Dóra: *Batthyány Boldizsár és humanista köre. Erudíció, természettudomány és mecénatúra egy 16. századi főúr életében*. Századok, 139(2005) 9236944.; ROBERT EVANS: *The Wechel Presses. Humanism and Calvinism in Central Europe 1572–1627*. Oxford, 1975. (Past and Present. Supplement, 2.); André Wechel oldalági leszármazottai Magyarországon (Téjfal, Somorja, Kézsg) is aktívak voltak mint nyomdászok. Vö.: V. ECSEDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézsajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó. 1066109.

⁹³ Vö.: VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy Ferenc*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. Szerk.: K. SZEGHY Péter, VIII. köt. Bp., 2008, Balassi Kiadó. 64670.

Csáky György).⁹⁴ A másik lehetőség a válogatásra elvileg az lett volna, amikor a f úr egész hagyatékokat vásárolt meg. Az ilyen vásárlásról azonban csak közvetett bizonyítékaink vannak, általában az írástudatlan, vagy olvasni tudó, de anyagilag megszorult özvegy támogatása volt inkább a f úr célja. Erre lehet példa Jóna István könyveinek a Zrínyi családi könyvtárba kerülése,⁹⁵ vagy Csanaki Máté könyvtárának megvásárlása a Rákóczi család céljaira.⁹⁶ Éppen azokról a könyvekről maradt ránk jegyzék, amelyek Sárospatakon duplumok voltak, ezért Erdélybe, a fejedelmi vagy a gyulafehérvári iskolai könyvtárba küldték azokat. A hagyatékok megvásárolásakor azonban nem egy-két könyvet szerzett meg a f úr, hanem válogatás nélkül mindent megvett.

A könyvek fizikai kézbevétele nem tette ugyan lehetővé az ajánlójegyzék, amelyet egy-egy könyvkereskedő az udvarba küldött, de legalább a főbb tematikus csoportok alakításával a f úrnak személyes befolyása is lehetett a könyvtár tartalmi összetételének formálásában. Ennek a beszerzési módnak legnagyobb hátránya a kereskedő anyagi érdekének érvényesíthetősége volt: nyilván nem ajánlott hasonló témában színvonalasabb kiadványokat, ha a saját kiadója, vagy azé, akinek szolgálatában állt, olyat kiadott. Egy fokkal jobb volt a XVI. század végétől elterjedt könyvvásár-katalógus (Frankfurt am Main, Leipzig). Ilyen birtoklásáról azonban csak néhány esetben tudunk: bizonyára Jean Aubry, a Párizsból Frankfurtba menekült André Wechel hugenotta nyomdász veje küldte Batthyány Boldizsárnak azt a frankfurti könyvvásári katalógust, amely máig megvan.⁹⁷ Az 1671-ben kivégzett Nádasdy Ferenc és Balthasar Moretus kapcsolatának dokumentumait Viskolcz Noémi fedezte fel, és foglalja össze Nádasdy-monográfiájában. Az antwerpeni kiadó katalógusa megvolt a grófnak, és azt még Lippay György esztergomi érseknek is kölcsönadta.⁹⁸ A XVIII. század elején pedig Ráday Pál a lipcsei könyvvásár katalógusából

⁹⁴ ÖTVÖS Péter: *A Csáky-énekeskönyv*. ItK, 1980. 4866509.

⁹⁵ BIBL. ZRINIANA 1991. (sok helyen, lásd az idézett kötet mutatóját)

⁹⁶ MONOK István: *A Rákóczi-család könyvtárai – Bibliotheken der Familie-Rákóczi, 1588–1660*. Szeged, 1996. Scriptum. (A Kárpát-medence korai könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, I.) 7629.

⁹⁷ Vö.: Robert EVANS: *The Wechel Presses. Humanism and Calvinism in Central Europe 1572–1627*. Oxford, 1975 (Past and Present. Supplement, 2.); a könyvbeszerzésekről legújabban: MONOK István: *A Batthyány család németújvári udvara és könyves műveltsége*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 876104.; a könyvvásár-katalógus: *Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert*. Hrsg. von István MONOK, Péter ÖTVÖS. Band II: István MONOK-Péter ÖTVÖS-Edina ZVARA: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek*. Eisenstadt, 2004. (Burgenländische Forschungen. Sonderband XXVI.) Nr. 116.

⁹⁸ VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy Ferenc*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. Szerk.: K. SZEGHY Péter, VIII. köt. Bp., 2008, Balassi Kiadó. 66.

jegyezte fel a megvásárolni kívánt könyveket.⁹⁹ Mindez persze nem jelenti azt, hogy mások nem ismerték volna ezt a tájékozási forrást.

A leggyakoribb azonban mégis csak az volt, ha a birtokok intézői beszerző útjaikon megvásárolták a család tagjai által kért, vagy csak maguktól érdekesnek ítélt könyveket. A kérés persze csak a fbb témát jelölte meg: historikus könyvet vagy éppen az újonnan felfedezett földrészekről szólót, esetleg a császárokat bemutató képes albumot kérhettek, és a helyi kínálatból a vásárló személy döntötte el, hogy mire is gondolhatott megbízója. A XVI. századtól kezdve vannak nyomok az ilyen vásárlásokra. Perneszy György,¹⁰⁰ vagy a Csányiak levelei¹⁰¹ meggyúznak bennünket fenti vélekedésünk igazáról, de hasonló jelenség dokumentálható a Zrínyi-udvarral kapcsolatosan is.¹⁰² A jószágigazgatók és intézők persze nem utaztak messzire. Nyugat-Magyarországról és a nyugati Felföldről inkább Bécsbe, Grácba, északról néha Krakkóba, a horvátországi urak alkalmazottai elsőségesen Velencébe. Lévény mindegyik közeli nyomdászati központ katolikus, a protestánsok vallási, teológiai, illetve egyházszervezési érdeklődését ez úton nem lehetett kielégíteni. Számukra félévenként az általuk támogatott, tanulmányi céllal Nyugat-Európába utazó diákok vásárolták a könyveket. Ilyen vásárlásról számos album-, naplóbejegyzés és misszilis levél tanúskodik.¹⁰³ A diplomáciai utak feladatai sorába is gyakran került a megbízó számára történő könyvvásárlás,¹⁰⁴ ahogy a bármilyen áruval kereskedő utazót is megkérhették egy-egy kötet

⁹⁹ ADATTÁR 13/4. 2896297., a jegyzék értelmezése, feldolgozása: BORVÖLGYI Györgyi: *Ráday Pál (1677–1733) könyvtára*. Bp. Szeged, 2004, OSZKóScriptum Rt. (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, VII.)

¹⁰⁰ *Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540–1550-es számadásaiból*. Kiad.: KUMOROVICZ L. Bernát, M. KÁLLAI Erzsébet. Munkatárs: BELÉNYESY Mária, GÁDORJÁN Alice. Fasc. IóII. Bp., 1959. (Történeti és néprajzi füzetek, I.)

¹⁰¹ ZE Sándor: *500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562*. IóII. kötet. Bp., 1996, Magyar Nemzeti Múzeum.

¹⁰² A Zrínyi-család udvara Ozalyban volt és tisztartóik félleg Velencébe jártak bevásárolni (a család a 17. században velencei polgárjogot is nyert). A családfő, Zrínyi György (154961603) sógorának, a németújvári Batthyányi Boldizsárnak írt (1571. december 12.) arról, hogy egy érdekes könyvet hozott a tisztartója a török elleni nagy tengeri győzelemről (Lepanto). Biztosan ő is érdeklő, ezért elküldi neki: ADATTÁR 11. 5536554.

¹⁰³ Vö.: *Peregrinuslevelek (1711–1750). Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak*. Készült JANKOVICS József irányításával. Közzéteszi: BÁLINT Judit, BUJTÁS László, HOFFMANN Gizella, HORVÁTH Zsuzsanna, KÜRI Erika, MIHALICS Veronika, UDVARDI Ágnes. A latin szöveget ford.: BARTÓK István. Szerk.: HOFFMANN Gizella. Szeged, 1980, JATE (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 6.); Kaposi Sámuel naplói: ADATTÁR 16/3. 2236264.

¹⁰⁴ Van, hogy a *peregrinatio academica* és a *legatio* összekötődik. Vö.: KRUPPA TamásóMONOK István: *Bornemisza Ferenc és Cseffei László követjárása az európai udvarokban a pozsonyi békekötés után (1627–1628)*. Lymbus. Magyarágtudományi forrásközlemények, 2009. 7614.; MONOK István: *Quelle distance entre la Transylvanie et l'Angleterre? Les ambassadeurs de Gábor Bethlen dans les cours européennes apres la paix de Presbourg*. In: *Relazioni internazionali e diplomazia nell'Europa Centro-Orientale, tra età moderna e contemporanea*. Atti del Colloquio Internazionale (Attigliano 466 dicembre 2008), a cura di Gaetano PLATANIA. Viterbo, 2009, Sette città. 53666.

beszerzésére. A külföldön tartózkodó diákok is szívesen bízták ezeket a kereskedőkre a hazai küldendő könyveket.¹⁰⁵

Az udvari intézmények ó nyomda, könyvtár, iskola, kert ó fenntartása, tevékenységük szervezése, az aktív mecénázás ugyancsak az elkelő családok feladata volt. Mellékesen megjegyezve, ez eszköze lehetett a könyvtár gyarapításának is. Talán nem alaptalan feltételezés, hogy egy-egy támogatott szerző vagy éppen nyomdász erkölcsi feladatának tekintette ó és persze jól felfogott érdekük is volt ó, hogy a megjelent mű legalább egy példányát a mecénásnak ajándékozza. Így a főúri könyvtárak anyagának rekonstruálásakor mindig számba vesszük a család tagjainak ajánlott munkákat is. Ugyanígy az egyes udvarokba időszakszerűen befogadott vándornyomdászok által kiadott könyveket sem hagyhatjuk figyelmen kívül a főúr kulturális látókörének megrajzolásakor.¹⁰⁶

Az udvari nevelés intézményes biztosítása mellett az arisztokrata családok aktívan részt vettek a birtokaikon lévő iskolák fenntartásában. Sokszor maga az iskola épülete is a család tulajdona volt, támogatták a tehetséges ifjakat a hazai középfokú és külföldi felsőfokú tanulmányaik végzésében, vagyis segítették, hogy tanító, tanár is legyen az iskolában. Az iskola könyvtárát is fejlesztették: ajándékokkal, az ott használatos könyvek közvetlen megvásárlásával, hagyatékozással. Forgách Imre 1588-ban ajándékozta a trencsényi evangélikus iskolának saját könyvtára azon darabjait, amelyeket az iskolában hasznosnak gondolt.¹⁰⁷ Sajátosnak mondható az a mód, ahogy Batthyány Boldizsár e téren segítette a németújvári protestáns iskolát. A ma is kézbevehető könyvek tanúsága szerint átadta nekik a helyi ágostonos rendház könyveit.¹⁰⁸ Ezek azután folyamatosan forogtak a tanárok, a falu és az udvar lelkészei kezében. A kéziratok nagy részét azonban kötet anyagnak használták fel a XVI. század második felében, így beszélhet Borsa Gedeon németújvári kötetéről.¹⁰⁹ Boldizsár a szerzetesek könyveinek átadása mellett az őt talán kevésbé érdeklő, főként teológiai könyveket rendszeresen az iskolának engedte át, jóllehet tulajdonosi bejegyzése szerepel a kötetekben (néha más, az ő használatára utaló jegyzet is). Ő, és fia, Ferenc, gyakran

¹⁰⁵ Lásd Kornis Mihály 1627. április 16-án Leidenből írott levelét (LUKINICH Imre, Történelmi Társulat, 1911. 3056310.)

¹⁰⁶ Bármelyik udvart említhetjük, amelyben aktív vándornyomdász működött (Nádasdy Sárospatak, Bánffy Alsólendke, vagy éppen a korai fejedelmi nyomda Gyulafehérváron).

¹⁰⁷ ADATTÁR 13/2. 369.

¹⁰⁸ *Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert.* Hrsg. von István MONOK, Péter Ötvös. Band II: István MONOK-Péter ÖTVÖS-Edina ZVÁRA: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek.* Eisenstadt, 2004. (Burgenländische Forschungen. Sonderband XXVI.)

¹⁰⁹ BORSA Gedeon: *Johannes Manlius könyvkötői tevékenysége.* Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1970-1971. Bp., 1972, OSZK, 3016321., ugyanez: BORSA Gedeon: *Könyvtörténeti írások.* III. kötet. Bp., 2000, OSZK. 996113.; vö. SZENDREI Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai.* Bp., 1981, MTA Zenetudományi Intézet.

fogadtak be udvarukba, birtokaikra menekült értelmiségieket (lelkészek, tanárok), akik vagy megajándékozták ket könyveikkel, vagy a f úr úgy is segített rajtuk, hogy megvásárolta könyveiket az iskola számára.¹¹⁰ Példákat persze a kés bbi generációk idejéb l is b ven hozhatunk, akár Batthyány Ádámét, aki a protestáns iskola helyére telepített ferenceseket és a katolikus tanítói tevékenységet támogatta,¹¹¹ Pálffy Pálét Malackán,¹¹² vagy a Rákócziakét Sárospatakon.¹¹³

A kérdés természetesen azonnal feltehető : mennyiben tartoznak a f úri m veltség körébe azok a könyvek, amelyeket ezek az arisztokraták a különféle iskoláknak, rendházaknak ajándékoztak? Az iskolai könyvek anyagát minden bizonnyal ismerhették, ugyancsak a konfesszionális hovatartozásuknak megfelelő napi vallásgyakorlat kis köteteit is. Nem lehetünk már bizonyosak abban, hogy az általuk megjelenéshez segített beszédgy jteményekben szerepl prédikációkat el is olvasták, ám általában ismerték azokat a pap, a lelkész istentiszteleti szolgálatából, illetve a velük való beszélgetésekb l. A külföldr l beszerezett, a tanár számára hasznos, az iskolában is tanított ókori szerz k munkáit iskolai szinten, illetve a proverbium-gy jteményekb l biztosan megismerték, sokszor mélyebben is. A historikus olvasmányok ismereteik középpontjában álltak, a teológiai munkák szerz ir l tudtak, alapvet gondolataikról is tájékozódtak (predikációk, beszélgetések, itthoni hitviták), vagyis tudhatták, hogy mit ajándékoztak. Ahogy az alsóbb társadalmi rétegek olvasmány m veltségének elemzésekor figyelembe kell venni az eruditív alapú szóbeli ismeretátadást,¹¹⁴ úgy az arisztokraták esetében fokozatosan figyelembe vehet ez a tényez . Nekik ugyanis lehet ségük volt alapismereteik hatékony, a szakember (tanár, lelképásztor, tudós, másik f úr) által történ kiegészítésére.

A f nemes kulturális és tudományos ismereteinek megítélésakor figyelembe kell venni az udvar teljes szellemi er terét. Ennek számos eleme és jelent s része olvasmány m veltségen

¹¹⁰ MONOK István: *Württembergi exulánsok Batthyány Ferenc udvarában*. MKsz, 2003. 2056211.; U : *Die kulturvermittelnde Rolle des Batthyány-Hofes an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*. In: *Deutsche Sprache und Kultur, Literatur und Presse in Westungarn/Burgenland*. Hrsg. von Wynfrid KRIEGLER, Andrea SEIDLER. Bremen, 2004, Edition Lumière. 75690.; U : *Exulanten aus Bayern, Oberpfalz und Pfalz am Batthyány-Hof an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts*. Ungarn Jahrbuch, Bd. 27. 2004. 3316340.

¹¹¹ KOLTAI András: *Batthyány Ádám és könyvtára*. Bp.6Szeged, 2002, OSZKóScriptum Rt. (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, IV.) 1206147.

¹¹² HAUSNER Gábor: *Pálffy Pál*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. Szerk.: K SZEGHY Péter. IX. köt. Bp., 2009, Balassi Kiadó. 7610.

¹¹³ MONOK István: *A Rákóczi-család könyvtárai – Bibliotheken der Familie-Rákóczi, 1588–1660*. Szeged, 1996. Scriptum. (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, I.); vö.: R. VÁRKONYI Ágnes: *Zrínyi Ilona. „Európa legbátrabb asszonya” ó „Avrupa'nin en cesur kadini”*. Bp., 2008, Magyar-Török Baráti Társaság.

¹¹⁴ Vö. KRISTÓF Ildikó: *šIstenes könyvek – ördögös könyvek*. (Az olvasási kultúra nyomai kora újkori falvainkban és mezővárosainkban a boszorkányperek alapján.) In: *Népi kultúra – népi társadalom*. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve, XVIII. Akadémiai Kiadó, Bp., 1995. 676104.

alapult. Amikor egy brugge-i utazó arról írt, hogy a pozsonyi Batthyány-házban Ádám fia (Kristóf, vagy Pál), úgy mutatta be a magyar szokásokat (kultúrát), hogy hegedült, majd édesanyjával bemutatott egy magyar táncot, akkor az ifjú arisztokrata számot adott a veltségének egy részéről: tudott arról, hogy a németalföldi vendéget érdekelhetik a magyar sajátosságok, és azt is tudta, hogy mindez ott másként van.¹¹⁵ Persze azt, hogy mit tudott konkrétan Brugge-ről és környékéről, nem tudjuk. Biztosan beszélgetett a különbségekről, és ha igen, akkor voltak ismeretei: olvasmányból, vagy olyan személytől, aki maga olvasott arról, vagy éppen ott is járt. Ezért nem tartom feleslegesnek számba venni az udvari alkalmazottak (jellemzően ezek is nemesek) könyveit, olvasmányait. Ahogy az esetenként használhatták a főúr könyvtárát, a kölcsönös nyitottság ezen a téren sem kizárt. Perneszi György korszerű veltsége egyben a sárvári Nádasdy-udvar nyitottságát, modernségét is jellemzi,¹¹⁶ ahogy Debreceni Tamás gazdasági ismeretei a Rákóczi-udvarét,¹¹⁷ borbereki Alvinczi Péteré pedig az Apaffiakét.¹¹⁸ E szempontból különös szerencse, ha az udvari lelkipásztor (pap, lelkész) könyveiről is vannak információink. Még akkor is, ha azok a könyvek nem maradtak az udvarban. A Beythe család tagjainak a veltsége a Bánffyakat éppen úgy gazdagította, mint a Batthyányakat.¹¹⁹ Van persze arra is példa, ha egy pap az őt támogató főúrra hagyta a könyveit, mint Francesco Orsolini Esterházy Pálra.¹²⁰

Hangsúlyos figyelmet érdemelnek azok az esetek, amikor egy udvarban közös használatú könyvekről tudunk. Ez már a közös ismeretszerzés, illetve a könyvekről való beszélgetés nagyon tudatos voltát bizonyítja. Nehezen elképzelhetjük, hogy a főúr maga nem vett volna részt ebben a tevékenységben.¹²¹ A legjobb példa erre mint számos más, a mi veltséggel kapcsolatos kérdésben erre a németújvári Batthyány-udvar, illetve Batthyány Boldizsár személye. Az udvarában a Beythe család tagjai alakítottak ki aktív, könyveket közösen használó teológiai kör helyét, ugyanakkor Boldizsár a pozsonyi humanista körnek is tagja volt,

¹¹⁵ MONOK István: *Egy flamand utazó pozsonyi élményei 1662-ből* ó De belevenissen van een Vlaams reiziger in Pozsony (1662). Erasmus, 1989. tavasz. 31634.; Uő: *A Belga Királyi Könyvtár magyar vonatkozású útleírásai*. Lymbus. Művelődéstörténeti Tár. I. Szeged, 1989. 37676. Klny.: A Lymbus Füzetek 3.

¹¹⁶ ADATTÁR 13/1. 12614.

¹¹⁷ *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Sajtó alá rend., bev.: MAKKA László, Bp., 1954, Akadémiai Kiadó.

¹¹⁸ *Alvinczi Péter okmánytára – Diplomatarium Alvinczianum*. Közzétette SZILÁGYI Sándor. Pest, 1870, Eggenberger. (Magyar Történelmi Emlékek ó Monumenta Hungariae Historica. 1. osztály. Okmánytárak, 14/15.)

¹¹⁹ MONOK István: *A Batthyány-család németújvári udvara és könyves műveltsége*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 876104.

¹²⁰ FAZEKAS István: *Francesco Orsolini várplébános hagyatéki leltára 1700-ból*. In: *Házi Jenő emlékkönyv*. Szerk.: DOMINKOVITS Péter, TURBULY Éva. Sopron, 1993. 3096312.; ADATTÁR 18/2. 1896192.

¹²¹ Vö.: MONOK István: „*Ex libris Nicolai Bethlen et amicorum*” Az „*et amicorum*” bejegyzésről és a közös könyvhasználatról. In: *Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek. Humanizmus és gratuláció*. Szerk.: CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit. Bp., 2009, Balassi Kiadó. 2666276.

ahogy az udvari botanikusa, Carolus Clusius is.¹²² Külön tanulmányban kell foglalkoznunk azzal a kérdéssel, hogy a legtöbb ilyen ismert kör f papi udvarban m ködött, de azért tudunk f úri családot is említeni, még a Batthyányak mellett is: Erdélyben Kornis Zsigmond környezetében alakult egy ilyen kis társaság,¹²³ és az Oláh-rokonság révén számos kiváló humanista munkát örökl Listiek mellett.¹²⁴

A ránk maradt könyvösszeírások többsége olyan, amelyben nem különülnek el a f úr vagy a család könyvei az egyes családtagok személyes olvasmányaitól. Persze nem mindig. Ritkán nyomon követhet , hogy melyek voltak az életkoroknak megfelel olvasmányok. Az iskolai könyveket ismerhetjük meg a legtöbbször. Így a felföldi arisztokrata Pálffy gyerekek,¹²⁵ Bethlen Miklós,¹²⁶ vagy az erdélyi köznemes Rétyi Zsigmond¹²⁷ tananyagát össze lehet hasonlítani. Sok különbség elvileg nem lehetett, hiszen a korszak iskolai rendje azonos szint iskolákban alig engedett különbségeket. Ugyanakkor, ha az iskolai tanulmányok segítéséhez a család külön praeceptort is tudott alkalmazni (mint a Pálffyak), természetesnek mondható, hogy az iskolai auktorok szövegeit már nem csak az iskolai kiadásban (*pro usu delfini*), hanem teljes szövegkorpuszban láthatták, illetve kiegészítették ismereteiket nem iskolai tananyaggal is.

A családok n tagjai is olvastak. Legalábbis kaptak olyan nevelést, amely részben könyvekb l is követhet volt, onnan származott. Lehet ez akár az öltözködéssel kapcsolatos ismeret, hiszen ismerünk XVI. századi divatkönyvet is.¹²⁸ Kifejezetten asszonykönyvtárakról azonban, amikor a család felesége önálló könyvtárat alakított ki magának, csak a XVIII.

¹²² PAJKOSSY Györgyné: *Ellebodius és baráti körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban*. MKsz, 1983, 2256-242.; BOROSS Klára: *A pozsonyi humanista kör könyvei az Egyetemi Könyvtár antikva-gyűjteményében*. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei, 13(2007) 157-185.

¹²³ GYÖRGY Lajos: *A kolozsvári Római Katolikus Lyceum-könyvtár története, 1579–1949*. Bp., 1994, Argumentum Kiadó. 20. (Szamosközy István, Bogáti Fazakas Miklós és Kornis Mihály együtt peregrináltak), 22.; vö.: KLANICZAY Tibor: *Értelmiség egyetem nélküli országban*. In: U : *Pallas magyar ivadéka*. Bp., 1985, Szépirodalmi Kiadó. 77-85. (az erdélyi humanista el kel kr l és szerepükr l); HORN Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*. Bp., 2009, Balassi Kiadó, Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület.

¹²⁴ BIBL. ZRINIANA 1991. 302. (Nr. 352.); Lásd még ZVARA Edina: *A Listi-család tagjainak könyvei*. In: „*Apró cseppekből lesz a zápor.*” Bakonyi Géza emlékkönyv. Szerk.: HEGYI Ádám, SIMON Melinda. Szeged, 2008, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. (Habent sua fata libelli, IV.) 456-70.

¹²⁵ ADATTÁR 13/4. 276-28.

¹²⁶ HEREPEI János: *Néhány adat Bethlen Miklós tanulóveiről*. Erdélyi Múzeum, 1938, 291-295.; Ugyanez: *Apáczai és kortársai – Herepei János cikkei*. Szerk.: KESER Bálint. Bp.óSzeged, 1966, MTA ITI, JATE BTK, 593-603. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 2.); ADATTÁR 16/3. 146-15.

¹²⁷ *Rétyi Péter naplója*. Kiad.: MARIA URSU IU. Bukarest, 1983, Kriterion Kiadó. (Téka) 39, 56.; ADATTÁR 16/2. 121.

¹²⁸ *Gynaeceum sive Theatrum mulierum í figurisí expressos a Iodoco Amanoí Francofurti, 1586, Sigmund Feyerabend. Hasonmás kiadása, a szövegek magyar fordításával együtt: Gynaeceum avagy Asszonyok szemléje, melyben Európa valamennyi jeles nemzetének ... női viselete látható... Jost AMMAN rajzaival, a képekhez a bruges-i Franciscus MODIUS nyolcsorosait csatolvaí* Bev.: DÓZSA Katalin, Ford.: KISDI Klára. Bp., 2005, Kossuth Kiadó, OSZK. (Amor librorum)

századból tudunk.¹²⁹ Ettől függetlenül fontos figyelni azokra az adatokra, amelyek a n i könyvtulajdonlást említik. Ez lehet egyszer en azért, mert n i ági öröklés során keletkezett egy-egy összeírás, vagy éppen az özvegy javait írták össze, felsorolva a család könyveit is. Telegdi Borbála¹³⁰ vagy Batthyány Borbála¹³¹ könyveit biztosan csak tulajdonként jegyezték fel, ugyanakkor Veér Judit¹³² vagy Bornemisza Anna¹³³ olvasmányait jól jellemezhetik az összeírások.¹³⁴

Az elmúlt évtizedekben az arisztokrata könyvtárak történetének kutatása egyrészt a bibliofília történetének bemutatásával kötődött össze,¹³⁵ másrészt akörül a kérdés körül forgott, hogy milyen mértékben olvasta a tulajdonos az összegyűjtött könyveket.¹³⁶ Manapság a könyvtárak története összekapcsolódik a ritkasággyűjtemények, a múzeumok,¹³⁷ illetve az ízlés történetével.¹³⁸ A magyarországi főúri udvarokba került könyvek óhogy az eddigiektől is kitűnően jelentős részben nem egyszer en a család olvasmányaiként szolgáltak. Ezért nagy figyelemmel kell különválasztani azokat a könyveket, amelyeket nagy valószínűséggel ténylegesen az arisztokrata használt. Van eset, amikor ez viszonylag hitelesen

¹²⁹ DEÉ NAGY Anikó: *Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században*. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk.: KOVÁCS András, SIPOS Gábor, TONK Sándor. Kolozsvár, 1996, EME. 1346147.; ugyanez lényegében változatlanul: SIMON MelindaÓSZABÓ Ágnes: *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*. DEÉ NAGY Anikó bevezetésével. Szeged, 1997, Scriptum. (A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, II.) XXV6XXXVII.

¹³⁰ ADATTÁR 13/4. 32.; MONOK István: *A Rákóczi-család könyvtárai – Bibliotheken der Familie-Rákóczi, 1588–1660*. Szeged, 1996. Scriptum. (A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, I.) 205.

¹³¹ ADATTÁR 13/2. 1106113.

¹³² ADATTÁR 16/3. 1256126.

¹³³ ADATTÁR 16/3. 71674.

¹³⁴ Az asszonykönyvtárakkal majd külön tanulmányban foglalkozunk. Lásd addig is: S. SÁRDI Margit: *Főrangú hölgyek gyógyfűves könyvei*. In: *Áldás és átok, csoda és boszorkányság*. Szerk.: PÓCS Éva. Bp., 2004, Balassi Kiadó. (Tanulmányok a transzcendensről I, IV.) 2036222.; SOLTÉSZ Zoltánné: *Révay Mártonné Esterházy Zsófia Isocrates-kötetének kötése és későbbi possessorai*. MKSz, 1995. 1316141.

¹³⁵ Példaként lásd a következő, jelentős részben historiográfiai áttekintést nyújtó köteteket: *Coleccionismo y bibliotecas (siglos XV–XVIII)*. Dir. por María Luisa LÓPEZ-VIDRIERO, Pedro M. CÁTEDRA. Salamanca, 1998, Universidad de Salamanca; Cristina DE BENEDICTIS: *Per la storia del collezionismo italiano: fonti e documenti...* Firenze, 1998, Ponte alle Grazie.

¹³⁶ Paul RAABE: *Bibliotheksgeschichte und historische Leserforschung. Anmerkungen zu einem Forschungsthema*. Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte. 7(1982) 4336441.; U : *Bibliothekskataloge als buchgeschichtliche Quellen. Bemerkungen über gedruckte Kataloge öffentlicher Bibliotheken in der frühen Neuzeit*. In: *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit*. Hrsg. von Reinhard WITTMANN. Wiesbaden, 1984, Harrassowitz. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens. Bd. 10.) 2756297.

¹³⁷ RAFFLER, Marlies: *Museum Spiegel der Nation? Zugänge zur Historischen Museologie am Beispiel der Genese von Landes- und Nationalmuseum in der Habsburgermonarchie*. WienóKölnóGraz, 2007, Böhlau Verlag.; Vö.: *Bibliothek als Archiv*. Hrsg. von Hans Erich BÖDEKER, Anne SAADA. Göttingen, 2007, Vandenhoeck und Ruprecht. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 221.)

¹³⁸ Dorit RAINES *La biblioteca del collezionista – una palestra del 'gusto' artistico?* című előadásában Velencében a Venezia, mercato delle arti-konferencián (2008); a konferencia anyaga kiadásra vár.; vö. *Biblioteche nobiliari e circolazione del libro tra Settecento e Ottocento*. Atti del Convegno nazionale di studio, Perugia, 29630 giugno 2001, a cura di Gianfranco TORTORELLI. Bologna, 2002, Pendragos.

eldönthet. Batthyány Boldizsár könyvszámlái jelentős részben a saját olvasmányait mutatják.¹³⁹ Nem véletlen, hogy az azokon szereplő könyvtételek közül csak elvétve találunk darabokat a protestáns iskola anyagában. A személyes naplók, a levelezésben említett olvasmányélmények e szempontból külön jelentőséggel bírnak.¹⁴⁰

Az előző kérdéssel szoros összefüggésben kell szólnunk arról, hogy az egyes kora újkori szellemi áramlatok magyarországi recepciójáról írva mindenki elfogult valamilyen szempontból. Az egyik ilyen elfogultság abból fakad, hogy mindig érdekesebb bármely korból azokat a munkákat, életműveket tanulmányozni, amelyeket a filozófia és az emberi gondolkodás rövid története is megemlít. Vagyis olyanokat, amelyek kiemelkedtek a korszakban, valamilyen szempontból nonkonformistának voltak nevezhetők. Szerzőiket a korban támadták, legalábbis nem értékelték, mégis maradandónak bizonyultak. Ezt a természetes emberi hozzáállást erősítette az a sajnálatos tény, hogy a második világháború után annak a középkori vagy kora újkori témának a kutatása intézményesülhetett, amelyet ó akárcsak taktikai okokból óshaladónak, de mindenképpen antiszefeudálisnak lehetett modani. Minden efféle felvilágosodásosnak is minősülhetett. A tábló persze színes volt: Nicolaus Cusanus dialektikus logikai kísérleteit a teljes reformáción, különösen pedig az antitrinitarizmuson át a filozófiai racionalizmus, vagy a tudományos szkepticizmus minden mozzanatáig. Ezért minden olyan adatot, amely egy-egy, az említett szempontból értékelhetőszerző magyarországi előfordulását bizonyította, tütelemezték, és jelentőségét a korszakra vonatkoztatva is túlbecsülték.

Ugyancsak ide vezetett egy-egy Nyugat-Európában vagy az Amerikai Egyesült Államokban divatossá vált kutatási témának való megfelelni akarás is. Ez a megfelelés nem úgy történt, hogy a magyarországi forrásanyag egészét áttekintve érvényesnek mondták ki az illető elméletet erre a területre is, hanem az elmélet igazolására kerestek adatokat. Amikor csupán érdekességnek ítélték, hogy egyszer-kétszer előfordul egy-egy mű az olvasmányanyagban, azt rögtön komolyan figyelembe vevendőknek, néha meghatározónak állították.¹⁴¹ Biztosan voltak a XVIóXVII. század fordulóján Magyarországon rózsakeresztes művek, de rózsakeresztes reneszánsz jelenséggként nem elemezhetők. A XVIóXVII.

¹³⁹ ADATTÁR 11. 4106433.; *Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert*. Hrsg. von István MONOK, Péter ÖTVÖS. Band II: István MONOKóPéter ÖTVÖSóEdina ZVARA: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek*. Eisenstadt, 2004. (Burgenländische Forschungen. Sonderband XXVI.)

¹⁴⁰ Vö. pl. ÖTVÖS Péter: *Egy főúri könyvtár a XVII. század elején. Illésházy István*. In: *Az értelmiség a 16–17. századi Magyarországon*. Szerk.: ZOMBORI István. Szeged, 1988, Móra Ferenc Múzeum. 1496157.

¹⁴¹ SZ. NYI György Endre: *Titkos tudományok és babonák*. Bp., 1978, Magvet Kiadó. (Gyorsuló idő), f. k. k. 1286135.; U. : *Szenci Molnár Albert és a „titkos tudományok”*. In: *Szenci Molnár Albert és a magyar későreneszánsz*. Szerk.: CSANDA Sándor, KESER Bálint. Szeged, 1978, JATE (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 4.) 49658.

században ó ezt az olvasmányanyag statisztikai elemzése egyértelmű sítí ó csak kevesek találkoztak a ma a gondolkodás úttörőinek tartott szerzők munkáival, és az olvasmányomveltséget a nagy példányszámban kiadott, Magyarországra is eljuttatott, második vagy harmadik vonalbeli szerzők művei alakították. Ezek persze a katolikus, a református, és a lutheránus teológusok, illetve lelkészek, tanárok művei voltak. A Batthyányak környezetében voltak rózsakeresztes munkák, weigeliánus traktátusok, de ebből még nem következik, hogy akár az udvari lelkész tudta volna, hogy milyen munkákról van szó. Ha tudta is, a családfő, a munkaadója legfeljebb tőle hallotta, hogy az illető auctor ősveszélyeső, neki van igaza, vagy netán eretnek stb. Fontos tehát minden egyes munkának a lehetséges beszerzési útját is ismerni, legalább valószínűsíteni, különben túlértékelünk elszigetelt vagy éppen véletlen jelenségeket. Batthyány Ferenc tehát feltehetően nem tudta, hogy a weigelianizmus mit is jelent, mert műveit az udvarába érkező Johann Jacob Knaus hozta magával, és adta az iskolának ajándékként.¹⁴² Feltételezhető, hogy Württembergben talán éppen nonkonformista gondolkozása miatt kényszerült el. Ugyanakkor Batthyány Boldizsár nagy valószínűséggel tudta, hogy Jean Bodin kicsoda, és tudatosan választotta ki könyvét.¹⁴³ Igaz, ezt is csak könyvei jegyzékének tükrében valószínűsítjük, mert neki nem ismert olyan írása, ami Bodin ismeretéről tanúskodna. Bobory Dóra lelkes interpretációját erről az udvarról ó a magyarországi paracelziánus gondolkodás kezdetei ó eltúlozottnak látom.¹⁴⁴

Az interpretáció során folyamatosan figyelembe kell venni, hogy a főnemeseeknek, nemeseeknek az olvasás nem a legfőbb tevékenysége volt, még az sem, hogy a birtokaikon dolgozó egyházak ügyeivel foglalkozzanak, pláne, hogy pontosan megértsék, miről vitatkoznak egymással. Kivételek persze mindig akadtak, de nem hiszem, hogy akár Thurzó György a birtokszerzési, családi pereskedési, és nem mellesleg a nádori teendőinek ellátása mellett olyan részleteiben tisztában lett volna a wittenbergi ortodoxia és későbbi filippizmus vitáival, mint ahogyan az könyvtárának anyagából kitűnik.¹⁴⁵ Már amennyiben azt állítjuk, ahogy azokat figyelmesen mind el is olvasta. Kiemelkedő tájékozottsága ezen téren mindamellel vitathatatlan. Ebből a szempontból nagyon tanulságos együtt olvasni például

¹⁴² MONOK István: *Die Bibliothek des Johann Jacob Knaus. Die Reste einer württembergischen protestantischen Bibliothek in Güssing*. In: Jahrbuch des Ungarischen Kulturinstitutes in Stuttgart. Hrsg. von Gyula KURUCZ. Stuttgart, 2003. 1386-146.

¹⁴³ MONOK István: *Batthyány Boldizsár, a franciás*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus XXIX. Ötvös Péter Festschrift. Szeged, 2006. 185-198.

¹⁴⁴ BOBORY Dóra: *The Sword and the Crucible: Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary*. Newcastle upon Tyne, 2009, Cambridge Scholars Publishing.

¹⁴⁵ ADATTÁR 11. 505-536.

Balázs Mihály és Horn Ildikó tanulmányait az erdélyi unitarizmusról, illetve az unitárius nemességről.¹⁴⁶

Sajnos csak kevés olyan család akad, ahol több generáció könyveit is elemezhetnénk. De azok a szerencsés esetek, amikor ez mégis fennáll, komolyan intenek az interpretáció visszafogottságára. Nyomon követhet-e a könyvanyag változásán a konfesszióváltás? Mennyire szűk a klátó kör vagy éppen nyitott egy-egy családtag? Csak két példát emelnék ki a bevezetésben: a Rákócziak sárospataki könyvtára a töredékesen fennmaradt katalógus szerint is egy szenzációsan korszerű, nyitott, vallásilag összetett, elegáns módon világias összetétel egy jteményt mutat. Az I. Rákóczi Györgyöt vagy éppen Lorántffy Zsuzsától fennmaradt írások nem ezt a képet bizonyítják. Péter Katalin a fiatalon elhunyt, Johannes Amos Comeniusszal társalgó Rákóczi Zsigmond szerepét látja a könyvtár modernizálásában.¹⁴⁷ Lehet ez is igaz, de az azonban biztos, hogy György, katolikus testvérének, Pálnak a könyveit javarészt behordatta Patakra, amikor testvére korai halála után gyermekeinek gyámja lett.¹⁴⁸ A második példa az Esterházyak kismartoni könyvtára. Ha számbavesszük a Pál haláláig (1713) odakerült könyveket, akkor még jelentős protestáns arculatról is beszélhetnénk. Csakhogy a könyvek ma is megvannak,¹⁴⁹ és a kéziratos bejegyzések megmagyarázzák a jelenséget: az Esterházy-birtokok katolizálásakor ott még protestáns lelkészek könyveiről van szó. Nem tudjuk pontosan, hogy miként kerültek ezek Esterházy Miklós, vagy valamelyik fia birtokába, de Ceglédi Pál,¹⁵⁰ Kanizsai Pálfi János¹⁵¹ könyvei közül sokat megriztek, ahogy ő talán éppen rajtuk keresztül ő Beythe Istvánét, illetve a németújvári protestáns iskola könyvtárából származó darabokat is. Ha csupán egy korabeli könyvjegyzék lenne a kezünkben, csábító

¹⁴⁶ Csak példaként: BALÁZS Mihály: *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*. Bp., 1988, Akadémiai Kiadó (Humanizmus és reformáció, 14.); HORN Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség története*. Bp., 2009, Balassi Kiadó. 2326248.; BALOGH Judit-HORN Ildikó: *A hatalomépités útjai. A homoródszentpáli Kornis család története*. Századok, 142(2008) 8496895.

¹⁴⁷ PÉTER Katalin: *A magyar romlásnak századában*. Bp., 1985, Gondolat Kiadó. 1286133.; U : *Der rosenkreuzerische Patriotismus. Die Verbreitung der Ideen der Rosenkreuzer in Mittel- und Osteuropa*. In: *Das Ende der Renaissance: Europäische Kultur um 1600*. Hrsg. von August BUCK, Tibor KLANICZAY. Wiesbaden, 1987, Harrassowitz (Wolfenbütteler Anhandlungen zur Renaissanceforschung. Bd. 6.) 1256133.

¹⁴⁸ ADATTÁR 11. 4946495.; MONOK István: *A Rákóczi-család könyvtárai – Bibliotheken der Familie-Rákóczi. 1588–1660*. Szeged, 1996. Scriptum. (A Kárpát-medence koraiújkorai könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit I.) 2086210.

¹⁴⁹ Kismartonban és Moszkvában. Kismartonban Johann Harich katalógusa jól használható, a moszkvai állományról is van egy nem teljes katalógus: *Knyigi iz szobranya knyazej Esztergazi v moszkovszkih bibliotekah. – Bücher aus der Sammlung der Fürsten Esterházy in Moskauer Bibliotheken*. Katalog. Der Katalog wurde geschafft von: Karina A. DMITRIJEVA, Nikolaj N. SUBKOV et alii. Moszkva, 2007.

¹⁵⁰ SZELESTEI NAGY László: *Ceglédi Szabó Pál dunántúli református püspök könyvtárának kötetei*. In: *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődéstörténethez*. Szerk. BÁLINT István János. Bp., 1987, OSZK. 986128. A tanulmány végén: Kanizsai Pálfi János dunántúli püspök könyvei. 1256126.; ZVARA Edina: *Ceglédi Szabó Pál könyvei az Esterházy-gyűjteményben*. MKsz, 2011. (el készületben)

¹⁵¹ Lásd az előző jegyzetet és ZVARA Edina: *Kanizsai Pálfi János (1582–1641) könyvei Esterházy Pál gyűjteményében*. MKsz, 2010. 3. szám, 3866398.

lenne a jelenség túlértelmezése. Mindenképpen az Esterházyak javára írandó azonban, hogy a könyveket meg rizték.

A bevezetés első bekezdéseiben említést tettem az udvari funkciók időbeli változásáról. A királyi udvar példaadása, mely a désszervező ereje hiányában a két évszázad alatt több vallásváltoztatás mellett a főúri udvarokra jelentősen nagyobb feladatok hárultak. Ugyancsak szem előtt kell tartani azt a tényt, hogy a katolikus hierarchia csak a XVII. század második felében állt helyre annyira, hogy a főpapi központok, illetve a megerősödő rendek intézményei részben átvehettek feladatokat. A feladatok átvétele nem jelentette mindig a főúri család anyagi tehermentesítését, de a napi szintű feladatviselést mellőzhetvén. Külön érdekes kutatási téma lehet, hogy melyik család, mikor, melyik rendre bízott különféle megalapozó feladatokat a világi papi teendő ellátása, iskola működtetése, nyomda felügyelete, és miért változtatott (Nádasdyak és a szerviták, Esterházyak és a jezsuiták, majd a ferencesek). E szempontból is más volt a nyugat-magyarországi és az erdélyi főurak helyzete. Sőt, a katolikus és a protestáns családoké általában. A gyászévtized után a protestáns egyházak legalább még egy évszázadig közvetlen, napi szintű segítséget igényeltek. Erdélyben a főkonzisztórium intézménye¹⁵² pedig intézményesen is feladatot adott a főrendieknek. Ezért az udvari könyvtár bármely szempontú elemzésekor ezeket a különbözőségeket is folyamatosan figyelembe kell venni.

A bevezetést összegezve tehát: amikor a magyarországi főnemesség könyvtárai kialakulásának történetét, illetve könyvgyűjtési szokásait vizsgáljuk, feltétlenül figyelemmel kell lennünk arra a tényre, hogy a Kárpát-medence térségében nem alakulhatott ki olyan gyűjtemény, amely a német választófejedelmek vagy az európai uralkodók bibliotékájával egyenrangú lett volna anyagának gazdagságában, a képviselt szellemi áramlatok frissességében, környezetre gyakorolt hatásában. Összehasonlítható viszont a magyarországi főrangú családok egyes tagjainak olvasmányomveltsége a kortárs európai grófi rétegével, s tanulmányunk egyes részeiben erre az összehasonlításra vissza is térünk. Fontos hangsúlyozni azt a tényt is, hogy a Magyarország sorsáért felelősséget érző politikusok, tehát az akkori nemesség jelentős része, nem alakíthatta életmódját, gyűjteményeinek arculatát csupán a saját maga ízlése szerint. A könyvek megvásárlásának lehetősége nagyon is korlátozott volt: a belföldi könyvtermelés nem volt számottevő; a könyvkereskedelem szervezettsége kezdetleges volt (néhány felvidéki és erdélyi kereskedő tudunk csupán, aki könyvek közvetítésével is foglalkozott, de ezek is alapvetően a polgári közönséget célozták meg

¹⁵² SIPOS Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713 (–1736)*. Kolozsvár, 2000, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Erdélyi Református Egyházkerület. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 230.)

tevékenységükkel); a külföldi (fként bécsi, dél-németországi és észak-itáliai) könyvkiadók ügynökei ha megkísérelték is rendszeres kapcsolat kiépítését a magyarországi fúri családokkal, igyekeztek a saját kiadói környezetükben megjelent könyveket eladni, és nem volt tényleges konkurenciájuk; az egyes családok költségén Európában tanuló alumnusok mint a családi bibliotéka gyarapítói jól m ködtek ugyan, ízlésük, tanulmányaik, s így olvasmányom veltségük jellege azonban óhatatlanul is éreztette hatását a patrónus könyvtárán.

Az eddig említett okok azonban arra nézve, hogy egy magyarországi f nemes nem pusztán a saját kedvtelésére alakította könyvgy jteményét, eltörpülnek amellet, hogy az egyes családok udvaraikat ha nem is valamely korabeli udvar-teória alapján ó bár erre is van példa¹⁵³ ó, de mindenképpen tudatosan úgy alakították ki, hogy a felvállalt egyházszervez , iskola-, illetve alumnum-fenntartó szerepet a családi könyvtár ó az udvar környezetében él tudósok, tanárok, lelkészek, diákok számára részlegesen nyilvánossá tett könyvtára ó segítse. Szükség is volt erre, hiszen a királyi udvar helyett a m vel dés szervezésében tudatosan szerepet vállaló famíliák Magyarországon Mohács után, Erdélyben a fejedelmi udvar és gy jtemények elpusztítását követ en e szerep vállalására kényszerítve is voltak. Ez persze nem jelenti azt, hogy egy-egy nagyobb f úri udvar könyvtárának anyaga tartalmilag ne lenne eltér , illetve azt, hogy a könyvgy jteményt alapító, fenntartó f nemes ízlése teljességgel mell zve lett volna. A XVIóXVII. században azonban nem tudunk olyan magánkönyvtárat említeni, amelynek a XVIII. században már általánossá váló reprezentatív funkciója is lett volna egy-egy udvarházban, kastélyban. Még akkor sem, ha tudunk példákat arra, hogy a könyvtárterem szép, egységes stílusú bútorzatot kapott, a könyveket egységes stílusban kötötték, s valamennyi super ex libris-szel is jelölt volt, illetve hogy egy-egy könyvtárrendezés alkalmával már szakembert alkalmaztak, és a gy jteményen belül kialakított tartalmi egységek (szakrend) mellett már ô magánkönyvtárban is! ô tudunk raktári jelzetekről, illetve szállomány-katalógusö-ról.¹⁵⁴

¹⁵³ Vö.: MONOK István: *Udvartartási minták, korszerű ismeretanyag a 16–17. század fordulójának főúri könyvtáraiban Magyarországon*. In: *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2010, L'Harmattan Kiadó. 67676.

¹⁵⁴ MONOK István: *Kit nevezhetünk könyvtárosnak a XVI–XVIII. századbeli Magyarországon?* In: *„Mert a szívnek teljességéből szól a száj.” Könyvtártudományi tanulmányok Hajdu Géza 80. születésnapjára*. Szerk.: BARÁTNÉ HAJDU Ágnes. Szeged, 2007, SZTE Juhász Gyula Felső oktatási Kiadó. 1566164.

A nemesség könyves m veltségének forrásai

Az íráshasználat minden országban els dlegesen a tulajdonhoz, az anyagi javak nyilvántartásához, az azokkal történ gazdálkodáshoz köt dik. Feltehetnénk tehát, hogy a nemességgel kapcsolatosan, akik egyben a politikai vezet réteg tagjai is, a dokumentumok keletkezése oldaláról korlátlanok a lehet ségeink.¹⁵⁵ (A források fennmaradását tekintve persze nem feltétlenül igaz ez az állítás.) Ez akkor is így van, ha tudjuk, hogy a kis-, és középnemesség tagjai közt jelent s mérték volt az analfabétizmus, anyagi lehet ségek pedig nem voltak titkár (deák), tisztartó vagy udvari ügyintéző alkalmazására. Különösen így van ez Erdélyben, ahol a székely társadalom nagy része, vagyis nagyszámú nemes napi anyagi gondokkal küszködött.¹⁵⁶ Az analfabétizmus kutatója persze a közép-, s t a f nemesség körében is említ olyan eseteket, amikor a család férfi tagjai sem tudnak olvasni, vagy legalábbis írni.¹⁵⁷ Ezzel kapcsolatban persze nem árt az óvatosság, hiszen az arisztokrácia tagjainak életéhez hozzátartozott az íródeák, és nem biztos, hogy azért ícsak aláíró a f úr, mert nem volna képes autográf módon levelezni, hanem ennek oka lehet az is, hogy nem volt ill saját kez leg levelezni. Az elszórtan fennmaradt, az olvasmány m veltség meglétére vonatkozó források elemzése persze ugyanígy visszafogottságot igényel, a m veltség felértékelésével ugyancsak torz képet nyerhetünk a magyarországi nemesség kulturáltságáról.

¹⁵⁵ MONOK István: *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon, 1526–1720. Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás.* Szeged, 1993. Scriptum. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok, V.)

¹⁵⁶ Lásd *Erdély története.* F szerk.: KÖPECZI Béla. Bp., 1986, Akadémiai Kiadó. 4546520. (BARTA Gábor), 7266 782. (PÉTER Katalin); BALOGH Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében.* Kolozsvár, 2005, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek, 254.); TÜD S S. Kinga: *Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán.* Bukarest–Kolozsvár, 1998, Kriterion Könyvkiadó. (a Bibliotéka fejezet: 78686.)

¹⁵⁷ TÓTH István György számos tanulmányban értekezett Vas és Zala megyékr l, valamint a mez városokról: *Paraszti írástudás a körmendi uradalomban a 17–19. században.* In: *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez.* Szerk.: BÁLINT István János. Bp., 1987, OSZK. 1436165.; U : *L'alphabetisation des paysans en Transdanubie occidentale au temps des Lumières.* In: *Début et fin des Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale.* Actes du sixième colloque de Mátrafüred 20625 octobre 1984. Publié par Iлона KOVÁCS. Bp.6Paris, 1987, Akadémiai Kiadó, CNRS. 2936300.; U : *How many Hungarian noblemen could read in the eighteenth century?* CEU History Department yearbook. Bp., 1993. 67679.; U : *La diffusione dell'alfabetizzazione nel comitato di Vas nei secoli XVII–XIX.* In: *Dalla liberazione di Buda all'Ungheria del Trianon. Ungheria e Italia tra età moderna e contemporanea.* Atti del Convegno storico italo-ungherese (Pécs 23624 aprile 1993) a cura di Francesco GUIDA. Roma, 1996. 64671.; U : *Alfabetizáció a XVII–XVIII. századi Magyarországon.* Acta Papensia. A Pápai Református Gy jtemények közleményei. 2(2002) 162. szám, 31637.; U : *Illiterate and Latin-speaking gentlemen.* In: *The development of literate mentalities in East Central Europe.* Ed. by Anna ADAMSKA, Marco MOSTERT. Turnhout, 2004, Brepols. 5196528.; U : *Írásbeliség és szóbeliség a XVII–XVIII. századi mezővárosokban.* In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön.* Szerk. NOVÁK László, SELMECZI László. Nagykörs, 1986. 3736384.; U : *Iskolák és analfabéták a szentgotthárdi uradalom falvaiban.* In: *A felvilágosodás jegyében. Tanulmányok H. Balázs Éva 70. születésnapjára.* Szerk.: KLANICZAY Gábor, POÓR János, RING Éva. Bp., 1985, ELTE BTK. 2586271.

Az olvasmánytörténet legfontosabb forrásai a különböző céllal készült összeírások. A nemesi javak összeírása azonban elsőslegesen a birtokokra, azok részeire vonatkozik, és egyben korlátozódik is. Az ingóságok számbavétele már nem olyan gyakori, és ezeken belül a könyvek is összehasonlítva az ékszerekkel, a fegyverekkel, a bútorokkal, a díszes ruhákkal is nem mindig képviseltek olyan értéket, amelyeket tételesen felsoroltak volna. Általában is a köznemesek, a f urak vásárlásairól viszonylag kevés forrás maradt fenn, mert a levéltári anyagok rendezése során, lényegében a XVIII. századtól kezdve ezeket a selejtezett anyagok közé helyezték. (A részletes összeírás még a polgári hagyatékok esetében is megsemmisült, és csak a vagyonrészek összértékét feltüntet tiszta és nem az összeírás helyszínén készült részletes pizkozati is példány maradt fenn.¹⁵⁸) Az olvasmánytörténet kutatójának szerencséjére a magyar nemes pereskedő alkat, így az örökösödési perek kapcsán sokszor maradt fenn ingóságok összeírása, és természetesen a családi udvar kulturális életének szervezése a könyvet is megfelelő értékén kezelte. A fennmaradt régi könyvek kéziratos bejegyzései pedig további értékes információkkal szolgálnak a gyűjtemény keletkezésével kapcsolatban, és nem ritkán a nemesek olvasási, könyvhasználati szokásaira is következtetni engednek.

A kora újkori magánkönyvtárak állományáról ritkán készült *katalógus*. Ennek alapvető oka az, hogy kevés akkora könyvtár volt, amelyben az egyes művek megtalálhatóságát ezzel az eszközzel (katalógus) kellett volna biztosítani. A tulajdonos vagy az udvari személyzet a néhány száz, ritkán egy-két ezer könyv között katalógus nélkül is eligazodott. A katalógus összeállításához ráadásul olyan személyre volt szükség, aki ismerte a gyűjteményt, a kortárs tudományok rendszerét, és volt gyakorlati érzéke ahhoz, hogy a könyveket fizikailag gazdaságos helykihasználással tudja elhelyezni, egyben a megtalálhatóságot is biztosítani (adott esetben például a köteteket beszámozva, a gyarapodásnak helyet hagyva, nagyság szerint, de a tematikus rendet is megtartva tette a polcokra). Ezt a személyt, ebben a funkciójában nyugodtan nevezhetjük könyvtárosnak.¹⁵⁹ Katalógus készíttetése már önmagában nagyfokú tudatosságra utal a könyvgyűjtés területén. A tény, hogy készült néhány, a magyarországi bibliofília kezdeteit is jelenti.¹⁶⁰ A legtöbb esetben azonban a tulajdonos egyszer en jegyzékbe (a dokumentum fejléce szerint *scatalogus*-ba) foglaltatta

¹⁵⁸ Az összeírások rendszerét a kivételesen fennmaradt komplett dokumentáció mutatja. Ilyen a Kassa város Levéltárában fennmaradt kétfős összeírás-sorozat, a *maculatorium* és a *purum*. Vö. ADATTÁR 15.

¹⁵⁹ MONOK István: *Kit nevezhetünk könyvtárosnak a XVI–XVIII. századbeli Magyarországon?* In: „Mert a szívnek teljességéből szól a száj.” *Könyvtártudományi tanulmányok Hajdu Géza 80. születésnapjára*. Szerk.: BARÁTNÉ HAJDU Ágnes. Szeged, 2007, SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 156–164.

¹⁶⁰ A magyarországi bibliofília történetének összefoglalásakor erre a szempontra nem utaltam. Vö.: MONOK István–BUDA Attila–HAPÁK József (fotó): *A magyar bibliofília képeskönyve*. Bp., 2006, Korona Kiadó.

könyveit az udvar egyik írástudójával. Ezek a jegyzékek jellemzően a családi levéltárakban maradtak fenn, hivatalos szerv irattárába csak a tulajdonos halála utáni, esetleges vitás ügyek rendezésekor kerülhettek. Erre a *scatalogus*-típusra két példát említünk. Elsőször Csáky István szepesvári könyveinek összeírását 1671-ből. Jól látszik, hogy a közel 300 könyvnek az összeíráskor egyfajta tematikus rendezése is elkészült (*theologi, juridici, medici, historici et politici, philosophi, miscellani, scholares*).¹⁶¹ Másodszor Berényi György 1690. évi könyvjegyzékét, ahol a könyveket alfabetikus rendben sorolták fel (hol a cím, hol a szerző keresztnéve, hol a családneve szerint).¹⁶² Harmadszorra utalunk arra, hogy a *škatalogus* és a *A tulajdonos javainak különböző célú, nem hivatalos szerv által történt összeírásai közt fennmaradt könyvjegyzék* elhatárolása nem mindig egyszeres (már ha egyáltalán fontos lenne, hogy elhatároljuk). II. Rákóczi Ferenc Sárospatakon lévő 168 könyvének egyszer felsorolását (láthatóan olyan sorrendben írták le a könyveket, ahogy az összeíró kezébe kerültek)¹⁶³ *katalogus*-nak nem tekinthetjük, ugyanakkor az összeírás célja vélhetően megegyezik az előző két példáéval.

Komolyabb könyvtárrendezésekről is maradtak fenn azonban emlékeink. Ilyen történt Thurzó György bicsei udvarában, ahol a könyvek elhelyezésére bocsátott helyiség berendezésével együtt történt az összeírás. Samuel Hamel udvari titkár végezte ezt a feladatot.¹⁶⁴ A főúr karrier-képébe szervesen illeszkedik ez a lépés.¹⁶⁵ Úgy tűnik, az ország nádora nem egyszeresen csak a mindennapi munkája végzését segít könyvek beszerzését és használatát tartotta fontosnak, hanem tudta azt is, hogy egy önálló könyvtárhelyiség reprezentatív funkciókat is ellát. Könyveit azok beszerzésével párhuzamosan tulajdonjeggel is ellátta, úgy tűnik, tisztségei bővülésével egyes esetekben utólag ezeken módosított is,¹⁶⁶ és 1610-1611-ben rendeztette a könyvanyagot. A szándék tehát mindenképpen *katalogus*-ra utal, bár a fennmaradt könyvjegyzéken és a fennmaradt könyveken sem szerepelnek az egyes művek utólagos azonosítására szolgáló jelzetek. Nem tudjuk, hogy Hamel végül miért nem fejezte be a munkát, vagy ha befejezte, csak az úgynevezett kettős mutató, *Index geminus* maradt ránk.

¹⁶¹ ADATTÁR 13/2. 58665. Vö.: HARGITTAY Emil: *Megjegyzések Csáky István kiadatlan könyvtárjegyzékéhez.* Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolciensis. 2(1992) 61664.

¹⁶² ADATTÁR 13/2. 1306137.

¹⁶³ ADATTÁR 13/2. 1546159.

¹⁶⁴ LUDÁNYI Mária: *Könyvtárrendezés Thurzó György udvarában.* In: *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére.* Szerk.: GALAVICS Géza, HERNER János, KESER Bálint. Szeged, 1990, JATE. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10.) 2716278.

¹⁶⁵ Pálffy Géza külön, terjedelmes tanulmánnyal foglalkozik ezzel, egy még kéziratban maradt munkájában.

¹⁶⁶ Helena Saktorová volt szíves Thurzó György könyvtárából fennmaradt legtöbb könyvről fotókat is küldeni nekem, illetve magam is sok könyvet kézbe vettem.

Istvánffy Miklós könyvtáráról ugyanakkor nem ismerünk semmilyen összeírást. A ma is kézbe vehető köteteken szereplő száktári jelzető mutatja, hogy rendezett gyűjteménye volt, amelynek katalógusa is kellett, hogy legyen (az azonosító szám önmagában értelmetlen lenne).¹⁶⁷ Ez a gyűjtemény azonban vélhetően nem a hatalmi reprezentációt szolgálta, hanem a tulajdonos tudományos munkáját. A fennmaradt kötetek kivétel nélkül olyan történelmi dokumentumok, illetve nyomtatott művek másolatai, amelyek a magyar történelem¹⁶⁸ megírásához kellettek neki. Ilyen értelemben bibliofil gyűjtemény, vagyis a tematikusan szelektív könyvtárak sorába tartozik. Ha a könyvtár típusán töprengünk, felvethető a tudós könyvtár (*Gelehrtenbibliothek*) besorolás is, de olyan keveset tudunk erről a *bibliotékáról*, hogy a kérdés eldöntése érdektelen.

A költő Zrínyi Miklós csáktornyai könyvtárának rendezésében maga a tulajdonos is részt vett, bár a munkát ő a feltevések szerint ő a család történetének megírásával foglalkozó Mark Forstall végezte. Nincsen információnk arról, hogy ez a rendezés együtt járt volna új könyvtári bútorok készíttetésével, bizonyos azonban, hogy Zrínyi végrendeletének összeállításával egy időben (1662) történt. A könyvek rendje modern, utal a tulajdonos olvasmányok veltsége összetételére. Emellett a könyvek sorszámozat is kaptak, amellyel a könyvtári rend is követhető (a kötetek fizikai sorrendje). A katalógus azonban nem befejezett, csak ritkán tünteti fel a köteteken szereplő száktári jelzető-et.¹⁶⁹

Kétségtelen, hogy a korai újkori Magyarország két legnagyobb arisztokrata könyvgyűjteménye a pottendorfi Nádasdy-, illetve a fraknoi Esterházy-könyvtár volt. Katalógus egyikről sem maradt fenn. Nádasdy Ferenc könyvtáráról azonban árulkodóak a vagyonekbejegyző könyvek mellékleteként ismert jegyzékek. Nem valószínű ugyanis, hogy az elkobzás alkalmával alakítottak ki tematikus csoportokat, és utána válogattak a könyvekben a császári könyvtár számára, különítették el a lorettói szervitákhoz küldendő anyagot. A Bécsbe szállított könyveket felsoroló jegyzék *Ex classe...* kezdetű részei rendezett könyvtárra utalnak.¹⁷⁰ Ugyanakkor a ma is kézbe vehető, Nádasdy Ferenc tulajdonában volt könyveken nem szerepel olyan szám, amely a száktalogusó kritériumát (visszakereshetőség

¹⁶⁷ BERLÁSZ Jen : *Istvánffy Miklós könyvtáráról*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1959. Bp., 1961. 2026240.; BERLÁSZ Jen : *Újabb információk Istvánffy Miklós könyvtáráról*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1972. Bp., 1974. 2186228.; COLTA, Elena Rodina: *Un exemplar din biblioteca istoricului maghiar Nicolaus Istvánffy, identificat la Arad*. Biblioteca i Cercetarea, tom. VII. Cluj-Napoca, 1983. 1826187.; BALÁZS MihályóMONOK István: *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk.: VÁRKONYI Ágnes. Bp., 1987. Gondolat. 2496262.

¹⁶⁸ ISTVÁNYFY Miklós: *Historiarum de rebus Hungaricis libri XXIV*. Coloniae Agrippinae, 1622, Antonius Hieratus sen.

¹⁶⁹ BIBL. ZRINIANA 1991. Lásd különösen *A Zrínyi-könyvtár eredeti rendje* című függelék, 5406546.

¹⁷⁰ ADATTÁR 13/2. 73679., 1016107.; ADATTÁR 13/4. 1146128.

biztosítása) kielégít összeírás egykori létezésére utalna. Ugyancsak nincsen ilyen a Kismartonban, illetve Moszkvában lévő Esterházy-könyvtár darabjain sem. Pontosabban, ami mégis van, az a XVIII. század végén és a XIX. században került a könyvekre.¹⁷¹ Minden bizonnyal akkor, amikor a különböző kastélyokban rőzött könyveket Kismartonban könyvtárrá egyesítették.¹⁷² A rendelkezésre álló levéltári források azonban e könyvtár esetében is rendezett könyvtárra utalnak, például Sebastian Ferdinand Dobner feljegyzései a könyvtár geográfiai és hidrográfiai állományáról,¹⁷³ illetve az az 1756-ban készült jegyzék, amely a fraknói gyűjteményből a kismartoni ferencesek számára átadott könyveket sorolja fel.¹⁷⁴

A magyarországi könyvkereskedelem intézményei kialakulásának megkésettységéről már tettem említést. A nemesség olvasmánytörténete forrásainak számbavétele kapcsán azonban egy gondolat erejéig vissza kell térni a kérdésre. A *magángyűjtemény árverési katalógusa* ugyanis kiváló dokumentum-anyagot szolgáltat Európa nyugatibb felén.¹⁷⁵ Magyarországon az első említés szintjén ismert könyvárverésről Debrecenben 1751-ből tudunk.¹⁷⁶ Az első nyomtatott árverési katalógus szebeni, 1763-as: a Bánffy család könyvtárának eladásakor keletkezett, vagyis mostani érdeklődésünkön kívüles időszakban.

¹⁷¹ Zvara Edina minden Kismartonban lévő könyvet kézbe vett, ugyanígy Moszkvában is kézbe vettünk minden darabot. Ez utóbbival kapcsolatban lásd: *Knyigi iz szobranjia knyazej Esztergazi v moszkovszkih bibliotekah. – Bücher aus der Sammlung der Fürsten Esterházy in Moskauer Bibliotheken.* Katalog. Der Katalog wurde geschafft von: Karina A. DMITRIJEVA, Nikolaj N. SUBKOV et alii. Moszkva, 2007, Rudomino; Összefoglalóan lásd: MONOK István–ZVARA Edina: *Esterházy Pál könyvtára.* (El készületben *A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai* sorozatban.)

¹⁷² Az Esterházy-könyvtár történetére vonatkozó szakirodalom bibliográfiáját lásd ADATTÁR 18/2. 2646268. Ez után megjelent: Theresia GABRIEL: *Die fürstlich Esterházyische Bibliothek – Zeugnis einer bewegten Vergangenheit.* In: *Forscher – Gestalter – Vermittler. Festschrift für Gerald Schlag.* Red. von Gürtler WOLFGANG, Gerhard J. WINKLER. Eisenstadt, 2001, Burgenländische Landesmuseum. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 101.) 1196130.; U : *Egy mozgalmas múlt tanúja, a herceg Esterházy-könyvtár.* In: *Arisztokrácia, művészetek, mecenatúra. Az Esterházy-család.* A 2004. április 22-23-án megtartott konferencia előadásai. Szerk.: CZOMA László. Keszthely, 2005, Kastélymúzeum. (Kastélykonferenciák, III.) 76690.; Stefan KÖRNER: *A Bibliotheca Esterházyana.* In: *Kék vér, fekete tinta-Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700.* Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 1056127. (megjelent angolul, németül, horvátul és szlovákul is); MONOK István: *Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai.* In: *Arisztokrácia, művészetek, mecenatúra. Az Esterházy-család.* A 2004. április 22-23-án megtartott konferencia előadásai. Szerk.: CZOMA László. Keszthely, 2005, Kastélymúzeum. (Kastélykonferenciák, III.) 916101.

¹⁷³ ADATTÁR 18/2. 1596161.

¹⁷⁴ ADATTÁR 13/4. 1956247.

¹⁷⁵ Vö.: Hans Dieter GEBAUER: *Bücherauktionen in Deutschland im 17. Jahrhundert.* Bonn, 1981 (Bonner Beiträge zur Bibliotheks- und Bücherkunde, Bd. 28.); Bert van SELM: *A list of Dutch book auction sale catalogues printed before 1611.* Quaerendo, 12(1982) 956129.; *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit.* Hrsg. von Reinhard WITTMANN. Wiesbaden, 1984 (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens, Bd. 10.)

¹⁷⁶ MAGYAR Árpád–ZVARA Edina: *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya.* Bp., 2009, OSZK. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei ó Altbücherbestände ungarischer Bibliotheken im Karpatenbecken, 4.) 106. (Nr. 431.): Tabajdi S. János könyveit árverezték.

A *hagyatéki összeírások*at számos okból végezték hivatalos szervek. Volt, amikor a család kérésére a saját udvari alkalmazottjaik, azért, hogy elkerüljék a későbbi vitákat, de gyakran valamelyik kamara, vagy hiteleshely alkalmazottjai. Az összeírás hivatalossá tételének konkrét oka esetenként változó, a bevezetésben csak két példát említek. Koháry István, Hont vármegye főispánja, bányavidéki főkapitány Fülek várában lévő javait, a lévai csata után (itt esett el) az özvegy kérésére saját emberei írták össze. A kis jegyzék persze csak a szolgálati helyén, magánál tartott könyveket sorolja fel.¹⁷⁷ Az 1667-ben a morvaországi Li-e-ben elhunyt Pázmány Miklós gróf könyveit más javaival együtt az olomouci jezsuitákra hagyta. Az öröklést biztosítandó írták össze hivatalos eljárás keretében ezeket.¹⁷⁸ Persze van olyan eset is, amikor nem tudjuk, hogy valamilyen jogügylet kapcsán, vagy csak egyszer iratbiztosítás okán került összeírás hivatalos szerv irattárába. Révay Ferenc királyi tanácsos, Turóc vármegye főispánja 1651-ben hunyt el. Könyveinek összeírását megrendezte a családi levéltár,¹⁷⁹ és egy másolat készült a *Conventus Ecclesiae Beatae Mariae Virginis de Thurocz* számára is (vagy eredetileg is írták össze a javakat).¹⁸⁰

Ha a gyermekek árván maradtak, gyámot neveztek ki neveltetésük biztosítására és vagyonuk megtartására. Természetes dolog, hogy minden ilyen esetben rigorózus összeírások készültek az árvák javairól, hogy a gyám ne tudjon visszaélni rendelkezési jogával (*árvaügyi iratok*). Ennek ellenére kevés főúri vagy nemesi árva könyveit ismerjük ezekből az inventáriumokból. Az ingóságok között ez a vagyoni elem, úgy tűnik, nem volt a legféltettebb. Az árvák vagyonával gondos gazdaként való bánás mindenkire kötelező volt, így amikor Máriássy Ferenc Makovicáról a sárospataki fejedelmi kincstárba vitette Rákóczi Pál árváinak (László, Mária) javait, a gyám, I. Rákóczi György gyulafehérvári székhelyén igazolta az akció megtörténtét. A javak közt könyvek is voltak.¹⁸¹

A *végrendelet* minden társadalmi réteghez tartozó személyek esetén csak rendelkezéseket tartalmazott az egyes vagyonelemek sorsát illetően. Az örökbe hagyott javak összeírásai ennek mellékletét képezték, amennyiben tételes említésük nem fért el magában a végrendeletben. A végrendelet ráadásul a halál előtt készült, vagyis ennek melléklete nem

¹⁷⁷ ADATTÁR 13/2. 36637.

¹⁷⁸ ADATTÁR 13/2. 43652.; ÖTVÖS Péter: *Pázmány Miklós gróf könyvei*. In: *Klaniczay-emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*. Szerk.: JANKOVICS József. Bp., 1994, Balassi Kiadó. 3446364.; KOVÁCS Eszter: *Pázmány Miklós és Olomouc*. Magyar Sion, XLIII(2007) 2286240.

¹⁷⁹ MEDNYÁNSZKY Dénes innen adta ki a Magyar Könyvszemlében (1881. 3396344.). Vö.: ADATTÁR 13/1. 1576164.

¹⁸⁰ Ezt az iratot adta ki (nem ismervén, vagy nem akarván ismerni az előző két kiadást) Frederic FEDERMAYER és Ingrid KUŠNIRÁKOVÁ, *Kniha*, 07698. Martin, 2000. 3336342.

¹⁸¹ ADATTÁR 11. 4946495.; MONOK István: *A Rákóczi-család könyvtárai – Bibliotheken der Familie-Rákóczi, 1588–1660*. Szeged, 1996. Scriptum. (A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, I.) 2096210.

tekinthet hagyatéki leltárnak. Ilyen mellékletként keletkezett Zrínyi Miklós könyvtárának összeírása, amely egyben katalógus is.¹⁸²

Egy-egy család történetének leggyászosabb eseményei közé tartozott a *vagyonelkobzás*. A könyvtörténész örömeire ilyen alkalmakkor tételes jegyzékek készültek az elkobzott javakról. Mikulich Sándort 1657-ben nemes hajadonokon elkövetett er szakoskodásban találták b nösnek, javait, így Belec várában lév kivételesen nagy könyvtárát is lefoglalták.¹⁸³ Ám a legtöbb ilyen esetet a politikai szerencse forgandósága eredményezte. A Wesselényi-összeesküvés, majd a Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc után sok nemesi családnak kellett elszenvednie ezt a megpróbáltatást. Cserébe viszont könyvtárak, olvasmányaik híre *aere perennius* fennmaradt, így mi is megismerhetjük.¹⁸⁴

A *pereskedés* mint a magyar nemes sajátja ugyancsak gyarapítja ismereteinket. A *jogi útra vitt viták, adósságok* tárgyalása során is szép számmal keletkeztek összeírások. Van példa, hogy éppen a jogeset segített azonosítani név és dátum nélküli könyvösszeírást. Forgách Zsigmond Ádám kalandos életét Rákóczi Zsigmond táborában, Brünn alatt fejezte be. Állítólag megmérgezték, mert lázított a Rákócziak ellen. Özvegye, Batthyány Borbála élete végéig (1680) pereskedett az elhunyt testvérével, Forgách Ádámmal. Miután Forgách Zsigmond Ádám halála után nem sokkal már egyszer összeírták a szalánci várban lév könyveit,¹⁸⁵ és az összeírás tételei nagyjából megegyeznek a datálatlan jegyzéken olvashatóakkal, így tudtuk azonosítani a Batthyány család levéltárában fennmaradt iratot.¹⁸⁶

Esetenként érdekes adalékokat találunk f úri gy jteményr l is az általuk támogatott intézmény könyvtárának összeírásában. Amennyiben persze valamilyen formában megmaradt az adományozás emléke. Ez lehet önálló adományozási jegyzék, mint Forgách Imréé a trencsényi evangélikus iskolának (1588),¹⁸⁷ vagy úgy, hogy az adományt külön tartották az adományozóról elnevezett könyvespolcon. Székelyudvarhelyen a Református Kollégium Könyvtárában találkozunk *Theca Bethleniana*, *Theca Apafiana* elnevezésekkel.¹⁸⁸ Nem ismerünk olyan nemest, akinek *intézményi könyvtárból való kölcsönzését* jegyzékszer en

¹⁸² Lásd feljebb a katalógusról írtakat.

¹⁸³ ADATTÁR 11. 3056309., 5376542.

¹⁸⁴ Balassa Imre, 1670: ADATTÁR 13/2. 53654.; Nádasdy Ferenc, 1671: ADATTÁR 13/2. 73679., 1016107.; ADATTÁR 13/4. 1146128.; Zrínyi Péter, 1671: ADATTÁR 13/2. 55658.; Hidvéghy Mihály, 1672: ADATTÁR 13/2. 70672.; Bercsényi Miklós, 1701: ADATTÁR 13/2. 1486152.; Szirmay Miklós, 1701: ADATTÁR 13/2. 1526153.

¹⁸⁵ ADATTÁR 13/1. 1646170. (1652)

¹⁸⁶ ADATTÁR 13/2. 1106113. (1680). A történet rekonstruálásának részletes leírását, hivatkozásokkal, lásd itt.

¹⁸⁷ ADATTÁR 13/2. 369.

¹⁸⁸ ADATTÁR 16/2. 2086209. A tékák elemzése az adományok történetével: JAKÓ Zsigmond: *A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története*. In: U : *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, 1976, Kriterion Kiadó. 2196256.

feljegyezték volna, de olyan esetet igen, amikor nemesi könyvtárból kölcsönöztek. Bethlen Elek Teleki Mihálytól bizonyára történeti m ve megírásakor kölcsönzött könyveket és kéziratokat.¹⁸⁹

A *személyes iratok*ban is találkozhatunk könyvek felsorolásával. *Naplóbejegyzés* b l ismerjük Szirmay András olvasmányait (1707),¹⁹⁰ Teleki Pál az alumnusával (Técsi János) való *levélváltásból* tudta meg, mit sikerült megvásárolniuk (1698).¹⁹¹ Ugyanígy ismerünk példákat *feljegyzésre személyes kölcsönzésről*,¹⁹² vagy *köttetésre küldött könyvekről*.¹⁹³ Ráday Pál külön kijegyzetelt egy lipcsei vásári katalógust, hogy mely könyveket szeretné megvetetni (1729),¹⁹⁴ Teleki Pál utazása során jegyezte fel a *megvásárolt könyvek* címét,¹⁹⁵ árát (1697), és ismerünk a könyvtárból *eladásra kiválasztott könyvek* jegyzékét is (Teleki, 1735).¹⁹⁶

Az egyéb források között a *könyvszámlák* is olyanok, amelyek a kora újkori nemesi olvasmányom veltség forrásaként említend ek. Batthyányi Boldizsár könyvei részben innen ismertek.¹⁹⁷

A *tulajdonos javainak különböző célú, nem hivatalos szerv által történt összeírásai* közt számos könyvjegyzék fennmaradt, de ahogy utaltunk is rá, nehéz elválasztani a néhány száz könyvet számláló gy jtemények katalógusától. Katalógusnak akkor tekintjük, ha legalább tematikus vagy alfabetikus elrendezésben sorolták fel a könyveket. Ha nem, akkor ebbe a *különböz célú összeírásö kategóriába* soroljuk. A *škatalógusö-ról* írtaknál említettük II. Rákóczi Ferenc pataki könyveinek összeírását, de tipikusan ilyen az 1739-b l ránk maradt *Elenchus Bibliothecae Comitum Pauli Balassa* fejléc írat is.¹⁹⁸

Megkülönböztetett figyelmet fordítunk azokra a jegyzékekre, amelyeket a tulajdonos maga állította össze. A nemesség körében ritka elfoglaltság volt ez. Általában akkor

¹⁸⁹ ADATTÁR 16/3. 1276135.

¹⁹⁰ ADATTÁR 13/4. 1386139.; *Szirmay András feljegyzései 1680–1713*. IóII. kötet. Sajtó alá rend.: KINCSES Katalin Mária. Vaja, 2007 (Folia Rákóciana, 9/1-2) I. köt. 45. (jegyzetek: 2526253.)

¹⁹¹ ADATTÁR 16/3. 1456146. Lásd még Málnási István levelét Teleki Sándorhoz (1750): ADATTÁR 16/3. 166.

¹⁹² Bethlen Elek Teleki Mihálytól, ADATTÁR 16/3. 1276135.

¹⁹³ Teleki Sándor könyveit Enyedi Sámuel compactor kötötte (1749): ADATTÁR 16/3. 165.

¹⁹⁴ ADATTÁR 13/4. 2896297., vö.: BORVÖLGYI Györgyi: *Ráday Pál (1677–1733) könyvtára*. Bp.6Szeged, 2004, OSZK6Scriptum Rt. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, VII.)

¹⁹⁵ ADATTÁR 16/3. 1436145.; *Teleki Mihály külföldi tanulmányútja. Levelek, számadások, iratok 1695–1700*. Összeáll., utószó: FONT Zsuzsa. Szeged, 1989 (Fontes rerum scholasticarum, III.) 2916293, 3006311.

¹⁹⁶ ADATTÁR 16/3. 1676169.

¹⁹⁷ A *könyvszámlákat* el ször IVÁNYI Béla gy jtötte össze, akinek nagy tanulmánya Batthyány Boldizsárról sokáig kéziratban maradt, csak 1983-ban látott nyomdafestéket (ADATTÁR 11. 3896436.). BARLAY Ödön Szabolcs a hagyatékból adta ki a számlák olvasatát (MKsz, 1979. 2316251.). Teljes feldolgozásuk, szembesítésük a ma is fellelhet könyvekkel: *Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert*. Hrsg. von István MONOK, Péter ÖTVÖS. Band II.: István MONOK6Péter ÖTVÖS6Edina ZVARA: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek*. Eisenstadt, 2004. (Burgenländische Forschungen. Sonderband XXVI.)

¹⁹⁸ ADATTÁR 13/4. 3466349.

találkozunk ilyen esettel, ha az illető úr visszavonul, vagy visszavonulni kényszerül a közélettől, és ügyei rendezésével tölti idejét. De tipikus esetnek mondható az is, ha maga is valamely írásmű létrehozására adta a fejét, és a munkájához szükséges könyveket rendezi. Utóbbira példa lehet a Cicerót fordító Dobai Székely András, aki Szepes megyei kúriájában jegyezte fel könyvei címét 1666-ban.¹⁹⁹ Előbbire talán jó példa Bónis Ferenc összeírása kassai házában lévő könyveiről (1665),²⁰⁰ vagy Szirmay András feljegyzése könyveiről (1707).²⁰¹

Az olvasmánytörténet nem jegyzékszerű forrásai is kiaknázhatók akkor, amikor a nemesség könyves műveltségéről szeretnénk képet alkotni. Magánleveleikben beszámolhatnak olvasmányélményeikről,²⁰² illetve elbeszélő forrásokban is megemlékezhetnek a korabeli írók egyes könyvtárakról (kezdve a Corvinán, bezárva Hermányi Dienes anekdotáival Teleki Mihály gyűjtésének szenvedélyéről). Főúri vagy nemes szerzők műveinek idézeteit rendszeresen senki sem elemezte, jóllehet a Balassi Bálintra, Ecsedi Báthory Istvánra, vagy Zrínyi Miklóssra vonatkozó szakirodalom számos tételében olvashatunk utalást arra, hogy a szerző idéz egy-egy olyan művet, amely nem található könyvtárjegyzékén, sőt esetleg nem is tudunk semmi közvetlen adatot arra, hogy könyveket birtokolt volna. Az idézetek kutatásától függetlenül számos esetben találkozunk egy-egy szerző forrásainak elemzésével, amely több tekintetben azonos az előzővel. Fodor Henrik például az addigi teljes Istvánffy-szakirodalom megállapításainak összefoglalásával és új megállapításokkal elemezte a *Historia* forrásait.²⁰³ Zrínyi gondolatvilágát pedig számos cikkben tárgyalták a meglévő könyvtárgyaltól függetlenül is, vagy kiegészítve ezzel az utóbbi forrásanyagból szerezhető ismeretekkel.²⁰⁴ A legalaposabb ilyen elemzést Hargittay Emília olvashatjuk, aki Csáky István *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* című művében 110 szerzőt is való citátumot talált.²⁰⁵

¹⁹⁹ ADATTÁR 13/2. 40641.; Cicero-fordításáról: LANCÁK Gabriella: *Dobai Székely András ismeretlen XVII. századi Cicero-fordítása*. Acta Iuvenum 1984. I. Írók és művek a XVII–XVIII. században. Négy tanulmány a régi magyar irodalom köréből. Szerk.: HARGITTAY Emília, LANCÁK Gabriella. Bp., 1984, ELTE BTK. 566–67.; a Cicero-fordítás kritikai kiadását Kecskeméti Gábor rendezte sajtó alá: *Római szerzők 17. századi magyar fordításai*. Szerk.: KECSKEMÉTI Gábor. Bp., 1993, Balassi Kiadó (Régi Magyar Prózai Emlékek, 10.) 1056150.; 661–6677.

²⁰⁰ ADATTÁR 13/2. 39640.

²⁰¹ ADATTÁR 13/2 1686174.

²⁰² ÖTVÖS Péter például így elemzi Illésházy István olvasmányait: *Egy főúri könyvtár a XVII. század elején. Illésházy István*. In: *Az értelmiség a 16–17. századi Magyarországon*. Szerk.: ZOMBORI István. Szeged, 1988, Móra Ferenc Múzeum. 1496157.

²⁰³ FODOR Henrik: *Istvánffy Miklós Historiájának forrásai*. Pécs, 1940 (Specimina dissertationum Facultatis Philosophicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethinae Quinqueecclesiensis, 177.)

²⁰⁴ A tanulmányokról teljes bibliográfia található BIBL. ZRINIANA 1991. 5806586.

²⁰⁵ CSÁKY István: *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája, 1664–1674*. Szöveggyűjtés, jegyzetek, bevezetés: HARGITTAY Emília. Bp., 1992, Argumentum Kiadó. 21627.

A ma is fennmaradt könyvek szakszer katalogizálásakor számos nemesi könyvtár töredéke került, és kerül el. A *tulajdonosi bejegyzések* árulkodnak az egykori tulajdonos személyéről. Tanulmányok sora foglalkozik egy-egy neves egyéniséggel (például Zrínyi Miklós) olvasási szokásaival, mert fennmaradt könyveiben szokása volt *megjegyzéseket írni a margóra*, aláhúzni szövegrészeket, vagy más módon reagálni az olvasottakra. Ugyanígy ehhez a forráskörhöz tartozik a *nyomtatott ex libris*. Másnak ez grafikai emlék, nekünk azonban a bibliofil igény kifejezése azon túlmenően, hogy a könyv birtoklását mutatja. Ráadásul, ha valaki nyomtatásban elkészítteti tulajdonjegyét, akkor biztosan volt neki könyvtárnak nevezhető mennyiségű könyve is. Feltűnik, hogy az eddig ismert ilyen olvasástörténeti emlékek tulajdonosai közül alig akad valaki, akinek könyvtára összeírását is ismerjük. 1720-ig a nemesi családoktól ismert nyomtatott *ex libris*-ek a következők:²⁰⁶

Balassa Pál, 1705-ig (van könyvjegyzéke)

Bethlen (bethleni) grófi család címere, 1697 után (töredék könyvjegyzék)

Czobor (czoborszentmihályi) grófi család, 1652 után

Draskovich család, 1635 után

Esterházy hercegi család, 1687 után

Esterházy Pál, 1687-1704 (van könyvjegyzéke)

Forgách család grófi ága, 1675 után

Ghillány család bárói ága, 1688 után

Gvadányi Sándor gróf, 1686 után

Gyulay grófi család, 1701 után

Heinzely család, 1659 után

Horváth (Szentgyörgyi) család, 1631 után

Istvánffy Miklós, 1575

Izdenczy család, XVII. század

Nádasdy Ferenc, 1646 (több *ex libris*)

Zrínyi grófi család, XVII. század

Zrínyi Miklós, 1646, 1652 (van könyvjegyzék)

Feltűnik, hogy a főrangú könyvgyűjtők mellett a köznemesi családok is figyelmet fordítottak gyűjteményük ilyen jellegű megjelölésére (Heinzely, Horváth, Izdenczy).²⁰⁷

²⁰⁶ Köszönöm Farkas Gábornak, hogy az *ex libris*-ek képeit rendelkezésemre bocsátotta. A jegyzék a Zrínyi *ex libris*-eket kivéve olyanokról készült, amelyekből az OSZK Régi nyomtatványok Tárában is van példány.

²⁰⁷ A kutatásnak ez a területe meglehetősen elhanyagolt. A XVI. századi selmecbányai Conrad Schallén, Hans Dernschwamén, a pozsonyi Hans Teilnkesén, és a bátfai városi könyvtár *ex libris*-én kívül nem nagyon írtak semmiről. Vö.: VARJÚ Elemér: *Magyar könyvgyűjtők ex librisei*. MKSz, 1895. 193-204. (ebben Hans

Sajnos ritka az olyan nemesi könyvgyűjtemény, amelynek számottevő része ránk maradt volna. Ha a könyv ma is kézbe vehető, és egykori *raktári jelzet* is található benne, akkor fogalmat alkothatunk a könyvtár valamikori nagyságáról (ezzel kapcsolatosan említettük már Zrínyi Miklós vagy Istvánffy Miklós könyvtárát). Gyakran a nem könyvtörténeti kutatást célzó levéltári munkák során kerülnek elő olyan érdekes *töredék adatok*, amelyek jól kiegészítik a rendszeres forrásfeltárással nyert képet. Könyvtörténeti Adattár-sorozatunkban ezeket a morzsákat is csatoltuk az egyéb forrásokhoz.

Forrástípológiai bevezetésünk végén fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy az egyes forrástípusok együttes használatukban válhatnak igazán az olvasmánytörténeti elemzés alapjává. Jó példa erre a többször említett Zrínyi-könyvtár, vagy Batthyány Boldizsár gyűjteményének rekonstrukciója.

Teilnkes von Prespurgh, 202.); BORSA Gedeon: *Mikor és hogyan készült a birtokai ex libris?* Kisgrafika, 1967. szeptember, 381.); DÖRNYEI, Sándor: *Zur Geschichte des ungarischen Ex libris im 16. Jahrhundert*. In: *Armarium. Studia ex historiae, librorum et ephemeridum*. Hrsg. PIROSKA DEZSÉNYI SZEMZ und László MEZEY. Bp., 1976, Akadémiai Kiadó. 1276133.

Királyi udvar ó fejedelmi udvar

A királyi udvar kora újkori magyarországi hiánya meghatározó volt a magyar történelem egészét tekintve, így természetesen a m vel dési intézményi rendszer alakulásának sorsát is nagyban befolyásolta. Az elvben felvethet decentralizáltság el nye számos ok miatt nem érvényesült, közülük minden bizonnyal els a folyamatos háborús állapot és az ország, valamint vezet családainak nem elégséges anyagi ereje. Hiába volt a Rákóczi-családnak összességében nagyobb birtoka, mint mondjuk a Berry, Orange hercegeinek, vagy a még királyságig nem jutott Bourbonoknak, a birtokok szétszórtsága (Fogarastól a Szepességig) miatt még békeid ben sem érvényesülhetett volna az említettekéhez hasonlóan ez a koncentrált anyagi er .

A királyi udvar példaadó ereje a civilizatorikus és kulturális változások irányainak meghatározásában a mohácsi csatavesztésig Magyarországon is érvényesült. Az elmúlt két évtized legtágabb értelemben vett történeti kutatása újraértékelte irodalom-, m vészet-, és m vel dés-, így könyvtörténeti szempontból is az Anjou-kortól kezd d en a udvari kultúra jelent ségét. A monumentális kiállítások nagy szerepet játszottak az újraértékelésben. Fontevraud²⁰⁸ jól tágította ki azt a képet, amelyet a Nagy Lajos-kiállítás²⁰⁹ és Kurcz Ágnes²¹⁰ rajzolt a magyarországi XIV. századról. A Zsigmond-kor pedig csaknem teljesen új képet nyert a Szépm vészeti Múzeum kiállításával,²¹¹ megkérd jelezve Csapodi Csabának a könyvtörténeti szempontból nagyon negatív álláspontját.²¹² A Hunyadi-korról Schallaburgban²¹³ rajzolt képet is sok szempontból gazdagították az 1990-es,²¹⁴ a 2002-es²¹⁵

²⁰⁸ *L'Europe des Anjou. Aventure des princes angevins du XIIIe au XVe siècle.* Catalogue de l'exposition présentée à l'abbaye royale de Fontevraud du 15 juin au 16 septembre 2001. Paris, 2001, Somogy.

²⁰⁹ *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382.* Kiállítás az István király Múzeumban, Székesfehérvár, 1982. szeptember 11–1983. március. A katalógust szerk.: MAROSI Ern , TÓTH Melinda, VARGA Livia. Bp., 1982, MTA M vészettörténeti Kutató Csoport.

²¹⁰ KURCZ Ágnes: *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században.* Sajtó alá rend.: KLANICZAY Gábor. Bp., 1988, Akadémiai Kiadó.

²¹¹ *Sigismond de Luxembourg, roi de Hongrie et empereur, 1387–1437.* Colloque scientifique international, Luxembourg, 8 au 10 juin 2005, éd. François REINERT, Romina CALÓ, Luxembourg, 2005, Musée national d'histoire et d'art; *Sigismond de Luxembourg, art et culture, 1387–1437.* Catalogue de l'exposition de Budapest, Szépm vészeti Múzeum, 18 mars–18 juin 2006, sous la dir. de Ágnes KÖRBER, Budapest, 2006, Szépm vészeti Múzeum.

²¹² CSAPODI Csaba: *A magyar könyvkultúra Zsigmond korában.* MKSz, 1995. 1614.

²¹³ *Schallaburg '82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541.* 8. Maió1. November, 1982. Red. von Gottfried STANGLER, Moritz CSÁKY, Richard PERGER, Andrea JÜNGER. Wien, 1982.

²¹⁴ *Bibliotheca Corviniana 1490–1990.* International Corvina-exhibition on the 500th anniversary of the death of King Matthias. National Széchényi Library 6. April–6. October 1990. Introduced by Csaba CSAPODI and Klára CSAPODI GÁRDONYI, edited by Ferenc FÖLDESI. Bp., 1990, OSZK.

²¹⁵ *Uralkodók és corvinák – Potentates and Corvinas.* Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulóján. 6 Anniversary Exhibition of the National Széchényi Library. Szerk. (Ed.

és a 2008-as²¹⁶ évek nagy kiállításai. A Jagelló-kor újraértékelésének szükségességét legújabbán Mikó Árpád vetette fel határozottan,²¹⁷ bár Kulcsár Péter kismonográfiája²¹⁸ óta ez a feladat adott volt. A XVóXVI. század fordulóján számos f papi és f úri udvar alakította ki maga körül azt a m vel dési infrastruktúrát, amely a királyi udvari példát közvetítette sz kebb környezetük felé. A f urak egy csoportja kapcsolatot tartott a bécsi humanizmus képviselivel, levelet váltottak Erasmusszal, Aldus Manutiusszal.²¹⁹ Ha megnézzük a budai könyvkeresked k által kiadott és forgalmazott könyvek mecénás-körét, láthatjuk a f urak és f papok tudatos szerepvállalását az ország könyvekkel való ellátása terén is.²²⁰ A középpapság és a világi (hivatali) értelmiség m veltségének alakulása,²²¹ a humanista iskola típusának megjelenése,²²² a tananyag ilyen irányú változása a plébániai iskolákban és a középfokú oktatási intézményekben olyan jelenségek, amelyek együttes értékelése a m vészettörténet és irodalom emlékeivel még ugyan várat magára, de el revetíti azt, hogy m vel déstörténeti értelemben több is vezett Mohácsnál, mint azt eddig gondoltuk.

A kora újkorban a magyar királyi udvar könyvtörténeti szerepér l beszélni badarságnak t nhet, vitathatatlan azonban, hogy a *Bibliotheca Corvina* utóélete, a kérdés folyamatos jelenléte olyan jel, amely a nem létez királyi udvar hatását mutatja. A kérdés számunkra

by): Orsolya KARSAY. Bp., 2002, OSZK; *Nel segno del Corvo. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443–1490)*. A cura di Ernesto MILANO. Modena, 2002, Il Bulino (Il giardino delle Esperidi, 16.)

²¹⁶ *Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a magyarországi humanizmus kezdetei Magyarországon*. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. 2008. március 14. június 15. Szerk.: FÖLDESI Ferenc. Bp., 2008, OSZK; Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus. Budapest Történeti Múzeum. 2008. március 8. június 30. Szerk.: FARBAKY Péter, SPEKNER Enik , SZENDE Katalin, VÉGH András. Bp., 2008, BTM; *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. 2008. március 28. július 27. Szerk.: MIKÓ Árpád, VER Mária. Munkatárs: ÁCS Pál. Bp., 2008, MNG.

²¹⁷ MIKÓ Árpád: *A reneszánsz Magyarországon*. Bp., 2009, Corvina Kiadó. (Stílusok, korszakok)

²¹⁸ KULCSÁR Péter: *A Jagelló-kor*. Bp., 1981, Gondolat Kiadó. (Magyar história). Az ezt követ szakirodalomból lásd: Kubinyi András: *A királyi udvar a késő középkori Magyarországon*. In: *Idővel paloták ... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005, Balassi Kiadó. 13632.; Vö. PAPP Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515*. Bp., 2005, Balassi Kiadó.

²¹⁹ TRENCSENYIÓWALDAFEL Imre: *Erasmus és magyar barátai*. Bp., 1941, Officina Kiadó. Ugyanez, In: *Humanizmus és nemzeti irodalom*. Bp., 1966, Akadémiai Kiadó. 506132.; KLIMES Péter: *Bécs és a magyar humanizmus*. Bp., 1934. (Palaestra calasanciana, 5.)

²²⁰ *A budai könyvtárak kiadványai 1480–1525*. BORSA Gedeon anyaggy jtését sajtó alá rendezte DÖRNYEI Sándor. In: *Régi Magyar Könyvtár*. III-dik kötet. *Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*. Írták SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád. *Pótlások, kiegészítések, javítások*. 5. kötet. BORSA Gedeon irányításával DÖRNYEI Sándor és SZÁLKA Irma munkája. Bp., 1996, OSZK. 2496282.; Vö.: BORSA Gedeon: *L'Activité et les marques des imprimeurs de Buda avant 1526*. In: *Le livre dans l'Europe de la renaissance*. Actes du XXVIIIe Colloque internationale d'études humanistes de Tours. Sous la direction de Pierre AQUILON, Henri-Jean MARTIN. Paris, 1988, Promodis. 1706181.

²²¹ KÖBLÖS József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában*. Bp., 1994, MTA Történettudományi Intézete. (Társadalom- és m vel déstörténeti tanulmányok, 12.)

²²² MÉSZÁROS István: *A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola*. Bp., 1972, Akadémiai Kiadó; U : *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”*. Bp., 1981, Akadémiai Kiadó. (Humanizmus és reformáció, 11.)

most nem az, hogy mikor pusztult el Mátyás könyvtára, vagyis maradt-e számottevő könyvanyag Budán a török korszakban? Sokkal inkább az, hogy valakinek volt-e pontos ismerete a könyvtár állapotáról vagy sem, több próbálkozás történt a megmaradt könyvanyag összegyűjtésére. A XVIII. század végén a Corvina már valóban magyar nemzeti kérdés volt (és az is maradt napjainkig), ahogy Aranka György írja: „Az szokták közpélda beszédben mondani: Meghólt Mátyás király, és elmúlt az hazai vagy nemzeti tudományról való reménységünk. Az a születése felett fennjáró elméj ritka fejedeleme kezdett volt egy királyi bibliotékát állítani fel Nagy Magyarországon, apredává lett; ami megmaradt is nintsen egy nemzeti ezt a nevet érdemlgy jtemény. Ideje volna már egyszer hozzá kezdeni, és a sok drága mojjal és porral imitt amott küszködő darabokat, melyek hazánknak mintegy megannyi elásott kincsei, az haza hasznára napfényre hozni, s egybe gy jteni, magyar és más közönséges bibliotékát állítani.”²²³ Nemzeti kérdéssé a XVIII. század folyamán a Habsburgoktól független magyar nemzeti kultúra létét bizonyító folyamatban vált.²²⁴ A XVI–XVII. században azonban a Corvina darabjainak összegyűjtése annak a szimbóluma lehetett, hogy ki képes az országot egyesíteni.²²⁵ Függetlenül tehát attól, hogy elfogadjuk-e Csapodi Csaba állításait az utóéletre,²²⁶ követhetjük azt a periodizációt, amelyet ebben a történetben kialakított.

Már Zolnai Klára,²²⁷ ahogy majd Csapodi is, lényegében négy korszakot különít el a XVI–XVII. században: a Buda elfoglalása utáni pusztulás korszaka, a XVI. század utolsó harmadában megjelenő, egy nagyobb mennyiségű könyv budai jelenlétét említő feljegyzések kora, a XVII. század első felének visszاسzerzési törekvései, illetve a török kiűzését

²²³ ARANKA György: *Egy magyar Nyelv-művelő Társaságnak szükségessége*. Idézi KÓKAY György: *Nemzeti könyvtárunk megalapításának visszhangja a korabeli sajtóban*. In: KÓKAY György: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*. Bp., 1983, Akadémiai Kiadó. 191.

²²⁴ Véleményünket erről a nemzeti könyvtár alapításáról írt tanulmányunkban összegeztük: MONOK István: *Cara patria ac publica utilitas. Széchényi Ferenc könyvtáralapítása*. Századok, 138(2004). 739–748.

²²⁵ MIKÓ Árpád: *A Corvina-könyvtár története*. In: *Uralkodók és corvinák. Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulóján*. Katalógus. Szerk.: KARSAY Orsolya. Bp., 2002, OSZK. 123–156.; Vö.: MONOK István: *Nyitott kérdések a Bibliotheca Corviniana kora újkori történetében*. In: *A holló jegyében. Fejezetek a corvinák történetéből*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2004, Corvina Kiadó, OSZK. 45–66.; VISKOLCZ Noémi: *Kié a könyvtár? I. Lipót kísérlete a Bibliotheca Corviniana maradványainak megszerzésére*. In: *Ötvös Péter Festschrift*. Szerk.: FONT Zsuzsa, KESERÜ Gizella. Szeged, 2006, Szegedi Tudományegyetem BTK. (Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XXIX.) 283–288.

²²⁶ CSAPODI Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* MKsz, 1961. 394–421. (önálló füzetben ugyanez: Bp., 1961, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, 24.); U : *Wann wurde die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus vernichtet?* Gutenberg Jahrbuch, 1971. 384–390.; U : *The Corvinian Library. History and Stock*. Bp., 1973, Akadémiai Kiadó. (Studia Humanitatis, 1.); U : *A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek*. Bp., 1984. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, 15(90) Új sorozat)

²²⁷ *Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini. Mátyás Király könyvtárának irodalma*. FITZ József közreműködésével összeállította ZOLNAI Klára. Bp., 1942. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, X.)

követ en átvizsgált könyvanyaggal való szembesülés kora. Számunkra most az els három periódus érdekes abból a szempontból, hogy a magyar nemesség miként foglalt állást ezekben a kérdésekben.

Az els periódusból számos elbeszél forrás maradt fenn (Ursinus Velinus, Oláh Miklós, Martin Brenner, Johannes Alexander Brassicanus etc.), amelyek a humanista retorika fordulatait sem mell zve írják le a könyvtár pusztulását.²²⁸ Az alapvet szempont a szövegemlékek elsiratása volt ezekben az írásokban, illetve törekvés arra, hogy a nyomdai sokszorosítás lehet ségeit kihasználva minél több fellelhet kódex anyagát gyorsan kiadják. A beszercei Martin Brenner Istvánffy Pál támogatásával adta ki Antonio Bonfini magyar történeti m ve els három tizedét,²²⁹ és Gerendi Miklós erdélyi püspöknek köszönhet en Brandolinus Lippus Mátyásnak és Beatrixnek ajánlott traktátusát.²³⁰ Mindkét ajánlásban Mátyást állítja példaképül, fegyelmet, kitartást, erre való nevelést követel azért, hogy megsz njön a széthúzás (*discordia*) az országban, és megszabadulhassanak a törökt l.

A második periódusban, a XVI. század végén megszorodnak az olyan források, amelyek a könyvtár esetleges meglétét, vagy legalábbis nagyobb számú kódexnek Budán való maradását feltételezik (David Ungnad, Stefan Gerlach, Salomon Schweiger, Reinold Libenau etc.).²³¹ Ehhez a dokumentumkörhöz csatlakozik Szamosközy István feljegyzése is, amelyet Csapodi még nem ismerhetett.²³² Szamosközy ebben az *ars historica* m fajba tartozó írásában módszertani szempontok szerint összehasonlítja Antonio Bonfini és Giovanni Michaele Bruto magyar történeti munkáit.²³³ Szamosközy azért írta ezt a m vét, hogy Báthory Zsigmond fejedelemnek rámutasson arra, hogy Bruto kéziratoss történeti munkáját ki kell adni nyomtatásban, másként könnyen elveszik, megsemmisül, és az utókor nem tanulhat bel le. Fontos figyelni arra a tényre, hogy az erdélyi kés humanizmus képvisel i, Szamosközy és Baranyai Decsi János is a török elleni harcra buzdították a fejedelmet.²³⁴ Ehhez kellett

²²⁸ Csapodi Csaba ezeket a véleményeket angol nyelv monográfiájában is összefoglalta. Vö.: CSAPODI Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock*. Bp., 1973, Akadémiai Kiadó. (Studia Humanitatis, 1.) 72690.

²²⁹ *Rerum Ungaricarum decades tres*. Basileae, 1543 (RMK III. 344.)

²³⁰ *De humanae vitae conditione, et toleranda corporis aegritudine, ad Mathiam Corvinum Hungariae et Bohemiae Rege, et Beatricem Reginam*. Viennae, 1541 (RMK III. 331.); Basileae, 1543 (RMK III. 345.)

²³¹ Uo.: 47648.

²³² BALÁZS MihályóMONOK István: *Szamosközy István és a Corvina*. MKsz, 1986. 2156219.

²³³ BALÁZS MihályóMONOK István; Tar Ibolya (ford.): *Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaele Bruto történetírói módszeréről (1594–1598)*. Lymbus. M vel déstörténeti Tár. IV. Szeged, 1992. 49686. Klny.: A Lymbus Füzetek 27.

²³⁴ Istvánffy Miklós a szövegeket vélhet en akkor másoltatta le, amikor a császár megbízottjaként Erdélyben tartózkodott. Vö.: BALÁZS MihályóMONOK István: *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában. (Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről.)* In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk.: R. VÁRKONYI Ágnes. Bp., 1987. 2496262.; BALÁZS MihályóMONOK IstvánóVARGA András; TAR Ibolya (ford.): *Baranyai Decsi Jánosnak a török elleni háborúra buzdító beszéde 1598-ból*. Lymbus. M vel déstörténeti Tár. II. Szeged, 1990. 376101. Klny.: A Lymbus Füzetek 11.

számukra Mátyás, illetve a Hunyadiak példája. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy ezek a szövegek kéziratos másolatban egy olyan kolligátumban maradtak fenn, amelyet Istvánffy Miklós készíttetett magának a magyar történelem megírására készülve.²³⁵

A harmadik periódus a XVII. század első két harmada, amikor többféle törekvéssel is tudunk, hogy a Budán lévő könyveket, a törökök által elvitteket, valamint a Budáról más módon elkerült darabokat megszerezzék. Ilyen kiemelkedő kódex Pietro Ransano magyar történeti műve, amelynek kéziratát Bakócz Tamás kapta ajándékba.²³⁶ A XVI. század második felében Nagyszombatban kiadták a szövegét,²³⁷ aztán Révay Péteré, majd 1612-ben Thurzó György nádoré lett. Ez utóbbi 1611-ben rendezte újra könyvtárát. A könyvtár mint a hatalmi reprezentáció eleme minden bizonnyal Mátyás király példájának eredményeként tudatosodott benne.²³⁸ Könyvei közül több, így a Ransanus-kódex is a XVII. században Illésházy Gáspáré lett, amelyet később a család dubnici könyvtárából vásárolt meg Jankovich Miklós.²³⁹

Michael Rudolf Altham gróf, osztrák hadvezér II. Mátyás császár követe volt a török udvarban, illetve Erdélyben Bethlen Gábor fejedelemnél.²⁴⁰ A gróf 1618. április 8-án írt a pápának, hogy a toszkán hercegi könyvtárban lévő török könyvekért cseréljék el a budai könyvtárát.²⁴¹ Újabban további levelek tanúsítják, hogy a pápa mellett a jezsuita rendi gépezet is mozgásba lendült ebben az ügyben.²⁴²

²³⁵ A magyar történelem megjelentetése (*Historiarum de rebus Hungaricis libri XXIV*. Coloniae Agrippinae, 1622) csakúgy, mint Melchior INCHOFER magyar egyháztörténetéé (*Annales ecclesiastici Regni Hungariae*, Romae, 1644) Pázmány Péter szívügye volt. Jól illeszkedett ez abba a politikai koncepcióba, amelyben Pázmány a Habsburgoktól független, önálló magyar történelmet, önálló magyar egyházat kívánta felmutatni. Vö. erről DÜMMERTH Dezső: *Inchofer Menyhért küzdelmei és tragédiája Rómában (1641–1648)*. In: Uő: *Írástudók küzdelmei. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok*. Bp., 1987, 1556204.; Más reprezentációs eszközzel is kifejezték a rendek ezt a véleményüket. Vö.: PÁLFFY Géza: *Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról*. Századok, 138(2004) 100561011.

²³⁶ <<http://www.corvina.oszk.hu/corvinas-html/hub1codlat249.htm>> [2010. szeptember 9.]

²³⁷ *Epitome rerum Hungaricarum*. Péchi Lukács adta ki Nagyszombatban, 1579-ben. (RMNy 444)

²³⁸ Mátyásra vonatkozóan lásd: MIKÓ Árpád: *Mathias Corvinus–Mathias Augustus. L'arte all'antica nel servizio del potere*. In: *Cultura e potere nel rinascimento*. A cura di Luisa SECCHI TARUGI. Firenze, 1999. 2096220.; Thurzót illetően: LUDÁNYI Mária: *Könyvtárrendezés Thurzó György udvarában*. In: *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. Szerk.: GALAVICS Géza, HERNER János, KESER Bálint. Szeged, 1990, JATE (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10.) 2716278.

²³⁹ Az egyjteményével került az Országos Széchényi Könyvtárba: Cod. Lat. 244.

²⁴⁰ *Allgemeine Deutsche Biographie* I. 366.

²⁴¹ FRANK (FRAKNÓI) Vilmos: *A budai Corvin-könyvtár történetéhez*. Archeológiai Értesítő, V(1874) 2976299.

²⁴² *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók I. 1609–1616*. Sajtó alá rend. BALÁZS Mihály, FRICSY Ádám, LUKÁCS László, MONOK István. Szeged, 1990, JATE. (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 26.) 3226323., 330.: Muzio Vitelleschi levelei Florianus Avancinusnak és Caspar Gratianinak.

A magyarországi szakirodalomban ismeretes, hogy Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György is próbálkozott a Budán levő könyvanyag megszerzésével,²⁴³ és I. Apafi Mihály sem mondott le a Corvináról, és neki sikerült is megszereznie egy kötetet.²⁴⁴ Bethlen és I. Rákóczi György tervezett kulturális politikája²⁴⁵ elemévé tette a Mátyás-kultuszt is, a gyulafehérvári fejedelmi könyvtár gazdagítása Matthias Corvinus könyveivel a betet zése lehetett volna ennek a törekvésnek, ugyanakkor kifejezése annak, hogy az Erdélyi Fejedelemség képes a középkori Magyar Királyság egységét megteremteni. Apafi Mihály a megszerzett kötetrel már csak magánkönyvtárát tudta gazdagítani,²⁴⁶ hiszen a fejedelmi gyűjtemény 1658-ban elpusztult.

A gyulafehérvári fejedelmi udvar²⁴⁷ könyvtárának története rövid volt, alig egy évszázados, ráadásul csak nagyon keveset tudunk róla. Izabella, Szapolyai János király felesége biztosan vitt magával köteteket a budai könyvtárból, hiszen a Leon Battista Alberti-corvina a Zápolya-könyvtárból került Olomouchba.²⁴⁸ Erdély fejedelmei nagy gondot fordítottak az udvari bibliotéka gyarapítására. János Zsigmond az 1560-as években címeres tulajdonjeggyel (*supralibros*) látta el könyveit, Balassa Menyhárt titkárának, Bódog Józsnak a könyveit 1563-ban a sajátjaihoz soroltatta, a középkori nagyváradi könyvtárak anyaga is az ágostonos rendházé vagy Haczaki Mártoné is részben az ő gyűjteményét gazdagította.²⁴⁹ Könyvei közül azonban csak egy Erasmus-, egy Marcus Antonius Sabellicus- és egy Philippe Commynes-kötet maradt fenn,²⁵⁰ továbbá Petrus Ramusnak egy dedikált leve, amelyben udvariasan elutasítja a meghívást a létesítendő egyetem katedrájára.²⁵¹

A váradi könyvanyagot Báthori István a kolozsvári jezsuita iskola számára gyűjtötte össze ideiglenesen a fejedelmi székhelyen. Ugyancsak Jakó hívja fel a figyelmet arra, hogy az a

²⁴³ A több helyen megjelent adatok összefoglalását lásd: HARSÁNYI István: *A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa*. Bp., 1917. 667., és KKK I. MONOK 1996. XVII-XVIII. 14. jegyzet.

²⁴⁴ JAKÓ Zsigmond: *Erdély és a Corvina*. In: U : *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, 1976, Kriterion. 169-179.

²⁴⁵ Vö.: BITSKEY István: *Irodalompolitika Bethlen Gábor és a két Rákóczi György udvarában*. MKsz, 1980. 16-14.; TARNÓC Márton: *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Bp., 1978, Gondolat.

²⁴⁶ Az Apafi-könyvtárakról lásd: ADATTÁR 16/3. 71689, 986120.

²⁴⁷ PÁLFFY Géza: *Mi maradt az önálló magyar királyi udvarból Mohács után? és KOVÁCS András: Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16 században*. In: *Idővel paloták ... Magyar udvari kultúra a 16-17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005, Balassi Kiadó. 456-59., 235-258.

²⁴⁸ JAKÓ Zsigmond: *Erdély és a Corvina*. In: U : *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, 1976, Kriterion. 176-177.

²⁴⁹ JAKÓ Zsigmond: *Várad helye középkori egyháztörténetünkben. – Erdély és a Corvina*. In: U : *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, 1976, Kriterion. 146, 167, 177.

²⁵⁰ JAKÓ Zsigmondnak az előző jegyzetben idézett tanulmánya 175.; DANKANITS Ádám: *XVI. századi olvasmányok*. Bukarest, 1974, Kriterion. 65-66.

²⁵¹ DANKANITS Ádám: *XVI. századi olvasmányok*. Bukarest, 1974, Kriterion. 12.

könyvanyag, amely Náprágyi Demeterrel került Gy rbe, részlegesen az erdélyi fejedelmi könyvtáré volt, köztük az 1594-ben kivégzett Gyulai Pál gy jteményéb l származó tételek.²⁵²

Biztosan mondhatjuk azonban, hogy az az árverési jegyzék, amely Báthory András fejedelem könyvtáráról fennmaradt, olyan könyveket sorol fel, amelyek sohasem kerültek Erdélybe. A 207 könyv 1608-ban került árverésre Heilsbergben.²⁵³

A XVI. század erdélyi kancellárai mindegyike egyetemet végzett²⁵⁴ (Csáky Mihály, Forgách Ferenc, Sulyok Imre, Kovacsóczy Farkas, Jósika István), és a fiskus szolgálatában állók jelent s része is képzett (iskolázott) volt. Az 1594. év, a Báthory Zsigmond-ellenes kör kivégzése ebb l a szempontból is fordulatot hozott.²⁵⁵ A XVIóXVII. század fordulóján a fejedelmi udvar környezetében élt tudósok, Szamosközy István, Baranyai Decsi János munkái nem születtek volna meg, ha nem támaszkodtak volna egy gazdag gy jteményre. Említettük Szamosközy feljegyzését a Corvináról. Ebben olyan szövegkiadásokat sorolt fel 1598-ban, vagyis nem külföldi tanulmányútján, melyeknél elképzelhetetlen az autopszia hiánya.²⁵⁶ Ugyanakkor éppen t le tudjuk, hogy a Báthory Zsigmond hintapolitikája során keletkezett zavargásokban a fejedelmi könyvtárat is barbárul elpusztították.²⁵⁷ Bethlen Gábornak tehát gyakorlatilag az alapoktól kellett kezdenie az udvari könyvtár megteremtését. Eredménnyel, hiszen Háportoni Forró Pál Curtius-fordításának jegyzetei nem Háportonban készültek, hanem Gyulafehérvárott töltött hosszabb idő munkája közben. Az általa hivatkozott szerzők és kiadások egy gazdag könyvtárat sejtetnek a háttérben.²⁵⁸ Forró a fejedelemnek szóló ajánlásában ki is tér a könyvtárra. Dicséri Bethlent, amiért felkarolta a tudományok m vel it, és mert a „deaki tudományokatí nagy kedvel es szeretettel gyamolittya í Mellyekhez való nagy szeretetít Felséged ezzel-is megmutatta, hogy Gyula Fejervaras székes helyében minden fele bölcs könyvekkel bővölködő bibliothecat emeltet, mely dologban Felséged az nagy

²⁵² JAKÓ Zsigmond: *Erdély és a Corvina*. In: U : *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, 1976, Kriterion. 177.; forrásairól: uo.: 338.; Vö.: VÁSÁRHELYI Judit: *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai I. Náprági Demeter könyvtára. ó II. Az „erdélyi” gyűjtemény*. MKsz, 1980. 1176130., 2306263.

²⁵³ ADATTÁR 16/3. 3336340. (Heilsberg, ma Lidzbark Lengyelországban)

²⁵⁴ HORN Ildikó: *A főnemesi iskoláztatás változásai az Erdélyi Fejedelemségben*. In: *Barokk. Történelem – Irodalom – Művészet*. Különszám. Warszawa, 2010, Wydawnictwo Neriton. 110.

²⁵⁵ KLANICZAY Tibor: *Értelmiség egyetem nélküli országban*. In: U : *Pallas magyar ivadékai*. Bp., 1985, Szépirodalmi Kiadó. 77685.; U : *Les intellectuels dans un pays sans universités (Hongrie: XVIe siècle)*. In: *Intellectuels français, intellectuels hongrois*. Ed. par Béla KÖPECZI, Jacques LE GOFF. Bp.óParis, 1985. 996 109.

²⁵⁶ Snuperrime in lucem prodierunt Vö.: *Nyitott kérdések a Bibliotheca Corviniana kora újkori történetében*. In: *A holló jegyében. Fejezetek a corvinák történetéből*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2004, Corvina Kiadó, OSZK. 45663.

²⁵⁷ SZAMOSKÖZY István: *Erdély története*. Bp., 1963, Magyar Helikon. 274.; (az 1977. évi kiadásban: 344.)

²⁵⁸ A citátumok elemzése: MONOK István: *Olvasmánytörténeti forrásaink – értelmiség történet*. In: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*. Szerk.: ZOMBORI István. Szeged, 1988. 1696181.

hirrelnevel tündökl Mattyas királynak dicsiretes példáját követte.²⁵⁹ Bethlen Gáborról tudott, hogy kedvvel vitt magával könyveket, amikor elhagyta a fejedelmi székhelyt. Milotai Nyilas István erről így emlékezik meg: „magával szekeren válogatott jó könyveket, mint egy kis Bibliothecat hordoz, s olvassa, mind pedig hogy olyan nagy szorgalmatossággal szerze itt Gyula Fejervarban amaz szép Bibliothecat, es hogy mostan-is fő gondja vagyon az Koenyeknek keresésére, es egyben szerzésére: foeb az Fölséged méltóságos nevére szenteltetett Könyveknek nagy költséggel való ki bocsattatására.”²⁶⁰ Az elbeszél források közül csak Szalárdi János históriáját idézzük: „Bibliothecat, külön tudományokhoz tartozó gyönyörűséges jó könyvekkel rakottat, olyat szerzett vala ugyanazon collegium szükségére, a melynek is megszerzése sok ezer tallérokban készülhetett. Mellynek gondviselése ers hit alatt egyik ott való káptalan hásegére bízván, regestrum szerint, a mikor minem könyveket a mesterek kikívánnak vala, kiadnák és azokat ismét az idejében beszédnek szorgalmasan, minden kár nélkül, mellyre a bibliothecariusnak ugyan fizetés is jár vala.”²⁶¹ Tegyük hozzá, hogy hadjáratai idején az elfoglalt helyekről is vitetett könyveket a fejedelmi székhelyre. Tisztában volt a nyomtatott szó erejével, ezért is rendelte Kassára a Nagyszombatban működő Nicolaus Mollerust, hogy ne csak katolikus iratokat adjon ki (1621). Erről a hadjáratáról hazatérve alapította az erdélyi fejedelmi nyomdát, előbb vegyes (nagyszombati, kassai) betűkötő (Mollerus), majd a kolozsvári Meszléni Márton és 1628-tól a sziléziai Jacob Effmurd által frissített nyomdai készlettel. A nyomda a XVII. századi Erdély legjelentősebb officinájává vált, kiadványai minden bizonnyal a fejedelmi könyvtárat is gazdagították.²⁶²

Bethlen Gábor könyvei közül csak öt fennmaradt példányról tudunk,²⁶³ könyvszeretete, karakteres művelődéspolitikája és magyar nyelvű udvari kultúrát kívánt kialakítani, s ehhez az intézményeket is (iskola, könyvtár, nyomda) megteremtette és a kortársak és az utókor

²⁵⁹ HÁPORTONI FORRÓ Pál: *Quintus Curtiusnak az Nagy Sándornak, macedonok királyának viseltetett dolgairól irattatott históriája*. Debrecen, 1619. Hasonmás kiadás. A jegyzeteket és a tanulmányt írta: MONOK István. Appendix I.: *H. F. P. kisebb művei*. Összegejt. és sajtó alá rend. MONOK István. Appendix II. Sajtó alá rend. és a tanulmányt írta: LÁZÁR István Dávid. Bp., 1988, Akadémiai Kiadó (Bibliotheca Hungarica Antiqua, XVIII.). Az idézet a 12recto folióról való.

²⁶⁰ *Speculum trinitatis*. Debrecen, 1622 (RMNy 1262); a fejedelemnek szóló ajánlásban, fol. 5verso. Mosolyt kelt érdekességgként megemlíti, hogy ezzel Bethlen bekerült a mozgó könyvtárak történetébe. Vö.: TOMBOR Tibor: *Két adalék a hazai mozgó könyvtárak történetéhez*. MKsz, 1962. 423.

²⁶¹ SZALÁRDI János *Síralmas magyar krónikája*. Sajtó alá rend.: SZAKÁLY Ferenc. Bp., 1980, Magyar Helikon. 95.

²⁶² V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó. 1236127.

²⁶³ SZABÓ Károly: *Bethlen Gábor sajátkezű feljegyzése*. Történelmi Társulat, 1882. 207.; SIKLÓSSY László: *Gyorskocsin Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 90691.; VITA Zsigmond: *Bethlen Gábor könyvtára*. MKsz, 1965. 2216227.; Ugyan: *Bethlen Gábor könyvtára és utasításai*. In: Ugyan: *Művelődés és népszolgálat*. Bukarest, 1983, Kriterion. 8615.; SZENTIMREI Mihály: *Bethlen Gábor fejedelmi könyvtárának egy darabja Sárospatakon*. MKsz, 1974. 29639.; KOVÁCS Sándor IvánóKULCSÁR Péter: *Bethlen Gábor könyvtárának újabban előkerült darabja*. MKsz, 1969. 3766377.

historikusai el tt sem volt soha kétséges. Az öt fennmaradt könyvet tartalmilag szemlélve nem meglep , hogy a fejedelem olvasta ket (Abraham Ortelius földrajzi munkája, Antonio Guevara fejedelmi tükre, felesége temetésén mondott gyászbeszéd (2 példány), illetve Alvinczi Péter kassai prédikátor neki dedikált könyve), de közülük három a fejedelem számára készült kötésben, *supralibros*ával maradt ránk. Hasonlóan igényes kötéseket készíttetett második felesége, Brandenburgi Katalin is.²⁶⁴ Bethlennek egy könyvér l, egy Bibliáról még tudunk, de azt ajándékba adta Esterházy Miklós nádornak.²⁶⁵

A Bethlen Gábor által alapított református *Collegium Academicum* könyvtárának viszonya nem teljesen tisztázott a fejedelmi gy jteményhez. Jakó Zsigmond alapvet tanulmányában azt állítja, hogy a fejedelem a saját könyvtárát nyitotta meg az iskola számára. Ezt arra alapozza, hogy az iskolai törvények csak 1656-ban tesznek említést a könyvtárról. Feltevése szerint a szétválasztás 1653 körül történhetett.²⁶⁶

I. Rákóczi György könyvtáráról már többet tudunk. Sárospataki családi gy jteményér l részletesen is szólunk majd, de Gyulafehérvárott, nem kevésbé mint nagy el dje, a fejedelmi bibliotékára is gondot viselt. Amikor 1638-ban megvásárolta Csanaki Máté (1595ó1636) Gda skban maradt könyveit, azokat Sárospatakra vitette, 104 könyvet azonban ó amelyek Patakon már megvoltak ó bevitetett Erdélybe.²⁶⁷ Feltevésünk szerint a könyvek Gyulafehérvárra kerültek, egyházatyák szövegeinek kiadásával, de f ként orvosi és kémiai munkákkal, okkult filozófiai m vekkel gazdagítva az ottani gy jteményt.

A gyulafehérvári udvar 1658-ban ugyanarra a sorsra jutott, mint 1526-ban (illetve 1541-ben) a budai. Szerepét a m vel dési és kulturális élet szervezésében a f úri udvarok sora vette át. Valamelyik könyvtár ó fejedelmi és a református *Collegium Academicum*é ó egy töredéke, amelyet sikerült Nagyszebenbe menekíteni, 1662-ben a frissen alapított nagyenyedi kollégiumba került²⁶⁸ Isaac Basire (1607ó1676) könyveivel együtt.²⁶⁹ Basire Angliából

²⁶⁴ Régi magyar könyvkötések VÉGH Gyula színes rajzaiban. Bp., 1936. 23.

²⁶⁵ Esterházy Pál hagyatékának rendezésekor, 1756-ban a negyedréti eretnek könyvek közt írták össze: *Biblia Ungarica Gabrielis olim Betlen*. ADATTÁR 13/4. 215.

²⁶⁶ SZABÓ Károly: *A gyula-fehérvári Bethlen-féle főtanoda szervezeti szabályzata*. Történelmi Tár, 1879. 797ó805. (Ebben valóban nincsen szó könyvtárról, csak a nyomdászról: *De typographo*); TÖRÖK Pál: *II. Rákóczy György ismeretlen iskolatörvénye*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1927. 118ó124.; JAKÓ Zsigmond: *A nagyenyedi Bethlen kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka (1622–1658)*. In: U : *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest 1976, Kriterion. 199ó208.

²⁶⁷ ADATTÁR 16/3. 181ó184.; a könyvanyag elemzésével: MONOK István: *A Rákóczi-család könyvtárai – Bibliotheken der Familie-Rákóczi, 1588–1660*. Szeged, 1996. Scriptum. (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, I.) 7ó29.

²⁶⁸ HERPEI János: *Miképpen került el a gyulafehérvári bibliotékának egy része az 1658. évi tatár pusztítást?* MKsz, 1961. 170ó172.

²⁶⁹ ADATTÁR 16/2. 116ó198.; NAGY Gyula: *Adalék Basirius Izsák XVII. századbeli gyulafehérvári tanár könyvtárához*. MKsz, 1883. 258ó266.; KROPF Lajos: *Basirius Izsák kéziratának történetéhez*. MKsz, 1886. 70ó71.; GÖMÖRI György: *Isaac Basire 1661 utáni magyar kapcsolatairól és könyveiről*. MKsz, 1979. 62ó

menekült Erdélybe, amikor I. Károly királyt (kinek udvari prédikátora volt) kivégezték. Visszaemlékezésében ó bizonnyal túlzással ó 20.000 kötet gyulafehérvári pusztulásáról beszél.²⁷⁰ A nagyenyedi kollégium téka-elnevezései Basiriust konkretizálják (*Theca Basirii*),²⁷¹ a többi Fehérvárról való könyvet azonban nem.

I. Lipót császár hatalmi törekvéseinek része volt a Magyar Királyság Habsburg f ség alatti egyesítése, illetve a területek elfoglalása mindenképpen.²⁷² A magyar rendek szemében fontos ereklyék²⁷³ megszerzése (így a Corvina maradványai), birtoklása annak kifejezése lehetett volna, hogy a török ki zésére , és csak képes (a rendek önállóan nem, az erdélyi fejedelem még protestáns segítséggel sem).²⁷⁴ A vasvári béke megkötése akár a töröknek tett gesztusnak is értékelhet . Viszonzásul, úgy gondolhatta, hogy követei megnézhetik a Budán lév könyvek állapotát. Peter Lambeck többek által idézett naplója 1666-ból azt sugallja,²⁷⁵ hogy sem az erdélyi fejedelmek, sem a jezsuiták nem tudták, mit is akarnak megszerezni,²⁷⁶ vagyis csak rossz állapotú nyomtatványokat, dísztelen papírkódexeket látott. Mostani tanulmányunk szempontjából ez egyébként érdektelen, hiszen a megszerzés vágyának ténye a fontos. Továbbá az, hogy amikor Budát visszafoglalták, az európai pozitív visszhang részévé vált az is, hogy a *Bibliotheca Corvina* maradványai is a császári gy jteményt gazdagítják. Már 1688-ban megjelent a könyvek jegyzéke Julius Pflugk munkájaként: *Epistola ad Vitum a Seckendorf praeter fata Bibliothecae Budensis, librorum quoque ultima expugnatione*

65.; MONOK IstvánÓNÉMETH Noémi: *Isaac Basire könyvei a nagyenyedi református kollégium könyvtárában (1679–1680)*. MKsz, 1992. 2566264.

²⁷⁰ A marosvásárhelyi kéziratot idézi JAKÓ Zsigmond: *A nagyenyedi Bethlen kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka (1622–1658)*. In: U : *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest 1976, Kriterion. 207, 343.

²⁷¹ ADATTÁR 16/2. 188, 2016202.

²⁷² R. VÁRKONYI Ágnes több tanulmányban értékelte ezt a kérdést, különösen lásd: *A rejtőzködő Murányi Vénus*. Bp., 1987, Helikon. (Labirintus); U : *A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1664–1671*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György. Bp., 2002, MTA TTI. 4236459.

²⁷³ Vö.: PÁLFFY Géza: *Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus–hatalmi reprezentációjában a 16. században*. Történelmi Szemle, 47(2005) 2416275.

²⁷⁴ A kérdés összefoglalását lásd: VISKOLCZ Noémi: *Kié a könyvtár? I. Lipót kísérlete a Bibliotheca Corviniana maradványainak megszerzésére*. In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. Tomus XXIX. Ötvös Péter Festschrift. Szerk.: FONT Zsuzsa, KESERÜ Gizella. Szeged, 2006, SZTE BTK. 2836288.; U : *Peter Lambeck budai utazása a corvinákért 1666-ban*. MKsz, 2009. 1496188.

²⁷⁵ *Iter Budense Anno 1666*. GASTGEBER, Christian: *Auf der Spur der Bibliotheca Corviniana. Peter Lambecks Reisebericht nach Buda aus dem Jahr 1666*. Biblos, 54(2005) 43664. A naplót magyar kutató Viskolcz Noémi el tt nem használta (lásd ez el z jegyzetben idézett írásait), annak, már Lambeck által közzétett részeire hivatkoznak (Petrus LAMBECIUS: *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Vindobonensi liber primus*. Vindobonae, 1669, Matthaeus Cosmerovius. Tom. II. Cap. IX.); vö.: GULYÁS Pál: *A könyvtár állapota 1541–1686*. In: *Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára*. Szerk.: BERZEVICZY Albert, KOLLÁNYI Ferenc, GEREVICH Tibor. Bp., 1927, Szent István Akadémia. 30. Csapodi Csaba sok tanulmányában ugyanezt idézi (lásd e fejezet jegyzeteit).

²⁷⁶ Ezt magam továbbra sem tartom bizonyítottnak.

*repertorium catalogum exhibens.*²⁷⁷ Persze nem mind került Bécsbe, hiszen a visszafoglalásban résztvevők közül vihettek el többen is könyveket, mint például Luigi Ferdinando Marsili is.²⁷⁸

A Habsburg Birodalom részévé vált Magyar Királyság és Erdélyi Nagyfejedelemség közigazgatási, gazdálkodási és kulturális modernizálására számos terv született. A magyar rendeknek is megvolt az elképzelésük, a f urak közül pedig Esterházy Pál külön is ambicionálta a feladatot. maga bizonyos fokú mell zése miatt csalódott, ezért kialakította saját kulturális programját. Ez több ponton hasonlított mind a katolikus, mind a protestáns f urak elképzeléseihez. Annyiban bizonyosan, hogy az ország lakosságának szüksége volt a kulturális és m vel dési intézményi rendszernek az egyházak aktív együttm ködésével való újjászervezésére. Ennek az intézményrendszernek a könyvtár az egyik alapeleme volt. Az arisztokrata családok kivételével az ország lakossága alapvet en továbbra is az iskolai éveiben megszerzett tudásra alapozhatta eruditív ismereteit, vagyis az intézmények, azok könyvtárai Magyarországon hangsúlyosabb funkciót kaptak, mint Európa nyugatibb felében. A királyi, a f úri példaadásra a m vel dési szokások terén az ország régióiban különböz képpen, de továbbra is alapvet szükség volt.²⁷⁹

A magyar m vel déstörténeti kutatás adós annak a témának részletes kifejtésével, hogy a valóban nem létező magyarországi magyar királyi udvar helyett a bécsi²⁸⁰ és a prágai magyar királyi udvar milyen hatással volt az ó els sorban ó udvari arisztokrácia, illetve hivatali nemesség kultúrájára, m vel dési-, és ezen belül könyvgy jtési-, könyvtámogatási szokásaira. Az udvarban ráadásul találkoztak Európa más részeinek f nemeseivel, ez kapcsolatrendszerük kiépítésének alapvet színtere volt. Ugyanígy vizsgálandó, hogy a lengyel királyi udvar hasonló hatásai hogyan érvényesültek.²⁸¹ A magyar f urak figyeltek a

²⁷⁷ Jenae, 1688.; Mader könyvtártörténeti munkájának második kiadásába persze már csak mint történeti érdekesség került bele: *De bibliothecis atque archivis virorum clarissimorum libelli et commentationes antediluvianis*. Antehac edidit Joachimus Joannes MADERUS. Secundam editionem curavit Ioannes Andreas SCHMIDT. Helmstadi, 1702. 3356352.

²⁷⁸ A kérdés bibliográfiai összefoglalásával lásd: MONOK István: *Kiegészítés a Marsili-hagyaték magyar vonatkozásaihoz*. MKsz, 2009. 88695.

²⁷⁹ Olvasmánytörténeti vonatkozásban lásd: MONOK István: *A magyar olvasó története*. In: *21. századi enciklopédia. Magyar irodalom*. Szerk.: BORBÉLY Sándor. Bp., 2002, Pannonica Kiadó. 7615.; U : *Az olvasott örökség – hagyomány és megújulás*. In: *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. Szerk.: GYÖRGY Péter, KISS Barbara, MONOK István. Bp., 2005, OSZK, Akadémiai Kiadó. 83692.; ugyanez rövidítve: Könyv, könyvtár, könyvtáros 14(2005) 1. szám, 3610.; tanulságos társadalomtörténeti esszé: DANKANITS Ádám: *A hagyományos világ alkonya Erdélyben*. Bp., 1983, Magvet Kiadó. (Nemzet és emlékezet)

²⁸⁰ PÁLFFY Géza: *A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16–17. században*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György. Bp., 2002, MTA TTI. 3076331.; U : *A magyar nemesség a bécsi udvarban*. Rubicon, 14(2003) 11/12. szám, 77680.

²⁸¹ Vö.: PÁLFFY Géza: *Hofwechsel und Einflussverlust. Der ungarische Adel am Hof der Jagiellonen und am Hof Ferdinands I.* In: *Maria von Ungarn, 1505–1558. Eine Renaissancefürstin*. Hsg. von Martina FUCHS.

csehországi, a morvaországi, a lengyel, illetve az osztrák tartományi gyűléseken történetekre is, nem egyszer személyesen is részt vettek ezeken. A kapcsolattartás ezen formáinak részletes vizsgálatát a legújabb kutatások vetik fel lehet ségként. Gondolok itt a barokk udvar valamennyi kulturális komponensének vizsgálatát célul kitűző csoportok munkájára (itthon²⁸² és eské Budjovice egyetemén,²⁸³ valamint a bécsi Nemzeti Levéltár intézményi alapkutatásaira²⁸⁴).

Münster, 2007. 2456260.; HORN Ildikó: *Báthory István uralkodói portréja*. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2008. 3636400.

²⁸² Vö. a Századok 2010. 4. számában írt, a Nádasdy család történetére vonatkozó tanulmányokkal.

²⁸³ <<http://www.barokkudvar.hu/>> [2010. szeptember 09.] A dél-csehországi egyetemen Vladimír URBANEK vezeti a munkákat.

²⁸⁴ <<http://oesta.gv.at/site/6662/default.aspx>> [2010. szeptember 09.] *Die Wiener Hofgesellschaft während der Regierungszeit von Kaiser Leopold I (1657–1705)*.

F nemesi könyvtárak

Az Istvánffy-könyvtár Vinicán és Paukovecen

A Baranya megyei Istvánffy család a Jagelló-korban indult el a hivatali karrier útján.²⁸⁵ Istvánffy István (Ä 1517) II. Lajos udvarmestere volt, mvelt ember lehetett, hiszen a jogász Dombay Miklós lányát vette feleségül. Fia, Istvánffy Pál (Ä 1553) már maga is akadémiai utazáson vett részt, Padovában, majd Bolognában bölcsészetet és jogot tanult, humanista kapcsolatai ismertek.²⁸⁶ Patronátusa alatt Martin Brenner megjelentette Antonio Bonfini magyar történelmének első részeit.²⁸⁷ A magyar nyelv irodalom történetébe széphistóriáival írta be a nevét.²⁸⁸ Szapolyai János pártján állt, részt vett esküvén is Székesfehérvárra, amikor a lengyel király és Bona Sforza lányát, Izabellát feleségül vette. Istvánffy Pál kétszer nősült, mindkét alkalommal elkel családból. Első felesége Garay lány volt, a második az 1502-től Horvátországban honos Gyulay Iván leánya, Hedvig. Az révén került birtokába Vinica vára.

A család a török elretörése miatt Baranyából a Vas megyei Kisasszonyfalvára költözött. Pál második házasságából itt született *Istvánffy Miklós* (1538-1615). Pártfogóinak és tehetségének köszönhetően gyorsan emelkedett a hivatali ranglétrán. 1569-ben királyi tanácsos, 1582-ben, testvérével, Istvánnal együtt báró lett, maga nádori helytartó is. 1587-től 1608-ig királyi udvarmester, ettől kezdve haláláig ajtónállómester. II. Rudolf szolgálatában utazott Lengyelországba, és Erdélyben királyi biztos volt, amikor Báthory Zsigmond többször lemondott fejedelemségéről a Habsburgok javára. Istvánffy Miklós is régi horvát nemesi családból nősült, amikor Bajnai Both Erzsébetet, Both András bán unokáját vezette oltárhoz.

Horvátországban azonban huzamosabb időt csak idős korában töltött. *Könyvtára Vinicán*, a Varasdától délnyugatra eső várban volt, de szólnak érvek amellett is, hogy lehetett a Zágrábhoz közelebb *Paukovec*ben lévő udvarházában. Apja könyveiről nem tudunk semmit, de fia, Miklós feltehetően örökölte ezeket. Az ifjú Istvánffy több kiváló humanistának köszönhette alapos műveltségét. Várday Pál érsek mellett kezdte pályáját, majd Oláh Miklós haláláig az érsek titkára volt. Padovai egyetemi tanulmányait (1552-1556) is az

²⁸⁵ NAGY Iván: *A kisasszonyfalvi Istvánffyak*. Turul, I(1883) 112-113.; NAGY IVÁN V. 257-260.

²⁸⁶ Vö.: HOLUB József: *Istvánffy Pál*. In: *Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére*. Szerk.: PINTÉR Jenő. Bp., 1912, Stephaneum Nyomda. 222-237.

²⁸⁷ *Rerum Ungaricarum decades tres*. Basileae, 1543 (RMK III. 344.)

²⁸⁸ RMNy 340, 462.

támogatásával végezte. Itt került barátságba Zsámboky Jánossal is. Végül is predesztinált volt, hogy történetíró legyen. Hazatérve megtartotta a külföldön szerzett kapcsolatokat, tagja volt a pozsonyi Ellebodus humanista körnek. Ehhez sz. kebben Oláh Miklós, Zsámboky János, Radéczy István, Nicasius Ellebodus, Istvánffy Miklós és Georg Purkircher tartozhattak, de kib. vült Batthyány Boldizsárral és a nála tartózkodó Carolus Clusius németalföldi botanikussal. Olvasmánytörténeti érdekesség, hogy ennek a társaságnak a m. ködése kapcsán vizsgálható a közös használatú könyvek története,²⁸⁹ és az erre utaló *et amicorum* típusú tulajdonosi bejegyzés.²⁹⁰ Istvánffy bécsi tartózkodásaikor is találkozhatott Zsámbokyval, és az ottani magyar humanista érdekl. és urakkal, értelmiségiekkel,²⁹¹ továbbá Oláh Miklós könyveinek egy részét is örökl., hasonló humanista kört tartó Kecskés Andrással.²⁹²

Nem tudjuk tehát, hogy Istvánffy Miklós aktív politikai pályája alatt hol tartotta könyveit, talán Vinicán vagy Paukovecen, ahol élete nagy m. vét, a magyar történeti összefoglalást írta. De ennél nagyobb gond az, hogy a könyvtárnak csak elenyész. töredékét ismerjük. Berlász Jen. 1959-ben kiadott alapvet. tanulmányában megírta a könyvtár historiográfiáját, ismertetett valamennyi addig felbukkant kötetet, feltevésekkel élt a könyvtár lehetséges egyéb darabjait illet. en, és mérlegelte a könyvtár elhelyezésének a kérdését is.²⁹³ Felhívta a figyelmet, hogy azokban a kéziratkötetekben, amelyek fennmaradtak (történeti forrásgy. jtés, megjelent ritka nyomtatványok, antik görög szerz. k. munkáinak másolatai) felt. ník egy. šraktári jelzető. Ezek szerint a *folio* méret. kéziratgy. jtemények a 180-as és 190-es számtartományból valók. Kihangsúlyozta, hogy e számok mögött egy rendezett, több száz kötetes könyvtárat kell sejttenünk. És valóban igaza van, és ezt az újabban fellelt darabok is bizonyítják.

A jelzet típusú szám megjelenik ugyanis az ismert nyomtatványokon is, és a legmagasabb a 2320-as (!). Több szám akad a 1500 és 2000 közötti számtartományból is. Ez azt jelenti,

²⁸⁹ PAJKOSSY Györgyné: *Ellebodus és baráti körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban*. MKsz., 1983. 2256-242.; BOROSS Klára: *A pozsonyi humanista kör könyvei az Egyetemi Könyvtár antikva-gyűjteményében*. In: *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei*, 13(2007) 1576185.

²⁹⁰ Összefoglalóan err. l. MONOK István: *„Ex libris Nicolai Bethlen et amicorum” Az „et amicorum” bejegyzésről és a közös könyvhasználatról*. In: *Szolgáltatoma ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek. Humanizmus és gratuláció*. Szerk.: CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit. Bp., 2009, Balassi Kiadó. 2666276.

²⁹¹ Vö.: KLIMES Péter: *Bécs és a magyar humanizmus*. Bp., 1934, (Palaestra Calasanciana, 5.)

²⁹² ADATTÁR 11. 22623.; SZELESTEI NAGY László: *Oláh Miklós könyvtáráról*. In: *Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós*. Szerk.: MÓZES Huba. Bp., 1994, Szent István Társulat. 51669.

²⁹³ BERLÁSZ Jen.: *Istvánffy Miklós könyvtáráról*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1959*. Bp., 1961. 2026240. ő Nem tartjuk feladatunknak az általa közölt bibliográfiai adatok megismétlését. maga a következ. munkát tartotta a legfontosabbnak a könyvtár történetére vonatkozóan: BÓTA Károly: *Istvánffy Miklós*. Bp., 1938. A Berlász által is leírt (2246225.), de akkoriban lappangó Forgách Ferenc-kézirat Kismartonban ma is megvan: Schlossbibliothek, Zimmer V. Kasten B. Regal 5/24. (Zvara Edinának köszönöm a jelzetet.)

hogy a vinicai/paukoveci gyűjtemény kétszerese volt a beleci Mikulichokénak, és kétfélszszor nagyobb a csáktornyai Zrínyi-könyvtárnál.

Pajkossy Györgyné 1970-ben kezdte el a kiegészítési információk közlésének sorát, említve Istvánffy Hieronymus Cardanus-kötetét.²⁹⁴ Amikor Berlász Jenő a saját közleményének kiegészítését megírta,²⁹⁵ akkor csak a zágrábi Akadémiai Levéltárban lévő újabb kéziratot tudott beszámolni,²⁹⁶ és újabb adatokat közölt a könyvtár sorsára vonatkozóan. Teljesen elfogadható logikával felvetette ugyanakkor, hogy a Horvát Nemzeti Könyvtár Hilarius-korvinája²⁹⁷ elképzelhetően az Istvánffy család révén került a Draskovichokhoz, és onnan mostani helyére. Ez a momentum mostani tanulmányunk szempontjából nagyon fontos, hiszen ha igaz, amit a *Bibliotheca Corvina* utótörténete kapcsán az előző fejezetben írtunk, akkor Istvánffy Pál, vagy a fia, Miklós tudatos kulturális politikai elképzeléseinek egy újabb elemét találtuk meg. Az erdélyi király mint a török elleni küzdelem záloga, a fejezetünk bevezetésében említett nemesi kulturális körnek is ideálja volt, csakúgy, mint a kor erdélyi fejedelmeinek.

Berlász Jenő ben kifejtette az Istvánffy-könyvtár szétszóródásának lehetséges útjait, és feltevései sorra igazolódhatnak. A magyar történetíró könyvtárából Vitruvius Pollio építészeti alappéven az Arad Megyei Könyvtár állományát gazdagítja, elképzelhetően felföldi kitérével, hiszen az Arad megyei Közművelődési Egyesület a XIX. század elején vásárolta, csakúgy, mint a Csáky-könyvtárat is.²⁹⁸ Egy másik könyv, Nicolaus Reusner török történeti szöveggűjteménye Zágrábban került elő, a Zrínyi-könyvtárból.²⁹⁹ Berlász Jenő első tanulmányában (1959) joggal vette számba Istvánffy humanista kapcsolati rendszerét, és hangsúlyozta, hogy az ő műveket bizonyára megkapta vagy megszerezte. Felidézi a Carolus Clusius-szal történt levélváltást is, amelyben könyveket kér barátjától.³⁰⁰

²⁹⁴ PAJKOSSY Györgyné: *A két Mercurius Gallobelgicus*. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, V(1970) 2396247. (80. jegyzet): *Somniorum synesiorum omnis generis insomnia explicantes libri IIII*. í. Basileae, 1562, Sebastianus Henricpetri.

²⁹⁵ BERLÁSZ Jenő: *Újabb információk Istvánffy Miklós könyvtáráról*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972. Bp., 1974. 2156244.

²⁹⁶ A zágrábi kódex szövegeinek értelmezéséről lásd: BALÁZS Mihály-MONOK István: *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában. (Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről)*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk.: R. VÁRKONYI Ágnes. Bp., 1987, Gondolat Kiadó. 2496262.

²⁹⁷ *De sancto Trinitate*, Zagreb, R 4071

²⁹⁸ VITRUVIUS POLLIO: *De architectura libri decem ... cum commentariis Danielis BARBARI í. Venetiis*, 1567, Apud Franciscum Franciscum Senensem, Johannes Crugherum Germanum. Elena Rodina COLTA: *Un exemplar din biblioteca istoricului maghiar Nicolaus Istvánffy, identificat la Arad*. In: *Biblioteca si Cercetarea*. VII. Academia R. S. Romania-Filialia Cluj-Napoca, 1983. 1826187. A román szerző feltételezi, hogy Istvánffy személyesen is találkozhatott Daniele Matteo Alvisé Barbaróval, a Vitruvius-szöveg kiadójával, bár érvként csak annyit mond, hogy Istvánffy is járt Padovában abban az időben, amikor Barbaro dolgozott a könyvön.

²⁹⁹ BIBL. ZRINIANA 1991. 1846185. (Nr. 141.)

³⁰⁰ Vö.: ISTVÁNFFY Gyula: *A Clusius-codex mycologiai méltatása*. Bp., 1900. 2136214.

Említettük a pozsonyi humanista körrel fenntartott kapcsolatát, illetve azt, hogy Batthyány Boldizsár is ehhez a körhöz tartozott. Németújvár, ha nem Gráz felől a Mura mentén tartott Vinicára, útba is esett Istvánffy-nak hazafelé. Az Istvánffy-szakerődalomban eddig ismeretlen az a könyv, amelyet a f. úr 1570-ben Beythe Istvánnak, Batthyány udvari lelkészének ajándékozott. Reginaldus Gonsalvius Montanus munkájáról van szó, amelyet a spanyol inkvizíció kegyetlenségei ellen írt,³⁰¹ és amely Heltai Gáspár *Háló* című munkájának f. forrása lett.³⁰² A könyv egy Beythe által összeállított kolligátumban maradt fenn, de a kötet többi tagja nem Istvánffytól való.³⁰³ A Gonsalvius-m. címlapjára Beythe István jegyezte fel: *Magnificus dominus Nicolaus Istwanfy in signum amicitiae dono dedit 1570. Sapient. Cap. 5. Tunc stabuit justus in magna constantia, aduersus eos qui se angustiauerunt etc.* A budapesti Egyetemi Könyvtárban van az a könyv, amelyet viszont kapott ajándékba Batthyányi Boldizsártól. Philippe de Mornay (Mornaeus) *De veritate religionis christianae religionis liber...* című vitairata 1586-ban került a történetíró birtokába, ahogy azt az előzéknap rectora maga jegyezte fel: *Magnificus Dominus Balthasar de Batthian Magister Dapiferorum Nicolao Isthuanfi dono dedit Ianuarii 1586.*³⁰⁴

Ez utóbbi adatot Boross Klára is közölte hivatkozott, alapvető tanulmányában, amelyben a pozsonyi humanista kör könyvhasználatát jellemezte.³⁰⁵ Részletesen, adatokkal alátámasztva bizonyítja a könyvek forgalmát, ajándékozásokat, örökléseket. Elfogadja Pajkossyné véleményét, hogy Nicasius Ellebodus azon könyvei, amelyek a soproni jezsuitáktól kerültek a f. városi gyűjteménybe, Istvánffy könyvtárából valók. Magukon viselik az Istvánffy kezével írt jellegzetes sorszámot (raktári jelzetet). A kutatásnak azonban még nincsen vége, hiszen Farkas Gábor az Egyetemi Könyvtár régi állományának rendezésekor további kötetekre akadt. Pajkossyné már 1983-ban felsorolt néhány szerzőt, akiknek könyveiben Istvánffy bejegyzést látott, vagy a kötésen az ismert *supralibro*s.³⁰⁶

³⁰¹ *Sanctae inquisitionis Hispanicae artes aliquot detectae, ac palam traductae. Exempla aliquot, praeterea quae suo quoque loco in ipso opere sparsa sunt, seorsum reposita, in quibus easdem Inquisitorias artes veluti in tabulis quibusdam in ipso porro exercitio inueniri licet.* Addidimus appendicis í Reginaldo GONSALVIO MONTANO auctore. Heidelbergae, 1567, Michael Schirat. Güssing, Bibliothek des Franziskanerklosters, 4/70

³⁰² BALÁZS Mihály: *Heltai Hálójának forrásáról és eszméletörténeti háttéréről.* ItK, XCVII(1993) 167-196.

³⁰³ MONOK IstvánÓTVÖS Péter: *Nem mindent mondtunk el. Beythe István egy Balázs Mihályt is érdeklő kolligátumáról.* In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus XX. Balázs Mihály Festschrift. Szeged. (Megjelenése hosszú idő óta előkészületben).

³⁰⁴ PAJKOSSY Györgyné: *Ellebodus és baráti körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban.* MKsz, 1983. 225-242. (40. jegyzet)

³⁰⁵ BOROSS Klára: *A pozsonyi humanista kör könyvei az Egyetemi Könyvtár antikva-gyűjteményében.* In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei, 13(2007). 178-184.: *Istvánffy Miklós könyvei*, Nr. 16.

³⁰⁶ PAJKOSSY Györgyné: *Ellebodus és baráti körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban.* MKsz, 1983. 225-242. 20 kötetet említ, de csak szám szerint; FARKAS Gábor eredményeinek közlése a közeljövőben várható, azonban újabb találatának dokumentációját rendelkezésemre bocsátotta.

Külön figyelniük kell ugyanis arra a tényre, hogy Istvánffy Miklós egységes módon bekötötte könyveit, vagyis bibliofil könyvgyűjtőként tarthatjuk számon. A könyvek kötésén családi címere a legmagasabb elfoglalt tisztségre utaló körirattal szerepel: *Nicolaus Isthvanfi de Kisazzonfalwa Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliarius ac Regni Hungariae propalatinus*, vagyis 1582 utániak azok a kötések, amelyeken ez szerepel. Tudatos, és rendszeres könyvtárgyarapítására utal az a tény is, hogy már korábban, 1575-ben *ex librist* készíttetett magának. Ennek körirata: NICOLAVS ISTHVANFFII S. CAES. M | SECRETARIVS | AETATIS SVAE XXXVI | ANNO DOMINI M.D.LXXV.³⁰⁷ Ugyancsak bibliofil mozzanat az is, hogy a Batthyány Boldizsártól kapott, a fentiekben említett kötetbe fontosnak tartotta saját kezűleg beírni az ajándékozás tényét. Igaz, az elkerült közel félszáz könyvének egy része kiadói kötésben maradt, és a kötet sorszámozásán kívül csak kevés helyen találkozunk tulajdonosi bejegyzésével.

Természetesen nehéz lenne egy több ezres könyvtár arculatáról beszélni, illetve tulajdonosának olvasmányos veltségét karakteresen jellemezni. Ebből a szempontból szerencsés is, hogy csak közel félszáz könyv címét ismerjük ebből a gyűjteményből. Berlász Jenő feltételezte, hogy valamennyi, a magyar történelemmel kapcsolatos alapvető szöveg megvolt a könyvtárában. Ugyanígy a fontosabb *Turcica* irodalom is. Hogy ez így lehetett, bizonyítja, hogy egyes nyomtatványokat le is másolt, vagy másoltatott magának, ami persze a könyvbeszerzés nehézségeit is mutatja. Nem meg azt, hogy ha például Claude de Lagrange (Claudius Grangeus Biturigus) ritka kiadású művét *De bello Melitensi a Solimano Turcarum principe gesto* ...³⁰⁸ saját kezűleg, gyulafehérvári tartózkodásakor másolta, akkor a fejedelmi könyvtár gazdagságára is utalhatunk. Fontos rámutatni, hogy Istvánffy, majd látjuk, Mikulich, azután Zrínyi Miklós könyvtára figyelmeztet bennünket arra, hogy a francia történet-, illetve politikaelméleti írók iránti figyelem a XVI–XVII. század fordulóján megnőtt. Köszönhet ez annak, hogy a francia politikai gondolkodás történetében a törökkel kapcsolatos európai béketervek száma megnőtt ebben az időben, sőt a Habsburgokkal való együttműködés lehetősége is. Azt gondolom, hogy Pázmány Péter katolizálási, Habsburg-pártra állítási törekvései nélkül az országegyesítés reményét felvető hangulat nélkül nem lettek volna olyan sikeresek.³⁰⁹ Istvánffynak a kevés ismert könyve közt ott van Richard Dinoth *Adversaria*

³⁰⁷ OSZK Régi Nyomtatványok Tára, exl. 208b

³⁰⁸ Sine loco (Lyon!), 1582, Gabriel Cartier (Vö.: BERLÁSZ Jenő 1972-es hivatkozott közleményével, pag. 219.)

³⁰⁹ Pázmány politikai gondolkodásának modern elemeit is innen vélem felfedezni. Azt hiszem, nem járok messze az igazságtól, ha arra gondolok, hogy javasolt sokakat ezek közül a szerzők közül a környezetében lévő arisztokratáknak. Unokaöccse könyvjegyzékét olvasva csábító a gondolat, hogy sok kötetet a kardinálistól örökölt (ADATTÁR 13/2. 43651.).

*historica*³¹⁰ című műve, Michel Huraultnak, IV. Henrik hívének, ismert spanyolelleses pamfletek írójának leírása Franciaország állapotáról franciául,³¹¹ és a Magyarországon kiváló kapcsolatokkal bíró Jean Aubry kiadásában az *Annalium et historiae Francorum... scriptores*.³¹² A XVI. század első felének francia filológiai teljesítményeit is látókörében tartotta, legalábbis erre utal Adrien Turnèbe Varro *De lingua Latina* alapműve kritikai kiadásának megszerzése.³¹³ Volt olasz nyelvű Kína bemutatása,³¹⁴ és spanyolul Juan Maria Cordero egy munkája,³¹⁵ amely kiváló példája Istvánffy elmélyült *Turcica* ismereteinek. A címlapról ugyanis nem tudunk ki, hogy Nicolas Moffan *Soltani Solymani Turcarum imperatoris horrendum facinus scelerato in proprium filium, natu maximum Soltanum Mustapham, parricidio* című munkájának és Rotterdami Erasmus *Consolatoria de morte filii declamatio* vigasztaló levelének a fordítása is szerepel a kötetben. A történeti munkák mellett több XVI. századi kézikönyv is megérkezett. Conrad Lychostenes kiegészítési Conrad Gesner *Bibliothecájához*,³¹⁶ Janus Gruterus *Lampasa*,³¹⁷ vagy Matthias Quad *Enchiridion cosmographicumja* németül.³¹⁸ Német nyelven más történeti munka is fennmaradt könyvtárából, az 1582-es augsburgi birodalmi gyűlés leírása.³¹⁹ Kézbe vehetünk orvosi könyvet is,³²⁰ de kétségkívül a rétorika, a filológia, és különösen érdekes az ókori és középkori görög szövegkiadások érdekelték: Platón, Pindaros, Szophoklész, Constantinos Lascaris, Artemidoros, Joannes Chrysostomos stb.³²¹ Humanista könyvtárát örökölhette is, ahogy említettük, nagyapjától és apjától is, több fennmaradt munka azonban Nicasius Ellebodiums könyvei közül kerülhetett hozzá. Elmondhatjuk tehát, hogy a részletekbe men-

³¹⁰ Basileae, 1581, Petrus Perna (BOROSS Klára idézett jegyzékében Nr. 19.)

³¹¹ *Le recueil des excellens et libres discours sur l'estat present de la France*. Sine loco, sine typ. 1598 (BOROSS Klára idézett jegyzékében Nr. 22.) Visszautalnék itt arra a könyvre, amelyet Istvánffy Beythe Istvánnak ajándékozott. Vagyis a történetírónak több, kifejezetten spanyolelleses szerzőt is voltak könyvei.

³¹² Fracofurti, 1594, haer. Andreae Wecheli (BOROSS Klára idézett jegyzékében Nr. 23.)

³¹³ Parisiis, 1566, Gabriel Buon (BOROSS Klára idézett jegyzékében Nr. 27.)

³¹⁴ Juan GONZALES DE MENDOZA munkája olaszul, Venezia, 1586, Andrea Muschio (BOROSS Klára idézett jegyzékében Nr. 24.)

³¹⁵ CORDERO, Juan Martin: *Las Qvexas [quejas] y Llanto e Pompeyo adonde brevemente se muestra la destrucion de la Republica Romana. Y el hecho horrible y nuncaoído de la muerte d'el hijo d'el gran Turco Solimano dada por su mismo padre*, [Nicolas de Moffan] *con vna declamacion de la muerte por consolacion de vn amigo*. [compuesta en Latin por Desid. Erasmo Roterodamo] Almuy magnifico Señor Gonçalo Perez. Anvers, 1556, Martin Nuyts (BOROSS Klára idézett jegyzékében Nr. 25.)

³¹⁶ Tiguri, 1555, Christoph Froschover (BOROSS Klára idézett jegyzékében Nr. 31.)

³¹⁷ *Lampas, sive Fax artium liberalium, hoc est Thesaurus criticus* írásműve Francofurti, 1606, Jonas Rhodius (BEK Ha 42. FARKAS Gábor adata)

³¹⁸ Köln, 1599, Wilhelm Lützenkirchen (BEK Ant. 6897. FARKAS Gábor adata)

³¹⁹ Peter Fleischmann munkája, Augsburg, 1582, Michael Manger (BOROSS Klára idézett jegyzékében Nr. 36.)

³²⁰ Girolamo Mercuriale és Giovanni Antonio Sicco műveinek kolligátumát (BOROSS Klára idézett jegyzékében Nr. 17.)

³²¹ Lásd BOROSS Klára idézett jegyzékét.

történeti m veltség mellett alapos klasszika filológiai tájékozottság és humanista erudíció jellemezte a magyar történelem egyik alapm vénék számító munka szerz jét.³²²

Ejtsünk néhány szót olvasási szokásairól. Fennmaradt könyvei tanúsítják, hogy maga is sokat olvasott, hasonlóan Zrínyi Miklóshoz, a margón, a sorok közt figyelemfelhívó jeleket tett, néhány szavas kiegészítést vagy javítást a szöveghez. A legszebb példa ilyen szokására a már említett *Appendix Bibliothecae Conradi Gesneri... per Conradum Lycosthenem...* cím kézikönyv.³²³ Ebben több helyen kiegészítette a szerz ismereteit. A XVóXVI. századi bestseller, XIV. századi útleíróról, Jean de Mandeville-r l írtakat így egészítette ki: *extat liber Ioannis de Mandeuille militis peregrinationum impressus Moguntiae, anno 1475 sed in(...) sunt falsa fere omnia. Inter alia scribit apud Turcas esse homines qui absque patre et matre nascuntur(?) cum quibus ipse fuerit locutus et conuersatus*. Ez a bejegyzés két fontos dolgot elárul: Istvánffy figyelt a törökökkel kapcsolatos minden leírásra, még ha az éppen mesés, csodálatos születésekr l szólt is. Másrészt a kezében volt, és olvasta ezt az snyomtatványt,³²⁴ minden bizonnyal otthon (vagy valahol kijegyzetelte, és otthon kiegészítette a Gesner-kötetet, bár ez kevéssé valószínű). Thurae de Castello nevénél észrevett egy súlyos nyomdahibát, és áthúzta a *Thurae*-t, a margón javította: *Bonaventura de Castello-ra* (és így már értelme is van). Egy dalmát, Tranquillus Parthemius Andronicus nevéhez a következő életrajzi kiegészítést tette: *Tranquillus iste Andronicus nunque docuit literas Lipsiae, sed fuit Secretarius Ludovici Griti tam Constantinopoli quam ubique usque ad obitum eius. Mortuus est Sebenici in Dalmatia anno 1572*.

Istvánffy Miklós könyveinek egy részét paukoveci birtokaival együtt a zágrábi jezsuitákra hagyta. A zágrábi *Historia Domus* szerint: *Moriens [Istvánffy] magnam nobis Bibliothecae sue partem Zagrabiam trans-scripsit, uti videre est in ijs libris quos ad tanti viri memoriam ejus liberalitate nos accepisse fatemur in Bibliotheca*.³²⁵ A maradék könyveit leányai örökölték, miután fia nem élte meg a feln tté válást. Éva lányát Draskovich János bán, Orsolyát Lipcsey János, Katalint Keglevich György vette feleségül, vagyis a legel kel bb

³²² ISTVÁNFFY történeti m ve *posztumusz*, Pázmány Péter támogatásával jelent meg Kölnben. *Historiarum de rebus Hungaricis libri XXIV*. Coloniae Agrippinae, 1622.

³²³ Tiguri, 1555, Christoph Froschover

³²⁴ Nem találom ezt a kiadását.

³²⁵ Közli BERLÁSZ Jen : *Istvánffy Miklós könyvtáráról*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1959. Bp., 1961. 230. Berlász még nem ismerhette a horvát szakirodalmi tételeket, amelyek ugyancsak a zágrábi jezsuitáknak szóló adományozás tényét említik: VERONA, Eva: *Prinosi povijesti Sveučilišne knjižnice u Zagrebu u prvome razdoblju njena života 1607–1773*. In: *Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših daka i profesora zagrebačke klasične gimnazije 350-godišnjem jubileju, 1607–1957*. Zagreb, 1957. Istvánffyról: a 359. lapon. Vö. még ROJNI , Matko: *Nacionalna i Sveučilišna Biblioteka*. Zagreb, 1974. 667. (269. jegyzet)

horvát családokba kerültek. A könyvek sorsa csak Draskovich János vonalán követhető. Az fia, a későbbi győri püspök (Draskovich György) a soproni jezsuitáknak ajándékozott belőlük. Erről a soproni *Litterae Annuae* 1637-ben érkező Dobronoki György feljegyzését, amelyet Berlász Jenő említett közleményében közölt: *Bibliothecam ab avo suo materno Nicolao Istvanffy ad se devolutam Collegio donavit Sopronii*.³²⁶ Mária Teréziának a jezsuita rend működését beszüntető rendelete után a jezsuita könyvtárak szétszóródtak. Hasonló sors jutottak azok a főnemesi könyvtárak is, amelyek megélték a XX. századot (és némelyikben kellett lennie egykor Istvánffy birtokában volt könyvnek), de reméljük, hogy a rendszeres katalogizáló munka, és a számítógépes rendszerek egyszer felszínre hoznak további darabokat is a magyar történetíró főnemes könyvtárából.

A Mikulich-könyvtár Belecen

A Mikulich család beleci könyvtárával kapcsolatosan számos érdekes kérdés felvetődik, ami nem tartozik ugyan elsődlegesen mostani témánkhoz, de szükséges érinteni. A vár történetének viszonylag gazdag szakirodalma van, és néhány horvát cikket, öröndetes módon, magyarra is lefordítottak. A szakirodalom számunkra fontos állításai mellett azonban nincsen sem levéltári, sem további szakirodalmi hivatkozás. A Varasd megyében található vár története elsődlegesen a helyismereti,³²⁷ illetve az archeológiai szakirodalomból³²⁸ ismert. Történetileg a legalaposabb tanulmány Emilij Laszowski tollából származik.³²⁹ A vár a kora újkorban a Keglevich családé volt, Mikulich Tamás (Á 1649) királyi személynök 1635-ben kapta meg.³³⁰ Branko Nadilo információi szerint Mikulich Tamás nagyon gazdag ember volt, így nem csoda, hogy a beleci várban komoly vagyont halmozott fel, és nem melleleg jelentős könyvtárat alapított. István fia vele egy időben, 1649-ben elhunyt, a másik fia, Sándor ellenregeteg panasszal éltek a bánnál is hatalmaskodásai miatt,³³¹ végül az 1655-ös országgyűlésen foglalkoztak ügyeivel, amelyek kivizsgálásával Erdődy Györgyöt bízták meg

³²⁶ BERLÁSZ Jenő: *Újabb információk Istvánffy Miklós könyvtáráról*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972. Bp., 1974. 216.

³²⁷ SZABO, Gjuró: *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb, 1920, Matica hrvatska. 78679.

³²⁸ MILETI, Drago: *Plemićki grad Belec*. Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 13/14(1996/1997). Zagreb, 1999. 1356153.

³²⁹ LASZOWSKI, Emilij: *Grad Belec*. Hrvatska prosvjeta, 1(1914) 1636.

³³⁰ Branko Nadilo egy tanulmányát róla *Egy vár és más épített örökségek az Iváncsica hegység középső részéről* ó magyarra fordítva megtalálhatjuk a <<http://jupiter.elte.hu/aaacikkek2/038belec.htm>> [2010. július 14.] oldalon. Információi nagyon érdekesek, de nem találtuk igazolásukat a dokumentum-kiadásokban.

³³¹ Vö.: SZÉCHY György: *Gróf Zrínyi Miklós, a költő, 1620–1664*. Vol. IóV. Bp., 189661902, Magyar Történelmi Társulat. (Magyar Történelmi Életrajzok) Vol. I. és II. számos helyén.

(CXV. törvénycikk). Mikulich Sándor vagyonát 1657-ben, az ellene lefolytatott per vagyoneklobzási ítélete szerint kezdték lefoglalni és elszállítani.³³² A szakirodalomban felbukkan (Nadilo), hogy nagyobb pénzüsszeggel a törökök által elfoglalt területekre menekült, ahol meggyilkolták. Ennek ellentmond az az irat, amely szerint *Francofurti decima die Aprilis Anno 1658* igazolja az összeírást, illetve az azt kísér vallomások igaz vagy hamis voltát.³³³ Csak mellesleg említjük meg, hogy a várat a kamarától a vizsgálatot irányító Erd dy György vásárolta meg, az összeírás körül már a korban is híre volt a kamarai alkalmazottak botrányos lopásainak.³³⁴

A könyvek összeírása hiányos. Branko Nadilo ugyan állítja, hogy Mikulich számított az ítéletre, ezért vagyonát gondosan összeírta. Sajnos ezek az összeírások nem ismertek számunkra (a szerző nem hivatkozik arra, hogy hol látta ezeket), és nem tudjuk, hogy létezik-e teljes katalógus. Ami első sorban meglepő, az a könyvtár nagysága. Az 1657. október 24-én összeírt, a fejléc szerint Ordódy Imre kamarai tanácsos által Belecben hagyott ládákban rejtő könyvek száma 85, és még *Nro. 22 pro pueri Alexandri studiis valentibus*. Ezenkívül a várban további 15 könyvet találtak, még négyet a helyi Szent György parókiának adtak (biblia és szerkönyvek), továbbá *šaö* szerencsétlen lánynak (*quaedam misera puella*) négy régi orvosi könyvet (*libri quatuor medici antiqui*). Egy könyvről mondja a jegyzék, hogy kettő példány, egy pedig hét. Ez összesen 137 kötet. A következő összeírást Mikulich egy általa tett vallomás leírásával együtt 1658. április 10-én igazolta. 126 tételben sorolja a könyveket,³³⁵ de a jegyzék végén megjegyzi, hogy 1080 könyv van összesen, 4126 rajnai aranyforint értékben (*Numerus librorum Mille Octaginta*). Zrínyi Miklósnak fele ennyi könyve volt, a közeli, karintiai Wagenspergben ugyanebben az időben Johann Weichart Valvasornak, a londoni Royal Society tagjának pedig 1530 kötet (2600 m.).³³⁶

³³² ADATTÁR 11. 3056309. Az összeíró, Ordódy Imre kamarai tanácsos által Belecben hagyott könyvek.

³³³ ADATTÁR 11. 5376542. Az összeírás körülményeiről lásd még ADATTÁR 11. 5836584.

³³⁴ A vagyoneklobzások végrehajtói meglehetősen gátlástalansággal nyúltak a lefoglalt vagyoni elemekhez. Ismert Zrínyi Péter vagy Nádasdy Tamás esetében is. Zrínyi Péternél a kiküldött császári csapatok tisztjei, és Erd dy Péter volt a főtolvaj, utóbbi feltörte a bán zágrábi házát és kifosztotta (BIBL. ZRINIANA 1991. 1576-158.; illetve az itt hivatkozott irodalom). Nádasdy könyveinek egy részét Johann Paul Hofer von Hahenburg und Hohenkrähen udvari főkancellár kapta meg, igaz legálisan (lásd a Nádasdy-fejezetet). Tudunk olyan esetet, is amikor a könyvtáros vett magához könyveket, igaz, gondosan feljegyezte származását. Zsámboky Jánosnak a császári könyvtár számára megvásárolt könyvei egy részét Sebastian Tengenagel könyvtárának katalógusában külön fejezetben találjuk meg (ADATTÁR 13/4. 11618.)

³³⁵ Van olyan tétel, amely 60 könyvet takar: *Astrologi Sexaginta libri*

³³⁶ Ma Bogen-berg, Smartno pri Litiji, Szlovéniában. Vö.: Vladimír MAGI : *A Bibliotheca Valvasoriana*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 41659. A könyveken kívül Valvasornak hatalmas, 8000 darabos metszet-, és térképgyűjteménye is volt. A könyvtárat a tulajdonos 1690-ben eladta Alexander Ignatius Mikulichnak, az akkori zágrábi püspöknek, ezért ma a Zágrábi Érseki Könyvtárban őrzik.

Mielőtt kitérnénk a könyvanyag összetételének vizsgálatára, megjegyezzük, hogy Mikulich nem tartotta jogosnak, hogy a szívesen lánynak visszaadták a négy orvosi könyvet, miután azokat a lány apja neki adta.³³⁷ Ez a momentum jelzi, hogy még egy oly gazdag könyvtár tulajdonosa is minden alkalmat megragadott, hogy gyarapítsa a gyűjteményt. Meglepően kevés információnk van arra nézve, hogy akár az apa, Mikulich Tamás,³³⁸ akár a fiú, Sándor³³⁹ milyen tanulmányokat folytatott. Az apára vonatkozó adatok alapján jogi végzettséggel kellett rendelkeznie, és azt sejtjük, hogy a könyvtárat lényegében hozta létre. A fiúnak egyetlen fennmaradt könyvét ismerjük, ennek bejegyzése szerint *magister*, és a kötet végén az írással latin moralizáló jegyzetek maradtak fenn.³⁴⁰

Nem kizárt, hogy az első összeírás azokat a könyveket sorolja fel, amelyeket Ordódy Imre magának választott ki.³⁴¹ Ezt valószínűsíti az a tény is, hogy a két könyvjegyzék nagyban átfedi egymást. Akár igen, akár nem, jó ízlése volt a tanácsos úrnak, akárcsak Mikulich Tamásnak és Sándornak, mert az azonosítható címek több érdekességet mutatnak. (A kiadást szinte lehetetlen azonosítani.) Nyelvileg gazdag könyvtár volt, jól látszik, hogy a horvátországi nemeseknek a gráci és a velencei könyvbeszerzési irány egyaránt nyitott volt. Az a tény, hogy a per utáni Mikulich Sándor Frankfurtban élt, ottani jó kapcsolatait mutatja, és egyben az ottani nemzetközi könyvpiac adta lehetőséget is.

Magyar könyv ebben az összeírásban csak három szerepel (Újtestamentum, Antonio Guevara királytűkre, és egy Kalauz), a többi olasz, német és latin nyelvű. Az olasz könyvekről sajnos nem mindig derül ki a témájuk, az összeírók csak *liber italicus*-ként említik. Érdekes, meglepő, hogy volt egy Orlando Furioso (Ludovico Ariosto), Battista Guarini *Il pastor fido*-ja, és egy Don Quijote olasz fordításban.³⁴² Sokat sejtet a *Liber italicus rhythmicus* tétel is. Ehhez kapcsolódóan említjük Hermann Finck ekkor már százéves

³³⁷ *Male dederunt Medicos libros puellae, quia Pater eius mihi donavit...* ADATTÁR 11. 541. És a további indoklásból kiderül, hogy mi volt az egyik vád ellene. A lány apja vak volt, és Mikulich hét évig támogatta a családot. Nem igaz, mondja, hogy a lányt erőszakkal hurcolta a várba, hanem a lány elfogadta, hogy a felesége szolgálója lesz, csak utólag azt hazudta, hogy megerőszakolta.

³³⁸ SZÖGI László, az ELTE Egyetemi Könyvtárban épülő adatbázisban csak egy szóba jöhet Mikulich Tamást talált a korból. 1608-ban iratkozott be Grácban a jezsuitáknál grammatistaként, és nincsen nyoma tanulmányai folytatásának (Mikulich Thomas de Brokunovecz, Croata, Nobilis). A minket érdeklő család is a brukovoneci Mikulich, és ha Sándor apja, akkor fiatalon halt meg, 1649-ben. (A másik Thomas Mikulich ugyanebben az iskolában: Croata, Nobilis Marochiensis (Marócsa, horvátul Moravce). viszont Canonicus Zagrabiensis, vagyis nem Mikulich Sándor apja. Amúgy: 1638. május 18-án *Philosophiae baccalaureus* és 1639. augusztus 25-én *Philosophiae magister* fokozatot szerzett.)

³³⁹ Elképzelhetjük, hogy az a Mikulich Alexander de Brukunovch, Croata, Liber baro, aki a gráci jezsuita gimnáziumba 1637. február 11-én *principistaként* iratkozott be. Tanulmányi karrierjét nem tudtam követni.

³⁴⁰ BIBL. ZRINIANA 1991. 347. (Nr. 444.)

³⁴¹ A fejléce tudniillik így kezdődik: *Consignatio rerum in arce Belec per generosum Dominum Emericum Ordody ... relictorum ...*

³⁴² *liber italicus authore Quixote de la mancha*. Rögtön megjegyzem, hogy a másik jegyzéken ugyanez *Hispanicus Quinxota* leírással szerepel.

klasszikus művet, a *Practica Musica*-t. A német nyelvű könyvekkel hasonló a helyzet, a *liber germanicus* mellett örülünk, ha a témát megmondja az összeíró. Jogi, illetve katonai munkák fordulnak elő, egy kifejezetten a tüzérségről. A jogi könyvanyag általában nagyon erős. A római jogi klasszikusoktól a XVII. századi traktátusokig, a háborús jogig. A történeti könyvek jobbára kortársak, bár van egy Bonfini, és néhány antik klasszikus is. A XIII. Lajos uralkodásáról szóló munkák, illetve Antoine Aubery *Ministerium Cardinalis Richelii et Mazarini* azt mutatják, hogy ezeket Mikulich Sándor vette meg. Utóbbinak ugyanis első kiadása már Mikulich apja után jelent meg.³⁴³ A kortárs katolikus teológusok munkái mellett említhetünk még néhány orvosi művet (*liber medicus*), és érdekességként, a tulajdonos modern szemléletére utalóan Daniel Berkringernek az *Institutiones oeconomicae didactico-problematicae* című, ugyancsak frissnek mondható könyvét.³⁴⁴

A második könyvjegyzék elemzése már egyszerűbb, hiszen az összeírók tematikus egységekben írták le. Ez utalhat arra, hogy a várban is tematikus rendben tárolták a könyveket. Ugyanezt erősíti az a tény, hogy előfordulnak olyan bejegyzések, mint *Historici diversi, magni libri ... quadraginta, Minores historici centum, Chimici viginti, Astrologi Sexaginta libri*.

A Mikulichok eddig fel nem ismert modern gondolkodását jelzi a történelem és a politika szak szétválasztása. Sajnos, az 1080 könyvből szerzővel és címmel alig százat ismerhetünk meg az összeírásból. A 74. tétel például így hangzik *Quadraginta libri politici aristocratici, democratici etc., denique pro diverso statu modernorum temporum, mirabiliter discurrentes politice instruantes*. Azt hiszem, hogy nem járunk messze a valóságtól, ha itt felsorolhatnánk Zrínyi Miklós, vagy Pázmány Miklós modern, olasz történeti és francia politikaelméleti olvasmányait.³⁴⁵ A historikus anyagban feltűnik egy II. Ferdinánd életét bemutató biligvis, latin és horvát nyelvű munka is.³⁴⁶

A *Spirituales* tematikus csoport modern anyagát a jezsuita szerzők képezik (Roberto Bellarmino, Carolo Caraffa olaszul), ám feltűnik benne sok a spiritualista körbe tartozó, illetve a személyes vallásosságot hangsúlyozó munka. Nem tudom megfejtetni a *Concionatores decem*

³⁴³ Fracofurti ad Moenum, 1652. Zrínyi Miklósnak is megvolt: BIBL. ZRINIANA 1991. 2196220. (Nr. 177.)

³⁴⁴ Ultrajectini, 1646 (a következő kiadás már 1663-ban volt).

³⁴⁵ Vö.: KLANICZAY Tibor: *Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi műveiben*. In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században*. Szerk.: VARJAS Béla. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó (Memoria saeculorum Hungariae, 5.) 3376400.; ÖTVÖS Péter: *Pázmány Miklós gróf könyvei*. In: *Klaniczay-emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*. Szerk.: JANKOVICS József. Bp., 1994, Balassi Kiadó. 3446364.

³⁴⁶ Guillaume GERMÉ DE LAMORMAIN jezsuita munkája, amelyet kiadtak latinul, németül is sokszor. Horvátra RÁTTKAY György fordította: *Kriposti Ferdinanda II. Rimzkogha Czeszara, Kraleztvih, Nimskogha, Wgerzkogha, Cheskogha, Dalmatinzkogha, Hervaczhogha, i Szlovinkogha, Kralia, etc.* po Ottczu Gulielmusu LAMORMAINI. Diachkim iezikom zlosene, szada pako po Ivriiv RATKAI ... szlovinkim iezikom popiszane í U Bechu, 1640, Gregor Gelbhaar.

neoterici, in 40 libros distributi tételt, hiszen a neoterikus megjelölés más-más korszakban, mást és mást jelent. A *libri spirituales manuales diversi, sexaginta*, és a *libri orationum devotarum centum* viszont nehezen félreérthet. Ha felidézzük, hogy a Zrínyi könyvtárban fennmaradt, a pápák hatalmáról szóló³⁴⁷ Mikulich Sándor tulajdonában volt m. végén a f. úr Szent Ágostonból kiinduló morális feljegyzést készített, akkor akár elhihetjük azt is, hogy az a lány tényleg hazudott, vagy ha nem, akkor Mikulich úr nem az elveinek megfelelően cselekedett (politikus).

Az azonosítható könyvtételek alapján még egy érdekes jelenségre figyelhetünk. A Mikulich Tamással és Sándorral kortárs f. urak közül többen Pázmány Péter politikai elveihez hasonlóan gondolkodtak, hatása alatt konvertáltak katolikus irányba. A jezsuita rendnek a katolikus egyház újraszervezésében játszott szerepe vitathatatlan, de az is igaz, hogy a f. urak általában más rend felé is érdeklődést mutattak, s t. néha feltűnően a ferencesek felé fordultak (Batthyány Ádám, az idősebb Esterházy Pál). A Nádasdyak a szervitákat támogatták (Loreto, majd a XVIII. században Vátszentkút), de a Nádasdy-, majd Esterházy birtokokon a cisztercita rend is jelentős teret nyert, a Zrínyiek pedig a pálosokkal és az ágostonosokkal voltak szorosabb viszonyban. Nem akarom túlértékelni, de feltűnő, hogy a Mikulich-könyvtárban sok rend alapkönyvei megvoltak, olyanok is, amelyek nagyon kortárs történeteket mondanak el. Ilyenek mindenképpen a Szent Norbert életéről szóló munkák, amelyeket az ereklyék Prágába szállítása kapcsán a strahovi rendház nyomdájára adott ki.³⁴⁸ Megvolt Sigismundus Ferrarius történeti munkája a magyarországi domonkosokról,³⁴⁹ a cisztercita rend mások által elfoglalt házainak visszaköveteléséről (ezt is csak Sándor vehette meg apja halála után),³⁵⁰ egy nagyon ritka könyv, a jezsuita Théophile Raynaud műve a karmelitákról.³⁵¹ Emellett a bencés apácák, Szent Brigitta és schönaui Erzsébet látomásai,³⁵² több jezsuita, ágostonos és karmelita szerző munkája. Vagyis Mikulich Sándor valóban széles látókörrrel bírhatott, ha ezt a hatalmas könyvtárat akár csak részben áttekintette.

³⁴⁷ William BARCLAY: *De potestate papae*. Hanoviae, 1612.

³⁴⁸ *Narratio translata a Saxonia in Bohemiam Sacri Corporis Beatissimi Viri Norberti* í. Pragae (Strahov), 1628, Pavel Sessius; *Translatio Sanctissimi Patris Nostri Norberti consummata* í. Pragae (Strahov), 1627, Petrus Gelehn, Pavel Sessius

³⁴⁹ *De rebus Hungariae Provinciae Ordinis Praedicatorum* í. Viennae, 1637, Matthaeus Formicus

³⁵⁰ ROSENTHAL, Malachias: *Actio sacri ordinis Cisterciensis in ea monasteria avita quae ab aliis sine legitima concessione sunt occupata ... causam dicente*. Viennae, 1649, Matthaeus Cosmerovius

³⁵¹ *Scapulare Partheno-Carmeliticum* ... Parisiis, 1654, Antoine Padeloup. Ő ez a könyv nincsen meg sem az osztrák nemzeti könyvtárban, sem az olasz könyvtárakban (ICCU), sem az északi német területeken (GBV). A francia nemzeti könyvtárban vagy egy példány, és egy későbbi kiadás (Coloniae, 1658). Nagyon érdekes, mert ez utóbbi címében azt mondja, hogy *post varias editiones factas in Gallia et Venetiis nunc primum in Germania editum*. Lehet tehát, hogy Mikulich Sándornak egy velencei kiadás volt meg (apja meghalt az első kiadás előtt), ebből azonban nem találtam példányt.

³⁵² *Corpus revelationum Sanctae Brigittae, Hildegardis, Elisabethae* ... Coloniae Agrippinae, 1628, Antonius Boetzerus

Az egész könyvjegyzéken azonban látszik, hogy az összeíró biztosok nagyon unták a munkát. Az egyes csoportban említett könyvek száma feltétlenül *centum* (mint a iskolai filozófiai munkák), 30, 40, vagy 60. Így orvosi m is 80 van, ráadásul ebből 30 *hebraistae lapidum et animalium*. De a korban nagy kincsnek és nagyon drága könyvnek számító Pietro Andrea Mattioli növényrendszertana is ott volt Belecen.

Összefoglalva, a Mikulich-könyvtárról elmondható, hogy a korszak egyik legnagyobb, a Nádasdyak pottendorfi bibliotékájával vetekedő gyűjteménye volt. Persze ez utóbbi egy generációval frissebb anyagot tartalmazott, ám a belecizű gyűjtemény, ha a XVII. század első felének irodalmára gondolunk, ugyancsak naprakész lehetett. Elképzelhetjük, hogy a magyar historiográfia a Mikulich családot Zrínyi Miklós oldaláról szemlélte, komolyabb kutatás nem irányult tevékenységük, karrierjük feltárására. Talán újabb dokumentumok elkerülésével (Zágrábban, Frankfurtban?) többet tudunk mondani.

A Zrínyi család könyvtárai Csáktornya

A horvátországi családok közül a Zrínyieké (Trubi Zrinski) a legismertebb³⁵³ a magyarországi történeti irodalomban. A családfát források alapján 1066-ig vezették vissza a történészek, a Zára (Zadar) környékén birtokos Trubi okig. A család a török hódítással szembeni ellenállás szimbólumává vált az évszázadok alatt, és egyre északabbra szereztek birtokokat. A XVI–XVII. században minden jelentős magyar és horvát családdal rokoni kapcsolatban álltak (Frangepán, Draskovich, Guthi Országh, Gyarmathi Balassa, Ghimesi Forgách, Batthyány, Nádasdy, Thurzó, Széchy stb). A szigetvári herceg, Zrínyi Miklós (1508–1566) horvát bán Európa talán legismertebb Zrínyijévé vált. Fia, Zrínyi György (1549–1603) tárnokmester lett, az ő fia Zrínyi György (1598–1626) a báni tisztig vitte. Az ő gyermekei voltak Miklós (1620–1664) a magyar, Petar (1621–1671) a horvát költő, mindketten Horvátország bánjai. Miklós fiával, Ádámmal (1662–1691) azonban kihalt a Zrínyi család.

A költő Zrínyi Miklós könyvtárának ma is modernnek mondható monografikus feldolgozása kézbe vehető, az addigi (1991) teljes szakirodalmi bibliográfiával, illetve valamennyi ismert dokumentum, és ma is meglévő könyv bemutatásával.³⁵⁴ A könyvtár

³⁵³ Vö.: BENE Sándor: *A Zrínyiek. Egy család története*. ó PRIORATO, Galeotto Gualdo: *Zrínyi Miklós grófnak, Horvátország bánjának élete és viselt dolgai*. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*. Szerk.: BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Bp., 2007, Zrínyi Kiadó. 271–319., 385–390.

³⁵⁴ *A Bibliotheca Zriniana története és állománya – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana*. Írták és összeáll. HAUSNER Gábor, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, ORLOVSKY Géza.

anyagából nemzetközi kiállítás is készült (2005-2007), amelyet négy helyen mutattak be (Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest), és ez alkalomra öt nyelven készült el a katalógus.³⁵⁵

Mostani tanulmányunkban tehát a könyvtár történetének csupán a vázlatát adjuk, és megpróbáljuk folytatni³⁵⁶ az olvasmányanyag tartalmi elemzését, kiegészítve Klaniczay Tibor terjedelmes, alapvető tanulmányát.³⁵⁷

Nagyon kevés olyan magyarországi könyvgyűjteményről tudunk a XVI-XVII. században, amely egy család több generációjának könyvszeretetéről tanúskodna. *Zrínyi Miklós csáktornyai könyvtára* sem ilyen. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy el deinek olvasottságáról ne lenne néhány adatunk.

A nagyapjára, Zrínyi Györgyre vonatkozó forrásokban egyetlen utalást találtunk, mely szerint könyv vagy röpirat fordult meg a kezén. Sógornak, a humanista m veltség Batthyányi Boldizsárnak 1571. december 12-én Monyorókerékről küldött levelében többek között ezt írja: „Továbbá tudom, hogy Tekegyelmed ex litteris értette és hallotta az tengeren való hadakozásnak dolgát. Ím mostan Tekegyelmednek ismét újobban megküldöm, miképpen megírták az viadalnak dolgát. Ezt pedig énnékem szintén Velencéből küldötték. Mert énnékem egyik tengeremelléki tisztartóm Velencében volt, aki által küldötték. Azért ezt Tekegyelmed minden bizonnyal elhiheti, hogy ez nyomtatásban írván megküldöttem.”³⁵⁸ A költő apjának, Zrínyi Györgynek³⁵⁹ könyveiről sem tudunk sokkal többet. Lackner Kristóf *Galea Martis*-a biztosan megvolt neki, hiszen azt a szerzőt is kapta, majd Jóna István jószágigazgatónak adta

Szerk.: KLANICZAY Tibor. Bp., 1991, Argumentum Kiadó-Zrínyi Kiadó. (Zrínyi Könyvtár, 4.) Digitálisan: <<http://www.eruditio.hu/zrinyi3d/bz/zrinyi.html>> [2010. szeptember 9.] ; a katalógust az Adattár sorozatban is közreadtuk: ADATTÁR 13/2. 11634.

³⁵⁵ *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700.* Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. (ebben a Zrínyi-könyvtár bemutatását Ivan KOSI végezte el); *Plava krv, crna tinta. Knjižnice velikaških obitelji od 1550. do 1700.* Urednik: Ivan KOSI. Zagreb, 2005, NSK.; *Modrá krv, tlačiarenská čerň. Šľachtické knižnice 1500–1700.* Katalóg zostavila: Klára KOMOROVÁ. Martin, 2005, SNK.; *Blue Blood, Black Ink. Book Collections of Aristocratic Families from 1500 to 1700.* Ed. by István MONOK. Bp., 2005, OSZK.; *Blaues Blut und Druckerschwärze. Aristokratische Büchersammlungen von 1500 bis 1700.* Hrsg. von Stefan KÖRNER, Jacob PERSCHY. Eisenstadt, 2006, Esterházy Privatstiftung.

³⁵⁶ Újabb szakirodalmi tételre csak akkor hivatkozunk, ha az nem szerepel a BIBL. ZRINIANA 1991. monográfiában.

³⁵⁷ KLANICZAY Tibor: *Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi műveiben.* In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században.* Szerk.: VARIAS Béla. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó. (Memoria saeculorum Hungariae, 5.) 337-400.

³⁵⁸ ADATTÁR 11. 554.; A lepantói győzelem emlékére azonnal sokféle kiadvány jelent meg. Velencében a következők: MAGNO, Celio: *Trionfo di Christo per la vittoria contra Turchi rappresentato al Serenissime Principe di Veneta il di San Stefano* – Venetia, 1571, Domenico Guerra; *L'Ordine delle galere et le insegne loro, con il fanò, nomi e cognomi delli magnifici e generosi patroni di esse, che si ritroorno nella armata della santissima Lega, al tempo della vittoriosa e miracolosa impresa ottenuta, e fatta con lo aiuto Diuino, contra la orgogliosa e superba armata Turchesca.* Venetia, 1571, Giovanni Francesco Camotio; RAVA, Agostino: *Vettuoria in contra el Turco de Menon.* Venetia, 1571, Andrea Muschio; *Pianto, et lamento de Selin, Drian Imperador de Tvrcchi, nella rotta, et destruttion della s'ò Armada; Con vn'Esortation fatta a Occhial'i.* Venetia, 1571, Andrea Muschio

³⁵⁹ Vö.: NATA-ÁR TEFANEC: *IV. és V. Zrínyi György.* In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében.* Szerk.: BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Bp., 2007, Zrínyi Kiadó. 87-112.

ajándékba, s Jóna több könyvével együtt került aztán Zrínyi Miklós gyűjteményébe. Curtius Rufus Nagy Sándor történetének egy lyoni kiadását 1618-ban kapta Zrínyi György Szilágyi Istvántól, valamely hely Szent Mihály egyházának presbiterét I. Jóna István csáktornyai jószágigazgató könyvtárából 15 kötet került Zrínyihez.³⁶⁰ A legmodernebb kiadású m. ezek között 1633-ban jelent meg, tehát a könyvek sem kerültek hamarabb a csáktornyai bibliotékába. Elképzelhetjük, hogy Zrínyi a jószágigazgató halála után jutott hozzájuk (az évet nem ismerjük).

A költő Zrínyi Miklós könyvtárának bemutatása előtt néhány szót kell szentelnem egy nyomtatott *ex libris*nek, amely a XVI. századból maradt fenn, *Comitum de Zrinio* felirattal.³⁶¹ A Nádasdy Ferenc XVII. századi *ex librisei* körüli szakirodalmi vitára gondolva³⁶² felvetődött, hogy ez a címer-metszet a Zrínyi-album³⁶³ számára készült, és több levonatot készítettek róla, amit később *ex libris*ként használhattak volna. Biztosan nem, hiszen ez a külön lapon szereplő címer más felirattal készült, és a heraldika szabályainak ellentmondva a nyomtatványban megjelentnek tükörképe. Megjegyzendő az is, hogy az Oláh Miklósnak készült *ex libris* feliratának³⁶⁴ betűtípusa megegyezik ezzel a Zrínyi-címeres nyomatéval.

Nyilvánvaló tehát, hogy a költő nem sok könyvet örökölhett, könyvtárának létrehozása teljesen saját könyvszeretetének eredménye. A döntő impulzust e téren itáliai tanulmányútja adhatta. Csakúgy, mint a magyar peregrinus diákok és utazó fiatal arisztokraták többségénél, az esetében is bizonyosra vehetjük, hogy nagyszámú könyvet hozott haza magával. Hiszen nagyszerű lehetősége volt arra, hogy válogasson Itália városainak könyvpiacain. 1636. évi római látogatásának szép emlékeként őrizte VIII. Orbán pápa saját kezűleg neki dedikált verseskönyvét. A kortárs olasz szépirodalom számos képviselőjét is biztosan ekkor fedezte fel magának.³⁶⁵ Az a tény, hogy a ma meglévő könyvek jelentős része az itáliai utazást

³⁶⁰ Lásd a BIBL. ZRINIANA 1991. possessor mutatóját. A további esetekben sem hivatkozunk arra, hogy hogyan azonosíthatóak a Zrínyi-könyvtárba került, egyéb tulajdonosok könyvei, hiszen könnyen visszakereshetők.

³⁶¹ OSZK Régi Nyomtatványok Tára, exl. 519.

³⁶² BORSA Gedeon: *Korai széles lapszélű kiadványok Magyarországon*. MKsz, 1981. 1386144. (Nádasdyról p. 140.); *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK borítóján is ez szerepel, leírása a 85. oldalon Nr. 26.; VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy III. Ferenc gyűjteményei*. Századok, 144(2010) 8936894. (a metszetről: p. 889.); A vita arról szól, hogy az *ex libris*nek mondott címer mikortól nevezhető ténylegesen ennek. Ha külön lapként fennmaradt, vagy ha könyvbe ragasztva találják?

³⁶³ RMK III. 765. Hasonmása: *De Sigetho hungariae propugnaculo. (Zrínyi-album)*. Kísérő tanulmány: SZABÓ András. Bp., 1987, MTA ITI, Akadémiai Kiadó. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, XV.)

³⁶⁴ OSZK Régi Nyomtatványok Tára, exl. 335. Ez utóbbi dátált: 1560

³⁶⁵ A könyvtár ilyen jellegű anyagának Zrínyire gyakorolt hatását monografikusan számos tanulmány tárgyalja, összefoglalóan lásd: KIRÁLY Erzsébet: *Etikai elkötelezettség és vallásos hit Tasso és Zrínyi eposzában*. Ó. KOVÁCS Sándor Iván: *A meghajló és beszélő feszület jelenete a „Szigeti veszedelem” II. énekében*. In: U. K.: *„Adria tengernek fönnforgó habjai”. Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról*. Bp., 1983, Helikon. 976–123., 1246141.; KOVÁCS Sándor Iván: *A lírikus Zrínyi*. Bp., 1985, Szépirodalmi Kiadó.

közvetlenül megelőző években, vagy pedig azt követően jelent meg, beszédes bizonyíték arra, hogy a tanulmányút milyen jelentős a könyvtár történetében is.

Könyvbeszerzései minden bizonnyal ezt követően vettek lendületet. Közvetlen dokumentumok a vásárlások igazolására ugyan nincsenek, de ismertek azok a nevek, akik szóba jöhetnek velencei, bécsi és gráci könyvbeszerzései segítségével (Alessandro Moro a horvát bán pénzügyeit is intézte Velencében, Giacomo Piccini rézmetsz a Zrínyi családdal közvetlen kapcsolatban állt, a velencei kiadó és könyvkereskedő Marco Ginammi, Zammaria Turrini, aki az *Adriai-tengerek Syrenaia* horvát változatát adta ki 1660-ban, Matthaeus Cosmerovius, a *Syrena* 1651-es kiadója).

A Zrínyi tulajdonában volt könyvek 37,98%-a itáliai kiadású, s ennek több mint 68%-a velencei. Németországi 21,93%, s ehhez köthető az 5,07% svájci (bár latin, francia és olasz nyelvűek), és a 4,52% ausztriai. Franciaország 8,85%-ot képvisel, Észak-Németalföld 11,55-öt, Dél-Németalföld 3,58-at. Ha a 3,18% sine loco megjelentet is levonjuk, akkor a maradék 3,34% jut Magyar-, Cseh-, Spanyol- és Svédországra, Dániára és Angliára. Ha ugyanezt a megoszlást városokra lebontva nézzük, akkor a kép teljesen szokványos: az európai nyomdászat és könyvkereskedelem központjait kell elsőként említeni (sorrendben): Velence, Majna-Frankfurt, Lyon, Amszterdam, Róma, Leiden, Bécs, Köln, Bazel, Antwerpen, Strassburg, Párizs és Bologna. A többi mind tíznél kevesebb előfordulású.

A fenti statisztika természetesen a Zrínyi birtokában lévő egész könyvállományra vonatkozik, nem csupán az általa kereskedelmi úton beszerzett kötetekre. A könyvek egy jelentős része a possessor-bejegyzések tanúsága szerint más tulajdonosoktól került hozzá. Az egykor Zrínyi tulajdonát képező, ma is meglévő kötetek kéziratos bejegyzéseiben nagyszámú névvel találkozunk, melyek legtöbbször ismeretlen számunkra. Akad azonban jó néhány mindenki számára ismerős possessor a korabeli magyar és horvát főnemesség köréből, mutatva, hogy az előkelők a politikai és hadi élet eseményei mellett arra is szakítottak időt, hogy egymás könyvei iránt érdeklődjenek, s azok egész együttesét, vagy egy-egy értékesebbnek ítélt darabját a maguk számára végleg vagy kölcsön megszerezzék.

A korabeli könyvtárak gyarapodásának egyik módja volt valamely már meglévő más könyvgyűjtemény hagyatékképpen, vásárlás vagy ajándékozás útján való megszerzése és azután a saját könyvtárba történő beolvasztása. A possessor-bejegyzések tanúsága szerint Zrínyi könyvtárát ilyen módon csak egyetlen együttes gyarapította: a Listi család könyveié, amelyek közül közel 100 kötet kerülhetett eredetileg Csáktornyára.³⁶⁶ Tanulságos Konrad

³⁶⁶ Erről az állományról külön konkordanciát közzeltünk: BIBL. ZRINIANA 1991. 5476548.; A Listi család könyveiről újabban lásd: ZVARA Edina: *A Listi-család tagjainak könyvei*. In: „Apró cseppekből lesz a

Gesner *Historiae animalium liber*-jének a sorsa. A bejegyzések szerint ez 1576-ban a jogtudós Mossóczy Zakariás, akkori tinini püspöké volt,³⁶⁷ 1643 és 1650 között viszont Újhelyi Branik György,³⁶⁸ akit I Zrínyihez kerülhetett, mert egy 1650 utáni datálatlan bejegyzésben Listi III. János azt állítja, hogy a könyvet a bántól kapta ajándékba. A Listi-állománnyal ez is visszaszármazott Csáktornyára.

Ha nem is ilyen mértékben, de a könyvek átszármazásával, átmeneti kölcsönözgetésével járó kapcsolatot tételezhetünk fel Zrínyi gyűjteménye és a Draskovichok könyvtára között, mely magába foglalta a fiúörökös nélkül meghalt Istvánffy Miklós gazdag kézirat- és nyomtatványgyűjteménye egy részét is. Első felesége, Draskovich Eusebia révén Zrínyi bejáratos volt a család váraiba, s az ott maradt könyvek aligha kerülhették el figyelmét. Talán ez a családi kapcsolat révén jutott el hozzá Istvánffy egyik könyve, bár lehet, hogy ez előbb a Listiek birtokába került, s csak onnan Csáktornyára; benne van ugyanis az utóbbiak könyveiben szokásos jelzet. Zrínyi kölcsön is vett könyveket a Draskovichoktól,³⁶⁹ és kölcsönözött is nekik.³⁷⁰ Ugyanígy Erdődy Péter, Ráttkay György, Thurzó György, Lippay György, Bánffy Gáspár, Lippich Márton, Mikulich Sándor könyveiből is kerültek valamilyen módon egyes kötetek a csáktornyai könyvespolcokra. Számos nevet vehetnénk még sorra, gondolhatnánk tovább Zrínyi és a korábbi possessor kapcsolatát, ám a névsor kommentálása helyett jeleznénk: maguk a bejegyzések nem tájékoztatnak arról, hogy az adott kötet vásárlás, ajándék vagy kölcsönvétel útján jutott-e a csáktornyai téka polcra; kiragadott példánk mind olyanok, ahol legalább részben ismert az illető könyvtár története.

A könyvtárat Zrínyi Csáktornyaán rendezte be, ugyanakkor nem kizárt, hogy magával vitt könyveket más házaiba is (Bécs, Zágráb), és feltehetően nem a könyvtárban dolgozott, amikor írt, hanem külön dolgozószobában. Nem ismerjük pontosan a csáktornyai vár épületének részletes, Zrínyi-korabeli elrendezését, és ezen belül a könyvtár helyét, hiszen az egyetlen korabeli látogató, aki leírja a könyvtárat, a holland Jacobus Tollius meglehetősen szűkszavúan tudósít erről. A könyvtárszobát csak 1638 után alakíthatta ki valahol Zrínyi, esetleg valóban a

zápor." Bakonyi Géza emlékkönyv. Szerk.: HEGYI Ádám, SIMON Melinda. Szeged, 2008, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. (Habent sua fata libelli, IV.) 45670.

³⁶⁷ Könyvtárának rekonstrukcióját Klára KOMOROVÁ végezte el, monográfiája 2010-ben jelenik meg Martinban. Könyveinek korabeli összeírása: Iványi BÉLA: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése*. Bp., 1926; ADATTÁR 11. 4376484.

³⁶⁸ ZVARA Edina: *Ismert possessorok könyvei az Esterházy-könyvtárban* című (MKsz, 2011. 1. számban várható) írásában öt Branik Györgyöt azonosított, aki(k)nek 15 fennmaradt könyve ismert több gyűjteményben. Közülük magam a pozsonyi kamara alkalmazottját tartom a legvalószínűbbnek, hogy könyve került Zrínyihez, bár való igaz, hogy a pálos szerzetes Branik sem kizárható.

³⁶⁹ Például a *Constantinus és Victoria* című drámának, ifj. Draskovich János által 1648-ban készített másolatát.

³⁷⁰ BIBL. ZRINIANA 1991. Nr. 169.: eredetileg Jóna Istváné volt (Guicciardini-Lottini-Sansovino-kötet), Zrínyi Draskovich György gyűjteményének adta kölcsön, aki pedig Giovanni Battista Ravának, a gyűjtemény székelyház újjáépítójének (1639/1645) adta tovább. Végül visszakerült a bántól.

levéltár melletti helyiségben. A könyvek itt egy 1670. évi összeírás szerint négy szekrényben voltak elhelyezve.

Zrínyi könyvtárának belső rendjéről, illetve a könyveknek a szekrények polcain való elhelyezéséről a fennmaradt könyvek jelzetei tájékoztatnak. A közel 500 könyv nagyság szerint volt elhelyezve. Ez az elhelyezés nehézzé tette a tájékozódást, a könyvanyag áttekintését. Talán ez volt az egyik oka annak, hogy a költő 1662-ben egy szakrend szerinti *Catalogus* készíttetett. De az is lehet, hogy az összeírás az 1662. április 6-án Csáktornyaán kelt végrendelettel kapcsolatos. Zrínyi ebben nem rendelkezik külön a könyvtárról, de a levéltár rendezését elírja. Nem alaptalan tehát a feltevés, hogy az október 10-re datált *Catalogus* is a végrendelettel összefüggő intézkedések szülte. Zrínyi biztosan részt vett a tematikus csoportok kialakításában, de a jegyzéket valamelyik írnoka készítette. A szakbeosztás, amely jellemző a költő tájékozódására a következő: I. *Historici antiqui Romani et alii*; II. *Historici omnis generis et nationis mixtim*; III. *Historici Pannoniae et Orientalium*; IV. *Politici*; V. *Militares*; VI. *Geographi et Cosmographi*; VII. *Poetae Latini*; VIII. *Poetae Itali*; IX. *Scholastici*; X. *Domesticae, Oeconomicae*; XI. *Miscellanei*.

Mindezt a kortárs könyvtárak szakrendjével összevetve a következő dolgokra kell figyelni: a történelem szak differenciáltsága, a hazai és keleti történelem összekötése, a politikai és hadi szakirodalom különválasztása a történelemtől és egymástól, a klasszikus és kortárs költészet külön kezelése. Ezek jelzik azt, hogy a szakrend kialakítása a könyvtár használatától származik, hiszen a korabeli katalógizálási gyakorlat általában nem tesz ilyen különbségeket. A magyar vonatkozású gyűjtemény különválasztásával gyakorlatilag az első *hungaricum*-gyűjteményt hozta létre, amely anyag külön gyűjtése majd a XVIII. század elejétől vált programmá a tudósok (mint Bély Mátyás, David Czirvinger, Johannes Deccard, Bod Péter stb.) és a főurak (Radvánszky László, Ráday Gedeon stb.) körében.

Zrínyi Miklós nem volt bibliofil gyűjtő abban az értelemben, hogy igényes lett volna a könyvek külső megjelenésére. Nem kötötte egységesen bárbe a könyveket, megjelölve esetleg címeres *ex libris*-szel, a legtöbb kiadói (igénytelen fehér pergamen-, vagy disznó-, illetve kecskebőr) kötésben maradt ránk. De gyakoriak a bekötetlen és körülvágatlan, csupán papírborítóban lévő kötetek is. A régebbi tulajdonosoktól származó, bárbe kötött könyvek kötéseit meghagyta, azok sérüléseinek kijavíttatására szemmel láthatólag nem igyekezett. Ha valamilyen okból egyes könyveit fokozott becsben tartotta, akkor azokat vörös bárbe kötötte. Az általa rendelt kötésekre a könyvek olvasása és jegyzetelése után került sor, s így Zrínyi könyvbejegyzéseit a könyvkötéské gyakran megcsönkította.

Tulajdonjogának megörökítésére viszont Zrínyi határozottan törekedett, erre mutatnak a könyvbe ragasztott arcképes *ex librisei*. Az első 1646-ban készítette Elias Widemann, rajta a költőnek *Nemo me impune lacesset* jelmondatával. Ez szerepel a legnagyobb számban egyes Zrínyi-könyvek tábláinak belső lapján, vagy valamelyik előzéklevelén. Ugyanennek a metszetnek egy másik levonata megjelent a száz fűri arcképet magában foglaló 1646. évi *Comitium gloriae centum...* című sorozatban is.³⁷¹ A másik 1648/1649-ben készült, de csak egy könyvbe került bele. Az *ex librisekre* Zrínyi gyakran kézzel ráírta jelmondatát: *Sors bona nihil aliud*. 1652-ben készült új exlibrisén már ezt a jelmondatot használta (ezt is Elias Widemann készítette).

A könyvtár használatát Zrínyi feltehetően szabályozta, kezelésével megbízott egy személyt, akinek kilétét nem ismerjük. Mark Forstalltól tudjuk, hogy voltak, akik használhatták a könyvtárat az udvari személyzeten kívül is.³⁷² Az említett látogató, Tollius is megnézhetette, de feltehetően, hogy a bánt meglátogató soproni ügyvédje, Vitnyédi István, vagy a horvát nemes Juraj Krizani, aki Nedelicen 1640 körül tartózkodott, és más környékbeli fű nemes is dolgozhatott a könyvekkel.

Maguk a könyvek szinte kizárólag csak az alapító és tulajdonos, a költő és politikus Zrínyi Miklós általi használatról tanúskodnak. A máig fennmaradt kötetekben vagy korábbi possessorok bejegyzéseit, vagy pedig Zrínyi Miklósét találjuk. Jellegzetes betűvezetéssel, kedvvel jegyzetelt a könyvek margójára, tett megjegyzéseket az olvasottakhoz, még verse is maradt fenn könyvbejegyzésként. Ezeket a jegyzeteit a könyvtáráról összeállított, említett monografikus feldolgozásban közöltük, jöllehet már régóta felkeltette a kutatók érdeklődését. A két világháború közötti doktori értekezés is készült róluk.³⁷³ Amikor valamilyen értekezést írt, és ehhez érdekesnek találta az éppen olvasott könyvet, szabályosan kivonatolta azt. A török kori magyar történelemre vonatkozó könyveket, különösen ahol családjának tagjait is említik, kiemelt figyelemmel olvasta, különféle jelekkel jelölve, hogy később könnyen ráakadjon az illető részre.

Egy *Theologici* szak teljes hiányából a szakíróknak eltér a véleményük. Egyrészt arra következtethetünk, hogy ezek számára olyan ismeretek voltak, amelyek nem egy politikus

³⁷¹ Ennek hasonmása: *Iconum heroum Hungariae*. Szerk.: SALGÓ Ágnes. Kísérő szöveg: RÓZSA György. Bp., 2004, Helikon Kiadó, OSZK. (Magyar Helikon)

³⁷² FORSTALL, Marcus: *A Zrínyi grófok hősi családjának története. – A Zrínyi grófok leszármazása*. Ford.: BENE Sándor, KISS Béla Károly. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát történelmében*. Szerk.: BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Bp., 2007, Zrínyi Kiadó. 321-378., 379-6384.

³⁷³ DRASENOVICH Mária: *Zrínyi Miklós könyvjegyzetei*. Pécs, 1934.

hadvezérnek fontosak leginkább.³⁷⁴ Másrészt nem tartjuk elképzelhet nek, hogy illet ne vásárolt volna, vagy ne kapott volna ajándékba, került volna hozzá valamely hagyatékkal. Ahogy Batthyány Boldizsár a németújvári protestáns iskolának adta a teológiai könyveit, úgy feltehető, hogy Zrínyi is könnyű szívvel ajándékozhatott egyes birtokába került hitvitázó, vallásos műveket valamely egyházi intézménynek. Ilyen szempontból leginkább az ágostonos rend, esetleg maga Mark Forstall,³⁷⁵ a családi sírboltot őrző szentilonai pálos rendház³⁷⁶ és a Zrínyi által 1658-ban betelepített csáktornyai ferencesek jöhetnek számításba. Róluk, valamint a zágrábi és a pettaui kapucinosokról végrendeletében is megemlékezett. Zrínyi műveinek elemzése ugyanis arra utal, hogy akár itáliai irodalmi olvasmányai kapcsán is, akár teológiai stúdiumok segítségével modern katolikus teológiai ismereteket is szerzett.³⁷⁷ Rögtön hozzáteszem, szoros egységben politikai, társadalmi nézeteinek formálásával.³⁷⁸ Nekem az a véleményem, hogy komolyan veendő ezek az intések az olvasmányanyag jellemzését tekintve, ugyanakkor (Ács Pál kifejezésével élve) százaktív, ám öntudatlan hűsieségű a kontemplatív heroizmusigő egy olyan ember, akinek a mindennapi feladatai mai értelemben heroikus hűs kívántak, megoldásukhoz olyan kompromisszumokra kényszerítve,³⁷⁹ amelyeket egy tudatos, értelmiségi felkészültséggel bíró politikus erősen áldozatvállalásként él meg, teológiai olvasmányok nélkül is eljuthat. Akkor fűként, ha irodalmi, nemzeti hűsies ideáljai megismeréséhez a nem teológiai anyagban is bűven talált hasonló gondolatokra. A napi teendő, a politikai szövetségkötés kényszere mindenképpen elméleti olvasmányokhoz is vezette. És a szövetség mögött a XVII. században az egyházat nehéz lett volna kikerülni. Az egyház az érdekeit pedig teológiailag is kifejezi, különben nem igazolhatná saját magatetteit. Ezért tartom fontosnak Bene Sándor érvelését, amely ismét visszavezet oda, hogy Zrínyinek is kellett ilyen jellegű olvasottsággal bírnia.³⁸⁰

³⁷⁴ KLANICZAY Tibor képviseli markánsan ezt a véleményt, amelyet részben magunk is osztunk: KLANICZAY Tibor: *Zrínyi helye a 17. század politikai eszméinek világában*. In: U : *Pallas magyar ivadéka*. Bp., 1985, Szépirodalmi Kiadó. 1536211.; KLANICZAY Tibor: *Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi műveiben*. In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században*. Szerk.: VARIAS Béla. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó (Memoria saeculorum Hungariae, 5.) 3376400.

³⁷⁵ Vö.: ADATTÁR 13/2. 65669. Tudtommal senki sem kutatta még az esetlegesen fennmaradt könyveit. Hátha meglepetés érne bennünket Zrínyi ügyben is, ha fellelhetők volnának.

³⁷⁶ A rend és a család viszonyáról legújabban lásd: BORIÁN Előd Gellért: *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírásban*. Pannonhalma, 2004 (Pannonhalmi füzetek, 50.)

³⁷⁷ ÁCS Pál: *A „helyettes áldozat” allegóriái a Zrínyiász IX. énekében*. In: U : *„Elváltozott idők”. Irányváltások a régi magyar irodalomban*. Bp., 2006, Balassi. (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 6.) 1406157.

³⁷⁸ Vö.: BENE Sándor: *A Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján (Velencei karnevál)*. ItK, 1993. 6506668.; SZÖRÉNYI László: *Zrínyi és Vida, avagy a neolatin vergíliusi eposzmodell*. In: U : *Philologia Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról*. Bp., 2002, Kortárs Kiadó. 81690.

³⁷⁹ Vö. példaként: R. VÁRKONYI Ágnes: *Zrínyi szövetségselevele*. In: U : *Europica varietas – hungarica varietas. Tanulmányok*. Bp., 1994, Akadémiai Kiadó. 996109.

³⁸⁰ BENE Sándor: *A könyvvásárlástól az írók vásárlásáig: a Zrínyi-fivérek a nemzetközi propagandában (1663–1666)*. MKsz, 2011. el készületben.

A nyelvi megoszlást tekintve a könyvanyag több mint fele latin, egyharmada olasz; a maradék francia, magyar, német, cseh, spanyol és többnyelv (latinóolasz, latinógörög, latinó francia, illetve szótárak). Az olasz nyelv munkák nagy számához megjegyzésként kíváncsodik, hogy számos, eredetileg latin, francia, spanyol munka is e nyelven volt meg a költőnek.

Az eddigiekben több minden elhangzott a könyvtárnak a tulajdonos általi használatára utaló jelekről. Valóban, az egész gyűjteményen látszik, hogy valamennyi kötete azért került oda, mert tartalmukra Zrínyi kíváncsi volt. Itt most csak három olyan csoportra mutatunk rá, amely naprakészségében, viszonylagos gazdagságában a kortárs magyar könyvtárak fölé emelkedik. Ezek: a hadművészeti munkák,³⁸¹ a politikaelméleti tanulmányok és a kortárs itáliai költészet. Amit Klaniczay Tibor *korszerű európai látókörne*nek nevez Zrínyi műveltsége kapcsán, azt alapvetően a kortárs irodalmi, de főként politikaelméleti, politikai olvasmányain keresztül mutatja be. A Zrínyi-birtokok gazdasági iratainak kiadása elkezdődött Magyarországon³⁸² és Horvátországban is.³⁸³ Olyan elemzést azonban a gazdaságtörténészekről még nem olvastam, amelyik a Zrínyi könyvtár *Domesticae, oeconomiae* szakában felsorolt könyvek ismerete alapján felfedezett volna valamit a birtokok igazgatási gyakorlata és az olvasottak között. A korban európai főnemesi könyvtárban sincsen ilyen alapos, gazdálkodásra vonatkozó klasszikus (ókori, középkori szövegek) és kortárs irodalom, főként olaszul, de latinul is. Olasz, francia és magyar szakácskönyvvel kiegészítve (talán nem véletlen: sem angol, sem német, sem flamand nincsen).³⁸⁴ A *Miscellanei* szakcsoport valóban az, és (mint a *Lymbus* a levéltárakban) most is érdekes. Orvosi, ásványtani stb. összefoglalások (még véletlenül sem résztanulmányok), válogatott filozófiai

³⁸¹ A könyvtár hadtudományi könyvanyagának az elemzése a legteljesebb a szakirodalomban, újabban lásd: KELENIK József: *Gondolkodó katonák és katonai gondolkodók a XVI. századi Magyarországon*. Ö. HAUSNER Gábor: *Adalékok a XVII. századi katonai gondolkodás történetéhez*. In: *A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény*. Szerk.: ÁCS Tibor. Bp., 1995, Zrínyi Kiadó. 23643., 44656.; HAUSNER Gábor-VEZPRÉMY László: *Magyarországi hadtudományi kéziratok és nyomtatványok katalógusa a kezdetektől a 18. század közepéig*. Hadtörténelmi közlemények, 109(1996) 2. szám, 1186126.; DOMOKOS György-Ö. HAUSNER Gábor-VEZPRÉMY László: *Eruditio militaris. Katonai olvasmánykultúra*. Iskolakultúra, 7(1997) 5. szám, 40647.; DOMOKOS György-Ö. HAUSNER Gábor-VEZPRÉMY László: *Hadtudományi nyomtatványok régi könyvjegyzékeinkben*. MKSz, 1997. 33657.; HAUSNER Gábor: *Zrínyi Miklós könyvtárának hadtudományi kötetei*. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Szerk.: HAUSNER Gábor. Bp., 2005. 2476259.; HAUSNER Gábor: *Zrínyi Miklós és a hadtudományi irodalom Magyarországon a 17. században*. PhD értekezés tézisei. ELTE BTK. Bp., 2008.

³⁸² *Monumenta Zrínyiana*. Szerk.: R. VÁRKONYI Ágnes, ZIMÁNYI Vera. Bp., 1991-től, két kötet jelent meg, egy a tenger melléki birtokokról, egy a muraközi területekről.

³⁸³ *Monumenta historica familiarum Zrinski et Frankopan*. Vol. I. *Conscriptiones et aestimationes bonorum (1672–1673)*. Digressit, praefatione et indice instruxit: Rajka MODRI. Operis socius. Miljen TMAČALOVI. Redegit: Marko KOSTRENIĆ. Zagrabiae, 1974 (Opera Academiae Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium. Liber LV.)

³⁸⁴ Vö.: KOVÁCS Sándor Iván: *Szakácsmesterségnek és utazásnak könyvecskéi*. Bp., 1988, Szépirodalmi Kiadó.

kézikönyvanyag. Látszik, nem akart még filozófiai részletekben sem (kivéve az uralkodással és politikával kapcsolatos erkölccsant) külön tájékozódni. A kor filozófiai nagy kérdései közül az elmélyült résztanulmányok (Descartes), illetve a *sapientia universalis* (Athanasius Kircher) közt nem választott, hanem igazi barokk ember lévén, kompromisszumot kötött: elmélyült a saját döntési kompetenciáját és kötelezettségeit érintő kérdésekben, és az azon kívüles világról (amelynek rendjét nem tudja befolyásolni) *universalis* ismereteket szerzett.³⁸⁵

Azt gondoljuk, hogy a f. úr látókörének bővítéséhez mindenképpen hozzájárultak az udvari személyzettel való beszélgetések, és még fontosabbnak látjuk annak a ténynek a kiemelését, hogy Zrínyi udvari papja, az ágostonos Mark Forstall a könyveit is magánál tartotta. Ez a néhány polcnyi *bibliotheca* (33 kötet és kéziratok)³⁸⁶ azonban a modern katolikus teológiai irodalom jelenlétét biztosította a csáktornyai udvarban. Ágostonos, bencés, ferences szerzők, de f. leg jezsuiták munkái. Nem tudjuk, hogy Zrínyi mennyit olvasott ebből, de a könyvek potenciálisan a rendelkezésére álltak.

A csáktornyai várba Zrínyi Miklós halálát követően testvére, Péter költözött, így a két udvartartás együtt élt egy fél évtizedig. A birtokokon való osztozkodás közte és Miklós özvegye között nem befolyásolta a könyvtárak sorsát. *Zrínyi Péter gyűjteménye Ozalyon* maradt, és vélhetően zágrábi házában is tartott könyveket. Egy kisebb válogatást azonban magával vitt *Csáktornyára* és felesége, Frangepán Katalin is, aki maga is író asszony,³⁸⁷ lévén, bizonyára nem nélkülözhetette a könyveket maga körül. A bán Zrínyi Péter ügyei 1670 elején válságosra fordultak. A Habsburg-udvarral való szembeszegülése miatt Nádasdy Ferencsel és Frangepán Kristóffal együtt jószágvesztésre és halálra ítélték. 1671 tavaszán a Paris Spankau vezette császári csapatok tisztjei Csáktornyát, Erdődy Miklós a zágrábi házat fosztotta ki. Zrínyi Miklós özvegyének javait, így a könyvtárat is, tiszteletben tartották.

A szomorú, tragikus családi esemény számos vagyoneletről eredményezett, így tudjuk meg, hogy Ozalyon 1672-ben kétszáz könyv volt (*libros maiores et minores circiter N° 200.*),

³⁸⁵ Zrínyi Kircher-gyűjteménye miatt lábjegyzetben megengedek magamnak egy nem a tanulmány tárgyához közvetlenül tartozó megjegyzést: Kircher, Descartes-tól eltérően nem a szaktudományos elmélyülésben vélte megtalálni a *cogito ergo sum* elv következményeit a maga számára. Másrészt akart méltó lenni ahhoz a gondolathoz, amelyet Lorenzo Valla hangoztatott két évszázaddal korábban: Isten a saját képére formálta az embert. Erasmus *dignitas humana* elvéhez hasonló az igaz magatartása. Tetten érhető ez az *Principis christianae archetypus* című emblematisztikus munkájában (1672). Ez, elveiben inkább Erasmusra és Justus Lipsiusra megy vissza, semmint a kortárs modern politikaelméletekhez hasonlítana. Kircher a humanisták közül az utolsó, de már barokk ember. Talán nem csak könyveinek szép, metszetekkel díszített kiállítása miatt szerette Zrínyi Miklós.

³⁸⁶ ADATTÁR 13/2. 65669.

³⁸⁷ Imádságoskönyve Velencében jelent meg: *Putni tovarus* írt V Benetkih, 1661

ezeket Nagykárolyba szállították, és csakúgy, mint minden más java, ez is eltűnt a szemünk elől. Külön foglalták le a Zrínyi Péter által horvátra fordított *Adrianszkoga mora syrena* példányait is.³⁸⁸ A muraközi birtokrészeket két ízben konfiskálták, az egyik összeírás függelékeként maradt ránk egy értékes jegyzék (1671): *Libri. Secundum cathalogum adiunctum ut littera A.*; és ez ma is megvan.³⁸⁹ Az utána csatolt füzet tartalmazza Zrínyi Péter lefoglalt könyveinek 95 tételes jegyzékét.

Az összeíró az olasz, a német, a francia és a horvát nyelv címeket latinra fordította. Sokszor csak általánosan utalt a mű tematikájára, esetleg a könyv gerincére írott címformát vette át. A szerzők névalakja gyakran a felismerhetetlenségig eltorzult, ami bizonyára a diktálás következménye. A könyvek többnyire latin és olasz nyelvűek. Legnagyobb mértékben az orvostudomány képviselteti magát: sebészeti, anatómiai, gyógyszerészeti, lóápolási művek, 21 tétel. Hasonlóan nagy arányban szerepelnek az antik auktorok Aesopus, Cicero, Curtius Rufus, Sallustius, Seneca, Valerius Maximus, Vergilius, Tacitus, 21 tétellel. Bátyjáéval összehasonlítva Zrínyi Péter könyvtára gyengén volt felszerelve hadtudományi, politikai, történettudományi művekkel, bár nem ismerjük az ozalyi és a zágrábi állományt. Zrínyi Péter a horvát költészet nagy alakja, így nem csoda, hogy retorikai műveket és olasz irodalmi munkákat is tartott környezetében (Marino *La Sampognája* és a *Gerusalemme liberata*). Miklóséra emlékeztet Zrínyi Péter érdeklődése a kor jellegzetes természetfilozófiai, illetve okkult enciklopédiái iránt: 8 tétel. Modern jelenség a könyvek között egy irodai rendtartás, a postaállomások inventárium, Cesare Vecellio divattörténeti albuma, több város-album, köztük Velencéé. Történeti könyvei közül (7 tétel) három a franciákról, a többi a törökről és a környező területekről szól. Jogi érdeklődése természetesen, bár itt csak két tétel képviselte ezt a szakot. A leuveni egyetem rendtartását Zrínyi János (Péter fia) hozhatta haza németalföldi peregrinációjáról. Szintén használhatta a jegyzékben szereplő francia nyelvtant, és a *Selectiora linguae Gallicae* megjelölésű kötetet. A Zrínyiek hagyományos velencei kapcsolataira utal egy velencei törvénykönyv és egy olasz nyelv Velence útikönyv. A legérdekesebb talán az a tétel, amelyet 1991-ben nem tudtunk megfejteni a leírás hiányosságai miatt.³⁹⁰ Az összeírás 21. tétele *Schola veritatis aperta Italica in 16* ugyanis a jezsuita Liugi Giuglaris munkáját rejti: *La scuola della verita aperta a prencipi ... con occasione della regia educatione data al serenissimo Carlo Emmanuele 2. duca di*

³⁸⁸ U Beneczih, 1670, pri Zamarii Turrinu

³⁸⁹ A BIBL. ZRINIANA 1991. függelékeként (5736579.), és az ADATTÁR 13/2. 55658. kötetben is kiadtuk.

³⁹⁰ Ne feledjük, még nem voltak adatbázisok, és a katalógusok szerzői bet rendet vagy tematikus beosztást követtek. Címre vagy a cím bármely szavára nem lehetett keresni.

Sauoia.³⁹¹ Ez arra utal, hogy a XVII. század közepén a horvátországi nemesség körében is felbukkannak a nemesi iskolák tananyagai. Giuglaris ó a lelki egyensúlyról, az erényekről írt könyve ugyanis a torinói nemesi *accademia* egyik tankönyve volt, de használták a nápolyi hasonló intézményben is.³⁹² Az inventárium 52. tételében jelzett m., Carlo Ruini bolognai szenátor könyve sem egyszerre a lovak felépítéséről, betegségeiről, és ezek kezeléséről szól, hanem a nemesi viselkedés szabályait is alakítja azáltal, hogy a lovakkal való bánással, a velük való együttéléssel kapcsolatos tanácsokat ad.³⁹³ A jegyzék 58. tétele hasonló könyv lehetett, németül: *Equorum Thesaurus Germanicus*.³⁹⁴

Zrínyi Péter tehát, hasonlóan bátyjához, nyelvíleg sem velt, a világra nyitott, olvasott író ember volt. Könyvtára nagyobb részét fosztogató katonák hordták szét Ozalyból és Zágrábból, a Csáktornyaán rözött könyveit a kamara foglalta le, és máig nem kerültek el darabjai. Egyetlen, Zrínyi Péter possessor-bejegyzésével ellátott kötetről tudunk: ez az *Odysseia* egy latin kiadása. Sorsát úgy kerülhette el, hogy még 1662 előtt Miklós könyvei közé keveredett.

Zrínyi Péterrel kapcsolatosan ismét vissza kell térnünk egy pillanatra a horvát nemességről szóló fejezetünk első gondolataihoz. Bene Sándor több idézett tanulmányában foglalkozott a *croatus*, vagy a *croato-hungaricus* öntudatnak egy kifejezetten horvát nemzeti öntudattá való átalakításnak kezdeteiről. Legmarkánsabban a Ráttkay György életéről és műveiről írott könyvében, és egy másik tanulmányában,³⁹⁵ amelyben sorra veszi mindazokat a nemeseket, főpapokat, lézengőrittereket, akik hozzájárultak a folyamat alakításához a XVII. század második felében. Ráttkay, *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae* című művét Zrínyi Péternek ajánlotta.³⁹⁶ A bán személyes kapcsolatban lehetett Johannes Blaeu amszterdami térkép-kiadóval, aki Giovanni Lucio Dalmácia és Horvátország

³⁹¹ A korban hallatlan népszerű munka első kiadása: Torino, 1650, Giovanni Battista Ferrofino, az első velencei kiadása 1659, Francesco Storti. Zrínyi Péter javainak lefoglalásáig 12 olasz kiadása ismert, köztük 5 velencei.

³⁹² A nápolyi kiadása Giovanni Battista Caracciolo átdolgozásában, 1652-ben jelent meg.

³⁹³ *Anatomia del cavallo, infermita et suoi rimedii*. Opera nuoua, degna di qualsiuoglia Principe et caualliere. Molto necessaria a filosofi, medici, cauallerizzi, et marescalchi. In: Venetia, 1599, Gasparo Bindoni; megjelent 1618-ban is, és hogy a XVIII. század elején még mindig népszerű volt, mutatja az 1706-os, és 1707-es editio.

³⁹⁴ Azonosítása nem sikerült.

³⁹⁵ BENE Sándor: *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája*. Bp., 2000, Argumentum. (Irodalomtörténeti Füzetek, 148.); U.: *Illyria or what you will: Luigi Ferdinando Marsigli's and Pavao Ritter Vitezović's „mapping”; of the borderlands recaptured from the Ottomans*. In: *Whose Love of Which Country: Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*. Eds. Balázs TRENCSENYI, Márton ZÁSZKALICZKY, Leiden-Boston, 2010, Brill. (Studies in the History of Political Thought, vol 3.) 351-6404.

³⁹⁶ Viennae, 1652, Matthaeus Cosmerovius (RMK III. 1794.)

leírását Zrínyinek szóló ajánlással adta ki kétszer is.³⁹⁷ Családtörténet (Mark Forstall),³⁹⁸ sők keresése, sgaléria, könyvtár, ritkaságtár. Természetesen nem egyszer gy jtés történetr l van szó sem a horvát nemességnél, sem Nádasdynál, vagy a magyar arisztokrácia tagjainál.³⁹⁹

Zrínyi Ádám, Zrínyi Miklós második feleségét l Löbl Mária Zsófiától született 1662-ben Bécsben, a Löbl család vagy Zrínyi Miklós palotájában (ezért šViennensiső a bécsi egyetemi anyakönyvben). Életútja legalaposabb kutatójának, Emilij Laszowskinak kismonográfiai méret tanulmánya magyarul is megjelent.⁴⁰⁰ A könyvtár anyagának feltárása során Hausner Gábor vette számba a már ismert, és az újabb dokumentumokat,⁴⁰¹ elemezte olvasmányom veltségét, történet szemléletét.⁴⁰²

A róla fennmaradt ábrázolás szerint inkább a könyvtárba, az udvari életbe, diplomáciai szolgálatra, semmint a harctérre termett fiú komolyan vette örökségét, amely apjától, illetve a Zrínyi családtól maradt rá. M veltségének alapjait Varasdon és Ver cén, anyja udvarában, majd Bécsben a jezsuita kollégiumban szerezte meg. Könyvtára fennmaradt köteteinek jelent s részét az ebben a korszakban használt iskolai könyvek teszik ki. Középfokú tanulmányi el menetelével kit nt, és származásánál fogva is gyakran ráterel dött a figyelem. 1673-tól a bécsi egyetem hallgatója lett, a poétikai és rétorikai év lezártaival itt is elismerték tehetségét. Josephus Gallicius megajándékozta *Geometria militaris* cím m vével, amely ma is megvan Zágrábban, az ifjúnak szóló dedikációval.⁴⁰³ Ezután jogot hallgatott. Ám anyja révén az ausztriai udvari arisztokrácia tagja, maga immár királyi f lovászmester volt, és I. Lipót többször tanúságjelét adta az iránta megnyilvánuló figyelmének. Zrínyi Ádám is mindig helyet kapott az uralkodó párt köszönt alkalmi kiadványban. Jogi disputatiója, a *Disputatio*

³⁹⁷ Ioannis LUCCI DALMATINI *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*. Amterodami, 1666 (majd 1668), Johannes Blaeu. A kapcsolatról Zrínyi Péter és Blaeu között írt FALLENBÜCHL Zoltán: *A Blaeu-térképpofficina atlaszkidásai és magyar vonatkozásai*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978. Bp., 1980. 3436405. Zrínyi Péterr l: 393, de a térképet nem tudta azonosítani. VISKOLCZ Noémi az Apponyi Gy jteményben lelt rá: OSZK App. H. 995.

³⁹⁸ Lásd BENE Sándor: *A Forstall-kódex*. In: *Zrínyi dolgozatok*. V. kötet. Szerk.: KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1988, ELTE BTK. 1616.; FORSTALL, Marcus: *A Zrínyi grófok hősi családjának története. – A Zrínyi grófok leszármazása*. Ford.: BENE Sándor, KISS Béla Károly. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*. Szerk.: BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Bp., 2007, Zrínyi Kiadó. 3216378., 3796384.

³⁹⁹ Lásd a Nádasdy Ferencr l szóló fejezetet tanulmányunkban.

⁴⁰⁰ LASZOWSKI, Emilij: *Adam grof Zrinski 1662–1691*. Vjesnik kr. Drflav arkiva N. S. Zagreb, VII(1937) 796 101., Ford.: LÁSZLÓ Hermina, LEBÁR Mária, SZUSITY Xénia. In: *Zrínyi Dolgozatok*. III. köt. Szerk.: KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1986, ELTE BTK. 61699.

⁴⁰¹ BIBL. ZRINIANA 1991. 56672.

⁴⁰² HAUSNER Gábor: *Zrínyi Ádám*. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*. Szerk.: BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Bp., 2007, Zrínyi Kiadó. 1656180.

⁴⁰³ Monachii, 1676, Johannes Jaeklinus. BIBL. ZRINIANA 1991. 4256426. (Nr. 645.)

juridica seu assertiones de tutela et cura is I. Lipót védnöksége alatt látott napvilágot Bécsben 1679-ben.⁴⁰⁴

Zrínyi Ádám egészen 1679 nyaráig Bécsben tartózkodott, rövid időre hazament a Muraközbe birtokai állapotát megnézni, majd Leuvenbe indult egyetemi tanulmányai folytatására. A Bibliotheca Zriniana zágrábi állományában fennmaradtak peregrinációs jegyzetei. A *Manuscriptum ex iure civili* című kéziratból tudható, hogy 1680 elején elbbrüsszelben időzött, majd márciusban ment át Leuvenbe, az egyetem jogi fakultására (*baccalaureusi* címet szerzett). Leuveni jegyzetfüzetében az utolsó bejegyzés 1681. január 16. Az 1681. április elejére datált, *De la fortification militaire* című kétkötetes francia nyelvű kéziratából úgy látszik, hogy erről a témáról előadásokat is hallgatott, útja során néhány francia nyelvű könyvet is vásárolt. Könyvei között valóban a jogi könyvek túlsúlya érzékelhető, de nem szabad elfeledni, hogy élete során a teljes könyvtár mindig rendelkezésére állt ismeretei bővítésére.

A nagykorúvá vált (1680) Zrínyi Ádám Csáktornyára tért haza, és elkezdte az itteni arisztokrácia megszokottjának mondható életét. Gazdálkodott, részt vett a politikai életben és saját bandériuma élén a csatákban. Mellette a szervezési feladatai között magának tudta Zrínyi Péter horvát nyelvű kiadványokat támogató tevékenységét. Erre nézve sokatmondó adat, hogy szerepet játszott az *Adriai tengernek Syrenaia* horvát (*Adrianszkoaga mora syrena*) irodalmi tovább-sugároztatásában. Kapcsolatba került Pavao Ritter Vitezovi családjával (1683), aki a horvát nemzettudat megalapozásának egyik kulcsalakja a XVII. században.⁴⁰⁵ Vitezovi a szigeti Zrínyi Miklósról szóló *Oddilyenje Sigetsko* című műve szerzője, amelyet elbbr 1684-ben Linzben, majd 1685-ben Bécsben jelentetett meg.⁴⁰⁶ Az 1684. évi linzi kiadás egy Zrínyi Ádámot dicsőítő verssel kezdődik. Ebben az évben Zrínyi Ádám megnősült, és osztrák család sarját, Katharina Maria Lambergert vette el. Ádám élete ez időtájt már a harcokról szólt. Részt vett Bécs felszabadításában is, majd a magyarországi csatákban. 1691. augusztus 19-én Szálánkeménél halálos sebet szerzett, a pálosok a szentilonai családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.

A Zrínyi-könyvtár Ádám haláláig feltehetően Csáktornyán maradt. Bécsi házában is kellett lennie könyveknek, de alapvetően a családi központban gyarapította az állományt.

⁴⁰⁴ Viennae, 1679, Johannes Van Gehlen. BIBL. ZRINIANA 1991. 4346435. (Nr. 6646668.) 5 példány maradt fenn.

⁴⁰⁵ BERLÁSZ Jen: *Pavao Ritter Vitezović az illirizmus szülőanyja*. Századok, CXX(1986) 94361000.; BENE Sándor: *Pavao Ritter Vitezović levelei Luigi Ferdinando Marsilihoz (1699-1700)*. In: *Croato-Hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza. A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*. Ured.: Milka JAUŠ-PINHAK, KISS Gy. Csaba, NYOMÁRKAY István. Zagreb, 2002, Katedra za hungarologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Matica hrvatska. 1676179.

⁴⁰⁶ RMK III. 3299, 3338.

A halála utáni összeírásokból nem került elő újabb katalógus, ám a könyveken feltűnő egy számsor, amelynek alapján egy újabb könyvösszeírást sejtünk (1695 körül). Eszerint Zrínyi Ádám könyvtára Csáktornyan már 800 kötetes lehetett. A bécsi állománnyal akkor egyesíthették, amikor az özvegy 1692-ben Csáktornyát végleg odahagyva, a könyvtárat második házasságába magával vitte Vöttauba (Bítov), az új férj, Maximilian Arno-t a z Vláime birtokára. Házasságukból két leánygyermek született, és ezzel a Jankovských z Vláime család fiúágon kihalt. Bítovot Heinrich Josef Daun gróf szerezte meg a kisebbik lánnyal, Maria Leopoldinával kötött házassága révén. A bítovi uradalom ezután egyenes ágon öröklődött a Daun családon belül.

A könyvtár csak a XIX. század második felében került a tudományos érdeklődés látókörébe, de az elszegényedett család az egész anyagot eladta Samuel Kende bécsi antikváriusnak, akitől a szegény magyar államnak sajnos akkor sem (még a millenniumi csinnadratta közepette sem) volt pénze a kultúrára, a Horvát Tudományos Akadémia vásárolta meg 1896-ban. Ma a horvát nemzeti könyvtár külön gyűjteménye.

A Bánffy család alsólindvai udvara és könyvesmíveltsége

A szerveződő magyarországi protestáns egyházak a nyugat-magyarországi területen is az egymással összeházasodó, de mindenképpen szoros napi kapcsolatot tartó főúri családoknak köszönhetik megszilárdulásukat. A Zrínyi, a Nádasdy, az Istvánffy, a Batthyány, a Thurzó, a Révay családok mellett az alsólindvai Bánffyakra hárult az a felelősség, hogy a vallási változásokat a szélsőséges irányzatoktól való távolmaradás mellett úgy támogassák, hogy életben tudják tartani a kulturális élet valamennyi intézményét. Miután a Bánffy család könyvtáráról nem maradt fenn korabeli jegyzék, könyves kultúrájukat csak az általuk pártfogolt nyomda történetén és kiadványain keresztül tudjuk jellemezni, valamint azzal a protestáns értelmiségi körrel, amelynek tagjai jelen voltak udvarukban. Szólnunk kell továbbá a világi értelmiség alsólindvai megjelenéséről is.⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ Az alsólindvai Bánffy család XVI–XVII. századi történetére a leginkább haszonnal forgatható kiadványok: SÉLLYEI Elek: *Alsólindvai Bánffy nemzetség naplója*. Tudománytár, Új folyam 5. évf. 9. kötet. Buda, 1841. 252–260., 321–325.; HORVÁTH Sándor: *Alsólendva múltja és jelene*. Alsólendva, 1942.; NÉMETH József: *Lendva kulturális és irodalmi jelentősége*. In: *Naptár '87*. Murska Sobota, 1986.; TANTALICS Béla: *Lendva kulturális emlékei a 16. század második feléből. Kulturális znamenitostei Lendvave v drugi polovici 16. stoletja*. Zalaegerszeg, 1988.; KULTSÁR György: *Az halálra való készületről rövid tanóság*. Bevezette FABINY Tibor. Bp., 1990. Ráday Gyűjtemény; TÓTH Ferenc: *Spira doktor hitehagyása. Szigeti győzedelem*. Bevezette: TÓTH Ferenc. Bp., 1996. Eötvös József Kiadó (Eötvös Klasszikusok, 9); BENCE Lajos: *A XVI. századi irodalom és nyomdászat*. Munkácsy, 2000. 177–182.; HUBERT Ildikó: *Kulcsár György az alsólindvai*

A XII. században érkeztek Magyarországra a Bánffy család sei, és a család tagjai a XV. század végére már jelentős tisztségeket töltöttek be.⁴⁰⁸ A XVI. században az (alsó)lindvai és a bolondóci ágat tartja nyilván a genealógiai szakirodalom. A lindvai ágon a legmagasabb rangra Bánffy János jutott, aki 1530-tól haláláig, 1534-ig a nádori tisztséget töltötte be. Az fia, Bánffy István (1522-1568)⁴⁰⁹ országbíró, Zala megye főispánja (1560-1568) már protestáns volt, János unokája, Bánffy Miklós (1547-1593)⁴¹⁰ főpohárnok pedig a terület protestáns egyházának egyik fő támasza lett. Hasonlóan a többi magyarországi arisztokrata családhoz, a XVII. század első felében él család főtagja, Kristóf (1577-1644), Somogy és Zala megyék főispánja (1622-1643), tárnokmester, majd főpohárnok katolizált. A katolizáció a szakirodalom szerint 1598-ban következett be, akkor, amikor a főúr udvarába hívta Simon Bratulich pálos szerzetest.⁴¹¹ Annak ellenére, hogy két feleségét is Kristófnak 12 gyermeke született, megérve valamennyiük halálát, vele az alsólindvai ág kihalt.⁴¹² Alsólindvát rövid időre Nádasdy Ferenc, majd az elfejezése és jószágvesztése (1671) után az Esterházyak szerezték meg birtokul.⁴¹³ Közben a XVI. század végén a Bánffy család bolondóci ága is kihalt, az ugyancsak protestáns Bánffy László (meghalt 1584) főajtónálló, főlovászmester, zalai főispán (1569-1579) fiainak korai halálával.⁴¹⁴

Paul Eber *Calendarium historicum*a számos kiadást ért meg Wittenbergben, és nagyon népszerű volt a protestáns világban. Sok fennmaradt példánya bizonyítja, hogy a Bibliához hasonlóan használták a családok életében történt jeles események feljegyzésére. A protestánssá lett Bánffy István vásárolta meg az 1551. évi kiadás egy példányát, és vele kezdődően generációról generációra feljegyezték a családdal, szorosan összefüggő környezetükkel kapcsolatos eseményeket, és gyakran visszaemlékezve is rájuk, így a kötet az 1522 és 1617 közötti időszak fontos család- és kortörténeti forrásává vált. A sokáig elveszettnek hitt eredeti példány miatt csak az 1841-ben kiadott szöveget ismertük,⁴¹⁵ de végül az öröndetes módon előkerült kötet családtörténeti lapjait hasonmás-, és újra átirat formában Tantalics Béla közzétette.⁴¹⁶ A Bánffy család könyvtárának darabjai nem maradtak ránk, joggal feltételezhető azonban, hogy

prédikátor. Lendva, 2001, Galéria-Múzeum Lendva; TANTALICS Béla: *A Bánffy család szellemi hagyatéka*. Lenti, 2009.

⁴⁰⁸ NAGY IVÁN I. 160-162.

⁴⁰⁹ Felesége Guthi Országh Magdolna

⁴¹⁰ Felesége Zrínyi Orsolya, leánya Anna, Révay János felesége volt.

⁴¹¹ HORVÁTH Sándor: *Alsólendva múltja és jelene*. Alsólendva, 1942. 35.

⁴¹² Első felesége Mérey Anna, második Draskovich Ilona volt. HORVÁTH Sándor: *Alsólendva múltja és jelene*. Alsólendva, 1942. 36.

⁴¹³ HORVÁTH Sándor: *Alsólendva múltja és jelene*. Alsólendva, 1942. 36-41.

⁴¹⁴ Pál 1576-ban, János 1594-ben halt meg.

⁴¹⁵ SÉLLYEI Elek: *Alsólindvai Bánffy nemzetség naplója*. Tudománytár, Új folyam 5. évf. 9. kötet. Buda, 1841. 252-260., 321-325.

⁴¹⁶ TANTALICS Béla: *A Bánffy család szellemi hagyatéka*. Lenti, 2009. 89-170.

az Alsólindván kiadott, a korban nekik ajánlott, vagy az udvarban keletkezett m vek is birtokukba kerültek.⁴¹⁷

1571-ben, Rudolf Hoffhalter nagykorúvá válásának évében Báthori István betiltotta az uralma alatt álló területeken a protestáns m vek kiadását. Hoffhalter felszerelésével Bánffy Miklós birtokára, Alsólindvára költözött. Innen 1574-ben Miksa király rendeletére tiltották ki, ekkor Zrínyi György vette oltalmába Nedelicen.⁴¹⁸ Az alsólindvai évekb l négy kiadványa ismert, közülük három Kulcsár Györgynek, az udvari prédikátornak a munkája, lelki tanítások,⁴¹⁹ egy pedig ó amelyb l példány nem maradt fenn ó T ke Ferencnek a szigetvári diadalról írott krónikája.⁴²⁰

Kulcsár György feltehetően Szlavóniából származott, családja a török el l húzódhatott északabbra, Zalába, majd maga a Felföldre.⁴²¹ Alsólindvára kerülését *exilium*ként élte át, amikor 1573. augusztus 28-án Bánffy Miklós udvarába fogadta iskolai magiszternek. Az iskola, amelyben tanított, feltehetően már a XIV. századtól kezdve létezett plébániai intézményként.⁴²² Kulcsár el tt négy protestáns mester nevét ismerjük a Bánffyak naplójából: Orbonai Rácz György (1544?-t l), Zuhodolyi András, Szentgyörgyvölgyi Bakács Farkas és Beythe István.⁴²³ Ez utóbbi 1559 és 1564 között volt tanító, majd rövid időre a Nádasdyakhoz költözött Sárvára. 1565-ben visszahívták lelkésznek, és Alsólindván volt 1574-ig, amikor Sopronba, majd Németújvárra távozott.⁴²⁴ Kulcsár György volt tehát az utóda az udvari prédikátori tisztségben, 1577-ben bekövetkezett haláláig.⁴²⁵ Külön kell megemlíteni T ke Ferenc nevét, aki 1553 és 1556 között élt Alsólindván, de nem tudjuk pontosan, hogy

⁴¹⁷ Az udvar általános jellemzését lásd *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700.* Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 60667. (MONOK István) és TANTALICS Bélának az el z jegyzetben idézett udvartörténeti monográfiájában, továbbá vö. BALÁZS Mihály: *Báthory István cenzúrárendelete.* In: U .: *Teológia és irodalom. Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei.* Bp., 1998, Balassi Kiadó. (Humanizmus és reformáció, 25.) 2006201.

⁴¹⁸ BORSA Gedeon alapvet tanulmányára (*Rudolphus Hoffhalters Typographie in der gegend von Mur und Drau.* Vjesnik Bibliotekara Hrvatske, 1968. 26634.) támaszkodva a legfrissebb összefoglalások: V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800.* Bp., 1999, Balassi Kiadó. 626–63., és V. ECSÉDY Judit: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600.* Bp., 2004, Balassi Kiadó (Hungariae Typographica I.) 91698.

⁴¹⁹ RMNy 319: *Az halálra való készöletről rövid tanosság;* RMNy 320: *Az ördögnek a penitencia tarto bűnössel való vetekedeseiről;* RMNy 334: *Postilla*

⁴²⁰ RMNy 321: *Historia obsidionis regiae, Sygeth.*

⁴²¹ Életének legteljesebb összefoglalása teljes bibliográfiával, szlovén és német nyelv fordítással: HUBERT Ildikó: *Kulcsár György az alsólindvai prédikátor.* Lendva, 2001, Galéria-Múzeum Lendva.

⁴²² TANTALICS Béla: *Lendva kulturális emlékei a 16. század második feléből. Kulturne znamenitosti Lendave v drugi polovici 16. stoletja.* Zalaegerszeg, 1988. 15.

⁴²³ TANTALICS Béla: *A Bánffy család szellemi hagyatéka.* Lenti, 2009. 1586159.; HORVÁTH Sándor: *Alsólendva múltja és jelene.* Alsólendva, 1942. 24625.; TANTALICS Béla: *Lendva kulturális emlékei a 16. század második feléből. Kulturne znamenitosti Lendave v drugi polovici 16. stoletja.* Zalaegerszeg, 1988. 15.

⁴²⁴ ÚMIL 227. (HELTAI János)

⁴²⁵ Rajtuk kívül, a kés bbi idő kb l protestáns lelkészként csak Gál János nevét ismerjük Alsólindváról, aki 1616-ban még aktív volt. Vö. HORVÁTH Sándor: *Alsólendva múltja és jelene.* Alsólendva, 1942. 28.

iskolamester, vagy protestáns lelkész volt-e.⁴²⁶ Bizonyos azonban, hogy itt alkotta két művét is. Az egyik feltehetően meg is jelent Hoffhalter nyomdájában (*Historia obsidionis regiae Sygeth*),⁴²⁷ a másik (Francesco Spira históriája) Bornemisza Péter 1582-megjelent énekeskönyvének részeként jutott nyomdafestékhez.⁴²⁸

Az Alsólindván élt korabeli értelmiségiek számba vétele kapcsán meg kell említeni Ráskai Gáspár nevét, aki a Bánffy udvarban (1551-1552) vendégeskedett. Itt írta az *Egy szép história az vitéz Franciscóruul és az ő feleségéről* című verses históriáját, amely Debrecenben jelent meg 1574-ben.⁴²⁹ A másik értelmiségi, akinek alsólindvai tevékenységét feltételezzük, Nicolaus Mednienski, aki *rector Beckoviensis*-ként, és Bánffy László titkáráként is szerepel Valentinus Mader trencsényi származású lutheránus tanító *Libellus exercitiorum poeseos scholasticorum* című gyűjteményében.⁴³⁰

A Bánffy család könyvtárában az eddig említett műveken kívül bizonyára azok a könyvek is megvoltak, amelyeket a család valamelyik tagjának ajánlottak. Figyelemre méltó a család és Bornemisza Péter jó viszonya. Bornemisza ötkötetes műve (*Postilla*) első darabjának ajánlásában megemlékezik Bánffy László és felesége, Somy Borbála támogatásáról,⁴³¹ a második kötetet pedig egyenesen az asszonynak ajánlotta.⁴³² A 15 éves háború kezdeti sikereinek egyike a gyurgyevői csata (1595. október 30.). Az erdélyi fejedelem, Báthori Zsigmond udvarmestere, Pellérdi Péter egy magyarországi főúrhoz címzett levélben adott leírást a diadalról. A levél 1596-ban Németújváron Joannes Manlius nyomdájában a szomszédvár, Alsólindva urának, Bánffy Kristófnak ajánlva jelent meg.⁴³³

Minden arisztokrata udvarban számos alumnus, illetve a birtokok gazdálkodását irányító gazdatiszt is élt. Számukra a művelődési mintát a főúri család adta, és anyagi lehetőségekkel, személyes indíttatásuktól függően maguk is szereztek be könyveket. Az udvar szellemi színvonalát is jelzi, ha feltűnik egy-egy literátus tisztartó a főúr környezetében. Számos példa említhető, olyanok, mint a Nádasdyak mellett Perneszy György⁴³⁴ és Csányi Ákos,⁴³⁵ vagy

⁴²⁶ TANTALICS Béla: *Lendva kulturális emlékei a 16. század második feléből. Kulturne znamenitosti Lendave v drugi polovici 16. stoletja*. Zalaegerszeg, 1988. 216-25.; TÓTH Ferenc: *Spira doktor hitehagyása. Szigeti győzedelem*. Bevezette: TÓTH Ferenc. Bp., 1996, Eötvös József Kiadó (Eötvös Klasszikusok, 9) (teljes bibliográfiai feldolgozással)

⁴²⁷ RMNy 321.

⁴²⁸ RMNy 513.

⁴²⁹ RMNy 344; TANTALICS Béla: *Lendva kulturális emlékei a 16. század második feléből. Kulturne znamenitosti Lendave v drugi polovici 16. stoletja*. Zalaegerszeg, 1988. 166-21.

⁴³⁰ RMNy 611.

⁴³¹ Sempte, 1573 RMNy 333.

⁴³² Sempte, 1574 RMNy 355.

⁴³³ RMNy 785.

⁴³⁴ Könyvjegyzéke 1560-ból: ADATTÁR 13. 13614.

Zrínyi György (1598-1626) udvarában Jóna István.⁴³⁶ A Zala megyei Böde községben való Komlós Tamás is ilyen jószágigazgató volt Bánffy László mellett, akinek egy könyve a németújvári ferences könyvtárban maradt ránk: Alexander de Villa Dei: *Doctrinale, cum commentariis Hermanni Torrentini* Venetiis, 1519, Petrus Lichtenstein a budai Urban Keym kereskedőnek nyomtatta.⁴³⁷

Ahogy már említettük, a XVII. század elején Bánffy Kristóf katolizált. Ebből az időből három könyvét ismerjük.⁴³⁸ A Nyitra megyei alispán, báró Apponyi Balázs (1637 k.) Dávid király zsoltárparafrázisait⁴³⁹ ajándékozta a frissen katolikussá lett Bánffynak: *Spectabili ac Magnifico Domino D. Christophoro Banffy De Lindua Sacrae Caesareae Regiae Multis Consiliario et Cubiculario Debitae obscurantiae causa Author dono dedit manu propria*.⁴⁴⁰ Apponyi Balázs apja, Apponyi Pál (1546-1624) még lutheránus volt, az apponyi evangélikus templom és iskola nagy patrónusa. Ez a család is a Pázmány Péter tanácsára újra katolikussá lettek sorába tartozott. Katolizálásuk talán összefüggött azzal is, hogy Apponyi Balázs 1624-ben bárói rangemelést kapott II. Ferdinándtól.

A másik megvette Bánffy Kristóf vásárolta, a navarrai hittudós Martinus Azpilcueta *Enchiridion*ját.⁴⁴¹ Vélhetően a katolizálása elérésére tanácsolta neki valaki, hiszen ez a könyv a missziózó, a térítő papok kézikönyve volt.⁴⁴² A harmadik meg egyértelműen jelzi, hogy nem magának, hanem a leendő katolikus plébániának vette: *Pontificale secundum ritum*

⁴³⁵ ZE Sándor: *500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562.* I-II. kötet. Bp., 1996, Magyar Nemzeti Múzeum.; Vö. MÁLYUSZ Elemér: *A Nádasdy-levéltár magyar levelei 1531–1549.* Levéltári Közlemények, 1923.; ISTVÁNYI Géza: *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása.* Bp., 1934.; PAPP László: *Magyar nyelvű levelek és okiratok a XVI. századból.* Bp., 1964 (Nyelvtudományi Értekezések, 44.)

⁴³⁶ 15 könyvről lásd: *A Bibliotheca Zriniana története és állománya. – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana.* Írták és összeáll. HAUSNER Gábor, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, ORLOVSZKY Géza. Szerk. KLANICZAY Tibor. Bp., 1992. Argumentum-Akadémiai Kiadó (Zrínyi Könyvtár, 4.)

⁴³⁷ Güssing OFM 3/130

⁴³⁸ *Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur. – Generálny katalóg tlači 16. storočia zachovaných na území Slovenska. I.* Helena SAKTOROVÁ-KLÁRA KOMOROVÁ-EMÍLIA PETRENKOVÁ-AGNET: *Opera impressa saeculi XVI, quae in Bibliotheca nationali Slovaca societatis Matica Slovenská Martini asservantur. – Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej.* Martin, 1993, Matica Slovenská. Nr. 1623.; ZVARA Edina: *Ismert possessorok könyvei az Esterházy-könyvtárban* című dogozata (MKsz, 2011. 1. számban várható).

⁴³⁹ Vö: HEGEDŰS István: *Apponyi Balázs latin zsoltároskönyve.* Egyetemes Philológiai Közlöny, 1918. 1616.

⁴⁴⁰ *In divini et regii prophetae David triadem quinquagenariam, seu psalterium interpretatio poetica* í. Viennae Austriae, 1624, Matthaeus Formica. RMK III. 1355. Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 4. Regal 1.

⁴⁴¹ *Enchiridion sive manuale confessoriorum et poenitentium* í. Moguntiae, 1603, Balthasar Lippius, sumpt. Arnoldi Mylii. Bejegyzése: *Comitis Christophori Banffy De Also Lyndua.* Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 4. Regal 4.

⁴⁴² Vö. pl. TÓTH István György: *Koszovóból vagy Mezopotámiából? Missziópüspökök a magyarországi török hódoltságban.* Történelmi Szemle, 1999. 279-330.

sacrosancte Romane ecclesie,⁴⁴³ Ez a kötet más érdekességet is tartogat, hiszen a bejegyzés azt mutatja, hogy Bánffy 1608-ban Darmstadtba utazott,⁴⁴⁴ amiről eddig nem tudott a szakirodalom. A katolikus német világ látása biztosan hozzájárult elhatározásához, hogy erre a hitre térjen. Nem nagyon ismerhette még, ha 1608-ban, vagyis Trident után, egy 1520-ban megjelent kézikönyvet vásárolt. Az alsó-lindvai udvarban a XVI. században komoly humanista képzettség, protestáns értelmiségi környezet alakult ki tehát, amely a család anyagi lehetőségeinek megfelelően a megyei intézmények sorát alakította ki (iskolák, egyházak, nyomda, könyvtár). Az a protestáns és humanista értelmiség, amely a XVI-XVII. század fordulóján ezen a területen élt, jól tudott együttműködni, köszönhetően a hasonló szellemiségű úri udvarok láncolatának.

A Batthyány család németújvári udvara és könyvesmellyelvétsége

A XVI-XVII. századi magyarországi úri könyvtárak közül, amelyeknek tartalmi összetételét és kialakulásuk történetét ismerjük, kiemelkedik a németújvári *Batthyány-könyvtár*.⁴⁴⁵ A németújvári udvar nemzetközi humanista kapcsolataival, a magyarországi egyházi, tudományos és kulturális életben aktív tagjaival, iskolájával, nyomdájával és nem utolsósorban könyvtárával a térség egyik legnagyobb hatású megyei intézményévé vált a század fordulóján.

A Batthyány család a XV. század második felében erősödött meg annyira, hogy tagjai jelentős méltóságokat kaptak.⁴⁴⁶ Batthyány Boldizsár (1452 k.-1519) legmagasabb tisztét alorországbíróként viselte (1518-1520), a második Boldizsár (1525 után) királyi kamarás lett élete végén, az első Ferenc (1497-1566) lovászmester és Vas megyei ispánja (1525-1543) volt. Batthyány Boldizsár (1537-1590)⁴⁴⁷ 1568-tól dunántúli kerületi kapitány volt, fia, Ferenc (1573-1625)⁴⁴⁸ lovászmester, dunántúli kapitány, Sopron megyei ispánja, unokája, Ádám (1610-1659)⁴⁴⁹ császári kamarás, királyi tanácsos, dunántúli kapitány. A

⁴⁴³ Venetiae, 1520.

⁴⁴⁴ A bejegyzése: *Christophorj Banffy D. Al. Anno 1608 Darmstadii...* A kötet utóbb egy Telekesy István nevű kápláné (a későbbi egri püspöké?), majd 1657-ben a leleszi Szent Kereszt templomé volt.

⁴⁴⁵ Összefoglalóan lásd: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 876103. (MONOK István)

⁴⁴⁶ Egyik legteljesebb genealógiai összefoglalás: KOLTAI András: *Batthyány Ádám és könyvtára*. Bp.-Szeged, 2002, OSZK, Scriptum Rt. (A Kárpát-medence korai-középkori könyvtárai. 6. Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, IV.) 2846291.

⁴⁴⁷ Felesége Zrínyi Dorottya

⁴⁴⁸ Felesége Eva Poppel Lobkowitz

⁴⁴⁹ Feleségei: Aurora Formentini, majd Catharina Wittmann

család számos kastélyt és rezidenciát tudhatott magáénak, de Szalónak, Rohonc, Dobra és Kőrmend mellett a számunkra leginkább érdekes időkben jobbra Németújváron éltek.

Hasonlóan sok magyarországi arisztokrata családhoz, a XVI. század közepén a család Boldizsár protestánssá vált. A lutheranizmussal szimpatizáló ifjú 1559 és 1561 között Franciaországban tartózkodott, ahol tanúja volt a kezdeti hugenotta üldözéseknek. Helvét irányú tájékozódása mindenképpen megerősítést nyert az eretnokok láttán, illetve a felekezeti viták nyomtatott anyagát követve.⁴⁵⁰ A vallásilag vegyes lakosságú területen a protestáns egyházak szervezeti elkülönülése nagyon sokáig, a XVII. század első harmadáig elhúzódott. A Batthyány-udvarban Boldizsár és fia, Ferenc idején a kálvinisták voltak a hangadók. Ferenc halála után a szakirodalom evangélikus fordulatáról beszél. Batthyány Ádám 1629-ben határozta el magát a katolizálásra, és 1640-ben Németújvárra hívta a ferenceseket.⁴⁵¹

A vallásos szemlélet változásai, a Batthyány-birtokok elhelyezkedése az osztrák örökös tartományok, a Királyi Magyarország és a Török Birodalom határán, különösen Boldizsár szellemi nyitottsága,⁴⁵² a Ferenc és Ádám házasságaival érkező személyzet mind-mind abba az irányba hatott, hogy a németújvári udvarban számos jelentős személyiség forduljon meg, és telepedjen le hosszabb, rövidebb ideig.⁴⁵³ A Boldizsár és Ferenc által támogatott protestáns iskola, a nyomda, Ádám szudvari iskolája intézményként is vonzóak voltak a kortársak számára.⁴⁵⁴ E tanulmány kereteiben lehetetlen név szerint mindenkit felsorolni, de a legjelentősebbekről meg kell emlékezni. A protestáns lelkészek közül kiemelkedik Beythe István, Pathai István, Kanizsai Pálfi János,⁴⁵⁵ de fontos megemlíteni azt a számos magyarországi, karintiai, csehországi, pfalzi, württembergi és bajorországi exulánst is, akik megfordultak az udvarban, néhányuk állást is kapván a család birtokain.⁴⁵⁶ Közülük sokan

⁴⁵⁰ BARLAY Ödön Szabolcs: „A németújvári Hérosz” (Batthyány-portré). In: U. : *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*. Bp., 1986, Gondolat Kiadó. 183-236.; Boldizsár korszerű portréját ÖTVÖS Péter rajzolta meg el szavában: MONOKÓÖTVÖSÖZVARA 2004.

⁴⁵¹ A család egyes generációjának vallási hovatartozásáról, az udvar konfesszionális összetételének változásairól teljes bibliográfiát nyújtva KOLTAI András írt tömör összefoglalást: KKK IV. KOLTAI 2002. 568, 16620, 246 29.; Lásd még: ECKHARDT Sándor: *Batthyány Boldizsár a francia udvarnál*. Magyarországtudomány, 1943. 366-44.

⁴⁵² Az egyik legérdekesebb példa erre id. Pieter Brueghel egy festményének megszerzése. Vö.: KATONA Imre: *Brueghel és a Batthyányak*. Bp., 1979, Magvet Kiadó.

⁴⁵³ Vö. MONOK István: *Die kulturvermittelnde Rolle des Batthyány-Hofes an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*. In: *Deutsche Sprache und Kultur, Literatur und Presse in Westungarn/Burgenland*. Hrsg. von Wynfrid KRIEGLEDER, Andrea SEIDLER. Bremen, 2004, Edition Lumière. 75-90.

⁴⁵⁴ Ádám udvari életének példaszerű elemzése, az eredmények be taglalásával: KKK IV. KOLTAI 2002.

⁴⁵⁵ KATONA Imre: *A Batthyányak és a reformáció*. Savaria, 566 (1971-72). 435-466.; Kanizsai Pálfi János könyves m veltségének összefoglalását lásd: ZVARA Edina: *Kanizsai Pálfi János (1582–1641) könyvei Esterházy Pál gyűjteményében*. MKsz, 2010. 3. szám (el készületben).

⁴⁵⁶ MONOK István: *Württembergi exulánsok Batthyány Ferenc udvarában*. MKsz, 2003. 205-211., U. : *Exulanten aus Bayern, Oberpfalz und Pfalz am Batthyány-Hof an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts*. Ungarn Jahrbuch 2004. 225-234.

gyarapították a család és a protestáns iskola könyvtárát adományaikkal.⁴⁵⁷ Batthyány Ádám katolizálásával egy új kapcsolatrendszer épült az udvar köré. A jezsuita Vernich Mátyás után Lónyi Mihály plébános, majd Nagy Antal, Kéri Sámuel és Malomfalvay Gergely ferences atyákról kell szólnunk a Németújváron él katolikus lelki gondozók közül. Megjegyzend , hogy Ádám udvarának és fiai (Kristóf és Pál) nevelésének modernségét a kortárs külföldiek is észrevették.⁴⁵⁸

A család könyvtárának gazdagítását a XVI. században kiterjedt tudós kapcsolatok is biztosították. Batthyány Boldizsár idején teljes joggal beszélhetünk humanista körr l, hiszen Németújváron járt David Chytraeus,⁴⁵⁹ Carolus Clusius,⁴⁶⁰ Elias Corvinus,⁴⁶¹ illetve talán Johann Kepler is.⁴⁶² Levelez partnerei közül kiemelkedik Felizian von Herberstein természettudós, Nicolaus Pistorius, Joannes Homelius, Cesare Franco orvosok, vagy az építész Pietro Ferrabosco.⁴⁶³ Feltehet , hogy a történetíró Istvánffy Miklós is járt Németújváron, hiszen Beythe Istvánnak könyvet ajándékozott, Batthyány Boldizsártól pedig könyvajándékot kapott.⁴⁶⁴

Az udvar szellemi élénkségének is köszönhet , hogy Johannes Manlius (1540?–1605?) 1582-ben nyomdai felszerelésével Németújvárra költözött, és el ször 1585-ig tartózkodott itt, majd 1595 és 1597 között, és összesen 22 könyvet adott ki.⁴⁶⁵ alkalmi kiadványok, kalendáriumok és protestáns vitairatok mellett tudományos munkákat, így Carolus Clusiusnak a pannóniai növényekr l összeállított jegyzékét, illetve Beythe András füveskönyvét is.⁴⁶⁶

⁴⁵⁷ MONOK István: *Die Bibliothek des Johann Jacob Knaus. Die Reste einer württembergischen protestantischen Bibliothek in Güssing*. In: *Jahrbuch des Ungarischen Kulturinstitutes in Stuttgart*. Hrsg. von Gyula KURUCZ. Stuttgart, 2003. 138–146.

⁴⁵⁸ MONOK István: *Egy flamand utazó pozsonyi élményei 1662-ből. – De belevenissen van een Vlaams reiziger in Pozsony* (1662). Erasmus, 1989. tavasz. 31634., az útleírás kiadása: U : *A Belga Királyi Könyvtár magyar vonatkozású útleírásai*. Lymbus. M vel déstörténeti Tár. I. Szeged, 1989. 37676. p. Klny.: A Lymbus Füzetek 3.

⁴⁵⁹ Vö. HOLL Béla: *Adatok David Chytraeus magyarországi vonatkozásairól*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVIII. Szeged, 1981. 55–63.

⁴⁶⁰ *Führer durch die Clusius-Gedächtnisstätten in Güssing*. Bearb. von Stephan AUMÜLLER. Mit zwei Beiträgen von Otto GUGLIA. Eisenstadt, 1973.; *Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) im pannonischen Raum*. Eisenstadt, 1973. (Burgenländische Forschungen. Sonderheft V.)

⁴⁶¹ BARLAY Ödön Szabolcs: *Boldizsár Batthyány und sein Humanisten Kreis*. MKsz, 1979. 231–251.; U : *Elias Corvinus és magyar barátai*. MKsz, 1977. 345–353.

⁴⁶² Kepler talán akkor volt Németújváron, amikor a Grácból ki zött protestánsokkal szolidaritást vállalva tüntetésként elhagyta az egyetemet.

⁴⁶³ KOLTAI András: *A Batthyány család körmendi központi levéltárának kutatástörténete*. Levéltári Közlemények, 2000. 207–231. Újabban Bobory Dóra dolgozik Batthyány Boldizsár levelezésének kiadásán.

⁴⁶⁴ Lásd kötetünk Istvánffy Miklósról szóló részét.

⁴⁶⁵ Összefoglalóan lásd: V. ECSEDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó. 70673., és V. ECSEDY Judit: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszai 1473–1600*. Bp., 2004, Balassi Kiadó. (Hungariae Typographica, I.) 117–122.

⁴⁶⁶ RMNy 535, illetve RMNy 811. Vö.: GÉCZI János: *A rózsza és jelképei: a keresztény középkor*. Bp., 2007, Gondolat.

Manlius a térségben nyomtatott még Batthyány Boldizsár sógora, Zrínyi György pártfogása alatt Varasdon (1586ó1587), Monyorókeréken (1587ó1592) és Németlőv n (1592ó1593), majd második németújvári tartózkodása után a Nádasdyak patronátusával Keresztúron és Sárváron is (1601ó1605).

A *németújvári könyvtár* történetére vonatkozóan számos dokumentum maradt ránk. Sajnos a család könyvtárának katalógusa nem. Fennmaradtak viszont könyvszámlák, amelyeket Erhardt Hiller (Bécs), Erhardt Widmar (Grác) és Jean Aubry (Frankfurt am Main) állítottak ki, felsorolva a Boldizsár által vásárolt könyveket. Ezt a címanyagot egészítik ki azok a könyvek, amelyek napjainkig fennmaradtak, fként a németújvári protestáns iskolának a helyi ferences rendházban meg rzött anyagában. Boldizsár könyvzlését jelzik azok az említések is, amelyek levelezésében maradtak ránk.⁴⁶⁷ Ez az ízlés több tekintetben más volt,⁴⁶⁸ mint a kortárs f nemeseké.

Az írott kultúra közvetítésének a latin mellett a német és az olasz volt a nyelve ebben a régióban. A Batthyány-udvar ugyan els sorban Grácból, illetve Bécsb l szerezte be könyv- és papírszükségletét, vagy éppen a modernizálódó mindennapok tárgyait (berendezési tárgyak, ev eszközök, új vetemények, virágok stb.), de a velencei piac kínálatával is gyakran élt, ha másként nem, akkor a rokon Zrínyi család tisztartóinak segítségével.⁴⁶⁹ Batthyány Boldizsár és a család XVI. századi generációi a magyarországi arisztokrata családok között egyedinek mondhatóan francia orientáltságúak voltak.⁴⁷⁰ Álljunk meg egy pillanatra ennél a šfrancia orientációönál.

Ötvös Péter Batthyány Boldizsárról rajzolt arcképe a szakirodalmi hagyományt követve joggal emeli ki, hogy a f úr ifjúkori franciaországi élményei (1559ó1561) több tekintetben is meghatározók voltak számára. Nem egyszer en kulturális ízlését befolyásolta ez a vendégeskedés a királyi udvarban,⁴⁷¹ hanem elkötelezett protestánssá tette. Ötvös még azt is megkockáztatja, hogy kriptokálvinizmusának gyökerei Franciaországban keresend k.⁴⁷²

⁴⁶⁷ Összefoglalóan, bibliográfiával: MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004.; e könyv megjelenése után azonban el került néhány újabb adat Batthyányi Boldizsár könyveir l, err l lásd: MONOK István: *Kiegészítések Batthyány Boldizsár könyvtárának rekonstrukciójához*. MKsz, 2011. (el készületben)

⁴⁶⁸ A máig legteljesebb jellemzése könyvgy jt tevékenységének: IVÁNYI Béla: *Batthyány Boldizsár a könyvbarát*. In: ADATTÁR 11. 389ó435.

⁴⁶⁹ Zrínyi György id nként külön felhívta sógora figyelmét egy-egy érdekes könyvre. ADATTÁR 11. 553ó554.

⁴⁷⁰ MONOK István: *A francia könyv jelenléte a magyarországi olvasmányanyagban a 16–18. században*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György. Bp., 2002, MTA TTI. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek, 2.) 279ó290.

⁴⁷¹ Vö. ECKHARDT Sándor: *Batthyány Boldizsár a francia udvarnál*. Magyarságtudomány, 1943. 36ó44.

⁴⁷² MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. 8.

Mivel minden szakíró kiemeli a jelenséget⁴⁷³ ó franciás ízlés a XVI. századi Magyarországon ritka dolog ó, kíváncsiak voltunk, vajon könyvtárának rekonstrukciója igazolja-e az állítást: Boldizsár franciás m veltség volt. Ha ez igaz, lássuk közelebbre l, mit jelentett ez?

A franciaországi, vagy francia eszmék magyarországi befogadástörténetében a XVI. század nem tartozik a legkiemelked bbek közé.⁴⁷⁴ Annak ellenére így van ez, ha tudjuk, a század végén, a heidelbergi egyetemre menekült hugenotta értelmiségiek ó a francia-helvét központokkal együtt ó jelent s magyar kapcsolatokkal bírtak. Batthyány Boldizsár azonban meghalt 1590-ben, így a őheidelbergi kohóő hatását⁴⁷⁵ csak fiának udvari környezete érezhette. Mindazonáltal a korai újkor egészét tekintve igaz, hogy a francia ízlés közvetítésében a nagy franciaországi kulturális centrumok (Párizs és Lyon) mellett számolni kell már ekkor is a Spanyol Királysághoz tartozó dél-németalföldi vallon területekkel, Genffel, majd a Szent Bertalan-éji mészárlás után a német választófejedelemségekben, illetve az Észak-Németalföldön leteleped emigráns központokkal is. Tanulmányunkban vizsgáljuk a területi, a nyelvi, a szerz i és a tematikus gallicumok jelenlétét a németújvári udvarban, vagyis minden Franciaországban, francia nyelven, francia témával, vagy francia szerz t l bárhol megjelent kiadványt számba szeretnénk venni. Nem foglalkozunk azonban minden Elzász területén megjelent könyvvel, csak ha az francia nyelv , francia szerz írta, vagy francia témában íródott.⁴⁷⁶

Külön figyelmet érdemel Boldizsár személyes kapcsolatainak rendszere is.⁴⁷⁷ Levelezése, udvara, vendégeinek névsora azt bizonyítja, hogy a francia nyelvet nem csupán olvasásra

⁴⁷³ ADATTÁR 11. 3896410.; a Batthyány udvar történetére, illetve Boldizsárra vonatkozó szakirodalom bibliográfiáját lásd: MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. 2366243. ezután jelent meg: MONOK István: *Die kulturvermittelnde Rolle des Batthyány-Hofes an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*. In: *Deutsche Sprache und Kultur, Literatur und Presse in Westungarn/Burgenland*. Hrsg. von Wynfrid KRIEGLER, Andrea SEIDLER. Bremen, 2004, Edition Lumière. 75690.

⁴⁷⁴ Vö. MONOK István: *Francia szerzők a magyar nemesség olvasmányaiban 1526–1671*. Csongrád megyei Könyvtáros, 1994. 49660.; U : *A francia könyv jelenléte a magyarországi olvasmányanyagban a 16–18. században*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György. Bp., 2002, MTA TTI. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek, 2.) 2796290.

⁴⁷⁵ A heidelbergi szellemiség magyar nyelven való jellenzésének máig használható klasszikus tanulmánya: TURÓCZI-TROSTLER József: *Szenczi Molnár Albert Heidelbergben*. In: U : *Magyar irodalom – Világirodalom*. II. kötet. Bp., 1961, Akadémiai Kiadó. 1096155.

⁴⁷⁶ A könyvtár anyagára vonatkozó eddigi források és szakirodalom összefoglalásra kerül: MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004, és ebben a kötetben Bobory Dóra Batthyány Boldizsár leveleinek a könyvbirtoklásra vonatkozó részeit is kiadta. Emellett külön hivatkozunk itt a következ munkákra: TABERNIGG, Theodor OFM: *Standort Katalog der Bibliothek in Güssing*. Güssing, 1972. Manuskript; MAGYAR, Arnold: *340 Jahre Franziskaner in Güssing (1638–1978)*. Graz, 1980, Selbstverlag des Franziskanerklosters. 2366269; PUMM, Liesbeth: *Die Klosterbibliothek Güssing. Ein Zeitzeuge der Reformation und Gegenreformation im burgenländischen Raum*. Diplomarbeit an der Univ. Wien. 1992. Manuskript.

⁴⁷⁷ BARLAY Ö. Szabolcs: *Boldizsár Batthyány und sein Humanisten-Kreis*. MKsz, 95(1979) 2316251.; U : *Elias Corvinus és magyar barátai*. MKsz, 93(1977) 3456353.; BOBORY Dóra: *Batthyány Boldizsár és humanista köre. Erudíció, természettudomány és mecenatúra egy 16. századi főúr életében*. Századok, 139(2005) 9236 944. Vö. még: MONOK István: *Württembergi exulánsok Batthyány Ferenc udvarában*. MKsz, 119(2003)

használta. Németújvár legismertebb francia vendége Charles de l'Écluse volt, aki kiadványaival, leideni tartózkodása idején a kapcsolatok ápolásával tett jó szolgálatot a magyarországi értelmiség képzésében.⁴⁷⁸

Boldizsár 1559 kés szét l több mint egy évig tartózkodott Párizsban. Magától értet d vizsgálati szempont tehát, hogy megnézzük az ezekben az években, vagy a nem sokkal régebben kiadott helyi kiadványokat, milyen mértékben szerepelnek könyvei között, illetve azt, hogy a kézírásos bejegyzések, levéltári dokumentumok tanulsága szerint ezeket mikor szerezte be. Azt kell megállapítanunk, hogy nem ismerünk olyan könyvet, amelyet dokumentálhatóan személyesen hozott volna magával Párizsból. Egyetlen olyan kötetet vehetünk kézbe ma Németújváron, amellyel kapcsolatban felmerül a gyanúnk, hogy Batthyány személyesen is ismerte André Wechel párizsi hugenotta kiadót, aki kés bb Frankfurtban telepedett le, és folyamatosan kapcsolatban maradt vele.⁴⁷⁹ A kötet Franciscus Duaraenus két munkáját tartalmazza, az egyik az egyházzól, a másik a francia egyház pápától való függetlenségének szükségességér l szól. A kötet 1557-ben jelent meg.⁴⁸⁰

Az antik szerzők igényes szövegkritikai kiadásaiban, illetve a közel kortárs humanista szerzők m veinek közreadásában a bázeli és a párizsi kiadók versengtek a XVI. század első két harmadában. A Batthyány Boldizsár könyvtárában fennmaradt, illetve ismert 670 könyv között számos, e tematikus csoportban megjelent kötet található. Ezek közel 80%-a azonban bázeli (Amerbach, Frobenius, Oporinus és f ként Petrus Perna) vagy velencei kiadás. A franciaországiak és a francia szerzők persze így is rangosak. Közülük négyr l tudjuk, hogy Carolus Clusius adta Boldizsárnak ajándékba: a zürichi kiadású (1555) Terentiust, amelyet a lyoni Petrus Menenius és Marc-Antoine Muret kommentált, Clusius 1559-ben vásárolta Antwerpenben;⁴⁸¹ Párizsban 1561-ben vette meg a párizsi kiadású (1550) Thomas Linacer-féle latin nyelvtankönyvet,⁴⁸² és az ugyancsak helyben megjelent (1534) rétorika tankönyvet,

2056211.; U : *Die Bibliothek des Johann Jacob Knaus. Die Reste einer württembergischen protestantischen Bibliothek in Güssing*. In: Jahrbuch des Ungarischen Kulturinstitutes in Stuttgart. Hrsg. von Gyula KURUCZ. Stuttgart, 2003. 1386146.; U : *Exulanten aus Bayern, Oberpfalz und Pfalz am Batthyány-Hof an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts*. Ungarn Jahrbuch 2004. München, 2005. 2256234.

⁴⁷⁸ Összefoglalóan, bibliográfiával lásd: *Führer durch die Clusius-Gedächtnisstätten in Güssing*. Bearb. von Stephan AUMÜLLER. Mit zwei Beiträgen von Otto GUGLIA. Eisenstadt, 1973.; *Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) im pannonischen Raum*. Eisenstadt, 1973 (Burgenländische Forschungen. Sonderheft V.)

⁴⁷⁹ Robert EVANS: *The Wechel Presses. Humanism and Calvinism in Central Europe 1572–1627*. Oxford, 1975 (Past and Present. Supplement, 2.); legújabbán: MONOK István: *A Batthyány-család németújvári udvara és könyves műveltsége*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 876104.

⁴⁸⁰ Nem akarjuk hosszú jegyzetekkel túlterhelni a tanulmányt, ezért az említett kiadásokat csak röviden, a MONOKÓÖTVÖS6ZVARA 2004. sorszámkra utalva idézzük. A Duaraenus-kötet a Nr. 405.

⁴⁸¹ MONOKÓÖTVÖS6ZVARA 2004. Nr. 605.

⁴⁸² MONOKÓÖTVÖS6ZVARA 2004. Nr. 480.

amelyet Hadrianus Cardinalis írt;⁴⁸³ 1562-ben vásárolta az 1542-ben Párizsban megjelent Quintilianusokat is (Robert Estienne és Simon Colines kiadásai), amelyeket egy kötetbe kötöttet,⁴⁸⁴ mielőtt Németújváron a fűrnek ajándékozta őket.

Erhardt Widmar gráci könyvkereskedő a Boldizsár 1584/85-ben vásárolt két Cicero-kommentárt (Paolo Manutio, Simon Du Bois és Hubert Susanneau írta ezeket), frankfurti (1580, André Wechel), illetve strassburgi (1576, Josias Rihel) kiadásban,⁴⁸⁵ továbbá a René Guillon jegyzetelte Nicolaus Clenardus görög grammatikát (Köln, 1560)⁴⁸⁶ és egy Párizsban, 1576-ban megjelent (Jean Macé) Plautust, Justus Lipsius kiadását.⁴⁸⁷ Feltehetően a választás a kiadó személye, és nem a megjelenés helye miatt történt.

André Wechel hugenotta menekülteként alapította frankfurti nyomdáját, maga, vejei (Jean Aubry, Jean Marne) és leszármazottai is szoros kapcsolatot ápoltak a Batthyány családdal.⁴⁸⁸ Jean Aubry levelezett a fűrrel, intézte könyvbeszerzéseinek jelentős részét. 1586-ban és 1587-ben küldte Németújvárra Calepinus szótárának egy lyoni, 1584-es kiadását,⁴⁸⁹ a Sebastian Gryphius-féle 1555. évi lyoni Dionysius Halicarnassaeus-edíciót,⁴⁹⁰ egy Guillaume Budé által annotált kölni, 1580-as Vegetius-munkát (De re militari),⁴⁹¹ és Marc-Antoine Muret görög kresztomátiáját kommentárokkal és jegyzetekkel (Párizs, 1586).⁴⁹²

A klasszika filológia köréből Batthyány ismerte Geoffroy Tory Berosus Babilonicus-kiadását (Párizs, 1511),⁴⁹³ de ez a Babilon történetét tárgyaló munka egy olyan kolligátumban maradt fenn, amely alapvetően a XVI. század első másfél évtizedéből származó könyveket tartalmaz, antik auktorok kiadásait. Biztosan nem állítható, de valószínűleg a németújvári ágostonos rendházá lehetett, Boldizsár így juthatott hozzá, nem pedig franciás érdeklődése okán. Sébastien Gryphius lyoni, 1539-es Sallustius-kiadása mellé ő is, aki Batthyány előtti tulajdonosa volt a könyvnek, egy ugyanebből az évből való lipcsei kiadást is hozzákötött.⁴⁹⁴ Csak a kiadó, a menekült hugenotta Henri Estienne, a nemzetisége okán

⁴⁸³ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 435.

⁴⁸⁴ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 557.

⁴⁸⁵ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 89, 95.

⁴⁸⁶ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 101.

⁴⁸⁷ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 118.

⁴⁸⁸ Összefoglalóan lásd V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó. 105–109. (Wechel János Zsigmondról); vö. továbbá: RMNy 1308 (Hanau, 1624, David Aubry) David Aubry apja, Jean, André Wechel veje volt.

⁴⁸⁹ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 124.

⁴⁹⁰ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 125, 136.

⁴⁹¹ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 132.

⁴⁹² MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 149.

⁴⁹³ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 385.

⁴⁹⁴ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 571.

említjük a genfi Valla-féle Herodotos-kiadást,⁴⁹⁵ és ebből a tematikus csoportból utolsó elttiként François Pollet *Historia Fori Romani* című archeológiai munkáját (Douai, 1572).⁴⁹⁶ Érdekes még Guillaume Du Choul archeológiai és történeti írása a görög és a római vallásról, a katonai nevelésről, amelyet Batthyány francia nyelven vásárolt Aubrytól az 1580-as években.⁴⁹⁷

Megállapíthatjuk tehát, hogy az antik szövegek kiadásainak választásában, illetve a francia humanizmus és klasszika filológia jelentős egyéniségei műveinek megszerzésében nem érvényesült Boldizsár frankofiliája. A versenytárs bázeli és velencei kiadók műveinek nagyobb számban vannak jelen gyűjteményében, a fent bemutatott könyvek jelentős része pedig ajándékként, vagy más szempontok szerint kiválasztva kerültek könyvtárába. Fontos azonban az a tény, hogy ismerte a megnevezett szerzőket, kiadókat és műveket, vagyis a francia művelődéstörténetnek erről a részéről is képet formálhatott magának. A két francia archeológiai munka jelenléte azonban arra utal, hogy az antikvitás történeti elemzését tekintve, figyelme főbizonyára a könyvkereskedő (Aubry) szándékának is megfelelően a francia szerzőkre irányult.

Az *orvostudományi* munkák külön figyelemreméltó csoportot alkotnak a németújvári bibliotékában. Ezeknek túlnyomó része valamilyen formában francia vonatkozású, van közöttük olyan is, amely Franciaországban is ritkaságnak számít. Ám közülük a legrégebbiről mégis azt állíthatjuk, hogy már Batthyány Boldizsár születése előtt Németújvárra kerülhetett, és az említett ágostonos rendházból maradt a fennmaradt. Az 1504-ben, Lyonban, François Fradin-nél megjelent középkori orvosi kézikönyv (*Speculum medicinae*), Arnaldus de Villanova munkája egy olyan kolligátum része, amelynek másik tagja egy velencei nyomtatvány (*De conservatione sanitatis*), és amelyben a XVI. század elejéről származó kézzel írt magyar nyelvű recept olvasható.⁴⁹⁸ 1577-ben Jean Aubrytól egy érdekes kolligátumot vásárolt Batthyány. Jacques Aubert, Joseph Du Chesne (Quercetanus) és Jean-Antoine Fenot vitája egyes ásványoknak, fémeknek a sebek és betegségek gyógyításában való alkalmazhatóságáról. A kolligátum mindhárom tagja 1575-ben jelent meg Lyonban, illetve Bázelen.⁴⁹⁹ Joseph Du Chesne általában ismert volt Magyarországon, számos munkája fennmaradt napjainkig is, de vitapartnereinek műveinek ritkán jutottak el a Kárpát-medencébe. Az említett vita témájához kapcsolódik az az antik görög, héber, arab és római szövegeket tartalmazó gyűjtemény,

⁴⁹⁵ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 441.

⁴⁹⁶ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 555.

⁴⁹⁷ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 208.

⁴⁹⁸ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 332.

⁴⁹⁹ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 48.

amelyet Guillaume Guillard adott ki Párizsban 1559-ben, és Aubry 1571-ben küldött el a magyar f úrnak (*De transfiguratione metallorum, et occulta, summaque antiquorum philosophorum medicina*).⁵⁰⁰

A gráci Erhardt Widmar 1585-ben küldte meg Németújvárra azt a gyógyszerészeti szakmunkákból, f ként a gyógyszerek adagolásáról szóló m vekb l álló kolligátumot, amelyben arab és itáliai orvosok mellett Guillaume Rondelet és Pierre de Gorris egy-egy traktátusa is olvasható. A nagyon ritka kiadás Jean Mareschallnál, Lyonban 1584-ben jelent meg.⁵⁰¹ Ugyancsak Lyonban, de Barthélemy Honorat-nál 1587-ben jelent meg Gabriel de Minut könyve *de morbo Gallico*, amely munka (és kiadás)⁵⁰² gyakorta el fordult a korabeli Magyarországon.

Theophrastus Paracelsus m vei, a mellettük és az ellenük hozzászólók m veivel együtt népszerűek voltak a korban. André Wechel is több kiadást szentelt ezeknek, amelyek el is jutottak a magyarországi f úr udvarába, azokkal a kiadásokkal együtt, amelyeket tanácsolt megvásárlásra.⁵⁰³ Wechel és vejei talán nem csupán üzleti okokból alakították Batthyány olvasmányízlését. Jean Aubry például 1588-ban egy, a Franciaországban a XVI. század második harmadában feltárt slény-maradványokat bemutató könyvet is elküldött Boldizsárnak (Jean Chassanion munkáját).⁵⁰⁴

Az élettudományi munkák alapján ó annak ellenére, hogy többségük könyvtárosi értelemben gallicumnak számít ó nem állapítható meg Boldizsár kifejezett érdeklése a francia m vek iránt. A kortárs f úri gy jteményeknek ó így a németújvárinak is ó csak elenyésző részét képezik az ilyen témájú m vek, ebben a tekintetben bizonyára Wechelre és Aubryra hagyatkozott a beszerzésben. Nekik pedig jellemzően francia kötetek voltak.

Külön szeretném megemlíteni, hogy Boldizsár élettudományi olvasottságával kapcsolatban Bobory Dóra nagyszerű doktori értekezést írt, amely méltán tarthat számot nemzetközi érdeklésre is.⁵⁰⁵ Egy-egy tematikus csoport kiemelése egy könyvtár tulajdonosa olvasottságának jellemzésére azonban magában hordja azt a veszély, hogy az illető tematikus csoport jelenlétét túlértékeljük, nem a többi érdeklődési körével arányosan beszélünk róla. A magyar f nemesség m veltsége ó bármennyire csábító is a paracelziánus gondolkodás

⁵⁰⁰ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 12.

⁵⁰¹ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 91.

⁵⁰² MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 148. Boldizsár Jean Aubrytól vásárolta 1588-ban.

⁵⁰³ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 531, 589.

⁵⁰⁴ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 144.

⁵⁰⁵ BOBORY Dóra: *The Sword and the Crucible. Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary*. Newcastle upon Tyne, 2009, Cambridge Scholars Publishing; Vö.: U : Batthyány Boldizsár és humanista köre. *Erudíció, természettudomány és mecenatúra egy 16. századi főúr életében*. Századok, 139(2005) 9236944.

Magyarországról beszélni ó jellemz en nem természettudományos jelleg , Batthyány Boldizsáré sem.

A *történelmi* érdekl és egy aktív politikustól természetesen módon várható el. A magyar köznemesség⁵⁰⁶ és az arisztokrácia tagjainak könyvtáraiban⁵⁰⁷ a leggyakrabban megtalálható könyvek történelmi tárgyúak. Els sorban a hazai krónikás irodalom, a szomszéd államok, és a törökök története. Ritkán történetfilozófiai és politika elméleti m vek is el fordulnak a korabeli könyvjegyzékeken.⁵⁰⁸ Nyelvi szempontból a latin után a német a leggyakoribb, majd az olasz és a magyar. Francia történeti munkákat a XVI. században igen ritkán birtokoltak nemeseink.

A *kortárs európai történelemr* l Batthyány Boldizsár is jelent s számú m vet olvasott, és ezek közül ó f ként a francia történelemr l és a vallásháborúkról ó nagyon sok francia nyelv , francia szerz munkája, vagy francia nyelvterületen adták ki.

A milánói Gieronimo Benzoni az új világról, a felfedezésekr l, a franciák floridai expedíciójáról olaszul jelentette meg könyvét, amelyet Urbano Calveto latinra fordított. Boldizsár ezt a latin fordítást genfi kiadásban (1578, Eustache Vignon) vette meg.⁵⁰⁹ Elias Corvinus 1575 nyarán arról tudósította Batthyányt, hogy prágai könyvkeresked je két kétkötetes, frissen megjelent francia nyelv kozmográfiai m vet küldött neki, amit Németújvárba továbbít. Az els két kötet Sebastian Münster m vének fordítása, illetve François de Belleforest átdolgozása, kiegészítései (Michel Sonnius kiadása, Párizsban), a másik kett kötet pedig az ugyancsak Párizsban Pierre Huillier-nél megjelent André Thevet *La cosmographie universelle* cím munkája.⁵¹⁰ Ez a vásárlás jól mutatja, hogy Batthyány Boldizsár szívesen olvasott francia nyelven, hiszen ezek a m vek latinul is elérhet k lettek volna számára, modern kiadásban is. Magyarországon az arisztokrata gy jteményekben a kortárs európai neves emberek arcképei, illetve rövid bemutatásuk gyakran el fordul. Boldizsárnak Erhardt Widmar 1585-ben küldte el Tobias Fendt munkáját Jost Amman metszeteivel (*Monumenta Illustrium per Italiam, Galliam, Germaniam, Hispanias, totum*

⁵⁰⁶ MONOK István: *A 16. századi köznemesség műveltségéről*. In: Nádasy Tamás (1498–1562). Tudományos emlékülés: 1998. szeptember 10–11. Szerk.: SÖPTEI István. Sárvár, 1999, Nádasy Ferenc Múzeum. 105–115.

⁵⁰⁷ MONOK István: *A magyarországi főnemesség könyvgyűjtési szokásai a XVI–XVII. században*. CaféBábel, 14. kötet (Gy jtés). 1994/4. 59–68.; *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK.

⁵⁰⁸ Vö. KLANICZAY Tibor: *Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi műveiben*. In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században*. Szerk.: VARJAS Béla. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó (Memoria saeculorum Hungariae, 5.) 337–400.; ÖTVÖS Péter: *Pázmány Miklós gróf könyvei*. In: *Klaniczay-emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*. Szerk.: JANKOVICS József. Bp., 1994, Balassi Kiadó. 344–364.

⁵⁰⁹ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 343.

⁵¹⁰ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 656, 657.

denique Terrarum Orbem eruditione praecipue, et doctrina Virorum, figuris artificiosissimis expressa).⁵¹¹ Ebben francia személyek is szerepeltek.

A töröknek az európai területekről való visszaszorítása napi feladat volt Batthyány Boldizsár számára. Állami tisztségei által rárótt feladatok voltak ezek, birtokosként pedig családi birtokait védte. A Török Birodalom története, a törökök ellen folytatott egyes háborúk krónikája így napi olvasmánya lehetett. A francia tervek a török ki zésére majd csak a XVI. század utolsó évtizedében és a XVII. század legelején szaporodnak meg és öltenek olyan formát, amely már a magyarországi politikusok számára is fontossá válhatott. Boldizsár ennek megfelelő en f ként itáliai és németországi kiadványokból tájékozódott a kérdésben. Francia könyve kett ismert: Jean Aubrytól 1573-ban vásárolt egy friss kiadású, a Földközi-tengeri háborúkat bemutató könyvet, Pietro Bizaro munkáját, amely François de Belleforest fordításában Nicolas Chesneau-nál, Párizsban jelent meg.⁵¹² Ugyanez a fordító, ugyancsak olaszból fordította Matteo Bandello munkáját, amely három kötetben kortárs eseményeket (csak részben a törökkel kapcsolatosakat) mutat be (Anvers, 1567/1569, Jean Waesberghe).⁵¹³

Ebben a témacsoportban ó kortárs történelem ó a franciás m veltség tehát ismét csak érint legesen mutatkozik meg, de jelzi, hogy a németújvári f úr könnyebben és szívesebben olvasott franciául, mint olaszul vagy németül. Ezért egyes összefoglaló munkákat inkább ezen a nyelven vett meg (persze csak akkor, ha ismert francia fordítást). *A francia történelem* részletei iránti érdekl dése azonban túlmutat azon, hogy csupán a könnyebb nyelvi hozzáférést feltételezhessük az egyes m vek megszerzése mögött.

A francia történelem klasszikusai, Philippe de Commines, Jean Froissart, és a m vüket folytató Claude de Seyssel egy kiváló latin kiadásban, Johannes Sleidanus fordításában voltak meg neki, Erhardt Hiller bécsi könyvkeresked t l vásárolta az 1580-as évek elején Andreas Wecheliuss kiadásában (Frankfurt am Main, 1578).⁵¹⁴ A korban nagyon elterjedt Johannes Goropius összefoglalása (Gallica, Francica) a Christoph Plantin-féle antwerpeni kiadásban (1580) maradt fenn Boldizsár bejegyzésével. A kötetet Németújváron kötötték be, tehát feltehetően, hogy ez is friss beszerzés volt, krúdában érkezett.⁵¹⁵

⁵¹¹ MONOKÓÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 117. Frankfurt am Main, 1585, Sigmund Feyerabend

⁵¹² MONOKÓÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 32. Ugyanerr l a csatáról egy olasz könyvet kölcsön kapott Zrínyi Györgyt l, a sógorától, aki azt Velencében vetette tisztartójával; vö. ADATTÁR 11. 553/554.

⁵¹³ MONOKÓÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 210.

⁵¹⁴ MONOKÓÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 174.

⁵¹⁵ MONOKÓÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 425. A kötéshez Johannes Manlius köt m helye a helyi középkori (ágostonos) kódexanyagot használta. Vö. BORSA Gedeon: *Johannes Manlius könyvkötői tevékenysége*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970/1971. Bp., 1972, OSZK. 301/321.; ugyanez, In: U :

Jean de Serres sok kiadást megért összefoglaló kortárs elemzése a franciaországi egyházi és vallási állapotokról (*Commentariorum de statu religionis reipublicae in regno Galliae*) több kiadásban, és több érdekes kolligátumban is megvolt a németújvári könyvtárban. A könyv a II. Henrik, II. Ferenc és IX. Károly idején történt eseményeket dolgozza fel. Jean Aubry 1571-ben küldte meg Batthyáynak az első részt (Genf, 1570, Jean Crespin).⁵¹⁶ A második részt (Genf, 1571, Jean Crespin) csak 1577-ben pótolta.⁵¹⁷ Közben azonban a második könyvben (négy részben) megjelent 1571 és 1575 között Leidenben, Johannes Jucundus helyében is. Boldizsár valamennyit megvette,⁵¹⁸ és az utolsó részt külön is, de ehhez három érdekes vitairatot hozzákötetett.⁵¹⁹ Az egyikben Henri II. Estienne Medici Katalin szigorú történetét mondja el, a másik két részben pedig egy Matagonis de Matagonibus álnéven író személy, két olasz jezsuitának (Antonio Matharelli és Papirio Massoni) a hugenották ellenes vádjait cáfolja (mindhárom: Genf, 1575, Eustache Vignon). Az élesen jezsuitaellenes iratok közül Batthyáynak megvolt az a ma már tisztázott szerző is, amely ugyancsak Genfben jelent meg François Perrin helyében 1567-ben, persze álnév alatt. Az impresszum űLuce Nouvelle, par Brifand Chassediablos.⁵²⁰ A pamflet (*La Mappede Monde Papistique*) szerzőjeként megjelölt Frangidelphe Escorche-Messes mögött a németországi katalógusok Théodore de Bèze-t sejtik, jöllehet a genfi kiadástörténeti kézikönyv már 1966-ban azonosította a szerzőt (Jean-Baptiste Trento),⁵²¹ és a szöveg kritikai kiadása is megjelent 1998-ban.⁵²²

A Du Bellay testvérek (Martin és Guillaume) francia történeti összefoglalását az 1513 és 1568 közötti időkről ajándékba kapta 1572-ben Sigfried Rybisch kamarai tanácsostól Pozsonyban.⁵²³

A Szent Bertalan-éji mészárlás híre hamar eljutott Németújvárra is, és Jean Aubry már 1573-ban számos ezzel kapcsolatos nyomtatott munkát küldött Boldizsárnak latin és francia nyelven. Guy Dufaur de Pibrac és Stanislaus Elvidius levélváltását (Paris, 1573, Frédéric

Könyvtörténeti írások III. Az OSZK Évkönyveiben megjelent tanulmányok. Bp., 2000, OSZK. 996113.; SZENDREI Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai.* Bp., 1981, MTA Zenetudományi Intézet. F 531

⁵¹⁶ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 16.

⁵¹⁷ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 68.

⁵¹⁸ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 582, 583.

⁵¹⁹ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 581.

⁵²⁰ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 636.

⁵²¹ Paul CHAIX-Alain DUFOUR-Gustave MOECKLI: *Les livres imprimés à Genève de 1550 à 1600.* Genève, 1966 (réed. 1998), Droz. (Travaux d'Humanisme et Renaissance) 65667.

⁵²² TRENTO, Jean-Baptiste-ÉSKRICH, Pierre: *La Mappede Monde Papistique (1566).* Edition critique par Frank LESTRINGANT, Alessandra PREDA. Genève, 1998, Droz. (Travaux d'Humanisme et Renaissance)

⁵²³ MONOKÖÖTVÖSÖZVARA 2004. Nr. 404.

Morel),⁵²⁴ François Hotman rövid tényleíró értekezését, a francia király magyarázó leveleivel (s. l. 1573),⁵²⁵ Wolfgang Prischbach választát a francia hivatalos propaganda állításaira (Heidelberg, 1573, Michel Schirat),⁵²⁶ illetve a Petrus Perna által Bázelen kiadott antológiát, amelyben neves kortársak tiltakoztak a párizsi események miatt.⁵²⁷ Mindkét utóbbi kiadvány hamis nyomdahellyel jelent meg. A jezsuitáknak a Szent Bertalan-éji eseményekben játszott szerepét sokan bírálták a korban. Paulus Albutius ellenük írott levelét Gotthard Vilarmus nyomtatta ki Párizsban 1573-ban, amit Aubry még ugyancsak ebben az évben küldött meg Boldizsárnak.⁵²⁸ Batthyány Boldizsár tájékozódási gyorsaságára jellemző, hogy már 1573-ban megkapta Pierre Carpentier és François Du Port levélváltásának latin kiadását Aubrytól⁵²⁹ (a hugenották leölésével kapcsolatban), nem várva meg az egy évvel későbbi francia fordítást.⁵³⁰ A későbbiekben is naprakészen tájékozódott, és a Szent Bertalan-éji eseményekről továbbra is beszerzett magának könyveket. Hillertől az 1580-as évek elején vette meg Nicole Gilles munkájának német fordítását (a fordító Nicolas Falckner volt, és a könyv Bázelen 1572-ben Nikolas Brylingernél jelent meg), gondolom, a francia kiadás már nem volt megszerezhető.⁵³¹ Aubrytól pedig Jean Berger már politikaelméleti munkáinak számító munkáját a francia vallásháborúk európai politikai összefüggésbe helyezéséről (*Discours modernes et faccieux des faicts advenus en divers pays pendant les guerres Civiles en France*. Lyon, 1572, Pierre Michel).⁵³²

1573-ban európai szenzáció volt a lengyel királyválasztás is, így nem csodálható, hogy Boldizsárnak erről is voltak könyvei. Az 1573-as könyvszállítással jutott hozzá franciául Aubrytól Jean Monluc kommentárjaival Henriknek, Varsóban 1573. április 10-én a diétán elmondott beszédéhez.⁵³³ A Henrik királlyal 1574-ben történtekről Innocent Gentillet egy kötete volt meg a németújvári várban.⁵³⁴

Sajnos az 1574-76. évekből nem maradtak fenn Batthyányinak küldött számlák, jóllehet nem feltételezhető, hogy felhagyott volna a franciaországi hírek ilyen formában történő megszerzésével. Az 1577. évi, Jean Aubry által kiállított számlán ismét számos francia

⁵²⁴ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 18.

⁵²⁵ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 19.

⁵²⁶ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 21.

⁵²⁷ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 22.

⁵²⁸ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 55.

⁵²⁹ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 20.

⁵³⁰ *Response de François Portus Candiot, aux lettres diffamatoires de Pierre Carpentier, ... pour l'innocence des fidèles serviteurs de Dieu... massacrez le 24 jour d'aoust 1572, appelez factieux par ce plaideau, traduite nouvellement de latin en français*. S. l. 1574, s. typ.

⁵³¹ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 211.

⁵³² MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 237.

⁵³³ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 31.

⁵³⁴ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 390. Genf, 1574, Jean Lertout

történeti munkát találunk. Ezek is a vallásháború egyes eseményeivel, illetve III. Henrik rövid lengyel királyságával kapcsolatosak (François de l'Isle, François Rasle, Louis Regnier de la Planche, Louis Villebois, Jean Bodin írásai).⁵³⁵ Boldizsár birtokába jutott Dudith Andrásnak a vallásháború 1576. évér 1 álvéven (Georgius Ebouff) írt pamfletje is, amely hamis nyomdahellyel (Carthurii, 1577, Amadaeus Menalca) jelent meg.⁵³⁶

A későbbiekben, már részben a történeti rálátás segítségével, nem csupán pamfletek íródtak a közel kortárs franciaországi eseményekről, hanem elemzések is. 1584-ben Párizsban jelent meg franciául Henri Lancelot Voisin de Lapopelinière ó számos korábbi kiadást megért, mindig tovább írt ó munkája az 1560 utáni eseményekről. A könyvet Jean Aubry adta el Boldizsárnak.⁵³⁷ Théophile de Banos latin nyelvű összefoglaló történeti szöveggyűjteménye (*De postremis motibus Galliae*) két példányban is megvolt Németújváron. Az egyiket talán ajándékba kapta Johannes Zebenitz, aki büszke lehetett arra, hogy neki Strassburgban az akadémia rektora, Melchior Junius dedikálta.⁵³⁸

Feltétlenül meg kell még emlékeznünk két ritka könyvről Boldizsár gyűjteményében. Az egyik a *Discours sur la mort de la Royne de Nauarr*.⁵³⁹ A versgyűjtemény 1572-ben jelent meg a királynő 1572. június 9-én bekövetkezett halála kapcsán. Batthyáynak Aubry küldte el. A *Figure du meurtre de L'Amiral*⁵⁴⁰ talán azzal a könyvecskével azonosítható, amely Majna Frankfurtban 1570-ben jelent meg B. Corbelly kapitány (aki ugyan nem admirális) és szolgája 1569. évi, a Bourbon tartománybéli Saint Martin d'Estraulx melletti megöléséről.⁵⁴¹

Batthyány Boldizsár franciás érdeklődése jelentősen mértékben tehát könyvtára történeti irodalmának tartalmi és nyelvi összetételében érhető tetten. Ehhez a témacsoporthoz tartozik kiegészítésképpen a *történetfilozófia*, illetve a *jogtörténet*. Általában is elmondható, hogy Magyarországon a XVI. században nem jellemző nemeseinkre az elméleti művek olvasása, és Batthyány Boldizsár e tekintetben is kiemelkedik kortársai közül. E témában főként latinul olvasott itáliai vagy németországi szerzőket, ellenben Machiavelli *Firenze története* éppen Yves Brinon francia fordításában volt meg neki (Paris, 1577, Jean Borel).⁵⁴² Ezt a könyvet Aubry 1588-ban küldte el neki, ám Innocent Gentillet anti-machiavellista traktátusát már

⁵³⁵ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 35, 43, 44, 69.

⁵³⁶ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 69. Coll. 2. Strassburg, 1577, Bernard Jobin? ó VD 16 E 194; Vö.: Pierre COSTIL: *André Dudith humaniste hongrois 1533–1589*. Paris, 1935. 435.; *András Dudith's Library. A partial reconstruction*. Compiled and with an introduction by József JANKOVICS, István MONOK. Szeged, 1993, Scriptum. 60. Nr. 92.

⁵³⁷ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 235.

⁵³⁸ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 339, 340. Frankfurt am Main, 1586, Johann Wechel

⁵³⁹ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 198.

⁵⁴⁰ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 201.

⁵⁴¹ *Le Meurtre du seigneur Corbinelly*. Francfort, 1570, in 4.

⁵⁴² MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 141.

1577-ben (*Discours sur les moyens de bien gouverner*).⁵⁴³ Ez a könyv Genfben jelent meg 1576-ban és 1577-ben is, és vele együtt Boldizsár megvette Jean Bodin *Les six livres de la republique* című alapművét.⁵⁴⁴ Az 1588-ban beszerzett könyvek között volt egy nehezen azonosítható *Discours de la Gloire*⁵⁴⁵ című is.

A XVI. század utolsó harmadában folyó vita az uralkodó erényeiről, az uralkodás helyes módjáról, az alattvalói jogokról és kötelezettségeiről Magyarországon is komoly visszhangot nyert. A magyarra fordított művek e tárgyban Boldizsár halála után jelentek meg, és a legnépszerűbb művek (Antonio Guevara, Justus Lipsius) jelenléte Németújváron nem bizonyított (nem maradtak fenn más hacsak nem a család magánkönyvtárában, és levéltári dokumentum sem igazolja meglétüket).

A római történelem kapcsán írott történetfilozófiai munkák közül Jean Le Preuxé volt meg Batthyáynak (*De magistratibus Reipublicae Romanae*),⁵⁴⁶ a XVI. századi teoretikus művek közül Franciaországban kiadottak közül pedig az itáliai Francesco Patrizi erkölcs-, és jogfilozófiai írásai latinul (*De Institutione Reipublicae; De regno et regis institutione*).⁵⁴⁷ A kérdés aktuálpolitikai indíttatásuktól sem mentes teológiai összefüggéseiben tárgyaló munkák sem hiányoztak Boldizsár olvasmányai közül. Théodore de Bèze sokat vitatott művét, a *De iure Magistratum in subditos; et officio subditorum erga Magistratum* csak latin fordításban tudta megvenni, és összekötötte azzal a művel, amelyet álnéven (Philippe de Mornay), hamis impresszummal (Edinburghi, 1579) adott ki *Vindiciae, contra Tyrannos: sive de Principis in Populum, Populum in Principem, legitima potestate*⁵⁴⁸ címmel.

A *Gargantua és Pantagruel* tekinthető szépirodalomnak, de Rabelais művét Batthyány biztosan nem csupán szórakoztató olvasmányként tartotta. Egy német kiadását Elias Corvinus küldte meg neki 1575-ben,⁵⁴⁹ franciául pedig Jean Aubry 1577-ben.⁵⁵⁰

A francia irodalomból egy *Amadis-regény* ugyancsak németül és franciául is megvolt neki. A német verziót Elias Corvinus 1572-ben küldte,⁵⁵¹ míg Erhardt Hiller a francia kiadást csak később, vélhetően az 1580-as években szerezte be neki.⁵⁵² Már az a tény is érdekes, hogy Batthyány Boldizsár olvasta Rabelais-t és az *Amadis-regényt*, hiszen a XVI. században nem

⁵⁴³ MONOKÖZTVÖSÖZVÁR 2004. Nr. 47.

⁵⁴⁴ MONOKÖZTVÖSÖZVÁR 2004. Nr. 80.

⁵⁴⁵ MONOKÖZTVÖSÖZVÁR 2004. Nr. 139.

⁵⁴⁶ MONOKÖZTVÖSÖZVÁR 2004. Nr. 476. Lausanne, 1578, Franciscus Le Preux

⁵⁴⁷ MONOKÖZTVÖSÖZVÁR 2004. Nr. 533, 534. Parisiis, Egidius Gorbinus, 1575, 1576

⁵⁴⁸ MONOKÖZTVÖSÖZVÁR 2004. Nr. 346. Lyon, 1576, Jean Mareschall

⁵⁴⁹ MONOKÖZTVÖSÖZVÁR 2004. Nr. 648. Johann Fischart kiadása, Strassburg, 1575.

⁵⁵⁰ MONOKÖZTVÖSÖZVÁR 2004. Nr. 65. Montluel, 1573, Charles Pesnot

⁵⁵¹ MONOKÖZTVÖSÖZVÁR 2004. Nr. 647. Frankfurt am Main, 1570/1572, Johann Schmidt

⁵⁵² MONOKÖZTVÖSÖZVÁR 2004. Nr. 177. Antwerpen, 1561, Jan Waesberge

ismerünk más f urat Magyarországon, aki ugyanezt tette volna. Azonban az, hogy a már meglév könyveinek francia eredetijét is megvásárolta, egyértelm en jelzi m veltségének és gondolkodásának frankofil jellegét, és persze azt, hogy franciául bizonyos jobban élvezte ezeket a tartalmilag nyelvi környezetükhöz jobban kötött m veket, mint németül. A konstantinápolyi uralkodó fiáról *Chevalier des Cignes*-r l szóló regényes történet (Nicolas de Herberay) viszont csak franciául volt meg könyvtárában.⁵⁵³

Rétorikai, irodalmi, de inkább *filozófiai* m nek nevezhet Gabriel de Minut traktátusa, a *De la Beauté, discours divers pris sur deux fort belles façons de parler*,⁵⁵⁴ amelyben egy Toulouse környéki hölgy erényei kapcsán igyekszik bizonyítani, hogy a természetes szépség és a természetes jószág összetartozó erények. Egyébként a franciaországi filozófiai irodalom jelenléte elenyész Boldizsár könyvtárában, a filozófia általában is, f ként antik szerz k szövegeivel, illetve erkölcs- és történetfilozófiai vetületében képviselteti magát. Ez utóbbi érdekl dése miatt vehette meg 1588-ban Aubrytól Nicolaus Contarenus m vét, *de Perfectione Rerum*.⁵⁵⁵

A francia *jogi munkák* nagyon a szokásjoghoz köt dtek, ezért nem csoda, hogy Franciaországon kívül csak akkor terjesztették ket, ha valamely botrányos eset kapcsán jogfilozófiai vagy erkölcsi kérdéseket is felvetettek. Batthyáynak is csak ilyenek voltak, amelyek beszerzéséhez kellett a Wechel-féle nyomdával ápoló kiváló kapcsolata is. Így került egy toulouse-i házassági per leírása Németújvárra (Jean de Corras m ve),⁵⁵⁶ és további négy, Lyonban kiadott munka (jogfilozófia, részben a digesták értelmezése kapcsán, részben francia és nápolyi jogesetekhez köt d en).⁵⁵⁷

A németújvári könyvtár *teológiai* könyvei frissek voltak, közel kortárs kiadások. A már többször említett ágostonos rendházból ugyan maradt ott néhány korábbi könyv, ez azonban nem számottev mennyiség. Guilielmus Parisiensis Újszövetség-kommentárjainak nyomtatvány kiadásai például ilyenek,⁵⁵⁸ de említhetjük a Lyonban 1517-ben Jean Cambray m helyében kiadott Zsoltárok könyve-, és Énekek Éneke-kiadást Jacques Perez és Josse Bade sajtó alá rendezésében. Lehet persze ez Boldizsár humanista érdekl désének is bizonyítéka, hiszen a XVI. század eleji humanista biblia-filológia kiváló emlékeir l van szó.⁵⁵⁹

⁵⁵³ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 238. Paris, 1573, Jean Ruelle

⁵⁵⁴ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 147. Lyon, 1587, Barthélemy Honorat

⁵⁵⁵ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 150. Lugduni, 1587, Franciscus Feuraeus

⁵⁵⁶ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 386.

⁵⁵⁷ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 610, 638 (kolligátum)

⁵⁵⁸ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 433, 434.

⁵⁵⁹ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 538.

Ötvös Péter idézett, Batthyány Boldizsárról írt portréjában külön kitért arra a kérdésre,⁵⁶⁰ hogy a lutheránus f úr fia mikor került kapcsolatba először a helvét tanokkal, a svájci teológiai nézetekkel. Azt hiszem, hogy Boldizsár figyelme, vonzódása a genfi gondolkodás irányába csak frankofiliáján keresztül érthető meg. Ezért hagytuk tanulmányunk végére azoknak a műveknek a rövid áttekintését, amelyek a hugenotta, illetve svájci teológiai gondolkodással összefüggésbe hozhatók. Általánosságban szükségesnek tartom megjegyezni, hogy Boldizsár kiváló francia nyelvismerete ellenére a teológiai műveket általában latinul szerezte be, még akkor is, ha az eredeti mű franciául íródott. Egy francia és egy német nyelv svájci teológiai könyve volt, igaz a lutheránus teológiai művek között több a német.

A másik feltűnő jelenség az, hogy Théodore de Bèze húsz különböző munkája volt meg neki, vagyis kifejezett figyelemben részesítette, míg Jean Calvin mindössze egy, az úrvacsoráról írt rövid művének német kiadásával,⁵⁶¹ és még egy kis kötetel van jelen a fennmaradt dokumentumokban. Ez utóbbiban a lélek halhatatlanságáról, az anabaptisták és a pseudonikodémíták ellen írott rövid írásai mellett Martin Bucer és Philipp Melancthon véleménye olvasható a megjelölt témákról.⁵⁶² E kötetet Elias Corvinus 1572-ben küldte el Boldizsárnak. A helvét szerzők közül Benedictus Aretius szerepel még sok művel (12 kötet), a f úr láthatóan kedvelte Casparus Olivetanus munkáit is. A hugenotta és helvét munkák főként Genfben, Lausanne-ban jelentek meg, de szép számmal akadnak heidelbergi, frankfurti és antwerpeni kiadások is.

A keresztény hit mibenlétéről (*de fidei christiana*), illetve a keresztény erkölcsiségről (*de ethica christiana*) 11 helvét értelmezése volt, Beza, Benedictus Aretius, Lambertus Danaeus, Pierre Boquin és Jean-François Salvart munkái.⁵⁶³ Külön kiemeljük André Wechel frankfurti kiadásában Petrus Ramus *de religione christiana* című munkáját, amely kötetben Theophilus Banosius Ramus-életrajza is olvasható. E műhöz már Wechel hozzákötötte (kiadói kolligátum) Caspar Olivetan művét: *Expositio symboli apostolici*.⁵⁶⁴

A helvét bibliai szövegkritikai- és kommentár-irodalmat 16 kötet képviseli, amelyek közül 12 Benedictus Aretius munkája, három Bezáé és egy Caspar Olivetané.⁵⁶⁵ A humanista szövegkritika eredményeként létrejött század eleji bázeli, velencei kiadások, illetve a lutheránus értelmezések ennél nagyobb számban voltak a németújvári bibliotéka polcain, ám azt hiszem, hogy a svájci kiadások jelenléte nemcsak Boldizsár szemléletét befolyásolták,

⁵⁶⁰ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. 8.

⁵⁶¹ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 195.

⁵⁶² MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 645.

⁵⁶³ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 51, 52, 60, 62, 197, 347, 348, 572.

⁵⁶⁴ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 559.

⁵⁶⁵ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 3226328, 347, 60, 110, 349, 525.

hanem környezetét is. Gondolok itt els sorban a protestáns iskolai tanáira, fként Beythe Istvánra.

Az egyházzól (*de ecclesia*), illetve az Isten és a hívek szövetségér l (*de foedere*) hat helvét szellem kötetet találtunk Boldizsár könyvei között, Johannes Palmerius, Philippe Du Plessis-Mornay, Urbanus Rhegius, Franciscus Duaraenus, Andreas Gorrotius és Caspar Olivetan munkáit.⁵⁶⁶ Kifejezetten az úrvacsora-kérdéseket (*de coena*) Petrus Martyr Vermigli (francia)⁵⁶⁷ és Jean Calvin (német)⁵⁶⁸ m ve képviseli, a szentségekr l (*de sacramentis*) Théodore de Bèze közismert munkája⁵⁶⁹ állt a f úr rendelkezésére. Az eretnekekr l (*de haereticis*) és a házasságról (*de matrimonio*) ugyancsak ez utóbbi írásait vásárolta meg.⁵⁷⁰

Tematikus rendben végighaladva azokon a m veken és kiadásokon, amelyek valamilyen formában gallikumok a Batthyány-könyvtárban, elmondhatjuk, hogy Boldizsár valóban nevezhet franciás m veltség nek. Nem azért, mert könyveinek többsége ilyen, hanem azért, mert speciális érdekl déssel fordult a francia történelem, a vallás és a vallási üldözések felé. Emellett ó nyelvi kompetenciája segítségével ó a francia irodalom is megközelíthet , talán élvezhet is volt számára. Velence, Bázél, Wittenberg, Frankfurt és Strassburg mellett Párizs, Lyon és Genf voltak azok a kiadói helyek, ahonnan a legtöbb könyvet beszerezte. André Wechel és veje, Jean Aubry sokat tett azért, hogy a f úr érdekl dése eleven maradjon a francia témák íránt. Mindenesetre a XVIóXVII. században Magyarországon nem ismert másik, ilyen arányban šfranciásó könyvtár. A következ majd II. Rákóczi Ferencé lesz.

Boldizsár fia, Batthyány Ferenc könyvbészerezéseir l nagyon keveset tudunk. Ismertek a kortárs magyar értelmiségiekkel fenntartott kapcsolatai ó Balassi Bálint, Lackner Kristóf, Szenci Molnár Albert stb. ó, udvara meg rizte nyitottságát az exulánsok befogadására is. Felesége, Eva Poppel Lobkowitz (1585?ó1640) és az t Magyarországra elkísér udvari emberek is tágították azt a kulturális horizontot, amelyb l modern eszmék érkeztek a Batthyány-birtokokra. A harmincéves háború kitörése után a cseh, pfalzi és sziléziái területekr l számos protestáns lelkész érkezett, és ket is befogadták.⁵⁷¹ Maga Eva Poppel is

⁵⁶⁶ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 258, 274, 276, 296, 405, 426.

⁵⁶⁷ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 29.

⁵⁶⁸ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 195.

⁵⁶⁹ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 62.

⁵⁷⁰ MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. Nr. 207, 217.

⁵⁷¹ MONOK István: *Die kulturvermittelnde Rolle des Batthyány-Hofes an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*. In: *Deutsche Sprache und Kultur, Literatur und Presse in Westungarn/Burgenland*. Hrsg. von Wynfrid KRIEGLER, Andrea SEIDLER. Bremen, 2004, Edition Lumière. 75690.

m velt asszony volt, bár mindössze egy f ves könyvér l tudunk,⁵⁷² levelezése férjével meggy z bennünket olvasottságáról.⁵⁷³

Batthyány Ferenc és özvegye abban az id szakban állt a nyugat-magyarországi protestáns egyház mellett, amikor az ó a felélénkül katolikus támadásoktól övezve ó két egyházzá szervez dött. A viták a lutheránus és a kálvinista meggy z dés lelkészek között éppen akkor váltak a leger sebbekké, amikor Batthyányi Ádám katolizált, és megvonta támogatását a protestánsoktól.⁵⁷⁴ Batthyány Ferenc tisztában volt azzal, hogy milyen fontos az általa pártfogolt egyház szolgálatába nyomdát állítani, ezért Kanizsai Pálfi János javaslatára 1615-ben megvásárolta a bécsi Johann Fidler nyomdáját.⁵⁷⁵ 1617 és 1619 között Szepesváraljai Bernhard Máté m ködtette, ebb l az id szakból négy kiadványról szólnak a források, példányt csak egyb l ismerünk, Pathai István helvét hitvallást bemutató m vét.⁵⁷⁶ A kiadványok határozottan kálvinista jelleg ek (a nyomda felügyeletét Beythe Imre, Beythe István fia látta el). A legközelebbi nyomtatvány már Pápán jelent meg 1624-ben, ott, ahol a nyomda 1632-ig m ködött. 1626-ban Batthyány Ferenc özvegye, Poppel Éva bérbe adta az officinát Wechel János Zsigmondnak (ahogy a nyomtatványokon szerepel a bérl neve), aki leszármazottja volt a hugenotta André Wechel frankfurti nyomdásznak. Ez utóbbi rokonának, a bécsi Andreas Wechel könyvkeresked nek lehetett az öccse. A bécsi Andreas Wechel maga is megfordult Batthyány Ferenc németújvári várában.⁵⁷⁷ A nyomdász dinasztia Batthyány Boldizsár párizsi tartózkodása óta állt kapcsolatban a magyar protestáns családdal, nem véletlen, hogy Szenci Molnár Albert Calvin *Institutio*-fordítása is e család sikeres m helyében jelent meg Hanauban.⁵⁷⁸ A pápai protestáns nyomda termékei közül tizenöt ismert. A korszak

⁵⁷² S. SÁRDI Margit: *Főrangú hölgyek gyógyfüves könyvei*. In: *Áldás és átok, csoda és boszorkányság*. Szerk.: PÓCS Éva. Bp., 2004, Balassi Kiadó. (Tanulmányok a transzcendensr l, IV.) 2036222.

⁵⁷³ „Im küttem én orvosságot” *Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1644*. Kiad.: KINCSES Katalin. Bp., 1993, ELTE BTK. (Régi magyar történelmi források, III.)

⁵⁷⁴ Vö.: KATHONA Géza: *Samarjai János gyakorlati theológiája*. Debrecen, 1939. (Theológiai Tanulmányok, 61.) 3386343.; HOLL Béla: *Adatok David Chytraeus magyarországi vonatkozásairól*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVIII. Szeged, 1981. 55663.; REINGRABNER, Gustav: *Protestanten in Österreich. Geschichte und Dokumentation*. WienóKölnóGraz, 1981.; REINGRABNER, Gustav (red.): *Evangelisch im Burgenland. 200 Jahre Tolerantpatent. Ausstellung in der evangelischen Kirche zu Oberschützen. 21. Mai bis 26. Oktober 1981*. Oberschützen, 1981. 21657.; URAY Piroska: *Az irénizmus Magyarországon a 16–17. század fordulóján*. In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században*. Szerk.: VARJAS Béla. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó. (Memoria saeculorum Hungariae, 5.) 1876208.; KOKAS Károly: *Könyv és könyvtár a XVI–XVII. századi Kőszegen*. Szeged, 1991. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok, III.); PATAKY László: *Az őrségi református egyházmegye története*. Bp., 1992, Szabad Tér Kiadó.

⁵⁷⁵ V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó. 1056109.

⁵⁷⁶ RMNy 1143A (a másik három: RMNy 1194, 1195, 1196)

⁵⁷⁷ Robert EVANS: *The Wechel Presses. Humanism and Calvinism in Central Europe 1572–1627*. Oxford, 1975 (Past and Present. Supplement, 2.)

⁵⁷⁸ RMNy 1308 (Hanau, 1624, David Aubry) David Aubry apja, Jean, André Wechel veje volt.

jelent s helvét hitvallású szerzőinek munkái mellett kalendáriumok, ábécéskönyv is jelent meg. Külön említjük Samarjai János nevét, aki a kor toleráns teológiai irányzatának, az irénizmusnak legjelentősebb magyarországi képviselője.⁵⁷⁹ A nyomda 1634-ben Németújváron már használaton kívül állt, ami arra utal, hogy a katolizált Ádám elvitette Pápáról. Mégis a protestánsoké lett (bizonyára az özvegy Poppel Évának köszönhetően), és később Wechel Tejfalun (1637-1645), András fia pedig Somorján (1650) majd Kesztenén (1651-1668?) használta.⁵⁸⁰

Batthyány Ferenc udvara modernségben igyekezett követni a kortárs protestáns udvarokat, bizonyára ezért is került Németújvárra a wolffenbütteli udvari rendtartás.⁵⁸¹ Az udvar szellemi arculata azonban meghatározóan vallásos jellegű maradt.⁵⁸² A főúr és felesége fő részben kényszerűségből is közvetlenül is foglalkozott a birtokok egyházi helyzetével, az udvar meghatározó értelmiségi személyiségei pedig a protestáns lelkészi körből kerültek ki. Jól mutatja ezt a helyzetet a Batthyány Ferenc temetésén elhangzott prédikációk száma, azok nyelvi összetétele (az 1625. szeptember 13-án elhunyt főúr temetésén 20 magyar, 17 német és 5 horvát nyelvű prédikáció hangzott el).⁵⁸³

Batthyány Ádám még kiskorú volt apja halálakor, a birtokai feletti rendelkezési jogot csak korlátozásokkal vehette át. Ifjú korára ránehezült anyjával való rossz viszonya, amit csak súlyosbított 1629-ben bekövetkezett katolizálása. Olvasmányait Koltai András behatóan elemezte, így csak megállapításainak súlypontjait idézzük.⁵⁸⁴ A generációjához tartozó főúri fiúk olvasmányaihoz hasonlóan Ádám is a hagyományos teológiai, krónikás és jogi könyveket forgatta. Emellett feltűnik a kortárs modern historikus irodalom, a hadvezetés- és erődítéstudományi irodalom is könyvtárában. Apja magyar kultúrára való odafigyelését követve nagyon sok hazai nyomtatványt szerzett be (a magyarországi könyvek aránya könyveinek jegyzékein jelentősebb a kortárs átlagnál). Nyelvíleg nem volt, anyanyelvén és a latinon kívül olvasott németül, olaszul is tudhatott egy keveset, és cseh könyvei is voltak. A

⁵⁷⁹ KATHONA Géza: *Samarjai János gyakorlati teológiája*. Debrecen, 1939. (Theológiai Tanulmányok, 61.)

⁵⁸⁰ Felsorolásuktól itt eltekintünk, lásd az RMNy és az RMK I, RMK II. megfelelő tételeit.

⁵⁸¹ HEINRICH Herzog von Braunschweig d. Jüngere: *Hoffgerichte ordnung des ... Herrn Heinrichs des Jüngeren Hertzogs zu Braunschweig und Lüneburg etc. Newlich geordnet und auffgreicht*. Wolfenbüttel, 1556, Henning Rüdenø Erben. ó Güssing OFM 3/25.; a Batthyány udvartartási utasítások két Ádám és Kristóf idejéből maradtak fenn (1640-es, illetve 1680-as, és 90-es évek): *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708*. Sajtó alá rend.: KOLTAI András. Bp., 2001, Osiris Kiadó (Milleniumi magyar történelem) 95698., 1136118., 1336143., 1996209., 2196226.

⁵⁸² A Batthyány család levéltárában fennmaradt levelezésében több alkalommal szerepel könyvek kérése, a nyomda helyzete, igaz, Beythe Imre panasza is: Őskolák az Nagyságod jószágában soholis nincsenek. *A körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei. I. 1527–1625. Iványi Béla anyaggyűjtése*. Előszó: MÁLYUSZ Elemér. Sajtó alá rendezte SZILASI László. Szeged, 1990, JATE. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 29/1.) 245, 261, 306, 308, 329. Beythe levele: 321.

⁵⁸³ Uo.: 3226329.

⁵⁸⁴ KKK IV. KOLTAI 2002. 20629.

nagyarányú magyar mellett meglepő a német könyvek aránya, különösen, ha a latinhoz hasonlítjuk. A német szépirodalom jelenléte jelzi, hogy ezen a nyelven élvezettel tudott olvasni, nem csak iskolás módon. Kiemelkedően nagy modern térkép- és városleírás gyűjteménye volt, ami földrajzi érdeklődése mellett bibliofil szándékára is utal. Orvosi-, illetve füveskönyv-gyűjteménye messze túlmutat a napi szükségleteken. Lehet, hogy ez örökség a XVI. századból, de a számos kéziratos német, latin és magyar *herbarium* mellett cseh nyelvűek is akadnak, a kiadottak pedig azt bizonyítják, hogy ha e téren volt is öröksége, a gyűjtést nem hagyta abba. Apjának iskolai könyveit külön említi az összeírás, így bizonyos, hogy a családi könyvtár darabjait megőrizte. Számos személyes lelkeségi irodalmi mű található ebben a gyűjteményben, a középkori klasszikus Thomas Kempistől kezdve a kortárs imádságos könyvekig.

Jelentősen mondható Batthyány Ádám patrónusi tevékenysége is, amellyel a magyar nyelvű katolikus irodalmat és az alkalmi kiadványok megjelentetését támogatta.⁵⁸⁵

A németújvári családi könyvtár története tehát jelentős részben megismerhető a levéltári dokumentumokból. A könyvek közül azonban csupán azok kerültek elő, amelyeket a család valamelyik tagja közgyűjteménynek ajándékozott. A források hiánya miatt a Batthyány család könyvtára a XVII. század második felétől eltűnik a szemünk elől. Nem ismerjük Batthyány Ádám fiainak és unokáinak könyvtárait. A legközelebbi könyvjegyzék az 1750 körüli időkből származik, gróf Batthyány III. Ádám (1697-1782) alkancellár, tárnokmester, kamarás olvasmányairól.⁵⁸⁶ A 118 műjava része francia szépirodalom, politikai elmélet, történelem, hasonló témájúak német és olasz nyelvű könyvei is. Nem tudjuk, hogy melyik udvarházukban volt ez a könyvtár. Bizonyos, hogy a török kiűzése után, de talán már az 1680-as évek végén a Batthyányok hercegi ágának családi könyvtára Körmendre került.⁵⁸⁷ A második világháború végéig ott is maradt, ezutáni sorsáról nincsenek megbízható forrásaink.

⁵⁸⁵ A jegyzékeket, az egyes tételek azonosítását lásd KKK IV. KOLTAI 2002. 1486268.; a könyvjegyzékek egyszer olvasata megjelent: ADATTÁR 11. 2686279., ADATTÁR 13/4. 51656.

⁵⁸⁶ ADATTÁR 13/5. 1516155.

⁵⁸⁷ KKK IV. KOLTAI 2002. 269.

A Nádasdy család sárvári és pottendorffi udvara és könyves m veltsége⁵⁸⁸

A XVI. század els felében számos új család emelkedett a f rangúak sorába, és ó különösen a nagyon sok emberáldozatot követel mohácsi csata után ó több középkori nagy család fiú ágon kihalt, vagy elveszítette jelent ségét az ország irányításában.⁵⁸⁹ A Nádasdyak seiket a honfoglalóktól eredeztetik, okleveles források bizonyítják az Árpád-korban játszott szerepüket.⁵⁹⁰ Igazán jelent s szerepet az ország életében Nádasdy Tamás Kanizsai Orsolyával kötött házasságával töltöttek be. A Kanizsaiak birtokai leányágon örökl dtek tovább, így ó az egyébként nem anyagiakért, hanem a korban is legendásan nagy szerelem alapján kötött házassággal ó Nádasdy Tamás el tt a legmagasabb méltósághoz vezet út is megnyílt. F udvarmester (1532), tárnokmester (1536ó1543), horvát bán (1537ó1548), országbíró (1543ó1554) majd nádor (1554ó1562) lett. Természetesen az ezzel járó felel sséget is vállalnia kellett, hiszen az ország törökellenes védelmének szervezése jelent s részben a Nádasdy család tagjaira hárult (birtokaik is a Török Birodalom határán feküdtek). Míg Nádasdy Tamás országos f kapitány volt, fia, Ferenc (1565ó1604), a törökt l rettegett šFekete bégó Vas és Sopron megyék f ispánja, f lovászmester, dunántúli f kapitány (1598ó

⁵⁸⁸ A Századok 2010. évi 4. száma teljes egészében a Nádasdy család történetének szentelt tanulmányokkal jelent meg, köztük az udvari kultúra komplex vizsgálatának els eredményei is megjelentek (BUZÁSI Enik , VISKOLCZ Noémi, KIRÁLY Péter, TOMA Katalin, KISS Erika). A programról magáról lásd: <<http://www.barokkudvar.hu>> [2010. szeptember 9.] továbbá: BUZÁSI Enik : *A 17. századi arisztokrata udvari kultúra formái Nádasdy Ferenc mecenatúrájának példáján (Egy interdiszciplináris kutatócsoport bemutatkozása)*. Századok, 144 (2010) 849ó852.

⁵⁸⁹ A <<http://archivum.piar.hu/arisztokrata/>> [2010. szeptember 9.] honlapon kívül lásd: FÜGEDI Erik: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Bp., 1970, Statisztikai Kiadó. (Történeti statisztikai kötetek); PÁLFFY Géza: *Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban*. In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Szerk.: PAPP Klára, PÜSKI Levente. Debrecen, 2009, Debreceni Tudományegyetem; PÉTER Katalin: *Az Esterházy család felemelkedése*. In: *Arisztokrácia, művészetek, mecenatúra. Az Esterházy-család*. A 2004. április 22ó23-án megtartott konferencia el adásai. Szerk.: CZOMA László. Keszthely, 2005. 7637.; HORN Ildikó: *A hatalom pillérei. A Báthory-kori politikai elit kezdetei*. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005. 259ó275.; U : *Az erdélyi katolikus elit Pázmány Péter korában*. In: *Pázmány Péter és kora*. Szerk.: HARGITTAY Emil. Piliscsaba, 2001, PPKE. 81ó91.; U : *Az erdélyi fejedelmi tanács 1648–1657*. In: *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*. Szerk. HORN Ildikó. Bp., 1993. 240ó276.; U : *Gerendiek a koraiútkorban*. In: *Studii de istorie modernă a Transilvaniei*. Omagiu profesorului Magyari András. Szerk.: PÁL Judit, RÜSZ FOGARASI Enik . Cluj-Napoca, 2002. 118ó131.; TÜD s S. Kinga: *Székelly főnemesek II. Rákóczi Ferenc korában*. In: *Évfordulós tanácskozások, 2002–2004*. Szerk.: MUZSNAY Árpád. Szatmárnémeti, 2005. 224ó230.

⁵⁹⁰ NAGY IVÁN VII. 19626.; FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főméltóságai*. Bp., 1988, Maecenas Kiadó; U : *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*. Bp., 2002, OSZK, Gondolat Kiadó. 207ó208.; Egy modern feldolgozás: DOMINKOVITS PéteróPÁLFFY Géza: *Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16–17. században*. Századok, 144(2010) 769ó792.

1604).⁵⁹¹ Az fia, Pál (1598?–1633) ugyancsak dunántúli főkapitány volt 1622-től haláláig, valamint királyi fő kamarás és tanácsos. 1625-ben grófi rangra emelkedett. A család az fiával, Ferencel (1623–1671) újra nagy befolyásra tett szert. Vas, Zala, Somogy és Pest megyék főispánja, királyi tanácsos, főudvarmester, 1655-től haláláig pedig országbíró volt. 1671-ben a király elleni összeesküvés vádjával méltóságaitól és vagyonától megfosztva kivégezték. Vagyonának jelentős részét az Esterházy család szerezte meg. Gyermekei⁵⁹² és oldalági rokonai⁵⁹³ révén a család fennmaradt, jelentős részt vállaltak a török Magyarországról való kiűzésében és a XVIII. században a katolikus egyház és a magyar kulturális intézményrendszer újjászervezésében.⁵⁹⁴

Nádasdy Tamás volt az első protestáns (talán lutheránus) a családban. A Szalkai László kancellár köré szerveződtörténetéhez tartozott, amely Oláh Miklós történétíró, humanista esztergomi érsekkel ápolott barátságot és kapcsolatot tartott a kortárs humanizmus több ismert alakjával (Ursinus Velinus, Georgius Logus, Jacobus Piso). Az ősi lékai vár⁵⁹⁵ és a házasságával nyert, főként hadi erősségnek számító ő így lakásra kényelmetlen és veszélyes ő Kanizsa helyett Sárváron épített ki udvart magának és familiárisainak.⁵⁹⁶ Az udvarban élő leányok Kanizsai Orsolya környezetében számos viselkedésbeli tudnivalót elsajátítottak (társalgás, tánc, étkezés stb.), sok gyakorlati ismeret mellett a gazdálkodás felügyeletének alapelemeit, de főként a kerti virágok, vetemények és gyümölcsök gondozását is megtanulták. A Sárvár-Újszigeten alapított protestáns iskola, az új vallásnak, a lutheránusnak otthont adó templom és parókia, valamint az 1539-ben alapított nyomda olyan intézményei a magyar

⁵⁹¹ Felesége Báthory Erzsébet; Lásd PÁLFFY Géza: *Nádasdy Tamás, a Dunántúl főkapitánya, 1542–1546 és 1548–1552*. In: *Nádasdy Tamás (1498–1562)*. Tudományos emlékülés, Sárvár, 1998. szeptember 10–11. Szerk.: SÖPTEI István. Sárvár, 1999, Nádasdy Múzeum. 29654.

⁵⁹² Ferenc, István, Flórián, Tamás, László, Erzsébet és Magdolna

⁵⁹³ Apjának, Pálnak egyetlen fiútestvére gyermekként meghalt, leány testvérei Anna, Zrínyi Miklós első felesége és Kata, Homonnai Drugeth György felesége lett. Ferenc egyetlen leánytestvére (Anna Mária) apáca lett.

⁵⁹⁴ Lékán jelentős könyvtárat is gyűjtöttek a XVIII. század elején, Vátszentkúton szervita kolostort alapítottak, amit többek között jelentős könyvadománnyal is támogattak (1764), de a XIX. században a családi központ Nádasdladányra került. Itt alakították ki ő a második világháború végéig legendás gazdagságú ő családi gyűjteményeiket. A háború végén a szovjet csapatok dúlták, majd a magyar kommunista állam államosította a gyűjteményeket, amelyek torzóban több közgyűjtemény anyagát gazdagítják.

⁵⁹⁵ Léka vár ingó javainak 1533-ból való összeírásában már említene könyveket: *Lesestoffe in Westungarn II. Forchtenstein (Fraknó), Eisenstadt (Kismarton), Güns (Kőszeg), Rust (Ruszt)*. Hrsg von Tibor GRÜLL, Katalin KEVEHÁZI, Károly KOKAS, István MONOK, Péter ÖTVÖS, Harald PRICKLER. Szeged, 1996, Scriptorum (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 18/2. ő Burgenländische Forschungen. Sonderband XV.) 2006201.

⁵⁹⁶ A nagyszámú szakirodalom bibliográfiai összefoglalását lásd a legutóbbi Nádasdy Tamás-konferencia kötetében, illetve a Sylvester János bibliográfiában: *Nádasdy Tamás (1498–1562) emlékezete. 500 éve született Magyarország nádora*. Szerk. SÖPTEI István. Sárvár, 1998; *Sylvester János bibliográfia*. Összeáll.: NAGYNÉ PIROSKA Lilla. Bev.: KUNTÁR Lajos. Sárvár–Szombathely, 1987.

m vel d snek, amely a Nádasdy udvart kiemeli a kortárs f r i központok sorából.⁵⁹⁷ A s rvar n l jelent  sebb iskolává v lt a Csepregi Kollégium, amely ugyan 1621-ben, a Bethlen Gáborhoz való csatlakozás miatt a császár katonái által komolyan feld laltatott,⁵⁹⁸ de 1643-ig működött.⁵⁹⁹ Ezen intézmények, az ezekben szolgálatot teljesít  rtelmis gi k természetszer en  g nyelt k a könyvet, amelyek beszerzéséről a f r  és a művelt j sz igazg t k (Pernesizth György, Csányi Ákos, Szentgyörgyi Gábor) gondoskodtak.⁶⁰⁰ Pernesizth György (? 1560) külön is említést érdemel, hiszen hagyatéki összeírásában fennmaradt 62 tételes könyvjegyzéke.⁶⁰¹ Az könyvtárának tartalmi jellemzése  t hisszük  t jó képet adhat a f r , Nádasdy Tamás udvari könyvtáráról is.

Pernesizth könyvtárának tartalmi elemzéséből itt csupán annyit emelnék ki, hogy tipikusan humanista, de már protestáns érdeklődés könyvanyaggal számolhatunk. Az antik auktorok jelent és szerepe több  k miatt lehetséges,  gy a f ur k is ezekből mer t tt k alapvet  rk l ctani ismereteiket. A teológiai könyvanyag (egyházatyák, középkori szerz  k) jelenléte feltehet  en azok humanista kiadásai miatt kerültek nagy számban a magyarors gi udvarokba, de a teológiai  r nyzatok is az átmenet korszakát mutatják. Luther mellett Melanchthon  t els  sorban humanista művei  t és Kálvin is megtalálható. Kozmogr fia  és természetismereti munkák terén nem gazdag a könyvtár, de jelen vannak ezek a művek is. A történeti szakirodalom krónikás, f leg Magyarország és a szomszédos területek történelme. Teljesen hiányoznak a modernnek mondható államelméleti, politikai-filoz fia i munkák, ugyan gy a had , seregvezet si,  r d t si ismeretek, de egy k znemesnek ezek nem is nagyon

⁵⁹⁷ A Nádasdy udvarokról lásd SZAKÁLY Ferenc: *A s rvar i „provinciális humanista k r” és a reformáció kezdetei*. In: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda K lman 80. születésnapjára*. Szerk.: GLATZ Ferenc. Bp., 1993, MTA TTI. 83696.; PÉTER Katalin: *Nádasdy Tamás mecénási tevek nyss g r l*. In: *U   : Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Bp., 1995. (A Ráday Gy tem ny tanulmányai, 8.) 56665.; *K k v r, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 68686. (MONOK István)

⁵⁹⁸ A pusztulást leíró ismeretlen diák versében megemlékezik egy iskolamesterr l, akit a lengyel katonák váltságdíj ellenében engedtek szabadon,  t ezt csak könyvei eladásával tudta megszerezni:   s feje váltsága l n neki nagy somma / F f könyvei mind jut nak pr d r   (a következ  jegyzetben idézett cikkben is közzétette a verset a szerz  ).

⁵⁹⁹ Kiváló összefoglalást  rt a kollégium történetéről, programjáról, személyzetéről ZÁTONYI Sándor: *A reformáció kori Csepregi Kollégium*. Magyar Pedagógia, 91(1991) 364. szám, 2156230.

⁶⁰⁰ A könyvtár jegyzéke nem maradt ránk, de a vásárlásokról szóló iratok egy része igen. V . *Kultúrtörténeti szem lve nyek a N dasdi k 1540–1550-es sz mad sa b l*. Kiad.: KUMOROVICZ L. Bernát, M. KÁLLAI Erzsébet. Munkatárs BELÉNYESY Mária, GÁDORJÁN Alice. Fasc. I II. Bp., 1959. (Történeti és n pr ji füzetek, I.); Z  Sándor: *500 magyar levél a XVI. századból*. Csányi  kos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562. I–II. kötet. Bp., 1996, Magyar Nemzeti Múzeum; MÁLYUSZ Elemér: *A Nádasdy-levéltár magyar levelei 1531–1549*. Levéltári Közlemények, 1923.; ISTVÁNYI Géza: *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása*. Bp., 1934.; PAPP László: *Magyar nyelvű levelek és okiratok a XVI. századból*. Bp., 1964. (Nyelvtudom ny   rtekez sek, 44.)

⁶⁰¹ ADATTár 13/1. 12614.

kellhettek.⁶⁰² A Nádasdy családi könyvtár tartalmilag feltehetően ennél gazdagabb volt. Az orvosi irodalom jelenléte biztosan jelentős lehetett, ugyanis ismerjük a családi levelezésnek gyakorta témát adó egészségi problémákat, valamint azt a tényt, hogy a korabeli Magyarország egyik legelismertebb orvosa, Szegedi Kőrösi Gáspár foglalkozott ezekkel.⁶⁰³

Philipp Melanchthon ajánlotta Nádasdy Tamás figyelmébe Dévai Bíró Mátyást (1500?–1545), aki így az patronátusa alatt tevékenykedett.⁶⁰⁴ Nádasdy támogatta a később legnagyobb hatású kálvinista prédikátorrá vált Melius Juhász Pétert és a krónikás énekszerző Tinódi Sebestyént is, a legismertebb tudós azonban az udvarban Sylvester János (1504?–1552) volt. Munkássága a magyar irodalmi nyelv, a magyar nyelvtan kialakítása terén több évszázadra meghatározta az ezekről a kérdésekről folyó vitákat.⁶⁰⁵ Az 1539-ben alapított nyomda mind a négy ismert kiadványa az őm ve. A nyomdát Johannes Strutius (Strauss), majd Abádi Benedek irányította.⁶⁰⁶ Az első munka a *Grammatica Hungarolatina* volt, majd Nádasdy kérésére III. Pál egy bulláját nyomtatta ki magyarul, ezt követte a Genesis magyar versekben megírt parafrázisa.⁶⁰⁷ Miután ez utóbbi kettőből nem maradt fenn egyetlen példány sem, az első, Magyarországon nyomtatásban magyarul megjelent könyv, Sylvester főm ve, az 1541-es kiadású teljes Újszövetség fordítás.⁶⁰⁸ A kiadást teljes egészében Nádasdy Tamás fedezte.

A nádor kései fia, Nádasdy Ferenc első sorban katonaként ismert a történeti szakirodalomban. A szakirodalom is kiemeli modern hadtudományi ismereteit, seregvezetési műveltségét, ami nem alapulhatott volna kizárólag gyakorlati tapasztalatokon.⁶⁰⁹ A korban

⁶⁰² Vö. MONOK István: *A 16. századi köznemesség műveltségéről*. In: *Nádasdy Tamás (1498–1562) emlékezete. 500 éve született Magyarország nádora*. Szerk.: SÖPTEI István. Sárvár, 1998. 1056115.

⁶⁰³ „Szerelmes Orsikám...” *A Nádasdyak és Szegedi Kőrösi Gáspár levelezése*. Vál., a szöveget gond. és a jegyzeteket írta VIDA Tivadar, az utószó GRYNÆUS Tamás munkája. Bp., 1988, Szépirodalmi Kiadó.

⁶⁰⁴ A terjedelmes szakirodalomról lásd: *Dévai Bíró Mátyás ajánló bibliográfia*. Összeáll.: BARTÓK Ilona. Sárvár, 1989.

⁶⁰⁵ A máig jól használható monográfia (BALÁZS János: *Sylvester János és kora*. Bp., 1959) mellett lásd *Sylvester János bibliográfia*. Összeáll.: NAGYNÉ PIROSKA Lilla. Bev.: KUNTÁR Lajos. Sárvár–Szombathely, 1987, és újabban BARTÓK István tanulmányát: *Sylvester János elrejtett kincsei. Szempontok a Grammatica Hungarolatina új kiadásához*. MKsz, 1998. 3256335.; U : *A Nádasdy-mecenatúra hatása az irodalmi gondolkodásra*. In: *Nádasdy Tamás (1498–1562) emlékezete. 500 éve született Magyarország nádora*. Szerk.: SÖPTEI István. Sárvár, 1998. 1176130.

⁶⁰⁶ Összefoglalóan lásd: V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó. 37640., és V. ECSÉDY Judit: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600*. Bp., 2004, Balassi Kiadó. (Hungariae Typographica, I.) 44652.

⁶⁰⁷ RMNy 39, 47, 49.

⁶⁰⁸ RMNy 49. Az első nyomtatott magyar könyvek Krakkóban (1532 és 1533, Szent Pál leveleinek fordítása Komjáti Benedek-től) és Bécsben (1536, Pesti Gábor négy evangélium-fordítása) jelentek meg.

⁶⁰⁹ NAGY László: *Az erős fekete bég Nádasdy Ferenc*. Bp., 1987, Zrínyi Kiadó. 2356274.; A korszak magyarországi hadtudományi olvasottságáról lásd: DOMOKOS György–HAUSNER Gábor–VESZPRÉMY László: *Eruditio militaris*. Iskolakultúra, 1997/5. 40647. (bibliográfiával)

számos kiadvány jelent meg csatáiról⁶¹⁰ ó ezek feltehetően megvoltak Sárváron ó, Elias Berger udvari történetíró külön kiadványt is szentelt hadi erényeinek.⁶¹¹ A török által is félve tisztelt šfekete bégő sárvári udvartartása nem veszített fényéből az apa, Nádasdy Tamás halála után sem.⁶¹² A fiú részt vett a birtokain zajló teológiai, egyházszerkezési vitákban, így az 1591-es csepregi dispután,⁶¹³ ahol az ágostai és a helvét hitvallás hívei elhatárolták a külön-külön úton való továbbhaladást, a külön egyházmegyéék szervezését. Nádasdy maga a lutheránus egyház oldalán maradt,⁶¹⁴ támogatta a lelkésznek készülő ifjakat tanulmányaikban, akik legalább a neki ajánlott téziszfüzetüket megküldték a patrónus fiúnak.⁶¹⁵ Udvari lelkészének műveiben, olvasottságából az intellektuális horizontjára is következtethetünk, hiszen Magyarai István (?1605) műveinek forrásanyagában támaszkodhatott a sárvári gyűjteményre is.⁶¹⁶ A Nádasdy Ferenc által támogatott nyomda kiadványai ó amelyek minden bizonnyal a családi könyvtárat is gazdagították ó az említett hitvitát, illetve a Pázmány Péter vezette katolizációs törekvések elleni harcot voltak hivatva szolgálni. A nyomdát Johannes Manlius Keresztúron (1599, 1601, 16031605) és Sárváron (1600, 1602) felváltva üzemeltette.⁶¹⁷ A kalendáriumokon kívül lutheránus Agendát (1598),⁶¹⁸ illetve hittételeket (1598)⁶¹⁹ adott ki, természetesen Magyarai István műveit (1602)⁶²⁰ is, továbbá Nádasdy támogatásával a nyomda részt vett a XVI16XVII. század fordulójának késő humanista szellemi mozgalmaiban. Megjelent egy latin-magyar-német szótár (Szikszai Fabricius Balázs, 1602)⁶²¹ és egy sor fordítás kortárs lutheránus teológusoktól: Aegidius Hunnius (Esterházy Tamás, Kürti István, 1602),⁶²² Gottfried Rabe (Fabricius János, 1603),⁶²³ Andreas Osiander (Zvonarics Mihály,

⁶¹⁰ Csak néhány a neki ajánlottak közül: Nicolaus GABELMANN, Padua, 1590 (RMK III. 5502), vagy levelei: RMK III. 5572, 7464, 7465 (Nürnberg, 1596); RMK III. 7482 (Frankfurt am M., 1600)

⁶¹¹ Prága, 1603 (RMK III. 1004)

⁶¹² NAGY László: *Az erős fekete bég Nádasdy Ferenc*. Bp., 1987, Zrínyi Kiadó. 49662.

⁶¹³ A zsinatról lásd: RMNy 653, illetve a külföldi kiadásokat: RMK III. 5517, 5518.

⁶¹⁴ Lásd MAKKAJ László utószavát: MAGYARI István: *Az országokban való sok romlásoknak okairól*. Sajtó alá rend. KATONA Tamás. Bp., 1979, Magyar Helikon.

⁶¹⁵ Zvonarics Imre, Wittenberg, 1601 (RMK III. 983); Czenki Gergely, Wittenberg, 1603 (RMK III. 5677)

⁶¹⁶ Az előző jegyzetben említett Makkai tanulmányon kívül lásd TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: *Az országokban való sok romlásoknak okairól. Forrástanulmány Magyarai István könyvéről*. In: U : *Magyar irodalom – világirodalom*. I. kötet. Bp., 1961. 1506166.; BENCZE Imre: *Magyarai István sárvári prédikátor élete és munkái*. Bp., 1995, Evangélikus Országos Múzeum.

⁶¹⁷ V. ECESEDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó. 72673., V. ECESEDY Judit: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600*. Bp., 2004, Balassi Kiadó (Hungariae Typographica, I.) 1216122.

⁶¹⁸ RMNy 833

⁶¹⁹ RMNy 834

⁶²⁰ RMNy 890, 913

⁶²¹ RMNy 891

⁶²² RMNy 888

⁶²³ RMNy 901

1603).⁶²⁴ Ebben a nyomdában jelent meg továbbá a legtöbb gyászvers és prédikáció a patrónus Nádasdy Ferenc halálakor (1604).⁶²⁵

Halálakor fia, Pál még kiskorú volt, így a család ügyeit az özvegy Báthory Erzsébet intézte.⁶²⁶ Nádasdy végrendeletében a gyermekeit Thurzó György, a későbbi nádor pártfogásába ajánlotta, és ugyancsak számított Kata lányának férje, Homonnai Drugeth György jószándékú figyelmére is. A gyám mindazonáltal a Nádasdy család másik (darabosi) ágából rokon Megyeri Imre lett. A Nádasdy család következő generációja szoros rokoni szálakkal folytatódik majd a Révayakhoz (Pál felesége Révay Judit volt, Kata leánya, Erzsébet pedig Révay László felesége lett), illetve Zrínyi Miklóshoz, aki Pál és Kata testvérét, Annát vette feleségül. A Báthory Erzsébet elleni per ő a többrendbeli gyilkosság, kegyetlenkedés története máig sem tisztázott megnyugtató módon a történeti irodalomban, a fiára, Pálra gyakorolt hatása pedig el sem kerül.

A sárvári könyvtár állományáról sem Nádasdy Pál, sem Nádasdy Ferenc idejéből nem került elő katalógus, a gyarapodást továbbra is csak per analógiát tudjuk jellemezni. Pál élete végéig lutheránus maradt, legbefolyásosabb tanácsadói az egyházkerület két elismert lelkésze, Zvonarics Mihály és Lethenyei István voltak. Befogadója volt külföldi exuláns protestánsoknak is, mint például Wolfgang Mangelburg és Gregor Gerber.⁶²⁷ Nádasdy Pál az említett Lethenyei tanulmányait is támogatta, nem csoda hát, hogy neki ajánlotta megjelent munkáit.⁶²⁸ További négy wittenbergi diák disputációja jelent meg neki vagy özvegyének, Révay Juditnak szóló ajánlással.⁶²⁹ Patrónusa volt a magyarországi késő humanizmus egyik legérdekesebb alakja, Lackner Kristóf soproni polgármester emblémás köteteinek úgy külföldön (Frankfurt am Main, 1617),⁶³⁰ mint itthon a Nádasdyak által fenntartott nyomdában.⁶³¹

Az egykori Manlius-nyomda Nádasdy Ferenc halála (1604) után is (1608–1620) Keresztúron működött, majd 1643-ig Pápán. A nyomdász Farkas Imre volt. Ekkor Pál fia, Nádasdy Ferenc katolizált, így ez az officina támogató nélkül maradt.⁶³² Ez a nyomda adta ki

⁶²⁴ RMNy 902

⁶²⁵ RMNy 910 (Georg Hartlieb), 912 (Nagy Benedek), 913 (Magyar István), 914 (Joannes Ruland), 915 (gyászvers gyűjtemény)

⁶²⁶ Péter Katalin: *A csejtei várúrnő: Báthory Erzsébet*. Bp., 1985, Helikon Kiadó (Labirintus) 11612.

⁶²⁷ Vö. RMNy 1492, illetve 2027.

⁶²⁸ RMNy 1027A, 1028; cf. RMK III. 1611

⁶²⁹ Lossics István (1614, RMK III. 1135), Potyondi István (1614, RMK III. 1140), Galgóczi Miklós (1619, RMK III. 1265), Horváth András (1637, RMK III. 1532, 1533)

⁶³⁰ RMK III. 1189

⁶³¹ RMNy 1133

⁶³² V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó. 1036104.

Nádasdy Pál imádságos könyvét,⁶³³ számos kalendáriumot, lutheránus agendát, ám legjelentősebbnek ítélt kiadványai azok voltak, amelyekkel részt vett a korszak legfontosabb teológiai (úrvacsora, az irénikus teológia) és politikai vitáiban. A vitázó felek lutheránus oldalról Lethenyei István, Zvonarics Imre és Mihály voltak, Kanizsai Pálfi János és Pathai István a kálvinista táborból, továbbá katolikus részről Pázmány Péter esztergomi érsek.⁶³⁴

Nádasdy Ferenc sárvári udvartartásában azt a hagyomány követte, amely dédapjától kezdve kialakult. A lutheránus egyház és intézményeinek támogatása,⁶³⁵ illetve a kortárs humanista irodalom patronálása⁶³⁶ állt már a déspolitikájának homlokterében. Az 1643. évi csepregi zsinaton jelentette be katolizálását,⁶³⁷ ezzel a nyugat-magyarországi terület protestánsai elvesztették legutolsó nagy mecénásukat, hiszen Esterházy Miklós és Batthyány Ádám már korábban hajlott Pázmány Péter térítésére.

A XVII. század közepén az ország vezetésében résztvevő katolikus arisztokraták közötti viták ellenére jól megfigyelhető az a szándék, hogy Magyarországot olyan Habsburg királyságnak mutassák be, amelynek a Habsburgoktól függetlenül kialakult keresztény egyháza, saját szentjei és hitesei vannak. Összefügg ez a saját képeinek kutatásával, azok bemutatásával,⁶³⁸ beleértve azt a roppant érdekes elemet is, amely a finnugor rokonság iránti, nagyon korai érdeklődést jelentette.⁶³⁹ Bajorországi⁶⁴⁰ és római⁶⁴¹ utazása során személyesen is meggyőződhetett a meglátogatott udvarok gyümölcseinek gazdagságáról. 1653-ban Esterházy Pállal együtt vettek részt IV. Ferdinánd koronázási ünnepségein, hazautaztukban számos várost meglátogattak (Freising, Ulm, Passau), és a bajor választófejedelem is fogadta őket Münchenben. A Wittelsbachok már kincs- és régiséggyűjteménye mindkettőjük számára

⁶³³ RMNy 1494

⁶³⁴ RMNy 1059, 1061, 1072, 1091, 1324, 1380, 1560, 1602.

⁶³⁵ RMNy 1637, 1991

⁶³⁶ Külön kiemelendő David Frölich késmárki matematikus és csillagász munkáinak támogatása: RMNy 1680, 1758, 1820

⁶³⁷ RMNy 1990

⁶³⁸ Vö.: *Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból*. A Magyar Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria kiállítása. Magyar Nemzeti Galéria, 1988. március 6- augusztus. A katalógust szerk.: BUZÁSI Enikő. A kiállítást rend.: BUZÁSI Enikő, CENNERNÉ WILHELM B Gizella. Bp., 1988, MNG. tanulmányaival.

⁶³⁹ Vö.: VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy Ferenc*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. F szerk. K. SZEGHY Péter, VIII. köt. Bp., 2008, Balassi Kiadó. 64670.

⁶⁴⁰ Vö.: HORN Ildikó: *Esterházy Pál „Itinerarium in Germaniam 1653”*. *Sic itur ad astra*, 4-5(1989) 263. szám, 21648.; FAZEKAS István: *Paul Esterházy*. In: *Bollwerk Forchtenstein*. Burgenländische Landesausstellung 1993. Burg Forchtenstein 15. Maió31. Oktober 1993. Ausstellungskatalog. Red. von Jakob PERSCHY. Eisenstadt, 1993. 42651.

⁶⁴¹ VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy Ferenc Rómában*. In: *Bitskey-Festschrift 2010* (megjelenés alatt).

mintát jelentett további tevékenységük során. Nádasdy István fiát ennek megfelelően már *Kavalierstourra* küldte 1669-1670-ben.⁶⁴²

Nádasdy udvartartását Pottendorffba helyezte át.⁶⁴³ Itt, és másik Sopron megyei birtokán, Loretomban nyomdát alapított, amelyekben részben a helyi katolikus közösségek (Loretomban a szerviták) szükségleteire adatott ki könyveket, részben saját munkáit.⁶⁴⁴ Az udvar kapcsolatrendszerét lényegesen tágabbá tette, aktív irodalom- és művészetpártoló tevékenységbe kezdett, maga is kiadóvá vált. A legismertebb, általa patronált munka a magyar királyokat gazdag metszetanyaggal és versekkel bemutató *Mausoleum* elször Nürnbergben jelent meg 1664-ben,⁶⁴⁵ majd három év múlva Pottendorffban is.⁶⁴⁶ Számos könyv megjelenését támogatta Amszterdamban, Bécsben és Frankfurt am Mainban, de ezek közül is jelentősebbek a magyar történelemhez kötődő munkák.⁶⁴⁷ Révay Péter magyar koronáról írt, máig jól használható munkája 1659-ben kétszer is megjelent Frankfurtban, mindkét kiadást Nádasdy patronálta.⁶⁴⁸ Szent Lászlóról, a lovagkirályról, a *Miles Marianusról*⁶⁴⁹ két egyetemi disputációt is kiadatott, az egyiket Falusy Miklós (1648),⁶⁵⁰ a másikat Pakay Ferenc (1667) írta.⁶⁵¹

⁶⁴² TOMA Katalin: *Nádasdy István európai tanulmányútja (1669–1670). A Kavalierstour alkalmazása a magyar nevelési gyakorlatban.* In: *Idővel paloták ... Magyar udvari kultúra a 16–17. században.* Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005, Balassi Kiadó. 192-214.

⁶⁴³ A pottendorffi udvar művelődéstörténeti szerepéről a közeljövőben VISKOLCZ Noémitől várható monográfia, mostani jellemzésünkben támaszkodunk az eddig nem publikált eredményeire is: *Nádasdy Ferenc pottendorffi udvara és könyvtára.* Bp., 2011 (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai) 6. kötetben.; *Udvari rendtartásait* (először Pottendorffból, de Sopronkeresztúrból is) lásd *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708.* Sajtó alá rend.: KOLTAI András. Bp., 2001, Osiris Kiadó (Milleniumi magyar történelem) 100-112., 194-198., 214-218.

⁶⁴⁴ SITTE Alfréd: *Gróf Nádasdy Ferenc művei és könyvtára.* MKsz., 1902. 146-158.; BORSA Gedeon: *Nádasdy Ferenc pottendorfi és lorettomi nyomdái (1666–1673).* MKsz., 1975. 202-207.; V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800.* Bp., 1999, Balassi Kiadó. 137-138.

⁶⁴⁵ RMK III. 2254, ETÉNYI Nóra: *A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy Mausoleum.* In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk.: FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György. Bp., 2002, MTA TTI. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek, 2.) 121-137.; *Mausoleum regum et ducum Hungariae. A magyar királyok és hercegek arcképcsarnoka,* facsimile kiadás, bev. VISKOLCZ Noémi, ford. KLEMM László, Bp., 2005. (Amor librorum); VISKOLCZ Noémi: *Újabb adatok a Nádasdy Mausoleumról.* Kultúra és Közösség. Művelődésméltató folyóirat, 2006/1. 75-80.; U : *Ungarische Königsbilder in Nürnberg im 17. Jahrhundert. Ein Rechtsstreit über die Königsbilder des „Mausoleum“.* Ungarn-Jahrbuch, 28(2005-2007), 361-368.

⁶⁴⁶ RMK III. 2397

⁶⁴⁷ A Nádasdy család tagjaival kapcsolatos alkalmi kiadványokat itt nem soroljuk fel.

⁶⁴⁸ RMK III. 2058, 6387; Nádasdy patrónusként való bemutatását lásd: TOMA Katalin: *Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működésének társadalmi, anyagi és szellemi háttere.* Századok, 144(2010) 853-872.

⁶⁴⁹ A Magyarországon, Mária országa-hagyomány a XVII. század második felében éledt újjá, programmá a XVIII. században vált. Vö.: TUSKÉS Gábor-KNAPP Éva: *Esterházy Pál Mária-atlasza.* In: U : *Az egyházi irodalom műfajai a 17–18. században.* Bp., 2002. 106-149., jegyzetekkel. A magyar szent és a magyar hős hagyomány összekapcsolódásáról lásd SZÖRENYI László: *Zrínyi és Vida, avagy a neolatin vergiliusi eposzmodell.* In: U : *Philologia Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról.* Bp., 2002, Kortárs Kiadó. 81-90.

⁶⁵⁰ RMK III. 1694

⁶⁵¹ RMK III. 2384

1670. szeptember 3-án Nádasdy Ferencet letartóztatták a császár elleni összeesküvés vádjával, 1671. április 30-án kivégezték Bécsben.⁶⁵² Könyvtára ekkor már egyik legnagyobb magángyűjtemény volt Magyarországon. Sitte Alfréd is említi,⁶⁵³ hogy a könyvek értéke megközelítette a 10 ezer aranyforintot. Mikulich Sándor 1080 könyvének lefoglalásakor 4126 rajnai aranyat említene az összeíró hivatalnokok,⁶⁵⁴ így a Nádasdy-könyvtár nagyságát nyugodtan becsülhetjük 2500 kötetre, vagyis hasonló lehetett Istvánffy Miklós bibliotékájához.⁶⁵⁵ A könyvtárat rendezett állapotban, külön teremben helyezték el a kastélyban, a könyvtári rendet valószínűleg egy külön erre a célra alkalmazott személy alakította ki. Kellott lennie teljes katalógusnak is, de ez még nem került el.

A fej- és jószágvesztésre ítélt főúrnak ezt a gazdag pottendorffi könyvtárát többen szerették volna megkaparintani. Először a császári könyvtár számára válogattak belőle, de a könyvek végül csak 1678-ban kerültek a bécsi könyvtárba.⁶⁵⁶ Egy másik rész Johann Paul Hoher von Hahenburg und Hohenkrähen (1616-1683) udvari főkancellár vagyonát gyarapította, míg a maradékot a lorettomi szervita rendház kapta. Ebből az anyagból a császár könyvtára számára további könyveket választottak ki 1678-ban, ezeket is Bécsbe szállították.⁶⁵⁷ A császári könyvtárba került könyvek egy részét fiának később sikerült visszaszereznie, s 1722-ben már több mint 500 könyve volt.⁶⁵⁸ Ezt a gyűjteményt azonban maga a lékai ágostonos kolostorra hagyta. Amikor II. József rendelete alapján mindkét rendházat, a Lorettom, Léka és feloszlatták, a könyvek egy része 1787-ben a budapesti Egyetemi Könyvtárba került, nagyobb részük azonban szétszóródott. Ez lett a sorsa a vátszentkúti szervita kolostor könyvtárának is, amelyet Nádasdy Imre 1764-es könyvadománya tett tényleges bibliotékává. Az Österreichische Nationalbibliothek régi állományának duplumait is többször válogatták és értékesítették, így a több mint ezerkötetes pottendorffi Nádasdy-könyvtár szétszóródott, eddig csupán 400 könyv került el. Miután

⁶⁵² A kivégzésről, az eljárás indoklásáról Európa legtöbb nyelvén jelent meg kortárs híradás. Vö.: *Síralmas jajt érdemlő játék. Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi-mozgalomról*. Szerk., utószó: HARGITTAY Emil. Piliscsaba, 1997; *A Wesselényi-összeesküvés. Beszámoló a perről és a kivégzésekről (Bécs, 1671)*. Hasonmás. Szerk. W. SALGÓ Ágnes, tanulmány G. ETÉNYI Nóra. Bp., 2005, Helikon Kiadó, OSZK. (Magyar Helikon)

⁶⁵³ SITTE Alfréd: *Gróf Nádasdy Ferenc művei és könyvtára*. MKSz, 1902. 149.

⁶⁵⁴ ADATTÁR 11. 541.

⁶⁵⁵ Lásd kötetünk Istvánffy-ról szóló részét.

⁶⁵⁶ ADATTÁR 13/2. 73680., 1016106.

⁶⁵⁷ ADATTÁR 13/4. 1146128.

⁶⁵⁸ HORVÁTH József: *A nádasdy gróf Nádasdy család nádasy-ladányi elsőszülöttségi könyvtárának története és ismertetése*. Bp., 1889. 8. még egy könyvösszeírást is említ, de nem akadtunk a nyomára.

Viskolcz Noémit I a könyvtár anyagának egy alapos elemzése várható, itt most csak az általunk legfontosabbakat emelnénk ki.⁶⁵⁹

A könyvtár eredeti rendjét csupán a Bécs számára kiválogatott anyag jegyzékéből ismerjük.⁶⁶⁰ Viskolcz Noémi legutóbb idézett tanulmányában külön kitért arra, hogy feltűnően részletes a teológiai anyag szétválogatása, míg a világi tematika, szakbeosztását tekintve nem tekinthető modernnek. Azt azonban nem tudjuk, hogy melyik szakban hány könyv volt. Elképzelhető, hogy az egyéb gyűjtő tevékenységben, kulturális szervező munkában korszerű Nádasydnyak a világi tematikájú szakokban volt több könyve, csupán az alkalmazottja lehetett teológiát végzett egyén. A többször idézett szakrend ugyanis a következő: I. *Scripturistae*, II. *Sancti Patres*, III. *Concionatores*, IV. *Controversistae*, V. *Humanistae*, VI. *Theologi Speculatives*, VII. *Juristae*, VIII. *Medici*, IX. *Philosophi, Politici, Mathematici*, X. *Historici profani*, XI. *Historici ecclesiastici*. Érdekes, hogy a politikaelméletet filozófiának tekinti, és Zrínyivel ellentétben nem önálló ismereti területnek. Csak emlékeztetül, a Zrínyi-könyvtár rendje a következő: I. *Historici antiqui Romani et alii*; II. *Historici omnis generis et nationis mixtim*; III. *Historici Pannoniae et Orientalium*; IV. *Politici*; V. *Militares*; VI. *Geographi et Cosmographi*; VII. *Poetae Latini*; VIII. *Poetae Itali*; IX. *Scholastici*; X. *Domesticae, Oeconomicae*; XI. *Miscellanei*.⁶⁶¹

A teológia valóban napra készen áll előttünk, hiszen a Peter Lambeck által a császári udvar számára kieszdezt rész mellett tételesen ismerjük a lorettomi szerviták válogatását is. Ismeretes, hogy a XVII. századi francia patrisztikai és bibliai filológiai kutatások nagy eredményeképpen a század közepén elkészült az egyházatyák műveinek új kritikai kiadása, és a *Biblia Regia* sorozat. Ezeket áruk miatt csak kevesek tudták megvásárolni. Az ifjú Rákóczi Zsigmond is csak akkor szánta rá magát, amikor a Váradi Biblia kiadását kezdték el készíteni, és szükség volt az új fordítási megoldások ismeretére.⁶⁶² Protestáns teológia viszont nincsen ebben az anyagban, vagyis ha Nádasy örökölt is ilyen könyveket, akkor azokat nem kívánta senki magával vinni, legalábbis az, aki az elvitt könyvekről jegyzéket is készített.

⁶⁵⁹ VISKOLCZ Noémi ez évben fejezi be a könyvtár rekonstrukcióját, így az udvar életére vonatkozó dokumentációval együtt adjuk közre *A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai* sorozatunkban. A könyvtárat külön jellemezte: VISKOLCZ Noémi: *Nádasy III. Ferenc gyűjteményei*. Századok, 144(2010) 8736894.

⁶⁶⁰ ADATTÁR 13/2. 73680.

⁶⁶¹ Vö.: BIBL. ZRINIANA 1991. 38., illetve e kötet Zrínyi fejezetével.

⁶⁶² SZOMBATHI János: *Historia scholae reformatae Sárospatakiensis*. Sárospatak, 1860. 86.; SZINYEI Gerzson: *A Sárospataki Református Kollégium története*. Sárospatak, 1884. 6.; HARSÁNYI István: *I. Rákóczi György sárospataki bibliája*. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 6(1912) 2506256. (itt: 251.); KKK I. MONOK 1996. 186. (Nr. 685.); MONOK István-HAPÁK József (fotó): *A bibliás Rákócziak*. Bp., 2006, Kossuth Kiadó. 85.

A *Humanistae* szak veretes, de inkább a XVIóXVII. század fordulóján számított modernnek. Két tétel külön említésre érdemes, egy arab, és egy chaldeus kézirat,⁶⁶³ továbbá VIII. Orbán pápa verseskönyve, amely Zrínyinek a szerz ajánlásával, és persze a *Poetae Latini* szakba sorolva volt meg Csáktornyán.⁶⁶⁴

A jogi és orvosi könyvek közt nem említhetünk semmi különlegeset, látszik a módszeres gyjtés, a XVI. századi kiadásoknak a XVII. századiakkal való követése, ám benyomás szinten rögzíthet , hogy megvett, illetve megvetetett mindent, amir l hallott. Végére igaz ez a megállapítás a többi szakcsoportokra is, mégis imponáló, ahogy egy-egy szerz összes m ve felt ník a magyar f úr könyvespolcain. Claudius Salmasius, vagy a magyar f papokkal is kapcsolatot tartó jezsuita polihisztor, Athanasius Kircher. Külön felhívnám a figyelmet Giovanni Battista Riccioli *Geographia et hydrographia reformata* cím modern könyvére, ami jól egészíti ki Kircher hidrográfiai munkáit.⁶⁶⁵

A világi történelem már izgalmasabb tételeket is mutat. A *De agrorum Conditionibus et constitutionibus limitum...* megjelölés ugyan els ránézésre a modern gazdálkodáshoz szükséges ismertekkel kecsegtet, ám Andreas Turnebus Párizsban 1554-ben jelentette meg. Igaz, alapvet szövegek, valóban használható a gyakorlatban is. Nádasdy kapcsolata a németalföldi Johannes Blaeu-vel,⁶⁶⁶ és az antwerpeni nyomdászcsaláddal, a Moretusokkal ismert a szakirodalomból.⁶⁶⁷ Blaeu neki ajánlotta az 1664-ben kiadott új Magyarország térképét,⁶⁶⁸ de *Atlas maiorja* is eljutott az országbíró udvarába.⁶⁶⁹ Az antwerpeni kiadványok jelenléte pedig nyilvánvaló a gy jteményben, velük könyvesboltot is akart nyittatni Bécsben. Nádasdy térképgy jteménye feltehetően a hiányos jegyzékeken túlmutatóan is kiváló lehetett, és az is bizonyos, hogy bibliofil ízléssel szerzett meg magának nagyobb, metszetben gazdag albumokat. Az egyik legismertebb ezek közül a század közepén megjelent, Európa országait bemutató Matthias Merian sorozata. Merian másik kézikönyvének, a *Theatrum Europaeum*nak nyolc kötete is ott volt Pottendorfban. Ezen túlmen en számos, különböző országokat és városokat bemutató album t ník fel a könyvjegyzékeken. A történeti anyag nyilván gazdag volt Bécsben, mert Lambeck keveset választott közülük. A magyar

⁶⁶³ Viskolcz Noémi megtalálta a kiadott Lambeck-féle szakokból válogatott anyag jegyzékének egy másolatát, amelyen e tételek mellett már az ősadestő megjegyzés található, vagyis valaki magához vette ezeket.

⁶⁶⁴ BIBL. ZRINIANA 1991. Nr. 260.

⁶⁶⁵ Bologna, 1661, Vittorio Benacci

⁶⁶⁶ Vö.: FALLENBÜCHL Zoltán: *A Blaeu-térképfőficina atlaszkiadásai és magyar vonatkozásai*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978. Bp., 1980. 3436405. Nádasdyról: 3866386.

⁶⁶⁷ VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy Ferenc*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. F szerk.: K SZEGHY Péter, VIII. köt. Bp., 2008, Balassi Kiadó. 64670.

⁶⁶⁸ *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK borítóján is ez szerepel, leírása a 83. oldalon Nr. 18.

⁶⁶⁹ Ugyanott 82. Nr. 17.

historikusok azért rendre feltették (Bonfini, Istvánffy, Ráttkay), ám a *Turcica* anyag meglehetősen sporadikusan említődik. Abban azért biztosak lehetünk, hogy ez a két ismeretterület, kiegészülve a környező országok történetével, illetve a hazai egyházszerkezési kiadványokkal, részét képezték az állománynak.

A levéltári források és a meglévő könyvek alapján elének tároló könyvtárak nyelvi összetétele is eltér Zrínyi Miklósétól. A modern nyelvek közül Nádasdy a németet tudhatta a legjobban, de volt kevés olasz és francia könyve is. A ma is kézbevehető könyvei azt bizonyítják, hogy nem volt jegyzetelő olvasó, könyveiben kevés nyomot hagyott. Tulajdonosi bejegyzése sem mindben szerepel. Viskolcz Noémi azonosította könyvkötőjét, a Jakob Kobiz nevű bécsi helyi mestert, aki könyvtárának egységes arculatát igyekezett kialakítani.

Bibliofil szándékát nyomtatott *ex libris*-e is sejteti. A szakirodalomban lezajlott egy vita arról, hogy a Nádasdy Ferenc címerét ábrázoló, könyvbe beragasztott önálló rézmetszetes lapok közül melyik mondható *ex libris*-nek, és melyik nem. Varjú Elemér hívta fel a figyelmet Nádasdy *ex libris*-ére 1895-ben.⁶⁷⁰ Felbukkant ugyanakkor egy másik rézmetszetes lap is, Béli Mátyás *Apparatus*-ában, magától értetődően később beragasztva,⁶⁷¹ amelyet a szakírók ugyancsak *ex libris*-nek neveztek.⁶⁷² Viskolcz Noémi fedezte fel, hogy a metszet Laurentius Chrysogonus *Mundus Marianus* (Bécs, 1646) című, Nádasdy Ferencnek ajánlott könyvéhez készült, és sehol nem fordul elő tulajdonjegyként.⁶⁷³ A könyvszeretete mellé helyezve hatalmas festménygyűjteményét⁶⁷⁴ és kincstárát,⁶⁷⁵ talán kimondhatjuk, hogy az első olyan magyar gyűjtemény⁶⁷⁶ volt, amelynek kialakításában a kincsképzési ó nem csupán olvasási és használati ó szándék is szerepet játszott. Azt hiszem, könyvekhez való viszonyát az említett *Mundus Marianus* kiadásban megjelent metszet jelmondata (remélem, maga választotta ezt) szerint maga mondja el a legkifejezettebben: *Quae sursum sunt sapere, sapientia est.*

⁶⁷⁰ VARJÚ Elemér: *Magyar könyvgyűjtők ex libris-ei*. MKsz, 1895. 1936204. (ebben Nádasdy 201.)

⁶⁷¹ Posonii, 1735 (OSZK 502.040)

⁶⁷² BORSA Gedeon: *Korai széles lapszerű kiadványok Magyarországon*. MKsz, 1981. 1386144. (Nádasdyról 140.); *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK borítóján is ez szerepel, leírása a 85. oldalon Nr. 26.

⁶⁷³ Vagyis nem jogos *ex libris*-nek nevezni. Vö.: VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy III. Ferenc gyűjteményei*. Századok, 144(2010) 8936894. (a metszetről: 889.).

⁶⁷⁴ BUZÁSI Enikő: *Nádasdy Ferenc országbíró rezidenciáinak festészeti berendezéséről. Számok és következtetések*. Századok, 144(2010) 8956932.

⁶⁷⁵ KISS Erika: *Nádasdy Ferenc tárházai és kincsei*. Századok, 144(2010) 9336968.

⁶⁷⁶ Vö.: SINKÓ Katalin-VISKOLCZ Noémi: *Műgyűjtemény*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. VII. kötet. F. szerk.: K. SZEGHY Péter. Bp., 2007, Balassi Kiadó. 4806490.

A Esterházy könyvtárak Lakompakon, Fraknón és Kismartonban⁶⁷⁷

Galántai Esterházy Ferenc (1533ó1604) a magyarországi lutheránus egyház egyik f támaszának számító Illésházy családból n sült (Zsófia). Fiuk, Esterházy Miklós (1582ó1645) gyorsan emelte fel családját a köznemesi sorból, apjától számos pozitív tulajdonságot örökölhettek, valamint a kultúra fontosságának tudását is.⁶⁷⁸ 1610-ben katolizált. *Homo novus* a f rendek közt: 1613-ban báró, 1626-ban gróf, az Aranygyapjas-rend lovagja. Házasságaival, tehetségével óriási vagyonokat szerzett, 1625-ben a rendek az ország nádorává választották. Els felesége (1612) Dersffy Orsolya (1583ó1619) volt, t le született els ként a fiatalon elhunyt István (1626ó1641). Második házasságát 1624-ben kötötte, Nyáry Krisztinát (1604ó1640) vezette oltárhoz. László fiuk (1626ó1652) a vezekényi csatában veszett oda három, más oldalági Esterházy fiúval együtt. Esterházy Pál (1635ó1713) így fiatal családf ként nem kis feladatot vállalt magára. is kétszer n sült, el ször 1652-ben Esterházy Orsolyát (1641ó1682), István bátyja egyetlen leányát vette el, majd 1682-ben Thököly Évát (1659ó1716). 1681-ben lett nádor, 1687-ben pedig hercegi rangot kapott, 1712-t l ezt a rangot családja örökölhette is. Unokahúgától, Orsolyától született fiai közül László Ignác (1662ó1689) még nem (amúgy is pap lett), de Mihály (1671ó1721) már viselhette ezt a címet csakúgy, mint Thököly Éva gyermeke, József (1688ó1721). A hercegi ágon a XVIII. században a könyvtár- és a m vel dés történetében jelent s Esterházyak közül csak Pál Antalt (1711ó1762) és Miklóst (1714ó1790) említjük meg.⁶⁷⁹

Esterházy Ferenc gyermekei többféle pályát futottak be. Tamás fia (1570ó1616) evangélikus lelkész lett Nagymagyarón.⁶⁸⁰ Apja, mielőtt protestáns lett, Verancsics Antal

⁶⁷⁷ A könyvtár történetének összefoglalásaként lásd: Theresia GABRIEL: *Die fürstliche Esterházyische Bibliothek. Zeugnis einer bewegten Vergangenheit*. In: *Forscher-Gestalter-Vermittler. Festschrift für Gerald Schlag*. Hrsg. von Wolfgang GÜRTLER, Gerhard J. WINKLER. Eisenstadt, 2001, Burgenländische Landesmuseum. 119ó130.; Stefan KÖRNER: *A Bibliotheca Esterházyana*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500-1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK 105ó129.; MONOK István: *Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai*. – Theresia GABRIEL: *Egy mozgalmas múlt tanúja, a herceg Esterházy könyvtár*. In: *Arisztokrácia, művészetek, mecenatúra: az Esterházy-család*. Szerk.: CZOMA László. Keszthely, 2007, Helikon Kastélymúzeum. 76ó90, 91ó101. Elkészültünk az Esterházy-könyvtár rekonstrukciós munkáival, így remélhet an a nem távoli jövőben közreadjuk *A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai* sorozatunkban (MONOK István, ZVARA Edina).

⁶⁷⁸ CSAPODI Csaba: *Esterházy Miklós nádor, 1583–1645*. IóIII. kötet. Bp., 1942. (Magyar életrajzok)

⁶⁷⁹ A család történetével könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik. Itt csak egy genealógiai szempontból fontos munkát és m vel déstörténeti szerepük új értékelését tartalmazó szócikket hivatkozunk: ESZTERHÁZY János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*. Kézirat gyanánt kiad. herceg Eszterházy Miklós. Bp., 1901, Athenaeum; ehhez lásd még: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/esterhazy1.html>> [2010. szeptember 9.]; Lásd még az Esterházy-szócikkeket a Magyar M vel déstörténeti Lexikon (F szerk.: K. SZEGHY Péter) II. kötetében: 407ó427. (APRÓ Piroska, KÜNSTLERNÉ VIRÁG Éva, K. SZEGHY Péter, KISS Erika, MONOK István, DOMOKOS Mária)

⁶⁸⁰ ZOVÁNYI Jen : *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. jav. és b v. kiad. Szerk.: LADÁNYI Sándor. Bp., 1977. 182.

(150461573) esztergomi érsek, történetíró udvartartásához tartozott. Az ott töltött évek nem múltak el hatástalanul. Arról, hogy otthonukban a könyveknek megvolt a megfelelő szerepe, leányának, *Esterházy Zsófiának* könyvek iránti vonzalmából is következtethetünk.⁶⁸¹ Két könyvét ismerjük, mindkettőt Révay Mártonnal (1630) való házassága előtt vette. Isocrates összes művei, és Josephus Flavius zsidó történeti munkája nem tipikusan neki olvasmány, nem is tudjuk, milyen indíttatásból ragaszkodott éppen ezekhez. Bejegyzései a kötetekben azonban arra utalnak, hogy bibliofil komolysággal nyúlt (az egyébként szép wittenbergi kötésben lévő) könyvhöz: *Ex libris Comitissae Sophiae Ludovicae Amaliae Wilhelminae Crescentiae Esterházy de Galántha*. A teljes névvel történő bejegyzés jelzi számomra azt a komolyságot, amelyre utaltam. Könyveit fia, Révay László örökölte, róla a Révay családról írt fejezetben írok többet.

Esterházy Miklós nádor írott életműve főként politikai tervezetei alapján olvasott szerzőnek mondható.⁶⁸² 1620 körül a lakompaki kastélyban rendezte be lakhelyét, ahol fiát, Istvánt neveltette, és itt volt könyvtára is, jóllehet ennek állományáról nincsen korabeli katalógusunk. Politikai nézeteiről⁶⁸³ tanúskodó hivatali felterjesztései, illetve levelezése azt engedeli sejtetni, hogy az az olvasmányanyag, amelyet Zrínyi Miklós,⁶⁸⁴ vagy Pázmány Miklós⁶⁸⁵ könyvtárainak elemzésekor mint a modern állam- és politikaelméleti irodalomként jellemezhetünk, előtte sem volt ismeretlen. Ezek az államelméleti munkák egész Európában a modern politikai gondolkodás alapvetésének számítottak.⁶⁸⁶ Lakompakon a fiatal főúr jezsuitákat is befogadott udvarába, akik a fia nevelésében is részt vettek és a birtokokon is tevékenykedtek.⁶⁸⁷

⁶⁸¹ SOLTÉSZ Zoltánné: *Révay Mártonné Esterházy Zsófia Isocrates-kötetének kötése és későbbi possessorai*. MKSz, 1995. 1316141.

⁶⁸² Vö.: *Galantai Gróf Esterházy Miklós munkái eredeti kéziratok és kiadások után, a szerző életrajzával*. Kiad.: TOLDY Ferenc. Pest, 1852, Emich és Eisenfels; *Galantai Gróf Esterházy Miklós munkái*. Kiad.: TOLDY Ferenc. Pest, 1853, Edelman; *Esterházy Miklós nádor iratai. I. Kormányzattörténeti iratok. Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka (1640 december–1643 március)*. Szerk.: HAJNAL István. Bp., 1930, Esterházy Pál herceg kiadása. Vö. még: BITSKEY István: *Esterházy Miklós, a hitvitázó nádor*. In: *U : Eszmék, művek, hagyományok. Tanulmányok a magyar reneszánsz és barokk irodalomról*. Debrecen, 1996, KLTE (Csokonai könyvtár, 7.) 2046218.

⁶⁸³ Erről lásd PÉTER Katalin kismonográfiáját: *Esterházy Miklós*. Bp., 1985, Gondolat. (Magyar história)

⁶⁸⁴ *A Bibliotheca Zriniana története és állománya. – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana*. Írták és összeáll.: HAUSNER Gábor, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, ORLOVSZKY Géza. Szerk.: KLANICZAY Tibor. Bp., 1991, Argumentum Kiadó/Zrínyi Kiadó. (Zrínyi Könyvtár, 4.)

⁶⁸⁵ ADATTÁR 13/2. 43652.; ÖTVÖS Péter: *Pázmány Miklós gróf könyvei*. In: *Klaniczay-émlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*. Szerk.: JANKOVICS József. Bp., 1994, Balassi Kiadó. 3446364.

⁶⁸⁶ KLANICZAY Tibor: *Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi műveiben*. In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században*. Szerk.: VARIAS Béla. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó. (Memoria Saeculorum Hungariae, 5.) 3376400.

⁶⁸⁷ Vö.: ZIMÁNYI Vera: *Die Hofhaltung und Lebensweise der Esterházy im XVII. Jahrhundert*. In: *Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum*. Symposium im Rahmen der 8. Schlaininger Gespräche vom 20623. September 1995 auf Burg Schlaining. Red. von Rudolf KROPF, Gerard SCHLAG.

Levéltári dokumentumok ismertsége hiányában könyvtártörténeti összefoglalónkban nehéz lenne szétválasztani a lakompaki és a fraknói könyvtárra vonatkozó adatokat, de törekszünk arra, hogy ebből a szempontból is értékeljük a sporadikus információkat. Esterházy Miklós 1622-ben szerezte⁶⁸⁸ meg Fraknó és Kismarton uradalmait. Nem tudni, pontosan mikortól helyezte Fraknóba udvartartását, de az 1630-as években már rendre itt fogadta a magyarországi politikai élet irányítóit. Feltehetően ekkortájt vitette át a könyvtárat is Lakompakról, bár az is feltehető, hogy fia élete végéig, 1641-ig, vagy menyee, Thurzó Erzsébet (1621-1642) haláláig nem került erre sor.

Esterházy Miklós lakompaki udvartartási irataiból (1627) kiderül,⁶⁸⁹ hogy: *Mindennap ebéd előtt... azoknak, akiknek e képesség birtokukban van, legalább egy órán keresztül olvasniuk kell; egy történetet vagy más könyvet, amit az úr [Esterházy Miklós] a kezükbe ad; ezen túlmenően e foglalatosságot az ebédet követő egy vagy két órában is gyakorolniuk kell.*⁶⁹⁰ Itteni könyvtárának nem maradt ránk összeírása, néhány olvasmányát azonban tulajdonosi bejegyzések alapján azonosítottuk. Az említett, feltételezett olvasmányokon túl maradhettek nála testvére könyvtárának darabjai is. Theresia Gabriel, és rá hivatkozva Stefan Körner ugyanis felteszi, hogy testvére, Nebojszai Esterházy Tamás (1570-1615 k.) könyvtárából származna a ma Kismartonban és Moszkvában őrzött Erasmus-, Luther- és Melanchthon-kiadványok egy része, ám ennek írásos nyomát a korban nem leltük. Esterházy Tamás Wittenbergben tanult (1591-1595), itteni *album amicorum*ának Georgette de Montenay emblémás könyvét használta, amely ma Zágrábban a Bibliotheca Zriniana különgyűjtemény része.⁶⁹¹ Könyvei ma nincsenek Esterházy-tulajdonban, bár valóban elképzelhetjük, hogy wittenbergi tanárának, Aegidius Hunniusnak a meglévő munkái tőle származnak. Kürti Istvánnal az ő munkáját fordították magyarra *Articulus de ecclesia vera et hujus capite Christo* (Frankfurt am Main, 1596) című munkáját, s azt Illésházy Istvánné

Eisenstadt, 1998, Burgenländisches Landesmuseum Eisenstadt, (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 98.) 257-276.

⁶⁸⁸ PÉTER Katalin: *Miklós (Nikolaus) Esterházy*. In: *Bollwerk Forchtenstein*. Burgenländische Landesausstellung 1993. Burg Forchtenstein 15. Mai ó 31. Oktober 1993. Ausstellungskatalog. Red. von Jakob PERSCHY. Eisenstadt, 1993. 36-41. (itt: 37.)

⁶⁸⁹ KOVÁCS József: *Adelige Höfe, hochadelige Hofhaltungen, Nikolaus Esterházy's Hofhaltung*. In: *Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum*. Symposium im Rahmen der 8. Schlaininger Gespräche vom 20-23. September 1995 auf Burg Schlaining. Red. von Rudolf KROPF, Gerard SCHLAG. Eisenstadt, 1998, Burgenländisches Landesmuseum Eisenstadt, (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 98.) 125-135.

⁶⁹⁰ DÖRY Ferenc: *Gróf Esterházy Miklós nádor udvari rendtartása*. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 8(1901) Nr. 4. 224-230. KOVÁCS József László: *Esterházy Miklós udvara és a nyugat-magyarországi reneszánsz*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk.: VÁRKONYI Ágnes. Bp., 1978, Gondolat Kiadó. 184-187.; A rendtartás szövege: *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617-1708*. Sajtó alá rend.: KOLTAI András. Bp., 2001, Osiris Kiadó (Milleniumi magyar történelem) 80-89.

⁶⁹¹ NSK R 3322, BIBL. ZRINIANA 1991. 282. Nr. 309.

Pálffy Katalinnak ajánlotta. A terjedelmes m *Az igaz anyaszentegyházról és ennek fejről, a Krisztusról* címmel Illésházy István költségén 1602-ben Sárváron jelent meg.⁶⁹² Ne feledjük, Tamás anyja Illésházy lány volt.

Lakompakon lehettek azok a könyvek is, amelyekben Oláh Miklós tulajdonjegye szerepel. Lakompak ugyanis Esterházy Miklós első feleségének, Dersffy Orsolyának (1583ó 1619) öröksége volt. Dersffy Orsolya szülei Szerdahelyi Dersffy Ferenc és Császár Orsolya (Ä 1593) voltak, Lakompakot a feleség hozta a házasságba, méghozzá apai örökségb l. Apja pedig Oláh Miklós unokaöccse, Oláh-Császár Miklós (Ä 1574 el tt) volt. Könnyen elképzelhet , hogy Oláh Miklós érseknek az unokaöccsére hagyott könyvei is ebben a kastélyban voltak elhelyezve.⁶⁹³

Mivel Esterházy birtokainak lakossága nagyrészt protestáns volt, er teljes rekatolizációba kezdett. Ennek részeként kerülhetett udvari könyvtárába több protestáns lelkész könyvgy jteményének egy része, ahogy ezt a ma is meglév könyvek tulajdonosi bejegyzései igazolják. A ma is (Kismartonban és Moszkvában⁶⁹⁴) meglév könyvek kézírásos bejegyzéseib l ez a történet látszólag könnyen dokumentálható. Valóban, az írott tények igazolják, hogy ez és ez a kötet egykoron a valamelyik faluban szolgáló protestáns lelkészé, tanítóé volt. Hogyan kerültek ezek a könyvek Esterházyhoz? A földesúré volt a falu vagy annak része, sokszor a parókia épülete vagy az iskolaként használt ház is. A templom tulajdonjoga ennél bonyolultabb volt, de most a könyvtárak kapcsán kevésbé érdekes (a protestáns templomokban ugyanis ritkán alakítottak ki könyvtárat, az énekeskönyveken és a bibliákon kívül csak akkor lehettek ott a napi vallásgyakorlat, a katekizáció könyvei, ha

⁶⁹² RMNy 888.

⁶⁹³ A könyvtár történetére vonatkozó ismereteket összefoglalta, illetve a Johann Harich-féle katalógusban szerepl megjegyzések alapján Oláh ismert könyveit jegyzékbe foglalta SZELESTEI NAGY László: *Oláh Miklós könyvtáráról*. In: *Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós*, Az 1993. január 9ó10-i kolozvári megemlékezés anyagából. Szerk.: MÓZES Huba. Bp., 1993, Szent István Társulat. 51ó69. ó Az közleménye után jelent meg: SOLTÉSZ, Elisabeth: *Die Einbände eines Buches des Graner Erzbischofs Miklós Oláh und eines slawischen druckes des Primus Truber*. Gutenberg-Jahrbuch, 1995. 240ó246.; SOLTÉSZ Zoltánné: *Neves possessorok újabban felismert kötetei*. MKsz, 112(1996) 451ó460.; TIBOLD Gábor Attila: *A Pannonhalmi Könyvtár története. Különös tekintettel annak fejlődésére 1802-től napjainkig*. Sajtó alá rend.: SOMORJAI Ádám. Pannonhalma, 1999, Bencés Kiadó. (Pannonhalmi Füzetek, 45.) 117.; *Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur – Generálny katalóg tlaci 16. storocia zachovaných na území Slovenska*. IX. Livia FÁBRYOVÁ: *Opera impressa saeculi XVI, quae in Bibliotheca Dioecisiana Nitriae asservantur – Tlace 16. storocia v Diecéznej knižnici v Nitre*. Martin, 2000, Slovenská Národná Knifnica. Nr. 232.; BODA Miklós: *A Trident-elótti egyházvédő irodalom jelentős képviselőjének műve Oláh Miklós könyvtárában*. In: U : *Stúdium és literatúra. Művelődéstörténeti tanulmányok*. Pécs, 2002. (Pécsi Tudománytár) 143ó145.; MONOK István: *Adalékok az Esterházy-könyvtár kialakulásának történetéhez. A Moszkvában őrzött könyvek vizsgálatának tanulságai*. In: *Tanulmányok Bitskey István 70. születésnapjára*. Szerk.: FAZAKAS Gergely. Debrecen, 2010. (el készületben).

⁶⁹⁴ *Knyigi iz zbornyia knyazej Esztergazi v moszkovskih bibliotekah. – Bücher aus der Sammlung der Fürsten Esterházy in Moskau Bibliotheken*. Katalog. Der Katalog wurde geschafft von: Karina A. DMITRIJEVA, Nikolaj N. SUBKOV et alii. Moszkva, 2007. ó sajnos nem készült el a tulajdonosi bejegyzések mutatója, így elég nehezen használható a kötet.

helyileg is ott tartották az ilyen foglalkozásokat. Ha a földesúr vallást váltott, mint Esterházy esetében, aki 1610-ben katolikus lett),⁶⁹⁵ akkor a protestáns lelkésznek ki kellett költöznie a parókiáról, hiszen oda egy katolikus pap került, az iskolamester meg vagy megmaradt a faluban és maga is katolizált, vagy elment. Az iskola épületét a katolikus egyház használhatta, többször letelepült egy-egy szerzetesrend is, és beköltöztek az épületbe. Ez a változás azonban nem magyarázza azt, hogy miért maradtak az épületben a könyvek, illetve azokat miként gy jtötték be a terület tulajdonosának központjába, könyvtárába. Ismerünk olyan példát, amikor az iskola könyvtára is a földesúré volt, és a vallás megváltozásakor az épületben maradt. Németújváron Batthyány Ádám katolizálásakor (1629) állt el ez a helyzet, így a könyvtár a beköltöz ferencesek kezelésébe került (akik meg rizték a gy jteményt).⁶⁹⁶ Ekkor sem világos, hogy az ott tanító protestáns személyek magánkönyvtára miként és miért maradt ott (lásd a Beythe család tagjainak könyveit). Ennek a németújvári könyvállománynak a vizsgálata érdekes adalékokkal szolgált annak a mechanizmusnak a felismeréséhez, hogy a falvakban volt protestáns könyvek hogyan kerültek ez utóbbi esetben éppen a ferences rendi könyvtárba. Számos könyvben ugyanis több helyr l származó protestáns bejegyzések is vannak, vagyis a könyvek Németújváron kívül a Batthyány-birtokokon a rekatolizálás (1629) után is használatban voltak. Ez a jelenség azt mutatja, hogy (1) az iskola könyvtárából kölcsönvettek könyveket a birtokokon szolgáló lelkészek, illetve azt, hogy (2) egymásnak is kölcsönadták könyveiket. A kölcsönzött könyv azután vagy visszakerült tulajdonosához, vagy nem. Ha más földesúr birtokára került a kötet, az is el fordult, hogy annak vallásváltásakor az központi udvari gy jteményét gazdagította. Másként nehezen lenne magyarázható, hogy miért vannak a moszkvai Esterházy-állományban elég nagy számban a németújvári iskola, illetve Beythe István könyvei. El fordul Batthyány Boldizsár neve is a bejegyzésekben.

A könyvek útjának nyomon követéséhez nem kerülhet meg a *visitatio librorum* (*Büchervisitation*) intézménye sem. A XVI. századi Tirolból, vagy a XVII. századi Csehországból jól ismert ez a jelenség. A terület ura összeállított egy látogató delegációt (gyakran a jezsuita rend tagjaiból), akik végigjárták a falvakat, a lakásokat, és az ott talált protestáns könyveket elkobozták.⁶⁹⁷ Vagy adtak helyette katolikus könyveket, vagy nem. A

⁶⁹⁵ BUBICS ZsigmondóMERÉNYI Lajos: *Herceg Esterházy Pál nádor*. Bp., 1895, Magyar Történelmi Társulat. (Magyar Történelmi életrajzok) 1. füzet, 1. könyv, II.

⁶⁹⁶ TABERNIGG, Theodor OFM: *Standort Katalog der Bibliothek in Güssing*. Güssing, 1972. Manuskript. Lásd még: MAGYAR Arnold: *340 Jahre Franziskaner in Güssing (1638–1978)*. Graz, 1980, Selbstverlag des Franziskanerklosters. 2366269; PUMM, Liesbeth: *Die Klosterbibliothek Güssing. Ein Zeitzeuge der Reformation und Gegenreformation im burgenländischen Raum*. Diplomarbeit an der Univ. Wien. 1992. Manuskript.

⁶⁹⁷ ÖTVÖS, Péter: *Büchervisitation in einem katholischen Lande. Das Beispiel Tirol*. In: *Freiheitsstufen der Literaturverbreitung. Zensurfragen, verbotene und verfolgte Bücher*. Hrsg. von József JANKOVICS, S.

Batthyány- és Esterházy-birtokokról nem maradtak fenn erre a tevékenységre utaló feljegyzések. Az Esterházy-birtokokról azonban ismert az a jezsuita akció, amikor a katolizálni nem hajlandó személyeket személy szerint kivallatták nézeteikről.⁶⁹⁸ Nem elképzelhetetlen, hogy ez a felmérés összekötött a protestáns könyvek összegyűjtésével, amelyek ezután az Esterházy lakompai udvari könyvtárba kerülhettek. Ez a feltevés lehet egyfajta magyarázat arra, miért van olyan sok, egykor protestáns lelkészek, tanítók könyvtárait gazdagító könyv az Esterházy-könyvtárban. (De ez csak egy gyenge feltevés, hiszen elképzelhet az is, hogy Esterházy Pál a pápai vár kapitányaként⁶⁹⁹ tett szert Ceglédi Pál⁷⁰⁰ és Kanizsai Pálfi János könyveire,⁷⁰¹ bár ennek sincsen eddig feltárt levéltári nyoma, ahogy annak sem, hogy esetleg az elhunyt lelkészek özvegyei, anyagi rászorultságuk miatt adták el a könyveket neki, vagy egyik könyvügynökének.)

A lakompai könyvtárba kerülhettek azok a könyvek is, amelyek megjelenését Esterházy Miklós mecénásként támogatta. Példaként említve: a jezsuita⁷⁰² Hajnal Mátyás, a nádor kérésére második felesége, Nyáry Krisztina báróné (1604-1641) részére imádságos könyvet állított össze.⁷⁰³ A feleség füveskönyvére is maradt ránk említés a korból, bár semmi meglepő sincsen abban, hogy egy főúri udvartartásban ilyen napi használatú könyv el fordul.⁷⁰⁴

A lakompai gyűjteménybe került Thurzó György (1567-1616) nádor könyvtárának két darabja is, ezek vélhetően Nyáry Krisztina első házasságából származó, Thurzó Erzsébet grófnőtól (Miklós első házasságából származó gyermekéhez, Istvánhoz adták hozzá)

Katalin NÉMETH. Wiesbaden, 1998, Harrassowitz (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, Bd. 18.) 836103.

⁶⁹⁸ MONOK István-PÉTER Katalin: *Felmérés hithűségről 1638-ban*. Lymbus. Művelődéstörténeti Tár. II. Szeged, 1990, Scriptum Rt. 1116142. Klny.: A Lymbus Füzetek 14.; PÉTER Katalin: *Cselekedetek és eszmék. Vallási ellenállás a fraknói uradalom négy gyűlékezésében (1638)*. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szerk.: BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERű Gizella, ÖTVÖS Péter. Szeged, 1997, JATE BTK. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35.) 4796486.

⁶⁹⁹ VÖ: SZAKÁLY Ferenc: *Pápa a török korban*. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig*. F. szerk.: KUBINYI András. Pápa, 1994, Pápa Város Önkormányzata. 1366137.

⁷⁰⁰ SZELESTEI NAGY László: *Ceglédi Szabó Pál dunántúli református püspök könyvtárának kötetei*. In: *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődéstörténethez*. Szerk.: BÁLINT István János. Bp., 1987, OSZK. 986128. A tanulmány végén: *Kanizsai Pálfi János dunántúli püspök könyvei*. 1256126.

⁷⁰¹ ZVARA Edina: *Kanizsai Pálfi János (1582–1641) könyvei Esterházy Pál gyűjteményében*. MKsz, 2010. 3. szám (el készületben).

⁷⁰² VÖ. RITTSTEUER, Josef: *Palatin Nikolaus Esterházy und die Jesuiten*. In: *Forscher-Gestalter-Vermittler. Festschrift für Gerald Schlag*. Hrsg. von Wolfgang GÜTLER, Gerhard J. WINKLER. Eisenstadt, 2001, Burgenländische Landesmuseum. 3636368. (itt: 364.)

⁷⁰³ RMNy 1422: Bécs, 1629

⁷⁰⁴ S. SÁRDI Margit: *Főrangú hölgyek gyógyfüves könyvei*. In: *Áldás és átok, csoda és boszorkányság*. Szerk.: PÓCS Éva. Bp., 2004, Balassi Kiadó. (Tanulmányok a transzcendensről I, IV.) 2036222.

maradtak ott.⁷⁰⁵ Az egyik Andreas Eborensis erkölcstani példázatgyűjteménye,⁷⁰⁶ a másik egy lutheránus egyetemi tézisekből (Lipcse, Wittenberg, Jéna, Halle) álló kolligátum, amelybe Thurzó Imre wittenbergi rektori beszédeit⁷⁰⁷ is bekötötték.

A ma is kézbe vehet, Esterházy Miklós tulajdonosi bejegyzésétől az könyvek száma kevés, csak tíz kötet.⁷⁰⁸ Bejegyzéseit nem datálta, így csak névhasználatából következtethetünk a beszerzés idejére. Ahol csak *dominus*, az a beszerzés 1625 előtt, ahol már *palatinus*, de nem gróf, azt 1625/1626-ban vette, amikor már *comes*-ként jelöli magát, azokat a darabokat biztosan címszerzése, 1626 után szerezte meg (a nevét mindenképpen ez után írta be a könyvekbe). A jezsuita Diego Alvarez de Paz három könyve vásárlásakor még nem volt gróf,⁷⁰⁹ sem nádor, ahogy Hieronymus Torrez Szent Ágoston-szövegválogatását és magyarázatait (*Confessio Augustiniana*) is ebben az életszakaszában vette kézbe.⁷¹⁰ Ugyancsak Michael Ghislenius Énekek éneke magyarázatait is.⁷¹¹ 1626 után jutott birtokába Guillaume Baile *Catechismus, seu epitome, complectens tractatus IV. capita, et controversitas, religionem spectantes* című munkája⁷¹² és Johann Gualther egyháztörténeti szöveggyűjteménye is.⁷¹³ 1629-ben jutott hozzá Thomas a Jesu *Thesaurus sapientiae Divinae* című, az eretnekségeket számbavevő (és persze cáfoló) könyvéhez,⁷¹⁴ majd könyvtárát Balthasar Corderius gyarapította, amikor szerzői ajánlással ellátva elküldte a görög egyházatyák műveiből Lukács evangéliuma magyarázatait tartalmazó válogatását.⁷¹⁵ 1639-ben sógorától, Nyáry Istvántól igazi ritkaságot kapott ajándékba, Thuróczy János magyar történeti munkájának augsburgi kiadását (1488).⁷¹⁶ Persze maga is publikált politikai jellegű iratokat. Ilyen volt a Bécsben 1644-ben kiadott, I. Rákóczy Györgynek szóló szintén levél,

⁷⁰⁵ Stefan Körner ugyan egész könyvtárresztől beszél többször idézett írásában, de csak egy könyvről állítható biztosan, hogy Thurzó nádoré volt (Andreas Eborensis), a másik, mert Thurzó Imre egyik oratiója is benne található, feltehetően.

⁷⁰⁶ *Exemplorum memorabilium cum ethnicorum, tum christianorum e quibusque probatissimis scriptoribus ... tomus posterior ...* Venetiis, ad signum seminantis, 1572.

⁷⁰⁷ *Rectoratus academicus, id est, orationes, quas Comes Emericus Thurzo de Arvva; etc. Rector hactenus Academiae Wittebergensis etc. officii causa publice habuit.* Wittebergae, ex typ. Johannis Richteri, 1616. (RMK III. 1185)

⁷⁰⁸ A könyvek kismartoni és moszkvai lel helyét nem közöljük, mert túlterhelné a jegyzeteket, és a hamarosan megjelenő könyvtári monográfia ezeket részletes leírásban tartalmazza. Ha a könyv ma nem jelzett könyvtárakban van, ott hivatkozunk az illető publikációra vagy raktári jelzetre.

⁷⁰⁹ 1614 és 1619 közötti mainzi Antonius Hieratus-kiadások

⁷¹⁰ Paris, 1580, Michael Somnius. A könyv az átfirkált előző possessor-bejegyzés szerint 1605-ben került pozsonyi tulajdonosához.

⁷¹¹ Paris, 1618, Laurentius Somnius

⁷¹² Viennae, 1624, Matthaeus Formica

⁷¹³ *Chronicon chronicorum Ecclesiastico-Politicum, ex huius superiorisque aetatis scriptoribus concinnatum* írást Francofurti, 1614, haer. Johannis Aubrii

⁷¹⁴ Antverpiae, 1613, haer. Petri Belleri

⁷¹⁵ Antverpiae, 1628, off. Plantiniana

⁷¹⁶ A könyvet ma a Szlovák Nemzeti Könyvtárban (Martín) őrzik, ahova a privilégiuma piaristáktól került: KOTVAN, Imrich: *Inkunábuly na Slovensku*. Martin, 1979, Matica Slovenská. 729. tétel.

amelyben eltanácsolja a fejedelmet attól, hogy a protestáns hatalmak oldalán hadba szálljon a császár ellen.⁷¹⁷

Esterházy Miklós egy kötetér l külön örökségként tudunk, hiszen Böjthe Miklós esztergomi kanonok 1639. április 23-án, Nagyszombaton kelt végrendeletében a 30. pont ekképpen rendelkezik: *ŒHabeo inter ceteros meos libros duos manuscriptos, unum in membrana literarum gloriosi illius herois Joannis Huniadi ad summos pontifices, cardinales aliosque principes christianos sui temporis datarum literarum exemplaria complectentem, illum lego excellentissimo principi comiti Nicolao Esterhasi regni Hungariae palatino, meo quidem iudicio tanti principis bibliotheca dignissimum.* A másik, a magyarországi pálosok története, amelyet a rendre hagy.⁷¹⁸ Vagyis Hunyadi Jánosnak a pápákhoz, a f papokhoz és királyokhoz, fejedelmekhez intézett segítségkér levelei gy jteményét is a nádori könyvtár anyagához számíthatjuk.

Stefan Körner Esterházy Miklós könyvtárát mint a vallási tolerancia jelképét jellemezte idézett írásában, ám azt hiszem, azt a jelenséget, hogy a lakompaki majd a fraknói gy jteményben a család lutheránus örökségéb l, vagy a rekatolizációs folyamatból, vagy a Thurzóktól származó, protestáns m vek is jelen voltak, nem kellene eszerint interpretálni. Esterházy persze politikus volt, és tudta, hogy a nem katolikus családokkal együttm ködve lehet csak az ország gondjain segíteni. Beszerzéseib l, az elszórt adatokból is sejthet en inkább a társadalmi, tudományos jelenségeket a katolikus teológia és egyház szemszögéb l megérteni kívánó, vitán felül gondolkodó államférfi alakja sejlik fel. Politikai cselekedetei, napi politikai iratai is egy ilyen szellem embert mutatnak meg.

A protestáns könyvanyag kapcsán külön kell foglalkoznunk a *regéci könyvtár* ügyével. Regéc 1611-ben Mágocsy Ferenc halála után Alaghy Menyhérté (Ä1630) lett, aki itt is lakott. 1630 és 1633 között özvegye, Erd dy Anna tartotta itt udvartatását. Ezután II. Ferdinándtól Esterházy Miklós kapta meg a várat és uradalmat hadi kiadásai fejében. I. Rákóczi György 1644 augusztusában elfoglalta, a Thököly-háborúk idején a császáriak lerombolták (1685).⁷¹⁹ A gyakori tulajdonoscserének köszönhet en számos korabeli összeírás készült a várról, így tudjuk, hogy a második szinten egy *könyvtárszoba* is volt.⁷²⁰ Az összeírások közül azonban csak a Rákóczi György-féle sorol fel könyveket (1644), azokat a nyugati szárny földszintjén,

⁷¹⁷ RMK III. 1616.

⁷¹⁸ *Alterum in papyro super origine et progressu fratrum Ordinis beati Pauli primi heremitae, quem eidem ordini restitui volo.* Vö.: ADATTÁR 11. 220.

⁷¹⁹ A vár története részleteiben ismert, itt csak MELEGH Szabolcs összefoglaló írására hivatkozom: *A regéci vár birtoklástörténete.* In: *A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara tudományos diákköri közleményei.* 1. kötet. 199962000. évi dolgozatok. Szerk.: FAZEKAS Csaba. Miskolc, 2003, ME Kiadó. 1296144.

⁷²⁰ Melegh Szabolcs közleményének (el z jegyzet) 144. oldalán rajzot is közöl ennek elhelyezkedésér l.

a levéltár melletti tárházban említve.⁷²¹ Rákóczi ezekb l feltehetően vitetett el könyveket Patakra, de a kérdés valójában az, hogy kinek a könyvei voltak. Alaghy, ahogy felesége is, katolikus volt. Már Esterházy is akkor, amikor a várat megkapta, és egyébként sem lakott itt. Miklós nádor testvérei közül Esterházy Dániel (1606-1663) és Pál (1587-1645) látogatásait említik a feljegyzések. Vélhetően k sem tartották itt saját könyveiket, túl azon, hogy k is katolizáltak.⁷²² A könyvanyag ráadásul protestáns jellegű, főleg kálvinista szerzők teológiai munkái, ami a környék többségi református jellegét ismerve nem lenne meglepő. A Mágochyak tulajdonosként szóba jöhetnek, azonban az egyik könyv, Johannes Scharpius *Symphonia prophetarum et apostolorum* elször 1625-ben jelent meg Genfben, vagyis a buzgó katolikus Alaghy Menyhért idején, Johannes Polyander antiszociniánus írása pedig 1640-ben Leidenben. Sós István kiváló tanulmányban⁷²³ szedte össze a vár személyzetének adatait, felsorolja az udvarbírókat, a várnagyokat, a provisorokat (amely értelmiségi foglalkozás volt), és említ egy plébánost (Fekete Márton). Utóbbi kizárható a szóba jöhető tulajdonosok közül, ám nyitott marad a kérdés, hogy egy tulajdonosváltáskor miért írnák össze a személyzet tulajdonát? A könyvanyag a XVII. század első felében kezdő alapkönyvtár egy iskolázott, nagyon művelt kálvinista értelmiséginek. Latinógörög grammatika, Nicolaus Clenardus görög nyelvi magyarázata mellett egy latinógörög Újtestamentum, és tíz protestáns biblíamagyarázat, vagy teológiai munka. A *Graduale* éppen lehet katolikus vagy kálvinista is. Miután a könyveket a levéltár melletti szobában találták, és az összeírók külön is említenek *Egy fekete ladában Zluha Matyas ratioiról való regestrumok, levelekkel tele az lada* tételt, elképzelhető lenne, hogy az könyveit vették számba. Az a tény, hogy 1639-ben t (Szluha Mátyás) már Esterházy Miklós nevezte ki udvarbírónak, talán nem zárja ki, hogy református lett volna. Ugyancsak elképzelhető, hogy az 1621 és 1633-ban udvarbíró Aszalay Miklós a tulajdonos, ám Sós István adatai szerint 1633-ban Grácba ment tanulni, aztán nádori titkár

⁷²¹ ADATTÁR 11. 2366237.; Az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport kiadványai 6. kötet: *Urbaria et Conscriptiones*. Gyjtötte BARANYAI Béláné, CSERNYÁNSZKY Mária. Bp., 1981. 185.; feldolgozásuk: KKK I. MONOK 1996. 2186221. Megemlítjük, hogy a ki nem adott 1685-ös, a fiskus számára való lefoglalás-összeírás (MOL E 190 Rákóczi család levéltára, 39. doboz, 1. tétel, Fol. 75r-76v.) még említ egy ládát haszontalan könyvekkel.

⁷²² A cseszneki ágon Dániel, aki testvérbátyja, Miklós közreműködésével a katolikus hitre tért, a zólyomi ág Pál is mint lutheránus, a katolikus hitre tért is, Miklós és Dániel testvérbátyjai példájára. Ö. ESZTERHÁZY János: *Az Esterházy család és oldalágainak leírása*. Kézirat gyanánt kiad. herceg Esterházy Miklós. Bp., 1901, Athenaeum. 175, 244.

⁷²³ Sós István: *Tisztviselők és életkörülmények a regéci várban, a 17. század első felében*. Múlt-kor, 2005. november 25. [2010. szeptember 9.]

<[http://www.mult-](http://www.mult-kor.hu/20051125_tisztviselok_es_uletkorulmenyek_a_regeci_varban_a_17_szazad_első_feleben)

[kor.hu/20051125_tisztviselok_es_uletkorulmenyek_a_regeci_varban_a_17_szazad_első_feleben](http://www.mult-kor.hu/20051125_tisztviselok_es_uletkorulmenyek_a_regeci_varban_a_17_szazad_első_feleben)>

Nem valószínű, hogy ugyanarról a Szluha Mátyásról lenne szó, akit 1623-625-ben Nádasdy Pál csejte udvarában találunk. Vö.: BENDA Borbála: *Egy uradalmi központ egy korabeli étrend tükrében. Csejte, 1623. november 1.-1625. augusztus 31.* Aetas, 23(2008) 4. szám, 246-46. (itt: 31.)

lett. Nincsen adat arra, hogy katolizált volna, maga és a családja még a XVIII. században is a főnyi református gyülekezet jeles támogatója volt.⁷²⁴ Ezzel szemben gyengíti a mellette szóló érveket, hogy nem tért vissza Regécre, így a Polyander-könyv nem kerülhetett oda általa. Amellett, hogy a Regécen 1644-ben összeírt könyvek tulajdonosa továbbra is homályban marad, biztosan mondhatjuk, hogy nem Esterházy Miklósei voltak, és nagy valószínűséggel nem is kerültek birtokába, még részlegesen sem.

Visszatérve a lakompaki gyűjtemény jezsuita arculatformálására, elmondhatjuk, hogy a fiatalon elhunyt *Esterházy István* könyvei sem mutatnak más képet. Két Aristoteles jezsuita kommentár,⁷²⁵ Melchior Lacerda rétorikai kézikönyve,⁷²⁶ az ugyancsak jezsuita Jeremias Drexel *Opera spiritualia*ja,⁷²⁷ a douai-i egyetem jezsuita tanárának, Antonius de Balinghemnek műve, egy Szűz Mária-kultuszt naptár,⁷²⁸ amelyben az év minden napjára ajánl egy olvasmányt, bemutat egy kegyhelyet, ahol a Szűz zanya tisztelete erősen jelen van. 1639-ben kapta meg a jezsuita Káldy György magyar prédikációs könyvét,⁷²⁹ és ismerjük könyvtárából a korszak két legnépszerűbb *Florilegium*át, Janus Gruterusét, és Joseph Langét.⁷³⁰

Miklós nádornak a vezekényi csatában elesett fia, *Esterházy László* az 1640-es években kezdett könyveket vásárolni, de közülük csupán hatot ismerünk. Ezek között azonban csak Pierre Emotta alapvetése a katolicizmusról⁷³¹ teológiai mű. Sigismundus Ferrarius történeti összefoglalása a domonkosok magyarországi évszázadairól⁷³² képviseli a honi egyháztörténetet. Megvette Solomon Neugebauer *Selectorum symbolorum heroicorum centuria gemina* című munkáját,⁷³³ nem sejtve, hogy hamarosan is a hátsók panteonjába kerül. Klasszika-filológiai tanulmányait segíthette Bartholomaeus Gavantusnak az ókori rítusokról írt könyve,⁷³⁴ Sebastien Castellion kiváló Homeros-kiadása,⁷³⁵ és Mario Nizoli Cicero-szótára,⁷³⁶ amelyet még ma is szívesen használnak a kutatók.

⁷²⁴ Lásd az előző jegyzetben idézett Sós István cikket. Dienes Dénesnek köszönöm az együtt-gondolkodást.

⁷²⁵ Coloniae, 1625, Lazar Zetzner, 1630, Bernard Gualther

⁷²⁶ Coloniae, 1626, Johann Kincki

⁷²⁷ Duaci, 1636, Balthasar Beller

⁷²⁸ Duaci, 1636, Balthasar Beller. Vö.: TÜSKÉS Gábor: *Az exemplum a 16–17. század áhitati irodalmában*. ItK, XCVI(1992) 1336151.

⁷²⁹ Pozsony, 1631, Rikesh Mihály, RMNy 1510.

⁷³⁰ Strassburg, 1624, haer. Lazari Zetzner; Frankfurt am Main, 1628, haer. Lazari Zetzneri

⁷³¹ Paris, 1578, Michael Sonnius

⁷³² Viennae Austriae, 1637, Matthias Formica

⁷³³ Frankfurt am Main, 1619, Jakob de Zetter

⁷³⁴ Antverpiae, 1628, off. Plantiniana

⁷³⁵ Basileae, 1561, Nicolaus Brylinger

⁷³⁶ Basileae, 1572, off. Hervagiana

Már apja is támogatta a vallásos társulatokat (*sodalitas*), halála után László is komolyan vette ezt a feladatot. A század folyamán a pozsonyi, a nagyszobati társulati kiadványok, de sok bécsi is valamelyik Esterházy támogatásával jelent meg. Nem csupán támogatták ket, tisztségeket is vállaltak bennük.⁷³⁷ Ezekből a kiadványokból számos darab ma is kézbe vehet a Magyar Országos Levéltárban az Esterházy család levéltárában⁷³⁸ vagy Kismartonban, több közülük ritkaság, vagy egyedi példány.⁷³⁹

Az 1652-ben családfele vált 17 éves *Esterházy Pál* számos kastélyt, hatalmas birtokokat, és hallatlan nagy felelősséget örökölt. A korban nagyon hosszúnak számító életének története igazolja, hogy megfelelt a várakozásoknak. A fraknoi kincstár, a galéria gyarapítása mellett gondot viselt a könyvtár gazdagítására is. Nem csupán vásárlásaival, a családi örökség gondos megőrzésével, hanem tervezett művelődéspolitika kialakításával egész kulturális intézményi rendszer köszönheti neki létét, és élvezte támogatását.

Esterházy Pál főúrként, elfoglalt politikusként maga is szerepet akart vállalni a magyarországi műveltségi viszonyok javításából. Ennek egyik eleméül a Mária-kultusz erősítését szánta. Iskolái segítették az e feladatra való felkészülést, hiszen Ferdinánd és Lipót császári hercegekkel együtt tanult a gráci jezsuita gimnáziumban, majd a nagyszobati egyetemen folytatta tanulmányait (1649–1652).⁷⁴⁰ Irodalmi munkássága jelentős részben koncentrált a Szűz Mária-kegyhelyek megismertetésére, az ide történő búcsújárások népszerűsítésére.⁷⁴¹ A kiadványok megjelenéséhez komoly támogatást nyújtott, így azok igényes metszetekkel kerülhettek az olvasók kezébe. Könyvtárában a Mária-kultusz alapművei mind megtalálhatók voltak.⁷⁴² Kiadott emellett imakönyveket és egyházzenei műveltsége koronájaként a *Harmonia Celestis*t, saját szerzeményét.⁷⁴³ Életrajzírói kiemelik

⁷³⁷ A vallásos társulatok irodalmát, társadalmi szerepüket és kiadványait részletesen ismerteti: TÜSKÉS Gáboró KNAPP Éva: *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században. Források, formák, közvetítők*. Bp., 2001, Osiris; KNAPP Éva: *Piétás és irodalom. Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*. Bp., 2001, Universitas. (Historia Litteraria, 9.)

⁷³⁸ VISKOLCZ Noémi: *XVII. századi ismeretlen hazai kisnyomtatványok a Magyar Országos Levéltárból*. MKSz, 2007. 1856199.

⁷³⁹ Az eddigi irodalomban nem ismert három újabb került elő, amelyet Esterházy Lászlónak még elküldtek, az egyiket feltehetően már nem kapta meg.

⁷⁴⁰ Neveltetésének szép összefoglalása: BUBICS Zsigmond-MERÉNYI Lajos: *Herceg Esterházy Pál nádor*. Bp., 1895, Magyar Történelmi Társulat. (Magyar Történelmi életrajzok) 2. könyv, VI.

⁷⁴¹ Lásd a Magyar Nemzeti Bibliográfia vonatkozó tételeit (RMK), illetve összefoglalóan: SEMMELWEIS, Karl: *Die gedruckten Werke des Palatins Paul Esterházy*. Burgenländische Heimatblätter, 23. (1961), 1. füzet, 326–42.

⁷⁴² Vö.: TÜSKÉS Gáboró-KNAPP Éva: *Der ungarische Atlas Marianus*. In: Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde, 1995. 35656.; TÜSKÉS Gáboró-KNAPP Éva: *Esterházy Pál Mária-atlasza*. In: Uo.: *Az egyházi irodalom műfajai a 17–18. században*. Bp., 2002, Argumentum Kiadó. (Irodalomtörténeti Füzetek, 151.) 1066149.

⁷⁴³ RMK III. 4758. Hasonmás kiadásban Sas Ágnes gondozásában a *Musicalia Danubiana* sorozat 10. köteteként jelent meg (Bp., 1993, MTA Zenetudományi Intézete).

zenei m veltségét, érdekelte a tánc, és szívesen vett részt színházi bemutatókon (diák korában szerepelt is ezekben). Versíróként nem tartozott a tehetségek közé.⁷⁴⁴

Nincsen azonban olyan területe az udvari kultúrának, ahol ne tartanák számon teljesítményét, a mecenatúrája alatt létrehozott m vek (rézmetszetek, festmények, szobrok, zenem vek), illetve épületek, kertek, maradandó nyomot hagytak m vel déstörténetünkben.⁷⁴⁵ Apja gy jt szenvedélyét örököelve folytatta a kincstár gyarapítását is.⁷⁴⁶

Hasonlóan a Zrínyi, a Nádasdy és a többi arisztokrata családhoz, különös figyelmet szentelt családjá történetének. Ez a családtörténet a korban semmiképpen sem idegen módon számos legendás elemet tartalmaz, ám kétségtelen, hogy az elkészített m , a *Tropheum domus Estoriane*⁷⁴⁷ a XVII. század végének egyik legnagyobb nyomdászattörténeti teljesítménye, sok száz metszettel bemutatva az Esterházy család dics séges múltját. Ekkor készültek a több metszetes lapból összeállítható hatalmas méret nyomtatott családfák is. A fraknoi várban ma is látható az sök galériája, hiszen az egyes Esterházyokról nem csupán metszet készült, hanem festmény is. A család mellett a magyar múlt felmutatása is ó élete második felében különösen ó fontos volt számára.⁷⁴⁸ Megalapozott terve volt egy *Topographica Regni Hungariae* kiadására,⁷⁴⁹ hiszen jól tudta, hogy az európai köztudatba Magyarországot mint önálló entitást kell elhelyezni, s már nem elég tudományos könyveket írni. A döntéshozó, arisztokrata közönség a valóban min ségi, látványos, nagyszabású képi anyagra figyel fel igazán. A török ki zése után nagy lendülettel fogott volna hozzá

⁷⁴⁴ Vö.: FAZEKAS István: *Paul Esterházy*. In: *Bollwerk Forchtenstein*. Burgenländische Landesausstellung 1993. Burg Forchtenstein 15. Maió31. Oktober 1993. Ausstellungskatalog. Red. von Jakob PERSCHY. Eisenstadt, 1993. 42651.

⁷⁴⁵ Összefoglalóan: *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomate und Mäzene*. Ausstellung, Eisenstadt, 28. 4. bis 31. 10 1995. Katalog. Red. von Jakob PERSCHY. Eisenstadt, 1995. (Burgenländische Forschungen, Sonderband XVI.); GALAVICS Géza: *Fürst Paul Esterházy als Mäzen*. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte, XLV(1992). 1216290.; GALAVICS Géza: *A mecénás Esterházy Pál (Vázlat egy pályaképhez)*. M vészettörténeti Értesít , 1989. 1366161.; FATSAR Kristóf: *Magyarországi barokk kertművészet*. Bp., 2008, Helikon Kiadó.

⁷⁴⁶ SZILÁGYI András: *Az Esterházy-kincstár*. Bp., 1994, Helikon Kiadó; *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert*. Hrsg. Von Wolfgang GÖRTLER, Rudolf KROPF. Eisenstadt, 2009. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 128), ebben különösen: 2016218.: Anna RÁKOSY: *Beiträge zur Entwicklung der Schatzkammer der Fürsten Esterházy im 18. Jahrhundert*, 2196248.: Stefan KÖRNER: *Mit königlichen Anspruch. Glanz, Macht und Mythos der Fürsten Esterházy durch die Silbermöbel der Forchtensteiner Schatzkammer*.

⁷⁴⁷ RMK III. 4171.

⁷⁴⁸ Vö.: GALAVICS Géza: *Esterházy László tézislapja (1680) – egy főúri család múlt és jövőképe*. In: *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk.: BARDOLY István, HARIS Andrea. Bp., 2002, KÖH (M vészettörténet ó m emlékvédelem) 2696298.; U .: *Die frühen Proträts der Familie Esterházy – Typen, Finktion, Bedeutung – eine Auswahl*. In: *Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum*. Symposium im Rahmen der šSchlaininger Gespräche vom 20623. September 1995 auf Burg Schlaining. Red. von Rudolf KROPF, Gerard SCHLAG. Eisenstadt, 1998, Burgenländisches Landesmuseum Eisenstadt, (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 98.) 1056124.

⁷⁴⁹ GALAVICS Géza: *Fürst Paul Esterházy als Mäzen*. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte, XLV(1992). 131.

Magyarország modernizálásának. A császár azonban, érdemei elismerése mellett (hiszen 1687-ben hercegi rangot kapott) mellőzni kezdte, mert az udvar elképzeléseibe nem illett egy erre s Magyarország. Esterházy Pál ezért is írta meg politikaelméleti munkáját, a *Mars Hungaricus*-t, igaz, kéziratban hagyta az utókorra.⁷⁵⁰

A kismartoni udvartartás Pál élete végén kiegészült a hiányzó intézménnyel, 1711-ben Johann Baptist Hübschlin (1677-1713) megalapította nyomdáját, amely 1715-ig működött.⁷⁵¹

A *családi könyvtár* anyagának bevétele Esterházy Pál folyamatosan figyelemmel kísérte. Ezt jelzi az a tény, hogy a ma is meglévő közel 2500 könyvében többféle bejegyzését találhatjuk meg. A legtöbb könyvbe csak kéziratos tulajdonjegye került, de ismerjük a hercegi cím elnyerését követően készített nyomtatott *ex libris*-ét is. Ezt 80 könyvben láthatjuk. Az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárában felbukkant egy önálló metszetes lap, Esterházy hercegi címer, amelyet *ex libris*ként katalogizáltak,⁷⁵² mindkettőn a hercegi címer látható. Nem tudjuk pontosan, mikor készítette. Olyan könyvkötést, amelyet kifejezetten Pál kérésére alakítottak volna ki, nem ismerünk, a könyvek jelentős része kiadói kötésben vannak, de szép számban igényes, különféle bekapcsolódásokkal rendelkeznek.

Esterházy Pál idején a család számos új birtokkal, kastéllyal gazdagodott. Minden bizonnyal mindegyikben volt néhány könyv az éppen ott lakó családtag tulajdonában, illetve használatára. Csak példaként említjük unokaöccsét, végrendelének végrehajtóját, II. Pál Antal herceget (1711-1762), aki már leideni egyetemi hallgató korában egy könyvgyűjteményt hozott létre.⁷⁵³ A könyvanyag aztán keveredett is, hiszen a meglévő anyag erre bőven kínál példát.

Pál, az 1660-as évek elejétől kezdte el térbe helyezni a kismartoni udvart, és Fraknóról ide költöztette a könyvtárat is. E költözés pontos dátumát nem ismerjük, feltehetően nem történt meg a török kiűzése, illetve a háborúk lezárta előtt. A halála utáni kastély-összeírás a nyugati toronyban említi a bibliotékát.⁷⁵⁴ Az 1661 és 1663 közti időszakból maradtak fenn azok a számlák, amelyeket Johann Blaeu állított ki neki, sajnos, nem sorolva fel a vásárolt

⁷⁵⁰ ESTERHÁZY Pál: *Mars Hungaricus*. Sajtó alá rend., ford., jegyz., kísérő tanulm.: IVÁNYI Emma. Bev., szerk.: HAUSNER Gábor. Bp., 1989, Zrínyi Kiadó. (Zrínyi-Könyvtár, 3.)

⁷⁵¹ CSATKAI András: *Die fürstlich Esterházyischen Druckereien in Eisenstadt*. Burgenländisches Heimatblatt, 5(1936) 4.; BORSA Gedeon: *Ein Beitrag zur Eisenstädter Druckerei des 18. Jahrhunderts*. Burgenländisches Heimatblatt, 18(1956) 188.; Uő: *Adatok a 18. századi kismartoni nyomdáról*. MKSz, 1956. 1386139.; WIX Györgyné: *Néhány adalék a kismartoni nyomda történetéhez*. MKSz, 1965. 1386140.; V. ECSEDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézsajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó. 155.

⁷⁵² OSZK Régi Nyomtatványok Tára, exl. 133.

⁷⁵³ Említi Theresia GABRIEL: *Die fürstliche Esterházyische Bibliothek. Zeugnis einer bewegten Vergangenheit*. In: *Forscher-Gestalter-Vermittler. Festschrift für Gerald Schlag*. Hrsg. von Wolfgang GÜRTLER, Gerhard J. WINKLER. Eisenstadt, 2001, Burgenländische Landesmuseum. 123.

⁷⁵⁴ HARICH, Johann: *Über das Schloß Esterházy zu Eisenstadt und die Burg Forchtenstein*. Burgenländische Heimatblätter, 34(1972) Heft 4. 1456169.

könyveket. A kifizetett összegből ítéltve azonban nem kevés kiadványt vásárolt Esterházy Pál.⁷⁵⁵

A könyvtár időnként nagyobb egységekkel gyarapodott, és a család Kismartonban élő tagjai is vásároltak könyveket. Bizonyára az építkezésekhez is kellettek kiadványok, az oda érkező mérnökök kérhettek ilyen segítséget a fiától, és a könyvek aztán helyben maradtak.

Lakompak kapcsán már szót ejtettünk Oláh Miklós esztergomi érsek humanista könyvtára egy részének odakerüléséről. A történet azonban más ponton is összekapcsolódik az Esterházy-gyűjteménnyel. Tudjuk, hogy Bécsben és Nagyszombaton is volt könyvtára, persze kisebb könyvállomány volt más lakóhelyein, kastélyaiban is. Végrendeletében könyveit Listi Jánosra (1757), illetve ennek fiára, továbbá a nagyszombati iskola tanulóira hagyta. Ez a Listi János Oláh Miklós törvénytelen leányának, Lukréciaának férje volt. Zvara Edina összefoglalta azokat az ismereteket, amelyeket 2007-ben a Listi család könyveiről tudtunk.⁷⁵⁶ Közleménye megjelenése után kerültek el olyan kötetek, amelyekben Oláh Miklós bejegyzése is szerepel, vagyis a Listiek tényleg örökölték. A Listi-könyvtár Köpcsényben volt, amely kastélyt és birtokot Listi János 1676-ban eladta Esterházy Pálnak. Nem elképzelhetetlen, hogy ekkor a könyvek közül is került néhány ez utóbbi birtokába.

Pál családtagjai közül első házasságából született fia, László Ignác (1662-1689) pap lett, pozsonyi kanonok, majd ráthóti prépost. Könyvei közül találtunk néhányat, amelyek neveltetésébe engednek bepillantást. A dialektika és az arisztotelészi logika részeit tárgyaló kéziratok, továbbá tanulmány az angyalokról (*De angelis*) Franz Voglmaier teológiai professzor összefoglalásában. További 12 kötetnyi előadás-jegyzet egyetemi teológiai stúdiumairól. Két nyomtatott, tankönyvnek használható kiadvány, Kéry János filozófiai műve,⁷⁵⁷ és Johannes Ponciusnak egy, Duns Scotus rendszerére épülő ugyancsak filozófiai kurzusa.⁷⁵⁸ Fennmaradt könyvei közül számomra azonban Galeazzo Gualdo Priorato *Historia del ministerio del cardinale. Giulio Mazarino ...* című háromkötetes munkája a leginkább figyelemre méltó.⁷⁵⁹ A historikus persze nagyon ismert volt Európában, alig van olyan ország, amelynek történetéről ne írt volna, részletekben a Zrínyiek törökellenes harcairól is megemlékezik.⁷⁶⁰ Nem csoda, hogy Zrínyi Miklósnál három könyve is megvolt,⁷⁶¹ fiának,

⁷⁵⁵ MOL Esterházy család hercegi ágának levéltára, Pál nádor iratai, 107/48/ 10815, 10826; 108/48/10870, 10872.

⁷⁵⁶ ZVARA Edina: *A Listi-család tagjainak könyvei*. In: „Apró cseppekből lesz a zápor.” Bakonyi Géza emlékkönyv. Szerk.: HEGYI Ádám, SIMON Melinda. Szeged, 2008, JGYF Kiadó. 45670.

⁷⁵⁷ Posonii, 1673 (RMK II. 1325.)

⁷⁵⁸ *Philosophiae ad mentem Scoti cursus integer* I. Lugduni, 1659.

⁷⁵⁹ Venetia, 1678, Iseppo Prodocimo

⁷⁶⁰ Lásd BÉNYEI FARKAS Mária: *Galeazzo Gualdo Priorato két Zrínyi-életrajza*. In: *Zrínyi dolgozatok*. V. kötet. Szerk.: KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1988, ELTE BTK. 25664.

Ádámnak egy.⁷⁶² A Lipót császárról írt életrajzát pedig ott láthatjuk II. Rákóczi Ferenc sárospataki könyvei közt.⁷⁶³ Esterházy Lászlónak a Mazarin-monográfia nem franciául volt meg, jöllehet több kiadása ismert volt 1668 óta. Az olasz kiadás megvásárlása 1684-ben, 22 évesen azt jelzi, hogy tudott már olaszul, másrészt már számításba vette a világi arisztokrata feladataira való felkészülést.

1700-ban a kismartoni vár plébánosa, Francesco Orsolini végrendeletében könyvtárát a hercegre hagyta. Bizonyára ismerte a gyűjteményt, amelynek gazdagítását és ezzel saját könyveinek fennmaradását is szeretne volna biztosítani.⁷⁶⁴ Ma azonban az 91 könyve közül mindössze egyetlen darabot találtunk meg. Ez az eset jól bizonyítja, hogy Esterházy Pál könyvtárának története ma sem kell képpen feltárt. Mit tudunk eddig?

A könyvtár egy része ma Eisenstadtban, más része Moszkvában található, és feltételezzük, hogy néhány kötet fellelhet más gyűjteményekben is. Ezek vagy már az életében kerültek más családokhoz, vagy a XVIII–XIX. század folyamán a kismartoni ferencesektől jutottak más könyvtárakba. A Moszkvából az egykori Német Demokratikus Köztársaságba (NDK) szállított könyvek mennyiségét, további sorsát homály fedi. Két alkalommal az NDK diplomáciai gesztusként olyan könyveket küldött Budapestre a nemzeti könyvtárba, amelyek a kismartoni anyagból származtak. Ezeket az OSZK a Keszthelyi Festetics-m emlékkönyvtárban helyezte el, amely akkor hozzá tartozott. 2002-ben a magyar kormány visszajuttatta a kérdéses könyveket Kismartonba. A számok azonban zavarba ejtettek és beszédesek.⁷⁶⁵ Az 1713 előtt megjelent könyvek közül ma Kismartonban (nem számítva az aprónyomtatványokat) 2262 darab van (ez hozzávetőleg 2920-mal). A Moszkvában lévő könyvek száma 1059, 780 kötetben. Összesen tehát közel 3000-mal számolhatunk. Az összes levéltári forrás és szakirodalmi említések alapján 1744 ismert, mint amelyek Esterházy Pál gyűjteményéhez tartoztak. Az 1744-ből összesen nem több mint 537 lehet ma is kézbe! Ez azt jelenti, hogy 1207 könyvet keresünk a világban. Egyben azt is, hogy Esterházy Pál könyvtárának a nagysága $1207 + 2920 + 1059 = 5186$ -mal. Ebből kell majd levonni azokat a

⁷⁶¹ BIBL. ZRINIANA 1991. 150 (Nr. 84), 151 (Nr. 86), 153 (Nr. 92)

⁷⁶² BIBL. ZRINIANA 1991. 426 (Nr. 647)

⁷⁶³ HECKENAST Gusztáv: *II. Rákóczi Ferenc könyvtára, 1701*. ItK, 1958. 25636.; ADATTÁR 13/2. 155.

⁷⁶⁴ FAZEKAS István: *Francesco Orsolini várplébános hagyatéki leltára 1700-ból*. In: *Házi Jenő emlékkönyv*. Szerk.: DOMINKOVITS Péter, TURBULY Éva. Sopron, 1993. 3096312.; ADATTÁR 18/2. 1896192.

⁷⁶⁵ A számok közlése előtt le kell szögeznünk, hogy a könyvekről darabonként kell eldönteni, hogy biztosan Esterházy Páléi voltak-e, vagy az Esterházy Pál előtti generációk valamelyik tagjáé, melyek a feltehetően a kismartoni könyvtár részét képező darabok, melyek a később oda került kötetek. Ezért most csak közeli becslésekkel számolhatunk.

könyveket, amelyeket ő különböző dokumentumok alapján ő kizárunk mint egykori Esterházy tulajdont.⁷⁶⁶

A könyvtár történetére nézve több tanulsággal szolgál, ha a levéltári forrásokat külön is szemügyre vesszük. A máig megismert levéltári forrásaink teljes egészében kiadottak:

1700 Francesco Orsolini plébános könyvei, amelyeket a herceg megörökölt⁷⁶⁷

1718 Ferdinand Dobner feljegyzései Esterházy Pál könyveiről⁷⁶⁸

1756 A fraknoi könyvtár összeírása akkor, amikor a herceg testamentumát végrehajtva a könyveket a kismartoni ferences rendháznak átadták.⁷⁶⁹

Néhány szót a forrásokról, illetve arról, hogy milyen viszonyban állnak azzal a katalógussal, amely a könyveknek a ferencesek számára való átadása pillanatában keletkezett. Elre kell bocsátanom azt a megállapítást, amely szerint Esterházy Pál végrendeletét tekintetben ő a könyvek a ferenceseknek való átadása ő csak szelektíve hajtották végre, a nádor könyveinek túlnyomó része a családi könyvtárban maradt. Nem ismerjük azoknak a könyvtáraknak az anyagát, amelyek már Esterházy Pál életében a család különböző kastélyaiban voltak, így a végrendelet nem vonatkozott rájuk. A nádor egyértelműen intézkedett arról, hogy könyveit a kismartoni ferenceseknél helyezték el:⁷⁷⁰ *Bibliothecam quoque habeo sat pulchram, et non parvo labore conquisitam, quam intendo cum certa fundatione apud Franciscanum Kismartonij deponere, ut quivis doctorum virorum eo profectus librorum illorum lectione frui possit, ita tamen ut exinde nullo modo apportentur quin potius ex illa a me fienda fundatione dicta Bibliotheca augeatur et conservetur: quodsi hoc propositum meum differetur successor meus id effectue mandet et ipse supremam habeat*

⁷⁶⁶ Kismartonban Zvara Edina a Klebelsberg-ösztöndíj segítségével minden könyvet kézbe tudott venni. Elkészítette az 1713 előtt megjelent kiadványok és a kéziratok leírását. Moszkvában a Rudomino Idegennyelv Könyvtárban, illetve az Állami Nyilvános Történeti Könyvtárban magam minden könyvet láthattam (1713-ig), és Zvara Edina egy alkalommal ellenőrizhette (a raktárban), hogy nincs-e gyaníthatóan több Esterházy-könyv, mint amennyit az orosz kollégák nyilvántartanak. Jelentsem kiegészítettük katalógusukat. Tanulmányomhoz Zvara Edina rendelkezésemre bocsátotta leírásait, köszönöm.

⁷⁶⁷ ADATTÁR 18/2. 1896192.

⁷⁶⁸ ADATTÁR 18/2. 1596161.

⁷⁶⁹ A katalógus az Esterházy-levéltárban a Repos. 8. Fasc. C. Nr. 46. jelzetet viseli, és kettő füzetből áll. A füzeteket 1937-ben a Magyar Országos Levéltárból Johann Harich Kismartonba kérte, azonban csak a második került vissza, és ma is megtalálható az említett jelzeten. Erről a második füzetből egy 20. századi másolat is készült, amely az Országos Széchényi Könyvtárban található (Fol. Hung. 2149). Már a másoló is említette, hogy létezik egy másik füzet is Fraknón, de nem jutott hozzá(?). A Magyar Országos Levéltárban lévő eredeti alapján jelent meg a fél katalógus: ADATTÁR 18/2. 1626181. Az első füzetet Theresia Gabriel találta végül meg Fraknón (jelzete maradt az említett), így az ADATTÁR 13/4. 1956247. kötetben újra kiadtuk a teljes iratot.

⁷⁷⁰ *Testamentum Principis Pauli Eszterházy Palatini super constituto triplici Majoratu in Bonis suis Anno 1695 conditum, cum subnexo codicillo ejusdem de Anno 1696 per Imperatorem et Regem Leopoldum primum Anno 1699 confirmatum — Decimo tercio.* (1695. március 2. MOL E 148 NRA Fasc. 353/1. Fol. 40b641a.; Vö.: MERÉNYI Lajos: *Gróf Eszterházy Pál 1678. évi végrendelete.* Történelmi Tár, 1911. 5986619.)

super illam inspectionem et habeat auctoritatem Bibliothecarium constituendi et libros ad legendum cum restitutione tamen infallibili accipiendi.

Ha már nem minden könyvet adtak át a ferenceseknek, azt hihetnénk, hogy javarészt a nem teológiai műveket tartották meg. Az Orsolini-könyvtár darabjait ugyanakkor csak elvétve találjuk az átadott könyvek között, és a mai napig csak egyetlen könyv került el a Johann Harich által 1937-ben összeállított jegyzéken szereplő jelzet-tartományból (14022615906),⁷⁷¹ amelyben az olasz pap bejegyzése szerepel. A közös tételek a két jegyzék között nem igazolják állításunk ellenkezőjét, hiszen azok olyanok, mint a tridenti határozatok, vagy a kánonjogi tankönyvek, amelyek akár több példányban is lehettek bármely korabeli gyűjteményben. A Korkmazova- és Ponomarev-féle katalógus sem tüntet fel Orsolini bejegyzést.⁷⁷² Mai ismereteink alapján tehát nagy biztonsággal állítható, hogy Orsolini könyvei nem kerültek az Esterházy család könyvtárába, talán a kismartoni plébánián maradtak, vagy valamelyik, a család által támogatott rendház kaphatta meg azokat.

A Ferdinand Dobner által lejegyzett könyvjegyzék sokat elárul az Esterházy Pál könyvtárából való válogatásról. Ez a jegyzék is a nádor halála után készült, kizárólag a földrajzi és hidrográfiai könyvekről. Feltűnik, hogy ezek egyike sem szerepel az 1756-ban összeírtak között, és az is, hogy ez utóbbi katalógus *Geographici* tematikus csoportjában mindössze nyolc címet találunk. Azt hiszem, nem túlzás azt állítani, hogy az érdekesebbnek ítélt könyveket, vagy amelyek nem voltak meg más kastélygyűjteményében, egyszer en kiemelték Esterházy Pál hagyatékából. A hidrográfia már nem is szerepel önálló szakként az 1756-os katalógusban, és a Dobner-féle jegyzék egyetlen tétele sem jelenik meg abban. Ha ezt a feltevést továbbgondoljuk, akkor érthető, miért szerepel olyan kevés tétel az 1756-os jegyzéken a következő tematikus csoportokban: *Militares et Geometrici* (18 tétel), *Historici diversis Animalibus* (2 tétel), *Libri Botanici* (3 tétel), *Astrologi*, *Mathematici et Chymici de Methalis* (16 tétel). Ugyanakkor nem indokolható e logika szerint, hogy miért maradt a *Libri Topographici*-szak viszonylag gazdag, 45 tétel.

Ismerve a korabeli ferences könyvtárak anyagát, meg kell állapítani, hogy igaza lehetett annak, aki esetleg úgy gondolta, hogy a legtöbb könyv nem való egy franciskánus

⁷⁷¹ A könyveket 1937-ban elszállították a kismartoni ferences könyvtárból, és a kismartoni kastélyban helyezték el (itt alakítottak ki egy nagyobb könyvtárat). A könyvek katalógusát Johann Harich 1937-ben állította össze: *Inventarium librorum per condam Palatinum Principem Esterházy apud PP. Franciscanos ad S. Michaellem in Kismarton depositorum et novissime anno 1937 per eosdem PP. Franciscanos fideicommisso Esterházyano restitutorum nec non a dicto fideicommisso receptorum.* (Protokoll Nr. 6341. Inventar ó Signaturen 14022615906.)

⁷⁷² *Catalogus librorum sedecimi saeculi qui in totius Rossiae Reipublicae Litterarum Externarum Bibliotheca asservantur.* Curavit N. V. KOTRELEV. Pars prima. *Libri verba Germanica continentes.* Composuerunt E. A. KORKMAZOVA, A. L. PONOMAREV. Mosquae, 1992, Rodomino.

gy jteménybe, hiszen a használatuk távolról sem biztosított. A használhatóságot és a hozzáférést pedig ó ahogy Esterházy Pál végrendeletében olvastuk ó biztosítaniuk kellett. A katalógus és a Dobner-féle jegyzék tartalmi elemzése meger sít bennünket abban a feltevésünkben, hogy a ferencesek csak válogatott könyvanyagot kaptak.

A két jegyzék összesen 1516 címet említ (1457 cím szerepel a katalógusban (1756) és további 59 a Dobner-féle jegyzéken). Az els pillantásra felt n a könyvek tematikus csoportosítása. Nagyon modern ez a tartalmi elkülönítés, hiszen a kortárs ó Esterházy Pál kortársai, illetve a XVIII. század közepén él ké ó könyvtárak ennél hagyományosabb tartalmi rendet (*ordo librorum*) mutatnak. Gondolok itt a hadtudomány és a geometria logikus összekapcsolására, vagy a botanika és az állattan szétválasztására, a geográfia és a topográfia elkülönítésére. A szakrend modernsége és a könyvanyag ó mint látni fogjuk ó viszonylagos elavultsága is arra utal, hogy a katalógus nem mutatja be nekünk Esterházy Pál teljes könyvtárát.

Érdekeseek az egyes szakcsoportokhoz sorolt könyvek számarányai:

Ecclesiastici	348
Ecclesiastico-Historici	63
Haeretici	334
Scholastici	160
Iuridici	49
Medici	100
Politici et Historici	220
Militares et geometrici	17
Historici de diversis animalibus	2
Botanici	3
Antiqui oratores	70
Astrologi, mathematici et chymici de methalis	16
Geographici	50 (8+42 Dobner)
Topographici	47
(Hydrographici	17 ó Dobner)

A legtöbb csoport nem egységesen olyan tartalmú könyveket takar, amelyek megfelelnek a csoport címének. Ezt arra utaló jelnek értelmezzük, hogy a könyvtár használatának módja alakította így. A *Historico-Ecclesiastici* szak csak a keresztény egyház korai történetét, illetve

a katolikus egyháztörténetet taglaló művekben is találunk össze. Ezt egészítik ki a szentek élete, az egyes szent helyek bemutatása, a peregrinációt (zarándoklatot) előkészítő, illetve segítő könyvek, valamint ezeknek a helyeknek bemutatása. Nem meglepő, hogy nagyobb arányú a Mária-kegyhelyekre, illetve a Mária-kultuszra vonatkozó könyvek száma. Rögtön kiemeljük, hogy Esterházy Pál művei nem szerepelnek e kötetek között (majd csak a *Harmonia Caelestis* a következő szakcsoportban). A római templomokra és a város bemutatására több könyvet birtokolt a család, de e katalógus tanúsága szerint csak régebbi kiadványokat (XVI. század vége, XVII. század eleje), és csak latinul, ami meglepő, hiszen más szakcsoportokban német, francia és olasz könyvek is vannak.

Az *Ecclesiastici* elnevezés alatt találhatók a teológiai könyvek. Az egyházatyák művei, a különféle biblia-kiadások (köztük egy francia is), a középkori teológusok, illetve a XVI. és XVII. század katolikus szerzői, vitairatok, amelyekben a protestáns tanokat cáfolják. Túlsúlyban ez utóbbiak között, nem meglepő módon, a jezsuita szerzők vannak. Kevésnek látjuk azonban a magyar szerzők jelenlétét: Káldi György, Pázmány Péter, Illyés András, Telegdi János, Balásfi Tamás, Révai Elek, Vörösmarti Mihály, Martonfalvi Gergely, Tamási Miklós, Illyés István. Ez a szakcsoport viszonylag modernnek mondható.

Különösen érdekes a *Haeretici* csoport. Ha tényleg válogatták a könyvanyagot, mivel azt a ferenceseknek átadták volna, akkor meglehetősen cinikus dolog volt éppen ezt a csoportot ilyen akkurátusan összeválogatva meghagyni. A válogatásba néha ó szerintünk ó hiba is csúszott, hiszen itt találjuk Lorenzo Valla *Elegantiarum libri 6.*, Aldo Manuzio *Institutionum grammaticarum libri 4.*, vagy Urbano Bolzanio *Grammaticae institutiones* című munkáit is, ami leginkább a *scholastici* szakba illene. Következetességre utal viszont, hogy Johann Carion *Cronicája* itt szerepel, és a nem a historikusok között. Ennél a jelenségnél azonban feltűnőbb az, hogy ez a *haeretici* ó egyébként nagy ó csoport meghatározóan lutheránus. Luther-művei számos kiadásban szerepelnek, az *Összes műveken* kívül is. Azután Johann Brenz, Nicolaus Selnecker, a rostocki teológusok, a későbbi ortodox lutheránusok, a tübingeniek, Lucas Osiander, Jacobus Andreae, Martin Chemnitz művei következnek a legnagyobb számban. Melanchthon maga nagyon sok munkájával képviselteti magát, de a filippisták nincsenek jelen. A helvét hitvallást követők közül Kálvin csupán egyszer fordul elő, Theodor de Bèze többször, Rudolphus Gualtherus, majd inkább a heidelbergi irénikusok, főként David Paraeus. A legmodernebb közöttük talán Gulielmus Amesius Bellarmino elleni munkáival. Teljesen hiányoznak a németalföldi teológusok, vagy a XVII. század második felének protestáns szerzői, akármelyik szellemi irányt tekintjük is. Gondolok elsősorban a Magyarországon nagyon elterjedt pietista, vagy puritán munkákra. Hasonló a helyzet a magyar szerzőkkel:

Félegyházi Tamás, Debreceni János, Alvinczi Péter, és a legmodernebb Samarjai János *Harmonia haeretica Ungaricája*. Találunk továbbá egy nagyon érdekes tételt: *Biblia Ungarica Gabrielis olim Betlen*.

Miért ennyire régi könyvekből áll ez a csoport? Bizonyos, hogy Esterházy Pált nem érdekelte a protestáns teológia, így nem szerezte be az életében megjelent európai alapműveket, sem a hazai könyvtermésnek ezt a részét. A könyveket örökölhette apjától. Lehet, hogy az említett Bibliát éppen Bethlen Gábor maga ajándékozta Esterházy Miklósnak. A kérdés azonban, hogy miként jutottak a könyvek a családhoz, még ebben az esetben is nyitott marad. Vásárolták? Valószínűtlen. Az eddig ismert, ma is meglévő példányok bejegyzései inkább azt bizonyítják (ahogy ezt részletesen elemeztük is), hogy az Esterházy-birtokok, illetve az Esterházyak által megszerzett területek protestáns lakosságától származnak.

A könyvek egy része ma is megvan, így a ferences rendnek immár a második jelentős protestáns teológiai gyűjtemény megadását köszönhetjük még akkor is, ha ez nem annyira gazdag és nagy, mint a németújvári protestáns iskola könyvtára.

Benyomásom szerint talán a *Scholastici* szak az, amely leginkább jellemzi Esterházy Pál felkészültségét. Tematikusan sokszínű az anyag, és valóban színvonalas iskolai könyvek. A grammatikától kezdve a szótárak, a retorikai és dialektikai tankönyvek, az iskolai auktorok, amelyeket nyelvtanulásra használtak egyaránt szép számban, és több kiadásban képviseltetnek. Nagyon hangsúlyos a filozófiai könyvanyag. Főként logika és erkölcstan. Természetesen nem hiányoznak a teológiai könyvek sem: rendszerezte teológia (pl. Brochmann *Systema universiae theologiae*), sententia-gyűjtemények, de néhány kiemelt teológiai kérdés (*de incarnatione Dei*, *de trinitate* stb.) tankönyve is. A modern, az életre, a politikai szereplésre, az uralkodásra felkészítő könyvek, a történelem, a jog hiányoznak innen, a nyelvkönyvek ugyancsak.

A jogi könyvek a *Iuridici* és a *Canonici* szakokban inventáltattak. A magyar jogra vonatkozóan ez a könyvmennyiség elégségesnek mondható, tekintve, hogy nem igazán számottevő a korabeli magyar jogi irodalom. Természetesnek mondható, hogy a magyar és néhány osztrák tartományi országgyűlés anyaga és az alapvető jogszabályok a család rendelkezésére álltak. A kánonjogi ismeretek, a pápai bullák és rendelkezések pedig ebben a mennyiségben, ahogy a jegyzéken látjuk, elegendőek is lehettek. A legérdekesebb tétel a jegyzéknek ezen részében egy talán magyar diák (Paulus Berentz) disputációinak kolligátuma, amelyeket Christoph Besold vezetésével védett volna meg.

A *Politici et Historici* tematikus csoport egyben tartása akár nem modernnek állítható is lenne. Zrínyi Miklós (1620-1664) könyvtárában már különválasztott volt. Esterházy Pál szerzőként, gondolkodóként azonban nem alapvetően az államelmélet foglalkoztatta. Minden bizonnyal forgatta ezeket a könyveket, de számára nem válhatott annyira külön a politikai és az államelméleti irodalom a történelemtől. Ráadásul ebben a szakban főként kortárs (a XVIó-XVII. századi) történelmi eseményekről és az egyes országoknak erre a korra vonatkozó történelmi eseményekről és az egyes országoknak erre a korra vonatkozó történelmi eseményekről találjuk. Ha tetszik, a *politica practica* szakirodalmát. Azt sem mondhatjuk, hogy a könyvanyag jellemzően a XVII. század első feléből, vagy az azt megelőző időkből származik. Jelentős részük valóban Pál életében jelent meg. A tematikus csoport nyelvi összetétele sem a legelavulabb, hiszen a latin művek mellett német, francia és olasz könyvek is szerepelnek. A könyvek között ugyanakkor nem találunk olyanokat, amelyek más főúri könyvtárban ne lettek volna meg (Zrínyi, Nádasdy, Batthyány, Rákóczi). Még abban is hasonlít egy átlagos magyar jó módú nemes történelmi olvasmányaira, hogy egyes magyar historikusok ó miután nem volt kiadásuk, mint Bonfininek vagy Istvánffy Miklós kéziratos másolatban volt meg neki. Jó példa erre Forgách Ferenc történelmi műve, amelynek napjainkban 41 másolata ismert, és Esterházyhoz éppen Istvánffy Miklós példánya került.⁷⁷³

A *Militares et Geometrici* szak viszont nagyon hiányos, és annak ellenére sem mondható modernnek, hogy két német és egy francia tétel is szerepel benne. Elképzelhetetlen, hogy a herceg könyvtárában csupán ez az ismerethalmaz állt rendelkezésre. Hiányzik a teljes hadvezetés-tudomány, illetve az erődítések módjairól szóló, Magyarországon is jól ismert olasz mérnöki irodalom. Ennek kapcsán említem meg, hogy az oly sokat építtető család könyvtárából nem hiányozhatott egy *architectura* tematikus csoport sem. Ráadásul ezek a könyvek nemcsak a jegyzékekről, hanem a fennmaradt állományból is hiányoznak.

Az 1756-os katalógusban és a Dobner-jegyzéken együttesen feltüntetett földrajzi jellegű munkák (*geographici, topographici, hydrographici*) összessége az előző szakkal ellentétben modern gyűjteményt mutat. Friss, Esterházy Pál felnevelt korában megjelent könyvanyag, a legtöbb gazdagon illusztrált gyűjtemény, országleírás, illetve képes albumok. Az egyes európai országok, tartományok, azok uralkodó családainak bemutatása mellett számos tengeri atlasz, még hajózási szakkönyv is szerepel ebben a gyűjteményben. A hidrográfia szakó a tengerek bemutatása mellett ó még a földalatti vizekről és azok elvezetési módjairól szóló műveket is tartalmaz.

⁷⁷³ Lásd az Istvánffy-fejezetben.

A levéltári források jellemzése végén tehát elmondhatjuk, hogy Esterházy Pál könyvtáráról sokat elárul az 1756-os átadási-katalógus, illetve az azt kiegészítő Ferdinand Dobner-féle jegyzék, ám a ma meglévő könyveket kézbe véve világossá válik, hogy a könyvtárból jellemzően a régi, a családot nem érdeklő, főleg latin nyelvű könyveket adták a ferenceseknek.

A nádor könyvei közül ma is hozzáférhető példányok azonban helyreállítják azt a képet, amely bennünk egy XVII. századi, a császári udvar közelében élő, a birodalom nagy családjaival rokonságot tartó herceg olvasmányairól él. A könyvtár rendjét a XVIII. század során alakították ki, így az, hogy ma egy könyv melyik tematikus egységben található meg, nem egészen adekvát Pálra nézve. Ettől eltekintve jól jelzik azt a gazdagságot, amelyet potenciális olvasmányanyagként a gyűjtemény kínált. A nyelvi összetételt tekintve a francia van túlsúlyban, ezt követi az olasz, a latin és a német (ez utóbbi, arányaiban meglehetősen kevés). Nehéz lenne megítélni az Esterházyak francia vagy olasz nyelvtudásának szintjét, ám az biztos, hogy az erotikától a szépirodalomtól át az orvosi szakmunkákig minden szakterületről vásároltak könyveket. A magyar nyelvű könyvek számban az előzőkhöz képest kis csoportot képeznek, de látszik, hogy a herceg, az udvartartás tagjai, és persze a magyar könyvek szerzői figyeltek arra, hogy a nádorhoz eljussanak a Nyugat-Magyarországon, illetve Bécsben megjelent magyar nyelvű, vagy magyar szerzőjű munkák. Feltűnt a könyvtár gazdagsága a Magyarországról és a magyarokról megjelent, nem magyarok által írt művek megszerzése terén. Már Nádasdy kapcsán is megfigyeltük a tudatos *hungaricum*-gyűjtést, Esterháznak is minden lehetősége megvolt arra, hogy ezeket megvásárolja. Különösen fontos gyűjteménye volt a helyi (bécsi, pozsonyi, nagyszombati) kisnyomtatványoknak. Társulati kiadványok, naptárak, politikai propagandaanyag, amelyeknek a megírása, már csak kis terjedelmük miatt is veszélyeztetett. Itt csak egy ritkaságot, a Nádasdy Ferenc kivégzésével kapcsolatos nyolcoldalas bécsi propaganda-szóróanyagot említem, amely még felvágatlanul megtalálható Kismartonban: *Nadastische Berewung, und letzte Seuffzer wegen begangener Missethaten, Gleich vor dem Todt. Im Thon: Gelobet seyst du Herz Jesu Christi, etc. Gedruckt zu Wienn, bey Johann Jacob Kürner.*

Az antik szerzők közül, akit egy művelt ember említeni tud, valamennyinek megvan a szövegkiadása, ráadásul több *editió*ban. A nagy humanista generációk (XV. század vége, XVI. század első fele) munkái mellett a legújabb klasszika-filológiai teljesítmények is. A nagy, egymással is vetélkedő kiadók (Velence, Bazel, Párizs, majd a XVII. században Leiden) csaknem mindegyike szerepelteti magát ebben a tekintetben. Jól látszik, hogy Pál azokat a kiadásokat, amelyek apja könyvtárából származtak, kiegészítette a kortárs tudományos

edícióval. Nagyon sok ókori szerzőnek, akiknek műveit szórakoztató, vagy esztétikusként erkölcsnevelő olvasmányként modern nyelvi fordításokban is kiadták, a francia verziója is megtalálható Esterházyánál. Néhányuk olaszul is, de jellemző, hogy németül nem. Van azonban olasz és francia klasszika-filológiai irodalom, vagyis a szövegek tudományos értelmezése. Egyetlen példaként két René Rapin-kötetet idézünk: *Les comparaisons des grands hommes de l'antiquité, qui ont le plus excellé dans les belles Lettres...* és *Comparaison de Pindare et d'Horace ...*⁷⁷⁴

Az egyházatyák és középkori szentek szövegkiadásai több teljes sorozatban hozzáférhetők, a szentek élete esztétikusként francia nyelven. A teológiai irodalomról már bőven esett szó. A protestáns szerzők kiadásai a már többször említett tulajdonosi körtől származnak és a XVII. század második felében nem történt gyarapításuk. Ezzel szemben a katolikus teológia, és jezsuita jelenlét mellett, több áramlata képviselteti magát. Számomra meglepő, hogy egyrészt francia kulturális hatás ellenére Cornelius Jansenius csak a klasszikus, alapműnek számító Thomas a Kempis kiadásával, és -értelmezésével képviselteti magát,⁷⁷⁵ ezt is Forgách Simontól kapta.⁷⁷⁶ A vallás és a politika összefüggései érdekelték, ezzel kapcsolatban számos vallásfilozófiai művet, vagy ha lenne ilyen diszciplína, valláspolitikai munkát szerzett be. Giovanni Battista Comazzi *Politica, e religione trovate insieme nella persona, parole, ed azioni di Giesu Cristo, secondo l'evangelio di S. Giovanni...*⁷⁷⁷ című munkája például akkor érdemel különös figyelmet, ha tudjuk, hogy tőle megvolt a nádornak az *Istoria di Leopoldo primo imperadore de romani CXXII...* is.⁷⁷⁸ Nem szeretnénk a részletekbe menni ennél a kérdésnél, de a Zrínyi testvérek kapcsán külön tanulmány is született a velencei *Ismeretlenek Akadémiájáról*,⁷⁷⁹ mint (maradjunk ennél) valláspolitikai műhelyről, nos Esterházy is olvashatott erről Francesco Carmeni től.⁷⁸⁰

A történelem ismét olyan szak a könyvtárban, amely az ókortól az Esterházy életében történetkéig kimeríti részletességgel jelen van. Természetesen a törökkel kapcsolatos irodalom külön is hangsúlyos, de a kortárs, közel kortárs események is teljes részletességben

⁷⁷⁴ Mindkettő Ámsterdam, chez Abraham Wolfgang, 1686.ö

⁷⁷⁵ THOMAS de Kempis; JANSENIUS, Cornelius, ed.: *De imitatione Christi, et rerum mundanarum contemptu, libri quatuor ... Accessit vita Christi ex evangelistis compendio contexta* í Coloniae, 1606, off. Birckmannica; *Methodus practica aurei libelli Thomae de Kempis de imitatione Christi ...* Coloniae, 1610, sumpt. Hermanni Mylii

⁷⁷⁶ Forgách Simon (1669-1739) könyvtára: ADATTÁR 13/2. 2186219.

⁷⁷⁷ In Trento, per Giovanni Antonio Brinati, 1712

⁷⁷⁸ In Vienna d'Austria, appresso gli eredi del Viviani, 1688.

⁷⁷⁹ BENE Sándor: *A Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján (Velencei karnevál)*. ItK, 1993. 6506668. (itt: 6666668.)

⁷⁸⁰ *Accademia degli Incogniti. Novelle amorose de' signori academici incogniti* pubblicate da Francesco CARMENI í In Venetia, appresso gli heredi del Sarzina, 1641.

tanulmányozhatóak itt. Több békeszerződés és annak kommentárjai, amelyek azért is fontosak, mert aktuálpolitikai tanulságai a nádor számára jelentőssel bírtak. Különösen érdekes, hogy a lényegében kereskedelmi franciaóhollandóspanyol háborút lezáró nijmegeni békeszerződés (1679) szövege, és értelmezése is megvolt neki, vagyis történelmi ismeretei összekapcsolódhattak a gazdálkodásról szerzettekkel, ma úgy mondanánk, makrogazdasági ismereteivel.⁷⁸¹ Az *oeconomia* amúgy külön szakként is élt a könyvtárban, és Esterházy még idős korában is szakirodalmat hozatott, a korban nagyon népszerű *Monsieur de Rosny* munkáját.⁷⁸² A történelmi művek úgy tekintek az országok elrendezésére álltak polcain, megfelelő kronológiai segédletekkel kiegészítve. Ehhez jöttek az országgyűlési akták sorozatai, nem csupán Magyarországról.

A jogi alapmunkák a római és a germán városi jogtól kezdve a háborús jogig leemelhetők voltak a polcokról. Ezen a téren a francia szokásjog vagy az itáliai városállamok rendeletei nem kerültek látóterébe. Érdekességgé azért megemlítem még igaz, ugyancsak német a Luzern városának jogi rendelkezéseit tartalmazó munkát.⁷⁸³

A történelmi ismereteket természetesen egészítette ki a hatalmas *geographiai* anyag. Valamennyi impozáns *Atlas*-sorozat említhető lenne (Mercator, Ortelius, Blaeu), de ennél sokkal mélyebb ismeretekhez is juthatott, aki belépett a könyvtárba. Akár az ár-áplóról is, Mathurin Eyquemtől (*Le Pilote de l'onde vive, ou le secret du flux et reflux de la mer; contenant la cause de ses mouvemens, et celle du point fixe...*),⁷⁸⁴ vagy a földgömbök használatáról Nicolas Biontól (*L'usage des globes celeste et terrestre, et des sphères suivant les differens systèmes du monde ...*).⁷⁸⁵

A politikaelméleti irodalom ehhez képest szerény, bár meglepő darabjai is vannak. Általában a XVII. század elejének latin nyelvű értekezései vannak meg, az *unio christiana* akkori, a harmincéves háború előtti megnyilvánulásait is ide értve. Ettől eltekintve a század második feléből is akadnak érdekességek, az egyes országok aktuális eseményeinek politikai értékelése, főként Ausztria⁷⁸⁶ és Franciaország vonatkozásában.⁷⁸⁷ Több, XIV. Lajos korabeli

⁷⁸¹ A háborút Jean-Baptiste Colbert 1667. évi, restriktív kereskedelmi- és vámrendeletei váltották ki, és 1678-ban zajlott. MOETJENS, Adriaan, ed.: *Actes et memoires des negotiations de la paix de Nimègue*. Tome IóIII. A Amsterdam, chez Abraham Wolfgangk; à Nimègue, chez Adriaan Moetjens, 1679.

⁷⁸² ROSNY: *Le parfait oeconome, contenant ce qu'il est utile et necessaire de scavoir à tous ceux qui ont des Biens à la Campagne*. A Paris, chez Claude Prudhomme, 1710. Ez a 3. kiadás volt, de a XVIII. század során még sokszor kiadták.

⁷⁸³ *Municipale oder Stadt-Recht der löblichen Stadt Lucern... im Jahr 1706*. Lucern, gedruckt bey Anna Felicitas Hauttín, durch Innocentium Theodoricum Hautt.

⁷⁸⁴ A Paris, chez Laurent Dohoury, 1689.

⁷⁸⁵ A Paris, chez la veuve de Jean Boudor, Jacques Collombat, 1710.

⁷⁸⁶ Pl.: AntoineVARILLAS: *La politique de la maison d'Autriche ...* A Paris, chez Claude Barbin, 1688.

pamflet is eljutott Kismartonba, jelezve a nádor fogékonyságát a kérdésre. Ezek közül egyet emelnék ki, egy ismeretlen szerző több kiadást megélt munkáját, a *La cour de France turbanisée et les trahisons de masquées...* címűt.⁷⁸⁸ A törökök Magyarországról kiűzése körül számos titkos, a Szent Liga propagált szelleméhez mérten titkos, és távolról sem erkölcsös diplomáciai lépés történt, készülve az új európai hatalmi egyensúly kidekázására.⁷⁸⁹ Ide értve a háttérben a törökkel való egyezkedéseket is.

Nem tudom, mennyire volt tudatos Esterházy Pál könyvbeszerzése, de ismerve a tényt, hogy éppen a család politikájának köszönhetően 1671-től⁷⁹⁰ Kismartonban és a környező hat településen⁷⁹¹ erős zsidó közösség élt, feltűnik Claude Fleury *Les mœurs des Israelites, ou l'on voit le modèle d'une politique simple et sincère pour le gouvernement des états et la réforme des mœurs*⁷⁹² című művének jelenléte.

Nem hagyhatjuk említés nélkül kiváló összefoglaló kézikönyveit és lexikonjait. Sőt, az ezekről folytatott vita elméleti szakirodalmából is megszerzett egyet. Louis Moréry *Dictionnaires historiques* című grandiózus munkája először 1674-ben jelent meg, majd ezt számos kiadás követte (a XVIII. században is sokszor kiadták). Az 1704-es új kiadásra reagált Anthèlme de Tricaud és Alexis Gaudin, amely az e téren nagy tekintélynek számító Pierre Bayle előszavával jelent meg (*Remarques critiques sur la nouvelle edition du dictionnaire historique De Morery, donnée en 1704*).⁷⁹³ A tudományos folyóiratok közül a *Journal des savants* 1665-től volt meg neki, és az *Académie des Sciences et des Arts* sok más kiadványa is.

⁷⁸⁷ *Dialogues des grands sur les affaires présentes*. A Cologne, chez Pierre Marteau, 1690. ó *Pensées sur l'avis d'un amy à l'auteur du miroir historique de la ligue de l'an 1664*. A Basle, chez Jean Frishman, 1694. ó *Quelques pièces servant à l'esclaircissement des affaires de la rupture entre la couronne de France et la Savoye*. S. l., s. typ., 1690. ó *Dialogue sur les affaires de l'Europe* írt. A Villefranche, chez Jeremie Plantier, 1691. ó *L'esprit de Luxemburg ou conférence qu'il a eu avec Louis XIV. sur les moyens de parvenir à la Paix*. A Cologne, chez Pierre Marteau, 1693.

⁷⁸⁸ E. L. B. D. E. D.: *La cour de France turbanisée et les trahisons de masquées* írt. A Cologne, chez Pierre Marteau, 1687. Ez a pamflet második kiadása volt. Vö.: KURCZ Ágnes: *A magyar vonatkozású XIV. Lajos korabeli francia nyelvű pamfletirodalom történetéhez*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1974-1975. Bp., 1978, OSZK. 1976209. (itt: 202.) A szerző nem vizsgálja ezek elterjedését a korabeli Magyarországon, megemlíti az Apponyi-gyűjtemény példányát, App. H. 1270.; Török szemmel ugyanez: Asli ÇIRAKMAN: *From Tyranny to Despotism: the Enlightenment's unenlightened image of the Turks*. International Journal of Middle East Studies, 33(2001) 49668.

⁷⁸⁹ A kérdésről legújabban egy olasz (de kényszerűségből Bécsben él) házaspár regény-folyamot írt. Magyarul az első két kötet jelent meg. Rita MONALDI-Francesco SORTI: *Imprimatur*. Bp., 2004, Magyar Könyvklub; Utóbbi: *Secretum*. Bp., 2009, Nyitott Könyvműhely. Utóbbi: *Veritas*. Bp., 2010, Nyitott Könyvműhely. Történeti műként nem írhatták meg a szentté avatott IX. Ince pápa érintettsége okán.

⁷⁹⁰ A történet klasszikus alapműve: Bernhardt WACHSTEIN: *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt und den Siebengemeinden*. Wien, 1926, Braumüller.

⁷⁹¹ Nagymarton, Sopronkeresztúr, Boldogasszonyfalva, Kabold, Lakompak, Köpcsény

⁷⁹² A La Haye, chez Adrian Moetjens, 1682.

⁷⁹³ A Rotterdam, chez Jean Hofhout, 1706.

Kismarton kapcsán igazi szépirodalmi könyvtárról beszélhetünk, a XVIóXVII. század francia és olasz (kevés német) irodalmának szép válogatása, külön *contes* és *nouvelles* csoporttal. Jelent s számú memoárirodalmi munka, útleírások, keleti és egyéb kuriózum-történetek. Ezek között igazi gyöngyszemek is találhatók. Mindenképpen ilyen a hosszú ideig legnépszerűbb Párizs-leírás Germain Brice-tól (*Description nouvelle de ce qu'il y a de plus remarquable dans la ville de Paris*).⁷⁹⁴ Már-már zavarbaejt kimondani, hogy a török kori Magyarországon, vagy a Rákóczi-szabadságharc idején a magyar nádor megveszi François Ogier *Apologie pour Monsieur de Balzac* című művét.⁷⁹⁵ Ha nem tévedünk, és ez a kötet nem később került a könyvek közé valamelyik nyugati rokonő gyűjteményével. Ha Esterházy Pál ezt komolyan kézbevette, akkor mind valószínűleg a programját, az egyházhoz való tényleges viszonyát is újra lehet gondolni. A Franciaországban a XVII. század első felében lezajlott irodalmi vitában ugyanis ugyan nem kérdőjelezték meg az egyház társadalmi szerepét, de több szerző (mint Guez de Balzac) komolyan síkraszállt a komoly műveltségre alapozott szellem szabadabb megnyilvánulhatósága mellett, az igényes nyelvi (anyanyelvi) és tartalmi kritika térnyeréséért (kortárs kritikai élet igénye, szabadabb véleményformálással). Finoman támadták Richelieu-t is, a jezsuiták és általában az egyház túlzott társadalmi és politikai szerepvállalását. Senki sem tagadta azonban a személyes vallásosság, az elmélyült istenismeret fontosságát.⁷⁹⁶ Ugyanakkor nem találtam nyomát a század második felében lezajlott *Querelle des anciens et des modernes*-nek, amelyet az előbbi kiválóan megalapozott. És ha már itt tartunk, megemlítem, hogy nincsen Racine, ami Esterházy lelkeségével jobban összevágna, mint Molière.⁷⁹⁷ Nincsen Corneille sem, ám életrajza igen, Adrien Richer munkája.⁷⁹⁸

Külön említeném az erotikus irodalmat, illetve a széptevés (*galanterie*) történeteket. Az európai arisztokrata körökben divatos olvasmányok Magyarországra is eljutottak tehát a XVIII. század elejére.⁷⁹⁹ *A Journal amoureux*, *La France galante*, *L'amour à la mode* címek

⁷⁹⁴ Tome IóII. A La Haye, chez Abraham Arondeus, 1685; 1752-ben már a 9. kiadás került a piacra. Esterházyknak az első kiadás volt meg.

⁷⁹⁵ A Paris, chez Claude Morlot, 1627.

⁷⁹⁶ Lásd erről összefoglalóan Mathilde BOMBART monumentális monográfiáját: *Guez de Balzac et la querelle des lettres. Écriture, polémique et critique dans la France du premier XVIIe siècle*. Paris, 2007, Honoré Champion (Lumière classique); Vö.: *Libertins érudits*. Catalogue 210. de Librairie Paul Jammes. Avant-propos de René PINTARD. Paris, 1970.

⁷⁹⁷ *Les oeuvres de Monsieur MOLIERE*. Tome IV. írást A Liège, chez J. F. Broncart, 1703 (*Psyché, tragedie-ballet... Le malade imaginaire, comédie... Les femmes savantes, comédie... Les amans magnifiques, comédie... Don Garcie de Navarre, ou le prince Jaloux, comédie... L'impromptu de Versailles, comédie... La comtesse d'Escarbagnas, comédie... Melicerte, comédie... L'ombre de Molière, comédie...*)

⁷⁹⁸ *La vie de Corneille* írást A La Haye, chez Etienne Foulque, 1694.

⁷⁹⁹ Granasztói Olga számos tanulmányban számol be ennek az irodalomnak, majd későbbi, libertinus változatának magyarországi elterjedtségéről, de ilyen korai megjelenésükről eddig nem volt tudomásunk.

persze nem a libertinus kiadványokhoz hasonló erotikus, illetve pornográf képekkel elkísért könyvremek, ⁸⁰⁰ de az udvarlásról, a szerelemről már nyíltabban beszél irodalmi munkák.

Az udvari élet gazdagságát jelzi, hogy a sakkot már nem csupán játszották, olvashattak is róla, hiszen a korszak egyik *bestseller*-ének Gioachino Grecónak, a kalabriai ö-nak sakkról szóló műve egyik francia kiadása is rendelkezésre állt. ⁸⁰¹ Az udvari *hygiéniával* kapcsolatban több könyve is volt, még arról is, hogy nyugodtan lehet csokoládét, kávé és teát fogyasztani. Mindezt Daniel Duncan könyvéből tudható: *Avis salubre à tout le monde, contre l'abus des choses chaudes, et particulièrement du Café, du Chocolat, et du Thé.* ⁸⁰² A fzés, az ételkultúra ugyancsak a civilizált udvart jellemző dolog, így természetes, hogy több szakácskönyvük is volt. ⁸⁰³ A lovaglás, a lovakkal való együttélés már művészeti ággá vált Esterházy korára. Nem csoda, hogy erről több könyve is volt, Carlo Ruinól, ⁸⁰⁴ Cesare Fiaschitól, ⁸⁰⁵ Gundakertől, a lichtensteini hercegtől, ⁸⁰⁶ az egyik legismertebb lovasiskola mesterétől, a nápolyi Pirro Antonio Ferrarótól, ⁸⁰⁷ illetve Scipio Maffeitől. ⁸⁰⁸ Az udvar irányítását (és általában a szervezést) azért a németekre kell bízni, ezért Christian Weisens

Vö.: GRANASZTÓI Olga: *Francia könyvek magyar olvasói. A tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon, 1770–1810.* Bp., 2009, OSZK, Universitas, (Res libraria III.)

⁸⁰⁰ Mint érdekes kutatási témának, könyvtárnyi a szakirodalma, amelyet a *La lettre clandestine* könyvsorozat folyamatosan követ. Utoljára 1996-ban rendeztek olyan konferenciát, ahol a különféle kutatási irányokat foglalták össze, illetve tzték ki: *Tendances actuelles dans la recherche sur les clandestins à l'âge classique, avec les actes de la journée de Créteil du 12 avril 1996.* La lettre clandestine. No. 5. 1996. Réd. Alain. MOTHU. Paris, Presses de l'Univ. de Paris-Sorbonne, 1997. Ebben a XVII. századi libertinus irodalomról is alapvető bibliográfiai összefoglalást találunk. Magyarországon az egyetlen ilyen jellegű kiállítás: *Veszedelemes olvasmányok. Erotikus illusztrációk a 18. századi francia irodalomban.* Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtár, a Tony Fekete Magángyűjtemény, a Bibliothèque Nationale de France, az Österreichische Nationalbibliothek és a Biblioteca Judeana. A. D. Xenopoló, Arad együttes közlésében. *Les lectures dangereuses. L'illustration érotique dans la littérature française du 18e siècle.* Exposition organisée par la Bibliothèque nationale Széchényi, en collaboration avec Tony Fekete, la Bibliothèque Nationale de France, la Bibliothèque nationale autrichienne et la Bibliothèque départementale A. D. Xenopoló d'Arad. Szerk.: GRANASZTÓI Olga, KOVÁCS Ilona. Bp., 2007, OSZK.

⁸⁰¹ GRECO, Gioachino: *Le jeu des Eschets ...* A Paris, chez la veuve de N. Pepingue, 1689.

⁸⁰² A Rotterdam, chez Abraham Acher, 1705.

⁸⁰³ Egyet említék: SCHRÖTER, Caspar; HELLWIG, Christoph von: *Allzeitfertigen Hauß-Verwalters Rares Koch-Condirt- und Destillir-Buch, Wie nach Teutsch- und Frantzösischer Manier zu kochen...* Franckfurt und Lepizig, bey Hieron. Philipp. Kitscheln, 1712.

⁸⁰⁴ RUINI, Carlo: *Infermita del cavallo et suoi rimedii.* Opera nova í Volume secondo í In Venetia, appresso Gasparo Bindoni, 1599.; U : *Anatomia del cavallo infermita et suoi rimedii.* Opera nova í In Venetia, appresso Fioravante Prati, 1618.; U : *Infermita del cavallo et suoi rimedii.* Opera nova í Volume secondo í In Venetia, appresso Fioravante Prati, 1618.

⁸⁰⁵ FIASCHI, Cesare: *Traicté de la manière de bien emboucher, manier, et ferrer les chevaux* í A Paris, chez Adrian Perier, 1611.

⁸⁰⁶ GUNDAKER, Fürst von Lichtenstein: *Von Zaumung der Pferde...* Anno 1609í Durch den durchleuchtigen, hochgebornen fürsten und herrn herrn Gundagern In Schlesien zu Troppauí Wienn in Oesterreich, Gregor Gelbhaar, 1625.

⁸⁰⁷ *Cavallo frenato...* Nella real cavallerizza di Napoli. Diviso in quattro libri. Con discorsi notabili, spora briglie, antiche, moderne, adornato di bellissime figure, et molte da lui inventate, insieme con alcune Briglie, Polache, e Turchesche... Tom. IóII. In Venetia, presso Sebastiano Combi e Giovanni La Nou, 1653.

⁸⁰⁸ MAFFEI, Scipio: *Della scienza chiamata cavalleresca libri tres* í In Roma, presso Francesco Gonzaga, 1710.

munkájában iránymutatást is találhatott Esterházy (*Kurtze und eigentliche Nachricht, wie ein sorgfältiger Hofmeister seine Unergebene zu der Wolredenheit anführen soll...*).⁸⁰⁹

Természetesen sorolhatnánk a m veket az *astronomia*, a *magia*, a *physica*, a *chemia*, vagy a *mathematica* területér l is, de a továbbiakban néhány, a korszer Esterházy-udvarra jellemz különlegesebb ismeretekr l szóló munkákat említem csupán. Az orvostudomány nagyon összetetten képviseltetik (*medicina, pharmacia, veterinaria*). Ennek megfelel en az ókori klasszikusoktól a XVII. századi latin orvosi lexikonokig számos m vet szereztek be a hercegi könyvtár számára. Ami különösen érdekes, hogy az orvosi részterületek szakmunkáit franciául vették meg.⁸¹⁰ Hasonlóan modern volt építészeti szakgy jteményük. Számos klasszikus alapl mellett német és olasz szakírók (Ferdinando Galli Bibiena, Paul Decker) munkái is kézbe vehet k voltak, ha azok az építkezésekhez kellettek.⁸¹¹ A technikai civilizáció fejl dése ugyan még kultúrfilozófiai vitákat nem váltott ki a korban, de a mérnöki tudományok komoly haladást tettek. Esterházy Pál könyvtárában számos olyan kiadvány található, amelyekben ezeknek leírását olvashatta Kaspar Schott vaskos latin köteteit l⁸¹² a német szakmunkákig.⁸¹³ A természetrajz sem volt új tudomány a korban, bár a korábbi két évszázad a felfedezések történetében alaposan újraírta Plinius *Historia naturalis*át. Az új megfigyelésekr l is kerültek leírások a nádor udvarába.⁸¹⁴ Fatsar Kristóf alapvet kerttörténeti adattára⁸¹⁵ számba veszi a Magyarországon használt *horticultura* alapl m veket. Az Esterházy-kastélyok kertjei méltán képeznek több fejezetet a kerttörténetben. Fontos azonban aláhúzni, hogy ezeket a munkákat már Pál nádor megvásároltatta.⁸¹⁶

⁸⁰⁹ Leipzig, bey Timothei Kitzschens sel. Erben, gedruckt bey Benjamin Christian Kitzschen, 1681

⁸¹⁰ TOLET, François: *Traité de la lithotomie ou de l'extraction de la Pierre hors de la vessie, avec les figures* A Paris, chez Francois H. Muguet, 1708.; HELVETIUS, Jean-Adrien: *Traité des pertes de sang de quelque espèce quelles soient...* A Paris, chez Laurent D'Houry, 1697.

⁸¹¹ GALLI BIBIENA, Ferdinando: *L'architettura civile preparata su la geometria, eridotta alle prospettive, considerazioni pratiche...* In Parma, per Paolo Monti, 1711; DECKER, Paul: *Ausführliche Anleitung zur Civilbau-kunst*. Bde. IóIII. Nürnberg, um 1700, verlegt und zu finden bey Joh. Christoph Weigel.

⁸¹² SCHOTT, Kaspar: *Mechanica hydraulico-pneumatica... opus bipartitum* Francofurti, sumptu heredum Joannis Godefridi Schönwetteri; Herbipoli, excud. Henricus Pigrin, 1657.; SCHOTT, Kaspar: *Technica curiosa, sive mirabilia artis, libris XII. Comprehensa; quibus varia Experimenta, variaque Technasmata Pneumatica, Hydraulica, Hydrotecnica, Mechanica, Graphica, Cyclometrica, Chronometrica, Automatica, Cabalistica, aliaque Artis arcana ac miracula, rara, curiosa...* Nürnberg, sumpt. Wolfgangi Mauriti Endteri, excud. Jobus Hertz, 1687.

⁸¹³ FURTENBACH, Joseph: *Mannhaffter Kunst-Spiegel, oder continuatio, und fortsetzung allerhand mathematisch-und mechanisch-hochnützlich so wohl auch sehr erfrölichen delectationen, und respective im Werck selbsten experimentirten freyen Künsten* Getruckt in Augspurg, durch Johann Schultes, 1663.

⁸¹⁴ GOEDART, Jean: *Metamorphoses naturelles ou histoire des insectes observées tres-exactement suivant leur nature et leurs propriétés* Tome IóII. A Amsterdam, chez George Gallet, 1700.

⁸¹⁵ FATSAR Kristóf: *Magyarországi barokk kertművészet*. Bp., 2008, Helikon Kiadó.

⁸¹⁶ VRIES, Hans Vredeman de: *Hortorum viridiorumque elegantes et multiplicis formae ad architectonicae artis normam affabre deliniatae*. Coloniae, Johann Bussemacher, 1640.; DÉZALLIER D'ARGENVILLE, Antoine Joseph: *La théorie et la pratique du jardinage. Ou l'on traite a fond des beaux jardins appelés communément les jardins de propreté, comme sont les parterres, les bosquets, les boulingrins, etc....* A La

Esterházy Pál nádor olvasmányom veltségének jellemzését szándékosan bontottuk két részre. Első célunk érvek szolgáltatása volt arra nézve, hogy a főúr végakarátát nem annak szellemében hajtották végre. Gyakorlatilag ez indokolható lehetett azzal, hogy a ferences rend tagjainak a jellemzésünk második felében említett könyvek nem kellettek. Másodszor az volt a szándékunk, hogy felhívjuk a figyelmet a források együtt-kezelésének fontosságára, továbbá arra, hogy mennyire csupán adalékszerűen ismerjük a legtöbb arisztokrata, és általában nemes család erudíciójának arculatát. Teljes katalógusunk sehol sincs. Az egykori könyvtárolományoknak csupán töredéke lehet fel ma is. Nádasdy Ferenc könyveire ó dacára a számos levéltári dokumentumnak ó csak egy részét ismerjük. A Batthyány családi könyvtáráról valóban csak benyomásaink vannak.

A korabeli arisztokrata könyvtár nagyságáról azonban összességében fogalmat tudunk alkotni. Általában 1000 és 2000 közötti lehetett a könyvtárban felhalmozott kötetek száma. A speciális érdeklődés (például Istvánffy Miklós történetírói szenvedélye), vagy a generációk alatti felhalmozódás, nem mellesleg a gazdagság emelhetette ezt a számot ó mint láttuk, akár 5000 körülire.

A Thurzó család könyvtárai

A Thurzók talán a legfontosabb család,⁸¹⁷ amely kapcsolatot jelentett a lengyel, az osztrák, a magyar főrangúak és a korai újkor legbefolyásosabb bankár-dinasztiája, a Fugger között. Könyvtáraik sorsa is szerteágazó vonalat követ, így egy kicsit nagyobb hangsúlyt fektetünk a genealógiai összefüggések elmondására. A születési és halálozási dátumokhoz ez esetben odaírjuk az ismert helyet is, hogy lássuk, a család az egész régiót belakta. Ebből a történetből kitűnik, hogy nem csupán a születési arisztokrácia tagjai n születtek családon belül, hanem a vagyonmegtartás érdeke ezt kívánta, hanem a születésben lévő fináncnemesség is. Az út ugyanígy nyitott volt a főúri papi állumok felé, és ó mint látjuk ó vissza is.

A család a XV. század közepén élt Thurzó Györgynek köszönheti felemelkedését. Az fia volt II. János (Jan) (Lőcse, 1437–Nagybánya, 1508) körmöci kamaragróf. Két felesége

Haye, chez Pierre Husson, 1711.; SCHRÖTER, Caspar; Hellwig, Christoph von: *Allzeitfertigen Haus-Verwalter, darstellend ein vollkommen Blumen- und Küchen-Garten-Buch, nebst Regulirung einer Baum-Schule* Frankfurt und Leipzig, bey Hieron. Philipp. Kitcheln, 1712.

⁸¹⁷ A szlovák és a magyar történetírás közösen értékelte ezt a szerepet egy konferencián: *Thurzovci a ich historický význam. – A Thurzók történelmi szerepe*. Nemzetközi konferencia, ÁrvaóÁrvaváralja, 2009. október 12–14. A konferencia előadásainak anyaga várhatóan 2011-ben megjelenik. PÁLFFY Géza elölzetesen a rendelkezésemre bocsátotta a szövegeket, köszönöm neki.

közül az első lengyel, Urszula Bem, a második, Barbara Beck német volt. Számos gyermeke közül kiemelnék *ötöt*. III. János (Jan) (1466Boroszló, 1520), a későbbi boroszlói püspök (15061520), testvére Szaniszló (Stanislaw) (1476Olmütz, 1540), olmützi püspök (14981540) lett. A két püspök a közép-európai humanista udvarok történetébe építkezéseikkel, mecénatúrájukkal írta be nevét.⁸¹⁸ Thurzó III. János (Jan) *harmadik*, számunkra fontos gyermeke Jerzy III. Thurzó volt (Krakkó, 1467Augsburg, 1521), krakkói udvarnagy, körmöci kamaragróf. az első, aki a Fugger családból házasodott. Előbb Annae Fuggert (14811535) vette el, akitől gyermektelensége miatt(?) elvált, és ezután testvérével, Katharinával lépett oltár elé.⁸¹⁹

Az első fiuk Thurzó II. Kristóf (1540 k.), akinek Erdődy Zsuzsával való házasságából született II. Szaniszló (Augsburg, 1531 k.Augsburg, 1586), akinek *augsburgi könyvtára* összeírása is ránk maradt. Az első testvére Thurzó II. Elek (1540 k.1594), szepesi főispán, aki Bajmócon kötött házasságot (1569) Zrínyi Borbálával, és házasságukból az első Thurzó III. Kristóf (15831614) született, akinek *szepesvári könyvtáráról* vannak adatok, de sajnos katalógusa nem maradt fenn. Ez a Kristóf Szepes és Sáros vármegye főispánja volt (16031614), az Aranygyapjas-rend lovagja.

Thurzó II. János *negyedik* fia Thurzó Elek (1490 k.1543), számos tisztsége mellett a legfontosabb, hogy Magyarország nádora volt, amikor a törökök elfoglalták Budát (15321543). A humanista kapcsolatairól híres főúr a bécsi egyetemen tanító tudósokkal, Erasmusszal, és Aldus Manutiusszal is kapcsolatot talált.⁸²⁰ *Semptei könyvtáráról* szórványadatok tájékoztatnak.⁸²¹ Ötödikként II. János gyermekei közül leányát Katalint (1535 Augsburg, 1535) idézzük azért, mert férje Raymund Fugger (14891535) volt, vagyis anyjának rokona.

Thurzó II. János testvére volt Teofil (1557 k.1503 k.), akinek Kassai Magyar Borbálával való házasságából való Thurzó VI. János (1530 k.) és Abaffy Anna gyermeke a számunkra

⁸¹⁸ Csak két alapvető munkára hivatkozom: WÖRSTER, Peter: *Humanismus in Olmütz. Landesbeschreibung, Stadtlöb und Geschichtsschreibung in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. Marburg, 1994, Elwert. (Kultur- und geistesgeschichtliche Ostmitteleuropa-Studien, Bd. 5.); LAMBRECHT, Karen: *Die Funktionen der bischöflichen Zentren Breslau und Olmütz im Zeitalter des Humanismus*. In: *Kulturgeschichte Schlesiens in der frühen Neuzeit*. Hrsg. von Klaus GARBER. Bd. I. Tübingen, 2005, Niemeyer. 49668.

⁸¹⁹ A genealógiai szakirodalomban e ponton sok a bizonytalanság.

⁸²⁰ TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre: *Erasmus és magyar barátai*. Bp., 1941, Officina Kiadó. Ugyanez, In: *U : Humanizmus és nemzeti irodalom*. Bp., 1966, Akadémiai Kiadó. 506132.; KLIMES Péter: *Bécs és a magyar humanizmus*. Bp., 1934. (Palaestra calasanctiana, 5.)

⁸²¹ Vö.: ERDÉLYI Gabriella: *Egy kivételes karrier Mohács előtti kezdetei: Bethlenfalvi Thurzó Elek*. In: *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*. Szerk.: TUSOR Péter. Bp., 1998, ELTE BTK. 1186132., U első adást tartott Elek első árva konferencián is: *Thurzovci a ich historický význam. – A Thurzók történelmi szerepe*. Nemzetközi konferencia, ÁrvaÁrvaváralja, 2009. október 1214. (az anyag kiadása előkészületben.)

ismét érdekes Thurzó I. Ferenc (1512-1576), akit apostátának hívnak, hiszen nyitrai püspök volt (1534-1557), majd két házasságából számos gyermeke született. Második felesége Zrínyi Katalin (1548-1585) volt. Legkiemelkedőbb pályát fiuk, Thurzó V. György (Nyitra, 1567-1616) futotta be. Árva vármegye főispánja (1585-1616), 1606-ban gróf, 1609-től haláláig Magyarország nádora. *Biccsei könyvtárának* katalógusát is ismerjük. Első házasságát Forgách Zsófiával kötötte, és tőle született Imre fia (Biccse, 1589-Nikolsburg, 1621), árvai főispán (1616-tól), a wittenbergi egyetem rektora (1616-1618). Második felesége Czobor Erzsébet lett.

A Thurzók házassági kapcsolati hálójának része volt az említetteken kívül a Draskovich, a Perényi, az Amade, az Illésházy, a Jakusith, a Nyáry, a Balassa, az Esterházy család, hogy csak a legjelentősebbeket említsem. Mindezzel együtt a történeti,⁸²² ezen belül könyvtártörténeti szerepük jelentőségének megismerését átfogó tanulmányok is segítik.⁸²³

A *semptei könyvtárról* sajnos csak említésekben tudunk. Egy 1533-ból származó adat szerint Báthori András valamiféle könyveket helyeztetett el Thurzó Elek ottani könyvtárában.⁸²⁴ Ismerve a környező országok humanista központjaiban játszott szerepét (Krakkó, Prága, Boroszló, Olmütz, Bécs, Velence), könnyen elképzelhetjük, hogy azok a humanista munkák, amelyek családjában valamelyik tagjának ajánlva jelentek meg, az egyetemében is megvoltak. A semptei könyvtárat feltehetően a halála után is gyarapították, mert a Pázmány Péter által 1635-ben alapított nagyszombati egyetem könyvtára számára ezt is megszerezték (tartalma eretnek volta ellenére is). 1636-ban jegyezte fel a nagyszombati jezsuita kollégium diáriumában: *12. Novembris... Ibidem fuit et eminentissimus Dominus Cardinalis (sc. Pázmány) cum illustrissimo Comite Georgio Erdődi. Ibidem eminentissimus donavit nostrae bibliothecae libros haereticos, qui sunt Semptaviae in bibliotheca Thurzoniana.*⁸²⁵ A könyveket végül nem tudták elhelyezni, az érsekség Telegdi Miklós-féle házába rakták ideiglenesen (Pázmány halála előtt közvetlenül). 1637-ben: *7. Martii... Haereticam bibliothecam mille et amplius florenorum a Bibliotheca Thurzoniana hodie impetravi ab eminentissimo, qui dedit licentiam auferendi et cum locus in collegio non esset,*

⁸²² Kurt BATHELT: *Die Familie Thurzo in Kunst und Kultur Ostmitteleuropas (1450–1640)*. Deutsche Monatshefte. Zeitschrift für Geschichte und Gegenwart des Ostdeutschlands. 1940/364. 115-127.; lásd még SAKTOROVÁ, Helena: *Thurzovské tlače v Jagelovskej knižnici*. Knihnica, 2005. ro. 6. 7. 346-36.

⁸²³ A Thurzók könyvesminőségéről Helena Saktorovától várható monografikus feldolgozás: SAKTOROVÁ, Helena: *A Thurzó könyvtárak a korai újkorban* (elkészületben). Miután ebben minden tétel részletes leírása megtalálható, eltekintek attól, hogy valamennyi említett korabeli minőségét leírását megadjam, terhelve ezzel a jegyzeteket.

⁸²⁴ ADATTÁR 11. 34. A könyvtárról említést tesz: GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon*. III. kötet. Bp., 1961, OSZK. 177.

⁸²⁵ ADATTÁR 11. 210. Thurzó III. Kristóf felesége Erdődy Zsuzsa (1633) volt, de lehet, hogy a két bejegyzésrésznek nincs köze egymáshoz. A Thurzó család ekkor már fiúágon kihalt.

*posui ad domum nostram Telegdianam... Libri autem supradicti fuerunt 831.*⁸²⁶ Vagyis a semptei könyvtár ekkor legalább 831 kötetet számlált, hiszen nem tudjuk, hogy az egész állomány Nagyszombatba került-e. A könyvanyag összetételéről így semmit sem tudunk, azon túl, hogy a jezsuiták per *eretnek könyvek* beszélnek róluk. Biztosan nem csupán Bethlen Elek nádor könyveiről van szó, és ne feledjük, Semptén (számukra) *eretnek* nyomda is működött Bornemisza Péter jóvoltából.⁸²⁷

A Thurzók *augsburgi házána*k könyvtáráról már jegyzék is fennmaradt, amelyet Thurzó II. Szaniszló (1531-1586) halálakor írtak össze.⁸²⁸ A könyvanyag eddigi értékelései általában megelégedtek annyival, hogy *humanista* könyvtár, és kérdéses, hogy mennyiben a magyarországi könyvtártörténet része. Lehet persze, hogy Thurzó Szaniszló élete végén vonult vissza augsburgi házába, és magával vitt itteni könyvei közül valamennyit, de az is lehet, hogy a könyvek közül egyik sem került az országba. Thurzó olvasottságát azért mutatja az összeírásban szereplő 111 kötet. Mit jelent ez a humanista jelleg? Először is feltűnik, hogy 35 tétel antik görög és latin szerző kiadása, hangsúlyosan is a historikusok. De persze ott vannak a nagyobb költők is. A filozófusokat csak Seneca képviseli. A görög kiadásokról el kell mondani, hogy csaknem valamennyi ismert történetíró munkája ott volt a polcon (Polybius, Xenophon, Diodorus Siculus, Appianus Alexandrinus, Herodianus, Herodotus Dictys Cretensis, Plutarchus, Theophrastus). Caesar, Tacitus, Livius, Sallustius, Justinus és Curtius is persze, de a római irodalom igazán a szépirodalmi oldalával képviseli magát (még görög szépirodalmi emlék nincsen). A történeti arculat a közel kortársak mezején is fennmarad. Johann Carion krónikája már a protestáns Thurzóra utal, majd Johannes Sleidanus kortörténete, Alexander Gwagnin Lengyelország-leírása, Philippe Galle modern, frissen megjelent Belgium-története. Magyarországról Zsámboky Bonfini-kiadása, egy *Tripartitum* és két kéziratos országgyűlési határozati gyűjteménye volt Thurzónak. A törökökről a számtalan kiadást megélt, európai *bestseller* Bartolomej Georgijevi *De Turcarum moribus epitomej*át olvasta, és kiegészítette ezt Johann Böhme ugyancsak közismert munkája, a *Mores et ritus omnium gentium*. Jogi könyv magyarokon kívül kétféleképpen említetik, egy *Institutiones Juris* (Justinianus) és Conradus Lagus népszerű, sok kiadásban ismert *Methodus Juris*.

⁸²⁶ ADATTÁR 11. 211. Furcsamód erről nem találom semmit FARKAS Gábor monográfiájában: *A nagyszombati egyetem könyvtára az alapításkor*. Szeged, 2001, Scriptum. (A Kárpát-medence korai újkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, III. 6. Fejezetek az Eötvös Lóránd Tudományegyetem történetéből 1, 23.)

⁸²⁷ V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó. 66669.

⁸²⁸ IVÁNYI Béla: *Egy magyar főúr könyvtára a XVI. században*. MKSz, 1909. 94695., ugyanez: ADATTÁR 11. 4896490.; a könyvtárat röviden elemzi: GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon*. III. kötet. Bp., 1961, OSZK. 221.

Ptolemaeus kozmográfiai alapm ve mellett megvolt neki Sebastian Münsteré is (bár ez inkább világtörténeti látomás), hozzá egy nagyon modern Abraham Ortelius-atlasz, a *Theatrum orbis terrarum*.

Láthatóan kedvelte Erasmust, hiszen az *Adagia*, az *Apophtegmata*, a *Colloquia*, az *Encomium moriae*, és az Újszövetség kiadása is szerepel az összeírásban. Az, hogy az antik szerz k kiadásai közt mennyi Erasmusé, a jegyzék leírása miatt nem mondható meg (általában ennyi: Cicero, Lucanus stb). Emmellett tudjuk, hogy Erasmus imádságai, illetve az ezzel kapcsolatos munkái is olvasmányai között szerepeltek. Ezek a kis m vek nem igazán voltak ismertek Magyarországon.

Külön figyelmet érdemelnek tehát vallásos olvasmányai. Nagyon kevés van, de azok zsolotárkiadások (Eobanus Hessus és egy görög kiadás), másrészt az imádságirodalom nagyon figyelemreméltó darabjai. Szándékosan nem ájtatos irodalmat említek, hiszen ezek a munkák inkább az erazmiánus értelemben vett *philosophia christiana* felkészültségét igényl vallásos elmélyülések. Rögtön az els *Precationes ad imitationem Psalterii*⁸²⁹ nagyon érdekes darab. A szerz je (amely sok kiadás címlapján nem jelent meg) Wolfgang Capito, erazmiánus reformátor Fels -Németországban, a *Confessio Tetrapolitana* egyik kidolgozója (1530: Strassburg, Lindau, Memmingen, Konstanz), Erasmus több m vét fordította németre.⁸³⁰ A *Dominicae praecationis explanatio*⁸³¹ megintcsak nem független Erasmustól. A németalföldi humanista a lyoni Sébastien Gryphe kiadványainak 10%-át teszi ki. Esetenként a szerz megjelölése nélkül is publikált *imitatio* jelleg munkákat.⁸³² A *Praecationes Erasmi Roterodami*-tétel az el z re nézve is árulkodó volt a kiadás azonosításakor, hiszen ez is Gryphiusnál jelent meg.⁸³³ Végül Otto Brunfels *Praecationes Bibliae SS. Patrum*⁸³⁴ munkája, amelyben ismét két kisebb Erasmus-írás szerepel kiegészítésképpen. Az egész könyvanyag

⁸²⁹ CAPITO, Wolfgang: *Precationes Christianae ad imitationem Psalmorum compositae*. Qvibvs egregiae quædam et piæ accesserunt, pro formandis tum conscientijs, tum moribus electorum. Ad Haec, Precatio contra Turcam nominis Christiani hæreditarium hostem. Tiguri [hamis nyomdanévvel jelent meg: Lyon, Michel Dubois (Sylvius)], 1556

⁸³⁰ Kiindulópontként el lehet indulni a Capito Társaság honlapjáról: <<http://www.capito.com/en/history/works-of-capito.htm>> [2010. szeptember 9.]

⁸³¹ *Dominicae precatationis pia admodum et erudita explanatio*. Lugduni, 1533, Sébastianus Gryphius

⁸³² Vö.: KEMP, William: *De Laurent Hyllaire et Jacques Moderne à Sébastien Gryphe: Érasme à Lyon pendant les années 1520*. In: *Quid novi? Sébastien Gryphe à l'occasion du 450e anniversaire de sa mort*. Actes du Colloque 23 au 25 novembre 2006, Lyon/Villeurbanne. Sous la dir. de Raphaële MOUREN. Lyon, 2008, Press de l'ENSIB. 155-179.

⁸³³ *Precationes aliquot Erasmi Roterodami, quibus accessit, simplex modus orandi*. Lugduni, 1546, Sebastianus Gryphius

⁸³⁴ BRUNFELS, Otto: *Precationes biblicae sanctorum patrum, illustriumque virorum et mulierem utriusque Testamenti*. Accesserunt nouissime huic aeditioni, in orationem dominicam precationes per D. ERASMUM. Item piæ meditationes in passionem dominicam, Cornelio CROCO autore, cum multis alijs quorum catalogum proxima pagella recenset. Precatio D. Erasmi, ad Iesum Dei uirginisque filium. Antverpiæ, 1531, Antonius Dumaëus, Martin de Keyser.

arculatát tekintve komolyan kell gondolnunk, hogy Thurzó Szaniszló lutheránus lelkesége alapos erazmiánus alapokkal bírt. A történelmi olvasmányait a wittenbergi történeti szemlélet uralja (Carion, Melanchthon), hallatlanul mély ismeret ókori világtörténeti anyaggal.

Úgy t nık azonban, hogy a szépirodalmi olvasmányokban is örömet lelte. A magyaron, a szlovákon, a latinon, a görögön és a németen kívül tudott olaszul is. Szépirodalmi ízlése nagyon korszer nek mondható. Olaszul olvasta Petrarcat, Ludovico Ariosto *Orlando furiosóját*, Feliciano de Silva spanyol *Amadis* regényének Mambrino Roseo általi fordítását. Volt egy olasz jogi könyve is, amelyet azonban nem sikerült megfejteni, hogy mi lehet tulajdonképpen (*Gli Costam le legge et vsanze de legonti*).

Berlász Jen két tanulmányában is említi, hogy Thurzó III. Kristóf *szepesvári könyvtárának* darabjait összeírták.⁸³⁵ Az összeírás célját nem mondja meg, és az általa hivatkozott irat 1607-b l való, *Inventatio rerum bellicarum...* Ebben azonban mindössze ennyi áll a könyvekr l: *Libros quoque varios in una Ladula praeduxit et simul cum ipsa Ladula dicto Domino Stanislao Thurzo, idemque ad se recepit.*⁸³⁶ Az említett rokon, Thurzó III. Szaniszló (1576-1625), a kés bbi (1622) nádor volt, és nem tudjuk, hogy konkrétan milyen m vek vol

Sokkal szerencsésebbek vagyunk azonban Thurzó György nádor *biccsei gyűjteményével*,⁸³⁷ hiszen a kastély átalakításakor⁸³⁸ a könyveket rendezték, katalógus készült róluk, és a könyvtár új bútorzatot kapott.⁸³⁹

⁸³⁵ BERLÁSZ Jen : *Die Entstehung der ungarischen Bibliothekskultur im 16–17. Jahrhundert*. MKsz, 1974. 22. (20. jegyzet); majd ugyanez magyarul: *Könyvtári kultúránk kibontakozása a 16–17. században*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1973. Bp., 1976. 210.

⁸³⁶ ADATTÁR 11. 530. Ugyanez a Thurzó Szaniszló ismert Pálházi Göncz Miklós szeredi lutheránus lelkész patrónusaként. Pálházi Göncz a wittenbergi nyomdász, Georg Rhaw egy munkáját fordította magyarra és adta ki Keresztúron a Nádasdyak által patronált Farkas Imre sajtóján (RMNy 1090).

⁸³⁷ A katalógus létét említi THALLÓCZY Lajos: *Öreg Apafi Mihály könyvtára*. MKsz, 1881. 122.; IVÁNYI Béla elkezdte átírni, de munkája félbe maradt, csak hagyatékának sajtó alá rendezésekor fejeztük be az eredeti dokumentum alapján. Kiadása: ADATTÁR 11. 5056529. Közben a könyvtár szlovák kutatója, Helena SAKTOROVÁ is elkezdte publikációi sorozatát: *Knižnica palatína Juraja Turzu*. In: *Kniha `81*. Martin, 1982. 73682. T le egy modern összefoglalás is várható, ám eddig is több tanulmányban jellemezte a könyvanyagot. SAKTOROVÁ, Helena: *Knižnica palatína Juraja Turzu*. *Vlastivedný asopis*, 1981. ro . 30. . 1. 42643.; U : *Knižnica palatína Juraja Turzu*. *Zborník Oravského múzea, Dolný Kubín*, 12(1995) 38645.; U : *Knižnica palatína Juraja Turzu*. In: *K výzkumu zámeckých, mešťanských a církevních knihoven*. Opera Romanica 1. Zost. Jitká RADIMSKÁ. eské Bud jovice, 2000, Jiho eská univerzita v eských Bud jovicích, Katedra francouzského jazyka. 1736183.; U : *Thurzó György nádor és az Illésházyak családi könyvtára*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 1426157. (ugyanez szlovákul, horvátul, németül és angolul is megjelent); U : *Juraj Turzo ako podporovateľ vzdelanosti*. In: *Město a intelektuálové od středověku do roku 1848*. Sborník statí a roz í ených p ísp vk z 25. v decké konference Archivu hlavního m sta Prahy, uspo ádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních v d Univerzity Karlovy v Praze ve dnech 10. afl 12 ýjna 2006 v Clam Gallasov paláci v Praze. Zost. Olga FEJTOVÁ, Václav LEDVINKA, Ji i PETEK. Documenta Pragensia XXVII. Praha, 2008, Scriptorium. 6996715.; U : *Helvetiká v knižnici Juraja Turzu*. In: *Basler Buchwesen und das Karpathenbecken in der frühen Neuzeit*. Internationale Tagung in Smolenice, April 2007. (el készületben); U : *Prispevok ku genealogii rodiny Turzo*. *Biografické Stúdie*, 32(2009) 1756186.

Thurzó Ferencnek és Zrínyi Katalinnak, Zrínyi Miklós horvát bán lányának fia, Thurzó György hivatali karrierje a családi háttérnek megfelelő volt. Árva vármegye örökös főispáni tisztét 1585-ben vette át, 1598-ban királyi tanácsos lett, 1601-ben dunántúli-, és mint ilyen, érsekújvári főkapitány. 1606-ban ő és fiú örökösei ő nyerte el a grófi címet. 1609-ben nádorrá választották.

A Thurzó család és különösen Thurzó György a magyarországi evangélikus egyház legjelentősebb támogatója volt. Nem katolizált. Számos szlovák és magyar gyülekezet köszönheti neki iskoláját, nagyszámú alumnust támogatott külföldi tanulmányaikban, hogy az itthoni gyülekezetek lelkészeket, az iskolák tanárokat kapjanak.⁸⁴⁰ Halála után özvegye, Czobor Erzsébet folytatója volt e munkának, a biccsei gimnázium sokat köszönhet neki. Attól függetlenül így van ez, tudott róla, hogy csak férjhezmenése után tanult meg írni.⁸⁴¹ Nem véletlen, hogy a komoly tekintélynek örvendő wittenbergi teológiai professzor, Friedrich Balduin neki ajánlotta a Pázmány Péter-ellenes könyvét.⁸⁴² Thurzónak a wittenbergi egyetemmel kiváló kapcsolatai voltak, ennek is köszönhető, hogy fia, Imre igen fiatalon lett rektora ennek az egyetemnek.⁸⁴³ Az egyértelmű vallási elkötelezettség ellenére Thurzó György megtartotta Habsburg-párti lojalitását, aminek köszönhetően II. Rudolf császár, később pedig II. Mátyás bizalmát is élvezte.

Hazai mecénatúrája is számottevő, udvarában komoly irodalmi élet folyt, ám itt is nagyon elkelő helyet kapott az egyház körüli állapotok megvitatása, új, hazai kiadású könyvek támogatása. A Thurzó-udvarban olyan nagyhatású költők és írók éltek, mint az alsósztrigovai születésű Rimay János (1569/73-1631), a kortárs szlovák és magyar versek gyűjtője, Fanchali

(Thurzó György egy bibliája családtörténeti bejegyzéseinek a közlése.); U : *Knížnica palatína Juraja Turzu. Thurzovci a ich historický význam. – A Thurzók történelmi szerepe.* Nemzetközi konferencia, Árvaó Árvaváralja, 2009. október 12-14. (az anyag kiadása előkészületben.)

⁸³⁸ KOŠŤAL, Josef: *Bytčiansky zámok*. Martin, 1974, Osveta.

⁸³⁹ A könyvtár rendezését említi KUBINYI Miklós: *Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre*. Bp., 1988. 8.; ILA Bálint: *A Thurzó-család levéltára*. Levéltári Közlemények, 1932. 23.; részletesen bemutatta LUDÁNYI Mária: *Könyvtárrendezés Thurzó György nádor udvarában 1611-ben*. In: *Collectanea Tiburtiana*. Szerk.: GALAVICS Géza, KESER Bálint, HERNER János. Szeged, 1990, József Attila Tudományegyetem BTK. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10.) 271-277.

⁸⁴⁰ KATONA Tünde: *A Thurzók löcsei alapítványa*. In: *Thurzovci a ich historický význam. – A Thurzók történelmi szerepe*. Nemzetközi konferencia, ÁrvaóÁrvaváralja, 2009. október 12-14. (az anyag kiadása előkészületben.)

⁸⁴¹ TÓTH István György: *Írni tanuló nagyasszonyok*. Rubicon, 1990. 5. szám

<http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/irastudo_ember_utan_kene_nezni_az_irastudatlansagbol_az_alfabetizalt_vilagba/> [2010. szeptember 9.]

⁸⁴² BALDUIN, Friedrich: *Phosphorus veri catholicismi. Devia Papatus, et viam regiam ad Ecclesiam vere Catholicam et Apostolicam fideliter monstrans, facemque praelucens legentibus Hodegum Petri Pazmanni olim Jesuitae, nunc Cardinalis Ecclesiae Romano-Papisticae ...* Wittebergae, 1626, Hans Gormann. Czobor, Elisabetha [Widmungsempfänger]

⁸⁴³ *A Thurzó család és a wittenbergi egyetem. Dokumentumok és a rektor Thurzó Imre írásai 1602–1624*. Sajtó alá rend.: DOMÁNYHÁZI Edit, FONT Zsuzsa, KESER Gizella, LATZKOVITS Miklós. Szeged, 1989, JATE. (Fontes rerum Scholasticarum, I.)

Jób János, vagy udvari prédikátorként Eliá–Láni (1570ó1618). Vendége volt Szenci Molnár Albert (1574ó1634) és a történetíró Berger Illés (1562ó1644). Természetesnek tartották, hogy a vendégek egy-egy példányával kedveskedjenek a házigazdának, és a könyvek *index*ében ezek [mik?] meg is találhatóak. A biccsei udvar a Thurzók idejében politikai jelentőségre is szertett, mivel ebben az otthonban a betöltött magas állami pozíciók miatt rendszeresen megfordultak a magyar politikai, kulturális és vallási élet fontos személyiségei.⁸⁴⁴

Nem maradhat említés nélkül Thurzó György velencei utazása (1597), hiszen személyes könyvválogatási lehetőség a fű számára csak ritkán adódott. Velence ideális hely volt a *bibliotheca* gyarapítására is. Való igaz, naplójába egyetlen könyvvvel kapcsolatos élményét sem jegyezte be, de legyünk optimisták, a könyvvásárlás olyan magától értetődő volt számára, hogy nem említette.⁸⁴⁵

Az udvari könyvtár a kastély délnyugati részén, a rotundában kapott helyet, bútorzatának egy része ma is látható. A könyvtár, attól függetlenül, hogy aktívan használták állományát, része volt Thurzó hatalmi jelképeinek. Ő is törekedett arra, hogy ritka kéziratokat is megszerezzen. Sikerrel, hiszen Francesco Barbaro *De re uxoria* című munkájának egy szép XV. századi kéziratát a nála vendégeskedő Náprágyi Demeter (1559ó1619) neki ajándékozta.⁸⁴⁶ Petrus Ransanus *Epitome rerum Hungaricarum* című alapvető történeti munkája 1579-ben megjelent Nagyszombatban Péchi Lukács kiadásában,⁸⁴⁷ majd Thurzónak a kéziratot Révay Péter koronázta sikerült megszereznie. Így a korvinaként nyilvántartott Petrus Ransanus-kódex⁸⁴⁸ is a nádori könyvtár ékessége lett. Természetesen ő is tudatában volt annak, hogy a Hunyadi Mátyás örökség milyen szimbolikus erővel bír a kortársakra.

A ma is kézbe vehető könyvei árulkodnak⁸⁴⁹ könyvvgyjti szokásairól. A levéltári forrásokból megismert könyvtár nagysága közel 600 kötetet (450 tétel) tett ki, ennek alig egynegyede maradt meg napjainkig. Ha ehhez hozzászámítjuk a család tagjainak ajánlott

⁸⁴⁴ SZIKLAY László: *Thurzó György udvara késő reneszánsz irodalmi és tudományos központ*. Helikon, 1971. 393ó400.; LENGYEL Tünde: *Thurzó György nádor biccsei udvara*. In: *Idővel paloták ... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005, Balassi Kiadó. 127ó143.; DUCHOVÁ, Diana: *Udvari rendtartás Thurzó György és Esterházy Miklós udvarában*. In: *Thurzovci a ich historický význam. – A Thurzók történelmi szerepe*. Nemzetközi konferencia, Árva ó Árvaváralja, 2009. október 12ó14. (az anyag kiadása el készületben)

⁸⁴⁵ KULCSÁR Péter fordításában adtuk közre a napló töredékét: *Magyar utazási irodalom, 15–18. század*. A válogatás és az utószó KOVÁCS Sándor Iván, a szöveggondozás és a jegyzetek MONOK István munkája. Bp., 1990, Szépirodalmi Kiadó. (Magyar Remekírók) 285ó291., 862ó863.; Thurzó György és fia, Imre utazási emlékeinek közös elemzése: KOŠIS, Josef: *Dennik Juraja a Imricha Thurzu*. Slovenská Archivistika, 1967. ro. 2. 107ó116.

⁸⁴⁶ OSZK Cod. Lat. 294.

⁸⁴⁷ RMNy 444.

⁸⁴⁸ OSZK Cod. Lat. 249.

⁸⁴⁹ Helena Saktorová évtizedek óta gyjti az adatokat a szétszóródott Thurzó-gyjtemény 12 könyvtárban fellelhető darabjairól. Leírásait, azokat is, amelyeket még nem publikált, rendelkezésemre bocsátotta. Munkatársi barátságát megköszönöm.

kiadványokat, illetve az *index*ben nem szereplő, de ma kézbe vehető könyveket, és tudjuk, hogy egy-egy téziszfüzet-kolligátumban akár száz darab is elfért, akkor hozzávetőleg egy 800-1000 m³-es felsorakoztató könyvtárral számolhatunk. Thurzó a könyvekbe bejegyezte jelmondatát (*Vive ut vivas*), és többször a vásárlás, a beszerzés körülményeiről is pár szót. A könyveit maga köttette,⁸⁵⁰ és a köteteken gyakran találhatunk *supralibro*st. Akkor is, ha éppen a könyvet már kötötten vásárolta, utólag saját betűjével jelölte meg. Bibliofil hajlamra utal az is, hogy a rangemeléseit követte a *supralibro*son is. Ez kezdetben *G T D B*, vagyis *Georgius Thurzó de Bethlenfalva*. Árva vármegye főispánjaként *G T D B P C A*, azaz *Georgius Thurzo de Betlenfalva Perpetuus Comes Arvensis*. De az is előfordul, hogy *S A C*, vagyis *Supremus Arvensis Comes*.⁸⁵¹ A nádori kinevezés után van ahol a *S A C* utólag kiegészül: *C G T R H P*, azaz *Comes Georgius Thurzó Regni Hungariae Palatinus*. Az 1609 utáni könyvein már csak ez utóbbi van, és az 1601-1611-es könyvtárrendezés alkalmával ez sok korábbi könyvére is rákerült. Mindezt azért részleteztem, hogy lássuk, nem egyszer en egy használati könyvtárat akart építeni udvarában, hanem ezen a téren is meg akart felelni felmenői rangjának.⁸⁵²

Kassai titkára, Samuel Hamel 1610-ben rendezte a könyvtárat, és egy katalógust kezdett készíteni, hozzá egy kettős mutatót, *Index geminust*. Az első rész a szerző keresztnevének alfabetikus rendjében halad, a második rész nagyság szerinti elrendezésben sorolja a könyveket. Már Ludányi Mária is állította, és szerintem is így van, hogy a katalógus és az *index* nem egy és ugyanaz a dokumentum. Előbbi sajnos ismeretlen. Hamel leírta Thurzónak az általa végzett munka folyamatát.⁸⁵³ A könyvek elrendezése tematikus csoportokban történt, ezeket meg is nevezi: *Iuridici*, *Theologici*, *Historici*, *Medici*, *Physici*, *Philosophici*, *Ethici*,

⁸⁵⁰ Az 1610-1611-es könyvtárrendezés előtt is, ahogy erről egy feleségéhez írt levélből is tudunk: *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez, Czobor-Szentmihályi Czobor Erzsébethez*. Kiad.: ZICHY Edmund. Bev.: KUBINYI Miklós. Bp., 1876. 1594. október 23.

⁸⁵¹ A feloldás nem egyértelmű, de Pálffy Géza is ezen a véleményen van.

⁸⁵² Az elmúlt húsz évben megjelent könyvtári katalógusokban bárhová is meglátjuk olyan könyvek leírását, amelyek valaha Thurzó Györgyéi voltak, ezek néha képeket is közölnek a kötetekről. A katalógusok összefoglaló ismertetése: MONOK István: *A szomszédos országokban folyó könyvtörténeti kutatásokról. Néhány figyelemreméltó katalógus (1978–1998)*. MKsz, 1999. 120-130.; ennek bővített változata: Uő: *Vingt ans de recherche sur la culture du livre dans le Bassin des Carpates*. Revue française d'histoire du livre. Genève, 2001, Droz. 1996-222. A Thurzó által használt pecsétekről, jelvényekről lásd: FEDERMAYER, Frederik: *Juraj Thurzo (1567–1616) (Sfragistický pohľad na biografiju uhorského magnáta)*. In: *Pečate a ich používanie*. Zostav.: Júlia RAGÁOVÁ. Bratislava, 2007, Ministerstvo vnútra. 146-162., de a legnagyobb gyűjteménye Helena Saktorováé van. Előadást is tartott erről egy konferencián, amelynek anyaga még nem jelent meg: SAKTOROVÁ, Helena: *Ex libris in der Privatbibliothek der Familie Thurzó*. In: *Der Weg des Buches. Ex libris und Supralibros als Forschungsdesiderat*. Internationalen Kolloquium in Bratislava/Preburg 28. bis 30. September 2009.

⁸⁵³ ADATTÁR 11. 532-535. Vö.: LUDÁNYI Mária: *Könyvtárrendezés Thurzó György nádor udvarában 1611-ben*. In: *Collectanea Tiburtiana*. Szerk.: GALAVICS Géza, KESER Bálint, HERNER János. Szeged, 1990, JATE BTK. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10.) 271-277.

Logici, Oratores, Grammatici, Poetae. Közli ezek elhelyezését, és persze gondjai voltak a különféle méret , egy témához tartozó könyvek egymáshoz közel tartásában. A könyveket beszámozta, valamilyen jelet tett rájuk, és beírta a *catalogus*ba. A ránk maradt iratban semmiféle jelzet nem található, vagyis kellett lennie egy katalógusnak, amihez ezt az *Index geminust* készítette: *Nam majores majoribus omnium facultatum libros immiscere oportuit, et ita inverti ordo debuit. Attamen licet confusi, et indiscincti positi sint. Nihilominus cathalogus, subito, ubi unusquisque liber at Author inveniendus, suo numero et symbolo, indicabit, ut non longe de eo disquirendum sit.* De a levelekből egyéb apró következtetések is származnak. A munkát egy Daniel nevű személy segítségével végezte.⁸⁵⁴ Folyamatosan beszél egy könyvkötőről, akiről Ludányi Mária azt írja, hogy Kassáról vele együtt utazott, és felteszi, hogy akár a nyomdász Johann Fischer is lehetett ez a személy. A levélből szerintem nem derül ki, hogy honnan való ez a könyvkötő, csak az, hogy elmegy Biccseré, felméri a helyzetet, ad egy árajánlatot, megkötik a szerződést, a könyvkötő elviszi a könyveket, és majd visszahozza készen. Szerintem ez a könyvkötő csej volt, az első levelében a Licsére érkezés után kezd róla beszélni, hogy magához hívatta. 1611. szeptember 27-én még voltak könyvek ennél a könyvkötőnél, ezeket várta, hogy beírja a katalógusba. Amikor elindult Kassáról, könyveket hozott magával (*Cassouia cum libris discessi*), ezek vélhetően kassai nyomtaványok voltak, illetve az ott tartózkodó nádor más köteteket is küldhetett haza vele. A második levelében megemlíti, hogy a késmárki könyvekkel⁸⁵⁵ semmi nem történt, mert nem volt senki, aki segíteni tudott volna. (*Expecto Prouisorem* (Kardos Gábor), *expecto Danielelem*, *expecto Sawochkium* (Závodszy György), *qui omnes absunt, et absque illorum presenti nihil cum libris Kesmarkianis ... diponere possum.*) Ugyanígy a felső helyiségben (*in conclauis superiori*) lévőkkel sem tudott mit kezdeni, amelyeket egy tűz alkalmával⁸⁵⁶ ráadásul le is locsoltak vízzel (*per incendium solo aquatae sunt*). Írja azt is, hogy pénzt küldött az *alumnus*oknak Wittenbergbe, és megnevez egy lipcsei kereskedőt (Letzelter), aki a váltóbevéltetésében segít. Ilyen állandó lipcsei kapcsolat a könyvek beszerzését is szolgálhatta.

Úgy tűnik, hogy a későbbi beszerzéseket valakik (több kéz írása látszik a kéziratban) bejegyezték a katalógusba, és az *Index*be. Nem mindet, hiszen a ma is kézbe vehető állományban vannak olyanok, amelyek nem szerepelnek a jegyzéken. Emellett a Thurzó György, feleségei Forgách Zsófia, majd Czobor Ezsébet által támogatott kiadványok sem

⁸⁵⁴ LUDÁNYI Mária sem tudta megfejtetni ennek a Dánielnek a kilétét, a többi személyt azonosította.

⁸⁵⁵ Erről az állományi részből semmi információnk nincsen.

⁸⁵⁶ LUDÁNYI Mária is említi, hogy Bocskai hajdúi 1605-ben felgyújtották a várat.

mind t nnek fel a katalógusban. Nehéz elképzelni, hogy a patronált kiadványból a mecénás ne kapott volna.⁸⁵⁷

A bejegyzések tudósítanak arról is, hogy nem csak az említett ajándékokat kapta politikus társaitól, látogatóitól. Thurzó kilencéves volt akkor, amikor apja, 18, amikor anyja meghalt. Gyámként Forgách Imrét (1539/40-1599) jelölték ki (talán nem véletlen, hogy ennek az unokahúgát vette el). 1587-ben gyámjától kapta az antik történetíró, Alexander Appianus művét, az itáliai humanista történetíró Paolo Giovio kortörténeti munkáit, amelyben benne olvashatott a magyaroknak a törökök elleni küzdelmeiről is, továbbá Martin Cromer Lengyelország történetét. Hartmann Schedel nagy népszerűségnek örvendő krónikáját, a XV. század végén megjelent egyik első, metszetekkel gazdagon illusztrált kiadványt Kubinyi Dániel ajándékozta patrónusának.

Thurzó György nádor könyvtára a halála utáni örökösödési eljárás során felosztott felesége, lányai és egyetlen fia, Thurzó Imre között, amit a könyvekben fennmaradt possessor-bejegyzések igazolnak.⁸⁵⁸ Szerteágazó családi kapcsolataik következtében a könyvtár részei bekerültek a rokonok gyűjteményeibe. Thurzó Imre, amint az az előzőekben kiderült, akadémista képzésben részesült. Olvasottsága nem kétséges, ám jellemzéséhez csak a korra vonatkozó általánosságokat tudnánk elmondani. A tanulmányi idejére vonatkozó dokumentumokból követhető azonban, hogy mely szerzőket olvastatták vele tanárai (Jan Paludini, Jeremias Spiegelt),⁸⁵⁹ illetve a tényleg fennmaradt retorikai dolgozatok idézet-, és ismeretanyagából is vonhatók le következtetések erudícióját tekintve.⁸⁶⁰ Azok a könyvek, amelyek apja könyvtárában rendelkezésre álltak, a fentiek szerint ismertek, de önálló udvartartásának könyvtáráról nincsenek információink. Bizonyos, hogy a nádor könyvtárának gyarapításához az ismeretei jelentősen hozzájárultak, hiszen, mint látni fogjuk, a század elejének lutheránus teológiai és egyházszervezéssel kapcsolatos munkái más könyvtárban nem tapasztalt gazdagságban vannak jelen a gyűjteményben.

⁸⁵⁷ LUDÁNYI Mária hivatkozott tanulmányának jegyzeteiben (28, 29) rendszeresen sorra veszi ezeket.

⁸⁵⁸ Thurzó Imre neje Nyáry Krisztina volt, aki özvegyként Esterházy Miklós nádor felesége lett. Lányai és férjeik: Judit, Orbovai Jakusith András; Zsuzsanna (4 férj), Perényi István, Czobor Mihály, Amade István, Friedrich Veysko; Borbála, Erdődy Kristóf, majd Draskovich János; Ilona, Illésházy Gáspár; végül Anna, Szunyogh János.

⁸⁵⁹ Neveltetésének, műveltségének legalaposabb jellemzése: RING Orsolya: *Thurzó Imre neveltetése*. *Sic itur ad astra*, 12(2001) 1-2. szám, 336-351.; ennek alapján: KALMÁR János: *A 17. századi magyar világi főnemesség neveléséhez. Vázlatos áttekintés*. In: *Barokk. Történelem – Irodalom – Művészet*. Különszám. Warszawa, 2010, Wydawnictwo Neriton. 125-138. (itt: 125-128.); Vö. még.: *Thurzó Imre udvari rendtartása (1617)*. In: *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708*. Sajtó alá rend.: KOLTAI András. Bp., 2001, Osiris Kiadó (Milleniumi magyar történelem) 61-68.

⁸⁶⁰ Vö.: BALASSA Brúnó: *Thurzó Imre retorikai dolgozatai*. *Magyar paedagogia*, 37(1928). 248-258.; KOLLER András: *Miskolci Csulyak István korai beszédeiről*. *ItK*, CXI(2007) 185-201. (itt: 192.)

Lépjünk tehát közelebb Thurzó György nádor olvasmányaihoz, és figyelembe véve Samuel Hamel tárgyi csoportosítását (hiszen nem tudhatjuk, hogy melyik könyvet, melyik csoportba sorolta), alkossunk ismeretcsoportokat a rendelkezésre álló címekb l, illetve a meglév könyvekb l. Nyelvileg a nádor képzettnak mondható, hiszen a magyar, a szlovák, és a latin mellett olvasott csehül, lengyelül, és minden bizonnyal németül is (két német könyvet említ az *index*).

Hamel nem emelte ki az összefoglaló kézikönyveket, mi külön megemlíjtük, hogy a korszak elterjedt darabjai megvoltak Biccse. Conrad Gesner *Bibliothecája*, Abraham Buchholzer *Chronológiája* mellett számos többnyelv szótár és Henri Estienne kiváló *Lexicon Ciceronianumja* is. Biblia-kidásokból tíz ismert a könyvei között, vagyis az udvari könyvtárban folyó viták során, ha filológiai bizonyítás kellett egy-egy állítás alátámasztására, a legjobb kiadások álltak rendelkezésre. Ugyancsak külön gondolom megemlíteni az egyházatyák összes m veinek nagy sorozatait (a meglév k alapján, a bázeli kiadások),⁸⁶¹ és Cesare Baronio egyháztörténetét. Ezzel egyben szeretném jelezni, hogy a teológiai könyvanyagban szép számmal lesznek katolikus munkák is.

Jogi könyvekben sem mondható szegénynek a gy jtemény, hiszen a cseh és a morva *diaetalis acták*on túl Carolus Sigonius római jogi leírásai, illetve magyarázatai szerepelnek az *index*ben, a *Digesták*, az *Institutiones* és Claudius Cantiuncula, Equinariuss Baro, Franciscus Balduinus, Franciscus Hotman, Johannes Crucaeus, Joachim Mysinger, továbbá Antonino Conti Justinianus-kommentárjai is a polcokra kerültek.

Nagyon részletez a *történeti* anyag. Az ókori történetírók mellett a leginkább el forduló címek a környez területek (Csehország, Lengyelország, a törökök, a Habsburgok, Velence, oroszok) históriái szerepelnek. Johannes Dubravius (*Bohemia*), Martin Cromer (*Polonia*), Reinhold Heidenstein (*De bello Moscovitico*), vagyis a leginkább elterjedt munkák mellett a lengyel királyválasztások körüli nyomtatott állásfoglalások, az osztrák és cseh megállapodások, a császárok koronázásainak leírásáig is felt nnek az anyagban. Francesco Guicciardini és Paolo Giovio nagy kortörténeti összefoglalásait akár a kézikönyveknél is említhettem volna. Velencér l is a klasszikus, Antonius Sabellicus volt meg Thurzónak, a törökökr l Johannes Leunclavius alapm ve, és Nicolaus Reusner szinte minden nemesi könyvtárban jelen lév szöveggy jteménye. Magyarországgal és Erdéllyel kapcsolatban

⁸⁶¹ Vö.: Helena SAKTOROVÁ: *Helvetiká v knižnici Juraja Turzu*. In: *Basler Buchwesen und das Karpatenbecken in der frühen Neuzeit*. Internationale Tagung in Smolenice, April 2007. (el készületben).

Antonio Bonfini két kiadásban, Veit Marchtaler Báthory Zsigmondnak a 15 éves háború alatti tetteit tárgyaló munkája, és a már említett Petrus Ransanus-kézirat állt csak rendelkezésére.

Thurzó érdeklődött a távoli földrészek iránt is, hiszen Pietro Belloni Ázsia- és Egyiptom-leírása mellett Jacques Le Moyne *Historia Americae* című könyve is megvolt könyvtárában. Abraham Ortelius *Theatrum orbis terrarum*, és a nagyon népszerű Georg Braun városmetszetes könyve is (*Civitates orbis terrarum*).

A történelemhez sorolta ő gondolom ő Hamel a politikai traktátusokat is, bár lehet, hogy a nála létez filozófia szakba, vagy az *Ethicibe* mint erkölcsfilozófiát. Macchiavelli *Fejedelem* című műve mellett rögtön a cáfolat, anti-Machiavelli irat, Alessandro Sardi tollából. Frissen megjelent munka (1610) Pierre Matthieu és Raoul Boutrays *Historiopolitographiája*.⁸⁶² IV. Henrik tanácsosainak műve a kortárs Európa történetét foglalja össze, nem erkölcsfilozófiai jelleggel, de egy eligazító mérlegelést adnak a különböző politikai erők szándékai között. Részben ehhez hasonló a toulousi jogász Étienne Forcadel műve, *De Gallorum imperio et philosophia*. Megjegyzend, hogy ez az utóbbi két munka ritkán talált magyarországi olvasóra.

Thurzó György azonban elsőslegesen a régebbi és kortárs királytükörök világában találta meg a neki leginkább szükséges tanításokat.⁸⁶³ Feltűnően sok volt könyvei között. Ezt Samuel Hamel is észrevette, ezért a *Philosophici* csoport mellett kialakított egy *Ethicit* is. Antonio Guevara *Horologium principum* latinul és Draskovich János tolmácsolásában magyarul mint az újsztoikus királytükörök klasszikusa. Ehhez vehetjük még I. Jakab király intelmeit fiához, és feltétlenül Mambrino Roseo *Institutio principis christiani* című munkáját Adam a Stang latin fordításában, amely frissen, 1608-ban jelent meg először. A perugiai Roseo volt az, aki Guevara munkáját spanyolból olaszra fordította, és maga is írt erkölcsfilozófiai műveket. Gondolatvilágában Justus Lipsius *Politicája* is ide sorolható, nem feledve a leideni morálfilozófus nagymértékű jelenlétét a magyarországi olvasmányanyagban.⁸⁶⁴ Róla akár

⁸⁶² *Historiopolitographia sive Opus Historico-Politicum... Rodolphi BOTOREL... nec non Petri MATTHAEL... In quo res toto pene Orbe hisce proximis annis gestae... illustrantur, ut ab Anno Domini MDXCIV. usque ad annum praesentem MDCX... moneatur.* Francofurti, 1610, Johann Martin Schönwetter

⁸⁶³ Vö.: HARGITTAY Emil: *A fejedelmi tükrök műfaja a 17. századi Magyarországon és Erdélyben.* ItK, 99(1995) 4416484.; U. : *Gloria, fama, literatura. Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben.* Bp., 2011, Universitas Kiadó (Historia Litteraria, 10.)

⁸⁶⁴ A kérdés klasszikusa: VARGHA Anna: *Justus Lipsius és a magyar szellemi élet.* Bp., 1942. (Értekezések a magyarországi latinság köréből, 7.); újabban, bibliográfiákkal: PAPY, Jan: *Justus Lipsius in Hungary: exchange of a humanist intellectual and educational programme.* In: *Hercules Latinus.* Acta colloquiorum minorum anno MMIV Aquis Sextiis, sequenti autem anno Debrecini causa praeparandi grandis eius XIII conventus habitorum, quem Societatis Internationalis Studii Neolatinis Provehendis diebus 6013 m. Aug. a. MMVI in Hungariae finibus instituet. Ediderunt Ladislaus HAVAS, Emericus TEGYÉY. Debrecini, 2006, Kossuth Lajos Tudományegyetem BTK. 1716179. (Forgách Mihály, Rimay János, Melith István); Teszelszky KEES: *Révay Péter és Justus Lipsius eszméi a történelemről és a nemzeti identitásról.* In:

Rimay Jánossal, Forgách Mihállyal, vagy éppen Révay Péterrel is beszélgethettek, amikor személyesen is találkoztak Thurzóval.

Az ágostonos püspök, Aegidius Romanus *De regimine principum*a ugyancsak erkölcsfilozófiai alapm, de ehhez a m fajhoz sorolható a firenzei Antonio Albizi *Christianorum principum stemmatája*. Erasmus összes m vei között ott szerepelt a *keresztény fejedeleml* írott is. Az Erasmusszal kortárs piemontei Girolamo Gagnoli *De institutione principis christiani* munkája persze magán viseli szerz jének jogi m veltségét, mondandója nem független a németalföldi humanista gondolataitól. Több tekintetben e gondolati csoportba (királytükör, morálfilozófia) sorolható a pfalzi kés humanista költ, Hartmann Schopper nagyon elterjedt m ve, a *Speculum vitae aulicae* is.

Thurzó tehát a XVI. század végének és a XVII. század elejének kiváló erkölcsfilozófiai irodalmát szedte össze, történetiszemlélete jellemz en ezekhez a m vekhez igazodhatott. Ne feledjük persze Johann Carion, Philipp Melanchthon világtörténetét, Paul Eber munkáit, vagyis a wittenbergi iskola hatását. Ezek a m vek is ott voltak a keze ügyében.

A teológiai irodalom, ha lehet, még jelent sebb helyet foglalt el a könyvtárban. Nem állítható, hogy egyoldalú, de kétségtelenül és persze érthet en a lutheránus teológia van leginkább jelen. A katolikus szerz k közül a jezsuita Augustinus Marloratus Újszövetség-magyarázata említhet, és Johannes Osorius ötkötetes beszédgy jteménye, továbbá egy érdekes irat,⁸⁶⁵ amely Thurzó számára a vallási intoleranciának egy jó példáját adhatta (ha olvasta). A jezsuita Henry Garnetet 1606-ban végezték ki Londonban, a katolikus egyház természetes módon tartja mártírnak, aki a szentségek kiszolgáltatását nem hagyta abba a fenyeget tömeg ellene való indulata ellenére sem.

Roberto Bellarmino a magyarországi protestánsok körében is elismert és félt vitapartner volt. Könyveinek hatására lett katolikussá Vörösmarti Mihály is.⁸⁶⁶ Pázmány Péter sok Bellarmino-példányt terjesztett el az országban. Thurzónak Samuel Huber, lutheránus *Anti-Bellarminusa* volt meg. A hitviták közül, amelyek Biccseán dokumentáltan jelen voltak, talán az egyik legérdekesebb a szentháromság tana körül folyt. Thurzónak Francesco Stancaro neve

Humanizmus, religio, identitástudat. Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről. Összeáll.: BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás. Debrecen, 2007, Kossuth Lajos Tudományegyetem BTK. 1066111.; SOMI Éva: *Az újsztoicizmus (Lipsius) hatásának nyomai Borsos Tamás naplóiban.* Szeged, 1973, József Attila Tudományegyetem BTK. (Irodalomtörténeti dolgozatok, 100.); HARGITTAY Emil: *Justus Lipsius és Laskai János.* In: *Tarnai Andor-émlékkönyv.* Szerk.: KECSKEMÉTI Gábor. Bp., 1996, Universitas. 1176126.

⁸⁶⁵ EUDAEMON-JOANNES, Andreas: *Ad actionem proditoriam Edouardi Coqui, Apologia pro R. P. Henrico Garneto S. J. sacerdote ... Coloniae Agrippinae,* 1610, Johann Kinckius.

⁸⁶⁶ *Vörösmarti Mihály kálvinista prédikátor megtérése históriája.* Sajtó alá rend.: JANKOVICS József, NYERGES Judit. Bp., 1992, Argumentum Kiadó. Különösen: 35636.

talán ismert volt, annak erdélyi múltja miatt is. Az a kolligátum, amelyet olvashatott, Alexander Alane (Alesius) ágostai és Josias Simler helvét hitvallású álláspontját tartalmazta.⁸⁶⁷

A teológiai kérdések közül, úgy t nık, Thurzót az úrvacsora körüli (*de coena*) viták érdekelték, és err l az egyházatyák tanításai mellett a humanista Joachim Watt (Vadianus), és a lutheránus (helmsedti) Tilemannus Heshusius könyvét is megvette. A lélekr l (*de anima*) és annak halhatatlanságáról több külön kisebb traktátus is jelen volt gy jteményében, kezdve az ókori klasszikussal, Aristotelesszel, az egyházatyákkal, majd a lutheránus Petrus Mosellanussal, és egy nyilván rosszul lejegyzett szerz vel (mert nem sikerült megtalálnunk) *Balthasar Ostann(!) Oratio de statu animae post mortem etc.* Nem csoda, hogy olvasott a felszentelésr l (*de ordinatione*), hiszen egyházának lelkészeit csaknem egy évszázadig a sziléziai Briegben ordinálták. A klasszikus és mértékadó e téren persze Philipp Melanchthon volt, de a már említett angol (aki nem utolsósorban az el bbi hatására fogadta el az ágostai tanokat) Alexander Alane egy munkájához is fordulhatott, ha kétségei támadtak.

A református teológiai szerz k közül számosan több könyvvel, csaknem életm vel képviseltetik magukat. Heinrich Bullinger, Wolfgang Musculus, Jean Calvin, és persze Théodore de Bèze.

Ennél több m ve csak a lutheránus tábor képvisel inek volt Biccse. Martin Luther, Philipp Melanchthon, Aegidius Hunnius, David Chytraeus, Andreas Osiander, Lucas Osiander, Johann Brenz, Martin Chemnitz m vei sok polcot megtöltöttek, ahogy Johann Spangenberg beszédgy jteményei is. Sajnos Samuel Hamel nem részletezte a marburgi és a wittenbergi tézisfüzet-kolligátumok tartalmát, csak jelezte, hogy mir l van szó a kötetben. Tudjuk, van olyan testesebb *volumen*, amelybe akár száz diplomamunkát is bekötöttek.

Samuel Hamel a *grammatici* szakba nyilván a szótárakat és az iskolai grammatikákat sorolta, és nem tudom, hogy az *oratores* mit takar nála, de biztosan olyan tételeket is ide helyezett, mint a *Suetonii de illustribus grammaticis et rhetoribus*, vagyis ókori munkákat. Bizonyosan Franciscus Sylviust, Cicero beszédeinek ismert elemz jét, de nem valószínű, hogy a temetései beszédek is itt jelentek volna meg. Thurzóhoz írt levelében beszél egy *logici* szakról, azonban az *index*ben egyetlen ilyen munka sem szerepel. Ez ismét arra utal, hogy volt egy katalógus, amihez az *index* nem teljesen készült el.

⁸⁶⁷ ALESIIUS, Alexander: *Assertio doctrinae catholicae et orthodoxae ecclesiae Jesu Christi, de S. Trinitate Deo uno, cum confutatione erroris cujusdam ...* Lipsiae, 1564. ó SIMLER, Josias: *Responsio ad maledicum Francisci Stancari Mantuani librum aduersus Tigurinae ecclesiae ministros, de Trinitate et ediatore Domino nostro Iesu Christo ...* Tiguri, 1563, Christoph Froschouer.

Ugyancsak sovány a *poetae* csoport is. Mostani formájában a könyvtár szépirodalmi része ugyanis elsőslegesen az ókori irodalmat jelenti. Fontos kiemelni azonban, hogy Jan Kochanowski, a lengyelek Balassi Bálintjának egy ódája is megvolt Thurzónak (*De expugnatione Polotei*), amelyet nem tudtam létez könyvvel azonosítani, jóllehet több szakirodalmi tétel is ismeri.

Az orvosi munkák annál nagyobb számban vannak jelen, és nem is akármilyen szerzőkkel. Dioscoridesszel kezdődik a névsor, de azután már a XVI. századi nagy orvosok következnek, Andreas Vesalius és Giovanni Battista Gelli munkája az emberi test felépítéséről. Az elzáró mindenki ismerte, Gelli munkáját azonban csak fél évszázad múlva, 1609-ben fordította latinra Johann Wolf.⁸⁶⁸ Az ambergi kiadás azonnal Thurzóhoz került, jelezve a nádor könyvbizottsági tájékozódásának irányát. Leonard Fuchs két művel, Eobanus Hessus a *de tuenda bona valetudine* klasszikussal, Benedetto Vettori a *consilia medicá*val szerepel. A magyar betegségről Nicolaus Stupan egy tanítványa disputált Bázelen, nem tudom, miképpen kerülhetett ez a magyar nádor udvarába.⁸⁶⁹ Johannes Jessenius pedig feltehetőleg maga ajándékozta könyvét, a *De sanguine, vena secta dimisso, iudicium*ot⁸⁷⁰ Thurzónak.

Matematika szokról a könyvtár rendezése nem tett említést, de azért jelezzük, hogy három népszerű, összefoglaló jellegű kézikönyv szerepel a könyvek *index*ében ebben a tárgykörben. Conrad Dasypodius és Johannes Taisnier *Opus mathematicum*ja, továbbá Jacobus Mycillus *arithmeticája*.

Ludányi Mária sokszor idézett tanulmányában Thurzó könyveinek tematikus elemzésére nem nagyon tett kísérletet, nem is ez volt tanulmánya célja. Kiemeli azonban, hogy a nádornak bizonyára komoly csillagászati érdeklődése volt, és az okkult tudományokról is szeretett olvasni. Nem tudhatjuk biztosan, kinek az érdeklődését szolgálták, de kétségtelen, hogy jelentős ilyen jellegű könyvanyagot azonosítottunk az *index* alapján. Samuel Hamel ugyan nem különített el *astrologia* vagy *astronomia* csoportot, de *physicát* igen. Talán ebben szerepeltette ezeket. A kozmográfiák sora Ptolemaiosszal kezdődik, aztán Sebastian Münster következik, és Gerardus Mercator *Cosmographiae chronologia* című alapműve. Az asztrológiát Johannes Regiomontanus Mátyás királynak ajánlott munkája képviseli elsőnek, majd egy kolligátum következik Albumasar (Abu Bakr Ibu Al-Khasil, al Kharashi) és

⁸⁶⁸ WOLF, Johann: *De naturae humanae fabrica dialogi decem*. Opusculum olim a Joanne Baptista de GELLO Italico sermone proditum, nunc multis in locis restitutum et in Latinum conversum. Auctore Joanne Wolfio. Ambergae, 1609.

⁸⁶⁹ STUPAN, Nicolaus (praes.), CHOLIUS, Caspar (resp.): *Disputatio medica de morbo Ungarico*. Basileae, 1607, Johann Schröter.

⁸⁷⁰ Praegae, 1608, Daniel Sedlitzsky

Geronimo Cardano m veivel. A csillagok mozgását számos szerz taglalja. Henricus Decimatornak három könyve is megvolt e tárgyban, Georg Peurbach és Johannes de Blanchinis m veinek Nicolas Pruckner új kiadásában és értelmezésében (nem gyakori könyv).⁸⁷¹ Az asztronómiai alapkönyvek közül kett t sikerült azonosítani, Francesco Giuntini (Junctinus) *Speculum astronomiae* cím kézikönyvét és Luca Gaurico összes munkáinak egyik kiadását.

Ezt a csoportot némileg kiegészíti Johann Dinckel egy nagyon ritka munkája, amely a költészet és a csillagok állása közti összefüggéseket taglalja, és a csillagokról szóló irodalmi m veket.⁸⁷² Ugyanígy Johann Reuchlin ismert *de arte caballistica*, és Johann Heinrich Alsted *Artium liberalium et facultatum omnium systema mnemonicum* cím m ve is ebbe a körbe tartozik.⁸⁷³ Utóbbi a századel kombinatorikai logikai kísérleteinek egyike, ismerete modern gondolkozásról tanúskodik.⁸⁷⁴

A Thurzó György olvasmányairól rajzolt képet a magyar szerz k jelenlétével zárnám. Nem sorolom fel az összes tételt, csak jelzem, hogy milyen fajta kapcsolatokból kaphatott a f úr akár tiszteletpéldányt is a m b l, túl azon is, hogy nádorként biztosan többen kívántak tisztelegni el tte teljesítményükkel. Az eddigiekben is említettem néhányat, hiszen Thurzó, a feleségei és a fia is több munka megjelenését támogatták, amelyeket aztán rendre meg is kellett kapniuk. Az sem meglep , hogy Jan Paludini disputációs füzeté⁸⁷⁵ Biccseire került, hiszen Thurzó Imre nevel je volt. Erd dy János páрмаi tézisfüzete a rokonság okán is érkezhett.⁸⁷⁶ Hasonlóképpen a Forgách Imre esküv jére érkezett üdvözlések,⁸⁷⁷ vagy az esztergomi érsek, Forgách Ferencnek ajánlott⁸⁷⁸ munkák is. A felföldi értelmiségiek személyes kapcsolatban voltak a Thurzókkal, így a késmárki Thököly-udvar könyvezetében él Ambrosius Lám Sebestyén,⁸⁷⁹ vagy Elias Berger.⁸⁸⁰ Persze lehet, hogy csak a m iránti egyszer érdekl dés vetette meg a könyvet valamelyik családdal. Georg Werner *De*

⁸⁷¹ *Luminarum atque Planetarum motuum Tabulæ octoginta quinque, omnium ex his quæ Alphonsus sequuntur quàm faciles.* Autoribus Ioanne BLANCHINO, Nicolao PRVGNERO, Georgio PEVRBACHIO. ... *Harum index, statim à Præfatione se offert.* Basileae, 1553, Johannes Hervagius, 1553.

⁸⁷² DINCKEL, Johann: *Calendarium poeticum, sive Doctrina patefaciens viam inquirendi tempora, diesve, a poetis insignium stellarum ortibus aut occasibus denotatos, modumque seu artificium ostendens* Erfordiae, 1580, Johannes Pistorius

⁸⁷³ Ez az eset is a gyors beszerzést mutatja, hiszen el ször 1609-ben, aztán 1610-ben jelent meg Frankfurt am Mainban.

⁸⁷⁴ Vö.: SZENTPÉTERI Mártonó VISKOLCZ Noémi: 1655. *Egyetemes tudomány Erdélyben: Alsted, Bisterfeld és Comenius.* In: *A magyar irodalom története*, I. kötet, *A kezdetektől 1800-ig.* Szerk.: JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza. Bp., 2007. 5016514.

⁸⁷⁵ RMK III. 1076

⁸⁷⁶ RMK III. 1087

⁸⁷⁷ ADATTÁR 11. 524.

⁸⁷⁸ Vö. az RMNy mutatójával.

⁸⁷⁹ RMNy 709; RMK III. 656

⁸⁸⁰ RMK III. 948, 987; RMNy App. 87.

admirandis Hungariae aquis című munkája⁸⁸¹ lehet ilyen, hiszen a sárföldi zsidó már a kora újkori Magyarországon elkezdődött, és a föld körüli társasági élet is. Az 1611-es nagyszombati zsinat végzéseit⁸⁸² pedig a nádor, gondolom, hivatalból kapta kézhez.

Összességében Thurzó György nádor erudíciójának három markáns vonását emelném ki. Az első a lutheránus egyházat patronáló, erre a feladatra felkészült földesúr és politikus olvasottsága. A második egyértelműen a történetbölcseleti ismeretanyagot a kortárs históriával és a politikai élettel egyeztető államférfi. A harmadik a kortárs szellemi áramlatok, és azok múltja iránt érdeklődő olvasóé, gondolok a csillagászati, és ez ezzel kapcsolatos ismereteire.

A Pálffyak könyvei

A Thurzók mellett a másik fő nemesi család, amely a Fuggerekkel rokonságba került, a Pálffyak. Katonacsalád, amelynek egyik felmenője, Lőrinc a mohácsi csatában esett el. Ükunokái, Pálffy Péter fiai (Tamás, Miklós, János és István) 1581-ben kerültek a főrendek közé, bárók lettek.⁸⁸³ Közülük, könyvtörténeti szempontból bennünket elsőslegesen Pálffy Miklós (1552-1600) érdekel. Országbíró, Pozsony és Komárom vármegyék főispánja, érsekújvári főkapitány, egész életét a végvári harcokban töltötte. 1583-ban feleségül vette Markus Fugger (1529-1597) leányát, Maria Fugger zu Kirchberg und Weisshorn (1566-1646). 1599-ben birodalmi grófi címet kapott. Az ő fiaik voltak II. István (1585-1646), Pozsony vármegye főispánja, érsekújvári és bányavidéki főkapitány, 1635-től gróf, Pál (1589-1653), 1634-től gróf, az Aranygyapjas-rend lovagja, pozsonyi főispán és nádor (1646), továbbá II. János (1599-1672), Komárom megye főispánja, aki 1636-ban kapta grófi címét.

A örösközi várat és uradalmat Thurzó Elek adta el Anton Fuggernek (1473-1560) 1535-ben, és Pálffy Miklós 1583-ban Maria Fugger hozományaként jutott hozzá.⁸⁸⁴ Több magyar

⁸⁸¹ Coloniae Agrippinae, 1595, Arnoldus Mylius

⁸⁸² RMNy 1023

⁸⁸³ A legfrissebb családtörténeti áttekintés, teljes bibliográfiával: PÁLFFY Géza: *A Pálffy család felemelkedése a 16. században*. In: *Pálffyok a novoveku*. Zostavili Anna FUNDÁRKOVÁ, Géza PÁLFFY. Bratislava-Bp., 2003. 17636.

⁸⁸⁴ Az adás-vétellel kapcsolatos iratokat JEDLICSKA Pál adta ki: *Adatok Erdődi Bárá Pálffy Miklós... életrajza és korához...* Eger, 1897. 83., 93695.; SKLADANÝ, Marián: *Rybníkářstvo na fuggarovskom panstve Červený Kameň v 16. storočí*. Historické –túdúie, 1965. nr. 10. 27.; I. AJ, Viliam: *Obilnárstvo na panstve Červený Kameň za Mikuláša Pálffyho v rokoch 1583 až 1600*. *Agricultúra*, 15(1983) 5619.; *Pálffyovský rod – dejiny, osobnosti, stavebné aktivity, mecenášstvo a zbierky*. *Zborník príspevkov zo sympózia usporiadaného pri príležitosti výstavy Pálffyovci v Bojniciach*. Ed.: Katarína MALEKOVÁ. Bojnica, 2000, SNM-Múzeum Bojnica.

szakíró,⁸⁸⁵ majd a gazdaságtörténész Jacob Strieder⁸⁸⁶ szerint Pálffy az Anton Fugger könyvei egy részét Vöröskőn helyezte volna el, de a Fugger-könyvtárak monográfusa, Paul Lehmann, aki a helyszínen is járt, ezt az állítást nem tudta dokumentumokkal igazolni.⁸⁸⁷ Ahogy Lehmann írja, Maria Fugger biztosan nem örökölt könyveket apjától, mert azokat az apa (anyagi gondjai miatt) 1571-ben eladta a bajor választófejedelemnek, ezáltal az egyjteménye válhatott a mai *Bayerische Staatsbibliothek* egyik alapjává. Ettől függetlenül a szlovák szakirodalomban makacsul tartja magát a nézet, hogy a Pálffyoknak már a XVI. században hatalmas könyvtára volt Vöröskőn.⁸⁸⁸ Eva Frimmová számba vette a Szlovákia területén fennmaradt, egykor valamelyik Fugger-könyvtárhoz tartozó darabokat (sajnos, a kéziratos bejegyzéseket nem közölte),⁸⁸⁹ ezek azonban vélhetően a Lippay György által megvásárolt Anton Fugger-könyvtárból származhatnak. Ez utóbbi könyvanyag sajnálatos módon szétszóródott, ma Szeged és Turócszentmártonig, Kolozsvártól Kismartonig szinte valamennyi régi könyvállományban bukkannak fel darabjai.⁸⁹⁰

Ugyanitt olvashatunk arról, hogy egy humanista, šLudovico Carino⁸⁹¹ halála után örökösei 1569-ben az egész Carino-könyvtárat 600 guldenért eladták a Pálffyoknak. Emellett Hans Dernschwam tizenkét görög kódexet vásárolt volna a család számára. Ezekkel az állításokkal kapcsolatban nem hivatkoznak forrásra.

⁸⁸⁵ TOLDY Ferenc: *Az újkori magyar nemzeti irodalom története*. I. füzet. Pest, 1853. 31.; TAKÁTS Sándor: *Rajzok a török világból*. I. kötet. Bp., 1915. 32.; ISTVÁNNFI Gyula: *A Clusius-codex mycologiai méltatása*. Bp., 1900. 172.

⁸⁸⁶ STRIEDER, Jacob: *Die älteste Bibliotheksstiftung der Fugger*. Zentralblatt für Bibliothekswesen, 50 (1933) 453-458.

⁸⁸⁷ Vö. LEHMANN, Paul: *Eine Geschichte der alten Fuggerbibliotheken*. Ió II. Tübingen, 1956, 1959, Paul Siebeck. A magyar szakirodalomban a Fuggerek leginkább Lippay György esztergomi érsek könyvtára kapcsán kerülnek elő. Legújabbban S. SASVÁRY Zoltán Lehmann könyve alapján egy magánkiadású füzetben összefoglalta a XVI. századi Fuggerek könyvtárainak történetét is: *Adatok egy könyvgyűjtemény történetéhez. Az esztergomi Bibliotheca Fugger gyűjteménye*. Bp., 2005. 10.

⁸⁸⁸ Vö. FRIMMOVÁ, Eva: *Zachované exempláre z fuggerovskej knižnice na Slovensku*. Kniha 2003/2004. Martin, 2004. 96-108.; KUJOVÁ, Michaela: *Šlachtická knižnica Pálfiocov na hrade Červený Kameň*. Vö. FRIMMOVÁ, Eva: *Fuggerovsko-Pálfióvská knižnica v kultúrno-historických súvislostiach*. In: *Pálfióvci v novoveku*. Zostavili Anna FUNDÁRKOVÁ, Géza PÁLFFY. Bratislava-Bp., 2003. 105-117., 118-119.; FRIMMOVÁ, Eva: *A Pálffy könyvtár*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500-1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 131-140. A magyar, az angol, a horvát és a német változatban kifejeztem kételkedésemet a könyvtárral kapcsolatban, a szlovák edícióban ezt nem közölték.

⁸⁸⁹ FRIMMOVÁ, Eva: *Zachované exempláre z fuggerovskej knižnice na Slovensku*. Kniha, 2003/2004. Martin, 2004. 96-108.

⁸⁹⁰ Az ilyen kérdések tisztázásához kellene a Kárpát-medence régi könyveit együtt kezelni adatbázisban. A MOKKA-R kezdeményezés ezt az adatbázist ígéri.

⁸⁹¹ Minden bizonnyal Ludovicus Carinus, nem olasz, hanem kiel humanistáról, Erasmus levelezőpartneréről, bolognai tanulmányai alatt Ulrich Fugger nevelőjéről lehet szó (1544). Vö.: *Contemporaries of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*. Ed. by Peter G. BIETENHOLZ, Thomas B. DEUTSCHER, Ilse GUENTHER, Catherine F. GUNDERSON. Toronto, 1985, University of Toronto Press. 266-268.

Biztos, hogy katalógus a XVI. századi könyvtárról nem maradt ránk, ennek ellenére ismerjük azokat a számadásokat, amelyek felsorolják a Pálffy Miklós (1552-1600) fiainak (István, Pál, János, Miklós) bécsi tanulmányaihoz vásárolt könyveket. Ezek a korban kedvelt iskolai antik szerzők (Cicero, Horatius, Sallustius, Caesar), tankönyvek (*Rudimenta grammaticae, Syntaxis, Prosodia*), illetve a napi vallásgyakorlat könyvei. Feltűnik egy Bonfini, egy magyar Újszövetség, Canisius, és még német könyvek.⁸⁹² Miklós tanulmányai során verssel üdvözölte tanulótársát, a milánói Franciscus Maximilianus Calchust, amikor az Georgius Clainer ingolstadti professzornál disputált.⁸⁹³ Ez a kis nyomtatvány is bizonyít a családi könyvtár gazdagítására. Ahogy Monoszlói András (1552-1601) maga is a *De cultu imaginum, az idvössegre intő kepeknec tiszteletéről való igaz tudomány...*,⁸⁹⁴ amelyet Pálffy Miklósnak, a pozsonyi főispánnak ajánlott. Győr várának a töröktől való visszafoglalása 1598-ban európai jelentőségű esemény volt. Nem csoda hát, hogy a kortársak latinul és magyarul is igyekeztek nyomtatott dícső énekekben magasztalni a kitűnő hadvezér Pálffyt.⁸⁹⁵ Feltételezhetjük, hogy a Pálffy-levelek, illetve az őt magasztaló írások a családi könyvtárba is eljutottak.

A Vöröskői családi székhellyel kapcsolatban egy érdekes könyvet említhetünk, amelyről Eva Frimmová feltételezi, hogy ez megvolt Vöröskőn, és miért is ne. Thurzó Szaniszló, olmützi püspök közvetített a várat megvásárolni kívánó Anton Fugger, és a püspök titkára, Johannes Dubravius (kiváló humanista) között. Dubravius vélhetően elment Vöröskőre, mert Anton Fuggernek ajánlott munkájában *De piscinis et piscium, qui in illis aluntur, naturis, libri quinque*⁸⁹⁶ néhány paragrafusban megemlékezik a várról. A traktátusban egyrészt a vár állapotát bírálja és lehetséges rekonstrukcióját vázolja, másrészt javaslatot tesz halastavak építésére is.

A Pálffyknak a Vöröskőn kívül volt könyvtára a család másik ágainak kastélyaiban is, így Borostyánon, Bazinban és Bajmócon. Ezeknek a XVI-XVII. századi állományáról azonban semmit sem tudunk.

⁸⁹² JEDLICKA Pál: *Eredeti részletek Gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s Gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Bp., 1910. 6614.; ADATTÁR 13/4. 27628.

⁸⁹³ RMK III. 5809, Ingolstadt, 1610, Andreas Angermaier

⁸⁹⁴ Nagyszombatba, 1589, Typis Capituli (RMNy 632)

⁸⁹⁵ Johann Bock, a kassai városatyja latinul (Bartphae, 1598, Jakob Klöss, RMNy 846); és Gyulai Márton 1599-ben írt magyar nyelvű zselmi éneke, ami 1619-ben Debrecenben Rheda Pálnál jelent meg (RMNy 1173). A győri győzelem külföldi visszhangjáról: RMK III. 5572 (Nürnberg, 1596), RMK III. 7461 (Frankfurt am Main, 1596), RMK III. 7462 (Köln, 1596), RMK III. 7464-7465 (mindkettő Nürnberg, 1596), RMK III. 7468-7469 (mindkettő Dresden, 1597)

⁸⁹⁶ Első kiadása: Vratislaviae, 1547, Andreas Vinglerus

Pálffy Miklós és Maria Fugger fiának, *Pálffy Istvánnak* (1585-1646) *Királyfalván* lévő házában 1644-ben írták össze az ingóságokat,⁸⁹⁷ köztük 16 könyvét is. Ami első ránézésre feltűn a kis gyűjteményben, az a könyvek nyelvi megoszlása. 9 kötet német, 5 latin, és 2 magyar. A két *Biblia* közül az egyik ugyancsak német. Valószínű, hogy a német könyveket felesége hozta magával, hiszen 1618-ban vette el Graf Johann Christoph Puchheim von Göllersdorf lányát, Eva Susannét. Az is feltehető, hogy az összeírás az asszony halála (1640) utáni vagyonrendezés során készült. A magyar könyvek Pázmány Péter és Káldi György beszédkönyvei, a latinok Johannes Chrysostomus és Nicephorus Callixtus művei, egy Istvánffy magyar történelme, és V. Károly temetéséről készült alkalmi kiadvány. A német imádságoskönyvek a feleségé lehettek, furcsa, hogy katolikus lévén a zsoltárok Luther magyarázataival voltak meg neki. Az asszony környezetével bizonyára érkezett német személyzet is, ezért is a német szakácskönyv (*Kochbuch*). Izgalmas szórakoztató olvasmány ó Magyarországon, de az osztrákoknál is ó lehetett a *Libri Germanici duo in quarto de Navigatione Hollanda*, amelyből a korszakban százával jelent meg.⁸⁹⁸ A Levinus Hulsius-féle gyűjtemény elterjedtsége jelentősen mondható, de népszerűek voltak a Matthaeus Merian metszeteivel illusztrált kiadások is, főleg Amerikáról.

Pálffy István testvérének, Pálnak egy 1640-ből való leveléből kiderül, hogy a korona gróf idénként verset is írt. Sajnos, ezeket nem ismerjük. A levelek azonban azt is igazolják, hogy a Pálffy testvérek tanulmányi évei tartalmasan teltek, és azt is, hogy a család következő generációja is elmélyült oktatásban részesítette gyermekeit. Ötvös Péter közölte az izgalmas, a XVII. század első felének főúri diákéveit jól megjelenítő leveleket.⁸⁹⁹ Csak sajnálni tudjuk, hogy sem olvasmányaikról, sem a gyermekeik számára vásárolt könyvekről nem írtak.

Pálffy István testvéréről, *Pálffy Pál* nádorról (1590-1653) az életrajzírók úgy vélekednek, hogy különleges egyéniségével hatni tudott a főnemesség egymással ellenséges

⁸⁹⁷ ADATTÁR 13/1. 151.

⁸⁹⁸ Példaként említjük: *Schiffahrten*. Gesammelt und herausgegeben durch Levinus HULSIUS. 1619-ig 16 rész jelent meg Frankfurt am Mainban, Nicolaus Hoffmann-nál: *Theil 16: Die sechzehende Schiffahrt, Journal, Oder Beschreibung der wunderbaren Reise Wilhelm SCHOUTEN auß Hollandt, im Jahr 1615. 16. vnd 17. Darinnen er eine neuwe Durchfahrt neben dem Freto Magellanico, welche bißhero noch vnbekannt gewesen, in die Suyd See entdeckt. Beneben erzehlung, was für Land, Insuln, Leut, allda gefunden, vnd sich sonst auff der Reise in der SuydSee zugetragen. Mit schoenen LandCharthen, vnd Kupfferstuecken erkläert.* Gedruckt zu Franckfurt am Mayn, durch Nicolaum Hoffmann, sumptibus Hulsianis. Im Jar M.DC.XIX

⁸⁹⁹ ÖTVÖS Péter: *Inter nos dicendi. Bizalmas levelek az iskolákból*. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szerk.: BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERű Gizella, ÖTVÖS Péter. Szeged, 1997, JATE BTK. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35.) 463-477.; U : *Forrásvizsgálat és pótlás*. In: „Mielz vált mesure / que ne fait estultie”. *A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére*. Szerk.: BARTÓK István, HEGEDÜS Béla, SELÁF Levente, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, SZENTPÉTERI Márton, VERES András. Bp., 2008, Krónika Nova Kiadó. 257-263.

csoportjaira.⁹⁰⁰ A viták főleg felekezeti alapon, egyházszerkezési kérdésekben mérgesedtek el. A nádor gyakran tnt fel a korabeli nyomtatványokban mint a katolikus egyház egyik fő támasza. Már 1628-ban Joannes Ignatius Veszleniczycs dicsőítő verset adott ki róla,⁹⁰¹ a szepeshelyi jezsuita gimnázium támogatásáért hálás tanulók iskoladrámákat ajánlottak neki.⁹⁰² Az intézményeken kívül támogatta egyes rászoruló diákok tanulmányait is.⁹⁰³ Ezek a kis nyomtatványok, illetve más, neki ajánlott művek, esetleg azok cáfolatai is a nádor egyjteményének részét képezhették. A pozsonyi ferences rendi teológia generális lektora, Bonaventura Hocquard Bécsben megjelent teológiai művét ajánlotta neki.⁹⁰⁴ E művet 1652-ben egy trencsényi kiadványban cáfolja a lutheránus Zachariás–Kalinka.⁹⁰⁵ Nehezen képzelhetjük el, hogy az általa felállított pozsonyi Pieta-szoborról képet is közlő kiadványokat ő amelyek egyébként az országában megjelent szellem által véghezvitt csodákat mutatják be ő ne kapta volna meg. Kopcsányi Mihály (?1646) váci püspök leírása a csodákról 1643-ban megjelent latinul, magyarul és németül,⁹⁰⁶ majd a német kiadás Augsburgban külön is.⁹⁰⁷ 1653-ban Pálffy Pál Malackán, nem messze plaveci uradalmától ferences kolostort alapított, a rend könyvtárának könyveket is ajándékozott.⁹⁰⁸ A kolostorhoz való költődését tanúsítja, hogy szívét ezüst ládában a malackai templom kriptájában helyezték el. Pálffy Pál felesége, Khuen Franciska férje halála után folytatta annak rekatolizációs tevékenységét. 1666-ban piarista rendházat és templomot alapított Privigyén.⁹⁰⁹ A lengyel rendfőnökhöz, Václav Opatovskýhoz fordult, akivel egyeztetett a bajmóci uradalomban elvégzendő feladatokról, emellett 25000

⁹⁰⁰ PÉTER Katalin: *A magyar főúri politika fordulata a XVII. század derekán (Rákóczy Zsigmond és Pálffy Pál)*. Kézirat, 1972. MTAKK D 5571.; U : *A magyar romlásnak századában*. Bp., 1985, Gondolat Kiadó. 816–82.; Vö. még: *Pálffy Pál nádor levelei, 1644–1653. Pálffy Pál levelei Batthyány Ádámmal és Borbálához*. Összegejtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmányt, jegyzeteket írta, mutatókat készített: S. LAUTER Éva. Bp., 1989, ELTE BTK. (Régi magyar történelmi források, 1.) (itt főként: 19620.); legújabban kiváló történelmi portréval: FUNDÁREK, Anna: *Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhunderts. Die Briefe von Paul Pálffy an Maximilian von Trauttmansdorff, 1647–1650*. Wien, 2009, Institut für Ungarische Geschichtsforschung, Collegium Hungaricum. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, Bd. 1.)

⁹⁰¹ Viennae, 1628, Matthaeus Formica, RMK III. 1419

⁹⁰² Leutschoviae, 1649, Lorenz Brewer (RMNy 2272); Leutschoviae, 1650, Lorenz Brewer (RMNy 2322)

⁹⁰³ Mecénása volt például Joannes Wolphiusnak, aki *Hungariát* dicsőítő beszédét ajánlotta neki, Viennae, 1653, Matthaeus Cosmerovius, RMNy 2480

⁹⁰⁴ Viennae, 1648, 1649, Matthaeus Cosmerovius, RMK III. 7617, 7621

⁹⁰⁵ Trenchenii, 1652, Laurentius Benjamin ab Hage, RMNy 2443

⁹⁰⁶ A jezsuita nyomdában Pozsonyban jelentek meg, 1643-ban: RMNy 2018, 2018A, 2019

⁹⁰⁷ 1643, Andreas Aperger, RMK III. 1600

⁹⁰⁸ Vö.: GAJDOV, V–evlad Josef: *Františkánská knižnica v Malackách*. Bratislava, 1943. 119.; GAJDOV, V–evlad Josef: *Františkáni na Záhorii*. In: *Almanach Spolku záhorský akademikov so sídlom v Malackách*. Brno, 1938. 22635.

⁹⁰⁹ VALACH, Július: *Vplyv školstva na vývoj gymnaziálnej knižnice v Prievdzi v rokoch 1666–1918*. Kniha, 87. Martin, 1988. 946100.; legújabban összefoglalóan: KOLTAI András: *A Pálffyok és a piaristák: a bajmóci uradalom katolizációja és a privigyei piarista kollégium első évei*. In: *Pálffyok a novoveku*. Zostavili Anna FUNDÁRKOVÁ, Géza PÁLFFY. Bratislava–Bp., 2003. 746104.

aranyból alapítványt hozott létre a kolostor és az iskola számára. A privilegyei kolostornak több könyvet ajándékozott, többek között tizenöt nyomtatványt és egy XVI. századi könyvet.⁹¹⁰

A magyar arisztokrata családok többsége a XVI. században protestáns lett. A Pálffy családból a legismertebb protestáns Pálffy Miklós n vére, Pálffy Katalin (1542ó1616), aki Krusith János (Ján Kru-i), majd az els protestáns nádor, Illésházy István (1540/41ó1609) felesége volt. A család említett kastélyaiban található gy jtemények semmit nem árulnak el m veltségér l, ám Illésházy István trencsényi gy jteménye, és a Pálffy Katának ajánlott könyv⁹¹¹ annál többet.

A pozsonyi jezsuita kollégium, valamint a nagyszombati egyetem megalakulását követ kezdeti id szakban párhuzamosan több Pálffy ó Ferdinánd, Tamás és Miklós ó tanult ezekben az intézményekben.⁹¹² Tanulmányaik során számos alkalmi verset, téziszfüzetet jelentettek meg, amelyekb l a családi bibliotéka is rzött példányokat.⁹¹³ A vörösk i kéziratgy jteményben fennmaradtak egyetemi tanulmányaik (1635ó1777) alatti jegyzeteik. Versek vagy alkalmi kiadványok a család tagjaitól nyomtatott formában is megjelentek. Pálffy Tamásnak (?ó1679) ó aki számos magas egyházi méltóságot viselt, és maga is patrónus volt⁹¹⁴ ó több (f leg halotti) prédikációja megjelent.⁹¹⁵ A kéziratok egy csoportja a malackai ferences kolostorból származik. A rendházat a XVIII. században Pálffy Miklós (1710ó1773) támogatta.⁹¹⁶

Az Illésházy-könyvtárak

Az Illésházy-könyvtárról a szakembereknek általában a dubnici (Máriatölgyes) kastély neves gy jteménye jut eszébe, amelyet Illésházy József (1700ó1766) élete végén katalogizáltak, majd a következ bibliofil generációknak ó Illésházy János (1737ó1799) és István fia (1762ó1838) ó köszönhet en az egyik legértékesebb reformkori könyvtárrá lett,

⁹¹⁰ *Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur.* – *Generálly katalóg tlači 16. storočia zachovaných na území Slovenska.* II. Helena SAKTOROVÁóKlára KOMOROVÁóEmília PETRENKOVÁ: *Opera impressa saeculi XVI, quae in bibliothecis Ordinis Scholarum Piarum asservantur.* – *Tlače 16. storočia v piaristických knižniciach.* Martin, 1997, Matica Slovenská.

⁹¹¹ *Evangéliumok és epistolák...* Detrek , 1581, Typis Petri Bornemisza, RMNy 486

⁹¹² ZELLINGER, Alois: *Pantheon Tyrnaviense.* Trnava, 1931, Typis Soc. S. Adalberti.

⁹¹³ Pálffy Ferdinánd: RMNy 1694, 1747, 1845, 1846; Pálffy Miklós: RMNy 1845

⁹¹⁴ Támogatta például Kopeczky Ferenc nagyszombati tanulmányait, RMNy 2543

⁹¹⁵ Viennae, 1643, 1653 Matthaeus Cosmerivius, RMK III. 1662; RMK III. 1830; Trenchenii, 1648, Laurentius Benjamin ab Hage, RMNy 2246

⁹¹⁶ Patronátusát és itteni tevékenységét jól mutatja a malackai ferencesek névsorait tartalmazó kézirat címe is: *Liber generationis filiorum... s. Francisci... in venerabili conventu Palfianae... Malackensi.*

amelyet a család 1835-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának adományozott.⁹¹⁷ Ennek a könyvtárnak a XVII. századi történetéről ahogyan majd látni fogjuk, azonban gyakorlatilag semmit sem tudunk.

A család első rendes tagja Illésházy István (1540/41-1609) volt, a Pálffy Miklós mellett katonáskodó és titkári teendőket ellátó köznemes, aki 1587-ben emelkedett bárói rangra. 1584-ben királyi tanácsos, majd udvarmester, Liptó (1582) és Trencsén (1594) vármegyék főispánja lett. 1582-ben feleségül vette Pálffy Katát (1542-1616), Krusith János özvegyét, és ezzel a házassággal gazdagságban is utolérte rangját. A trencsényi uradalmat 1600-ban szerezte meg. 1603-ban hamis vádak alapján felségsértési eljárás indult ellene, az idézésre nem jelent meg, Lengyelországba menekült, jelentős vagyont magával vőve. Hazatértekor csatlakozott Bocskaihoz, szerephez jutott a bécsi béke tárgyalásain. 1608-ban a rendek Magyarország első protestáns nádorává választották.⁹¹⁸ Könyvtártörténeti szempontból örököse, unokaöccse Illésházy Gáspár (1593-1648) vonalán követjük a család történetét, aki a dubnichi kastélyt is építtette, és leszármazottai folyamatosan ezt a rezidenciát tették központi udvarukká. Gáspár a trencsényi, lipcsei, árvai főispáni címet is örökölte, császári és királyi tanácsos lett. 1626-1648 között vezette az árvai birtokokat. Fia, Illésházy György (1625?-1689) lutheránusként Rózsahegyen tanult, trencsényi és lipcsei főispán, császári és királyi tanácsos és kamarás, valamint királyi főasztalnok volt. A század közepe táján katolizált.

A XVI-XVII. századi Illésházy-könyvtárakról kevés dokumentum tudósít.⁹¹⁹ Ötvös Péter, amikor elemezte az *exiliumban* élő nemes olvasmányait, ő sorra vette a neki szóló ajánlásokat is.⁹²⁰ Az evangélikus egyház intézményeinek aktív támogatójaként a környezetében élő lelkészek, tanítók munkáinak sajtó alá kerüléséhez is hozzájárult, tanulmányaikban is támogatta őket. Leonard Mokoschinus téziszűzete így látott nyomdafestéket.⁹²¹ Felesége, Pálffy Kata tehát függetlenül és hozzá hasonlóan Bornemisza Péter mecénásaként is ismert, a

⁹¹⁷ BERLÁSZ Jenő: *Az Illésházy könyvtár. Fejezet az Országos Széchényi Könyvtár állomány történetéből.* Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1967. Bp., 1969, OSZK. 57-69.

⁹¹⁸ Illésházról könyvtárnyi szakirodalom szól. Itt csak ÖTVÖS Péter műveléstörténeti szempontú téziseire hivatkozom: *Illésházy István az emigrációban. Egy magyar litterátor-politikus főúr típusa.* Szeged, 1985, JATE BTK; Egy szlovák kép: FRIMMOVÁ, Eva: *L'influence de la famille Ilešházi sur la vie politique et culturelle dans la première moitié du XVIIe siècle.* In: *Les noblesses dans l'empire des Habsbourg de la Montagne Blanche au Printemps des peuples, 1620-1848.* Sous la dir. de Michel BERNARD. Paris, Numéro spécial: *Revue des études slaves*, tome 78(2007) fasc. 4. 417-430.

⁹¹⁹ BABI ÖVÁ, Katarína HÁBL, Vlastimil Ő NIKOVÁ, Daniela: *Ilešháziovci. Rodová zbierka obrazov.* Trenčín, 1998, Trenčianske múzeum; FRIMMOVÁ, Eva: *Vzťah Ilešháziovcov ku nižnej kultúre.* Kniha, 2000-2001. Martin, 2002. 415-428.; SAKTOROVÁ, Helena: *Thurzó György nádor és az Illésházak családi könyvtára.* In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500-1700.* Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 142-157. (ugyanaz szlovákul, horvátul, németül és angolul is megjelent)

⁹²⁰ ÖTVÖS Péter: *Egy főúri könyvtár a XVII. század elején.* In: *Az értelmiség Magyarországon a 16-17. században.* Szerk. ZOMBORI István. Szeged, 1988. 139-148.

⁹²¹ Wittenbergben, 1594 (RMK III. 938)

magyar Aegidius Hunnius-fordítás kiadásához is hozzájárult.⁹²² Az országgyűlés tagjaként természetesen Illésházy is megkapott minden országgyűlési kiadványt (*Articuli Posoniensis*), bár ezt valamennyi f rendvel kapcsolatosan megállapíthatjuk. Lengyelországi űbujdosásában is vett könyveket a kezébe, és ahogy Ötvös Péter rámutat, feleségének erről id nként be is számolt.⁹²³ Javainak elkobzása 1603. november 9-én elkezdődött, Trencsén várában könyveit is összeírták.⁹²⁴ Az ottani 84 tételes könyvjegyzék az egyetlen tényleges támpont erudíciójának jellemzésére.⁹²⁵ A magyaron és a latinon kívül, Thurzó Györgyhez hasonlóan, olvasási szempontból elboldogult a három szláv nyelvvel, hiszen ezeken a nyelveken beszél emberek vették körül, és tudott németül is. Beszélni nem tudott lengyelül, vélhetően csehül sem, elképzelhető azonban, hogy szlovákul alapszinten tudott. Kisgyűjteményében a teológia, a történeti művek, a korai és a késő humanizmus képviselői munkáinak csoportja határozható meg. Történetiszemléletét a wittenbergi iskola hatása alapján jellemezhetjük. Johann Carion, Philipp Melanchthon, Caspar Peucer világtörténete, ennek magyar megfelelője, Székely István munkája (ide számíthatók Melanchthon Dániel-kommentárjai), Paolo Giovio XVI. század közepi Európa-történeti táblója, Thuróczy János *Chronica Hungarorum*, és Leonardus Uncius Báthory Istvánnak, Berzeviczy Mártonnak és Gálffy Jánosnak ajánlott krakkói magyar történeti versgűjteménye⁹²⁶ képezte e csoport magját. Természetes Illésházy érdeklődése a lengyel történeti események iránt (Leonardus Goretius, Reinhold Heidenstein (*De bello Moscovitico*). Ehhez jött három *Cosmographia*. Kettő Sebastian Münster-kiadás, és egy nagyon friss, korszerű *Ptolemaeus-editio*, amely Gieronimo Porro metszeteivel, Giovanni Antonio Magini közreműködésével jelent meg latinul⁹²⁷ többször az 1590-es években. Damiano de Goez és Pietro Martire d'Anghiera

⁹²² Még Krusith János özvegyeként támogatta Bornemisza Pétert az *Evangéliumok és epistolák* (Detrek, 1581, RMNy 486) kiadásában, Illésházy István feleségeként pedig az 1602-ben Johannes Manlius m helyében Sárvárott megjelent Aegidius Hunnius-fordítás (Esterházy Tamás, Kürti István munkája) kiadását (RMNy 888).

⁹²³ *Pálffy Kata leveleskönyve*. Sajtó alá rend. ÖTVÖS Péter. Szeged, 1991, Scriptum. (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 30.), a teljes Illésházy-szakirodalom bibliográfiájával.

⁹²⁴ ADATTÁR 11. 1496151.

⁹²⁵ Miután ÖTVÖS Péter hivatkozott tanulmányaiban ezt részletesen megtette, magam csak az megállapításainak fő vonalait összegzem, és élek azzal a lehetőséggel, amellyel még nem bírt, vagyis az internetes adatbázisok segítségével a korábban nem azonosított könyvtételeket hozzáillesztem az általa kialakított képhez.

⁹²⁶ *Poematum libri septem de rebus Ungaricis* Leonhardo VNCIO Transylvano Avctore. Cracoviae, In Officina Lazariana, 1579 (Johann Major, Georg Töres, Georgius Hangasius, P. Melissus szövegeivel), RMK III. 679

⁹²⁷ *Geographia Cl. PTOLOMAEI Continens praeter antiquas ipsius Ptolemaei recentiores etiam Tabulas, quae Universae Terrae faciem nostro aeo cognitam exhibent a Hieronymo PORRO Patavino incisas. Una cum ipsarum Tabularum uberrimis expositionibus...* authore Johanne Antonio MAGINO Patavinoí Coloniae Agrippinae, 1597, Peter Keschedt

népszerű m ve pedig akár szórakoztató olvasmányként, akár történelemként is értelmezhet .⁹²⁸

A történeti m vekhez kapcsolható három kiadvány a könyvtárban, amely véleményem szerint elkerülte Ötvös Péter figyelmét. Az egyik közismert könyv, Thurzó Györgynek is megvolt, Hartmann Schopper nagyon elterjedt m ve, a *Speculum vitae aulicae*. Talán nem nagyon a valóságtól való elrugaszkodás részemr l, ha azt hiszem, Illésházy akár keser en is olvashatta ennek igazságait: az udvari intrikákból neki is kijutott, s t, elég sokba kerültek neki. A másik m már kevésbé ismert Magyarországon, de az uralkodás erkölceir l, lehetséges formáiról szól. Akár a humanista m vek csoportjában is említhetnénk, hiszen II. Fülöp spanyol király németalföldi tanácsadójáról, számos Platon- és Aristoteles-szöveg kiadójáról, Sebastian Fox Morcillóról van szó. A leuveni humanista a trencsényi tékában *De regni regisque institutione* cím munkájával⁹²⁹ volt jelen. A harmadikat Hercole d'Este hercegnek írta Marcello Palingènio Stellato.⁹³⁰ Magam várnám a századvég királytükreit Illésházy olvasmányaiiban, Epictetus, amelyet Lengyelországban olvasgatott önvigasztalásképpen, akár meg is el legezhette volna ezeket, de a fenti három m is a hatalmi helyzetben lév k erkölceir l szól, a viselkedés normáiról és az erényekr l.⁹³¹

Ötvös elemzésében nagy erudícióval tér ki a wittenbergi és a rostocki lutheránus szellemi áramlatok bemutatására, aláhúzza, hogy Illésházy könyvtárában mind a lutheránus orthodoxia (Aegidius Hunnius), a rostockiak (David Chytraeus,⁹³² Jacobus Andreae, Simon Pauli), mind a humanista indíttatású filippista szerz k jelen voltak.⁹³³ Ehhez jöttek a heidelbergi helvét

⁹²⁸ Petri MARTYRISÍ *De rebus oceanieis et novo orbe, decades tres... De Babylonica legatione, de rebus Aethiopicis, Indicis, Lusitanicis et Hispanicis, opuscula quaedam historica doctissima, quae hodie non facile alibi reperiuntur* Damiani a GOES Equitis Lusitanií Coloniae, 1574.

⁹²⁹ *De regni regisque institutione*í Antverpiae, 1556, Apud Gerardum Spelmannum, Typis Iannis Withagij

⁹³⁰ *Zodiacus vitae hoc est de hominis vita, studio, ac moribus optime instituendis libri XII ad illustrissimum Ferrariae Ducem Herculem secundum*. Opus mire eruditum, planeque philosophicum. í Basileae, 1557, Nicolaus Brylinger.

⁹³¹ ÖTVÖS Péter baráti szóval felhívta figyelmemet arra, hogy mielőtt nagyon sajnálni kezdeném Illésházyt, nézzem meg a levelezését, amely egy nagyon aktív, kereskedéssel foglalkozó, a pénzt nem megvető, ügyeskedő, őshendliő (ma termékmenedzser) ősmenekültető mutat. Magam nem gondolom, hogy Shakespeare a *Hamlet* írása közben ne élte volna megszokott életét. Vagyis, ha Illésházy a politikai életben hasonlóan viselkedett, mint amit olvasmányainak szerzői elítéltek, ettől még olvasta és komolyan is vehette őket. Gondolatvilágához, ha tetszik, kulturális horizontjához hozzátartoztak. Zrínyi Miklós is kesergett, Brazíliába akart kivándorolni, komoly diplomáciai manőverekben vett részt, csatázott, gazdálkodott, néha elfogadott egy-egy lányt, akit Mikulich Sándor küldött neki Belecrl (ezért is Mikulich húzta a rövidebbet). Írt hálkölteményt, elégiát, nemzeti sorskérdéseket megoldani vágyó iratokat.

⁹³² Magyarországi szerepéről lásd: HOLL Béla: *Adatok David Chytraeus magyarországi vonatkozásairól*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVIII. Szeged, 1981. 55663.

⁹³³ ÖTVÖS Péter: *A század filippizmus és első föllendülésének felső-magyarországi recepciója*. Doktori értekezés. Szeged, 1971. [Kézirat]; U : *Thoracomynus Mátyás*. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus Xó XI. Szeged, 1971. 29636.; Vö. még: MONOK István: *Orthodoxia és humanitás*. Iskolakultúra, 1996/9. 28633.; U : *Lutherische Orthodoxie, sächsischer Philippismus und Irenismus im Lesestoffe des lutherischen*

hitvallásúak (Philippe de Mornay) m vei. A konvertita Georg Wicel egy, a megbékélést sürget állásfoglalásokban gazdag beszédgy jteménye is Illésházy tanulságára szolgálhatott.

Kétségtelen a könyvtár humanista jellege. A teológusok közt is az olyan nevek, mint Melanchthon vagy Bullinger, de még Thomas Stapleton, a leuveni katolikus hitvitázó is a humanista alaposságot és az erre építkez toleranciát juttatják eszünkbe. Ugyanakkor Illésházynek a humanizmus irodalmi és filozófiai vonalába tartozó szerz k munkái is gyarapíthatták ismereteit. Aeneas Sylvius Piccolomini, Leonardo Bruni, Erasmus, Leonhard Culmann persze a legtöbb könyvtárban megvolt, azonban nem mindegy, milyen környezetben. Láttuk, ennek a filológiai stúdiumokon megalapozódott humanizmusnak a teológiai ered jét, van azonban egy másik jelenség is a könyvanyagban, amelyet Ötvös Péter csak mellékesen említ, mondván, hogy nem tudni, Johannes Gersonnak melyik munkája volt Trencsénben. Ebben igaza van, de ó ha visszautalhatok el z gondolatomra ó a humanizmus másik ered jeként az azzal születése pillantától párhuzamosan jelen lév *devotio moderna* folytatása is megjelenik: a meditációs irodalomban, illetve az imádságoknál. Ötvös Péter jellemzi Johannes Habermannt, a wittenbergi teológust, akinek imádságoskötetét Illésházy megszerezte. Szerintem a Cseh Testvérekre figyelés⁹³⁴ is ebbe az érdekl dési körbe tartozhat. Raimundus de Sabunda dialógus formában megírt, az emberi természetr l szóló elmélkedései⁹³⁵ b vítik ezt a kiadványkört. A XV. század eleji gondolkodó *theologia naturalis*a nagy hatással volt a szkepticizmus újkori filozófiáját megfogalmazó Michel de Montaigne-re is.⁹³⁶ Ezt persze Illésházy nem tudta, azt azonban valósnak tartom, hogy a XVIó XVII. század Magyarországon egy, az ország sorsán felel sen töpreng , az egyházak közti vitákat látó és követ (!), amúgy politikailag meghurcolt f úr lelki töprengéseiben szívesen nyúlt Epictetus mellett is Johann Gersonhoz vagy Raimundus de Sabunda szövegeihez. Ha Ecsedi Báthory István meditációinak forrásvidékét nézzük, akkor ennek a szövegekörnek eminensen jelen kell lennie látókörünkben, és nem hiszem, hogy lelkivilágában Báthory nagyon távol állt Illésházytól.⁹³⁷ Ez különösen felvethet akkor, ha ott látjuk a trencsényi

Bürgertums in Ungarn. In: Bürgerliche Kultur im Vergleich. Deutschland, die böhmischen Länder und das Karpatenbecken im 16. und 18. Jahrhundert. Hrsg. von István MONOK, Péter ÖTVÖS. Szeged, 1998. 71680.

⁹³⁴ *Confessio fidei et religionis christianae, quam... Romanorum, Ungariae... Regi Ferdinando obtulerunt Vienane in Austria XIII die Novembris, Anni... MDXXXV, barones et ex nobilitate in regno Bohemiae ii, qui puriori doctrinae in piis ecclesiis, quas communitatem Fratrum Bohemorum nominat, dediti sunt et coniuncti...* Basileae, 1575. Ez a kiadás Martin Luthernek a hitvalláshoz írt el szavát is közli.

⁹³⁵ Raimundus de SEBUNDA: *De natura hominis dialogi. Hi, et Christi, et sui ipsius cognitionem exhibent, nunc demum aucti, summaque fide recogniti.* ... Lugduni, 1550, Theobaldus Paganus

⁹³⁶ Michel de MONTAIGNE: *Apologia de Raymound de Sebond.* Ed. Robert AULOTTE. Paris, 1979, Société d'Enseignement Supérieure.

⁹³⁷ Vö.: Ecsedi Báthory István meditációi. Sajtó alá rend.: ERDEI Klára, KEVEHÁZI Katalin. Bp.6Szeged, 1984, MTA. (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 8.); Ecsedi Báthory István

könyvespolcon François de Saillans a korban nagyon népszerű és hírhedt, a római kúria által indexre tett könyvét *De verbo Domini et de coena Domini*. Ebben az ugyancsak indexen lévő lutheránus Paulus Kemerius (Keimerius) tételeit utasítja el.⁹³⁸ Az összeírás készítője persze rosszul írta le a nevét: „Pauli Comerii”, Ötvös Péternek ezért nem tűnt fel. Az álnéven író francia hugenotta ugyancsak az előbbieken említett *ars bene vivendi et moriendi*-m faj kora újkori megszólaltatója, Navarrai Henriknek számára több ilyen művet írt, és adott ki.⁹³⁹

Csak sajnálhatjuk, hogy Illésházy István valamennyi könyvére nem készült jegyzék, hiszen feltehető, hogy a Thurzó Györgyéhez hasonló jellegű olvasmányok veltséggel rendelkeznek, talán még a humanista és a lelkesítő irodalmat is mélyebben ismerő politikust ismerhetnénk meg belőle.

Péter Katalin figyelmeztetett arra, hogy mielőtt entúziázmussal viszonyulnánk Illésházy műveltségéhez, nem kellene elfeledni, hogy Krusith Jánosnak nem csak a feleségét, a vagyonát és a címeit örökölte, lehet, hogy a könyveit is. Krusith ugyanis katolikus volt, vagyis ezek a szerzők származhattak az előhagyatékából is. És Péter Katalinnak ebben is igaza van.

A könyvtárat talán Illésházy Gáspár (1593–1648), Illésházy István unokaöccse örökölte és kezde gyarapítani. Ő is a magyarországi evangélikus egyház legjelentősebb képviselői közé tartozott, maga is író ember volt, gyermekei számára magyarra fordította Joachim Beust *A jó és boldog kimulás mesterségéről* című művét,⁹⁴⁰ és azt hiszem, nem túlzás, ha ezzel visszautalok Illésházy István olvasmányaira. Kiadott továbbá egy gyűjteményt latin bölcs mondásokból.⁹⁴¹ Segítette a magyar, a német és a szlovák evangélikusok műveinek megjelenését, akik munkáikat neki ajánlották. Ezeket Helena Saktorová külön is összegyűjtötte: főként latin, magyar és cseh nyelvű naptárkiadások (David Frölich, Bandorkovics János),⁹⁴² alkalmi versek, gyászbeszédok (Ján Kalinka, Adam Wolfius Daniel Remej)⁹⁴³ kiadását patronálta. Ezeknél lényegesen fontosabb a lőcsei, bártfai és trencsényi lutheránus iskolák vizsgatételeinek megjelentetése (Alexander Hadik, Ján Kuera, David

végrendelete, 1603. Bev.: VADÁSZ Veronika. Szeged, 2002, SZTE BTK. (Fiatal filológusok füzetek, korai újkor, 1.); ERDEI Klára: *Auf dem Wege zu sich selbst: die Meditation im 16. Jahrhundert. Eine funktionsanalytische Gattungsbeschreibung.* Wiesbaden, 1990, Harrassowitz. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, Bd. 8.)

⁹³⁸ *De verbo Dei et de Coena Domini, propositives Pauli CEMERII a Bertrando Loquaeo confutatae.* Genevae, 1573, Eustachius Vignon. Bertrand de LOQUE François de SAILLANS álneve volt. Műveit a korban számos nyelvre lefordították.

⁹³⁹ GERMA-ROMANN, Hélène: *Du „Bel mourir” au „bien mourir”. Le sentiment de la mort chez les gentilshommes français (1515–1643).* Genève, 2001, Droz. (Travaux d’humanisme et renaissance, 347.)

⁹⁴⁰ Debrecen, 1639, Fodorik Menyhért (RMNy 1763)

⁹⁴¹ Trenchenii, 1643, Dorota Vokálová (RMNy 2031)

⁹⁴² RMNy 1550, 1557, 1570, 1806

⁹⁴³ RMNy 1751, 1754, 1954, 2086 ó végül az RMNy 2245 az előhalálára megjelentett gyászvers (Joannes Meltzel, 1648)

Láni, Elias Splenius, Johannes Gracza),⁹⁴⁴ és a cseh nyelv imádságos könyv⁹⁴⁵ kiadásának finanszírozása. A kortárs lutheránus (Zachariáš– Láni, Jan Hodík, Florián Ducho)⁹⁴⁶ és katolikus (Pázmány Péter, Kopcsányi Mihály)⁹⁴⁷ szerzők vitáiratainak kiadásakor mindkét csoport ajánlott neki mindkettőt, bár természetesen a lutheránus oldalt támogatta. A legtöbb trencsényi kiadvány, amelyet a cseh exuláns Václav Vokál és özvegye, Dorothea kiadott, Illésházy Gáspár költségén jelent meg.⁹⁴⁸ Nehéz elképzelni, hogy a családi könyvtárban ezek a kiadványok ne lettek volna megtalálhatók.

Illésházy Gáspár felesége, Thurzó Ilona révén örökölt Thurzó György könyvei közül is. A legnevezetesebb darabja ennek az örökségnek a Ransanus-korvina volt. Nem csoda, hogy Illésházy Gáspár igazi bibliofil módján kezelte, kötésükön *supralibros*-szal jelölte tulajdonlását: *CCI PDT M DC XLII (Comes Casparus Illesházy Perpetuus Dominus a Trenchin)*.

A családi könyvtár gyarapításában Gáspár fiának, Illésházy Györgynek (1625?–1689) is volt szerepe. Rózsahegyén tanult, trencsényi és lipcsei ispáni, császári és királyi tanácsosi és kamarási, valamint királyi főasztalnoki tiszteletet töltött be. Evangélikus származású volt,⁹⁴⁹ de katolikus hitre tért, és az ellenreformáció támasza lett. Nem tudjuk pontosan a katolizáció időpontját, mivel folyamatosan jelentek meg Trencsénben és Lipcsén neki ajánlott lutheránus vizsgatételek, imádságos könyvek még 1658-ban is.⁹⁵⁰ Katolizálása után a trencsényi jezsuitákat támogatta, számos könyvet ajándékozva gimnáziumuknak. A Thurzó György könyvtárának rekonstrukciós kötetében találkozhatunk az ő nevével is, hiszen fennmaradt olyan könyv is, amelybe nem apja, hanem írta be a nevét. Plinius *Historia mundi*-ja tehát biztosan járt a kezében.

Az Illésházy-könyvtárról ennyit tudunk a XVII. század végéig, a nagyobb gyarapodás a XVIII. század folyamán történt, és a gyűjtemény a Széchényi Ferenc példáját követve a családnak köszönt, de ma mindenki számára hozzáférhető.

⁹⁴⁴ RMNy 1858, 1869, 1908, 1941, 2011, 2029, 2067, 2082, 2190

⁹⁴⁵ RMNy 1796

⁹⁴⁶ RMNy 1401, 1520, 1910

⁹⁴⁷ RMNy 1512, 2020

⁹⁴⁸ V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó, 98699.

⁹⁴⁹ 1642-ben még a trencsényi Vokál-nyomdában adta ki filozófiai szónoklatát (RMNy 1965)

⁹⁵⁰ RMNy 2293, 2344, 2348, 2588

A Czobor család könyvei

A Czobor család könyves ügyeiről bosszantóan kevés dokumentumot ismerünk. Amivel a déstörténetben leginkább Czobor Mihály *Charicilia* című munkája ismert,⁹⁵¹ amely Loós Ádám 1646-os másolatában, Zrínyi Miklós könyvtárában maradt fenn, ezért sokáig neki tulajdonították.⁹⁵² A *Charicilia*-fordítás modern kiadója, Keszeghy Péter már külön felhívja a figyelmet a családnak a magyarországi művelődés történetében betöltött szerepe alulértékeltségére, és a számára már ismert könyv-, és olvasmánytörténeti forrásokat is elemezte azért, hogy a fordító kulturális horizontját megrajzolja.⁹⁵³ A másik, versíróként számon tartott Czobor, Ádám (1691),⁹⁵⁴ a grófi rangot nyert Czobor Bálint fia, jeles katona. Nem kérdéses, hogy szerző olyan környezetben váltak, ahol a könyves műveltségnek hagyománya, súlya van. Bibliofil szándékukat jelzi fennmaradt nyomtatott címerük, amelyet *ex libris*nek használhattak.⁹⁵⁵

A család genealógiája is mutatja, hogy a Czoborok jelen voltak minden fontosabb magyar főúri udvarban. Ennek illusztrálására utalok mindig a feleség és férj családjára is. Czobor Imre (1581) három házasságából (Bakits Angelina, Frangepán Katalin, Nádasdy Orsolya) számos gyermeke élte meg a felnőtt kort, Pál fia (1591) bárói rangot szerzett. Másik fia, Imre (1640) tárnokmester (feleségei: Révay Éva, Bánffy Zsófia), leánya Thurzó III. Szaniszló (1576-1625), a későbbi nádor felesége lett, Bálint fia pedig grófi rangra emelkedett.

A Thurzókkal egyébként is rokonok voltak, hiszen Czobor Imre (1581) lánya, Erzsébet lett a másik Thurzó nádor, György felesége,⁹⁵⁶ fia pedig a *Charicilia*-fordító Czobor Mihály (1575-1616), aki ismét egy Thurzó lányt, Zsuzsát (1587-1610) vezette oltárhoz. Két gyermekük közül, János (1628) Barkóczy lányt vett el, Imre (1677) pedig az Apponyi családból nősült. Ez utóbbi Imre és Apponyi Éva leányai Csáky fiúkhoz mentek férjhez. Erzsébet Csáky Ferenchez (1630-1670), Mária Regina pedig Csáky Pálhoz (1655). Csáky

⁹⁵¹ Vö.: ZSÁK J. Adolf: *Czobor Mihály, a Charicilia első magyar fordítója*. ItK, 1902. 53662.

⁹⁵² BIBL. ZRINIANA 1991. 337. (Nr. 426.) jegyzeteiben felsoroltuk a erre vonatkozó teljes szakirodalmat.

⁹⁵³ CZOBOR Mihály(?): *Theagenes és Charicilia*. Sajtó alá rend.: KESZEGHY Péter. Bp., 1996, Akadémiai Kiadó, Balassi Kiadó. (Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei, 10.) (itt f.ként: 332.)

⁹⁵⁴ Vö.: ÖTVÖS Péter: *A Csáky-énekeskönyv*. ItK, 1980. 4866509. (konklúzió: 490.)

⁹⁵⁵ OSZK Régi Nyomtatványok Tára, exl. 94.

⁹⁵⁶ Ennek az Erzsébetnek ajánlotta Friedrich Balduin a Pázmány-ellenes iratát: BALDUIN, Friedrich: *Phosphorus veri catholicismi. Devia Papatus, et viam regiam ad Ecclesiam vere Catholicam et Apostolicam fideliter monstrans, facemque praelucens legentibus Hodegum Petri Pazmanni olim Jesuitae, nunc Cardinalis Ecclesiae Romano-Papisticae...* Wittebergae, 1626, Hans Gormann

István (1635-1699) szepesvári könyvtárába így kerülhetett Czobor Mihály *Kalauz*-példánya.⁹⁵⁷

Czobor Mihály (1575-1616) *sassini (Sasvár) könyveit* halála után írták össze és osztották szét fiai, János és Imre közt. Az összeírás alapján követhető a könyvek további sorsa, azaz melyik fiú mit kapott az atyai örökségből. A könyvek nyelvi összetétele arra utal, hogy talán éppen Mihály tudhatott olaszul is, sajnos az összeírás csak *Italici libri*ként emlegeti ezeket. Latin és görög szövegkiadások mellett néhány német és magyar könyv is volt.

A katolikus teológiai, illetve napi vallásgyakorlati könyvek utalnak a sassini pálosokat támogató Czoborokra. Az *Officium Beatae Mariae* bizonyára már a tridenti zsinat utáni változatban került hozzájuk. Ugyancsak inkább egy plébánosnak kellett Thomas Saily *Thesaurus Litaniarum ac Orationum*a, amelynek számos kiadása terjedt el a korban. A másik *Thesaurus*, a jezsuita Jodocus Cocciusé már a teológiai viták történetét taglalja, felfegyverezve persze a katolikus vitapartnert az auktoritások (egyházatyák, zsinati határozatok) szövegeiből. Ugyancsak számos kiadása ismert a munkának. Régebbi kiadás (mert jellemzően a XVI. század első felében jelent meg sokszor) Daniel Agricola *Passio Christi*je. Azt hiszem, ezek a könyvek a család XVI. századi generációjától, talán éppen Czobor Imrétől származnak, ahogy Conrad Gesner *Bibliotheca*ja, mint a nyomtatott könyv első százada világában eligazító, alapvető tájékozódást nyújtó kézikönyv.

A XVII. század első felében zajló viták nyomtatványai Pázmány Péter és a csepregi lutheránus gimnázium tanárai között szép csoportot képez a kis gyűjteményben. Ehhez csatlakozik Georg Am Ende vitairata a *Funiculus Triplex*, az ágostai hitvallás osztrák területein való elterjedése kapcsán.⁹⁵⁸ A Thurzó rokonság miatt kaphatták Thurzó Imre wittenbergi beszédeit, és talán a jogi disputációs füzetek gyűjteményét is. A historikus anyag elég sovány. Révay Péternek a koronáról szóló értekezése mellett valamelyik, a törökkel kötött béke aktái, egy Velence-történeti szöveggyűjtemény, talán a Pietro Bembo szerkesztette.⁹⁵⁹ A japán történelemről nyilván a szórakozás kedvéért olvastak Sassinban, ez lehet Luis Fröes és John Hay munkája is, hiszen mindkettőt sokszor kiadták a XVI. és XVII. század fordulóján. A földrajzi érdeklődés szép példája továbbá Dominicus Marius Niger

⁹⁵⁷ *Calauz Coboris*. ADATTÁR 13/3. 58.

⁹⁵⁸ AM ENDE, Georg: *Funiculus triplex oder Dreyfacher Strick, durch welches diejenigen, so sich von der... catholischen... Kirchen abgesondert, ... gebunden und verstrickt werden... : allen Liebhabern der Wahrheit..., sonderlich denen, so im Ertzhertzogthumb in Österreich under und ob der Enß sich zu der Augspurgischen Confession bekennen*, zu guten in Druck gegeben Wienn, 1616, Wolfgang Schumpp

⁹⁵⁹ Az összeíró által említett nevek sehol sem mutatnak összefüggést Velence történetével.

kézikönyvének beszerzése.⁹⁶⁰ Simon Maioli *Dies Caniculares* négykötetes természetföldrajzi munkáját⁹⁶¹ a testvérek közt megosztották 2-2 kötetre, és emellett, mint természetrajz, Leonhard Fuchsnak, a XVI. század közepe óta szinte évente kiadott alapműve, a *Historia Stirpium* ugyancsak elérhető volt a sassini házban.

Az ókori szerzők (Epictetus, Esopus, Plutarchus) mellett két humanista rétorika is a könyvtár részét képezte, Georgius Trapezuntiusé, és Lucas Lossiusé. Ezeket a műveket lehetne iskolai könyveknek is tekinteni, bár Epictetus nem volt iskolai szerző. Többet sokkal inkább a két *Horologium Principum*mal kötném össze, amelynek német és latin kiadása is ott volt Sassinban, bár nem írják, feltehetően, hogy Antonio Guevara munkája (bár ezzel a címmel sokan írtak). Sajnos nem mondható túl gyakorinak, így megemlítem, hogy a Czoboroknak volt egy Janus Pannonius-kiadásuk is, bár közelebbit erről nem tudunk.

Az orvosi könyvek közt kiemeljük a vallon Gualther Bruele-nek az összeírásig 22 kiadásban ismert *Praxis Medicinae* című alapkönyvét,⁹⁶² és egy szöveggyűjteményt Gasto de Claveus, Cornelius Sutorius és Bernardus G. Penotus munkáiból, amelyben Thomas Erastus véleményét vitatják egyes orvosi kérdésekben.⁹⁶³ Ez utóbbi kötet már átvezet bennünket a lásd a *De triplici auri et argenti præparatione* traktátustól ahhoz a témához, amelyről a kisgyűjteményben az arányaiban a meglepően sok darab volt megtalálható, nevesen az alkímia területére. Ezek a korban jellegzetesen szöveggyűjtemények voltak ókori és középkori szerzők munkáiból. Janus Lacinius szövegválogatása Arnoldus de Villa Nova, Raimundus Lullus, Michel Soctus és Muhammad Ibn-Zakarýa munkáiból,⁹⁶⁴ Giovanni Baccesco

⁹⁶⁰ NIGER, Dominicus Marius: *Geographiae commentariorum libri XI, nunc primum in lucem... editi. Quibus non solum orbis totius habitabilis loca, regiones, prouinciæ, urbes, montes, insulæ, maria, flumina, etcætera, ut nostro tempore sunt sita et denominata, verum etiam omnium fere populorum et variarum gentium mores, leges ac ritus tam sacri quam prophani exacte describuntur, ita ut uel ipso Strabone utilior nostris temporibus, autor hic doctorum quorundam iudicio merito habeatur. Una cum Laurentii CORVINI Nouoforensis Geographia et STRABONIS Epitome per D. Hieronymum GEMUSAËUM translata, quam adiecimus ut quo cum Marium hunc nostrum lector conferat, habeat. Adiecto rerum et verborum memorabilium Indice locupletissimo (per Wolfgangum WISENBURGIIUM). Basileae, 1557, Henricus Petri*

⁹⁶¹ *Dies caniculares. Colloquia tria et viginti, quibus pleraque naturae admiranda, quae aut in aethere fiunt, aut in Europa, Asia atque Africa, quin etiam in ipso orbe novo, et apud omnes Antipodas sunt, recensentur.* Sok kiadása volt, pl. Romae, 1597

⁹⁶² BRUELE, Gualther: *Praxis Medicinae theórica et empirica... In qua pulcherrima dilucidissimaque ratione morborum internorum cognitio, eorundemque curatio traditur.* Antverpiæ, 1579, Ex officina Christophori Plantini

⁹⁶³ CLAVEUS, Gasto de: *Apologia Chrysopoeiæ et Argyropoeiæ, adversus Thomam Erastum, Doctorem et Professore Medicinæ. In qua disputatur et docetur, An, quid, et quomodo sit Chrysopœia et Argyropœia... Cum nouo et recenter primum edito eiusdem authoris in fine huius Apologiæ olim promisso opere, magis abstruso et maiori admiratione digno... De triplici auri et argenti præparatione* Ursellis, 1602, Cornelius Sutorius

⁹⁶⁴ *Pretiosa margarita novella de thesauro, ac pretiosissimo philosophorum lapide. Artis huius divinae typus et methodus collectanea ex Arnaldo, Rhaymundo, Rhasi et Michaeli Scoto per Janum LACINIUM nunc primum... in lucem edita.* Venetiis, 1546, apud Aldi filios

antológiája a VIII. századi arab Geberus (Jabir ibn Hayyan) és Raimundus Lullus műveiből,⁹⁶⁵ és egy harmadik a század végéről.⁹⁶⁶

Nehéz lenne állást foglalni abban, hogy ez a kétségtelenül érdeklődő nyitottság melyik Czobort jellemezte. A könyvek kiadási dátumait figyelve az a benyomásom, hogy Czobor Imre már elkezdte ezek beszerzését, és Mihály fia ugyancsak fogékony volt ezen kérdések iránt, legalábbis az érdeklődés szintjén bizonyosan.

Majthényi György könyvei Kesselkre

Majthényi György katonai szolgálataiért 1631-ben emelkedett a bárók sorába (Érsekújvár kapitánya is volt).⁹⁶⁷ Életéről gyakorlatilag semmit sem tudunk. Odescalchi Arthur, amikor kiadta a báró 102 tételes (145 kötet) könyvjegyzékét,⁹⁶⁸ amelyről dokumentáltan azt sem tudjuk, hogy melyik házában volt, felhívta a figyelmet olasz könyveire, amelyeket szerinte Majthényi László (1576-1623)⁹⁶⁹ szerémi püspöktől, egri nagypréposttól, sági préposttól örökölt. Magam ennél sokkal tovább mennék, és azt állítom, hogy az összes könyv Majthényi László zólyomi kapitány fiáé, az 1601-ben katolizált, majd püspöki méltóságig emelkedett főpap volt, aki élete végén lemondott minden javadalmáról (1622), és visszavonult születési helyére, a nyitra megyei Kesselkre. Miután testvére, György, báró lett, és hasonlóan ennek fia, Mihály is (1654), a főrangúak könyvtárai között is illik számon tartani a gyűjteményt. Ettől függetlenül a könyvanyagot majd a főpapokról írt munkámban elemzem részletesen. Nehéz elképzelni ugyanis egy derék katonáról, Majthényi György báróról, hogy három bibliája mellett három *Missalét*, négy *Breviariumot*, továbbá egy *Officium B. Mariae*-et tartson otthon, és azokat lapozgassa is. De az egész könyvtár karaktere sugallja az egyházi tulajdonost. Temesvári Pelbárttól kezdődően több XVI. századi szerző beszédgyűjteménye tartozik fel, a legmodernebb ezek a fájban Petrus Bessaeus négy kötetben. Roberto Bellarmino művei tíz kötetet tesznek ki a könyvtárban, és három *Legenda Sanctorum* mellett a papi

⁹⁶⁵ BRACCESCO, Giovanni: *De alchemia Dialogi II. Quorum prior, genuinam librorum Gebri sententiam, de industria ab authore celatam, et figurato sermone inuolutam reteggit, et certis argumentis probat. Alter Raimundi Lullij Maiorici, Mysteria in lucem producit. Quibus praemittuntur, propositiones centum uiginti nouem, idem argumentum compendiosa breuitate complectentes.* Norimbergae, 1548, Johannes Petreius

⁹⁶⁶ *Auriferae Artis, quam Chemiam vocant, volumen secundum, quod Continet Morieni Romani scripta De re metallica, atque de Occulta summaque antiquorum medicina, cum aliis Authoribus, quos versa pagina indicat.* Basileae, 1593, Konrad Waldkirch

⁹⁶⁷ NAGY IVÁN VII. 260, 264.

⁹⁶⁸ ODESCALCHI Arthur: *Majthényi György könyvjegyzéke.* Történelmi Tár, 1897. 166-168.

⁹⁶⁹ *Magyar Katolikus Lexikon.* VIII. kötet. Szerk.: VICZIÁN János. Bp., 2003, Szent István Társulat. 541. (TAKÁCS Emma)

hivatást naponta segít kiadványok (*Promptuarium morale*, *Tabula christiana religionis* stb.) is használóik rendelkezésére álltak. Az egyházatyák közül Bernát, Ambrus, Nagy Gergely, Cirill vannak jelen, kevés középkori munka, a leginkább figyelemre méltó Johann Gerson. Az egyháztörténet gerincét Cesare Baronio *historiájának* nyolc kötete képezi.

A nem egyházi kézikönyveket egy görög szótár, egy Calepinus és egy *Dictionarium Historicum* képviseli. Az ókori irodalmat már akár Majthényi György is olvashatta, hiszen az iskolai szerzők (Cicero, Horatius, Ovidius, Aristoteles *logica*) mellett a historikusok szerepelnek a jegyzéken: Plutarchus, Thucydides, Josephus Flavius és egy *Historia Troiana*. Galenus és Euclides egy-egy könyve is leemelhet volt a polcokról.

A történelem ezeken kívül mindössze három szerzővel van jelen, amelyek a kor Magyarországa csaknem minden könyvtárában helyet kaptak: a švisegrádi hármakkal: Antonio Bonfini (*Hungaria*), Johannes Dubravius (*Bohemia*), és Martin Cormer (*Polonia*).

A Révay család könyves ügyei

A Révay család szklabiniai ágának egykori könyveivel monografikus szinten Klára Komorová foglalkozik. Magyar⁹⁷⁰ és ehhez képest új szlovák nyelv összefoglalásaiban⁹⁷¹ a család teljes kulturális mecenatúrájáról, egyházszerzői tevékenységéről számot ad. Mielőtt mi is képet formálnánk erről a gazdagon dokumentált történetről, röviden ki kell térni a család trebosztói ágának történetére is, legalábbis ami a könyvtörténetet illeti.

Révay László (Á 1592) Pálffy Erzsébettel született fia, Révay Márton (1565-1630) feleségül vette a még lutheránus köznemes Esterházy Ferenc leányát, Erzsébetet (1578-1620). Az Esterházy lány könyvek iránti fogékonyságát két fennmaradt, szép kötés könyve is bizonyítja,⁹⁷² amelyeket fiuk, az 1635-ben bárói rangra emelkedett Révay László (1600-1667) örökölt. Ezután könyvtárát főként a Homonnai Drugeth Erzsébettel született fiára, Elekre (1636-1691 után) hagyta.

A Révay Lászlótól ismert összesen kilenc könyv szép könyvtárat sejtet. Az anyjától örökölt Isocratesen és Josephus Flaviuson kívül volt egy Hartmann Schedel-krónikája, Johann

⁹⁷⁰ KOMOROVÁ, Klára: *A Révay család könyvtára*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 159-169. (megjelent öt nyelven)

⁹⁷¹ KOMOROVÁ, Klára: *Šľachtický dvor Révaiovcov ako centrum vzdelanosti Turca*. Forum Historiae, internetes folyóirat, 2008/2: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/komorova.pdf> [2010. szeptember 9.]

⁹⁷² SOLTÉSZ Zoltánné: *Révay Mártonné Esterházy Zsófia Isocrates-kötetének kötése és későbbi possessorai*. MKSz, 1995. 131-141.

Lauterbach morálfilozófiai műve, Bernard Moller Rajna-leírása, továbbá egy *Pandectae*-magyarázat Dionysius Gothofredustól, és fennmaradt bibliája is. Jodocus Badius kiadásában egy Baptista Mantuanus-kötet (*Parthenice prima sive mariana*), Simon de Cassia evangélium-magyarázatai, és egy beszédgyűjtemény *Sermones thesauri novi de tempore*.

Miután fia, Révay Elek több könyvet a beckói ferenceseknek ajándékozott, és a szlovákiai könyvtárak régi könyveit sorra feltáró munka még folyamatban van, várható, hogy még több, a trebosztói ág tagjaitól származó bejegyzést hordozó könyv is elkerül.⁹⁷³

A Révay család szklabinjai ágát Révay Ferenc (1489/1553) túróci főispántól eredeztetik.⁹⁷⁴ Fiait, Ferencet (1588), Mihályt (1531 k./1583 k.), Lőrincet (?/?) és Jánost (1580 el/1587) 1557-ben emelte a király bárói rangra. Mihály gyermekei közül a legismertebb Révay Péter lett (1568/1622), aki megírta a magyar korona történetét, illetve értékelte jelentőségét közjogi és szimbolikus értelemben is. Unokabátyja, Ferenc vonalán könyvtörténeti szempontból unokája, Ferenc (1657)⁹⁷⁵ a minket leginkább érdekli, hiszen fiaival támadt vitája miatt(?) a gyermekek⁹⁷⁶ kérték a királyt a család javainak, így a szklabinjai könyvtárnak az összeíratására (1651). A Révay család mindegyik tagja aktív támasza volt a lutheránus egyháznak, és miután maguk is külföldi tanulmányutakon vettek részt, ismerve annak nehézségeit, számos diákot segítettek iskolai előmenetelükben, disputációs füzeteik, könyveik megjelentetésében. Ezek a könyvek bizonyára a családi könyvtárat is gazdagították, még akkor is, ha nem mindegyikük fel az említett összeírásban. De térjünk vissza a szklabinjai családi ág megalapítójához.

Révay Ferenc 1535-ben Turóc megye örökös főispánja lett, de más állami tisztségei is voltak. A magyarországi protestáns egyház sokat köszönhet neki a reformáció kezdetén nyújtott segítségéért. Mint gondolkodó ember, a lutheri tanok mellett érdeklődött az újabb helvét hitvallás iránt is. Martin Luther személyesen írt neki ez ügyben, és a levelet

⁹⁷³ Soltész Zoltánné az előző jegyzetben hivatkozott közleményében ezeket a könyveket részben felsorolja, így nem látom értelmét, hogy leírd a részletes címeket, de külön-külön hivatkozom a szlovákiai katalógusokra.; KOTVAN, Imrich: *Inkunábuly na Slovensku*. Martin, 1979, Matica slovenská. Nr. 1043.; *Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur*. – *Generálny katalóg tlači 16. storočia zachovaných na území Slovenska. I.* Helena SAKTOROVÁ/Klára KOMOROVÁ/Emília PETRENKOVÁ/Ján AGNET: *Opera impressa saeculi XVI, quae in Bibliotheca nationali Slovaca societatis Matica Slovenská Martini asservantur*. – *Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej*. Martin, 1993, Matica Slovenská. Nr. 166, 793, 1126, 1388.; Imrich KOTVAN/Éva FRIMMOVÁ: *Inkunábuly zo slovenských knižníc v zahraničných inštitúciách*. Martin, 1996, Matica Slovenská. Nr. 87, 541, 548.

⁹⁷⁴ NAGY IVÁN VIII. 6906699.; KOMOROVÁ, Klára: *Z genealogie najstarších Revaiovcov v Turci*. Biografické štúdie, 32(2009) 187-193.; A legújabb alapos összefoglalás: PÁLFFY Géza: *Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a 16. században*. Történelmi Szemle, 2009. 1. szám, 1620.

⁹⁷⁵ Révay Gábor (1598) és Thurzó Kata fia.

⁹⁷⁶ A gyermekek, László, István, András, János és Miklós 1635-ben mindannyian bárói címet kaptak.

nyomtatásban is kiadták Bártfán.⁹⁷⁷ Fiait (Mihály, János, Lőrinc és Ferenc) 1539 és 1544 közt Bártfán neveltette Leonard Stöckel (1510-1560)⁹⁷⁸ humanista iskolájában, majd a *peregrinatio Italica* hasznos, ám nem olcsó lehet ségét is biztosította számukra (itt kiváló professzoroktól tanulhattak, mint például Lazaro Buonamico, vagy a jogász Matteo Gribaldi).⁹⁷⁹ Ferenc később a bártfai Jakob Klöss kiadványainak egyik támogatója lett (Eliás-Láni lutheránus vitairata,⁹⁸⁰ és Paulus Malus gyászversei⁹⁸¹).

Ahogy említettük, a Révay család legismertebb kora újkori képviselője Révay Péter (1568-1622).⁹⁸² A lutheránus ifjú ugyancsak Bártfán kezdte iskoláit (Thomas Fabernél), Iglón folytatta (Johannes Ursinus), ezután 1584-ben testvéreivel (Ferenc, Mihály) Bécsben tanult (Johannes Molensis), majd 1588-ban Strassburgba ment, ahol Johann Sturm és Melchior Junius volt rá hatással.⁹⁸³ Justus Lipsiushoz levélben fordult kérdéseivel, itthon csatlakozott a Pallas magyar ivadékhöz, vagyis ahhoz a nemesi és értelmiségi körhöz, amelynek tagjai a leideni Lipsius keresztény újsztoikus erkölcsfilozófiájának hatása alatt gondolkodtak hazájuk sorskérdéseiről.⁹⁸⁴ Hazatérte során több várost meglátogatott a Német Birodalomban, tágítva látókörét. Itthon Turóc vármegye örökös ispánja lett, majd magas állami funkciókat (koronőr, királyi tanácsos, királyi táblabíró, főajtónálló) töltött be. 1608-ban Prágába utazott, Európa egyik legmiveltebb, leginkább pezsgő szellemi élettel teli udvarába.⁹⁸⁵ Johannes Jesseniusszal való barátsága is innen datálódik. Ezután írta meg említett művét *De sacrae coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna* címmel.⁹⁸⁶ Ezt továbbgondolva jelentette meg történelmi munkáját *De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuriae*

⁹⁷⁷ 1599-ben Severinus Sculteti egy lutheránus vitairatában (RMNy 854)

⁹⁷⁸ Stöckel beszédgyűjteményének megjelenését is Révay Ferenc és Mihály támogatták (Bártfa, 1578, David Gutgesell, RMNy 406). A XVI. század végén megismételt kiadást (Bártfa, 1596) Révay Gábor (?-1598) patronálta (RMNy 773).

⁹⁷⁹ Ezen peregrinatio academica dokumentumait FRANKL (FRANKÓI) Vilmos adta ki: *Révay Ferencz nádori helytartó fiának hazai és külföldi iskoláztatása 1538–1555*. Pest, 1873.

⁹⁸⁰ RMNy 852

⁹⁸¹ RMNy 872

⁹⁸² Vö.: A legmodernebb, bibliográfiai összefoglalóval: BÓNIS György: *Révay Péter*. Bp., 1981, Akadémiai Kiadó. (Irodalomtörténeti Füzetek)

⁹⁸³ Bécsi tanulmányi emlékei: Esztergom, Érseki Könyvtár Ms. II. 224, 272, 273.; Két strassburgi disputációját ismerjük. Az első Paulus Graseccius elnökletével tartotta *De mutuo materia* tárgyban (1591, RMK III. 816), a másodikat Melchior Juniusnál fizikából (1592, RMK III. 5526, második kiadása: Montbéliard, 1595, RMK III. 5553), itteni jegyzeti: Esztergom, Érseki Könyvtár Ms. II. 253.

⁹⁸⁴ Vö. KLANICZAY Tibor: *Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában*. In: U : *Pallas magyar ivadékai*. Bp., 1985, Szépirodalmi Kiadó. 266-31. és U : *Az arisztokrácia és Justus Lipsius politikai gondolkodása*. In: U : *Stílus, nemzet és civilizáció*. Válogatta, szerk.: KLANICZAY Gábor, K. SZEGHY, Péter. Bp., 2001, Balassi Kiadó. (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 4.) 236-250.

⁹⁸⁵ *Prag um 1600. Kunst und Kultur am Hofe Rudolf II.* Ausstellung, Essen, Kulturstiftung Ruhr, Villa Hügel, 10.6.630.10.1988, Kunsthistorisches Museum, Wien, 24.11. 1988-26.2.1989. Hrsg. von Kulturstiftung Ruhr. Organisation der Ausstellung: Jürgen SCHULTZE. Freren, 1988, Luca Verlag.

⁹⁸⁶ Augustae Vindelicorum, 1613, Christoph Mangus, RMK III. 1118.; Viennae Austriae, 1652, Matthaeus Cosmerovius, RMK III. 1795, Magyarul: RÉVAY Péter: *A Szent Korona eredete*. Ford.: KULCSÁR Péter. Bp., 2010, Magyar Ház.

septem.⁹⁸⁷ Miután Révay Péter könyvtárának összeírását külön nem ismerjük, a család által támogatott könyvek sora,⁹⁸⁸ bécsi és strassburgi tanárainak munkái, saját m. veinek forrásai adnak iránymutatást erudíciójának megismeréséhez. Ezeket a forrásokat hivatkozott monográfiájában Bónis György elemezte.⁹⁸⁹ Látni fogjuk ugyanakkor, hogy unokaöccse, Révay Ferenc szklabiniai gy. jteménye összeírásakor az könyvtárának feltételezhető arculata köszön vissza, vagy könyvei ténylegesen is ottmaradtak. Péter ugyanis turóci f. ispán volt, ahogy unokaöccse is, és bár Trencsénben halt meg, Szklabinán lakott.

Révay Ferenc *szklabiniai könyvtárának* összeírását Mednyánszky Dénes adta közre,⁹⁹⁰ mint amely szerinte a f. úr végrendelkezése során keletkezett, a turóci konvent eljárásban. Klára Komorová felteszi, hogy ez a Révay Krakkóban tanult, és hazatérte után Turóc vármegye f. ispánja volt, a szklabiniai uradalom sokat köszönhet felügyel. szemének, a gazdálkodás modernizálásban is. Komorová szerint ŐA m. vek összeírásának feltételezhető indoka, hogy Ferenc fiai aggódtak a gy. jtemény sorsáért, ugyanis apjuk nem volt elégedett viselkedésükkel, ezért 1649-ben kérvényezte Turóc vármegyénel, hogy halála után egyik fia se lehessen turóci ispán. Révay Ferenc végül 1657-ben megváltoztatta véleményét, és felajánlotta a vármegyének egyik fia ispánná választását.⁹⁹¹

A 321 tételben felsorolt könyvek közül ma számos könyvgy. jteményben találunk példányokat. A felbukkant darabok tanúsítják, hogy Révay id. nként beírta nevét könyveibe, ugyanakkor nem fedezhet. fel olyan szándéka, amely bibliofil gy. jtemény kialakítását célozta volna (egysége kötés, *supralibros*, nyomtatott *ex libris*). A könyvek összeírását végző k. meglehetősen tudatlan, legalábbis tájékozatlan személyek voltak, akik a magyaron és a szlovákon kívül nem igen tudtak semmilyen nyelven, talán valamelyest ismerték a latint. Még a korszak könyvjegyzékeihez képest is borzasztó az egyes könyvek leírása. A nem túl sok (20 alatt) német könyv ritka kivétellel általában *liber Germanicus* maradt, és az egyetlen, olaszul kiadás is csak *Italicus liber*. A latin címeket egy vagy két szóban összefoglalták, utalván a témára, a számukra ismeretlen szerzők nevét (a többség ilyen), valamint a címeket

⁹⁸⁷ Kétszer is megjelent 1659-ben: Francofurti ad Moenum, 1659, Jacob Lasché, RMK III. 2058, és ennek ugyanebben az évben megjelent változata: RMK III. 6387

⁹⁸⁸ Csak néhány a példa kedvéért: Elias Berger (Bécs, 1607, RMK III. 1044), Jacobus Szeleczy (Basel, 1615, RMK III. 1147), Szunyogh Gáspár (Wittenberg, 1615, RMK III. 1162), Christoph Lackner (Frankfurt am Main, 1619, RMK III. 1246)

⁹⁸⁹ A magyar történeti munkák mellett Johannes Dubravius, Martin Cromer, Philippe Bosquier, Nikolaus Lagmann, Gerardus de Roo, Niccolo Machavelli, Justus Lipsius. Vö.: BÓNIS György: *Révay Péter*. Bp., 1981, Akadémiai Kiadó. (Irodalomtörténeti Füzetek)

⁹⁹⁰ *Révay Ferencz szklabiniai könyvtára 1651-ben*. MKsz., 1881. 3366344.; ADATTÁR 13/1. 1576164.; Újra szelfedeztető és kiadta (az el. z. ekre nem hivatkozva) Frederic FEDERMAYERÓIngrid KUTNIRÁKOVÁ: *Súpis knih z knižnice turčianskeho župana Františka Révaia z roku 1651*. Kniha, Ø7698. Martin, 2000. 3336342.

⁹⁹¹ KOMOROVÁ, Klára: *Z genealogie najstaršich Revaiovcov v Turci*. Biografické štúdie, 32(2009) 1876193. (itt: 191.)

rosszul írták le, így néha nehéz kitalálni, mire/mire gondolhattak. Ahol eltalálták a szerző nevét, ott csak azt mondják meg, és ezért egy *Joachim Camerarius*, vagy *Matthiae Dresserij*-tétellel és a hasonlókkal nehéz mit kezdeni.

A legfeltűnőbb jelenség az összeírásban a könyvanyag katolikus jellege. Mintha valamelyik rendházból a XVI. század közepén elhordták volna a könyvtárat. Klára Komorová is kiemeli az egyházatyák kiadásainak nagy számát (főleg Augustinus, Epiphanius, Hieronymus), továbbá a középkori alapművek (Thomas de Aquino 11 tételben, Petrus Lombardus, Bonaventura, Johannes Gerson) túlsúlyos jelenlétét. Ez azt jelenti, hogy a könyvanyag 20%-a ilyen jellegű. Emellett hasonló arányú a katolikus teológia és vitairódalom. Nagyon kevés a tényleges teológiai alapmű. Zavarba ejt, hogy miért kell a Révayoknak két *missale*. Vagy bibliofil indíttatásból szerezték meg, mint régi könyvet (ez ebben a korban korainak számítana), vagy hozzájuk sodródott. A mai Szlovákia területén található nyomtatványok katalógusával néhány tétel feloldható, és ez is azt mutatja, hogy a könyvek valamely egyházi intézményt vagy személyt számaznak. Nem tudjuk, hogy a Révay család melyik tagja és mikor katolizált. Mindenesetre az egyik Thomas de Aquino nyomtatványban⁹⁹² szerepel bejegyzés egy bizonyos Bernardinus Sartoriustól 1619-ből, aki azt állítja magáról, hogy „Bernardus Sartorius Artium ac philosophiae Magister et *pro tempore* Spectabilis ac Magnifici Domini *Francisci de Reva junioris Domini Catholicij et Sancta Romana Ecclesiae filij fidelissimi* Concionator. 1619. Mensis Maij die Secunda.” Nem kevesebbet tehát, mint hogy (Sartorius) a fiatalabb Révay Ferencnek (1619-ben, tehát a könyvtár tulajdonosáról van szó), a Szent Római Katolikus Egyház hárséges fiának a hitszónoka. A Szent Tamás-kötet ekkor még a papé volt, nem tudjuk, hogy mikor került bele az *Ecclesiae Nouak*, és azt sem, hogy melyik Novákról van szó, feltehetően a Privigye melletti, mai Nováky községről. Mondjuk, az is furcsa, hogy egy XVII. századi *Magister* egy nyomtatványt használ a felkészüléséhez. Nem kizárt, hogy a rengeteg katolikus anyag ennek a hitszónoknak a könyvtára volt, amelyet Révay Ferenc megvásárolt. Esetleg katolizálásakor a könyvtár ilyen anyagának a pótlását így oldotta meg.

Nem látom tehát igazolhatónak az eddigi főként szlovák ószakirodalom feltevését, hogy ez egy generációs könyvtár. Ahhoz, hogy igaz legyen, ez a könyv kevés, másrészt hiányzik a legképzettebb generációk (a XVI. század derekán egyetemet jártak) olvasmányanyaga. Való igaz, hogy felbukkannak nevek és művek a XVI. századi generációk tagjainak professzorai közül (például Johann Sturm), és a könyvtár jogi része különösen erős

⁹⁹² KOTVAN, Imrich: *Inkunábuly na Slovensku*. Martin, 1979, Matica slovenská. 3496350. (Nr. 1131) I. exemplar. THOMAS de Aquino: *Summa theologica*. Pars III. Norimbergae, Antonus Koberger, 1496

a római jogban, vagyis ezt elvileg lehet Matteo Gribaldi padovai tanár hatásának is magyarázni, de ezek a művek nagyon gyakoriak a magyarországi könyvtárakban is, így távolról sem bizonyos, hogy akár a padovai, akár a strassburgi peregrináció emlékei lennének. Nem is tudom elképzelni, hogy ahol ennyi gyermek születik, ott a családi könyvtár generációkon át egy helyben, a központi udvartartás helyén (ez esetben Szklabinán) maradna.

Ahhoz képest, hogy Lazzaro Buonamicótól tanultak a Révay gyermekek Padovában, ebben a szklabinai gyűjteményben a humanista irodalom meglehetősen gyenge, nem feltétlenül. A *grammaticae institutiones* általános, többször előforduló cím mögött lehet ugyan rangos munka, lehet iskolai használatú mű is. Igaz, Aldo Manuzio, Angelo Pontano és *aliorum*, *epistolae* kiadásai, Angelo Poliziano, Filippo Beroaldo és Francesco Patrizi valamely munkája előfordulnak, de mellettük csak azt lehet feltenni, hogy a tényleg 10%-nyi ókori szerzők kiadásai ilyen színvonalas szerzőket származnak. A felbukkant, Révay bejegyzésű könyvek közt vannak ilyenek is (pl. Ovidius).⁹⁹³

Mivel Révay Ferenc katolizált, nem meglepő a protestáns teológia teljes hiánya.⁹⁹⁴ Két Philipp Melanchthon-kötet szerepel a jegyzéken, de nem mondja meg az összeíró, hogy melyik. Ezenkívül egy *Historia Augustanae Confessionis*, amely címmel ugyan több szerző is írt, de ilyen latin címkezdettel csak David Chytraeus, és műve több kiadást megélt, elterjedt volt. Talán még ebbe körbe tartozik egy, a reformáció jubileumára Wittenbergben készült, közelebbre már meg nem határozható kiadvány, és ezzel le is zárható a protestáns oldal. Természetesen a historikusok közt van még lutheránus (például Matthaeus Dresser), bár az sem jellemző.

A könyvanyag másik része, csaknem 40%-a a jogi és a történeti irodalom közt oszlik meg, utóbbihoz értve a politikai elméleteket is. Ez az könyvállomány már valóban egy vármegyét és saját birtokait igazgató főúr olvasmányaira emlékeztet, amelyik a környező országokra figyelve vesz részt a helyi politikában. Ezekről talán feltehető, hogy Révay Péter öröksége.

A jogi szakirodalom egyik része (12 kötet) a római jogra koncentrál, az *Institutiones Justiniani* és a *Pandectae* magyarázatai. A legtöbb ó már amennyire a leírásból inkább csak sejteni lehet ó XVI. századi kiadás. A legmodernebbek közé tartozik az egyik

⁹⁹³ Klára KOMOROVÁ ezeket, hivatkozott *Forum Historiae* internetes folyóiratban megjelent írásában megjelöli.

⁹⁹⁴ Nem értem KOMOROVÁ asszonynak ezt a mondatát: hiszen a könyvtár alapvetően protestáns jellegű családi gyűjtemény volt, így a wittenbergi klasszikusok (Luther, Melanchthon és kortársaik) természetesen nagyobb számban vannak jelen. A protestáns teológiai anyag valójában elavult, a kor legmodernebb könyvei nem találhatók meg, Luther egy darab sincsen, kortársai sincsenek.

legtekintélyesebb francia jogász, Jacques Cujas két könyve, egy a *Novellákról*,⁹⁹⁵ a másik *De feudis*,⁹⁹⁶ vagyis nagyon jól használható kézikönyv volt az 1560-as évektől. Ezekkel kapcsolatosan felvethető, hogy a Padovát és Strassburgot járt Révayak beszerzései lehettek. Teljesen természetes a felföldi f rend ek figyelme a csehországi és a lengyelországi események iránt, így az sem meglepő, hogy Révay Ferenc könyvei közt négy cseh jogi, illetve országgyűlési akta is szerepel, hasonlóképpen kettő Lengyelországból. Miután a f úr szlovákul biztosan tudott, a cseh nyelvben való eligazodás sem okozhatott számára gondot.⁹⁹⁷

A történelmi anyag nem szegény, de hagyományosnak állítható, főként abban az értelemben, hogy jellemzően XVI. századi művek (hogy melyik kiadás, azt nem lehet eldönteni). Az ókori historikusok is csak nevükkel említettek, de a legtöbb közismert név szerepel a jegyzéken. Mellettük Antoni Bonfini, Johannes Dubravius, Martin Cromer, Nicolas Reusner török történelemmel kapcsolatos levélgyűjteménye, Johannes Sleidanus leírása az V. Károly idejébeli vallási állapotokról, Paolo Giovio kortörténeti kézikönyve. Sebastian Münster *Cosmographiája* és Abraham Ortelius egy atlasza nemcsak kiváló olvasmányok, hanem könyvremekként is számon tartható darabok. Fennmaradt Georg Braun közismert várostörténeti művének egy olyan példánya, amelyet Révay Ferenc ajándékozott Esterházy Pálnak, vagyis ebben a bibliofil műfajban is voltak könyvei.

A XVI. és XVII. század fordulóján elindult latin nyelvű hírlap, a *Mercurius Gallobelgicus* hat kötete már áthozza a történeti eseményeket Révay Ferenc századába. Azt hiszem, hogy amennyire ezt a leírásokból meg lehet ítélni, Révay Péter halála (1622) utáni időszakról nem szól történeti munka a könyvtárban. Ugyancsak sejthető a politikai, politikaelméleti munkák mögött. A *De optimo statu reipublicae* cím kétszer fordul elő. A leginkább ismert, ezzel a címmel megjelent mű Thomas More *Utopiája*, amelyet szinte öt évente kiadtak a XVI. században és a XVII. század első felében is. Honfitársa (a nevéből következően breton), Robert Breton is írt ilyen címmel, és az sem kizárt, hogy Johannes Caselius Aristoteles államelméleti művének kommentárja az egyik. Bármelyik is, ismét egy évszázaddal visszaléptünk. Antonio Guevara (*Horologium principum*) és Justus Lipsius munkái (háromszor fordul elő a neve) a már citált Pallas magyar ivadékaikör kedvelt olvasmányai voltak. Sebastian Fox Morcilloval már Illésházy trencsényi könyvei kapcsán megismerkedtünk.

⁹⁹⁵ *Novellarum constitutionum imp. Iustiniani expositio. Ejusdem tractatus quinque ad diversas leges africani observationum libri tres, IX, X, et XI* Lugduni, 1570

⁹⁹⁶ *De feudis libri V. Quorum primus est Gerardi NIGRI. Secundus et tertius Oberti de ORTO. Quartus ex variis et incertis auctoribus antiquis; Quintus Imperatorum constitutiones quae ad feuda pertinent complectitur.* Aucti, emendati atque etiam explicati studio et diligentia Jacobi CUJACII. Lugduni, 1566

⁹⁹⁷ *Práva a zřízení zemské Královstva Českého* (A Cseh Királyság jogrendje és kormányzata). Kiadás szintjén nem tudtuk azonosítani. Feltehető, hogy az összeírók is ismerték ezt a nyelvet és tartalmilag reprodukálták a címet.

A leuveni professzor *De regni regisque institutione* című munkája⁹⁹⁸ a Révayaknak is megvolt. Ammirato Scipione csak nevével említették. Lehet a törökkel kapcsolatos fejtegetése, vagy a Nápolyi Királyság kapcsán írt valamelyik munkája, mindenképpen a XVI. század végén friss politikai gondolatokat olvashattak belőlük. A *Thesaurus politicus* című mögött Caspar Ens állhat, bár (ha az eddigi feltevést követjük, és Révay Péter halálához igazodunk) lehet Giulio Belli munkája is, az is Frankfurt am Mainban jelent meg többször 1622 el tt. Daniel Meisner ilyen című munkáját én elször 1623-ban ismerem. A *De magistratu* című kapcsán ugyancsak több név felvethető. A legtöbbször ilyen címmel Théodore de Bèze munkája fordul el, a korban sok vitát okozó *ellenállás joga* tannal. De lehet éppen Martinus Rakovszky (1535 k.ó1579) Lipcsében 1574-ben megjelent munkája, aki ő ugyan nem tudjuk pontosan honnan, de ő a Felföldről származott. Mellettük még legalább tíz név említhető, aki ilyen címmel kisebb- nagyobb munkát megjelentetett. Niccolò Machiavelli *De republica* című művét feltehetőleg Révay Péter is használta a már említett történeti munkája megírásához.

Azt hiszem, hogy a könyvjegyzék anyagának jellemzése végén kimondható egy óvatos feltételezés, miszerint ez a szklabiniai könyvtár részben Révay Péter királyi udvarmester könyveit őrizte meg, illetve azokat a könyveket, amelyeket Révay Ferenc a katolizálása után szerzett be. Mindkét anyagrész régebbi könyveket tartalmazott, különösen a katolikus oldal. Nem jelenti ez azt, hogy az egyházatyák kiadásai ne lehettek volna meg bármelyik Révaynak a megelőző generációkból.

Révay István (Ferenc fia) bejegyzései csak sporadikusan fennmaradt könyvekben ismertek. Nyomtatványok, mint az *Expositio hymnorum cum notabili commento*.⁹⁹⁹ A már idézett Aquinói Szent Tamás *incunabulum*-kiadásban¹⁰⁰⁰ viszont egy nagyon figyelemreméltó jelenséggel találkozhatunk. A katolikus hitszónok bejegyzése után: *Sum Stephani de Reva et Amicorum ejus*. Ennek a bejegyzéstípusnak a története ismert,¹⁰⁰¹ a humanista barátságészme

⁹⁹⁸ *De regni regisque institutione* Antverpiae, 1556, Apud Gerardum Spelmannum, Typis Iannis Withagij

⁹⁹⁹ Imrich KOTVANÓEva FRIMMOVÁ: *Inkunábuly zo slovenskych knižnic v zahraničných inštitúciách*. Martin, 1996, Matica Slovenská. Nr. 327.

¹⁰⁰⁰ KOTVAN, Imrich: *Inkunábuly na Slovensku*. Martin, 1979, Matica slovenská. 349. Nr. 1131.

¹⁰⁰¹ Geoffrey D. HOBSON: „*Et amicorum*”. The Library 5. series, Vol. IV. No. 2. 1949. 87699.; Donatella NEBBIAI DELLA GUARDA: *Lecture e circoli eruditi tra quattro e cinquecento: a proposito dell'Ex libris „et amicorum”*. In: *I luoghi dello scrivere da Francesco Petrarca agli albori dell'età moderna*. Atti del Convegno internazionale di studio dell'associazione italiana dei Paleografi e Diplomatisti, Arezzo, 8-11 ottobre 2003. a cura di Caterina TRISTANO, Marta CALLERI, Leonardo MAGNIONAMI. Spoleto, 2006. 375-395.; Angela NUOVO: „*Et amicorum*”: *Costruzione e circolazione del sapere nelle biblioteche private del cinquecento*. In: *Libri, biblioteche e cultura degli ordini regolari nell'Italia moderna attraverso la documentazione della Congregazione dell'Indice*. Atti del Convegno Internazionale, Macerata, 30 maggio - 1 giugno 2006. a cura di Rosa Maria BORRACCINI, Roberto RUSCONI. Città del Vaticano, 2006, Bibliotheca Apostolica Vaticana. (Studi e testi, 434.) 1056127.

megnyilvánulásának tartják, de a közép-európai régióban valóban a közös könyvhasználatra utal általában.¹⁰⁰² Ez azt jelentené, hogy a szklabiniai udvarban tartottak olyan baráti beszélgetéseket is, amelyeken olvasmányélményeik alapján vitathattak meg eseményeket, disputáltak vallási kérdésekről. Ez beleillik abba az aktív kulturális tevékenységet és kiterjedt mecénatúrát fenntartó udvar-képbe, amelyet Klára Komorová rajzolt a Révayak udvartartásáról.

A Révay család a XVII. század második felében már több ágra szakadt, számos fő nemesi családdal állt rokonságban. A család mecénásként továbbra is számon tartható, ám, hogy az egyes nyomtatványokban megjelenő Révay családnevű patrónus a család melyik ágából való volt, és melyik vallást követte nem tudjuk. Révay Pál leánya, Katalin, aki Ostrosith Mátyás felesége volt, 1654-ben feltehetően még lutheránus, hiszen Andreas Sartorius iskoladráma-kiadását támogatta (Trenchenii, 1654).¹⁰⁰³ Biztosan Luther vallását követte 1683-ban az a Révay Mihály is, aki Johannes Kewer wittenbergi tanulmányait segítette.¹⁰⁰⁴ Révay Elek Gábor ugyanakkor az 1650-es években már katolikus, hiszen nagyszombati jezsuita kiadványok támogatója.¹⁰⁰⁵

Az Ostrosith-könyvtár Illaván

A Révay családról szólva említettük Révay Katalint, aki Ostrosith Mátyás († 1702) felesége lett, és lutheránus mecénásként tartható számon.¹⁰⁰⁶ Az Ostrosithok¹⁰⁰⁷ Mohács után a Ferdinánd-pártra állással (Ostrosith Miklós) alapozták meg vagyonukat, az illavai uradalom egyik központi udvarukká vált. Illaván 1560-ban lutheránus gimnázium kezdte meg működését, amelynek ők is támogatói voltak. 1606-ban a főrendbe emelkedtek András és István bárói rangjával. András fia, Ostrosith János († 1637)¹⁰⁰⁸ *Oratio de maiestate* (1616) tárgyú, Wittenbergben tartott disputációja¹⁰⁰⁹ jelzi, hogy a század elején volt családtag, aki egy esetleges *ſet amicorum*-ö olvasókörebe járjon valamelyik család udvarába, például a

¹⁰⁰² Vö.: MONOK István: „*Ex libris Nicolai Bethlen et amicorum*” Az „*et amicorum*” bejegyzésről és a közös könyvhasználatról. In: *Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek. Humanizmus és gratuláció.* Szerk.: CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit. Bp., 2009, Balassi Kiadó. 266-276.

¹⁰⁰³ RMNy 2557

¹⁰⁰⁴ RMK III. 3264

¹⁰⁰⁵ RMNy 2389, 2425

¹⁰⁰⁶ Esküvőjük alkalmával 1654-ben az illavai gimnázium kis köszöntő kiadványt jelentetett meg Trencsénben. RMNy 2557. Az iskola rektora ekkor Andreas Sartorius volt.

¹⁰⁰⁷ Nagy Iván VIII. 302-303.

¹⁰⁰⁸ Halálakor Trencsénben Joachim Kalinka adott ki egy róla megemlékező kiadványt (RMK II. 516)

¹⁰⁰⁹ RMK III. 1182

Révayakéba Szklabinára. De az illavai udvarban is elképzelhet ilyen összejövétel. Az István báró és Thököly Anna nászából született Ostrosith Miklós (Ä1660) Illaván lakott. Az lánya volt Ghiletinczi Ostrosith Borbála (Ä 1681), Bethlen Farkas történetíró felesége.¹⁰¹⁰ Miklós halála után testvére, Mátyás költözött ide feleségével, Révay Katalinnal.¹⁰¹¹ A Nádasdy-összeesküvés után 1671-ben az illavai birtokokat zárolták ó jöllehet a család tagjai nem vettek részt a szervezkedésben ó, de csak 1701-ben tudta megszerezni Graf Christoph Siegfried Breuner f hadbiztos.¹⁰¹²

Habsburg-pártiságuk mellett az Ostrosithok lutheránusok voltak. Mecenatúrájuk is ennek az egyháznak az intézményeit, tagjainak irodalmi munkásságát támogatta.¹⁰¹³ Könyvtárukat Illaván alakították ki, amelynek összeírását 1647-b l és 1677-b l ismerjük. 1647-ben könyvtárrendezési munkák lehettek, mert kett , egymást átfed , de más-más tematikus rendet mutató jegyzék maradt fenn. Az els összeírás 234 tételben sorolja a könyveket, de csak a *Theologici* (56 tétel) és a *Juridici* (11 tétel) szak lett elválasztva a többi könyvt l, az összes többi a *Historici* cím alatt jelenik meg. A második összeírásban elkezdtek a csoportbeosztást finomítani, de nem jutottak a munka végére, mindösszesen 126 könyvet soroltak be. A *Theologici* (43), a *Politici* (22), a *Historici* (22), a *Scholastici* (33), a *Poetici* (5) mellett kialakult egy *Medici* szak is, de ebbe csak egyetlen könyvet írtak. 1677-ben a könyvek száma kevesebb, 157 tétel, és a szakbeosztás is elnagyoltabb: *Politici* (18), *Theologici* (42), *Medici* (7), *Historici* (21), *Scholastici* (69). Els ránézésre is két különböz könyvtárról van szó, az 1677-es jegyzéknek nagyjából a fele egyezik meg azzal, amelyet az 1647-eseken láthatunk.

Megállapíthatjuk tehát, hogy Ostrosith Miklós és Ostrosith Mátyás könyvtáráról van szó, ám a család el bbi generációinak könyvei is felbukkannak az összeírásban. Ha nem lennének Ostrosith János egyetemi jegyzetei és albuma is a jegyzéken, az er s államelméleti karakter utalna a wittenbergi egyetemen tanult, hasonló témában értekez el dre.¹⁰¹⁴

¹⁰¹⁰ Ostrosithnak nem akaródzott adni a lányt, mert nem tetszett neki Bethlen Miklós, aki el ször kérte. Vö.: *Bethlen Miklós levelei (1699–1716)*. Sajtó alá rend.: JANKOVICS József. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó. (Régi Magyar Prózai Emlékek, 6/2.) 604.

¹⁰¹¹ KOMÁROMY András: *Révai Kata Szidónia levelei férjéhez (1656–1702)*. Történelmi Tár, 1889. 1506180, 2706298.; DUKKON Ágnes: *Ostrosith Mátyás koronaőr naplója, 1673–1675*. In: *Szolgálatomat írom kegyelmednek. A 2010. évi körmeneti régi magyar irodalmi konferencia kötete*. (el készületben)

¹⁰¹² ÁGOSTON Péter: *A magyar világi nagybirtok története*. Bp., 1913, Grill Károly. 113, 205, 213.

¹⁰¹³ SZTRIPSZKY Hiador: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár című munkájának I–II. kötetéhez. Pótlások és igazítások, 1472–1711. – Appendix ad I–II tomos operis Caroli Szabó Régi Magyar Könyvtár – Bibliographia Hungarica Vetus. Additiones et emendationes 1472–1711*. Bp., 1912, Fritz nyomda. Nr. 2538., 2595. és 2598a.

¹⁰¹⁴ OSTROSITH János: *Oratio de maiestate* (1616) cím téziszüzetét Bene Sándor helyezte el a korszak államelméleti irodalmi tablóján: BENE Sándor: *Eszmetörténet és irodalomtörténet. A magyar politikai hagyomány kutatása*. BUKSZ 2007. 51664.

Ostrosith Miklós olvasmányában az első csoport a teológia. Rögtön kiemelem, hogy az alapvetően lutheránus profil mellett ebben a csoportban jelentős számú a hitvita-irodalom. A kálvinistákkal, és a katolikusokkal persze. Közülük ötöt emelnék ki, kifejezetten azért, hogy lássuk, az olvasó egy-egy ilyen vitairatban hány másik nézettel ismerkedhetett meg. Heinrichus Eckhardi giesseni professzor *Fasciculus controversiarum theologicarum* című művének már a címéből is látható, hogy alapvetően kontroverzista kézikönyvről van szó: ... *de quibus inter Augustanae Confessionis theologos et calvinianos disceptatur, continens, et praeter adversariorum sententias propriis ipsorum verbis in quaestionibus singulis descriptas, eorundem argumenta ex Zwinglii, Oecolampadii, Calvini, Martyris, Musculi, Aretii, Danaei, Bezae, Ursini, Zanchii, Sohnii, Sadeelis, Junii, Polani, Bucani, Piscatoris, Trelcatii, Keckermanni, Perkinsii, Nahumi, aliorumque libris annotata, unà cum... refutatione, et sententiae orthodoxae confirmatione exhibens* ...¹⁰¹⁵ A másik két kiemelt szerző, Balthasar Meiner¹⁰¹⁶ és Albert Grawer¹⁰¹⁷ a jezsuita szerzőkkel száll harcba, vitatva nézeteiket a Szentírás kapcsán Jézus egyházáról, illetve a pápaságról. De Albert Grawer kálvinisták elleni híres írása is szerepel a jegyzéken, két példányban. Megjegyeznénk, hogy ez a munka magyar vonatkozású, hiszen Johannes Bocatius és Veres Menyhért is verssel köszöntötte a kiadást.¹⁰¹⁸ Az ötödik említendő vitairat ugyancsak *hungaricum*, mert Friedrich Balduin wittenbergi professzor Pázmány iratainak hamis voltát mutatta be, és a könyvet Czobor Erzsébetnek ajánlotta.¹⁰¹⁹ Meg kell jegyezni, hogy a legtöbb szerző a XVI. századi lutheránus tekintély (Luther, Aegidius Hunnius) mellett a XVII. század első feléből való, vagyis egy modern lutheránus teológiai szakirodalom állt az illavai udvarban szolgálók rendelkezésére. Nem csupán az említett teológiai kérdésekben, hanem a gyakorlati életben előforduló gondokkal

¹⁰¹⁵ Lipsiae, 1631, Johannes Albertus Minzelius

¹⁰¹⁶ MEISNER, Balthasar: *Consultatio Catholica De fide Lutherana capessenda, et Romana-Papistica deserenda. Opposita Haereticarum consultationi Leonardi Lessii, Jesuuitae et Theologi Lovaniensis* Giessae Hessorum, 1611, Nikolaus Hampelius

¹⁰¹⁷ GRAWER, Albert: *Tomus I. Disputationum Anti-Jesuiticarum, Francisco Costero, Roberto Bellarmino et Martino Becano, potissimum oppositarum. Quibus fere omnes et singulae controversiae inter Evangelicos et Papicolos De 1. Sacra Scriptura. 2. Ecclesia Christi. 3. Pontifice Romano. 4. Antichristo Magno.* I. Ienae, 1614, Heinrich Rauchmaul

¹⁰¹⁸ GRAWER, Albert: *Bellum Joannis Calvini et Jesu Christi Dei et Homini hoc est: Antithesis Doctrinae Calvinianorum et Christi. In qua horrendissimae Blasphemiae Calvinianorum in quatuor praecipue articulis, de Persona Christi, Coena Domini, Baptismo et Praedestinatione ab oculo ad oculum ex propriis illorum scriptis bona fide monstrantur et ex verbo Dei breviter et solide diluuntur* Magdeburgi, 1605, Johannes Francus. (RMK III. 7517)

¹⁰¹⁹ BALDUIN, Friedrich: *Phosphorus veri catholicismi. Devia Papatus, et viam regiam ad Ecclesiam vere Catholicam et Apostolicam fideliter monstrans, facemque praelucens legentibus Hodegum Petri Pazmanni olim Jesuetae, nunc Cardinalis Ecclesiae Romano-Papisticae* Wittebergae, 1626, Hans Gormann

kapcsolatban is, mint a dán Niels Hemmingsennek a házasságról és a válásról szóló könyve.¹⁰²⁰

Ostrosith Miklós arra is figyelt, hogy a magyarországi vitairodalom jelen legyen könyvtárában, és hogy az itthoni szerzők munkáit is megszerezze. Pázmányynak két munkája is megvolt neki, a konvertita Vörösmarti Mihály megtérése históriája, Leonard Stöckel és Bornemisza Péter beszédgyűjteményei, Zacharias Láninak pedig az Athanasius Kircherrel vitába szálló izgalmas írása a lutheránus egyház eredetéről,¹⁰²¹ és egy másik, a Kopcsányi Mihály ellen írt *Pseudo Spiritus Posoniensis*.¹⁰²² A felföldi könyvtárakban nem meglepő, hogy Georgius Tranoscius egyházi énekei elfordulnak, Ostrosithnak egy latin kiadás volt meg.¹⁰²³

A jogi könyvek között semmi meglepő nem tapasztalható, főleg magyar joggyűjtemények. *Tripartitum* négyféle, kéziratos *articulusok* és jogi formulák, Johannes Kitionich egy meg nem nevezett munkája. Ezenkívül Henningius Arnisaeus *De jure majestatis* című, először 1610-ben megjelent műve, amelyet aztán szinte két évente kinyomtattak a század második feléig. Ez már a politikaelméleti szakba is kerülhetett volna, ahogy a másik jegyzéken ott említik a szerző másikkal vével együtt, *de Republica*.

A *politici* csoport érdekes. Abban nincsen különleges dolog, hogy a *Horologium principum* cím háromszor is előfordul, Guevara két latin, és egy magyar kiadása. Justus Lipsius (ugyan a nagy történelemhalmazban szerepeltetve) két művel és leveleivel van jelen. Az *Ethica Practica Politica* cím sokat sejtet, de sajnos közelebbit nem tudunk meg róla. Az azonban bizonyos, hogy a korban ilyen címmel írók közül valamennyi érdekes, hogy Illaván olvasóra talált. Az utrechti Johann August Vogel, a nürnbergi Hieronimus Praetorius, a wittenbergi Michael Wendeler egyaránt szóba jöhet csakúgy, mint Johann Heinrich Alsted enciklopédiájának negyedik kötete. Az *Ethica et Speculum moralium quaestionum* viszont egyértelműen az oxfordi John Case műve, amely 1585-től 1647-ig 12 kiadásban terjedt el. Nyilván nem olvasott bele a jegyzék összeállítója, mert inkább klasszika-filológiai alapon (Aristoteles etikai műveinek kommentárja, ahogy a címlapon is szerepel), igaz a politikaelméleti iskolák közt minden korszakban volt olyan, amelyik az antik etikára is alapozva fejti ki gondolatait a napi politika alapértékeivel kapcsolatosan. Erre a legjobb példa

¹⁰²⁰ HEMMINGSEN, Niels: *Libellus de Coniugio, Repudio, et Divortio* Leipzig, 1581, Hans Steinmann

¹⁰²¹ LÁNI, Zacharias: *Strigil aetiologiae Kircherianae sive orthodoxa depulsio causarum et argumentorum, quibus Joannes Kircherus permotum se jactitat, cure Synagoga, ut ait, Lutherana, transmigraverit in Ecclesiam Catholicam ...* Trenchenii, 1641 (RMK II. 588) Azért érdekes lenne megtudni, hogy Kircher, aki ekkor már a római Collegium Romanumban volt, tudomást szerzett-e erről a munkáról. Elvileg lehet, hiszen Lippay György érsekkel is kapcsolatban állt.

¹⁰²² RMK II. 634

¹⁰²³ *Odorum sacrarum sive hymnorum Georgii TRANOSCII...* libri tres. Bregae, 1629, Godofredus Gründer

éppen az a Georg Gutke, aki Ostrosith János wittenbergi nyilvános vitáján elnökölt, vagyis az téziseit védte a felföldi f úr. Gutke munkásságának jelent sebb részét teszik ki ó f ként már berlini tanárként ó a logika-stúdiumok, Aristoteles kommentárok. Visszatérve Ostrosith Miklós könyvtárához, az *Emporium Emporiorum* megjelölés Tommaso Garzonit, a Lateráni Kanonokrend tagját rejti, aki a XVI. század végén egyfajta politológiai lexikont állított össze. Munkája sokszor, több nyelven megjelent, a XVII. század elején Michael Caspar Lundorp átdolgozásában és kiadásában.¹⁰²⁴

A történelem szak gazdag az ókori szerz kben, és ugyanígy a magyar történelmet tekintve is. Két Bonfini-kiadás, két Elias Berger-m , a *De Sigetho propugnaculo*, wittenbergi album, Istvánffy, Révay Péternek a koronáról írt könyve, meg egy *Chronica Hungarorum*. A szomszédos területek történetére vonatkozó alapm vek, amelyek minden könyvtárban megvoltak (Dubravius, Cromer, Reusner, Herbenstein), Johannes Sleidanus, Paolo Giovio m vei, a Carion-krónika.

Ezek a könyvek ó mint a politikaelméleti munkák is ó szolgálhattak alapul Ostrosith János 1616-os, már többször említett munkájának (szakdolgozatának). Ám a könyvek nagy része a XVII. század els felében jelent meg, vagyis ha Miklós örökölt is, jelent sen b vította könyvtárát.

A legfelt n bb jelenség a rengeteg magyarországi kiadvány. Draskovich János Guevarafordítása, Telegdi Miklós munkái, šPrecationeső: Kürty Istváné, Szalaszegi György Avenarius, *Hungaricae Ferenczfy*, Mantskovith Bálint, Vámosi Gergely, Kanizsai Pálfi János, Kecskeméti János Musculusa, Zólyomi Perinna Boldizsár Gerhardusa, Mihalkó Jánosé, de más, magyarországi szerz kt l külföldön megjelent munkák is.

A könyvtár *poetae* és *humanistae* szakja ugyancsak gazdag, bár ebben az ókori szerz k mellett (els sorban *orationes*) f ként a XVI. század eleji humanista nagyok szerepelnek, *rhetoricae et dialecticae* (számos szerz t l), grammatikák.

Ostrosith Miklós szép könyvgy jteményében latin, magyar és cseh nyelv könyvek voltak. Érdekes számomra, hogy német nyelv kötetet nem említ az összeírás. Az egész gy jtemény élénk szellem tulajdonost mutat számunkra, aki bizonyára kapcsolatot tartott a helyi lutheránus iskola tanáraival és a környék lelkészeivel. Halálakor, 1660-ban Tarnóczi

¹⁰²⁴ A cím mutatja a könyv jellegét: *Emporium emporiorum, sive Piazza universalis, hoc est De statibus hominum, eorumque ingenii, scientiis et artibus... Supplementum libri tertii sive aberquantus, in quo non tantum ea, quae ciren universalam doctrinam politicam vero sanctur, theorice, rerum etiam practice, ad iunctis variis discursibus politicis... tractantus Garzoni Tomasoí Authore Nicolao Bello [id est Michael Caspar LUNDORP]. Francofurti, 1625, Johann Theobald Schönwetter*

Márton egy Trencsénben kiadott kiadvánnyal köszönt el t le.¹⁰²⁵ Könyvei egy része felbukkan testvére kés bbi, 1677. évi könyvjegyzékén, más részüket talán leánya, Borbála kapta, aki Bethlen Farkas felesége lett és Erdélyben élt.

A Wesselényi-mozgalom kapcsán ó Nagy Iván kifejezésével élve ó snótát kapottó *Ostrosith Mátyás* gyarapította testvérét l, Miklóstól, és amint látni fogjuk, unokabátyjától, Jánostól részben örökölt könyvtárát. Könyvei jegyzékével szerencsésebbek vagyunk, mert az összeírók legtöbbször megmondják a szerz nevét is. Henningius Arsinaeus két említett m ve került ide Miklóstól, és sok magyar jogi munka is. 1662-ben megvette Johann Weber L csén megjelent *Speculum Physico-politicum*ját,¹⁰²⁶ és az gyarapítása egy lengyelországi per Varsóban 1664-ben megjelent anyaga.¹⁰²⁷ A Magyar Királyság alkotmányát Francesco Guicciardinivel összehozni meglehetősen érdekes, és még kolligátumnak is nagyon nehezen elképzelhet, másként viszont nem írták volna így: *17. Decreta et Constitutiones Regni Hungariae Francisci Guiciardini Hippomneses Politicae liber 1.*¹⁰²⁸

A historikusok közt három Carion-krónikája is volt, Dubravius, Sleidanus és Giovio is örökség lehet, Elias Berger is szerepelt Ostrosith Miklósnál. Mátyás azonban több friss kiadású kötetet is megvett. Így Elias Widemann metszetgy jteményét a magyar nemességr l 1652-b l (*Icones comitum gloriae centum*), a Nádasdy Ferenc patronálta nürnbergi *Mausoleum*-kiadást (1664), egy Esterházy Lászlónak ajánlott jezsuita társulati kiadványt, Wolfgang Kiliannak a Habsburgok genealógiáját számos metszettel bemutató m vét latinul, amely Grácban jelent meg 1666-ban, Michael Gaspar Lundorpnak a harmincéves háború első hat évér l szóló munkáját.¹⁰²⁹ És egy újabb misztérium (kolligátum?) *6. Historia Germanica Joannis Baptistae Fikler in folio liber 1.* Johann Baptist Fikler, Théodore de Bèze vitapartnere az ellenállási jog körüli vitákban, a német ellenreformáció ismert alakja, Regensburgról több történeti munkát is írt németül, de éppen a *Historia Germanica* cím sem latinul, sem németül nem t nik fel életm vében. A történeti munkák sorában felbukkan egy 1662-ben megjelent

¹⁰²⁵ SZTRIPSKY Hiador: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár című munkájának I–II. kötetéhez. Pótlások és igazítások, 1472–1711. – Appendix ad I–II tomos operis Caroli Szabó Régi Magyar Könyvtár – Bibliographia Hungarica Vetus. Additiones et emendationes 1472–1711.* Bp., 1912, Fritz nyomda. Nr. 2580

¹⁰²⁶ RMK II. 992

¹⁰²⁷ LUBOMIRSKI, Georg Sebastian: *Processus judicarius in causa illustri et magnifico Georgio Comiti in Wisnicz et Jaroslaw Lubomierski.* Varsaviae, 1664

¹⁰²⁸ GUICCIARDINI m ve közel ötven kiadást élt meg: *Hypomneses Politicae... Ex Italico Latinae Factae...*

¹⁰²⁹ LUNDORP, Michael Caspar: *Bellum Sexennale-Civile-Germanicum sive: Annalium et commentariorum historicorum nostri temporis De statu religionis et reipublicae Libri II. In quibus omnia ab initio exortorum Bohemo-Germanicorum tumultuum A.C. M.DC.XVII. usque ad Annum M.DC.XXII. gravissimái* Francofurti, 1622, Johann Theobald Schönwetter

érdekesség, Johann Bruno világtörténete.¹⁰³⁰ Nem egyszer en a ciklikus világszemlélet, és a négy birodalom elméletének egy munkája ez,¹⁰³¹ hanem a barokk emblematikai irodalom egyik legszebb darabja.¹⁰³² A szerző testvére, Conrad Bruno a XVII. századi rézmetszések között az egyik legjobb, Herzog August wolffenbütteli udvarában alkotott, a *Bibliotheca Guelpherbytana* ismert kortárs ábrázolásának szerzője.

Ostrosith Mátyás új beszerzése az orvosi könyvek jelentős része. Zsámboky János orvosokról szóló emblémás könyve, Jean Fernel *Universa medicina*-ja, Levinus Lemnius és Leonhard Fuchs vagy Theophrastus (*Historia plantarum*)¹⁰³³ könyvei mellett egy cseh házi patika (*Apathec Domestica Sclauonico idiomate*). Két munkát emelnénk ki külön, az egyik egy 1644-ben megjelent Johann David Ruland *Pharmacopaea nova*,¹⁰³⁴ a másik Guilielmo Grataroli bergamói orvos munkája a bornak az egészségre való hatásáról.¹⁰³⁵

A *scholastici* csoportba sok mindent besoroltak. Mátyásnak, úgy tűnik, valamivel több ókori szerző kiadása volt, a XVI. század második feléből, de egyértelműen látszik, hogy Ostrosith János, a wittenbergi diák könyveit két unokaöccse örökölte. Ebben a szakcsoportban ugyanis több olyan tétel is szerepel, amely az ő kézirata. Rögtön a peregrinációs albuma (*Stammbuch*): *Album Magistri Domini Joannis Ostrozith in quarto liber*, majd *Praeloquium de constitutione rhetoricae conscriptum a Joanne Ostrozith*. De Ostrosith Mátyás diákkori

¹⁰³⁰ *Tabularum mnemonicarum, quibus historia universalis, cum sacra tum profana, a condito Mundo, Per aeras nobiliores et quatuor monarchias ad nostram usque aetatem deducta, simulacris et hieroglyphicis figuris delineata exhibetur*. In Montibus Lunae auctoris sumtibus, typis exscripsit Stella (Lüneburg) 1662., a m r l készült digitális kiállítás: <http://www.lib.berkeley.edu/news_events/fbg/fbg218.html> [2010. szeptember 9.]

¹⁰³¹ Ilyen értelemben a wittenbergi történetiszemléletet képviselő szerzők között Johann Carion, Philippe Melancthon, Caspar Peucer is sorába illik.

¹⁰³² Lásd: STRASSER, Gerhard F.: *Emblematik und Mnemonik der frühen Neuzeit in Zusammenspiel Johannes Bruno und Johann Justus Winckelmann*. Wiesbaden, 2000, Harrassowitz. (Wolfenbüttler Arbeiten zur Barockforschung, Bd. 36.)

¹⁰³³ A mai fájban a kor legmodernebb könyve Johannes BAUHNUS, Johannes Henricus CHRELERUS munkája, amelyet Franciscus Ludovicus a GRAFFENRIED rendezett sajtó alá Dominicus CHABRAEUS közreműködésével, Conrad Meyer 3500(!) metszetével: *Historia plantarum universalis nova et absolutissima, cum consensu et dissensu circa eas. Auctoribus Iohanne Bauhino.... et Iohanne Henrico Cherlero... Quam recensuit et auxit Dominicus Chabraeus... Iuris verò publici fecit Franciscus Ludovicus a Graffenried... continens descriptiones stirpium exactas, figuras novas, ex ipso prototypo maxima ex parte depictas, earundem satura, cultum, mangonia, item vires omnigenas: Præparationes, extractiones, ac distillationes præcipuas. Exoticarum Orientis atque Occidentis, aliarumque ante nostrum seculum incognitarum supra mille Historias novas Synonima, Æquivoca, Succedanea, præcipuarum linguarum appellationes. In primis verò placita veterum Graecorum, Arabum, Latinorum et posterioris seculi scriptorum, interpretationes ac correctiones sententiarum obscurarum et depravatarum. In qua præterea notantur errores eorum qui de plantis scripserunt, ac continentur pleraque omnia, quæ theologi, iurisconsulti, medici, philosophi, historici, poetæ, grammatici, geoponici, architecti, alique de plantis promulgarunt. Ut meritò omnium Herbariorum vicem supplere queat...* Ebroduni, 1650/1651, Typographia Caldoriana

¹⁰³⁴ RULAND, Johann David: *Pharmacopoea Nova, in qua reposita sunt Stercora et Urinae ta euporista, pro omnibus totius corporis morbis ... Iam primum edita pro pauperibus ... Noribergae, 1644, Georg Endter*

¹⁰³⁵ *De Vini natura, artificio, et usu deque re omni potabili*. Argentorati, 1565, Josias Rihelius

jegyzeteit is inventálták, több kötetben. Általában ez az egész csoport er s iskolai (beleértve a wittenbergi egyetemi *stúdiumokat*) anyag. Ide sorolták emellett a magyarországi kiadványokat is, részben azokat, amelyeket már Miklós könyvtárának bemutatásakor idéztünk, de újabbként felbukkan Forgách Ádám bécsi *Fasciculum sententiarum* (1657).¹⁰³⁶

Komoly szótárgy jtemény is volt Illaván. Mátyás generációja talán olasz vagy francia tanulásba fogott, mert a több Calepinus-kiadás mellett, cseh, olasz, francia, spanyol szótárt is beszereztek. Az Ostrosith család Mátyással kihalt, könyveik sorsát nem ismerjük.

Az illavai udvar m vel dési szokásaihoz hozzátartozik, hogy a környezetében él rokon, báró Ostrosith András Judit leányának a férje, Petróczy Pál (Ä 1652) is rendelkezett kisebb gy jteménnyel.¹⁰³⁷ Ebb l 23 kötetet özvegye a kaszai evangélikus gyülekezetre hagyott, ennek megfelel tartalmi összetételben. Vagyis lutheránus teológiai gy jteményt, fként XVI. századi evangélikus teológusok (az ortodox vonal) m vei, illetve a XVII. század elejér l több disputáció a wittenbergi egyetemr l. Néhány katolikus vitairat is a hagyaték részét képezte, két jezsuita munkái, Fulvius Andronicusé és Roberto Bellarminóé.

Ismerjük továbbá Ostrosith Miklós és Mátyás udvari lelkésze, *Matej Gažur* (1588ó1657 után) könyveit is.¹⁰³⁸ 1649-ben Ostrosith Pál esküv jét köszöntötte egy kis kiadvánnyal.¹⁰³⁹ A 35 tételes lista alapján a lelkész pályát tévesztett, mert ez inkább egy teológiai olvasottságú deák értelmiségi könyvtára. A *Bibliotheca*, ahogy a jegyzék összeírója nevezi, külön csoportban adja meg a *Poetici*, a *Graeci*, továbbá külön említi a kéziratokat, amelyeket Gaflur az iskoláiban jegyzetelt. Ezek is nagyrészt logikai feljegyzések Petrus Ramus rendszerét követve, de vannak teológiai kérdéseket tárgyaló jegyzetek is. A 35 könyvb l 9 lutheránus teológia, kett Paul Eber *calendarium*, a többi grammatika (latin, görög, külön görög *sintaxis*), szótárak (több görög), retorikai tankönyvek, elemzések és humanista *orationes*-minták.

A szerencsésen fennmaradt forrásanyagnak köszönhet en tehát az *Ostrosithok illavai udvarának* könyves m veltsége több rétegében jellemezhet vé vált. A f úr családjának olvasmányai több generáción át ó a mecénatúrának köszönhet en ó a birtokokon alkotó értelmiségi környezet tagjai látókörébe is bekerülhettek. Megismertük továbbá a köznemes familiáris és az udvari lelkész erudícióját is. Jóllehet a közös könyvhasználatra innen nem került el adat, de a különféle családi alkalmak, egyházszerkezeti események vagy a helyi

¹⁰³⁶ RMK III. 1978

¹⁰³⁷ ADATTÁR 13/1. 175ó176.

¹⁰³⁸ ADATTÁR 13/4. 72ó74.

¹⁰³⁹ RMNy 2289

politikai rendezvények során zajló beszélgetések színvonaláról, szellemi arculatáról összességében benyomást szerezhettünk.

A Berényi család könyvtára Karancsberényben(?), könyveik Temetvényen

Berényi Ferenc köznemes I. Ferdinánd király pártjára állt a XVI. század közepi hatalmi küzdelmekben, és ez a döntés sikeresnek bizonyult a család felemelkedését tekintve. Ükunokái közül András (Ä 1653) tanult ember lett, ügyvéd Pozsony megyében, akinek egyik lánya már egy Révay fiú felesége lett. Testvére, Berényi I. György (1601-1677)¹⁰⁴⁰ a f rendbe emelkedett, bárói címet nyert magának és örököseinek (1655). Nyitra megye alispánja, I. Lipót követe Erdélyben, másodszorra az Esterházy famíliából n sült. Fiai (Ferenc, György és Pál) könyveir l csak elszórt adatok maradtak, de unokája, Berényi III. György könyvtárát már ismerjük. Ez utóbbi Berényi 1700-ban grófi címet kapott. A család következ generációjában már komoly, egyetemi képzettség tagokról is vannak információink. Ferenc fia katona lett, és 1710-ben meghalt. Két testvére papi pályára lépett (András és Zsigmond). Tamás (1689-1747) az utrechti egyetemen tanult, poliglott hírében állt, az fia Berényi II. Tamás (1721-1775) pedig a XVIII. század egyik legm veltebb magyar nemeseként él a históriában.¹⁰⁴¹

A bárói rangot nyert *Berényi György* birtokain 1650-ben összeírás-sorozat kezd dött. A Trencsén megyei *Temetvény vára* ekkor az övéké volt (majd a Bercsényi családé lett). Itteni könyveiket kis jegyzékben összegezték a javakat összeírók.¹⁰⁴² A kilenc tétel tartalmilag vegyes képet mutat. Ókori szerz k (Phaedrus, Dio Cassius, Herodotus, Tacitus) mellett Ambrosius és Hieronymus m vei, egy számtankönyv, Aegidius Hunnius valamely m ve, és egy nem említett szerz j elmékedés a fejedelmek erényeir l. Az olvasmányok tehát egy könyveket örökl , talán lutheránus vallású (Trencsén vármegyében ez volt jellemz), az erkölcsi kérdések iránt érdekl d tulajdonosra utalnak. Megjegyzem, hogy valamennyi könyv

¹⁰⁴⁰ KOMÁROMY András: *Karancsberényi Berényi György élete és politikai pályafutása 1601–1677. Századok*, 1885. 125-155.; U : *Berényi György naplója az 1634/35-ik soproni és az 1637/38-ik évi pozsonyi országgyűlésekről*. Történelmi Társulat, 1885. 118-143.; U : *Adatok Berényi György erdélyországi követjárása történetéhez 1659-ben*. Történelmi Társulat, 1905. 540-552.

¹⁰⁴¹ NAGY IVÁN II. 18625.; FORSTER Gyula: *Koros és a Berényiek. Adatok a korosi egykor templarius, ma plébánia-egyháznak és a vidék birtokviszonyainak történetéhez*. Bp., 1927.

¹⁰⁴² ADATTÁR 11. 583.

szerepel a karancsberényi összeírásban (az aritmetikai is), vagyis nem elképzelhetetlen, hogy az összeírás után átvitték ket a családi könyvtárba.

A *karancsberényi ház(?)* összeírásában azonban 159 tételben sorolják a könyveket,¹⁰⁴³ egyfajta tematikus csoportosításban, és ezen belül formátum szerinti bontásban: *Theologici* (75), *Historici* (43), *Medici* (8), *Philosophici* (27), *Juridici* (7). A jegyzék összeírója magyarul és vélhetően leg latinul is tudó szlovákómagyar kétnyelvű személy lehetett. Erre utal az olyan tétel, mint *Jacobi Fabri pri Misza*. Jacques Lefèvre d'Étaples neve a misér I. a XVI. században többször megjelent, de nem tudok arról, hogy csehül is, tehát a megjegyzés szpri Miszaö tartalmi összegzése a latin munkának.¹⁰⁴⁴ Deák Farkas szerint¹⁰⁴⁵ Berényi György autográfja az összeírás, amelyre utalna a *Controversiae manu mea scriptae* tétel. Más helyeken viszont a magyar nyelvtudása került előtérbe, Petrus Bessaeus nevét így írja: *Petri Beszszey*. A cseh könyvek címét soha sem írja csehül, pedig volt neki egy hatkötetes Biblia-kiadása, egy *Graduale*, egy beszédgyűjtemény, valamely *commentarius*, egy orvosságos, egy szakács-, és egy álmoskönyv (összesen 12 kötet). A nyelvhasználat szempontjából leginkább érdekesek a *Liber Bohemicus Konyha mesternek való*, és a *Cseh Almos keny-tétel*. A magyar nyelvű könyveket (24 kötet) sokszor leírja magyarul, ám máskor latinul adja meg a címet. Példaként *Az Papistának szabad-e az Evagelicust a vallásra erővel kinszeríteni, tractatus Ungaricus; Füves kertecské*,¹⁰⁴⁶ ugyanakkor *Vita Elisabethae Hungarice manu scripta* (ami tartalmilag is érdekes), vagy *Joachimus Beyst versio Illicz(hazy)*, *Joachimus Beyst versio St(ephani) Magiar(y)*. Németül nem tudott, mert a két német nyelvű könyvet, egy aritmetikai kéziratot latinul, egy magyar történeti munkát pedig *Ungarisz Cronikként* írt le.

A könyvanyag tartalmilag zavarba ejt. Láthatóan a család története során rá maradt könyveket megfizette, és valahonnan egy egyházi intézmény könyvei is hozzájuk kerültek. Másként nem magyarázható a rengeteg nyomtatványnak tényleg, illetve a XVI. század elején kiadott könyv, továbbá a 12 kötet *Biblia* (latin (3), cseh (6), magyar (Sylvester, Károlyi, Káldi)), öt *Breviarium*, három *Graduale*, egy *Officium Beatae Mariae*.

A teológia teljesen vegyes, de összességében lutheránus jellegű. A katolikusok jobbára XVI. századiak, például Jeremias Drexel, Petrus Bessaeus, Martinus Becanus, illetve magyar

¹⁰⁴³ ADATTÁR 11. 2596263.

¹⁰⁴⁴ *Pro sacrosancto Missae sacrificio, adversus impiam missae et missalis anatomen*. Parisiis, 1564, Jacques Kerver

¹⁰⁴⁵ Századok, 1875. 707.

¹⁰⁴⁶ Ami a maga nemében fontos, hiszen Balassi Bálint (ó Bornemisza Péter) neve nagyon ritka volt. Az egyetlen teljes példány Nyizsnyij Novgorodból került vissza Sáropatakra 2006-ban, melynek hasonmás kiadása utószavában Keszeghy Péter foglalkozik a szerzőség kérdésével: BALASSI Bálint: *Beteg lelkeknek való füves kertecske*. Krakkó, 1572. K. SZEGHY Péter tanulmánya. Bp., 2006, Balassi Kiadó, MTA ITI, OSZK. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, XXXIX.)

szerek (Telegdy Miklós, Monoszlay András, Pázmány Péter, Káldi György). Vannak egyházatyák (Ambrosius, Hieronymus), az összeíró szerint *vetus* imádságos könyvek, *Paradisus praecum*, *Institutio pietatis*, *Farrago praecum*, *Meditations de passione Domini*, továbbá egy Jan Hus-m. Ez utóbbiak is lehetnek persze lutheránus szerzők, ám az biztos, hogy rengeteg evangélikus beszédgyűjtemény, teológiai irat van a 75 ide sorolt munka között. Aegidius Hunnius, Lucas Oslander, Abraham Scultetus, Mathias Hafenreffer, Jacob Heerbrand, Joachim Beust, Johannes Avenarius, de a kálvinista Wolfgangus Musculus is szerepel.

A könyvtár magyar nyelvű, és magyar vonatkozású anyaga kiemelkedően nagyarányú. Az eddigiekben említett szerzőkön kívül Bornemisza Péter, Kulcsár György, Kürthy István, Zólyomi Perinna Boldizsár, Lósy Imre, Draskovich János munkái magyarul, és a magyar *Credo*, a katekizmus, a füveskönyv (*herbarium*), a kéziratos beszédek mellett Zacharias Láni két munkája, és a latin történetírók: Bonfini, Istvánffy, a német krónika, és a magyar jogi anyag (*Tripartitum*, *dietalia*, *decretalia*, Johannes Kithonicz).

És itt rá is térhetünk a jogi anyag jellemzésére, amely rövid lesz, lévén csak 7 könyv, amelyeket nagyrészt a magyar vonatkozások közt említettünk. Volt még egy Justinianusa, egy modern könyve, Christoph Besold *Farrago jurisa*,¹⁰⁴⁷ és egy régi, Johannes Oldendorp *Practica actionum forensium* című¹⁰⁴⁸ munkája.

A historikus anyag figyelemre méltó, túl az ókori szerzők (Tacitus, Herodotus, Plutarchus, Livius, Dionysus Siculus, Zonaras, Eusebius) mellett is. A magyar történelem az említett szerzők munkái mellett egy *Vita Esterházy palatini*-tétel, és a talán II. Ferdinánd életrajzát rejtő leírás, *Lamormany Praelatus*,¹⁰⁴⁹ szerepel, amelyet nem tudtunk azonosítani, lehet, hogy nem nyomtatvány. A cseh história egyetlen művel, Prokop Lupáč z Hlavova *Calendarium historicum*ával¹⁰⁵⁰ van jelen. Paul Eber *Calendarium historicum*a mellett Münster *Cosmographiája*, Abraham Ortelius *Theatrum orbis terrarum*a, és feltehetően Andreas Hondorff *Theatrum historicum*a,¹⁰⁵¹ Paolo Giovio és Johannes Sleidanus történeti összefoglalói voltak meg Berényinek, valamint Giovanni Battista Contarini Velence-története,

¹⁰⁴⁷ *Opusculorum juri dicorum farrago, continens maxime frequentium juris privati quaestionum explicationem...* Tübingae, 1627, Philibert Brunn

¹⁰⁴⁸ Coloniae, 1540, Johann Gymnich

¹⁰⁴⁹ Guillaume GERMÉ DE LAMORMAIN jezsuita munkáját közel tíz kiadásban adták ki latinul, németül és horvátul is. Miután a jegyzéken az *Eques Christianus* című (Bécs, 1636) munkájával egy kolligátumban szerepel, ezért azt gondoljuk, hogy Berényinek az 1637. évi bécsi kiadás volt meg.

¹⁰⁵⁰ *Rerum Bohemicarum ephemeris, sive kalendarium historicum. Ex reconditis veterum annalium monumentis erutum.* Authoreí Procopio Lupacio HLAWACZOWAEO, Pragensi. í Pragae, 1584, Jirři Cerný (Nigrinus)

¹⁰⁵¹ A cím egyes szavai ezt engedik következtetni. Ez megjelent Wittenbergben 1605-ben, Frankfurt am Mainban 1616-ban és 1633-ban is

és űgy régiő világtörténet.¹⁰⁵² Georg Richter *Axiomata politica* című műve¹⁰⁵³ mellékkötve Martinus Crusius beszédei három bibliai mű alokról¹⁰⁵⁴ (ami ugyan történelemnek nem biztos, hogy elfogadott), és egy traktátus a valdensekről.

A *Historici* közé több más mű is keveredett, például a fejedelmek neveltetéséről és erényeiről szóló, a temetvényi jegyzék kapcsán már említett ismeretlen szerzőjű munka, érthetetlen, hiszen nincsen külön *Politici* vagy *Ethici* szakcsoport. Ugyanezért van hely itt Nicolas Caussin *Eques christianus*ának, amelyet Guillaume Germé de Lamormain fordított latinra, és Nagy Konstantin életrajza, bizonyos értelemben királytükör.¹⁰⁵⁵ Nicolas Barnaud *dialogusa*,¹⁰⁵⁶ amely a francia vallásháborúk kapcsán a hatalom és az erkölcs összefüggéseit boncolgatja, és egyben persze vallási kérdéseket, az egyházak viselkedésének visszasságait is. A szerző párhuzamot von a magyar és a francia történelem közt, hiszen párbeszéde szereplői a lutheránus lelkész, Philalethus, a menekült hugenotta, és szerelme, Alethia, aki a töröktől elfoglalt Magyarországról érkezett. Barnaud az 1580-as évektől több évet töltött Prágában, talán feltehető, hogy ott tájékozódott a magyar ügyekről. Berényi György mindenképpen élvezettel forgathatta.

Ide (történelem) sorolta azonban Berényi (ha az összeíró, és maradjunk ebben) Justus Lipsius egy kései munkáját, a *De cruce* címűt, ami már nem magyarázható, és egy temetési beszédeket tartalmazó kötetet, aminek ittléte csak akkor helyes, ha életrajzi forrásként olvastuk (ami nem valószínű feltevés).

Berényi *Philosophici* szakja nagyon vegyes. Szótárak, számos grammatika (latin, görög), Horatius, Strabon, Melanchthon *Physicája*, és más ilyen címűek. Megtoldva az aritmetikával, és az álmoskönyvvel, igazán színes a paletta. A történelem szakhoz sorolta, de itt említjük a *Theatrum Mulierum*ot, amely azért érdekes, mert a korszakban kevés divatalbum jutott el Magyarországra. Persze a képeket kísérő versek az egyes népek asszonyainak erkölceit is taglalják, ahogy azt ma már magyarul is olvashatjuk.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵² *Descriptio omnium aetatum mundi veteris cujusdam*

¹⁰⁵³ 1625-ben a harmadik kiadása jelent meg Tübingenben

¹⁰⁵⁴ *Orationes 3, de illustrissimis foeminis tribus. 1. Peri pammeteros Euas: De prima generis humani matre, Heva. 2. De fidelium in Dei ex genere humano ecclesia, foeminarum matre, Sara. 3. De infidelium nempe Agarenorum, et Turcarum matre, Agara.* í. Tübingae, 1601, Erhard Cellius

¹⁰⁵⁵ CAUSSINUS, Nicolaus: *Eques Christianus seu Constantinus Magnus. Per R. P. Nicolaum Caussinum e Societate Iesu Gallico idiomate quartum editus* 1629. *Jam autem interprete P. Henrico Lamormaini eiusdem Societatis Sacerdote in Latinum translatus.* Viennae Austriae, 1637, apud Mariam Rictiam Viduam

¹⁰⁵⁶ BARNAUD, Nicolas: *Dialogus quo multa exponuntur quae Lutheranis et Hugonotis Gallis acciderunt...* Monte Oragniae (=Heidelberg), 1573, Michel Schirat

¹⁰⁵⁷ *Gynaecium sive Theatrum mulierum... figuris... expressos a Iodoco AMANOÍ* Francofurti, 1586, Sigmund Feyerabend. Hasonmás kiadása, a szövegek magyar fordításával együtt: *Gynaecium avagy Asszonyok szemléje, melyben Európa valamennyi jeles nemzetének... női viselete látható...* Jost AMMAN rajzaival, a

Az orvosi könyvek közt Avicenna és Andrea Matthioli *Herbariuma* szerepel, Henrik Rantzau számtalan kiadást megélt munkája, a *De conservanda bona valetudine*, a *Medicina Salernitana*, és cseh orvosságos könyv, és egy ugyancsak cseh nyelvű szakácskönyv.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy Berényi György házában egy sokszínű olvasmányanyagot is könyvtár volt, amely a lutheránus fiúnak nem csupán vallási és történelmi érdeklődését elégíthette ki, hanem szórakoztató, látványos (atlaszok, herbáriumok, divatkönyv) darabjai is voltak.

A család következő generációjának könyveiről nem ismert jegyzék. Ugyanakkor van egy 1572-es magdeburgi kiadású Simon Pauli rétorikatankönyv, amely 1654 után került a Berényiekhez, talán Johannes Frölich hozta Magyarországra, Berényi Pál (I. György fia) 1687-ben írta bele a nevét. Ebben a könyvben ismét felbukkan a közös könyvhasználatot jelző, sajnos év nélküli bejegyzés: *Possessio legitima Martini Berényi et amicorum*. Mivel Márton nem ismert a genealógiai irodalomban, nem találhatnánk, hogy melyik udvarházuk adott otthont ezeknek a könyves beszélgetéseknek.

1690. október 1-jén újra összeírták Berényi III. György könyveit. Sajnos, a dokumentumból nem derül ki, hogy hol történt az összeírás, és azt sem tudjuk, hogy általában hol töltötte az idejét. Lehet, hogy Karancsberényben, de lehet, hogy másutt. Ekkor már 214 tételben sorolják fel a könyvanyagot. Sőt, bizonyosan foglalkozott valaki a könyvek elrendezésével, hiszen ez a dokumentum egy alfabetikus jegyzék (a szerző keresztneve szerint), amelyet elzetes jegyzék nélkül nem lehet összeállítani. A nagyapja könyveit, úgy látni, többen is örökölték, mert az egykori könyveknek nagyjából a 10%-a fordul el ez utóbbi összeírásban. A jegyzék készítője meglehetősen pontossággal írta le a szerzők nevét és a művek címének néhány szavas rövidített változatát.

Nem tudjuk mikor, de az 1677-ben meghalt Berényi György fiai közül valaki, vagy csak az unokák, de katolizáltak. Lehet, hogy éppen a grófi címet is elért Berényi III. György, mert már biztosan katolikus volt. Könyvtárának ilyen szempontból is új jellege van. Megvásárolta a régebbi nagy sorozatokat is, mint Cesare Baronio egyháztörténete, több rend magyarországi, illetve ausztriai története, és összefoglaló, nagyobb, főleg jezsuita szerzők, 1660 és 1740 között rengeteg kiadást megélt kézikönyvet. De nincsenek teológiai kérdéseket taglaló részmunkák, sem a család régebbi lutheránus könyvei, sem újabb katolikus irodalom. Olyan összefoglalások a tipikusak, mint Michael Pexenfelder *Flores biblicum*,

Wilhelm Nakatenus *Coeleste Palmetum*ja (*Himmlischer Palmgarten*, ahogy gyakrabban megjelent ó csak Berényi nem olvasott németül).

A magyarországi kiadványokra, magyar szerzőkre külön is figyelt. De ha összehasonlítjuk a nagyapja gyűjteményében szereplő névsorral, alig van egyezés (csak a jogi könyveknél). Itt Hevenesi Gábor (*Ars bonae mortis*), Szentiványi Márton három munkája, Otrokócsi Fóris Ferenc katolizálása utáni könyve, Náray György *Lyra coelestis*e, Szerdahelyi Gábor *meteorológiája*, Lippay György *Posoni kertje*, és ennek a generációnak a katolikus szerzői szerepelnek helyettük.

Külön kell szólni Berényi Mária-kultusz gyűjteményéről, amelynek java része Esterházy Páltól származik. Esterházy mindegyik kiadványa megvolt a könyvtárában. Az Esterházyak ezen túl is érdekelték, Esterházy Miklós *Fasciculus praecuma*, vagy a családtörténeti metszetalbum, a *Trophaeum* is gazdagította a kis gyűjteményt. De megvolt Esterházy Pál egyik forrásműve, Wilhelm Gumpenberg *Atlas Marianusa*, és egy könyv a cz stochovai Máriáról is.¹⁰⁵⁸

Jogi műveltsége a magyar jogforrások ismerete mellett ismét csak a nagy kézikönyvekre terjedt ki. A magyar szerzők közt most megnevezi Mossóczy Zakariás nyitrai püspököt, Johannes Kithonichet, Erdődy Gábor mutatóját a *Tripartitum*hoz és Kollonich kardinális *Forma processus criminalis*át. A többi, nagyapjánál említett gyűjtemény szerepel ezen a jegyzéken is. Új név Benedictus Carpoz több művel, Caspar Manz jogi *Bibliothecája*,¹⁰⁵⁹ és Andreas von Gaillnak a császári jogi eljárást bemutató, jogesetekkel gazdagon illusztrált kézikönyve.¹⁰⁶⁰ És többen mások is, de most csak a könyvek jellegét szeretném megmutatni.

A történelemtől is elsősorban a nagy összefoglalásokat, de nem csak a világtörténetet kedvelte. A régebbiek közül Münster kozmográfiáját, Paolo Giovio kortörténetét említhetjük, amelyet kiegészített Jacques August de Thou hasonló *historia sui temporis*-m fajú munkája. Barthélemy de Chasseneuz könyve, amely 1612-től több mint 40 kiadást ért meg, a *Catalogus gloriae mundi*, Johann Ludwig Gottfried *Archontologia cosmica* című világleírása (1635-től kezdték kiadni). Johannes Bruno *Universae historiae* címmel új összefoglalást készített 1675-

¹⁰⁵⁸ KORDECKI, Augustinus: *Nova gigantomachia... Contra Sacram Imaginem Deiparae Virginis à Sancto Luca depictam, et in Monte Claro Czeszochouiensi apud religiosos Patres Ordinis S. Pauli Primi Eremitae, in celeberrimo Regni Poloniae Cænobio collocatam, per Suecos et alios Hæreticos excitata, et ad perpetuam beneficiorum Gloriosae Deiparae Virginis recordationem, successuræ posteritati fideliter conscripta* Cracoviæ, 1655, In Officina Viduae et Heredum Francisci Cæsarii

¹⁰⁵⁹ MANZ, Caspar: *Bibliotheca aurea, juridico-politico-theoretico-practica. In qua variae utilissimae materiae ex jure divino... decem tractatibus juris constans...* Francofurti ad Moenum, többször

¹⁰⁶⁰ GAILL, Andreas von: *Practicae observationes tam ad processum iudicarium praesertim Imperialis Camerae, quam causarum decisiones pertinentium Libri II. De pace publica, et proscriptis, siue bannitis Imperii Libri II. De pignorationibus Liber I.* 1 Coloniae Agrippinae, 1586

ben,¹⁰⁶¹ Berényi ezt is megvette. Talán bibliofil szándék is vezette, amikor megszerezte Hartmann Schedel világkrónikáját és Gerard Mercator atlaszait.

A szomszédos országokról a klasszikusok megvoltak, de újabbakat is vett, például az oroszokról Sigmund Herbenstein mellé megszerezte Johann Georg Korb új történelemkönyvét. Lengyelországra vonatkozó ismereteit szerencsés választással úgy b vítette, hogy az ottani politikai eseményeket európai összefüggésekben láthatta, persze Paweł Piasecki *Chronica gestorum in Europa* című, a harmincéves háború történetét taglaló műve szemüvegén keresztül. A császári családról több emblemikus kiadványt is beszerzett, és gyűjteményében a csaknem minden művével szereplő megglehetősen sokat író Johann Adam Weber *Adamus Austriacus* című munkáját.

Magyarország történeti klasszikusai megvoltak már nagyapjának is, ezt a gyűjteményt egészítette ki. Jacques Bongars 1600-ban Frankfurt am Mainban megjelent történeti antológiája csaknem minden magyarországi jelentős könyvtárban olvasott volt, de a névsor folytatódik: Istvánffy Miklós, Ráttkay György, Martin Schödel, Matthias Bernegger (*Disquisitio historico politica de regno Hungariae*), és néhány olyan típusú művel, amelyek már elméleti igények, és a török legyőzhetőségét taglalják. Például nem véletlenül a szentgotthárdi csatával összefüggésben Achille Tarducci művét.¹⁰⁶² Laurenz Töppelt munkáját azért említem külön, mert a magyar historiográfiai szakirodalomban megglehetősen elfeledett munka az erdélyi nemzetek eredetéről.¹⁰⁶³

Amíg a XVII. század elejének és közepének magyar nemessége jobbra az erkölcsfilozófiai indíttatású politikai elméleteket forgatta (királytükörök), addig Berényi inkább a katolikus erkölcszociológiai megközelítések közül válogatott, a politológiai jellegű kézikönyvek mellett. Volt neki persze Machiavelli, és az őt kritikával illet Hermann Conring, Georg Horn *Orbis politicusa*,¹⁰⁶⁴ az újabbak közül Johann Riemer *Centum arcana politicája*.¹⁰⁶⁵ Charles Vialart Richelieu-ról és Mazarinról írt műve latin fordításban volt a

¹⁰⁶¹ BUNO, Johannes : *Universæ historiæ cum Sacræ tum Profanæ Idea à condito mundo ad annum seculi nostri LXXV. Deducta, et longe correctius ac multo locupletius, quam ista Tenebrionis Cosmopolitæ* Jam quartum edita. Francofurti, Conrad Bruno ó Lipsiæ, Johann Eric hahn, 1675

¹⁰⁶² TARDUCCI, Achille: *Turca vincibilis in Ungaria* Helmestadii, 1664

¹⁰⁶³ TOPPELTINUS de Medgyes, Laurentius: *Origines et occasus Transsylvanorum seu erutæ nationes Transsylvaniæ, earumque ultimi temporis revolutiones, historica narratione breviter comprehensæ...* Lugduni, 1667, Boissat et Remens

¹⁰⁶⁴ HORNIUS, GeorgiusóMENCKENIUS, Otto: *Orbis Politicus Imperiorum, Regnorum, Principatuum, Rerumpublicarum... Cum memorabilibus totius mundi, et geographia veteri ac recentî. Accesserunt Animadversiones L. Ottonis Menckeni...* Lipsiæ, 1685, Sumpt. Georgii Heinrici Frommanni

¹⁰⁶⁵ RIEMER, JohannesóBOXHORN, Marcus Zuerius: *Centum arcana politica ex omni historia selecta per centum casus centumque disquisitiones quibus insertæ sunt Boxhornianæ propositæ* Martisburgi, 1678

polcán, és Jules Mazarin hallatlanul népszerűvé vált könyve is, a *Breviarium politicorum*.¹⁰⁶⁶ Itt kiemelek néhányat a katolikus erkölcszociológiai megközelítésű kötetek közül. A már említett Johann Adam Weber *Ars regendi*-je ilyen, ahogy a kevésbé ismert *Annulus memoriae*-je is.¹⁰⁶⁷ És ugyancsak ide sorolható Guillaume Stanyhurst *Christiani militis tessera*,¹⁰⁶⁸ és Johann Adolph Walpott *Speculum christianum politico morale* című munkája is.¹⁰⁶⁹

Didacus de Saavedra művei átmenetet képeznek az előző téma és a gyűjteményben gazdagon jelenlévő emblematikus irodalom között.¹⁰⁷⁰ Johann Michael von der Ketten *Apelles symbolicus* című albuma rengeteg kiadásban megjelent, így nem csoda, hogy Berényi is felfigyelt rá, ahogy megvette Hieronymus Megiser nagyon elterjedt *Theatrum Caesarum*-át is.¹⁰⁷¹ Az uralkodókról több metszetgyűjteménye is volt, és persze mindegyik kép mellé egy-egy verses magyarázat az illető erényeiről. A Nádasdy patronálta *Mausoleum* nürnbergi kiadása, Johann Adam Xavier Schad *Effigies Ducum et Regum Hungariae* címmel megjelent arcképcsarnoka. A régebbi *emblemata* műfajból beszerezte Andrea Alciati klasszikus művét, és Joachim Camerarius *Symbolorum et emblematum centuriae* kézikönyvét. Az emblémák és az allegóriák persze nem csupán történeti vagy politikai jelleggel értelmezhetők. A jezsuita Pierre-Juste Sautel *Lusus poetici allegorici* című munkája jól reprezentálja ezt a kiadványkört, és összhangban van Berényi vallási ízlésével is.

És eljutottunk a korban *poetici* és *humanistae* címszóval jelzett csoportokhoz, amelyek gyakorlatilag hiányoznak a könyvtárból. Van ugyan két Erasmus-mű, Joseph Lang *Florilegium Magnum*, de John Owen latin verseskönyve már az érdekesességek kategória ismertetésünkben. Ahogy a természetrajz és a természettudományok egy-egy ritka képviselője is, például ilyen Conrad Gessner *Historia animalium*-ja. Valódi érdekesség viszont Lucas

¹⁰⁶⁶ 1690-ig csak kétszer jelent meg Kölnben (1684, 1688), utána ötévente a XVIII. század közepéig.

¹⁰⁶⁷ WEBER, Joannes Adamus: *Annulus memoriae ex dictaminibus ethicis et politicis quorum regentes prae alijs meminisse oportet, concinnatus et selectis historiis cum sententiis operi accommodatis illustratus* Salisburgi, 1679, Mayr

¹⁰⁶⁸ STANYHURSTUS, Guilielmus: *Quotidiana christiani militis tessera qua homo fugiens mala, è servitute manu-mittitur, faciens bona, ad libertatem manu-ducitur* Antverpiæ, 1661, Apud Viduam et Hæredes Joannis Cnobbari

¹⁰⁶⁹ Kölnben 1686-tól három kiadás a század végéig.

¹⁰⁷⁰ SAAVEDRA FAXARDO, Didacus de: *Idea Principis Christiano-Politici Centum Symbolis expressa* Jenae, 1686, Matthaeus Bircknerus

¹⁰⁷¹ MEGISER, Hieronymus: *Theatrum Caesareum Historico-Poeticum, quo omnium et singulorum Rom. Imperatorum, cum Icones ex antiquis Numismatibus expressae, tum Vitae quam brevissime descriptae et denique eorundem Elogia, ex optimis quibusque Poetis collecta, continentur* Lentiis ad Istrum, 1616, Plancus

Janszoon Waghenauer *Speculum nauticum*ja,¹⁰⁷² amely egy magyar embernek nehezen elképzelhető világba kalauzolja az olvasót. És végül megemlítem, hogy ahogy nagyapjának volt egy könyve a bibliai alakokról, úgy is vásárolt egyet, Philippo Picinelli több kiadást megélt művét.¹⁰⁷³

Berényi György könyveinek 1690. évi összeírása tehát egy modern könyvtárat mutat. Abban az értelemben, hogy és annak ellenére, hogy a tulajdonos nyelvileg is veletlennek mutatkozik ezek alapján, hogy vallási, politikai nézeteinek megfelelően a saját életében kiadott könyveket gyűjtötte össze. Könyvgyűjtése nem mentes bibliofil elemektől sem, miszerint határozottan törekedett megszerezni az illusztrált, sok metszettel gazdagon díszített munkákat. Úgy történik, hogy katolizálása után saját könyvtárát új meggyőződésének megfelelően építette fel, elfogadva az Esterházy Pál által is támogatott Mária-kultusz fontos voltát az új, a Habsburg Birodalmon belüli Magyar Királyság szellemi arculatában. Jogi, politikai és historikus műveltsége a XVII. század második felének megfelelő, de határozottan német orientációjú, azzal a megszorítással, hogy nem tudott németül. Így csak a latinra fordított irodalmat ismerhette. Latinul számos francia és néhány olasz szerzőt is kézbe vett. Ez a politikai mentalitás túlságosan katolikus egyház-közelit volt. Feltűnő az ókori szerzők elenyésző számú jelenléte, és kis számban bukkannak fel a humanista filológia nagyjainak munkái. A családi hagyományokat egyértelműen abból a szempontból folytatta, hogy a kortárs hazai kiadványok közül sokat megvásárolt.

A Forgách család könyvtárai

Annak ellenére, hogy a Forgách család már a XVI. században jelentős történetírókat adott az országnak, egyes tagjai egyetemet jártak, akadémisták voltak, olvasmányaikról a század vége felé is nem sokat tudunk. A család¹⁰⁷⁴ két nagy ágának fejei, Forgách Péter (1519) és Gergely (1514) leszármazottai közül számos politikus, főpap és országos tisztségek viselője került ki. Minket most ismert csak rájuk vonatkozó forrás van a kezünkben, azaz Gergely vonala érdekelt. Forgách Zsigmond (1563) kincstárnok, lutheránus főúr és fia, Pál (1578), Simon (1526)

¹⁰⁷² WAGHENAER, Lucas Janszoon: *Speculum nauticum super navigatione maris Occidentalis confectum, continens omnes oras maritimas Galliae, Hispaniae et praecipuarum partium Angliae...* Lugduni Batavorum, 1586, excudebat typis Plantinianis Franciscus Raphelengius

¹⁰⁷³ PICINELLI, Philippo: *Fœminarum S. Scripturae Elogia Centuria Singularis* Norimbergae, többször

¹⁰⁷⁴ A nagy genealógiai összefoglalások mellett, a Forgách családnak ma is használható családtörténeti monográfiája: BÁRTFAI SZABÓ László: *A Hunt-Pazman nemzetségbeli Forgách család története*. Esztergom, 1910, Buzárovits Gusztáv könyvnyomdája.

1598), Imre (1539 k.1599) és Ferenc (1535-1577), a történetíró, váradi püspök, 1560-ban bárói címet kaptak. Ahogy a Balassa család esetében a költő Balassi Bálintról csak érintőlegesen szólhatunk olvasmányai kapcsán, a történetíró Forgáchok,¹⁰⁷⁵ m. veltségét nem ismerjük, és a magyar Tacitus-olvasottsága is csak fennmaradt történeti munkája¹⁰⁷⁶ forrásainak elemzésekor rajzolódik ki.¹⁰⁷⁷ Igaz, ezek a vizsgálatok is csak antik szövegélményeivel, a történeti irodalommal, de f.ként forrásaival foglalkoznak.

Forgách Imre, Trencsén vármegye f. ispánja háromszor n. sült (a Perényi, a Zrínyi, majd a von Sachsen-Lauenburg családokból). Fiai sorra meghaltak felnőtt koruk előtt, leányai viszont az Ostrosith, a Révay és a Nádasdy családok tagjaihoz mentek férjül. Haláláig lutheránus maradt, a trencsényi gimnáziumot 1588-ban könyvadománnyal is segítette.

Forgách Simon királyi pohárnokmester gyermekei közül többen kiemelkedő életművet hagytak maguk után. Ferenc (1566-1615) esztergomi érsek lett, könyveit több összeírásból is ismerjük.¹⁰⁷⁸ A lutheránus Mihály (1603), aki levélváltást kezdeményezett Justus Lipsiusszal,¹⁰⁷⁹ a késő humanista magyarországi értelmiségi kör jeles tagja volt. Maga is egy Lipsius-imitációval (*De peregrinatione*)¹⁰⁸⁰ disputált a wittenbergi egyetemen. A XVI. század végének, XVII. század elejének szellemi mozgalmát meghatározó egyéniségek, Révay Péter, Rimay János is részben az közvetítésével találkoztak az újsztoicizmus modern tanaival.¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁵ Forgách Ádám, Ferenc, Imre, Mihály, Simon, Zsigmond. Munkáik bibliográfiáját lásd: *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentiis ab initiis usque ad annum 1700. – A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig.* Composuit/összeállította KULCSÁR Péter. Bp., 2003, Balassi Kiadó, OSZK. 1696172.

¹⁰⁷⁶ Ez a történeti mű csak 1866-ban látott nyomdafestéket, de 37 kéziratos másolata ismert. Vö. Kulcsár Péternek az előző jegyzetben idézett munkája 1706171. oldalával. A kiadás: *Ghymeszi Forgách Ferencz nagyváradi püspök magyar históriája 1540–1572, Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt.* A Herczeg Esterházy-féle kéziratból közli MAJER Fidé. Bévezette TOLDY Ferenc. Pest, 1866, Eggenberger Ferdinánd. (Magyar Történelmi Emlékek. II. osztály, 16.) A kézirat sorsáról lásd az Istvánffy Miklósról írt fejezetünket.

¹⁰⁷⁷ Máiig egyik legalaposabb elemzése: SÖRÖS Pongrácz: *Forgách Ferencz, a történetíró.* A Pannonhalmi F. apátsági F. iskola Évkönyve az 1912-1913. tanévre. Pannonhalma, 1913. 1456207. (itt f.ként: 1996203.); U. : *Forgách Ferencz és Tacitus.* Egyetemes Philologiai Közlöny, 1899. 3246329.; PIRNÁT Antal: *Forgách Ferenc.* Irodalomtörténet, 1955. 17632.; BORZSÁK István: *Forgách Ferenc és Tacitus.* ItK, 1977. 51660. Ugyanez, In: U. : *Dragma. Válogatott tanulmányok.* I. kötet. Bp., 1994, Telosz Kiadó. 2926307.

¹⁰⁷⁸ ADATTÁR 13/4. 33641. (1613); ADATTÁR 13/1. 966101. (1614)

¹⁰⁷⁹ *Forgách Mihály–Justus Lipsius levélváltása.* Sajtó alá rend.: STOLL Béla. Latinból ford.: PIRNÁT Antal. Bev., szerk.: KLANICZAY Tibor. Jegyzetek: V. KOVÁCS Sándor. Életrajz: KOMLOVSZKI Tibor. Bp., 1970, MTA Irodalomtudományi Intézete.

¹⁰⁸⁰ RMK III. 769. Magyarul KULCSÁR Péter fordításában: *Magyar utazási irodalom, 15–18. század.* A válogatás és az utószó KOVÁCS Sándor Iván, a szöveggondozás és a jegyzetek MONOK István munkája. Bp., 1990, Szépirodalmi Kiadó. (Magyar Remekírók) 7633.

¹⁰⁸¹ Vö.: VARGHA Anna: *Iustus Lipsius és a magyar szellemi élet.* Bp., 1942. (Értekezések a magyarországi latinság köréből 1, 7.); PAPY, Jan: *Iustus Lipsius in Hungary: exchange of a humanist intellectual and educational programme.* In: *Hercules Latinus.* Acta colloquiorum minorum anno MMIV Aquis Sextiis, sequenti autem anno Debrecini causa praeparandi grandis eius XIII conventus haborum, quem Societatis Internationalis Studiis Neolatinis Provehendis diebus 6613 m. Aug. a. MMVI in Hungariae finibus instituet.

Simon gyermekei közül a legnagyobb politikai karriert Forgách Zsigmond (1560-1621) tudhatja magáénak, nádorságig vitte. Háromszor nősült, feleségei Losonczy Anna, Thurzó Zsuzsa voltak, majd Illésházy István özvegye, Pálffy Kata.

Forgách Zsigmond két fiának is maradtak fenn könyvösszeírásai. Ádám (1601-1681) országbíró grófi címet szerzett 1640-ben. A Széchy, majd a Révay családból nősült, harmadik felesége Anna Katharina von Rechberg lett. Néhány, utazásra magával vitt könyvét Kassán írták össze 1644-ben. A nádor másik fia, Zsigmond Ádám (1605-1645) fiatalon, a harmincéves háborúban Brünn alatt halt meg, állítólag megmérgezték, mert Rákóczi Zsigmond katonáit dezertálásra biztatta. Szaláncon lévő könyveit 1652-ben írták össze, garanyi kastélyukban pedig özvegye, Batthyány Borbála (1680) halálakor inventálták.

Az országbíró fia, Ádám (1663-1716) Nógrád vármegye főispánja ugyancsak idegen asszonyt vett maga mellé, Eva Katharina von Breunert (az családja szerezte meg magának az Ostrosithok illavai uradalmát¹⁰⁸²). Fiuk, Forgách Simon (1669-1739) kiváló katona volt, számos neves csatában vett részt. 1704-ben Rákóczi mellé állt, de a fejedelem 1706-ban elfogatta, és Krasznahorkán, majd Szepesvárbán fogva tartotta. Viszonya Rákóczi Ferenchez ambivalens lehetett, mert ugyan követte őt az emigrációba (lévén, hogy nem kapott kegyelmet a császártól), de ott is összekülönböztek, így Lembergbe költözött, és ott is halt meg.

Családtörténeti vázlatunkban csak azokra a Forgáchokra utaltunk, akiknek olvasmányai valamilyen forrásból jellemezhetők. A feleségek nevét azért jeleztük, hogy a családi kapcsolatrendszerre, illetve az asszonnyal érkező esetleges másfajta ízlésre is történjen utalás. A család valamennyi generációja a lutheránus, majd a katolikus egyház, és különféle kiadványok mecénásaként is említhető. A tudós történetíró püspök, illetve az esztergomi érsek Forgáchok műveltségéről mint fő papérról gondoljuk értekezni. Megemlíthetjük továbbá, hogy egy nyomtatott Forgách-címer is fennmaradt, amelyet, mint *ex libris* katalogizáltak,¹⁰⁸³ de nem tudjuk, hogy ki készítette.

Ediderunt Ladislaus HAVAS, Emericus TEGYEY. Debreceni, 2006, KLTE BTK. 171-179. (Forgách Mihály, Rimay János, Melich István); Teszelszky KEES: Révay Péter és Justus Lipsius eszméi a történelemről és a nemzeti identitásról. In: *Humanizmus, religio, identitástudat. Tanulmányok a kora újkor Magyarországi művelődéstörténetéről*. Összeáll.: BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás. Debrecen, 2007, KLTE BTK. 106-111.; KLANICZAY Tibor: *Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában*. In: U : *Pallas magyar ivadéka*. Bp., 1985, Szépirodalmi Kiadó. 263-31. és U : *Az arisztokrácia és Justus Lipsius politikai gondolkodása*. In: U : *Stílus, nemzet és civilizáció*. Válogatta, szerk.: KLANICZAY Gábor, K. SZEGHY, Péter. Bp., 2001, Balassi Kiadó. (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 4.) 236-250.

¹⁰⁸² ÁGOSTON Péter: *A magyar világi nagybirtok története*. Bp., 1913, Grill Károly. 113, 205, 213.

¹⁰⁸³ OSZK Régi Nyomtatványok Tára, exl. 154.

Forgách Imre, a trencsényi birtokot és a f ispánságot 1583-ban szerezte meg. A lutheránus egyház patrónusa, Petrus Albinus *De Sigetho propugnaculo*¹⁰⁸⁴ cím munkájának támogatója (az ajánlás is neki szól), 1588-ban komoly pénzüsszegeket helyezett letétbe a magyarországi diákok wittenbergi stúdiumai támogatására, és ekkor ajándékozott 174 kötetet a trencsényi iskolának.¹⁰⁸⁵ Az adományt feljegyz városi tanácsi *protocollum* szerint Forgách kikötötte a könyvek évenkénti ellen rzését (egy valaki *literatus* a város részér l, egy valaki az emberei közül és az iskola *rectora* együtt tartoztak ezt megtenni minden év vége felé), persze a gondos rzést, és a használat mindenki számára történ biztosítását is. A könyvekr l a jegyzéket szakért ember készítette, legtöbbször viszonylag teljes címleírással, jelezve a kiadás helyét és évét is.

Az els 39 foliókötet Aristoteles m veinek és különféle kommentárjainak gy jteménye. Id nként hozzátéve valamelyik egyházatya Aristoteles által tárgyalt témába vágó m vét, például *De coelo*, *De anima* stb. A kommentátorok közt látjuk Thomas de Aquinót, Johannes Grammaticust, Augustinus Nyphust, a kilikiai Simplicius Philosophust. Valamennyi az 1545 és 1560 közti években jelent meg. Ekkor két škritikaiö Aristoteles-összes készült el, az egyik a bázeli Johannes Oporinusnál, a másik a velencei Luca Antonio Giunta m helyében. Ma is számba veend szövegváltozatok. Nem kevésbé igényes a folytatás, a keresztény egyház zsinatainak kölni kiadása (1551), Thomas Caietanus bíboros újszövetség-magyarázatai.

Az ókori szerz k közül kevés iskolai szerz említhet , aki nem szerepel a jegyzéken, azzal a különbséggel, hogy ezek a kiadások nem *ad usum delphini* készültek, hanem els rangú humanista *editiók* Bázelt l és Párizsból. A humanista szerz k is szépen szerepelnek. Erasmus m vei közül több kisebb kiadás, Conrad Celtis, Heinrich Bebel, Callimachus Experiens László királyról írt munkájának bolognai kiadása (1582), Zsámboky János m ve Cicero követésér l. Több többnyelv szótárral is segítette az iskolai munkát és az igényes felkészülést a fels bb tanulmányokra.

A reformáció nagy szerz i is teljes kiadásokkal szerepelnek a jegyzéken. Martin Luther *Összes művei* latinul, a wittenbergi sorozat (1530-as évek), Philipp Melanchthon számos munkája, Johann Brenz biblia-magyarázatai. Felt n en kevés a hitvita-irodalom, Laurentius Tuppilus Trident-kritikája (Strassburg, 1563) és Luther egy kötete, amelyet John Fisher adott

¹⁰⁸⁴ Wittenberg, 1587 (RMK III. 765) Hasonmása a *Bibliotheca Hungarica Antiqua* sorozatban SZABÓ András kísér tanulmányával Bp., 1987, Balassi Kiadó.

¹⁰⁸⁵ ADATTÁR 13/2. 369.

ki.¹⁰⁸⁶ Ezeken kívül a Luther és Erasmus közti szabad akaratról szóló, lényegében humanista vita darabjai t nnek fel a jegyzéken.

A történelem az ókori szerz kt l eltekintve csak humanista *carmen*ekben jelenik meg, és Paolo Giovio históriájával, illetve a híres férfiakról írott m vével, viszont felt nik Andrea Alciati emblémás könyve, Dionysius Carthusianusnak a Koránt bemutató és vitató m ve is. Talán kikapcsolódásnak szánta Aulus Gellius *Noctes Atticae*, és Ovidius *Ars amatoria* cím munkáját a sok humanista fóliáns mellé.

Összességében, ha Forgách Imre ezt a humanista szakkönyvtárat a saját *bibliotékájából* kiemelve adta az iskolának, akkor el ször is nagyon értett a könyvekhez, tudta, hogy mire van szüksége az iskolának, és nem utolsósorban nagyon nagyvonalú volt. A könyvek kevés kivételt l eltekintve 1540 és 1565 közt jelentek meg, van egy snyomtatvány is, és egy 1582-ben megjelent m . Ez a jelenség mindenképpen arra utal, hogy könyvtárát nem kezdte el gy jteni. Számomra nehezen elképzelhet , hogy akár Bécsben, Prágában, Krakkóban vagy Wittenbergben egyszerre, ilyen sorozatokat meg lehetett volna venni.

Forgách Ádám gróf, országbíró 1644-ben Kassán átutaztában hat könyvét Vas Mihály házánál hagyta, ahol, számunkra ismeretlen célból, inventálták azokat.¹⁰⁸⁷ Nem éppen utazás közben olvasható zsebkönyvekr l van szó, ezért további megfontolást igényel, hogy miért vált meg, ha csak ideiglenesen is t lük. *Atlas maior* két kötetben, amelyet még hintóban is kényelmetlen használni. Ez még nem lehet Willem Janszoon Blaeu munkája, hiszen az 1646-tól jelent meg, hanem minden bizonnyal a kevésbé híres, de kiváló munka Johann Baptist Homanntól.¹⁰⁸⁸ Az šegy Peribola nev könyvő Wilhelm Dilich er dítéstani m vét rejti,¹⁰⁸⁹ amely mellett Istvánffy magyar történeti m ve valóban a kisebbek közé tartozott, jóllehet az is *folió* méret . Valóban kicsi viszont a hatodik darab, a zsolnai lutheránus zsinat határozatait Pázmány Péternek álnéven (Johannes Jemicus) kifigurázó vitairata.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁶ *Assertionum Martini Lutheri confutatio, per... D. Iohannem ROFFENSEM episcopum... edita. Suntque singulis confutationibus singulae Lutheri assertiones praefixae, quo facilius, utrius sententiae subscribendum sit, cognoscatur. Accessit praeterea totius operis per eundem, praecipue tamen annotationum additarum recognitio.* í Apud sanctam Ubiorum Agrippinam, 1525, Eucharius Cervicornus, imp. Gottfriedi Hittorpi

¹⁰⁸⁷ ADATTÁR 11. 235.

¹⁰⁸⁸ HOMANN, Johann BaptistóHOFFER, Andreas: *Atlas Geographicus Maior exhibens tellurem seu Globum terraqueum in mappis generalibus et specialibus... per Iohannem Baptistam Homannum eiusque Heredes editis Praemissa introductione geographica mathematico-physico-historica. (Vol. 2.: Germaniae specialis seu Systema tabularum geographicarum).* Norimbergae, 1641, Johann Baptist Homann

¹⁰⁸⁹ *Peribologia oder Bericht... von Vestungsgebewen vieler orter vermehret wie auch mit gebürenden grundt und auffrissen versehen und publicirettí durch Johannem Wilhelmum DILICHUM.* Franckfurt am Mayn, 1640, Hummen

¹⁰⁹⁰ *Logi alogi, quibus baptae calamosphactae peniculum papporum Solnensis conciliabuli et hyperaspisten legitimae antilogiae vellicant; veritatis radiis adobrutí.* Joannes JEMICIUS scribebat. Posonii, 1612, typ. Archiepiscopalis. RMNy 1040.

Forgách Ádám 1681-ben meghalt, özvegye, Anna Katharina von Rechberg, akit 1648. november 22-én Bécsben vezetett oltárhoz, szepesi birtokaikon maradt és Eperjesen lakott. Az ottani házukban lev javakat Thököly Imre parancsára 1683-ban conscribálták.¹⁰⁹¹ A könyveket sajnos nagyon hányaveti módon, és nem is mindet. Utolsó tételként *holmi könyvek*-et említene. A felsorolt tételek azonban beszédese. Valamely *Chronica Polonorum*, egy német Bonfini-kiadás,¹⁰⁹² ezeket az idegenbe szakadt asszony is olvashatta, hogy környezetével ismerkedjen. Carolus Sigonius csak a nevével szerepel a jegyzéken, de a szalánci összeírásban több is van róla (lásd majd ott), *De regno Italiae*, amely rengeteg kiadásban volt ismert. Két *Bergordnung*, az egyik a joachimsthal-i ezüsbányáké, a másik a felső-magyarországi bányavárosoké,¹⁰⁹³ és végül Antoine d'Averoult *Catechismus historialis*.¹⁰⁹⁴

A két kis könyvjegyzéken összesen 11 kiadvány szerepelt, de ezekből sejtethető Forgách országbíró tájékozott ember volt. Nyilván tudott németül, nevével sem igen beszélhetett másként. A bányaművelés jogi környezetének ismerete, az erdőtástan túlmutat a historikus ismereteken, ugyanakkor látszik, hogy a hazai történelem alapművei, a szomszédos területeken történt események leírásai mellett az itthoni kiadású, az egyházi, politikai közélethez tartozó könyvekre is figyelt. Nem elképzelhetetlen, hogy ezek a könyvek testvérének, Forgách Zsigmond Ádámnak a könyvtárából származtak, hiszen az katalógusában is szerepelnek.

A rövid életű Zsigmond Ádám gróf könyvgyűjteményét Szaláncon 1652-ben írták össze.¹⁰⁹⁵ 132 tételben, kicsit elbeszélő módon sorolják a könyveket, ami annyit tesz, hogy hosszan, és hibásan idézik a címek elejét a jegyzék összeállítói: *Wagyon Német könyv, kiben az*

¹⁰⁹¹ ADATTÁR 11. 583.

¹⁰⁹² *Ungerische Chronica, Das ist Ein gründtliche beschreibung deß allermächtigsten und gewaltigsten Königs Ungern... erstlich durch... Antonium Bonfinium in 45. Büchern in Lat. beschr. Jetzt und aber... in gut gemein Hochdeutsch gebr. durch P. F. N. und mit schönen Fig., sampt einem nützlichen Reg. gezieret*. Gedruckt zu Franckfurt am Mayn durch Peter Schmidt. In verlegung Sigmund Feyerabendts, 1581. Nem hiszem, hogy az 1545-ös bázeli rész-kiadás lett volna.

¹⁰⁹³ *Perckordnung der Freyen Königlichlichen Perckhstätt in der Cron Hungern, Als Crembnitz, Schembnitz, Neuensoll, Buggans, Königsperg, Dillen und Liebeten, sambt andern umbligenden und gedachter Cron Hungern eingeleibten Gold, Silber, Kupffer und anderer Metall Perckwerchen jetzigen und künftigen auff's new fürgenommen gebessert und auff beschene hernach angehenckte erleütterung der alten Crembnitzischen und Schembnitzischen Perckordnungen... im Tausent Fünffhundert Ainundsibentzigsten Jar (Geben in vnser Statt Wienn den Sechtzehenden Februarij Anno etc. im Dreyundsibentzigsten... Wienn, 1573, Caspar Stainhofer*

¹⁰⁹⁴ *Flores Exemplorum Auctorei Antonio DAUROULTIO S. J. sive Catechismus Historialis. Opus summa fide, diligentia, et multorum annorum studio, ex quingentis quinquaginta amplius probae notae scriptoribus, tum sacris, tum profanis collectum, in quo Fides Catholica miraculis paene innumeris, et exemplis Sanctorum, Imperatorum, Regum, Principum, Virorum illustrium probatissimis confirmatur...* Coloniae Agrippinae, 1624, Kinchius

¹⁰⁹⁵ ADATTÁR 13/1. 1646170.

praeambulum ez szokkal Siben Bucher Von dem etc., vagy: *Wagjon azon wekonj Compactioba mas könjuis, de abba semi egjeb iras ninczen hanem holmi formak es figurak*, de az egyik legszebb: *Wagjon egj Csomocskaba köteztetve iratot könjueczke, ki micsoda lehet nem tudom, nemis odottam*. És a legbájosabb: *Wagjon ket könju Német: Az edgjiknek ez szok wadnak: Des zunges Schlisses Az masiknak ez szok wadnak az mint az elsőnek csak hogj az Auctor az edgjik Ander Tail etc. Az masiknak Auctor Dritten Thail*.

A gróf özvegye, Batthyány Borbála hosszan pereskedett Forgách Ádám országbíróval, el is költözött Szaláncról Garanyba, élete végén azonban Sopronban élt. Az halála körül írták össze a garanyi kastély könyveit, 113 tételben. Ebből 62 egyezik a szalánci összeírással, de a német könyvek teljesen hiányoznak (ha valóban testvére vette magához ezeket, akkor reméljük, használta is a). Három közülük 1683-ban Forgách Ádám özvegye eperjesi javainak összeírásában bukkan fel.

Nézzük tehát Forgách Zsigmond Ádám olvasmányait. Rögtön kiemelnénk iskolázottságát, amit nem csupán a saját *dialectica* jegyzetei bizonyítanak, hanem gyűjteményének nyelvi sokszínűsége is. 113 könyvből 31 német, három olasz, négy magyar, egy lengyel (*Constitutie Soymuwalne gekoronnye, go w Warszawie Roku 1613*), egy görög (Isocrates), és *Wagjon ennehanj Arkusra Vikonj Toth könjueczke*, a többi latin. A három olasz külön is figyelemre méltó: *Orlando Furioso*, *Citta di Roma*, és egy könyv az erdítésekéről. A magyar könyvek közül kettő imakönyv, az egyik Pázmányé, és egy *Tiükreckske, melben az ember maga Lelki rutsagat, s mind szépségét meghalja*, a negyedik olaszról fordított, és az ösvivősséges halálról szól, az ötödik *elminknek istenben fel Meneterirul*.

A német anyag összetettségéről néhány szó, már ami megállapítható a nem egyszer leírásokból. Imádságos könyvek, lelki vezetékek (*Geistliche Andachten*), beszédgyűjtemény, *Bergordnungen*, könyv az erdítésekéről (*Festung Bawung*), és harcmenyészetről szóló irodalom, *arithmetica*, kalendárium és Ovidius, majd 3 kötet az *Amadis*-regényből. Néhány tételt sikerült megfejteni. A *Zodiacus Christianus* Johann Leib műve,¹⁰⁹⁶ a *Scharsprinnigekluge Spruch* már nehezebben kereshető, de végül meglett: Julius Wilhelm Zingref *Apophthegmatája*.¹⁰⁹⁷ A legkalandosabb a már idézet *Ander Thai* és *Dritter Thail* auctorú könyv megtalálása volt. A leírásból látszik, hogy legalább háromrészes a mű, és az

¹⁰⁹⁶ LEIB, Johann: *Zodiacus Christianus, Das ist: Die zwölf Himmlischen Zeichen, dabey ein jeder Mensch erkennen kan, ob er zum ewigen Leben versehen seye oder nicht*. Bey dieser alten vnd kalten Welt hochnothwendig zu lesen Verfertigt Von Johann Leiben, P.L. vnd Advocaten zu Coburgk. Mit einer Vorrede Herrn M. Johan. Sauberti, Prediger in Nürnberg. Gedruckt zu Nürnberg, in verlegung Jeremiae Dümlers, 1638

¹⁰⁹⁷ ZINGREF, Julius Wilhelm: *Der Teutschen Scharpsinnige kluge Spruch Apophthegmata genantí* Theil 162. Straßburg, 1628, Rihel

els hiányzik. Az összeíró ezt el bb írta le, jó érzékkel a kulcsszavakat *Brinnende Weltkugel*, vagyis Jeremias Drexel¹⁰⁹⁸ *Orbis Phaetonjának* német fordítása. A mainzi jezsuita eme erkölcsi tanítása igazi XVII. századi *bestsellerré* tette a kiadást.¹⁰⁹⁹

A latin nyelv anyagban is akad érdekesség. A nagyszámú jezsuita szerző felt n (8), de itt van a domonkosok (Ferrarius) és a karmeliták története is. Theodor Zwinger *Theatrum vitae humanae*-sorozatának három kötete, néhány szótár, ókori klasszikusok (Euclides, Xenophon, Plutarchus, Aristoteles, jezsuita kommentárokkal). Egy-egy geometria, orvosi könyv, herbárium, kevés jog (dekrétumok, és ismeretlen szerző az alattvalók ellenállási jogáról). A magyarországi szerzők hiányoznak, igaz I. Rákóczi György fiaihoz szóló intése két példányban megvolt, ahogy Forgách Ferenc egy m ve is: *Morbus supremus ac obitus in viginti capita distinctus*.

A történelmi anyag a magyar história mellett csaknem kizárólag a török-kérdésre koncentrál. Bonfini, Istvánffy, Bongars után két lengyel krónika, egy a lengyelórosz (Heidenstein), egy könyv a lengyelótörök háborúról, egy a velenceiőtörök összecsapásokról, és egy Velence-történet, no meg az említett Sigonius Itália története, és egy kötete a *Mercurius Gallobelgicus*nak.

Az 1680-as *garanyi* összeírás készítője biztosabban tudott latinul, a magyar címeket is latinul összegzi. A még ott megmaradt német könyveket is hasonlóan, latinul említi. Mi az új az el bbihez képest. Több a latin lelkeségi irodalom és a katolikus teológia. Új tételként említi dik egy német nyelv Petrarca, és egy latin John Owen. Valamivel több iskolai retorikát és *poesist* találunk. Úgy t nük, hogy nem Batthyány Borbála szerezte be a két jegyzék közötti különbségként felsorolt könyveket, hanem a szalánci összeírás hiányos. Az új tételek közt nem találtam olyan, amelyet csak 1645, vagyis Forgách Zsigmond Ádám halála után adtak volna ki.

Az egész anyagról az a benyomásom, hogy egy katolikus vallását gyakorló, m velt f úr szedte össze. Az erkölcsi alapkérdések hétköznapi szinten foglalkoztathatták, ha ezekhez olvasni kívánt, volt néhány alapl m ve. Az iskolai tanulmányok alatt számos antik szerző kedvtelve olvashatott, hiszen nem egyszer en az iskolai auktorokról van szó. A történelemb l

¹⁰⁹⁸ Zungenschleiffer, Oder Brinnende Weltkugel, von bösen Zungen angezündet. Solche zu löschen, Gibt außführlichen vnderricht von allen Zungen Lastern P. Hieremias Drexel... Anjetzt mit desselben guthaiszen auß Latein verteutscht Durch M. Ioachim MEICHELÍ Theil 163. München, 163161640, Cornelius Leysserius

¹⁰⁹⁹ A m fajról lásd: DE JEAN, Joan: *Frauen und Gewalt. Repräsentationen mächtiger und machtloser Frauen im Frankreich der Frühen Neuzeit*. In: *Gender Studies in den romanischen Literaturen. Revisionen, Subversionen*. Hrsg. von Renate KROLL, Margarete ZIMMERMANN. Frankfurt/Main: 1999. 956115.; FEUERBACH, Nelly: *La dérision, une violence politiquement correcte*. Hermès, 29(2001) 1876198. (itt: 1896 190.)

arra koncentrált, amelyet részben átélt. Katona volt, vagyis kellettek az er dítésr l hozzá sodródott m vek. Szórakoztató olvasmányai németek voltak, vagyis jól ismerte ezt a nyelvet.

Forgách Zsigmond Ádám fiatalon halt meg, gyermektelenül. Testvére, az országbíró Forgách Ádám három feleségét l sok gyermeknek örülhetett. Ádám fia (1663ó1716) nógrádi f ispán volt, és is német asszonyt hozott a házhoz. Az fiuk volt *Forgách Simon*, borsodi f ispán, a kés bbi kuruc generális. Katonaként sikeres volt, politikusként ez nem mondható el róla. II. Rákóczi Ferenc propagandacéljait segítend a kolozsvári Telegdi Pap Sámuel vezette nyomda škiadói stratégiájátó alakította, állítólag megvolt neki Zrínyi Miklós *Áfiuma* saját másolatban.¹¹⁰⁰ A 60 könyvér l fennmaradt jegyzékr l Thaly Kálmán azt állítja,¹¹⁰¹ hogy egy Bertóti nev jóakarója vitte el neki, amikor II. Rákóczi Ferenc 1706-ban Krasznahorka várában fogva tartotta. A könyvek címeit látva ezt nem akarom elhinni.

Biztosan nehéz szívvel viselte fogságát, de ehhez nem nagyon kellett neki egy *Missale*, 2 *Rituale*, két *Officium*. Akkor sem, ha tudjuk, Thaly Kálmán ó el bb idézett tanulmányában ó kifejezetten bigott katolikusként jellemezte. Azt sem tudom elképzelni, hogy Eusebius egyháztörténetével, vagy német geometriával vigasztalta volna magát. Sokkal inkább úgy t nik, hogy a dátum nélküli összeírás valamelyik várában lév könyveket sorolja fel, beleértve a várkápolna könyveit is. Mert a szerkönyveken túl egy nagyon széles látókörre utaló könyvanyag tárul elénk. El ször is nyelvi m veltsége figyelemre méltó. Tanult franciául, és ehhez német mintái voltak, vagyis németül biztosan tudott. Francia grammatika és németófrancia szótár is szerepel a jegyzéken. Néhány jogi könyv, hazai dekrétumok, *Corpus Juris*, *Institutiones Justiniani*. Az Esterházy család *Trophaeuma*, és a nádor egy magyar nyelv Mária-kiadványa. Nadányi János *Florus Hungaricus*, egy *Kalauz*, Illyés István katekizmus, Ráttkay György Horvátország története, a Nádasdy fizette *Mausoleum*, Draskovith János Guevara-, Pázmány Kempis Tamás-fordítása, egy magyar zsoldároskönyv, Otrokócsi Fóris *Theologia prophetica*ja, és Révay Péter magyar koronáról szóló könyvének valamelyik kiadása képviseli a hazai szerz ket és kiadást.

A történeti irodalom sem olyan, amelyet fogságban gondolok olvasni. A Carion krónika, a harmincéves háború története németül, Famiano Strada a spanyolok elleni németalföldi szabadságharcról. A jegyzéken szerepel még egy katonai kiképzést segítő šmetszetekkel díszített könyv, és több politikaelméleti alapm . A *Theatrum politicum* több szerz m ve is

¹¹⁰⁰ ESZE Tamás: *A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*. MKsz, 1955. 281ó295. (Forgáchról: 282ó287.; az Áfium-példányról: 7. jegyzet)

¹¹⁰¹ THALY Kálmán: *Ghymesí gróf Forgách Simon mint író*. Századok, 1882. 529ó556., 617ó634. (a könyvjegyzék: 536ó537.); Ugyanez, U : *Irodalom- és míveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Bp., 1885, Ráth Mór. 211ó268.

lehet, az *Orbis Politicus* Georg Horn munkája, míg a *Centum arcana politica* megjelölés Johannes Riemer Boxhorn m vének további folytatása.¹¹⁰² Érdekes jelenség a kis gy jteményben Leonhart Hutter összefoglalója az ágostai hitvallás egyházainak vitáiról, és megállapodásairól.¹¹⁰³

Az elmélked , erkölcsfilozófiai, illetve erkölcssteológiai megközelítés uralkodói portrék bemutatását Antonio Guevara- és Justus Lipsius-munkával kezdem, mint amelyek a kérdés klasszikusaiként Magyarországon is elterjedtek. A XVII. század végén még mindig olvasták ket, jóllehet modernnek éppen nem mondhatók (mondjuk, a fogságban olvasva rá lehet hangolódni a gondolatmenetükre). Ezeknél újabbak is voltak azonban a kuruc vezérnek: Johann Adam Weber egyik m ve a jó fejedelem erényeir l (*Spiritus principalis*), Saavedra a keresztény fejedelemr l.¹¹⁰⁴

De leginkább a vallásos olvasmányai vigasztalhatták volna, ha tényleg Krasznahorkán és Szepesvárbán lapozgatta volna ezeket a könyveket. Roberto Bellarmino a lélek felemelése az Úrhoz, Jeremias Drexel *Opera omnia*, és külön a pokolról (*de inferno*) írt munkája, továbbá egy példa, Francesco Sacchininek egy boldoggá avatott lengyel jezsuita, Stanislas Kostke életrajza¹¹⁰⁵ képezi a kis csoportot.

A történeti irodalomból tudjuk, hogy Forgách Simon a levéltárát is magával vitte Lembergbe, amelyet majd csak kés bb hoztak vissza. Elképzelhet , hogy ez a jegyzék akkor készült, amikor elmenekült. Sajnos nem tudjuk, hogy hol volt a gy jteménye, és azt sem, hogy még milyen könyvei voltak. Ebb l a néhány címb l azonban egy olvasott, a nyelvek és a környezete iránt érdekl d ember rajzolódik ki.

A Rákóczi-könyvtárak

Rákóczi Zsigmond (1544-1608), a család fejedelmi ágának megalapítója sok tekintetben különleges ember volt.¹¹⁰⁶ A köznemesi családot gazdasági tehetségével emelte az arisztokraták sorába, politikai bölcsessége hívta fel személyére az erdélyi rendek figyelmét,

¹¹⁰² RIEMER, Johannes-BOXHORN, Marcus Zuerius: *Centum arcana politica ex omni historia selecta per centum casus centumque disquisitiones quibus insertae sunt Boxhornianae propositae* Martisburgi, 1678

¹¹⁰³ HUTTERUS, Leonhartus: *Concordia concors de origine et progressu formulae concordiae ecclesiarum confessionis augustanae* Francofurti, 1690, Föllginer

¹¹⁰⁴ SAAVEDRA FAXARDO, Didacus de: *Idea Principis Christiano-Politici Centum Symbolis expressa* Jenae, 1686, Matthaeus Bircknerus

¹¹⁰⁵ Ingolstadt, 1609, Andreas Sartorius

¹¹⁰⁶ Életr l az egyik legutóbbi, teljes bibliográfiai apparátussal felszerelt monográfia: HANGAY Zoltán: *Erdély választott fejedelme. Rákóczi Zsigmond*. Bp., 1987, Zrínyi Kiadó. (Korok és emberek)

így Erdély választott fejedelme lett (1607. február 12.ó1608. március 5.). Erkölcsi tartása mutatkozott meg akkor, amikor a polgárháborút elkerülendő lemondott választott tisztségéről, s vele a fejedelmi hatalomról. A korban ritka cselekedet, manapság pedig elképzelhetetlen: valaki erkölcsi megfontolásból lemond a hatalomról. Látva a hatalomért folyó küzdelmet, 1607. augusztus 27-én Forgách Zsigmondnak meg is írta: „Az én részemről az erdélyi vajdaságért csak egy tyúknak sem leszen halála.”¹¹⁰⁷ Mi adta Rákóczinak ezt az erőt? Bizonyára sokféle magyarázat létezik. A korszellem, Rákóczi ifjúkorának erkölcsi tanítása, a keresztény újsztoicizmus bizonyára az egyik szellemi támasza volt. A XVI. század utolsó évtizedeiben a magyar kálvinista nemesség, udvari környezetük a kor kiváló erkölcsfilozófusa, a németalföldi Justus Lipsius műveit forgatta, keresték a Leidenben tanító tudóssal a személyes kapcsolatot is.¹¹⁰⁸ Rákóczi Zsigmond birtokos szomszédai, rokonai ó Ecsedi Báthory István, Homonnai Drugeth István, Mágocsy Gáspár, de még Bocskai István is ó csakúgy, mint a jeles értelmiségiek ó Rimay János, Forgách Mihály, Draskovich János, Prágai András, Darholcz Kristóf, Szenci Molnár Albert, Alvinczi Péter stb. ó a fiktív Marcus Aurelius-életrajzot fejedelemtükörré formáló spanyol ferences szerzetes, Antonio Guevara munkáiból, Justus Lipsiusnak az uralkodók és az alattvalók számára megírt erkölcsstanából tájékozódtak.¹¹⁰⁹ Ám az erkölcsi alapokat mindenképpen a Biblia ismeretéből nyerték. A fejedelemmé választása idején már idősnek számító Rákóczi Zsigmond egészségi állapotát, szellemi frissességét másként-másként ítélték meg környezetében, illetve a birodalmi és országos központokban, Prágában, Bécsben, Pozsonyban vagy Gyulafehérvárt. Forgách

¹¹⁰⁷ Idézi HANGAY Zoltán az előző jegyzetben szereplő könyvében: 191.

¹¹⁰⁸ Vö. KLANICZAY Tibor: *Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában*. In: Uő: *Pallas magyar ivadéka*. Bp., 1985, Szépirodalmi Kiadó. 26631. és Uő: *Az arisztokrácia és Justus Lipsius politikai gondolkodása*. In: Uő: *Stílus, nemzet és civilizáció*. Válogatta, szerk.: KLANICZAY Gábor, K. SZEGHY Péter. Bp., 2001, Balassi Kiadó. (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 4.) 2366250.

¹¹⁰⁹ Összefoglalóan lásd: VARGHA Anna: *Iustus Lipsius és a magyar szellemi élet*. Bp., 1942, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó. (Értekezések a magyarországi latinság köréből, 7.); újabban, bibliográfiákkal: PAPY, Jan: *Justus Lipsius in Hungary: exchange of a humanist intellectual and educational programme*. In: *Hercules Latinus*. Acta colloquiorum minorum anno MMIV Aquis Sextiis, sequenti autem anno Debrecini causa praeparandi grandis eius XIII conventus habitorum, quem Societatis Internationalis Studiis Neolatinis Provehendis diebus 6613 m. Aug. a. MMVI in Hungariae finibus instituet. Ediderunt Ladislaus HAVAS, Emericus TEGYEY. Debrecini, 2006, KLTE BTK. 1716179. (Forgách Mihály, Rimay János, Melith István); Teszelszky KEES: *Révay Péter és Justus Lipsius eszméi a történelemtől és a nemzeti identitásról*. In: *Humanizmus, religio, identitástudat. Tanulmányok a kora újkor Magyarországa művelődéstörténetéről*. Összeáll.: BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás. Debrecen, 2007, KLTE BTK. 1066111.; BÓNIS György: *Révay Péter*. Bp., 1981, Akadémiai Kiadó. (Irodalomtörténeti Füzetek); *Forgách Mihály–Justus Lipsius levélváltása*. Sajtó alá rend.: STOLL Béla. Latinból ford.: PIRNÁT Antal. Bev., szerk.: KLANICZAY Tibor. Jegyzetek: V. KOVÁCS Sándor. Életrajz: KOMLOVSZKI Tibor. Bp., 1970, MTA Irodalomtudományi Intézete; SOMI Éva: *Az újsztoicizmus (Lipsius) hatásának nyomai Borsos Tamás naplóiban*. Szeged, 1973, JATE BTK. (Irodalomtörténeti dolgozatok, 100.); KESER Bálint: *Epiktétosz magyarul a XVII. század elején*. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Acta Universitatis Szegediensis. Tom. III. Szeged, 1963. 3644. (Irodalomtörténeti Dolgozatok, 34.); HARGITTAY Emil: *Justus Lipsius és Laskai János*. In: *Tarnai Andor-émlékkönyv*. Szerk.: KECSKEMÉTI Gábor. Bp., 1996, Universitas. 1176126.; SZÉKELY Júlia: *Justus Lipsius ismeretlen levelezőpartnere: Koppay György*. ItK, 86(1982) 6496652.

Zsigmondnak 1607. augusztus 15-én reagál is ezekre a vélekedésekre: „Miképpen aggság, bénaság, hallomásom ó az kegyelmetek írása szerént ó mindenképpen az Úristen kezében vagyok. Ha mi több fogyatkozást talál kegyelmed bennem, hagyunk az Úristenre is benne. Lassan-lassan uram egymás után mind kiballagunk az árnyékvilágból. *Omnis potestas a Deo.*”¹¹¹⁰ Erről a lelkiségről a legszebb kortárs irodalmi emlékeink tanúskodnak: Balassi Bálint és Rimay János költészete, Bocskai István¹¹¹¹ és Ecsedi Báthory István végrendelete,¹¹¹² vagy éppen ez utóbbinak a meditációi.¹¹¹³ Ezen meditációk kiadatlan kiegészítése éppen Balassi Bálint Michael Bock-fordítása (*Betegh lelkeknek való füves kertecske*) első kiadásának egyetlen fennmaradt, sárospataki példányában maradt ránk.¹¹¹⁴

A felső vadász kúriában 1544-ben született Rákóczi Zsigmond tanulmányi éveit a Perényiek sárospataki protestáns, késő humanista szellemiségű udvarában,¹¹¹⁵ a különféle vallások egymást építő együttélésének szép példájául szolgáló Hegyalján töltötte. E terület XVI. századi szellemi arculatáról fontos elmondani, hogy az itt szolgáló lelkészek és tanítók, tanárok képzésében is annak ellenére, hogy a kálvinista egyház többségének számított, a lutheránusó-humanista Wittenberg játszotta a legfőbb szerepet.¹¹¹⁶

Rákóczi Zsigmond temetésén Miskolci Csulyak István kálvinista prédikátor a felső iskolai éveiről így emlékezett meg: „Atyjai az tisztességes tudományoknak tanulására scholában járatták. Az scholában pedig hogy idejét nem haszontalanul foglalta legyen, nyilvánvalóan. Mert míg az kegyetlen betegség Nagyságának keze erejét el nem vőtte: nemcsak akarát írhatta levélben, és másnak keze írását is olvashatta el: de még több foglalatossága között is, az szent Bibliának és az jól viselt dolgokról írott könyveknek olvasásában magát gyönyörűségesen gyakorolta.”¹¹¹⁷ Bizonyára nem egyszer en a humanista retorika szabályai

¹¹¹⁰ Idézi HANGAY Zoltán: *Erdély választott fejedelme. Rákóczi Zsigmond*. Bp., 1987, Zrínyi Kiadó. (Korok és emberek) 190-191.

¹¹¹¹ *Bocskai István Testámentumi rendelése*. Előszó és jegyzetek: SZIGETHY Gábor. Bp., 1986, Magvet Kiadó. (Gondolkodó magyarok)

¹¹¹² *Ecsedi Báthory István végrendelete*. Bevezetéssel közreadja VADÁSZ Veronika. Szeged, 2002, SZTE BTK. (Fiatal filológusok füzetek. Korai újkor, 1.)

¹¹¹³ *Ecsedi Báthory István meditációi*. Sajtó alá rend.: ERDEI Klára, KEVEHÁZI Katalin. Bp. Szeged, 1984, MTA. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 8)

¹¹¹⁴ Krakkó, 1572, RMNy 318. Ez a szöveg olvasható a kötet hasonló kiadásában is: BALASSI Bálint: *Betegh lelkeknek való füves kertecske*. Krakkó, 1572. K. SZEGHY Péter tanulmánya. Bp., 2006, Balassi Kiadó, MTA ITI, OSZK. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, XXXIX.); Sajnos az átíráskötetből kimaradt: BALASSI Bálint: *Betegh lelkeknek való füves kertecske*. Az 1572-ben, Krakkóban megjelent kiadás modern helyesírással átírt szövege. Sajtó alá rend.: K. SZEGHY Péter. Bp., 2006, Balassi Kiadó.

¹¹¹⁵ HORVÁTH János: *A Perényiek csoportja*. In: *U : A reformáció jegyében. A Mohács utáni félévszázad magyar irodalomtörténete*. Bp., 1957, Gondolat Kiadó. 256-80.

¹¹¹⁶ Összefoglalóan lásd: SZABÓ András: *A késő humanizmus irodalma Sárospatakon, 1558–1598*. Debrecen, 2004, Hernád Kiadó. (Nemzet, egyház, művelődés, 1.)

¹¹¹⁷ Idézi HANGAY Zoltán: *Erdély választott fejedelme. Rákóczi Zsigmond*. Bp., 1987, Zrínyi Kiadó. (Korok és emberek) 13.

szerint kötelező dicséret mondatta Miskolci Csulyakkal ezeket a szavakat. Az a hang ugyanis, ahogy Rákóczi 1589. március 26-án Ernő hercegnek a Biblia teljes magyar fordításának szükségességéről írt,¹¹¹⁸ amikor a vizsolyi nyomdát védelmezte, azt mutatja, hogy a főről teljesen tisztában volt a vállalkozás jelentőségével. A birtokán, Vizsolyban, Mágocsy Gáspár (?1587?) házában berendezett officina, illetve a kis fordítói kör rendelkezett a legfontosabb Biblia kiadásokkal, illetve kommentárium-kötetekkel.

Ezeket most itt nem soroljuk fel,¹¹¹⁹ hiszen nem bizonyítható, hogy maga a patrónus, Rákóczi Zsigmond is ismerte mindegyiket, és egy részük a továbbiakban amúgy is említésre kerül mint a család valamelyik tagjának tulajdonában volt kötet. Bizonyára nem alaptalan feltevés ugyanakkor, ha azt állítjuk, hogy az általa patronált kiadás és az azt követő konkordancia személyes használatú példányként is megvolt otthonában.¹¹²⁰

Rákóczi Zsigmond négyszer nősült, háromszor maradt özvegyen. Három fia közül (valamennyi a harmadik feleségtől, Gerendi Annától született) csak Pál és György vitte tovább a család nevét. Zsigmond (1594-1620) fiatalon meghalt, leánytestvérük Erzsébet (?1604), Homonnai Drugeth Bálint felesége szintén. Rákóczi Pál (1595-1636) nem ismerhette édesanyját, a negyedik feleség, a katolikus Telegdy Borbála nevelte. A család katolikus ágát képviselte tehát a XVII. század első felében. Pál felesége Hethesi Pethe Anna volt, akitől egy leánya, a felnőtt korára apácává lett Anna Mária és fia, László (1633-1664) született. Az apa, Rákóczi Pál és a fiú, László,¹¹²¹ valamint Telegdy Borbála is¹¹²² könyvszerető ember volt. Fennmaradt könyveik tanúsága szerint a család régibb könyvanyagát Pál örökölte, feltűnően sok közöttük az nyomtatvány. Bibliák is persze, amelyeket a XVII. század elején már csak a régiségük miatt íriztek, olvasásra a modernebb kiadásokat kedvelték.

Rákóczi Pál 1619-ben Bornemisza Jánostól kapta ajándékba a Biblia 1478-as velencei kiadását, ami korábban Nagyvátyi Imre, illetve Mágocsy Gáspár tulajdonában volt.¹¹²³ A

¹¹¹⁸ Kiadta HERCZOG József: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, vol. XI. Bp., 1927. 30631.

¹¹¹⁹ A fordítás forrásaival jelentős szakirodalom foglalkozik. Most itt csak néhány összefoglaló munkát emelnék ki: KÁROLYI Gáspár: *A Vizsolyi Biblia előjáró beszéde*. Közli CZEGLE Imre. In: *Tanulmányok és szövegek a magyarországi református egyház XVI. századi történetéből*. Szerk.: BARTHA Tibor. Bp., 1973. (Studia et acta ecclesiastica, 3.) 519-536.; SZABÓ András: *A Vizsolyi Biblia lehetséges forrásai, a humanista latin bibliafordítások*. Theológiai Szemle, 1991/1. 45-64.; IMRE Mihály: *A Vizsolyi Biblia egyik forrása: Petrus Martyr*. Debrecen, 2006, Tiszántúli Ref. Egyházkerület; *Humanistes du Bassin de Carpates I. Traducteurs et éditeurs de la Bible*. par István MONOK, Edina ZVARA. Turnhout, 2006, Brepols. (Europa Humanistica) 217-238.

¹¹²⁰ RMNy 652, RMNy 738

¹¹²¹ Rákóczi Pál és László könyveiről lásd: KKKI. MONOK 1996. 205-217.

¹¹²² SZILÁGYI Sándor: *A Rákócziak levéltárából*. Történelmi Tár, 1893. 591., vö. KKKI. MONOK 1996. 205-207.

¹¹²³ *Biblia Latina*. Venetiae, 1478, Leonhardus Wild, in fol. KOTVAN, Imrich: *Inkunábuly na Slovensku*. Martin, 1979, Matica slovenská. Nr. 227. I. ó Az a2 folión: „Ex libris Paulo Rakoczi de Felső Vadas 1619 3. Augusti ex dono G. D. Joannis Bornemissa in Abbos; „Iste liber pertinet ad Emericum de Naguat; „Junior Casparus Magoczi Anno Domini 1565 Agriae.

könyv azonban már a XV. században Magyarországra került, amit bizonyítanak a nyelvemlékként is fontos bejegyzések, a Nagyvátyi-glosszák.¹¹²⁴ Egyik bibliakommentár-kötete valamelyik ferences szerzetes révén került Erdélybe (talán a sebesi ferences rendházban kapta használatra). Benito Pereira spanyol ferences testvér Kölnben 1601-ben megjelent, Mózes első könyvéhez fűzött magyarázatait a felnevelt Pál vásárolta magának (1628-ban), ez a vásárlás azért érdekes, mert ilyen jellegű kommentár-kötetek általában nem tartoztak arisztokratáink érdeklődési körébe.¹¹²⁵

Pál fia, Rákóczi László háromévesen vesztette el apját. Gyámja nagybátyja, a kálvinista fejedelem Rákóczi György lett. Feltétlenül utalnunk kell arra a tényre, hogy dokumentumok igazolják, hogy a gyám könyveket is vitetett Patakra a Pál, illetve árvái birtokolta várakból (Zboró, Makovica).¹¹²⁶ László hallatlanul izgalmas egyéniség volt. Ha egy évszázaddal később születik, akár Benyovszky Móric társa lehetett volna a kalandok keresésében, a nyughatatlan tenni akarásban, bár talán Rákóczi intellektuálisabb alkat volt. A bécsi és gráci tanulmányok, a spanyolországi, az itáliai, a lengyelországi utazás, a világra nyitott Zrínyi Miklóssal való beszélgetés, mind-mind olyan impulzus, amely a mediterrán világ irányába terelte a felföldi hétköznapi valóságába zárt ifjút. Naplója alapján,¹¹²⁷ vagy akár halálában, meggondolatlanok is mondhatnánk. Azt hiszem azonban, hogy a kert-, és harcmenésvészet közötti különbséget magában az alkotni, a tenni akarással oldotta fel, ezért volt mindkettő kedves számára. A kalandvágy óhogy a Földközi-tengerre vágyott, vagy ahogy meggondolatlanul a halálba rohant Váradnál (1664) óhogy legyőzhetetlen volt számára, ugyanakkor a háttérben intellektuális kihívás munkált. Lászlónak nem született fia, vele kihalt a családnak ez az ága. Leánya, Erzsébet (1655-1707) az egyik első női írónk, idős korára kiállhatatlan vénasszonyná vált, megkeserítve családját és környezete életét.¹¹²⁸

¹¹²⁴ KIRÁLY Péter: *Ismeretlen magyar glosszák. Jászói, Zirci, Nagyvátyi glosszák*. Nyelvtudományi Értekezések, 1959. 17659.

¹¹²⁵ PERERIUS Valentinus, Benedictus (Benito Pereira): *Commentariorum et disputationum in Genesim Tomi quatuor...* Coloniae Agrippinae, 1601, Antonius Hierat, in fol. ó Gyulafehérvár, Római Katolikus Hittudományi F iskola Könyvtára ó Bejegyzései: *Ex libris Pauli Rakoczi de Felseő Vadasz Comitum Supremi Comitatum Saaros et Thorna 1628*; *Ex libris F. Mártonffy*; *Liber Seminarii Incarnatae Sapientiae 1875*. A kötet leírását Balázs Mihály bocsátotta rendelkezésünkre.

¹¹²⁶ A javakat Máriássy Ferenc kezelte, 1642-ben Rákóczi neki írt levelében említi a Patakra szállítandó könyveket. Vö. ADATTÁR 11. 4946495.; az egyes tételek feloldásával, illetve a Rákóczi Pálra vonatkozó adatok feldolgozásával: KKK I. MONOK 1996. 2086211.

¹¹²⁷ *Rákóczi László naplója*. Sajtó alá rend.: HORN Ildikó. Utószó: R. VÁRKONYI Ágnes. Bp., 1990, Magvet Kiadó. (Magyar Hírmondó)

¹¹²⁸ Vö.: *Rákóczi Pál, Rákóczi László és Rákóczi Erzsébet emlékezete*. Összeáll.: SIPOS Ferenc. Újfehértó, 1993. (Újfehértói Füzetek, 6.); UHR Gabriella: *Gróf Rákóczi Erzsébet levelei Esterházy Pál herceghez (1671–1704)*. Lymbus V. Szeged, 1994. 51676. (Klly.: A Lymbus Füzetek 35.); *Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707*. Szerk., el szó: BENDA Borbála, VÁRKONYI Gábor. Bp, 2001, Osiris. (Millenniumi magyar történelem. Források)

László könyvei közül keveset ismerünk, és ezek is merben idegenek személyiségét. A 18 ismert kötet nyomtatvány, amelyeket 1651-ben a sebesi ferenceseknek ajándékozott. Talán nem véletlenül szabadult meg tőlük. Ezek közül az egyik, a kései középkor legnépszerűbb ferences szerzőjének Nicolaus de Lyrának Biblia-kiadása.¹¹²⁹ Ezt az *editió*t Rákóczi László korában már jószerevével olvasni sem tudták a kézírást utánzó betűtípus és az idegenül ható rövidítések miatt. Feltételezhetjük, hogy a reformáció sodrában feloszlatott lechnici karthauzi kolostor könyveinek egy része a Rákóczi-család tulajdona lett, így örökölte(?) László. A ma a Szlovák Nemzeti Könyvtárban, Turócszentmártonban található kötetek mindegyike középkori teológia, illetve logikai tankönyvek.

Rákóczi László leánya, Erzsébet *Kistapolcsányban* élt élete utolsó éveiben. Halála után II. Rákóczi Ferenc fejedelem az ott talált könyveket Sárospatakra vitette. Összesen 26 kiadványt említ az 1708-ból fennmaradt összeírás.¹¹³⁰ A könyvek egy része örökség lehet, Cyprianus *összes művei*, amely tematikusan jól illeszkedik a sebesi ferenceseknek adott könyvanyaghoz. Egy *šlengyel* históriaö, egy Szilézia-térkép, néhány német könyv (csak így említve), grammatika, katekizmus és néhány magyar nyelvvelki épülést szolgáló ájtatos olvasmány. A kortárs asszonykönyvtárakhoz mérhető, főként anyanyelvünkben összeállított gyűjtemény bizonyítja, hogy Rákóczi Erzsébet aktív olvasó volt. Thaly Kálmán a költő Rákóczi Erzsébet portréjának felvázolásakor kiemeli, hogy az életvitelében aktív, szenvedélyes vadász asszony olvasmányai az elmélyült, a személyes vallásosság jegyében készült munkák lehettek.¹¹³¹ A magyarországi Mária kultusz elterjesztésének támogatója volt. Könyveinek idézett összeírásában is szerepelnek szentképek.

Rákóczi Zsigmond másik fia, György (1593ó1648) élt igazán azzal a lehetőséggel, amelyet apja nyújtott számára, következetesen és kíméletlenül dolgozott a család anyagi gyarapításán.¹¹³² Lelkiekben és több tulajdonságban méltó társra talált Lorántffy Zsuzsannában (1600ó1660), akit 1616-ban vett feleségül. Patak és Erdély fejedelemasszonya kemény személyiség volt, ahogy az élet is vele. Hat gyermeke közül kettő élte meg a felnőtt kort, de ketten is, férjét is eltemette. A hitből, az erkölcsi tanításból származó állhatatosság

¹¹²⁹ NICOLAUS de Lyra: *Postilla super Bibliam. Cum expositionibus Guillelmi Britonis et additionibus Pauli Burgensis et correctoriis editis a Matthoe Doering.* Pars I. Norimbergae, 1481, Antonius Koberger, in fol. KOTVAN, Imrih: *Inkunábuly na Slovensku.* Martin, 1979, Matica slovenská. Nr. 885. ó Egyetlen szignált bejegyzése: „*Ex libris Illustrissimi Comitiss ac Domini Domini Ladislai Rakoczi mutuatus et ad usum concessus Conuentui Sebesiensis Anno 1651 die 22 Maij L. Mppa.*”

¹¹³⁰ ADATTÁR 13/2. 174ó175.

¹¹³¹ THALY Kálmán: *Gróf Rákóczi Erzsébet mint költő.* Századok, 1900. 481ó494.

¹¹³² A könyvtár történetének részletes bibliográfiáját lásd KKK I. MONOK 1996. 223ó230. A továbbiakban nem hivatkozunk valamennyi közleményre, csak ha annak külön jelentősége van.

(*constantia*) nélkül ezeket a csapásokat nem viselte volna el.¹¹³³ Férje is, is bibliás emberő volt, olyan, akinek napi szükséglete a Szentírás forgatása, az abból merített er .¹¹³⁴

Rákóczi György szenvedélyes gyjtő volt. A kortársak és a történetírók ugyan nem kis éllel els sorban birtokgyjtő buzgalmát emelik ki, úgy t nık azonban, hogy könyvtárát is következetesen gyarapította. A historikus még ebben is túlzást lát, hiszen megfogalmazódott ellene a vád, hogy a gyulafehérvári fejedelmi tékából elvitette a pataki családi könyvtárban meg nem lévő könyveket.¹¹³⁵ Valószínűtlen feltevés, igaz azonban, hogy volt könyvforgalom Gyulafehérvár és Patak között. Ha egyéb nem, a fejedelmi nyomda kiadványait időről időre, Patakra is eljuttatta.¹¹³⁶

A szakemberek véleménye affelé hajlik, hogy a gazdag, nyitott szellemiségű pataki családi gyjteményt inkább a kisebbik fiú, Zsigmond használta,¹¹³⁷ az öreg fejedelem nem nagyon. A historikus írásokat, az alapvető jogi munkákat, kálvinista vallása alapmveit, a napi vallásgyakorlat könyveit biztosan forgatta, a Bibliát pedig napi következetességgel. Úgy t nık, ha környezetében felbukkant bármilyen Biblia-kiadás, törekedett megszerzésére. A gyjtemény gyarapítási folyamatának csak mozaikjai állnak előttünk. A Lorántffy Zsuzsanna halála utáni időből ismert könyvek összeírása, amikor azokat a várból átvitték a református kollégium épületébe.

A könyvtár gyarapításának részletes történetét nem ismerjük, annyi bizonyos, hogy a család támogatásával külföldre jutott fiatalok hazatértükkor könyveket hoztak magukkal, részben a család valamelyik tagjának kérésére, részben ajándékba. Egyetemi disputációs füzetükből mindenképpen ajándékoztak, hiszen annak költségeit is részben a Rákócziak fedezték.¹¹³⁸

I. Rákóczi Györgynek volt egy ósajnos ma már meg nem lévő naplója, amelyet alumnusairól vezetett. A külföldre küldött diákok sorsát azonban személyesen nem kísérte figyelemmel; ez a munka is nagyrészt Tolnai Istvánra hárult. Tolnai 1634. október 2-án

¹¹³³ A születésének 400. évfordulóján megjelent, róla szóló három kötet összefoglalja az eddigi szakirodalmat is: PÉTER KatalinÓTAMÁS EditÓVÁRADY László (fotó): *Lorántffy Zsuzsanna album*. Sárospatak, 2000. (Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek, 39.); *Erdély és Patak fejedelemeasszonya*. II. kötet. Szerk.: TAMÁS Edit. Sárospatak, 2000. (Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek, 40641.)

¹¹³⁴ Vö.: DIENES Dénes: *I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna bibliai kegyessége*. In: MONOK IstvánÓHAPÁK József (fotó): *A bibliai Rákócziak*. Bp., 2006, Kossuth Kiadó. 976102.

¹¹³⁵ Vö.: JAKÓ Zsigmond: *A nagyenyedi Bethlen Kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka, 1622–1658*. In: U : *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, 1976, Kriterion. 2016204.

¹¹³⁶ Rákóczi országlása idején a gyulafehérvári nyomda Erdély legnagyobb officinája volt. Vö.: V. ECSEDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziratkorában, 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó. 1236126.

¹¹³⁷ Erre utal az is, hogy a kollégium könyvtárában az ifjú Zsigmond könyveiként kerültek összeírásra.

¹¹³⁸ Lásd az RMK III. mutatóit, ahol az ajánlásokban előforduló nevek is szerepelnek. Még 1647-ből is ismerünk levelet (Ge tsi Pál), hogy az illető Gdából elküldte az ott kiadott könyveket a fejedelemnek, vö.: I. R.: *Újabb okiratok I. Rákóczi György külföldi összeköttetésekének történetéhez*. Történelmi Társulat, 1894. 360.

tudósította a fejedelmet, hogy egy Szántai nevű peregrinus diák Bázélbe törekedvén, útközben meghalt. Kérte Rákóczit, hogy rendelkezzen az elhunyt könyvei felől.¹¹³⁹ Nem tudjuk, hogy végül is megvette-e a hagyatékot.

További fontos beszerzési forrást jelentettek azok a tudós-, lelkes- vagy diákkönyvtárak és hagyatékok, amelyeket a fejedelem megvásárolt az elhunytak hozzátartozóitól, vagy éppen a pénzre szoruló tulajdonostól. 1627-ben a nagysárosi plébánostól vett egy kötetet,¹¹⁴⁰ 1629-ben pedig megvásárolta Samuel Rochotius menekült morvaországi prédikátor könyveit.¹¹⁴¹ A fejedelem törekvése, hogy megvásárolja a *Bibliotheca Corvina* maradványait a törököktől, nem vezetett sikerre.¹¹⁴² A vásárlásokon kívül a szerzéstől kapott ajándékok is gyarapították a könyvtár gyűjteményét.¹¹⁴³

A család könyvtárát Patakon az 1630-as években Tolnai István, a város első papja kezelte. Rendezte ő sajnós ez a katalógus (ha volt is) nem maradt ránk ő, illetve a megvételre felajánlott könyveket hasonlította össze a már meglévő anyaggal, így adott tanácsot a fejedelemnek. Rákóczi is neki küldte a megszerzett új könyveket, ahogy az 1634. október 31-én, Szászsebesről keltezett, Tolnainak írott leveléből is kiderül: *Im egynehány könyvet küldtünk ki, kiket kegyelmed meglátogatván tegyen az többihez.*¹¹⁴⁴

Rákóczi György következő, nagyobb könyvvásárlására 1638-ban került sor. Csanaki Máté (1594-1636) hosszú európai tanulmányi körútja után hazatért és a fejedelem szolgálatába szegődött.¹¹⁴⁵ Humán végzettsége mellett orvosi tanulmányai is igazoltak, oklevele fennmaradt Padovában. Hazatérése közben könyveinek egy része ő köztük az általa kiadott, a Bartholomaeus Keckermann logikáját támadó Jacobus Martinius ellen írt

¹¹³⁹ SZILÁGYI Sándor: *I. Rákóczi György levelezése Tolnai István pappal*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1875. 749.; KKK I. MONOK 1996. XVII.; Szántairól azóta sem tudunk többet, vö.: HEGYI Ádám: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798)*. Bp., 2003, ELTE EK. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 6.)

¹¹⁴⁰ KKK I. MONOK 1996. 94. Nr. 278.

¹¹⁴¹ Ez utóbbiak közül több ma is megtalálható a sárospataki könyvtárban és Debrecenben a Református Nagykönyvtárban. Vö. KKK I. MONOK 1996. 306, 426, 665, 669, 670, 672, 674, 675. tételek.

¹¹⁴² A több helyen megjelent adatok összefoglalását lásd: HARSÁNYI István: *A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa*. Bp. 1917. 667., és KKK I. MONOK 1996. XVII-XVIII. 14. jegyzet

¹¹⁴³ Vö.: KKK I. MONOK 1996. Nr. 78. (Damian Pajeczki), Nr. 543. (Szenci Molnár Albert), Nr. 673. (Prágai András)

¹¹⁴⁴ A levelet kiadta SZILÁGYI Sándor: *I. Rákóczi György levelezése Tolnai István pappal*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1875. 776. hasáb, majd Lorántffy Zsuzsannáról szóló monográfiája jegyzeteiben: SZILÁGYI Sándor: *Lorántffy Zsuzsanna*. Bp., 1872. 14. Lásd még KKK I. MONOK 1996. 366.; A szakirodalom még adós annak a kérdésnek a megválaszolásával, hogy honnan, kitől vette Rákóczi éppen Szászsebesen ezeket a könyveket.

¹¹⁴⁵ HEREPEI János: *Csanaki Mant. Máté*. In: *Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. Herepei János cikkei*. Szerk.: KESER Bálint. Bp. Szeged, 1965. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, I.) 277-181.; MONOK István: *Csanaki Máté könyvjegyzéke*. MKsz, 1983. 2566-262.; KKK I. MONOK 1996. 7629.

traktátusa¹¹⁴⁶ ó Gda skban maradt. Az ifjú orvos hazatérte után nem sokkal elhunyván, özvegye eladta a könyveket, amelyeket Rákóczi meg is vett, fizetve a hazaszállítás költségeit is. A könyveket Patakra szállították, ahol Tolnai István különválasztotta azokat, amelyek már megvoltak a családi könyvtárban. Ezeket Rákóczi Gyulafehérvárra, a fejedelmi gy jteménybe kérette. Sajnos csak ezeknek az összeírását ismerjük. Miután a Sárospatakon meglév kötetek duplumairól (103 tétel) készült a jegyzék, így egyben annak részbeni katalógusa is.

Ez a kis gy jtemény a hagyományos és közismert szerz k munkái mellett több érdekességet is tartogat. Origenes, Ambrosius, Gregorius Magnus pápa biblia-kommentárjai a katolikus egyház kanonizált szövegei voltak, és emellett a protestáns teológusok számára is nagytekintély , gyakran idézett munkák maradtak. Elterjedtségük f ként annak köszönhet , hogy a korai nyomdászok, f ként Johann Amerbach Bázelen, majd az ugyancsak bázeli Johann Froben teljes sorozatokat adtak ki ezen egyházatyák m veib l. Frobennek Rotterdami Erasmus volt a f szerkeszt munkatársa, aki a korszak legkiválóbb biblia-filológusait kérte fel egy-egy egyházatya kommentárjainak sajtó alá rendezésére. Nem kevéssé a két nyomdásznak ó és az általuk ösztöNZött más m helyeknek ó köszönhet en vált Bázél a XVI. századi tudományos könyvkiadás fellegrvárává, amellyel igazán csak Párizs vette fel a versenyt. Ha valamely antik szerz , ókori, vagy középkor egyházatya m ve megjelent Bázelen, néhány éven belül elkészült a párizsi konkurens kiadás is. Nicolaus de Lyra m vei pedig gyakorlatilag minden fontos könyvkiadási centrumban megjelentek.¹¹⁴⁷

A XVIóXVII. század fordulója magyar zsolttárfordításainak és énekelt változatainak fontos forrásai voltak Ambrosius Lobwasser és Georgius Buchananus kiadásai, illetve parafrázisai. Szenci Molnár Albert és a magyarországi református énekeskönyvek forrásai között ezek a m vek kiemelt helyen említhet k, nem csoda, hogy a f úri udvari könyvtárakban is rendre megtalálhatók voltak.

Nem Csanaki könyvtárával kerültek a Rákóczi-gy jteménybe az els bibliai szöveggy jtemények, fontos azonban Thomas Hybernicus antwerpeni kiadása, mert az egyik legelterjedtebb, és kiváló szövegfilológiai teljesítményt mutató *edició*. A genfi francia Ószövetség-kivonat (Petrus Robertus Olivetanus) jelenléte pedig Sárospatakon inkább kuriózumként értelmezhet , nem tudunk ugyanis arról, hogy komoly igény lett volna az ilyen

¹¹⁴⁶ RMK III. 1387: CSANAKI Máté: *Controversiae partim logicae et philosophicae, partim etiam theologicae. Quas per universam Keckermanni logicam auctori movit Iocobus Martinus í* . Leiden, 1625, Johannes Cornelius Wourdanus

¹¹⁴⁷ Vö.: Henri-Jean MARTINÓLucien FEBVRE: *A könyv születése. A nyomtatott könyv és története a XV–XVIII. században*. Bp., 2006, Osiris Kiadó. 186. (térkép)

nyelv kiadásokra. Az, hogy ott volt, jól mutatja azt a tényt, hogy a bibliakiadásokat az aktuális használhatóságtól függetlenül beszerezte a család.

Folytatva a könyvtár kialakulása történetét, meg kell említenünk, hogy Rákóczi György 1644-ben megszerezte Regéc várát Esterházy Miklós nádortól. Az ott talált javakat Sáray János és Jármí Ferenc írta össze (1644. augusztus 22-624.), és a fejedelem jószágigazgatója, Debreceni Tamás hitelesítette az összeírást.¹¹⁴⁸ Elképzelhet, hogy az itt talált könyveket Patakra vitték a családi bibliotéka gazdagítására, de nem tudjuk, kié volt ez a protestáns teológiai kis téka. Regéc ugyanis 1611-ben, Mágocsy Ferenc halála után Alaghy Menyhérté (Ä 1630) lett, aki itt is lakott, 1630 és 1633 között pedig özvegye, Erd dy Anna vitte itt udvartartását. Ekkor kapta meg Esterházy Miklós a várat és uradalmat.¹¹⁴⁹ A könyvanyag protestáns jelleg , f leg kálvinista szerz k teológiai munkái. Tulajdonosként szóba jöhetnek a Mágocsyak, azonban az egyik könyv, Johannes Scharpius *Symphonia prophetarum et apostolorumja* el ször 1625-ben jelent meg Genfben, vagyis a buzgó katolikus Alaghy Menyhért idején. Johannes Polyander anti-szociniánus írása pedig 1640-ben Leidenben. Sós István kiváló tanulmányában¹¹⁵⁰ összeszedte a vár személyzetének adatait, ám egy tulajdonosváltáskor miért írják össze a személyzet tulajdonát? A könyvanyag a XVII. század els felében kezd alapkönyvtár egy iskolázott, nagyon m velt kálvinista értelmiséginek. Latinógörög grammatika, Nicolaus Clenardus görög nyelvi magyarázata mellett egy latinó görög Újtestamentum, és 10 protestáns biblia-magyarázat, vagy teológiai munka. Kötetünk Esterházy-fejezetében már elemeztük a problémát, itt csak megismételjük, hogy Szluha Mátyás udvarbíró (1639) a valószínű bb tulajdonos, hiszen az 1621 és 1633 közötti udvarbíró, Aszalay Miklós elhagyta a környéket, 1633-ban Grácba ment tanulni, majd nádori titkár lett.

Nem tudjuk tehát, hogy ezek a könyvek bekerültek-e Patakra, de ott ugyanezen szerz k említett m vei megvoltak. Nem csoda, hiszen egyik sem ritkaság. David Paraeus személye nagyon ismert volt a XVIóXVII. század fordulójának Magyarországn. A XVI. század végén ugyanis az addig a magyarországi származású peregrinus diákok el tt nagyon népszerű

¹¹⁴⁸ Vö.: MAKKA László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai 1631–1644*. Bp., 1958. 28.; KKK I. MONOK 1996. 2186221.

¹¹⁴⁹ A vár története részleteiben ismert, itt csak MELEGH Szabolcs összefoglaló írására hivatkozok: *A regéci vár birtoklástörténete*. In: *A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara tudományos diákköri közleményei*. 1. kötet. 199962000. évi dolgozatok. Szerk.: FAZEKAS Csaba. Miskolc, 2003, ME Kiadó. 1296144.

¹¹⁵⁰ Sós István: *Tisztviselők és életkörülmények a regéci várban, a 17. század első felében*. Múlt-kor, 2005. november 25. [2010. szeptember 9.]

<[http://www.mult-](http://www.mult-kor.hu/20051125_tisztviselok_es_eletkorulmenyek_a_regeci_varban_a_17_szazad_első_feleben)

[kor.hu/20051125_tisztviselok_es_eletkorulmenyek_a_regeci_varban_a_17_szazad_első_feleben](http://www.mult-kor.hu/20051125_tisztviselok_es_eletkorulmenyek_a_regeci_varban_a_17_szazad_első_feleben)>

Nem valószínű , hogy ugyanarról a Szluha Mátyásról lenne szó, akit 1623625-ben Nádasdy Pál csejtei udvarában találunk. Vö.: BENDA Borbála: *Egy uradalmi központ egy korabeli étrend tükrében. Csejte, 1623. november 1.–1625. augusztus 31*. Aetas, 23(2008) 4. szám, 24646. (itt: 31.)

Wittenberg szakított a toleráns, humanista elveket valló, Philipp Melanchthon-tanítványokkal, el is küldte az ilyen professzorokat, illetve ezek hallgatóit. A Wittenbergben nemkívánatos tanárok és diákok nagyrészt Heidelbergbe mentek. A heidelbergi egyetem a XVI. század 70-es éveitől kezdve 1622-es¹¹⁵¹ megszállásáig Európa egyik legérdekesebb összetételű értelmiségi körét alakította ki maga körül. Menekült hugenották, nonkonformista nézeteket valló olaszok, angolok és hollandok, számos közép-európai nemzet fiataljai gyűltek itt össze.¹¹⁵² Nem csoda, hogy a teológiai irénizmus teoretikusa, a protestáns vallásbékét hirdető David Paraeus nagyon népszerű volt és lett mindeivel, tanítványaival Magyarországon is.

Az eddigiekben számba vettük a Rákóczi-család pataki könyvtára gyarapodási folyamatát dokumentáló forrásokat. Sajnos, ilyen jellegű egyéb irat nem került elő. A könyvtárról ezen túlmenően csupán egy töredékes katalógus tudósít, amelyet akkor állítottak össze, amikor Lorántffy Zsuzsanna halála után, végakarataként megfelelően a könyvek a pataki református kollégium könyvtárába kerültek.¹¹⁵³ A család könyvtára Rákóczi Zsigmondéként (1622-1652) került összeírásra, utalva arra, hogy az ifjú Zsigmond nagy gonddal gyarapította szülei gyűjteményét, amelynek a kortársak szemében értékes használója is volt. A könyvtár anyagához hozzáférhetjük az idősebb fiút, II. Rákóczi György (1621-1660) erdélyi fejedelemnek és az öreg fejedelem feleségének, Lorántffy Zsuzsannának ajánlott könyveket is.¹¹⁵⁴

Miután a ma is meglévő katalógustöredék alapján az összeírás munkamenete jól rekonstruálható, továbbá számos, a katalógusban nem szereplő könyvről biztosan tudjuk, hogy megvolt a Rákóczi-könyvtárban, kijelenthetjük, hogy valóban csupán töredék-forrásunk van. Az íveken lévő betűjelzések is hiányosak (A, B, D, F, G és J nincsen), tehát az itt jelzett könyvvállománynak legalább a duplája biztosan megtalálható volt Sárospatakon. A szakirodalomban különféle becslések élnek a Rákóczi-könyvtár egykori állományára nézve; mi a 2000 körüli kötetszámot tartjuk reálisnak.¹¹⁵⁵

¹¹⁵¹ A harmincéves háború kezdetén a katolikus csapatok feldúlták a Pfalzi Választófejedelemség területét, Pfalz megszállt létezni. A fejedelmi központban, Heidelbergben lévő egyetem is széttzilálódott, a tanárok és a diákok jelentős része Franekerbe települt át.

¹¹⁵² Vö.: TURÓCZI-TROSTLER József: *Szenci Molnár Albert Heidelbergben*. In: Uo.: *Magyar Irodalom – Világirodalom. Tanulmányok*. II. kötet. Bp., 1961, Akadémiai Kiadó. 1096-1155.; HELTAI János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1980. Bp., 1982, OSZK. 243-346.

¹¹⁵³ A datálatlan töredék tehát 1660 körül készült. Eredetije: Sárospatak, Református Kollégium Nagykönyvtára Kt. 1113/1. Kiadása, a könyvtár történetével: HARSÁNYI István: *A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa*. Bp., 1917, Stefánia Nyomda.; KKK I. MONOK 1996. az egyes tételek azonosításával; ADATTÁR 13/4. 74-93.

¹¹⁵⁴ KKK I. MONOK 1996. 193-202., 205.; Vö. még: BITSKEY István: *Irodalompolitika Bethlen Gábor és a két Rákóczi György udvarában*. MKSz, 1980. 161-4.; TARNÓC Márton: *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Bp., 1978, Gondolat; KURTA József: *Egyház és könyv. I. Rákóczi György művelődéspolitikája*. Református Szemle, 2001. 1. szám, 72-76.

¹¹⁵⁵ Az összeírás munkájának részletes elemzését lásd KKK I. MONOK 1996. XXII-XXIII.

A Rákóczi-család könyvtárának története tehát 1660-tól összefonódott a Református Kollégium könyvtárának történetével.¹¹⁵⁶ Ez az iskolai és a főúri gyűjtemény egyesítésekor a Kárpát-medence egyik legnagyobb bibliotékája lehetett. A patrónus család könyvtára így nagyobb nyilvánosságot nyert, állományának gazdagságával tartalmilag is frissítette az iskolai gyűjteményt. 1660 és 1671 között az iskolai könyvtárat újrendezték, egységes jelzetekkel látták el a könyveket.¹¹⁵⁷ Nem sokáig örülhettek azonban a tanárok és a diákok a nagyszerű bibliotékának. II. Rákóczi György felesége, Báthory Zsófia ó, aki csak a házasságkötés kedvéért, formálisan lett református ó, a fejedelem halála után katolizált. 1660-ban a városba települt jezsuiták színvonalas iskolát nyitottak, konkurenciát teremtve ezzel a nagy múltú kálvinista kollégiumnak. 1671. október 20-án különféle okok miatt a kollégiumot katonai erőkkel elűzték Sárospatakról, ezzel megkezdődött a könyvtár kálváriája és szétszóródása. A távozó tanárok és diákok a könyvek egy részét magukkal vitték Debrecenbe, ahonnan 1672-ben Gyulafehérvárra vándoroltak tovább. Az itt letelepült iskola, könyvekkel együtt egészen 1718-ig maradt itt, amikor is Marosvásárhelyre költöztek.

A Sárospatakon hátrahagyott könyveket a jezsuiták kapták meg. Thököly Imre 1682. október 12-én elfoglalta Sárospatakot, és miután a tanárok egy része visszatért, 1683 szeptemberében újrakezdték a tanítást. A jezsuiták a könyvek egy részét visszaadták a Kollégiumnak,¹¹⁵⁸ de a református iskolának már 1687. április 24-én újra el kellett hagynia Patakot. VizsolyóGöncöKassa volt a náluk maradt könyvek útja.

II. Rákóczi Ferenc, II. Rákóczi György unokája, jóllehet már katolikus hitben nevelték, 1703-ban visszaadta a kollégium épületét a reformátusoknak, de teljes vagyonukhoz csak 1706-ban jutottak hozzá. Ekkor megkezdődött a szétszóródott könyvek összegyűjtése és a könyvtár gyarapítása.¹¹⁵⁹ A marosvásárhelyi iskola még a XIX. században is küldött vissza olyan könyveket Sárospatakra, amelyeket a menekült tanárok hagytak ott.

A jezsuitáknál maradt könyvek a rend feloszlása után a tokaji piarista rendházba kerültek (1773). A tokaji piaristák 1789-ben költöztek át a három évvel korábban elhagyott pálosok kolostorába, Sátoraljaújhelyre. 1910-ben az itteni piarista rendházban még 120 olyan

¹¹⁵⁶ Összefoglalóan lásd: SZOMBATHI, Johannes: *Historia Scholae seu Collegii Ref. Sárospatakiensis*. Sárospatak, 1860, Carolus Jäger. (Monumenta protestantium Hungariae ecclesiastica ó Magyar protestáns egyháztörténeti emlékek) 78687.; SZINYEI Gerzson: *A sárospataki főiskolai könyvtár története*. Sárospatak, 1884. 1625.; CZEGLÉ Imre: *A sárospataki Nagykönyvtár történeti áttekintése 1531–1945*. In: *Borsodi könyvtári krónika*. III. kötet. Szerk.: SZABÓ Gyula, ÚRSZIN Sándor. Miskolc, 1981. 5654.; SZENTIMREI Mihály: *A Kollégium tudományos gyűjteményei*. In: *A sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*. Sárospatak, 1981. 2756299.

¹¹⁵⁷ ADATTÁR 14. 78684.

¹¹⁵⁸ ADATTÁR 14. 86693.

¹¹⁵⁹ A XVIII. századi könyvtári katalógusokat lásd: ADATTÁR 14. 936137.; ADATTÁR 19/2. 2526329.

kötetet regisztrált Visegrádi János, amelyen a XVII. századi pataki könyvtári jelzet volt.¹¹⁶⁰ Az 1948-1952-es évek kommunista szekularizációja során ezek a könyvek egytől-egyig eltűntek, hollétükről nem tudunk.

A II. világháború végén az orosz csapatok elhódították a pataki könyvtár a legértékesebbnek gondolt könyveit, így a Rákóczi-családtól származó néhány darabot is a budapesti Pénzügyminisztérium páncélpincéjébe szállíttatta. Innen kerültek Nyizsnyij-Novgorodba, ahol egészen a közelmúltig őrizték őket. Ezen könyvek visszaadásáról a ma is működő sárospataki I. Rákóczi György Református Kollégiumnak 2006-ban állapodott meg a magyar és az orosz kormány.¹¹⁶¹

A könyvtár anyagát kialakulása folyamatának bemutatásakor jellemeztem már abból a szempontból, hogy miként van jelen a bibliai hagyomány, és ezzel összefüggésben a református teológia egyes áramlatai. Utaltam arra is, hogy a sárospataki udvari környezetre a wittenbergi történet szemlélet, a humanista szellemi áramlatokhoz való filippista kötetesebben jellemző, mint más kálvinista egyházi közösségre. Általában is a Rákóczi-udvar a reformáció, a reformált egyház ügyével kapcsolatban, ahogy Péter Katalin elemzési szempontjait felvethetem inkább erdélyiként viselkedett, mintsem magyarországiaként.¹¹⁶² A könyvtár egy felelős, tervezett egyház- és művelődéspolitikai eredménye. Ugyanakkor nem mutatja a család tagjai által használt arcát, kivéve persze az említett olvasmányi réteget és néhány kötetet.

A pataki könyvtár katalógus-töredéke szerint a történeti és a földrajzi munkák részaránya jelentős volt, vagyis a keveset utazó, nem peregrinált családtagok érdeklődése mindenképpen nyitottnak jellemezhető. A politikai döntéseket ugyan az udvari környezet, a fejedelmi tanácsosok tagjaival együtt hozták, ám minden bizonnyal a családfejek is tájékozódni kívántak a szövetségi kérdésekben. Azt sem szabad elfeledni, hogy az én véleményem szerint az I. Rákóczi György az igazi örököse Bethlen Gábor élete végén gyakorolt politikájának.¹¹⁶³ Nem véletlen

¹¹⁶⁰ VISEGRÁDI János: *A kegyesrendiek sátorlajújhelyi könyvtárának ismertetése*. In: *A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló sátorlajújhelyi római katolikus Főgimnázium értesítője az 1909–1910-ik tanévről*. Szerk.: NYILASSY Károly. Sátorlajújhely, 1910, Zemplén Kiadó. 3649.

¹¹⁶¹ Csaknem valamennyi könyv visszakerült. Vö.: *Translatio librorum. Tanulmányok az Oroszországból Sárospatakra visszaszolgáltatott könyvek kapcsán*. Szerk.: Jekatyerina Jurjevna GENYIJEVA, KISS Ilona, MONOK István. Bp., 2007, OSZK kötet bevezet it. A visszakapott és a még lappangó könyvekről és kéziratokról lásd: „*Elvesztett és megtaláltatott ...*” *Tanulmányok az Oroszországból visszatért sárospataki ritkaságokról*. Szerk.: DIENES Dénes. Sárospatak, 2010, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. 1226212.

¹¹⁶² Lásd PÉTER Katalin: *A reformáció: kényszer, vagy választás?* Bp., 2004, Nemzeti Tankönyvkiadó. (Európai iskola). Vö. *SA kegyurak a reformációban* fejezet egyes részeivel.

¹¹⁶³ Szerintem ez Pázmány Pétertől nem függetlenül alakult ki. Vö.: BÍRÓ Vencel: *Bethlen viszonya Pázmánnyal*. Erdélyi Múzeum, 31(1914) 181-194.; BENDA Kálmán: *Pázmány Péter politikai pályakezdése*. Az MTA I. osztályának közleményei, 28(1979) 275-287.; Ugyan: *Diplomáciai szervezet és diplomaták Erdélyben Bethlen*

tehát, hogy csak 1644-ben kapcsolódott be a harmincéves háború eseményeibe, még az 1636-os, Bethlen István-féle támadás után is kiváráó politikát folytatott.¹¹⁶⁴ Azt hiszem, hogy I. Rákóczi György (és Johann Heinrich Bisterfeld, valamint Johannes Amos Comenius) sikere az, hogy a vesztfáliai béke Erdély számára eredményesnek mondható, a Török Birodalom részét képezte ugyan, de egy nemzetközi szerződésben az önálló pontban való szereplést vívta ki magának.¹¹⁶⁵ Ehhez a politikához a könyvjegyzék-töredékben csak elszórtan látszó politikaelméleti m. vekb l szerezhethet ismereteken túl is tájékozódnia kellett a fejedelemnek. Sokat mond Hargittay Emil azzal a fejezetcímmel, amelyet I. Rákóczi György *Fejedelmi parainesis* (1637) című munkája elemzésekor adott: „A középkori uralkodói eszmény a 17. században”.¹¹⁶⁶ A cím persze valamelyest dehonesztáló, de a tanulmány végén pontosan utal a szerző a fejedelem keresztény újsztoikus tájékozódására, és ez a gondolkör éppen akkor még korszerűnek is mondható.

A többször említett kulturális politikával összhangban áll, hogy a Rákóczi-könyvtár az egyik leggazdagabb hungaricum-gyűjtemény, amelyet a korból ismerünk.¹¹⁶⁷ A magyarországi és erdélyi kiadványok nagy számban szerepelnek az összeírásban. A teológiai

Gábor korában. Századok, 115(1981) 7266748.; HELTAI János: *Bethlen Péter és Pázmány*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1982-1983. Bp., 1984. 411-421. Pázmány politikai gondolkodásának háttéréről HARGITTAY Emil értekezett kimerítő alaposítással: *A politikai elmélet Pázmány tevékenységének háttérében*. In: *Pázmány Péter emlékezete*. Szerk.: LUKÁCS László, SZABÓ Ferenc. Róma, 1987, IHSI. 405-448.; ugyanez, In: U : *Filológia, esztétika és retorika Pázmány Péter életművében*. Bp., 2009, Universitas Kiadó. (Historia Litteraria, 25.) 113-151.; lásd még: R. VÁRKONYI Ágnes: *Erdély és a törökkérdés Pázmány politikájában*. In: U : *Europica varietas – Hungaria varietas. Tanulmányok*. Bp., 1994, Akadémiai Kiadó. 376-61.

¹¹⁶⁴ Szabó Péter tanulmányából éppen ez a szerintem alapvető szempont hiányzik. SZABÓ Péter: *Pázmány Péter, I. Rákóczi György, Bethlen Péter*. In: *Pázmány Péter és kora*. Szerk.: HARGITTAY Emil. Piliscsaba, 2001, PPKE BTK. (Pázmány Irodalmi M. hely. Tanulmányok.) 92-101.; U : *A nemzetközi kapcsolatok és a Bethlenek 1636. évi restaurációs kísérlete Erdélyben*. In: U : *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*. Bp., 2008, L'Harmattan. (TDI Könyvek, 7.) 238-248. Anélkül, hogy a kérdést itt részletezném: Bethlen István, aki Rákóczit felkérte a fejedelemségre, jól értette Bethlen Gábort, ennek ellenére Rákóczi György uralkodói gyakorlata, és a rendek nyomása eltérítette a bátyja politikai örökségét. A kérdés klasszikusa: LUKINICH Imre: *Bethlen István támadása 1636-ban*. Bp., 1910, Athenaeum. Bethlen Gábor 1627 utáni politikai nézeteit helyesen írja le a velencei követ, aki Londonból tudósította a Segnioriát Bornemisza Ferenc és Cseffei László tárgyalásairól. Vö.: KRUPPA Tamás-MONOK István: *Bornemisza Ferenc és Cseffei László követjárása az európai udvarokban a pozsonyi békekötés után (1627–1628)*. Lymbus. Magyarországtudományi forrásközlemények, 2009. 7614.

¹¹⁶⁵ Vö.: R. VÁRKONYI Ágnes: *Comenius és a vesztfáliai béke Európája*. In: U : *Europica varietas – Hungaria varietas. Tanulmányok*. Bp., 1994, Akadémiai Kiadó. 62-75.

¹¹⁶⁶ HARGITTAY Emil: *Gloria, fama, literatura. Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*. Bp., 2011, Universitas Kiadó. (Historia Litteraria, 10.)

¹¹⁶⁷ Beszédes Heltai János könyvének a mutatója, hiszen jól látható, hogy milyen szerepet játszott a két Rákóczi György a hazai kiadványtermés létrejöttében: HELTAI János: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*. Bp., 2008, Universitas Kiadó, OSZK. (Res libraria, II.); az iskolai mecénatúrájukra vonatkozóan csak két tanulmány-sort említek: HERPEI János: *I. Rákóczi György és művelődési törekvései*. In: *Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében*. HERPEI János cikkei. Szerk.: KESER Bálint. Szeged, 1965, JATE. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 1.) 507-582.; U : *A váradi kollégium és a Rákócziak*. In: *Apáczai és kortársai*. HERPEI János cikkei. Szerk.: KESER Bálint. Szeged, 1966, JATE. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 2.) 561-63.

anyag ó a hazai termést nem számítva ó nem a legfrissebb, de valamennyi vallásirányzat jelent sebb m vei megtalálhatók voltak a polcokon. A katolikus szerz k jelenléte, tudva, hogy a fejedelmi család mennyire elkötelezett református volt, külön is említésre méltó. Származhatnak ezek a könyvek a katolikus ág, Rákóczi Pál könyvtárából is.

A filozófiai könyvanyag sokszín sége származhat abból, hogy több magánkönyvtár *in corpore* került a gy jteménybe, de utalhat Johann Heinrich Bisterfeld vagy Johannes Amos Comenius könyvvásárlásra vonatkozó tanácsainak megfogadására is. A könyvtár filozófiai részének interpretációjában a szakirodalom sejtetni enged olyan véleményt is, hogy Rákóczi Zsigmond személye, politikai szerepvállalása kapcsán a španszofikus tudomány, a chiliasztikus vallási eszme és a politikai egység eszméjeö kapcsolódott össze.¹¹⁶⁸ Nem vitatható, hogy Comenius munkássága kapcsán ez a gondolat felvethet , de az ifjú Zsigmondra való vetítése nagy körütekintést igényel.¹¹⁶⁹ Mindenesetre a könyvtár jelenleg ismert anyaga filozófiai oldalról nem teszi indokolttá e felvetést.

Jó lenne többet tudni II. Rákóczi György olvasmányairól, de a patrónusi tevékenységér l tanúskodó könyvajánlásokon kívül nem maradtak fenn közvetlen források. Politikai gondolkodásáról többen írtak, ám historiográfiai irodalmunk a szerencsétlenül végz dött lengyelországi kaland miatt megbélyegezte t. Péter Katalin már 1985-ben figyelmeztetett arra, hogy a hadjárat megindításakor kevés uralkodó lett volna, aki az helyében nem ezt teszi.¹¹⁷⁰ A legutóbbi id ben jelentek meg személyiségét elemz írások, udvari, illetve politikai döntéshozó környezetét mutatják be, olvasmányairól azonban hallgatnak a források és a feldolgozások.¹¹⁷¹ A Rákóczi fiúkat azonban közösen nevelték, a pataki könyvtár mindkett jük rendelkezésére állt. Az atyai instrukciók mindkett jükhöz szóltak.¹¹⁷²

Összegezve elmondható, hogy a sárospataki Rákóczi-könyvtár a XVII. század közepén az udvari könyvtárak hagyományosnak mondható feladatait látta el. Genezise és a könyvtár használata is szorosan I. Rákóczi György m vel désszervez koncepciójához és gyakorlatához köt dött. Egyesítése a kollégiumi könyvtárral a korszak talán legmodernebb

¹¹⁶⁸ SZ NYI György Endre: *Titkos tudományok és babonák*. Bp., 1978, Magvet Kiadó. (Gyorsuló id) 134.; PÉTER Katalin: *A magyar romlásnak századában*. Bp., 1985, Gondolat Kiadó. 66682.

¹¹⁶⁹ Vö.: PÉTER Katalin: *Der rosenkreuzerische Patriotismus. Die Verbreitung der Ideen der Rosenkreuzer in Mittel- und Osteuropa*. In: *Das Ende der Renaissance: Europäische Kultur um 1600*. Hrsg. von August BUCK, Tibor KLANICZAY. Wiesbaden, 1987, Harrassowitz. (Wolfenbütteler Anhandlungen zur Renaissanceforschung. Bd. 6.) 1256133.

¹¹⁷⁰ PÉTER Katalin: *A magyar romlásnak századában*. Bp., 1985, Gondolat Kiadó. 1286133.

¹¹⁷¹ Vö.: *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. Szerk.: KÁRMÁN Gábor, SZABÓ András Péter. Bp., 2009, LøHarmattan, Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület.

¹¹⁷² Ennek latin kiadása RMNy 1722 (1638); magyarul: RMNy 1827 (1640); Vö.: SZILÁGYI Sándor: *Rajzok és tanulmányok*. I. kötet. Pest, 1875. 1996210.

iskolai gyűjteményét hozta létre, ezzel a könyvanyag nagyobb nyilvánosságot nyerve ő sajnos csak rövid ideig ő generációk tudatvilágának formálásához járulhatott hozzá.

Bár II. Rákóczi György (1621-1660) katolikus felesége, Báthory Zsófia reformátussá konvertált házasságuk pillanatában és formálisan az is maradt férje haláláig, fiukat, I. Rákóczi Ferencet (1645-1676) azonban már katolikusnak nevelte, s így II. Rákóczi Ferenc (1676-1735) is ezt a vallást követte. Azokról a könyvtárakról, amelyek léte 1660 utánról tudomásunk, illetve jegyzésként forrásunk van óa már említett kistapolcsányi könyvtárról, II. Rákóczi Ferenc sárospataki, munkácsi és rodostói könyvtáráról, illetve bécsújhelyi olvasmányairól¹¹⁷³ ő röviden szólok.

Rákóczi Ferenc *erudíciójáról* több monográfia is született.¹¹⁷⁴ Valóban kivételes jelenség: különböző váraiban található ingóságai összeírásaiban szinte mindig találkozunk könyvekkel (Sárospatak, Munkács). 1688-ból való az a pataki jegyzék, amelyet az ifjú Rákóczi neveltje, Köpeczi György állított össze, aki ekkor várnagyként szolgált a Bécsújhelyen lévő urát. A héttételes jegyzék imádságos könyveket és ő ma úgy mondanánk ő életvezetési tanácsokat tartalmazó kiadványokat (Jób, vagy Szent Ferenc élete) sorol fel, érdekes módon két horvát és két német nyelvű könyvet is említ. A horvát nyelvűek vélhetően Zrínyi Ilonával kerültek Sárospatakra.

A bécsújhelyi fogságában olvasott könyveket 1701-ben írták össze. Köpeczi Béla hivatkozott könyve elítt Zolnai Béla elemezte ezeket,¹¹⁷⁵ Köpeczi az akkor nem azonosított tételeket is feltárta. A 19 könyv, kizárólag francia és német nyelvű művek, szépirodalom, antik auktorok fordításai, útleírások, elbeszélő történeti munkák és egy építészeti kötet. Ugyanebben az évben a sárospataki könyvtárban lévő könyveket is inventálták.¹¹⁷⁶ A Heckenast-közlemény az összeírásból csak a jegyzéket adta közre, amely 168 tételben sorolta fel a műveket. Az eredeti iratokat kézbe véve azonban más dátumoknál ismét találunk említéseket a könyvtárról, ezek az adalékok a könyvek mennyiségére utalnak. Innen tudjuk, hogy a jegyzék csak részleges összeírást jelentett. 1701. július 28-án: *Cista 5. In hac comprehenduntur diversi majores et minores et viliores libri in universum 265.* Ugyanitt *Duo libri chartae regalis* (mellette: *deest*, vagyis az összeírások ellenőrzése is megtörtént, és ekkorra már a nagyméretű, talán atlaszok, nem voltak a helyükön). 1703. február 23-án: Nr. 50. *Bücher grosse vnnd Kleine, Ainhundert Sechs vnnd Fünffzig Stueck.* Természetesen nem

¹¹⁷³ ADATTÁR 13/2. 1286129., 1536159., 1656166.; ADATTÁR 13/4. 3346336.

¹¹⁷⁴ KÖPECZI Béla: *Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszméi útja.* Bp., 1982, Akadémiai Kiadó; U : *A bujdosó Rákóczi.* Bp., 1991, Akadémiai Kiadó. 4676566. (különösen: 4676488.)

¹¹⁷⁵ ZOLNAI Béla: *Rákóczi bécsújhelyi olvasmányai.* ItK, 1955. 2886295.

¹¹⁷⁶ HECKENAST Gusztáv: *II. Rákóczi Ferenc könyvtára (1701).* ItK, 1958. 25636.; ADATTÁR 13/2. 1576159.

gondolok arra, hogy a számokat össze kell adni, de úgy t nnik, hogy a sárospataki várban a XVIII. század legelején már ismét egy körülbelül 300 kötetes bibliotéka gy lt össze. A munkácsi összeírásban¹¹⁷⁷ szerepl 22 könyv valóban csak ottmaradtnak tekinthet , hiszen néhány szótár, jogi könyvek, imádságok, és német nyelv űshányt vetett könyvek. Ez is mutatja, hogy Rákóczi Ferenc Sárospatakon tartotta azokat a könyveit, amelyeket tényleges olvasmányai voltak. A munkácsi várból kerülhetett a homonnai jezsuitákhoz az az Antonius de Escobar et Mendoza evangélium-kommentár, amelyet a mindszei plébánián riznek.¹¹⁷⁸ Az eddigiekben említett levéltári és könyvtári forrásokat Köpeczi Béla kiegészítette a *Vallomásokban* említett szerz kkel és m vekkel, így állt össze az az olvasmányjegyzék, amely a űvitézl fejedelem ö kormányzásra, politikai életre való felkészültségét mutatja.¹¹⁷⁹ Ez a jegyzék a katolikus lelkiség, a jezsuita lelkigyakorlatok alapján álló személyiséget sejtet, akinek modern államelméleti és történeti olvasmányaiban a német és a francia irodalom a jellemz . A szakírók kiemelik, hogy ezzel a modern felkészültséggel az ifjú Rákóczi megfelelni akart, és nem lázadni. Olvasmányaiból, nevel it l alapos történeti ismereteket szerzett, saját országa történetét nemcsak olvasmányokból, hanem elbeszélésekb l is ismerte. Ugyanakkor komolyan udvari emberré is akart válni, ennek megfelel en nyelvismeretében a franciára koncentrált, olvasmányai is egyre inkább francia nyelv ek voltak. Birodalmi herceggként nem a császárral akart szakítani, hanem a császári politika keltett benne visszatetszést. A családját ért sérelmek, a politikai nézetek különböz sége, illetve a császári oldalnak a személyével kapcsolatos politikai hibái vezették el a szembenállásig. Az ifjú Rákóczi olvasmányait elemezve Köpeczi Béla kiemeli annak modernségét, a historikus irodalom és a jog ismeretének marginális jellegét, ezzel szemben a kortárs német és f leg francia államelméletek és filozófia mély ismeretét. A pataki jegyzéken (1701) 168 könyvet említenek, ebb l 80 francia, 13 német és 5 olasz, a többi latin nyelv ű volt. Tematikusan ez az aktív politikus olvasmányait mutatja: politikatudomány, hadtudomány, történelem, földrajz.

A halála után Rodostóban készült összeírásnak már címe is francia: *Catalogue des livres de la Bibliotheque*.¹¹⁸⁰ Az itt magánál tartott mintegy másfélszáz könyv történeti,

¹¹⁷⁷ 170461710 között: ADATTÁR 13/2. 1656166.

¹¹⁷⁸ GYULAI Éva: *Kultusz és valóság. Rákóczi-relikviák egyházi gyűjteményekben. A felsővadászi Rákóczi-casula és a jezsuiták homonnai kollégiumának Escobar példánya*. In: *Történeti Muzeológiai Szemle*. A Magyar Múzeumi Történetész Társulat Évkönyve. 7. kötet. Szerk.: IHÁSZ István, PINTÉR János. Budapest, 2007. 226-31.

¹¹⁷⁹ KÖPECZI Béla: *Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszméi útja*. Bp., 1982, Akadémiai Kiadó. 223-6228.

¹¹⁸⁰ *De Saussure Czézárnak, II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvari nemesének törökországi levelei 1730–39-ből és följegyzései 1740-ből*. Közl. THALY Kálmán. Bp., 1909, MTA. 3656368. (Vö.: SAUSSURE, César de: *Lettres et voyages de Monsr. César de Saussure. – Törökországi levelek és útirajzok, 1730–1739*. Ford.: ANTAL László. Jegyzetek: KOVÁCS Ilona, HÓVÁRI János. Bp., 1999, Pallas Stúdió, Attraktor.); ADATTÁR 13/4. 3346337. A könyvanyag elemzése: ZOLNAI Béla: *II. Rákóczi Ferenc könyvtára*. Magyar Bibliofil

moralizáló, meditációs irodalom, nagyrészt francia gyűjtemény. Az olvasmányok janzenista jellege már szembe nem tűnik, ugyanakkor az útleírások, a történelem és a szépirodalom is számottevő arányt képez. Összességében azonban Rákóczi Ferencet egészen különleges hely illeti meg a francia könyvek magyarországi jelenléte szempontjából. Az francia kulturáltsága, francia nyelv használata (mivel veinek egy részét is franciául írta) kivételes jelenség még a XVIII. században is.

Pázmány Miklós könyvei

Pázmány Miklós (1622-1667)¹¹⁸¹ nagybátyjához, Pázmány Péterhez hasonlóan unitárius családban született Biharban, de apja (György, a későbbi kardinális testvére) 1627-ben meghalt, amikor még csak ötéves volt. Nagybátyja gondoskodott neveltetéséről és teljes karrierjéről, és a családja jövőjét is biztosította volna, ha Pázmány Miklósnak született volna gyermeke. Jezsuita iskolák sorában tanult (Grác, Nagyszombat, Bécs, Olmütz, Róma), majd Rómában belépett a rendbe (1639), Grácban és Judenburgban volt aktív. Olmützben állítólag jó viszonyban volt Franz Dietrichstein püspökkel, aki a könyvtárügy terén is jó példaképe lehetett.¹¹⁸² 1627-ben Pázmány Péter a nevére íratatta morvaországi birtokait, 1639-ben cseh és morva grófi címet nyert. 1642-ben kérésére elbocsátották a jezsuita rendből, Párizsba utazott, amely város nagy benyomást tett rá és könyvtára gazdagításában jelentős szerepet játszott. Hazatérve megnősült, Jakusits György özvegyét, Hetesi Pethe Rosinát (1650) vette feleségül.¹¹⁸³ Pápai majd veszprémi főkapitány volt, 1650-ben megkapta a magyar grófi címet is. Élete végén állandó jelleggel a Brünnhöz közeli Lienzben tartózkodott, nem tudjuk, hogy könyvtára volt-e valaha Magyarországon.

Íróként is ismert, hiszen iskolai poézis-gyakorlata megjelent,¹¹⁸⁴ egy Zrínyi Miklósról írt versével a magyar nyelv irodalmában is helyet foglal. A szakirodalomban említik *Praxis et*

Szemle, 1925/26. 6. szám, 3620. (külön is megjelent: Bp., 1926, Kir. M. Egyetemi Nyomda); KÖPECZI Béla: *A bujdosó Rákóczi*. Bp., 1991, Akadémiai Kiadó. 4676566. (különösen: 4676488.); újabban: KISS Endre József: *A bujdosó könyvek üzenete*. A Kazinczy Társaság Évkönyve, 13(2003) 366.

¹¹⁸¹ Életről máig a legrészletesebb leírás: JENEI Ferenc: *Gróf Pázmány Miklós veszprémi várkapitány*. Veszprém megyei múzeumok közleményei, 1963. 1616170., de az alábbiakban hivatkozott szerzők mindegyike egy-egy momentummal kiegészítette ezt a képet. Különösen JANKOVICS József: *Pázmány Péter ismeretlen végrendelete 1637-ből*. Lymbus. Magyarságtudományi Közlemények, 2004. 66669.

¹¹⁸² Az családja vette meg Dudith András könyveinek jelentős részét is, de 1645-ben a könyvtárat a svédek Uppsalába hurcolták, és az ottani egyetemi képzést segíté napjainkig. Vö.: ADATTÁR 12/3. bevezetés, 11612.

¹¹⁸³ Az asszony támogatásának köszönhetően egy imádságos könyv kiadása (Bécs, 1655, RMK I. 900, RMNy 2566).

¹¹⁸⁴ Pozsony, 1637 (RMK II. 2447, RMNy 1696)

usus schedae menstruae cím munkáját, mint ami Kölnben, 1639-ben megjelent, de ebből még senki sem látott példányt.¹¹⁸⁵ *Arbor scientiae boni et mali* cím értekezése sajnos máig ismeretlen. Olvasmányai pedig ennek szolgáltak leginkább alapul, annál is inkább, mert ebbe inkorporálta *Alphabetum politicum* cím írását is. Patrónusként is fennmaradt emléke, hiszen Nadányi János neki ajánlotta egy utrechti jogi disputációját (1658).¹¹⁸⁶

Könyveiről, amelyeket az olasz jezsuitákra hagyott, halála után készült összeírás.¹¹⁸⁷ Ahogy Magyarországon, úgy Morvaországban is szétszóródtak a jezsuita könyvtárak a Mária Terézia döntése (1773) utáni feloszlatáskor, majd a második világháború utáni államosításkor. Ezért is a 386 tételben felsorolt könyv közül Kovács Eszter csak húszat tudott biztosan azonosítani, további tízről pedig, alappal, felteszi, hogy azok is Pázmány gyűjteményéből valók.¹¹⁸⁸ A jegyzék és a fennmaradt könyvek alapján bizonyított soknyelvűsége, hiszen a magyaron, a csehén, a latinon kívül tanult görögöt, beszélt németül, franciául és bizonyosan valamelyest olaszul, továbbá egy olaszospanyol bilingvis könyve mutatja ez irányú érdeklődését, no meg tanult is a nyelvterületen. Ötvös Péter, majd Kovács Eszter tartalmi jellemzése a könyvtárról megállapította a könyvanyag nyelvi és tematikus arányait. Az 55% latin mellett a francia 28% kifejezetten ritka a kortárs magyarországi gyűjteményekben, még a 11% olasz is. A németül olvasás nem volt igazán igényre, kevés könyve volt ezen a nyelven (még akkor is igaz ez, ha a latinul leírt könyvcím azonosítása után világossá vált, hogy a német nyelvű könyv címlapján szereplő két latin szót írta le az összeíró¹¹⁸⁹). A teológiai túlsúly mellett jelentős a katonai jellegű munkák száma, ami egy volt jezsuita várkapitányhoz eminensen illik. A kortárs teológiai munkák többsége, nem meglepően, jezsuita szerzőtől származik. Versíró embernek a szépírók is kellettek, mintának és gyönyörködni bennük. Történeti és politikai érdeklődésének megfelelően megszerezte a nagy kortárs európai atlaszkiadásokat. A kortárs történetírás és politikaelmélet érdekelte igazán, mint láttuk, ki nem adott, lappangó írása is valláserkölcsei megközelítés politikai teória.

A könyvek, amelyeket Kovács Eszter kézbe vett, mutatják, hogy olvasás közben figyelemfelhívó jeleket tett, szavakat írt a margóra. Egyszer feljegyezte azt is, mikor fejezte be a könyv olvasását. Lépünk azonban közelebb ehhez a könyvanyaghoz.

¹¹⁸⁵ Minden hivatkozott szerző említi, de nem sikerült megfejtetni, honnan származik ez az adat, a még élő szakírók sem tudják megmondani (átvett adat).

¹¹⁸⁶ RMK III. 2023

¹¹⁸⁷ ÖTVÖS Péter: *Pázmány Miklós gróf könyvei*. In: *Klaniczay-emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*. Szerk.: JANKOVICS József. Bp., 1994, Balassi Kiadó. 3446364.; Adattár 13/2. 43652.

¹¹⁸⁸ KOVÁCS Eszter: *Pázmány Miklós és Olomouc*. Magyar Szó, XLIII(2007) 2. szám, 2286240. Ugyanitt értékes életrajzi adalékokat is közöl.

¹¹⁸⁹ Ilyen példa az *Amara Dulcis*: SCHILLING, Florentius: *Wiederholt und vermehrte Amaradulcis, oder Je länger, Je lieber, der Leich- und Ehren-Predigten...* Wienn, Lackner ó München, Jäcklin, 1663

Rögtön felt nik néhány nagy életm , illetve sokkötetes kiadvány sorozat. Gerhard Mercator, Abraham Ortelius atlaszai, Cesare Baronio egyháztörténete, Johann Philipp Abellius *Theatrum Europaeum*ja, a jezsuiták közül a calabriai Francesco Amico, a bajor Georg Stengel és Jeremias Drexel, tovább a spanyol Diego de Celada életm vei önmagában is közel száz kötetet tesznek ki. A teológiai könyvanyag kortárs, jellemz en jezsuita, de Pázmány figyelme természetes módon kiterjedt a közeli területek egyháztörténetére vagy a helyi (értsd morvaországi) szerz k munkáira. Nem kizárt, hogy t lük ajándékba kapta a könyveket. Mindenképpen fontos jelenség, hogy említett tárgyú érdekl désében Mária, Jézus anyja kitüntetett helyen szerepelt, amely jelenséget talán nem túlzás összefüggésbe hozni a XVII. század eleji magyarországi újfajta szentkultusz-élénküléssel (Mária országa, magyar szentek tisztelete).¹¹⁹⁰ Ilyen könyv a cz stochowai Mária-kegyhely feldúlásáról szóló tétel,¹¹⁹¹ vagy a brünni premontrei teológus Martinus Alexander Vigsius munkája Máriáról.¹¹⁹² Úgy látom ugyanakkor, ahhoz képest, hogy Pázmány Miklós teljes nevelése a jezsuita rend kezében volt, ennek a rendnek lett tagja, vagyis a lelki gyakorlatok vizsgaszer elvégzésén is átesett, meglehetősen modern, gyakorlati kérdések elvi megoldását is kínáló kortárs olvasmányokkal rendelkezett.

Itt kiemelem Charles Estienne és Jean Liébault *L'Agriculture et maison rustique* cím kézikönyvvé vált munkáját, amelyet a XVI. század közepét l sok nyelvre fordítottak, 1588-ban jelent meg az els , alaposan átdolgozott (Melchior Sebitz) német fordítás,¹¹⁹³ amelyet azután többször kib vítettek. Pázmány Miklósnak ez németül volt meg, nem tudjuk, melyik kiadás. Miután még egy *Feldbaw büch* felt nik az említetten kívül, arra is gondolhatunk, hogy tudatosan készült a gazdálkodásra. Johann Coler *Oeconomia ruralis et domestica* cím

¹¹⁹⁰ Lásd BENE Sándor bevezet jét: „Hol vagy, István király?” *A Szent István-hagyomány évszázadai*. Szerk.: BENE Sándor. Bp., 2006, Gondolat.

¹¹⁹¹ KORDECKI, Augustinus: *Nova gigantomachia ... Contra Sacram Imaginem Deiparæ Virginis à Sancto Luca depictam, et in Monte Claro Czesztochouiensi apud religiosos Patres Ordinis S. Pauli Primi Eremitæ, in celeberrimo Regni Poloniæ Cænobio collocatam, per Suecos et alios Hæreticos excitata, et ad perpetuam beneficiorum Gloriosæ Deiparæ Virginis recordationem, successuræ posteritati fideliter conscripta* Cracoviæ, 1655, In Officina Viduæ et Heredum Francisci Cæsarii

¹¹⁹² VIGSIUS, Martinus Alexander: *Vallis Baptismi alias Kyrteinsensis seu Diversorii, in honorem, memoriam, et gloriam, Magnæ Dei Matris. Ab... D. Leone Comite de Klobuck, Fundatore Zabrdoricensi... Ante 463 Annos, positis Aris erecta; Multarum Nationum peregrinationibus celebrata; Miraculis... prodigium illud Cæleste patrat Maria, vel ipso Famæ nomine ... Olomucii, 1663, Ettelius*

¹¹⁹³ XV. *Buecher von dem Feldbaw vnd recht vollkommener Wolbestellung eines bekoemmlichen Landsitzes vnnd geschicklich angeordneten Maierhofs oder Landguts Sampt allem was demselben Nutzen vnd Lusts halben anhaengig. Deren etliche vorlaengst vnd Carolo Stephano vnd Johanne Libalto Frantzoesisch vorkommen. Welche nachgehends... theyls vom Hochgelehrten Herrn Melchiore Sebizio der Artzney Doctore theyls auß letsten Libaltischen zusaetzen durch nachgemelten inn Teutsch gebracht seind. Etliche aber an jetzo auff New erstlich auß dem Frantzoesischen... Exemplar so dann auß des Herrn Doctoris Georgij Marij Publicirter Gartenkunst vnd fortter des Herrn Johannis Fischarti I.V.D. Colligirten Feldbawrechten vnd Landsitzgerechtigkeiten etc. Zu lust vnd lieb dem Teutschen Landmann hinzu gethan worden. Getruckt zu Straßburg bei Bernhart Jobin. 1588*

m ve is megvolt németül, hiszen Charles Estienne-nel együtt ez a két bestseller volt forgalomban az 1550 és 1660 közti id szakban. A latin kézikönyvek közül Gregor Richter *Axiomata Oeconomicá*jának valamelyik kiadását forgathatta. A növényekről több könyve is volt, így Carolus Clusius könyvecskéje Pannónia növényvilágáról, de alapvet kézikönyvek is, mint Jacques Dalechamps-é.¹¹⁹⁴ Lippay György *Posoni kertje* sem hiányzott gy jteményéb l.

Érdekelték az Európán kívüli területek, nyilván szórakoztató jelleggel olvasta az olyan könyveket, mint Athanasius Kircher kínai kultúra történetét elemző munkáját, vagy Levinus Hulsius *Schiffahrten* gy jteményének valamelyik darabját (ebb l Pálffy Istvánnak is voltak részek). Itália utazásain sem csupán a kapcsolatok építése vagy a vallásos intézmények érdekelték. Jacobus Laurus Róma antik emlékeit bemutató könyve történeti munka, egyben a legintelligensebb útikönyv is.¹¹⁹⁵

Ötvös Péter rámutat Pázmány irodalmi jelleg olvasmányainak sokféleségére. Valóban, az antik klasszikusok mellett a kortárs, közel kortárs itáliaiak (Pietro Bembo, Traiano Broccalini, Sebastiano Fausto da Longiano, Battista Guarini, Ludovico Guicciardini stb.), franciák (Jean Desmarets de Saint Sorlin) szerepelnek könyvjegyzékén, ahogy Zrínyi Miklós *Syrénája* is.

A magyar történelem kevésbé reprezentált (Istvánffy, Widemann-metszetek, *Tripartitum*, *dietalia*) a gy jteményben, ahogy általában a történelem. Az európai történelem országonként, fként amerre járt (itáliai köztársaságok, Franciaország, Németalföld, kevés német fejedelemség), sporadikusan van jelen, fként olyan művek, amelyek a háborúk kapcsán államelméleti kérdéseket is felvetnek (Hugo Grotius jogtudományi alapvetése, a *De jure belli et pacis*, vagy Ebenhard Wassenbergt l a harmincéves háború története¹¹⁹⁶). Ezzel szemben a

¹¹⁹⁴ DALECHAMPS, Jacques: *Historia generalis plantarum in libros XVIII. per certas classes artificiose digesta. Hæc, plusquam mille imaginibus plantarum locupletior superioribus, omnes propemodum quæ ab antiquis scriptoribus, Græcis, Latinis, Arabibus, nominantur...* Lugduni, 1586/1587, Rovillius

¹¹⁹⁵ LAURUS, Iacobus: *Antiquæ urbis splendor hoc est præcipua eiusdem templi amphitheatra theatra circum naumachiarum arcus triumphales mausolea aliaque sumptuosiora aedificia pompæ item triumphalis et colossæarum imaginum descriptio. Opera et industria Iacobi Lauri Romani in æs incisa atque in lucem edita. Addita est brevis, quædam et succincta imaginum explicatio in qua Regum Consulium, Imperatorumque res gestæ, et rei Romanæ origo progressus incrementum, ac finis cum Almae Urbis antiquorum ac modernorum vestigiorum additione ut cunque hoc insequenti anno 1630. reperiuntur, et ex veterum ac recentiorum historiarum monumentis clare ostenditur.* Romæ 1637, Vitali Mascardi

¹¹⁹⁶ WASSENBERGIUS, Everhardus: *Commentariorum de bello, inter Invictissimos Imperatores Ferdinandos II. et III. et eorum hostes, Praesertim Fridericum Palatinum, Gabrielem Bethlenum, Daniæ, Sveciæ, Franciæ Reges Gesto, Liber Singularis. Ad hunc usque Annum 1640. absolutus et continuatus.* Francofurti, 1640, Hummius

hadi tudományok inkább,¹¹⁹⁷ olasz, francia és német szerzőkkel. Első sorban a hadi építésszervezés¹¹⁹⁸ érdekelhette, a várostromok módjai,¹¹⁹⁹ a tüzérség,¹²⁰⁰ de a csapatok elhelyezésének,¹²⁰¹ ellátásának a gondjai is. A jegyzetekben csak néhány példát emeltünk ki, de ezekben a témákban számos más, főként kortárs munka állt rendelkezésére kisgyűjteményében.

Pázmány Miklós olvasmányainak vitán felül legizgalmasabb része a politikai tudomány. Iskolázottságánál fogva az ókori alapok biztosak voltak ebben az erudícióban, ám feltűnik, hogy a kora újkori elméletek egy része is közvetlenül ezen antik szerzők műveiben felvetett kérdések közvetlen magyarázataiként jelenik meg, Scipione Ammirato Tacitus-magyarázatait olaszul¹²⁰² és franciául¹²⁰³ is megvette, és Tacitus kapcsán még Filippo Cauriana *Discorsi*-it.¹²⁰⁴ Ugyanígy Iulius Caesar *De bello Gallico*-ja Lelio Brancaccio magyarázataival németül volt meg neki.¹²⁰⁵ A nápolyi születésű Scipione Ammiratónak az 1594-ben már Firenzében összeállított 143 politikai, katonai stratégiai és gazdasági kérdésfeltevése (Tacitus kapcsán) a későbbi humanista antimachiavellista uralkodási elméletek alapkönyvévé vált. Három évvel később a mantovai Filippo Cauriana már ennek hatása alatt írta Tacitus kapcsán megfogalmazott politikai téziseit. Az ugyancsak nápolyi születésű, a spanyol Habsburgok szolgálatában állt máltai lovag, Fra Lelio Brancaccio katonai karrierjét (harcolt Savójában, Piemontében, de főként Flandriában) diplomáciai tevékenységgel zárta, ismerte a XVI–XVII.

¹¹⁹⁷ BESSON, Jacques de BÉROALDE DE VERVILLE, François: *Theatrum instrumentorum et machinorum. Cum Francisci Beroaldi figurarum declaratione demonstrativa*. Lugduni, Apud Bartholomaeum Vincentium, 1578

¹¹⁹⁸ BAROCIO DA VIGNOLA, Giacomo: *Li cinque ordini d' architettura... Con un ragionamento alli architetti di Ottaviano Ridolfi... Con la nova agiunta di Michelangelo Buonarrotti*. Bassano, cca. 1660, Remondini

¹¹⁹⁹ VILLE, Antoine de: *Les fortifications... Contenant la Manière de fortifier toute sorte de places, tant régulièrement qu'irrégulièrement, en quelle assiette qu'elles soient... Avec l'attaque, et les moyens de prendre les places par intelligence, sedition, surprise... plus la defense, et l'instruction generale pour s'empêcher des surprises... Le tout représenté en cinquante-cinq planches, avec les plantes et prospectives...* A Paris, Par la Compagnie des Libraires du Palais, 1666

¹²⁰⁰ SIEMIENOWICZ, Kazimierz: *Ars Magnae Artilleriae*. Amsterodami, 1650, Johannes Janssonius

¹²⁰¹ SOLEMNE, David de HONDIUS, Henricus: *Le Mareschal des logis, contenant la charge et parties requises à la personne d'un Mareschal de Camp general, tant pour la Cavallerie, que l'Infanterie. Enrichi des plusieurs figures. Oeuvre tresnecessaire à tous les Officiers de l'Armée, mais particulièrement à ceux qui desirent de parvenir à la Charge...* Amsterdam, Chez Jean Jansson, 1653

¹²⁰² AMMIRATO, Scipione: *Discorsi del Signor Scipione Ammirato sopra Cornelio Tacito, nei quali si contiene il fiore de tutto quello, che si trova sparto ne libri delle attioni de' principi, e del buono o cattivo loro governo*. In Venezia, 1607, Appresso Matthio Valentino

¹²⁰³ AMMIRATO, Scipione de MELLIER, Laurens (éd.): *Discours politiques et militaires, sur Corneille Tacite, excellent Historien, et grand Homme d'Estat. Contenant les fleurs des belles Histoires du Monde. Avec 2 tabl.* Lyon, 1618, Claude Morillon

¹²⁰⁴ CAURIANA, Filippo: *Discorsi del Signor Filippo Cauriana Gentiluomo Mantouano, e Cavaliere di Santo Stefano. Sopra primi cinque libri di Cornelio Tacito, nelli quali si trattano molte cose al gouerno del publico, et delle Corte appertinenti, e insieme varij casi seguiti, nelle presenti guerre ciuili di Francia, per instruttione della vita humana ...* In Fiorenza, 1600, Per Filippo Giunti

¹²⁰⁵ BRANCACCIO, Lelio de NEWMAYR VON RAMSSLA, Johann Wilhelm (trans.): *Zween Kriegs-Discurs... über Iulii Caesaris VIII. Bücher vom Französischen Krieg...* Francofurti, 1620, Rylandorus

század fordulójának európai politikai mozgásterét, kommentárjaiban mégis a katonai szempontok játszanak kulcsszerepet. Erkölcsi vázlatai egy-egy személyiség kapcsán jól illenek a fejedelmi, uralkodói hatalmat korlátozó szempontok sorába. Ilyen értelemben a honfitárs Ammiratőéhoz hasonló nézeteket vall. Ugyanennek a századfordulónak az antimachiavellista tendenciáival összhangban álló szellemi áramlata a keresztény újsztoicizmus, melynek alapm vei ugyancsak ott voltak Pázmány Miklós könyvei között (Antonio Guevara, illetve a Lipsius-kiadású Seneca ó nem melleleg Lipsiusnak az el z nagy *opera* kiadása éppen Tacitus ó, Justus Lipsius *politicorum libri 6*).¹²⁰⁶ Guevara *Horologium principuma* megvolt neki latinul és egy René Berthault de LaGrise által franciára fordított változatban is.¹²⁰⁷

Olvasmányai modern államelméleti részének másik alapvetése (az ókoriak mellett) a középkori lovagi erkölcs újraértelmezése. Ilyen volt a petrarkista irodalmi m , Francesco Fausto *Duello del Faustója*,¹²⁰⁸ illetve a keresztény filozófia (Erasmus, Vives) jegyében született škeresztény lovagö erényleírások. Érdekes módon az irodalmi vonal más esetben is látszik. Lodovico Guicciardini *par excellence* szépirodalmi m ve¹²⁰⁹ túlmutat m faji jellegén. A müncheni jezsuita Jakob Bidermann *Utopia... sive Sales musici* cím , számtalan kiadást megért munkája az uralkodói erkölcs formálásának olyan irodalmi vonalába is tartozik, amely Ludovicus Vives *melancholia* fogalmára megy vissza, és a XVII. század elején Robert Burton *The Anathomy of Melancholy* számtalan kiadást megért m vével vált aktuálissá, és újra sokak által elemzetté.¹²¹⁰

A XVII. század elejének francia történeti és államelméleti m vei közül több felkeltette érdekl ését, illetve foglalkoztatta az államrezon-gondolat is. Ezért is bánható, hogy említett ismeretlen m ve, az *Arbor scientiae boni et mali* cím lappang. A cím ígéretes, hiszen államelméletei oldalról (tudjuk, e m ve része volt az ugyancsak általa írt *Alphabetum politicum*) az ókortól kezd d en jól szervezett olvasmány-sor mutatja gondolatvilágát. Nem találok viszont az ismeretlen m címéb l következtethet XVII. századi tudományos szkepticizmus képvisel it az olvasmányok közt. Persze, a jezsuita szerz k *eo ipso* teológiai

¹²⁰⁶ Seneca a foliókötetek közt szerepel, *Annaei Senecae opera*, és ebben a szórendben ívrét kiadást csak a Moretusnál megjelent Lipsius-félét ismerem (Antverpiae, 1652)

¹²⁰⁷ GUEVARA, Antonio de: *Liure dore de Marc Aurele Empereur et eloquent orateur*. Traduit de vulgaire castillian en francoys par. R. B. de LA GRISE Secretaire de monseigneur le Reuerendissime cardinal de Grantmont. Paris, 1537

¹²⁰⁸ FAUSTO, Sebastiano: *Duello del Fausto da Longiano regolato a le leggi de l'honore. Con tutti li cartelli missivi, e risponsivi in querela volontaria, necessaria...* Vinegia, 1559, Borgominerio da Trino

¹²⁰⁹ *L' hore di ricreatione* In Anuersa, 1583, appresso di Pietro Bellerio

¹²¹⁰ Vö.: BRAVO, Pierre: *Le motif du roi d'un jour dans La vie est un songe de Calderón: quelques réflexions*. In: *Écriture, pouvoir et société en Espagne aux XVIe et XVIIe siècles. Hommage du Cres à Augustin Redondo*. Sous la dir. de Pierre CIVIL. Paris, 2001, Presse Univ. de la Sorbonne. 3906391.

m veiben gyakran található a szkeptikusok által feltett kérdésekre barokk válasz: mindennek, amit nem lát át az ember, annak rendjét nem az emberi értelem szabályozza. Egész biztosan közelebb kell lépni ezekhez a szerz khöz, hogy körvonalazható legyen Pázmány Miklós m vének elképzelt világa.

A politikai gondolkodói sor végén ugyanakkor megjelennek azok a francia szerz k, akik III. Henrikt l kezd d en kialakították az államreazon szellemében történ gazdálkodási és uralkodási modelleket. III. Henrik történetírója, maga is pénzügyi szakember, Bernard de Girard du Haillan,¹²¹¹ aki a vallásháborúk tanulságait is összegezte és helyeselte a nantes-i ediktumot. Nicolas Caussin *La cour Sainte*-je rengeteg kiadásban ismert volt a korban (olaszra ennek a francia államelméleti iskolának sügyeletesö fordítója, Muzio Ziccata tolmácsolta), címéhez képest sokkal tágabb államelméleti fejtegetéseket tartalmaz. És persze megjelenik olvasmányai közt a XVII. század közepének legnagyobb hatású politikai elméletei közül is több, így a Richelieu és Mazarin érsekek politikáját elemz munkák (amelyeket több más magyarországi arisztokrata is forgatott), és Jean de Silhon munkája is.¹²¹² Georges de Scudéry, sajátos politikai gondolkodó, hiszen eredetileg szépíró (ismét utalnék az irodalmi vonalra a politikai gondolkodás terén), Richelieu kedveltje. A XIV. Lajos spanyol háborúját ellenz *Fronde*-mozgalom részese lett, és élete végéig távol az udvartól, Normandiában élt. Ebben az id ben írta *Discours politiques des Roys* cím munkáját,¹²¹³ amely utalásokat tartalmaz a Napkirály keleti politikájára is. Ha valaki a vasvári béke id szakában ezt megszerzi, bizonyára azokon a kérdéseken töpreng, amelyek a Wesselényi-összeesküvéshez vezettek. Pázmány Miklós persze ekkor már kivonult a magyarországi politikai életb l.

Ötvös Péter is felvetette a kérdést, hogy vajon Pázmány Péternek mennyi köze lehetett ehhez a könyvtárhoz, hiszen logikusan gondolhatjuk, hogy egyéb javai mellett könyveket is unokaöccsére hagyott. is úgy látta, és dokumentumok híján fejet hajtva, magam is azt gondolom, hogy Bitskey István kételkedése ez ügyben helytálló.¹²¹⁴ Ez azonban nem zárja ki,

¹²¹¹ GIRARD, Bernard de: *De l'estat et succez des affaires de France. Enrichi et illustré, contenant sommairement l'histoire des Rois, les faicts plus remarquables par eux institués pour l'ornement et grandeur de leur Royaume; Vne sommaire Histoire des Seigneurs, Comtes, et Ducs d'Aniouí* Lyon, 1596, De l'imprimerie de Antoine Blanc

¹²¹² SILHON, Jean de: *Le ministre d'Estat: avec le véritable usage de la politique moderneí* Paris, 1641. sok kiadás

¹²¹³ Paris, 1663, Jacques Le Gras

¹²¹⁴ BITSKEY István: *Humanista erudíció és barokk világgép. Pázmány Péter prédikációi*. Bp., 1979, Akadémiai Kiadó (Humanizmus és Reformáció, 8.) 936100.; Pázmány Péter idézeteir l, politikaelméleti felkészültségér l lásd: HARGITTAY Emil: *A politikai elmélet Pázmány tevékenységének hátterében*. In: *Pázmány Péter emlékezete*. Szerk.: LUKÁCS László, SZABÓ Ferenc. Róma, 1987, IHSI. 4056448.; ugyanez, In: *U .: Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*. Bp., 2009, Universitas Kiadó (Historia Litteraria, 25.) 1136151.; Vö.: BITSKEY István: *Pázmány Kalauzának ökeresztény forrásairól*. In:

hogy a politikáról való gondolkodásában, e tárgyú olvasmányainak orientálásában az érsek ne játszott volna szerepet.¹²¹⁵

A Balassa család könyvei

A Balassa családból a XVI. század elején Ferenc (Ä1526) rövid időre horvát báni rangra emelkedett, Imre (Ä1550) fiát Szapolyai János nevezte ki erdélyi vajdának. János (Ä1574 után) fia és Sulyok Anna házasságából született költőnk, Balassi Bálint (1554-1594). Az nagybátyja (a horvát bán, Ferenc harmadik fia), András (Ä1576 után) nógrádi főispán fiainak családdai építettek komolyabb politikai karriert. Két fia közül Imre (Ä1633 körül) gyermeke, ugyancsak Imre (Ä1683) grófi rangot nyert 1653-ban magának és Lippay Borbálától született gyermekeinek. Ennek az Imrének a könyveiről fennmaradt egy rövidke jegyzék.

Balassa András másik fiának, Zsigmondnak (Ä1623) az unokája, a Gábor fiától született Balassa Pál (Ä1770) könyveinek összeírása is ránk maradt. Sajnos, a család más tagjai az olvasmánytörténet kutatója számára rejtve maradtak.

Eckhardt Sándor a költő Balassi Bálint gyermekkori olvasmányairól, a Bornemisza Pétertől tanultakról beszámol, sőt a Balassi bejegyzéseivel fennmaradt Volaterranus-kötetnek részletes elemzését adja úgy is, hogy a megfelelő szöveghelyek hatására utaló jeleket a költő életével is szembeesíti.¹²¹⁶ Hasonlóan bennem elemzett a *Füves kertecske* iskolai fordításgyakorlat is,¹²¹⁷ ahogy a könyvtárnyi Balassi-szakirodalom egyes tételei utalnak az életm

U : *Virtus és religió. Tanulmányok a régi magyar irodalmi műveltségről.* Miskolc, 1999, Felsőmagyarország Kiadó. 163-171.

¹²¹⁵ Pázmány Péter könyveit sok kutató keresi. Az esztergomi érseki gyűjteményekben még nem bukkantak fel. MÉSZÁROS Klára állítja, hogy a pozsonyi jezsuiták kaptak a könyvtárból, és a ma Bratislavában az Egyetemi Könyvtárban lévő könyvanyag őPö bejegyzés darabjai az érseki voltak (szóbeli közlés). Ezt a véleményt a Pázmány kritikai kiadás készítői, így HARGITTAY Emil nem osztja. A Pázmáneum kutatója, FAZEKAS István nem talált az érsek magángyűjteményéből származó darabokat Bécsben. Vö.: FAZEKAS István: *A Pázmáneum története az alapítástól a jözefinizmus koráig (1623–1784)*. In: *A bécsi Pázmáneum*. Szerk.: ZOMBORI István. Bp., 2002. (METEM Könyvek, 37.) 156-157., 102-109.

¹²¹⁶ ECKHARDT Sándor: *Balassi-tanulmányok*. Bp., 1972, Akadémiai Kiadó. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 27.) U : *Balassi Bálint*. Bp., 2004, Balassi Kiadó. 106-123.

¹²¹⁷ ECKHARDT elz jegyzetben idézett könyve 1972. 351-355.; 2004. 346-39.; BALASSI Bálint: *Beteg lelkeknek való füves kertecske*. Krakkó, 1572. K. SZEGHY Péter tanulmánya. Bp., 2006, Balassi Kiadó, MTA ITI, OSZK (Bibliotheca Hungarica Antiqua, XXXIX.); Vö.: K. SZEGHY Péter: *Balassi Bálint Füves kertecskéjéről*. In: *Translatio librorum. Tanulmányok az Oroszországból Sárospatakra visszaszolgáltatott könyvek kapcsán*. Szerk.: Jekatyerina Jurjevna GENYIEVA, KISS Ilona, MONOK István. Bp., 2007, OSZK. 75-90.

európai szellemi forrásaira.¹²¹⁸ Mindez persze nem helyettesíti a költ könyvtárának összeírását, amelyet ma még nem ismerünk.

Balassa Imre divényi vára egy id ben csaknem rablóvárként élt a köztudatban, Wesselényi Ferenc nádor még fegyveresen is fellépett ellene. Imrét ugyanakkor Thököly híveként tartották számon, és egy újabb er szakoskodása jó okot adott arra, hogy javait elkobozzák, és Divényt elfoglalják a császári csapatok. A javakat 1670 szilvesztere el tt írták össze.¹²¹⁹ Ebben az összeírásban 37 könyvet említenek, de csak egy Bibliát, egy bibliai *concordantiát*, és három imádságoskönyvet (köztük egy Pázmányé) neveznek meg.

A második divényi összeírás¹²²⁰ akkor keletkezett, amikor Balassa második felesége, Barcsai Judit 1676-ban meghalt. Ekkor azokról a javakról készült jegyzék, amelyeket átadtak Barcsai Péternek. Ekkor is csak hat könyvet neveznek meg, amely nagyon szerény olvasottságra utal. Kalendárium, imádságoskönyvek, említik Pázmányt, nyilván ez is az imádságos könyv, a Bibliát, és újként egy aritmetikát. No, és néhány kéziratos könyvet, gazdasági iratokkal (*urbarium, conventio*).

A család másik ágához tartozik *Balassa Pál*, aki királyi pohárnokmester volt, és 1721-ben grófi címet is szerzett. Fiatal korában összeírták könyveit (1739), amely jegyzék az ifjú f nemes örökségét mutatja. Feltehetően, hogy 1770-ig tartó élete során egy másfajta könyvanyagot gy jtött össze, mert felt nik egy feleségét l, Zichy Katalintól kapott, a nemesi életformáról és gazdálkodásról szóló német könyv (*Aderliche Land undt Feld Leben T. 2 in fol.*), ami minden bizonnyal Wolfgang Helmhard von Hohberg munkája.¹²²¹

A XVIII. századból Bél Mátyás *Notitiája* és országgy lési akták, gazdálkodással, birtokokkal kapcsolatos összeírások szerepelnek a 37 tételes jegyzéken. Örökségnek, és a család régebbi generációi olvasmányainak tartom a többi könyvet. Nyolc tételnél jelezte az összeíró, hogy apja testvérét l, Balassa Pál címzetes bosoni püspökt l (Ä 1705) származik.

¹²¹⁸ Vö.: STOLL Béla: *Balassi-bibliográfia*. Bp., 1994. (Balassi-Füzetek, 1.); az ez utáni id k nem kevésbé gazdag szakirodalom-terméséb l csak három könyvre utalnék. KOVÁCS IstvánóSZENTMÁRTONI SZABÓ Gézaó VÁRKONYI Gábor: *Barangolások Balassi Bálint nyomában*. Bp., 2005, Balassi Bálint Intézet; K SZEGHY Péter: *Balassi Bálint. Magyar Alkibiadész*. Bp., 2008, Balassi Kiadó; U : *Balassi Bálint*. Pozsony, 2009, Kalligram. Az utóbbi két monográfia bibliográfiai fejezetei jól követik Stoll Béla munkáját. Balassi m veltségének számos elemére utal több tanulmány a következő kötetben: *Balassi Bálint és a reneszánsz kultúra. Fiatal kutatók Balassi-konferenciája*. Budapest, 2004. november 8-9. Szerk.: KISS Farkas Gábor. Bp., 2004, ELTE BTK. (Traditio renovata, I.)

¹²¹⁹ ADATTÁR 13/2. 53654.

¹²²⁰ ADATTÁR 13/2. 97698.

¹²²¹ *Georgica Curiosa Aucta* Das ist: Umständlicher Bericht und klarer Unterricht Von dem vermehrten und verbesserten Adelichen Land- und Feld-Leben, Auf alle in Teutschland übliche Land-und Haus-Wirthschafften gerichtet, hin und wieder mit vielen ... Erfindungen und Experimenten versehen, einer mercklichen Anzahl schöner Kupffer gezieret, und in Dreyen absonderlichen Theilen... vorgestellt... Durch ein Mitglied der Hochlöbl. Fruchtbbringenden Gesellschaft zum fünfften mal ans Liecht gegeben. Nürnberg, In Verlegung Martin Endters, 1715-1716. Vol. 162

Ezek magyar historikusok (Bonfini, Istvánffy), A NádasdyóZrínyiőFrangepán-perrel kapcsolatos valamelyik császári propaganda-kiadvány a per leírásával, Georg Braun *Civitates orbis terrarum* metszetes albuma, egy Calepinus, és néhány jezsuita szerz teológiai fejtegetése különféle témából. A többi könyv, Erd dy Antal filozófiai tézisfüzete, néhány ókori szerz , Nádasdy *Mausoleuma*, Draskovich János *Guevara-fordítása*, Pázmány *Kalauza*, jogi összefoglalások, néhány ferences és jezsuita munka.

Láthatóan a család többi tagjától maradt rá, profil nélküli kis gy jtemény, amely egész biztosan alakult még élete során.

Csáky István könyvtára

A Csáky család tagjai közül csak az egyik, kora újkori m vel déstörténetünkben legfontosabb tagjának, Csáky Istvánnak a könyvtárát ismerjük. A család történetét éppen ezért nem taglalnám részletesen. Csáky István (1569ő1605) és hadadi Wesselényi Anna házasságából két f rend vé vált fiú született. László (Ā1655), aki királyi ajtónálló volt 1643 és 1649 között, majd országbíró (a Batthyány családból n sült), és István (1603ő1662), aki 1644-t l tárnokmester lett, és Forgách Évával (1613ő1669) három fiúgyermeket nemzett. Ferenc (1630ő1670) szepesi f ispán, László (1640ő1708) dobokai f ispán, és István (1635ő1699) beregi f ispán, szepesi gróf, országbíró (1687ő1699) volt.

Csáky István iskoláiról, neveltetésér l Hargittay Emil részletesen beszámol *Csáky Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* cím m vének kiadásakor.¹²²² Pozsonyban, Pápán, Nagyszombaton, majd a bécsi egyetemen tanult, alapvet en jezsuita nevelésben részesült. Iskolai kiadványain¹²²³ kívül fennmaradt politikaelméleti m ve és *Szepesváron lévő könyvtára* 1671-b l származó katalógusának egy (nem teljes) mutatója is.¹²²⁴ Szellemi muníciójáról, olvasmányairól tehát több forrásból is tájékozódhatunk. Hargittay Emil elemzése után¹²²⁵ mi els dlegesen a könyvjegyzéken található érdekességekre, illetve az erudíciója súlypontjaira koncentrálnunk.

¹²²² CSÁKY István: *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája, 1664–1674. Szöveggondozás, jegyzetek, bevezetés: HARGITTAY Emil. Bp., 1992, Argumentum Kiadó. 27ő28., ugyanitt a m forrásait is elemzi: 21ő27.*

¹²²³ RMNy 2219, 2264, 2329

¹²²⁴ ADATTÁR 13/2. 58ő65.

¹²²⁵ Az el bbiekben említett szövegkiadás bevezet jén kívül: HARGITTAY Emil: *Megjegyzések Csáky István kiadatlan könyvtárjegyzékéhez. Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolciensis. 2(1992) 61ő64.*

A könyveket 1671 körül rendezték. Erre utal az a tény, hogy a szerkönyveket is összeszedték a várból, de méginkább, hogy kellett lennie egy katalógusnak, amelyik alfabetikus rendben sorolta a műveket. Erre vallanak az utalások a fennmaradt tematikus jegyzéken: *Item Politica Vernulei sub litera B; Ferdinandus ab Effern Manuale Politicum sub litera A*. Ez a tematikus *catalogus* 294 tételben sorolja a könyveket, s bár nem teljesen teljesnek, mégis egy átlagos magyarországi főrendi olvasmány-mennyiséget jelent. Ez az összeírás tematikus csoportonként történt, amely azonban nem jelez tényleges tartalmi arányokat. *Auctores Theologi* (64), *Libri Juridici* (12), *Libri Medici* (4) *Libri Historici et Politici* (62), *Auctores Philosophi* (11), *Libri Miscelani* (9), *Libri Scholares* (132). Több okból sem lehet kiindulni ezekből a számokból, hogy Csáky ismereteinek arányát megítéljük. A *scholares* csoport inkább *miscellanea*, mint az ekképpen megnevezett, mindenféle könyvek vannak benne. Szerintem elfáradt az összeíró, unta a tartalmi csoportosítást (ezért is vélem nem teljesnek a jegyzéket). De lássunk néhány példát. A teológiai könyvek közt felsorolnak minden Bibliát és szerkönyveket is (amelyek inkább a várkapolna könyvei lehettek). Két latin, két magyar Biblia, egy *Corcordantia*, két *Missale*, két *Breviarium*, *Rituale* és *Officium*. Ezek nem teológiai művek, ahogy Nicolas Caussin francia jezsuita, XIII. Lajos király gyóntatójának könyve, az *Eques Christianus* is inkább valláserkölcsei megközelítésű intelmek az uralkodás alapvető erényeiről (más könyvtárakban a *politici* könyvek közt sorolják, joggal). Hargittay Emil a citátum regiszter összeállításakor nem említi, mint akire Csáky hivatkozik, de lehet, hogy magukat a műveket olvasva párhuzamokat találhatunk. A *scholares* csoportban is találunk még két magyar Bibliát, egy magyar zsoltárokat, újabb *officiumot*, magyarországi zsinati határozatokat, nagyszombati *Manualét*, imakönyveket, Szent Ágoston meditációit, több, kifejezetten teológiai munkát, Krisztusnak a kereszten mondott szavairól, Jerónimo Osório *De iustitiae caelesti* című, a szabad akaratról szóló vitához is érdekes adalékokkal szolgáló munkáját, és általában témájától függetlenül csaknem minden magyarországi könyv ide került. Azt hiszem, hogy a filozófiai, az orvosi, a vegyes és az iskolai könyveket össze kell keverni, és szétválogatni. A teológiához tartozók közül említettem már, de van még néhány, főként a személyes, elmélyült, elmélkedő vallásosság gyakorlásában segítőkész, *credo*, lelki *vade mecum*, Loyolai Szent Ignác életének csodás jelenetei. A *Pia desideria* című itt minden bizonnyal nem Jakob Spenert rejti, sokkal inkább a jezsuita Hermann Hugónak az 1624-től közel harminc kiadást megélt *emblémáskönyvét*.

A *scholares* csoportban a valóban iskolai ókori auctorok sokszor nem feltétlenül csak iskolai kiadásai mellett a humanista, és később humanista rétorika, logika témakörébe vágó művek is helyet kaptak. Nem sok könyvtárban volt meg a 2. századi Artemidorus

Daldianus,¹²²⁶ vagy Anna Maria van Schurman verstaná,¹²²⁷ ezért külön is kiemelem az utrechti akadémia jeles n tagját.

És ahogy említettem, a magyar vagy magyarországi szerzők m veit is ide csoportosította, ezért például a bártfai Johann Weber pestisről szóló munkája nem a *medici* szakba került.¹²²⁸ Johann Honter kozmográfiája nagyon ritkán szerepel a könyvjegyzékeken, neki megvolt, de nem tudjuk, hogy melyik kiadásban. A magyar szerzők közt mutatóban azért van nem katolikus is, mint Medgyesi Pál. De a névsor impozáns: Balassi Bálint (kettő), Beniczky Péter, Szegedi Ferenc, Debreceni Péter, Nánási István, Ceglédi István, Káldi György, Pázmány Péter, vagyis valóban figyelemmel volt arra, hogy a hazai könyvtermésben is tájékozódjon. Külön utalok arra, hogy a Balassi-verseket is tartalmazó kézirat Ebergényi Lászlótól ugyancsak a Csákyakhoz került (az 1690-es években).¹²²⁹ Ennek kapcsán még egy megjegyzés: ez utóbbi kódexben Czobor Ádám versei is olvashatóak, ahogy Csákyhoz került a Czobor család egy *Kalauz*-példánya is (a Csáky jegyzék 25. tétele).

A *scholares* szakból sok minden elkívánczik még. Nézzük először az orvosi könyveket, amelyek külön csoportot is kaptak. Johann Weber pestis idején való viselkedésről írt könyvecskéjét már említettem, A *Vellus aureum* cím jelenthet több mindent, így Salomon Trismonius orvosi szöveggyűjteménye is, amelynek sok latin és német kiadása is volt. Igaz, lehet Giovanni Aurelio Augurelli alkímiai szövegeket összegyűjtő kötete, vagy éppen Guilielmus Mellerus filozófiai antológiája is. Az orvosi könyvek között egyébként a Giovanni Battista Mantuani Galenus-kiadása mellett egy *Dispensatorium Cronenburgii* tétel olvasható, ami csak elírás lehet, és Valerius Cordus névének Pierre Coudenberg által kommentált *edíciójaként* azonosítható.¹²³⁰ Még érdekesebb Sévérin Pinaeu néi betegségekről, terhességről és szülésről írt kézikönyvének megvásárlása.¹²³¹

Csáky könyvtára jogi irodalomban nem volt gazdag, német és magyar jogi formulák. A magyar jogi alapszövegek kívül német formulás-könyv, *Farago Juridica*, amely többek közt

¹²²⁶ Nicolas Rigault adta ki 1603-ban Commeliusnál Heidelbergben

¹²²⁷ *Nobilissimi virginis Annae Mariae a Schurman Opuscula Hebraea, Graeca, Latina, Gallica. Prosaica et metrica* Lugduni Batavorum, 1648, Elsevir

¹²²⁸ 1644 (RMK II. 641)

¹²²⁹ Vö.: ÖTVÖS Péter: *A Csáky-énekeskönyv*. ItK, 1980. 4866509.

¹²³⁰ CORDUS, Valerius: *Dispensatorium cum Petri Covdebergi et Matthiae Lobelii scholiis, emendationibus, et auctarijs, item Rondeleti de Theriaca Tractatu. Accesserunt novissima hac editione Formula selectiorum Pharmacorum, quorum post Valerium Cordum usus in illustrium aliquot rerumpliarum officinis receptus est...* Lygdvni Batavæ, 1618, apud Iohannem Maire

¹²³¹ PINEAU, Sévérin: *De integritatis et corruptionis virginum Notis: Graviditate item et partu naturali Mulierum, opuscula. II. Ludovica Bonaciolo Ferrariensis enneas muliebris. III. Felicis Plateri Basiliensis de origine partium, earumque in utero conformatione. IV. Petri Gassendi de septo cordis pervio, Observatio. V. Melchioris Sebizii De notis virginitatis...* Lugduni-Batavorum, 1640, Apud Franciscum Hegerum

Christoph Besold egy m ve is lehet, de amúgy meghatározhatatlan, ahogy a *Cynosura Juristarum* is, hiszen sok szerz írt ilyen címmel. A magyar jog a *dietalia* mellett Okolicsányi János *Tripartitum*-válogatásával, Johannes Kitionich *Processus Juris*ával és Székely András egy *Medulla juridica* cím munkájával¹²³² képviselteti magát.

A *scholares* közé sorolt a Csáky-könyvtár összeírója minden természetrajzi m vet (Gianbattista Della Porta, Ulisse Aldrovandi, aki teljes életm vel van jelen, Anthasius Kircher némely m vét, másokat történelemként értelmez), a *Historia Universalis* megjelölés , konkrétan nem azonosítható munkát, egy Habsburg-család genealógiáját taglaló *opust*, és több, nagyon is érdekes, a modern f nemesi életformához és neveléshez tartozó további politikaelméleti munkát.

Ezek közül el ször a lovak nevelésével, idomításával foglalkozó két m vet említek, amelyek közül az egyik azonosíthatatlan, *De arte equitandi, liber Italicus*, a másik franciául, Salomon de La Broue-nak a XVI. század végét l sok kiadásban megjelent m ve.¹²³³ Ennek a címéb l is pontosan látható, hogy az ebben a m fajban írt m vek nem csupán a ló nevelésér l, hanem a lovas nevelésér l is szólnak, miként kell viselkedni a lóval, s t általánosabban is, melyek a igazi lovag tulajdonságai.

A történelem szakot magam kicsit gazdagabbra vártam, de így is jelent s anyag jött össze Szepesváron. Az antik auktorok szépen képviseltetik magukat, felt n ek a Julius Caesar-kiadások. Ide sorolták a kevés, de figyelemreméltó egyháztörténeti munkát. A domonkosok magyarországi története (Ferrarius), a cisztercita rend egy históriája, Augustinus Kordecki írása arról, hogy a svédek miként dúlták fel a pálosok cz stochovai központját a harmincéves háborúban.¹²³⁴ Európai várostörténet,¹²³⁵ Antonius de Sousa de Macedo Luzitánia-

¹²³² ŐAndreae Székely Medulla Juridicaö (Adattár 13/2. 60. 74. tétel), ismeretlen RMK-tétel. Székely András szerz ként ismeretlen, de jogászként említik: RMK III. 2071, 2366, 2480 ajánlásaiban.

¹²³³ *Le Cavalerie François... Le premier traicte de l'ordre general et plus facile des susdits exercices et de la proprete du Cavalier. Le second des modernes et plus justes proportions de tous les plus beaux airs et maneges. Le troisieme des qualitez de toutes Les parties de La bouche du Cheual et des diuers effets de plusieurs brides differentes pourtraites et representées par leurs justes mesures aux sieux necessaires...*3. édition, revue et augmentée de beavcoup de lecons et figures par LøAvthevr. A Paris, Chez La Vevfve LøAngelier, 1610

¹²³⁴ KORDECKI, Augustinus: *Nova Gigantomachia, Contra Sacram Imaginem Deiparæ Virginis à Sancto Luca depictam, et in Monte Claro Czeŝtochouiensi apud religiosos Patres Ordinis S. Pauli Primi Eremitæ, in celeberrimo Regni Poloniæ Cænobio collocatam, per Suecos et alios Hæreticos excitata, et ad perpetuum beneficiorum Gloriosæ Deiparæ Virginis recordationem, successuræ posteritati fideliter conscripta ...* Cracoviæ, in Officina Viduæ et Heredum Francisci Cæsarij, 1655

¹²³⁵ DRACONUS, Johannes JacobusóBECHSTADIUS, Johannes: *De origine et iure patriciorum Libri Tres, ex continua Romanorum, Graecorum, et Germanorum, Aliarum item Gentium ac Civitatum historia, nec non Scriptoribus Philologis, Politicis, et Iurisperitis, multo labore collecti, et tandem in gratiam Patriciorum, Iurisque publici Studiosorum editi...* Basileae, 1627, Genathius

históriája,¹²³⁶ Gottfried Hegenitius útleírása Fríziáról és Abraham Orteliusé vallon Brabandról.¹²³⁷ A francia történelemről Gabriel Barthélemy de Gramond, más magyarországi fűri gyűjteményekben is jelen lévő munkája volt meg Csákyknak is.¹²³⁸ Kínáról Athanasius Kircher és Martinus Martinius könyveit szerezte meg, utóbbinak a *De bello Tartarico* című művét is.

A magyar történelem nyomtatott elbeszélő forrásai közül szép sorozatot tartott Istvánffy Miklós két példányban, Jacques Bongars történeti antológiája, Matthias Bernegger *Disquisitiója*, Ráttkay György műve a horvát bánokról, Révay Péteré a szent koronáról, a *Mausoleum*, Nadányi János, Laurenz Töppelt¹²³⁹ és Bethlen Farkas frissen megjelent históriái. Nagyon ritka a magyarországi könyvtárakban Ludovicus Tubero szövegkiadása, így külön is említjük.¹²⁴⁰ Az összeíráshoz képest nemrég alapított sárospataki nyomda terméke a zsitvatoroki béke anyaga.¹²⁴¹

A politikai gondolkodó Csáky István könyvtárának kétségkívül leginkább a politikai irodalom a legérdekesebb része. Rögtön aláhúzom, hogy és ez egyben további érv mellett, hogy ez a jegyzék csak részben felel meg az alfabetikus katalógusnak, hogy a Hargittay Emil által felsorolt, Csáky művének idézeteiben szereplő szerzők közül már ami a politikai irodalmat illeti, az csak kétféle szerepel a jegyzéken is: Justus Lipsius és Adam Contzen. Niccolò Machiavelli, Jean Bodin, Conti Natale például nem. Ahogy egyébként a historikusok és a reneszánsz humanisták közül sem mindenki (Francesco Petrarca, Antonio Beccadelli, Enea Silvio Piccolomini, Erasmus, Pandolfo Collenuccio, Johannes Dubravius például nem). Így a Hargittay által kiemelt szerzők közül senki, mint az emblémás könyvek szerzői (Achille Bocchi, Giovannai Piero, Saavedra, Jacobus Typotius) vagy Henri Engelgrave, Cornelis van den Steen, Jacob Masen. Csak arra lehet gondolni, hogy ezeket a szobájában tartotta, és az összeírók oda még nem értek el.

¹²³⁶ MACEDO, Antonius de Sousa de: *Lusitania liberata ab injusto Castellanorum dominio, Restituta legitimo principi Ser. Johanni IV. Lusitaniae Algarbiorum, Africae Arabiae, Persiae, Indiae, Brasiliae etc. regi potentissimo... Opus historice-juridicum, variarum varietate jucundum...* Londini, 1645, Heron

¹²³⁷ *Itinerarium Frisio-Hollandicum Gotfridi HEGENTII, et Abrahami ORTELII Itinerarium Gallo-Brabanticum, in quibus quae visu, quae lectu digna. Accedit Georgii LOYSII... Pervigilium Mercurii, in quo agitur, De praestantissimis peregrinantis virtutibus* Lugduni Batavorum, Apud Viduam Henrici Verbiest, 1667

¹²³⁸ *Historiarum Galliae ab excessu Henrici IV. Libri XVIII. Quibus rerum per Gallos tota Europa gestarum accurata narratio continetur* Számos kiadásban ismert

¹²³⁹ *Origines et occasus Transsylvanorum seu erutae nationes Transsylvaniae, earumque ultimi temporis revolutiones, historica narratione breviter comprehensae* Lugduni, 1667, Boissat et Remens

¹²⁴⁰ *Ludovici TUBERONIS Dalmatae Abbatis ... Commentariorum De rebus, quae temporibus eius in illa Europae parte, quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt, gestae sunt, Libri Undecim* (ed. Adelarius CRAVELIUS). Francofurti, 1603, Jean Marne, Jean Aubry

¹²⁴¹ *Exemplar reconciliationis cum Hungaris factae 23 Junii, anno 1606. nec-non Conditiones Pacis Turcicae. Accedunt... Articuli Regni Hungariae in diversis generalibus dietis... conditi, ac per suas Majestates Regias confirmati; ab Anno Millesimo Sexcentesimo Octavo... Anni Millesimi Sexcentesimi Quadragesimi Noni Patakini, 1653, Georgius Renius (RMK II. 971; RMNy 2485)*

De a politikai irodalom így is szépen megmutatkozik. A *scholares* csoportba is került néhány cím. Christoph Forster kézikönyve,¹²⁴² egy szerintünk Bodint magyarázó René Herpin-könyv, amelyet hibásan írtak le Joannes Veriij-ként.¹²⁴³ Külön feltűnik, hogy Johann Adam Webernek az összeírás évében megjelent könyve is szerepel az összeírásban.¹²⁴⁴

Wilhelm Ferdinand von Efferhen *Manuale politicum* című műve a műfaj kézikönyvének számít,¹²⁴⁵ ahogy Elias Reusner *Hortulus* is,¹²⁴⁶ és míg a Lipsiust követő Jean de Marnix, Orániai Vilmos tanácsosa fiának *Institutio viri privati et publici et aulici* munkája¹²⁴⁷ és amely a különféle szociális térben mozgó emberek erkölceit hasonlítja össze és általában a szakírók figyelmét is elkerüli, Csákyét nem kerülte el. Ahogy a nálunk is népszerű szerző, Georg Horn sem, akinek *Orbis imperans*, az 1660-as évektől sokszor kiadott munkáját szerezte be, Franco Burgersdijckus *Idea policicájával*¹²⁴⁸ és Nicolaus Vernulaeus, a háborús erkölcsről szóló kis művével együtt.¹²⁴⁹

Végigtekintve Csáky István olvasmányain, művének idézetein, figyelembe véve neveltetésének gondos irányítását és azt a feltevést, hogy könyvtárának katalógusa még valamikor elkerülhet, elmondhatjuk, hogy a XVII. század második felében élt főúri generációk tagjai közül az egyik legműveltebbnek mutatkozik. Igaz ugyanakkor az is, hogy olasz és francia tudása nem lehetett hasonló Zrínyi Miklóshoz vagy Pázmány Miklóshoz, amely tudás egy másfajta politikai és kulturális ízlésvilághoz vitte volna közelebb. Az is igaz azonban, hogy az életének java részében a legfontosabb könyveket még lefordították latinra is.

¹²⁴² FORSTNERUS, Christophorus von: *Hypomnematum politicorum centuriá* Argentorati, 1623, Zetzner

¹²⁴³ HERPIN, René: *Ad Verius illustrandam Johannis Bodini de Republica methodum, contra Neotericorum Invectiones et calumnias, Apologia e genuina et recentissima interpretatione Johannis Friderici Salveld...* Francofurti, 1615, Rosa

¹²⁴⁴ WEBER, Johann Adam: *Spiritus principalis sive Dotes boni principis, aphorismis, historiis, et dissertationibus politicis, declaratae...* Viennae Austriae, 1671, M. Thurmeyer

¹²⁴⁵ *Manuale politicum de ratione status, seu, idolo principum, in quo de vera et falsa forma gubernandi rempublicam de religione, de virtutibus principum, de potestate ecclesiastica, de bello et pace compendiose agitur* Francofurti, 1639, Schönwetter, 1639

¹²⁴⁶ REUSNER, EliasÓLAFAYE, Abraham de: *Hortulus historico-politicus coronas sex, ex floribus variis variegatas complectens; Id est, Lectiones historico-politicae, publice in alma Salana propositae...* Cura et studio Abrahami De La Fayeí Herbornae Nassoviorum, 1618, Corvinus

¹²⁴⁷ *Institutio viri privati et publici et aulici...* *Ad modum ferè Iusti Lipsii in politicis* Francofurti ad Moenum, 1647, Weiss

¹²⁴⁸ BURGERSDIJCKUS, Franco: *Idea politica... Annotationibus Georgii Hornii...* Lugduni Batavorum, 1668, Apud Felicem Lopez de Haro

¹²⁴⁹ VERNULAEUS, Nicolaus: *Dissertatio politica de bello feliciter gerendo constans orationibus sex* Lovanii, 1630, Dormalius

A Thököly család könyvei

Jóllehet a XVI. és XVII. század fordulóján a késmárki Thököly-udvar az egyik legélénkebb, humanista és egyben lutheránus jelleg kulturális életet tudhatta magáénak, a család, vagy Thököly Sebestyén (Ä 1607) ó aki 1593-ban magát és örököseit tekintve bárói rangot kapott ó könyvtáráról nincs tudomásunk.¹²⁵⁰ István fiának (1581ó1652)¹²⁵¹ Thurzó Katától született utóda Thököly Zsigmond (1618ó1678), akinek könyveir l késmárki és savniki házainak összeírásából tudunk.¹²⁵² Thököly István másik fiától, Istvántól (1623ó1670) született unokája Európa legismertebb Thökölyje lett, Thököly Imre (1657ó1705).¹²⁵³ Olvasottsága megítéléséhez emigrációba magával vitt könyveinek összeírása a forrásunk.

Thököly Zsigmond savniki házában mindössze 17 könyvet említenek az összeírók 1673-ban.¹²⁵⁴ A szerény könyvgy jtemény leírása ráadásul olyan, amely alapján pontosan nem azonosítható a tulajdonos által ismert szerz i kör. Jean Fernel, XVI. század eleji humanista nevét tudjuk csak meg, így nem eldönthet az sem, hogy vajon a királynak adott tanácsai, vagy valamely filológiai munkája került Savnikra. A *Liber Transsylvanicarum rerum* minden bizonnyal Bethlen János frissen megjelent munkája (1664), amelyben Erdély történetét tárgyalja Bethlen Gábor halálától Apafi fejedelemségéig. David Frölich késmárki matematikus Ulmban megjelent munkája, az utazók kézikönyve (*Cynosura peregrinantium*) a szerz ajándéka lehetett a családnak, hiszen támogatták munkáját. Ambrogio Calepino egy szótára, egy kalendárium, két német historikus, két magyar beszédgy jtemény és számos kézirat, gazdasági iratok maradtak még a felsorolásból. Igaz, hogy három évvel el bb, 1670-ben a javak számbavételekor említenek egy *thecát* könyvekkel, de hogy az mekkora, egy polc vagy egy szekrény, nem részletezik. Egyetlen könyvet neveznek meg, amely kiegészít információ az eddigiekhez, *Liber de aetatibus mundi vetustis*, vagyis találgathatunk, mennyire

¹²⁵⁰ ÖTVÖS Péter: *Thoracomynus Mátyás*. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XóXI. Szeged, 1971. 29636.; SEB K Marcell: *Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története, 1554–1600*. Bp., 2007, LóHarmattan. (Mikrotörténelem, 1.) ó teljes bibliográfiával az udvari életet érint szakirodalomról: 3666388.; Az el bb említett Ötvös-tanulmány ebb l hiányzik, itt kiemelem még: ÚJVÁRY J. Zsuzsanna: *A ponyvásszekértől a közjó szolgálatáig. Thököly Sebestyén pályafutása*. Hadtörténeti Közlemények, 105(1992) 75693.

¹²⁵¹ Az udvartartásáról lásd SZABÓ Péter: *A Thököly család és a görög-római kultúra*. Credo, 2005. 3-4. szám, 2036211.; U .: *A késmárki Thököly-udvar reprezentációja. Thököly István (1581–1652)*. In: U .: *Jelkép, ritus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*. Bp., 2008, LóHarmattan (TDI Könyvek 7.)

¹²⁵² IVÁNYI Béla: *Könyvek és képek a Szepességben a XVI–XVII. században*. Közlemények Szepes vármegye Múltjából, 1912. 69678. (ADATTÁR 11. 3816388.).

¹²⁵³ KÖPECZI Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége”. *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*. Bp., 1976, Akadémiai Kiadó.

¹²⁵⁴ ADATTÁR 11. 3826383.

régi volt. Rómában már 1476-ban megjelent egy hasonló cím munka Ricobaldus Ferrariensist I, de nem lett igazán elterjedt. Sokhelyütt fennmaradt viszont Charles de Bouelles Párizsban, Jodocus Badiusnál 1520-tól sok alkalommal megjelent műve.¹²⁵⁵

A késmárki Thököly-házban lévő könyvságokat két alkalommal írták össze, 1673-ban¹²⁵⁶ és 1677-ben.¹²⁵⁷ Először felsoroltak kilenc könyvet, másodszorra hetet, és említenek *libri parui Sex*. Julius Caesar *de bello civili* volt az egyetlen ókori a könyvespolcon, majd egy *Flores poetarum*. Jacques Bongars 1600-ban megjelent, ismert magyar történeti *scriptores* kiadása mellett Istvánffy Miklós kézikönyve képviseli a hazai történelmet, az egyetemes Pietro Battista Burgo Gusztáv Adolf hadjáratairól szóló összefoglalása,¹²⁵⁸ és egy könyv a törökök eredetéről. A *libellus aurora aeternitatis vocatus* feltehetőleg Israel Murschel munkája volt, viszonylag friss beszerzés,¹²⁵⁹ jelzi Thököly Zsigmond német nyelvismeretét. Szerepel még két jogi tárgyú könyv, valamely szinódus aktái, és közelebbre nem meghatározott két magyar beszédgyűjtemény.

A két házban felbukkant könyvek arra engednek következtetni, hogy talán nem volt egyetlen központi udvartartásban elhelyezett könyvtára a családnak. A több lakóhelyen az éppen forgatott könyveket otthagyták, így a különböző időben és helyen végzett összeírások mindig egy-egy könyvespolcnyi kötetet regisztrálhattak.

1708. május 28-án összeírták a *konstantinápolyi magyar házban* lévő könyveket, iratokat. Thaly Kálmán szerint,¹²⁶⁰ aki idéz a jegyzékre 21 tételt, az 1705-ben meghalt Thököly Imre könyveire készült az inventárium. Ez hihető is, akár érv is lehet, hogy az iratok közt van egy tétel, *Idvezült fejedelem javainak inventariuma pro anno 1697*, amely minden bizonnyal Thökölyre utal. Annak az elképzelésnek, hogy ezek a könyvek a XVII. század második felétől halmozódtak a házban, ellentmond a kéziratos anyag jellege. Ezek valamilyen formában mind köthetők Thökölyhez, és nem csak a saját naplója (*Anno 1689 maga kezével írt diariuma idvezült fejedelemnek*). A kéziratok önmagukban is érdekesek, ahogy a XVII. századi elbeszélő történeti munkák, illetve kisebb írásművek másolatai is. Prágai András munkája, a *Sebes agynak késő sisak*, Bethlen Farkas históriája kéziratban, *Kovaczoci historiaja ennyihany*

¹²⁵⁵ *Aetatum Mundi septem supputatio... ad Franciscum Molinum virum clarissimum et Regiorum eleemosynarum principem...* Parisiis, 1520, Jodocus Badius

¹²⁵⁶ ADATTÁR 11. 585.; ADATTÁR 13/2. 80681.

¹²⁵⁷ ADATTÁR 11. 3836384.; ADATTÁR 13/2. 1006101.

¹²⁵⁸ BURGUS, Petrus Baptista: *De Bello Suecico commentarii quibus Gostavi Adulphi Suecorum regis in Germaniam expeditio usque ad ipsius mortem comprehenditur* Leodii, 1633, Edelmann

¹²⁵⁹ *Aurora sive praegustus vitae aeternae. Das ist Morgenröthe oder Vorschmack deß ewigen Lebens...* Mit einer Vorrede Herrn Johannis Georgii DORSCHEL... Franckfurt, 1650, Johann Beyer

¹²⁶⁰ *Késmárki Thököly Imre és némely híveinek napló- és emlékezetes írásai, 1685–1705*. Kiad. és bev.: THALY Kálmán. Pest, 1868. (Monumenta Hungariae Historica. II. Scriptores. XXIII.) p. XI–XIV.

árkus papirosra, Szamosközy *Rerum Transylvanicarum Pentadese*. A levélmásolatok és eredeti anyagok ma a XVII. század történetének becses forrásai lennének, ha fennmaradtak volna.

Személyes gyűjteményre utal a nyomtatott könyvek tematikai összetétele. Ha a konstantinápolyi erdélyi képviselő hivatalos könyvtára lett volna, akkor érthetetlen lenne az ókori szerzők jelenléte (Thucydides, Caesar, Livius, Tacitus, Cicero, Platon, Ovidius, Hippocrates), és az elég szép humanista irodalom a XV–XVI. század szerzőit (Angelo Politiano, Erasmus, majd Melanchthon, aztán néhány protestáns szerző). Hugo Blotius művei közül öt is megvolt a könyvtárban, a *historia* pedig főleg a lengyelekről, a kozákokról, a törökökről és a császárokról szóló néhány darab, túl általánosan jelezve ahhoz, hogy azonosítható legyen (például *Historia belli Cozaczi*). Van összefoglaló történeti munka is, Paolo Giovio kortörténete.

A francia humanista Marc Antoin Muret beszédgyűjteménye mellett iskolai *oratio*-gyakorlatok, egy itáliai útleírás (ismeretlen), néhány orvosi könyv, és számos magyar, illetve erdélyi jogforrás, joggyakorlat-leírás gazdagítja a kínálatot.

Magyar szerzők és magyar nyelvű könyvek szép számmal vannak jelen, tematikus sokféleségben. Szamosközy István *Analecta lapiduma*, Pázmány Kalauza, Lépes Bálint beszédei, Draskovich János *Guevara-fordítása*, Esterházy Pál *Szűz Mária képei*, Lippay György *Posoni kertje* elférnek egymás mellett, Bethlen Farkas Erdély történetével, nyomtatott könyvvel Thököly felkeléséről.

Az összességében hat nyomtatott és hat kéziratos könyv, a levelek, megállapodások, gazdagsági iratok valóban arra utalnak, hogy magángyűjteményről van szó, és Thaly Kálmán feltevése a leginkább valószínű: Thököly Imre könyveit írták össze. Ha csak ezeket olvasta, akkor azt mondhatjuk, iskolázott volt, tájékozott hazája és a környező területek történetéről. Ez azonban a XVII. század végén már nem volt elégséges ismeret egy főúri számára, ezért biztosak lehetünk abban, hogy voltak egyéb könyvei is.

A Szirmay család könyvtárai

A Szirmayak¹²⁶¹ a Felföld lutheránus köznemesi családjai sorába tartoztak, olyanokéba, akik gondot viseltek leszármazottaik megfelelő iskolai és udvari nevelésére. Szirmay Péter (Ä

¹²⁶¹ NAGY IVÁN V. 7446746.

1669) és Keczer Anna fiaira különösen is igaz ez az állítás. Közülük István (?1711) jutott a legmagasabbra, mármint ami a politikai karriert illeti, ám ennek ára a katolizálás (1687) volt. Náadori ítél mester lett, 1695-ben bárói rangra emelkedett, 1707-ben I. József gróffá tette. El menetele nem volt töretlen, hiszen 1685-ben Thököly embere volt, 1701-ben Rákóczi Ferencsel m ködött együtt. Miklós (?1720) Odera Frankfurtban egyetemi tanulmányokat folytatott, Bercsényi Miklós mellett hadi pénztáros volt, t lengyelországi emigrációba is elkísérte. is, András (16561729) bátyja is volt a császár börtönében. András II. Rákóczi Ferenc államában az ítél tábla elnöke lett.¹²⁶² k ketten (Miklós és András) nem kerültek a mágánások sorába. Mindhármuk olvasmányairól maradtak fenn adatok, legkevésbé a f rendi István m veltségét ismerjük. A családról azonban egészében beszélnék, hiszen neveltetésük közös, lutheránus jelleg volt. Szirmay Miklós és András olvasmányairól részletesen majd a köznemesekről írott tanulmányban számolok be, hiszen a magas m veltség protestáns köznemesek jelent s színfoltot képeztek a magyar olvasmánytörténetben (gondoljunk csak Ráday Pálra).

Szirmay István könyveir l a Sáros megyei *Szentmihályon* és *Kisszebenben* lévő házainak összeírásai adnak hírt. Az 1690-ben készült inventáriumok tényleg csak hírrrel szolgálnak a könyvek létezésér l.¹²⁶³ Szentmihályon 13 könyvr l és egy Magyarország-térképr l szól a feljegyzés, tartalomra utalóan azonban csak egy *cosmographiát* említenek és egy *Authumnus Philosophicus*-t, aki, kis fantáziával, azonos lehet Martin Herbst nürnbergi filozófussal. Jénában tanított, és Aristoteles *De anima* m vének egyfajta továbbgondolása során az emberi és állati lélek különböz ségér l értekezett.¹²⁶⁴ Nála többen disputáltak e témából.

A Kisszebenben lévő javak közt csak 16 könyv említ dik ekképpen: *Libri diversorum Authorum partim manu Scripti partim impressi* 16. Vagyis bármennyire volt is az, aki f rend vé vált, olvasmányairól nem tudunk beszámolni. Hozzá képest azonban testvérei erudíciója tisztábban áll el ttünk.

Szirmay Miklós javait 1701-ben konfiskálták. Eperjesi és bártfai házában is találtak könyveket, ezekről részben tételesen is megemlékeznek. A *bártfai* összeírásban nem, csak megemlítik, hogy feleségénél, Judith Eisdorffernél van űBibliotheca cum 105 libris, ami megfelel egy olvasott köznemes gy jteményének. *Eperjesen* azonban türelmesebbek voltak az *inventarium* készít i, mert az ott lévő 14 könyvr l röviden, tételesen számot adnak. Els

¹²⁶² Életét saját naplóiból ismerjük. Ebben könyvvásárlásairól és olvasmányairól is beszámol: *Szirmay András feljegyzései 1680–1713*. IóII. kötet. Sajtó alá rend.: KINCSES Katalin Mária. Vaja, 2007. (Folia Rákócziana, 9/1-2.)

¹²⁶³ ADATTÁR 13/2. 129.

¹²⁶⁴ *Specimen Philosophiae Aristotelico-Hermeticae de Spiritu vitali animalium, et speciatim hominum...* Ienae, 1680, Bauhoferus

ránézésre örülhetnénk, mert több tétel mellett a kiadás évét is lejegyezték és a szerzők nevét is megadták. Sajnos azonban ezek az adatok csak néhány esetben igazolódhatnak vissza a nagyobb adatbázisokban.

A magyar országgyűlések határozatai 1606-tól 1682-ig kéziratos másolatban voltak meg neki, de két *Tripartitum* is nyomtatott példányban. Volt továbbá egy németólatin, egy németóolasz(!) szótára (utóbbi Levinus Hulsius munkája), egy *herbárium*, Bonfini a Zsámboky-féle kiadásban (1568), Eusebius *Historia Ecclesiastica*-ja, a bázeli 1570-es *edició*, és egy iskolai Terentius. Jellemző az összeírók pontosságára, hogy Friedrich Balduin *De casibus conscientiae* című munkáját Antverpiában, 1654-ben kiadásban jelölték meg. Ebben az évben megjelent ez a munka Wittenbergben és Odera-Frankfurtban, de Antwerpenben nem ismert (más években sem). A lutheránus teológiát rajta kívül Philippus Camerarius elmélkedései (Rostock, 1644) és egy magyar Kegelius (Debreceni Péter fordítása)¹²⁶⁵ képviselték. A legérdekesebb tétel talán Wolfgang Heider politikaelméleti munkája.¹²⁶⁶

Nagy kár, hogy Bártfán lévő könyvtárának darabjait nem írták le tételesen, hiszen ebből a kis gyűjteményből csak az állapítható meg, hogy az akadémista köznemes lutheránus teológiai érdeklődése mellett nyelveket tanult, historikusokat és politikaelméleti műveket is olvasott, tájékozott volt továbbá hazája jogrendjében. És ez nem kevés.

Szirmay András olvasmányait ehhez képest nagyon részletesen ismerjük. Saját naplójegyzete szerint,¹²⁶⁷ 1686-ban *Ezen rabságomban circiter negyven könyvet által olvastam*. És nem kis füzetecskék voltak. Ismerte Plutarchust, Tacitust az ókoriak közül, Paolo Giovio és Jacques August de Thou kortörténetét (önmagában két-két kötet), Gabriel Barthélemy de Gramondnak a francia külpolitika szemével írt európai történeti tablóját és Antoine Aubery *Ministerium Cardinalis Richelii et Mazarini* című politikai elméletnek is kiváló munkáját. A többiek által írt, Matthaeus Merian által kiadott *Theatrum Europaeum* hat kötetét, Agricola *Germaniáját*, és zárjuk le mi is, ahogy, még több német historikust (*ac plures Historicos etiam Germanicos*). No meg hetente kétszer a sajtót (német és latin *Avisákat*), amelyet, hogy hogyan kapott meg, nem tudom.

1707-ben saját maga írta össze könyveit.¹²⁶⁸ Ennek alapján R. Várkonyi Ágnes jellemezte műveltségét.¹²⁶⁹ A 225 kötetből 132 történeti, jogi mű vagy politikai elmélet. 26 bölcséleti,

¹²⁶⁵ Bártfa, 1639 (RMNy 1755)

¹²⁶⁶ *Philosophiae politicae Systema in quo de rerumpublicarum causis materialibus, efficientibus et formalibus earundem adjumentis et praesidiis externisque accidentibus, ut numero plurimis, ita genere variis, maxime vero de bello et pace itemque de formis seu speciebus rerumpublicarum .. et de causis et remediis mutationum in iisdem tractatur* Jenae, 1628, Reiffenberger

¹²⁶⁷ ADATTÁR 13/4. 138.

¹²⁶⁸ ADATTÁR 13/2. 1686174.

filológiai, 23 geográfiai és matematikai, 12 orvosi, és csak 22 vallási jellegű munka. Ezek szerint nem túlzás az a megállapítás, hogy a kortárs, politikus-társ Ráday Pállal együtt a legszínvonalasabban képzett köznemesi politikus csoporthoz tartozott. Olvasmányainak részletes elemzését ennek a csoportnak az erudíciójáról írt tanulmányban végezzük el.

Bercsényi Miklós könyvtára Ungváron

A Bercsényi család kora újkori történetében jelent sebb politikai szerephez el ször Bercsényi László (1564 k.ó1599) szörényi bán jutott, akinek Imre (1589 k.ó1639) fia halála évében nyert bárói címet. Az fia, Miklós (1633 k.ó1689), Dunáninneni f kapitány német feleséget vett maga mellé, Maria Elisabeth Katharina von Rechberg-Rothenlöwen személyében, így Bercsényi Miklós (1665ó1725) gróf, Ung vármegye f ispánja, királyi tanácsos lényegében kétnyelvűként n tt fel. Már apja is iskolázott ember volt, Nagyszombatban tanult a jezsuitáknál.¹²⁷⁰

Bercsényi Miklósnak II. Rákóczi Ferenc melletti politikai szerepvállalása miatt 1701-ben el kellett hagynia az országot, Lengyelországba távozott. A szabadságharc bukása után követte a fejedelmet az emigrációba, Rodostóban halt meg. Ungvári javait 1701 nyarán írták össze. Thaly Kálmán a könyvek és a levéltári dokumentumok jegyzékének közlésekor¹²⁷¹ entuziazmussal beszél a gróf m veltségének modernségéről, széles látókör olvasottságáról. Meg kell hagyni, hogy a 114 felsorolt tétel, illetve a száz említett könyv egy szép, közel háromszáz kötetes gy jteményt mutat, összetételében valóban a XVII. század második felének f úri olvasmányait is mutatja. A könyvek latin, magyar és német nyelvűek, vagyis nem mutat jel arra, hogy Bercsényi franciául, a kor diplomáciai nyelvén megtanult volna. A modernség jele a korban, hogy a vallási élettal kapcsolatos könyveket külön is tartották egy, a várkapolnához közeli szobában. Ezeket a könyveket nem írták le tétélesen, de a Biblia mellett említik Telegdi Miklós és Pázmány Péter prédikációit, továbbá azt, hogy van még 88 latin, magyar és német nyelvű *ſVita Sanctorum*. Ehhez a könyvtár összeírásakor még két teológiai munkát említhetünk, melyek jezsuita erkölcsi traktátusok, továbbá Esterházy Pál nádor két, a Mária-kultuszhoz kapcsolódó kiadványát, amelyeket a jegyzék készítője a családtörténethez kapcsolódónak érezhetett, hiszen a *Trophaeum* mellett voltak. Külön itt volt Pázmány

¹²⁶⁹ R. VÁRKONYI Ágnes: *Ismeretlen kuruc vers és politikai háttere*. ItK, 1979. 71681. (itt: 80681.)

¹²⁷⁰ THALY Kálmán: *A székesi gróf Bercsényi család 1525–1835*. I. kötet. Bp., 1885. 210.

¹²⁷¹ THALY Kálmán: *Gróf Bercsényi Miklós könyv- és kéziratára*. MKsz, 1881. 2756289.; ADATTÁR 13/2. 1486–152.

Kempis-fordítása is, a magyar nyelv könyvekkel együtt egy csoportot képezve. Protestáns teológiai művet egyet sem említene az összeírók.

Külön tarthatták a házi patika könyveit is, mert egy külön helyiségben találtak 12 šlibri medicio-t, mellettük egy szakács- és egy álmoskönyv is volt. Ehhez a tematikához a könyvek között még kettő említetik, az egyik azonosítható is, Paul de Sorbait Nürnbergben megjelent kézikönyve.¹²⁷² Egy olyan könyvet is találtak a kiküldött összeírók, amely számukra is érdekesnek mutatkozott, az emberi bűnről szólt. Még is jegyezték *Curiosus liber de pelle humana medici Tobiae Fogl*. Sajnos nem tudtam azonosítani.

A könyvek elenyésző részét képezték a szórakozást szolgáló munkák. Irodalmi művet alig említhetünk, még az ókori irodalmi munkák sem voltak jelen. Gyöngyösi István *Murányi Vénusza*, Beniczky Péter versei, Megyeri Zsigmond szentencia-gyűjteménye¹²⁷³ mellé két latin versgyűjtemény sorolható. A magyar könyveket együtt tarthatta, vagy az összeírók rakták egy helyre, nem tudjuk. De itt említik Lippay György *Posoni kertjét* és magyar *csízíókat*.

Azt hiszem, hogy Bercsényi megvásárolta a híres Elsevir zsebkönyv-sorozat sok darabját az egyes országok bemutatásával. Sajnos, a címek említése nem teszi mindig lehetővé ennek azonosítását, hiszen egy-egy szerző más kiadásban is kiadta hasonló címmel a munkáját. De biztosan Elsevir-kiadású volt Törökország, Dánia, Gallia országleírása, Pierre Gilles Boszporusz és környéke leírása. A földrajzi munkák kis számban szerepelnek, keverve a természetfilozófiai munkákkal. A filozófiai kérdések sem vonzották, mindössze három ilyen jellegű művet fedeztem fel a jegyzéken XVI. századi szerzők közül, és Szentiványi Márton egy értekezését.

Érdekességként olvashatta, semmint katolikus tanításként a jezsuiták kínai missziótörténetét és Johan-Petrus Langius *Democritus ridens* című anekdota-gyűjteményét¹²⁷⁴ is. Egy félúttól ez idő tájt már elvárható, hogy a lovaglással vagy a lovakkal ne csak mint harci bajtárssal foglalkozzon. Antoine de Pluvinel lovakról szóló munkái a XVII. század végére számtalan kiadásban csaknem minden nyelven megjelentek. Bercsényinek németül volt meg az egyik. Az érdekességek közt végül megemlítem, hogy az emblémás-könyvek közül neki nem a sokak olvasmányai közt szereplő (Sambucus, Alciati) volt meg, hanem Aegidius

¹²⁷² *Universa Medicina... tam theorica quam practica, nempe Isagoge Institutionum Medicarum et Anatomicarum, methodus medendi, cum controversiis, Annexa Sylva Medica. Deinde sequuntur curationes omnium morborum virorum, mulierum et puerorum, a capite ad calcem, nec non cura morbi venerei, et tractatus de febribus, peste et venenis...*, Item, *Chirurgia cum examine chirurgico, methodus consultandi cum annexis observationibus... triplici discursu exornatus*. Noribergæ, Sumptibus Michaelis et Johannis Friderici Endterorum, 1672

¹²⁷³ RMK III. 1979

¹²⁷⁴ LANGIUS, Johann-Petrus: *Democritus Ridens sive Narrationum ridicularum ad Animos ex contentione graviorum studiorum, seu quorumvis negotiorum lassitudine relaxandos*. Ulmae, 1689, Kühn

Albertinus munkája,¹²⁷⁵ és Cesare Ripa emblemikus erkölcstana, amely sok nyelven, szinte évente jelent meg a XVII. században.

Meglepően kevés a jogi tárgyú könyve. Ezek is magyar *dietalia*, illetve *decreta*. Annál gazdagabb a történelem és a politikai munkák világa. A magyarokról író történetírók közül Pietro Ransano, Antonio Bonfini, Istvánffy Miklós, Ráttkay György, Bethlen Farkas volt meg neki, és egy, a török kiűzése után készült rengeteg *Delineatio fortalitorum* közül. Az európai történelemtől az említett Elsevir-féle országleírásokon túl nem sok volt, a mindenről író Johann Adam Weber négy munkája, a *Mercurius Gallobelgicus*-sorozat kötetei, és két könyv a francia történelemtől, amelyek nem voltak gyakoriak a magyar nemesség könyvei közt. Gabriel Barthélemy de Gramond IV. Henrik trónra lépésétől kezdte lényegében Európa-történeti munkáját,¹²⁷⁶ hiszen a francia politikai kapcsolatok mentén mondja el hazája históriáját. Benjamin Priolo XIII. Lajossal kezdi történetét és inkább a francia belügyekre koncentrálnak.¹²⁷⁷

A politikai gondolkozásról többféle megközelítésben olvasott Bercsényi. A Magyarországon fűűri körökben gyakorta előforduló Antoine Aubery *Ministerium Cardinalis Richelii et Mazarini* mellett egy másik, nem meghatározható kötete is volt Richelieu-ról. Voltak nagy fóliáns kézikönyvei (*Theatrum politicum*), erkölcssteológiai traktátusok (*Theatrum virtutis*), Wilhelm Ferdinand von Efferhen jogi megközelítés¹²⁷⁸ munkája, Jacob van Zevécote, nálunk nagyon ritka, Florus-kiadásba rejtett politikai erkölcsi *maximái*,¹²⁷⁹ és végül említsük a csaknem valamennyi európai nyelvre lefordított *bestsellert*, John Barclay *Argenisét*. A jezsuita nevelés, velük összeveszett, majd részben megbékélt Barclay a politikai novella műfajában szórakoztatóan olvastatja politikai nézeteit is.

Thaly Kálmánnak igaza volt abban, hogy Bercsényi Miklós a Rákóczi táborában harcoló legtöbb fű nemesnél olvasottabb volt, könyveinek tematikus sokszínűsége imponáló, viszont az is igaz, hogy Esterházy Pál nádorhoz, vagy akár Nádasdy Ferenchez hasonlítva,

¹²⁷⁵ *Emblemata hieropolitica versibus et prosa illustrabat Ioannes Melitanus a Corylo* (= Johann Jakob MENDEL). *Eiusdem Musae errantes*. Coloniae, 1647, Munich

¹²⁷⁶ *Historiarum Galliae ab excessu Henrici IV. Libri XVIII. Quibus rerum per Gallos tota Europa gestarum accurata narratio continetur* Moguntiae, 1673, apud Christophorum Kuchlerum

¹²⁷⁷ PRIOLO, Benjamin: *Ab excessu Ludovici XIII. De Rebus Gallicis Historiarum Libri XII. A Christiano Friderico Franckensteinio... indicibus et notis locupletati*. Lipsiae, 1686, Johannes Grossius, Christianus Scholvinus

¹²⁷⁸ *Notwendige Abgedrungene Ehrenrettung Wilhelm Ferdinands von EFFEREN... wider einen bösshaften Calumnianten, welcher sich mit erdichtem Nahmen Wernerum Albertum ab Obrinca nennet und die zwo von Christian Gottlieb von Friedberg und Christoffen von Vngersdorff newlich in Druck ausgegebene Schrifften Politischer weiss, jedoch mit unmenschlichen Injurien hohen unnd nidern Stands Personen zu widerlegen unterstehet* Franckfurt, 1617, Schönwetter

¹²⁷⁹ ZEVECOTE, Jacob van: *Lucii Annaei Flori rerum romanarum libri IV. Accedunt Jacobi Zevcotii observationes maxime politicae*. Amstelodami, 1638, apud Jo. Jansson

korszakában nem éri el a szintet. Ennek egyik oka minden bizonnyal az, hogy az 18. században már a nemzetközi arisztokrácia világban megforduló férfiaknak kellett franciául, ha nem is beszélni, de legalább tájékozódni a nyomtatott szövegben. Sok kortárs politikai munka nem jelent már meg latinul, és németül sem mindegyik.

Összegzés

A XVIóXVII. századi magyarországi arisztokrácia könyvtárainak és olvasmányom veltségének számbavételekor természetes módon kett s korláttal kellett számolnom. Az egyik a forráshelyzet, a másik a saját olvasottságom, felkészültségem. Az utóbbi azért fontos, mert a feltárt dokumentumok megközelítését, elemzési módját meghatározó tényez . Miután az ismert források jelent s részének felkutatásában magam is részt vettem, a forrásközeliségben eltöltött évtizedek alatt megtanultam köt dni az adatokhoz. Nem egy-egy eszmei áramlat megjelenésének igazolásához próbálok adatokat gy jteni, hanem fordítva, az adatok tartalmának megismeréséhez kísérelem meg az elméleti ismereteket megszerezni. Mindezt azzal a mottóval, amelyet tanulmányom elején idéztem. *A könyvről, és nem a szövegről beszélni* könnyebb, de egyben nehéz is. Folytonos a csábítás, hogy egy-egy szellemi áramlat megjelenésekor elmerüljön az ember annak megismerésében, elemzésében, ám ez az út veszélyes, a megismert jelenségek között kedvencek lehetnek, vagyis jelent ségüket túlértékelhetjük, ha nem vesszük komolyan az adatok figyelmeztetését.

A forráshelyzet távolról sem mondható ideálisnak. A f nemes családok ingó vagyonának összeírása nem bírt akkora jelent séggel, mint a szegényebb társadalmi rétegekhez tartozók esetében. Ráadásul a Mohács utáni két évszázadban a hivatali írásbeliség rendszeressége nem hasonlítható a Habsburg Birodalmon belüli id szakéhoz, és a jelzett id szakban az ország többször hadm veleti területté vált, vagyis a levéltári anyag pusztulása már a korban jelent snek mondható. A XVIII. századtól kezd d levéltári rendezések, iratselejtezések, továbbá a t zesetek, majd a második világháború, illetve az 1956-os forradalom idején bekövetkezett iratveszteség legalábbis egyenetlenné teszi a dolgozatomban tárgyalt téma megismerését. Értve ez utóbbi alatt azt, hogy családonként az id ben és földrajzi egységenként nehéz olyan forrásanyagot felmutatni, amely az elemzéseket egységes szempontok szerint lehet vé teszi.

Az udvari kultúra és ezen belül a f nemesek könyves m veltsége gazdag örökséget tudhatott magáénak a középkori Magyarországtól. A királyi udvar példaadó szerepe, ereje a m vel dési intézményrendszer ó egyházak, iskolák, m vészetek, könyvkiadás (másolás, nyomda), könyvtárak ó támogatásában és fenntartásában megfelelő hatással volt a f papi és f úri réteg tagjaira. A Jagelló-kor gazdag kulturális élete a tanúbizonyság ennek az állításnak az igazolására. A Mohácsi csatavesztés, az ország megosztása, a királyi udvar hiánya, Erdély elszakítása a királyságtól, majd ennek XVII. század közepi pusztulása olyan keretet jelentett a

m vel dési élet számára, amely nem annak gazdag, gond nélküli virágzása irányába mutatott. A magyarországi és erdélyi arisztokrácia tagjai az udvari kultúra kereteinek kialakításakor tudatosan vállaltak olyan szerepet, amely részben a királyi udvaré lett volna. Ez a tudatosság a reformált egyházak szervezésében, majd az újjászervez d katolikus egyház intézményeinek kialakításában, ezek támogatásában, illetve a birtokok m vel dési intézményrendszerének fenntartásában nyilvánult meg.

A könyv az udvari kultúrában

A könyvek beszerzése, a könyvtár kialakítása az udvar közéleti és m vel dési szerepvállalásának minden eleméhez szükséges, legalábbis hasznos volt. Értve ez alatt a diszciplináris tanítást (praeceptorok, udvari iskola), a vallási életet (papok, lelkészek), a gazdálkodást (várnagy, jószágigazgató, kertész, mesterek), az általános m vel dést (m vészek), a köz-, és hétköznapi életet (jogász, orvos) és utoljára említve, ám talán a legfontosabb szerepet, a katonai és politikai szerepvállalást (f úr, családtagjai, familiárisai).

A *könyvbeszerzés módjai* nagy mértékben eltértek a többi ország f nemességének szokásaitól. Az arisztokrata *örökölhetett* könyveket, illetve *házassága* révén is kerülhetett jelent s könyvmennyiség az udvarába. Láthattunk példát könyvszeret asszonyokra, akik a maguk könyveit, vagy éppen szüleikt l örökölt bibliotékát tudhattak magukénak. Külön ki kell emelni annak a jelent ségét, ha a magyar arisztokrata külföldi asszonyt hozott a házhoz, hiszen ez utóbbi gyakran egészen eltér könyvbeszerzési lehet ségekkel bírt otthonában. A Habsburg Birodalom, a német fejedelemségek, vagy az itáliai városállamok, hercegségek nagy családjaiból származó feleségek (és néha a Magyarországra költöz férjek) ó több esetben láttuk ezt ó korszer , közel kortárs kiadású könyvanyagot hoztak magukkal az itteni udvarba.

Az itthoni gyarapítási források közül els ként a család tagjainak *mecenatúrája* eredményeként megjelent könyveket említem. A f úri család birtokán esetlegesen m köd *nyomda*, vagy ott el értelmiségi könyvének *támogatása* volt az els lépés a könyvek megszerzésének lehet sége felé. Emellett a helyi *vásárlási* ó nagyon sz k ó lehet séggel is éltek. Miután szervezett könyvkereskedelem az általam vizsgált korszakban nem m ködött Magyarországon, a városokba látogató f úr, de jellemz en az udvar beszerz i megvették a sz kös kínálat darabjait. Ez a vásárlási lehet ség országrészenként más és más volt. A horvátországi megyékb l rendszeresen jártak a tiszttartók Velencébe, Grácba, vagy éppen Bécsbe, ugyanígy a nyugat-magyarországi területekr l, és a nyugati Felföldr l is. Az északi

területekről Krakkó, vagy éppen Brno, Olomouc hasonlóan elérhető volt. Ez a lehetőség a Tiszahát, a Partium, vagy éppen Erdély urainak nem adatott meg. A főúri család tagja esetenként megvásárolta elhunyt tisztartójának vagy más udvari alkalmazottjának könyvörökségét, de arra is hoztunk példát, amikor az udvari lelkész a főúrra hagyta könyveit.

A könyvbeszerzés szempontjából jóval jelentősebb szerepe volt a főúr *alumniumának*. A család támogatásával külföldre utazó diák általában kapcsolatban maradt az udvarral, így folyamatosan kérhettek tőle könyveket, amelyeket vagy tanulmányai végén hozott haza, vagy az arra járó kereskedéssel hazaküldte azokat. Néha küldtek *könyvvásári- vagy kiadói katalógusokat* is. Ezekből a főúr kijelölhette a neki tetsző címeket.

A legjobb, a főúr olvasmányízlését leginkább mutató könyvbeszerzési mód azonban az volt, ha alkalom adódott a külföldi könyvesboltokban való *személyes válogatásra*. A magyarországi és erdélyi arisztokrácia tagjai is peregrináltak, vagy lovagi túrán (Kavalierstour) vettek részt. A külföldi utazások különböző céllal történtek. Az egyetemi tanulás (peregrinatio academica), lovagi túra mellett utaztak diplomáciai küldetésben (legatio), de részt vettek uralkodók koronázásán, vagy éppen külföldi hadjáratokban is.

Tudunk olyan esetekről is, amikor a magyar arisztokrata család valamelyik külföldi, jelentős kiadóval *személyes kapcsolatot* alakított ki (Batthyány ó Wechel; Nádasdy ó Moretus, Blaeu; Esterházy ó Blaeu stb). Ez esetben a külföldi partner persze a saját kiadványait helyezte előtérbe az ajánlatában, de nem kizárólagosan.

A könyvbeszerzésről általánosságban tehát elmondhatjuk, hogy kevés olyan alkalom adódott a magyarországi főúri családok életében, amikor a saját ízlésük szerint választhatták a könyveket. A főúri könyvtárak nem csak a használat szempontjait tekintve voltak igazi udvari, közös használatú könyvtárak, hanem arculatuk megformálásában is. Nem véletlenül volt gyakoribb a magyar udvari környezetben az *et amicorum* bejegyzés-típus, mint Európa nyugati felén.

A *kulturális ízlés és a könyv viszonyának* tekintetében is hordoz egyedi jegyeket a magyar főúri könyves kultúra. Az eddigiekből kiderült, hogy a főúr olvasmánykultúrájának alakulása nagyon erősen kényszerpályán mozgott, kevésbé volt egyéni ízlése meghatározó. Ettől függetlenül a családi, politikai kapcsolatai mentén a császári és a rokon családok udvarai jelentősen hozzájárultak ennek az ízlésnek az alakulásához. A kíváncsiság más országok és a kora újkorban már más világok (földrészek) iránt természetes emberi tulajdonságként élt, a minta követése pedig már társadalmi kötelezettségek és a szokások miatt is meghatározott volt. Az Európában kialakuló ritkasággyűjtemények, majd múzeumok a *gyűjtés* tevékenységét kínálták mintául. A megismert külföldi udvarok zenei, művészeti, színházi világa pedig

intenzívebbé tették a kultúra iránti igény kialakulását. Az út ehhez a magyar főúr számára is természetes tevékenységek köré szerveződő divatokon keresztül vezetett: a vívás, a lovaglás, a lótarthatás művészete, a kertkultúra kiteljesedése, a késő reneszánsz virágzása mellett a modern építészeti stílus, a barokk megjelenése mind olyan jelenségek, amelyek az olvasottság alapú műveltség iránti követelményeket is alakította, formálta. De maga a politika művészete, a hadtudomány is megváltozott.

A magyarországi és erdélyi arisztokrácia számára a vallási komponens erősebbnek mondható, mint nyugat-európai osztályos társaik esetében. Az új vallás, majd az ennek változásai mentén kialakuló új egyházak, az újjászerveződő katolikus egyház intézményeinek létrehozása, fenntartása, az egyházi életben való aktív részvétel arra kötelezte a főurakat, hogy az európai átlagnál jobban tájékozódjanak a vallás dolgában. A szegény egyházi környezet pedig folyamatosan igényelte a közvetlen patronátust. Magyarországon olyan intézményes keretei is kialakulnak a főurak egyházi életben való részvételének, mint a zsinatokon való elnöklés (akkor is, ha neki más volt a vallása), vagy Erdélyben a Református Főkonzisztórium munkájában való napi feladatvállalás.

Az ország politikai irányításában a legfontosabb kérdés korszakunk egészében az volt, hogy miként oldható meg a középkori Magyar Királyság területi és állami egységének helyreállítása, amelynek kulcskérdése a török kiűzése módja volt. Ennek a célnak sok mindent alárendeltek: még vallási meggyőződésük alakításában is szerepet játszott. Pázmány Péter sikeres rekatolizációs akciói mögött világosan látszik az az érv, hogy a császárral, a katolikus szövetséggel együtt, Erdélyt magyarnak megtartva, Franciaországgal kiegyezve van esélye a cselekvésnek. A szentgotthárdi csata felvillantotta az esélyt is, majd a vasvári béke meghozta azt a tudatot, hogy ki számolhatnak a császárral, nem számol velük (szándékosan sarkításként). Az olvasmányízlést alakító tényezők sorában ezzel eljutottunk a könyvek használata kérdéséhez.

Az arisztokrácia könyvhasználata persze családonként és személyenként eltér. Dolgozatomban szerkezetét azért is alakítottam úgy, hogy a horvátországi megyéktől indultam, a nyugat-magyarországi és nyugati felföldi területeken át jutottunk a Partium irányába, majd innen átlépünk Erdélybe. A forrásadottságok is olyanok, hogy ez az földrajzi elhelyezkedést követő elbeszélés egyben többé-kevésbé kronologikus rendet is magában hordoz, már ami az egyes családokban az első dokumentáltan író könyvtárral bíró generációk időszakát illeti. Az is igaz, hogy a délnyugati, a nyugati határhoz közel élők előbb szerezték meg a császári udvarban is elterjedt olvasmányokat, általánosságban modernebb, korszerűbb az a könyvanyag, amelyet az udvaraikban regisztrálhattunk.

Az egyes családoknál igyekeztem figyelmemet arra az olvasmányrétegre szegezni, amely a tulajdonos számára, életrajzából ismerhet en leginkább fontosnak volt gondolható. Nem véletlen, hogy visszatér módon utalok mindig a historikus, a jogi, és fként a politikaelméleti, hadtudományi munkák jellegére. Egy-egy könyvtár, olvasmányanyag modernségének egyik fokmér jévé ennek az olvasmány-rétegnek a frissességét tettem.

A másik elemzési szempont a könyvanyag nyelvi összetétele volt. A latin hivatalos nyelvként természetes ismeretnek számított. A horvátországi megyékben az olasz, és másodsorban a német, a nyugat-magyarországi udvarokban a német, és másodsorban az olasz volt a nyelvismereti sorrend. A Felföldön a f urak jelent s része tudott valamelyest szlovákul, és talán eligazodott az írott cseh nyelvben, néha a lengyelben is. Németül fként a Bécsben vagy Prágában gyakrabban megfordulók tanultak meg. A francia nyelv ismerete a XVII. század közepét l a modernség egyik mércéje. Batthyány Boldizsár kivételes a XVI. századi f urak között franciás m veltségével, de a XVIII. század elején sok család könyvtárában voltak könyvek ezen a nyelven.

Az a jelenség, hogy a politikai elméletek között a francia, és az ez által nagyban befolyásolt olasz iskolához tartozó szerz k munkáit tartották a korban ó és ma is így hisszük ó modernnek, véletlennek mondható. Igaz, a hadtudományok, vagy a szület ben lév mérnöki tudományok német szerz i határozottan korszerűek voltak, és így is értelmeztem. A nyelvismeret, és a modern ismeretek tehát a nyugat-magyarországi udvarokban él ket avatják korszerűbbé.

A szórakozás, a civilizált élet, és a könyvolvasás is összefügg jelenségek. A korban ennek, ahogy az udvari élet szervezésének is, elmélete is volt. A magyarországi f úri könyvtárakban is megjelentek ezek az elméletek, igaz, jelenlétük ritkaságnak számított. Ahogy a divatkönyveké, a különböző játékokról szóló munkáké is. A szórakoztató olvasmányok a XVI. században még jellemz en az ókori szerz k latin kiadásai voltak, ritkán láthatunk a könyvjegyzékeken német, olasz, esetlegesen francia szépirodalmi tételket. Ez utóbbiak szaporodnak folyamatosan a XVII. század végéig, amikor már az ókori szerz ket is az említett három nyelven olvasták, illetve megjelentek az udvarlást, a szerelmi élet szabályait leíró munkák is. És ezeket már nemcsak a f urak, hanem az udvar n tagjai is olvasták. Az *asszonyok olvasmányai* a napi vallásgyakorlat könyvei mellett f leg a házi patika fogásait leíró m vek, szakácskönyvek és persze a szépirodalmi munkák voltak.

A f nemesi udvarok hatása a *köznemesi* réteg tagjainak m vel dési szokásaira a példaadás erejével hatott. Ugyanakkor a XVIóXVII. század folyamán kialakult az udvarok gazdasági értelmiségként értelmezhet rétege (jóságigazgatók, várnagyok stb.) ó ezek közül

számosan a kis-, és középnemesség tagjai voltak ó, akik maguk is iskolázott, olvasott emberek lévén, befolyással lehettek a f úri család kulturális életének alakítására, a könyvtár anyagának gyarapítására. A XVIII. század elejére, mivel a társadalmi el menetelhez ekkor már szempont volt a f úr vallási hovatartozása is, kialakult egy mvelt, olvasottságában a f úrakéval veteked köznemesi csoport, amelynek két legmarkánsabb képvisel je Szirmay András és Ráday Pál volt.

A magyarországi f nemesség olvasmányomveltségét nehéz európai összehasonlításban szemlélni, tekintve, hogy alapvet en eltér kulturális intézményrendszer vette körül az egyes országokban él ket. Igaz ez még a közép-európai régió államait tekintve is. Csehországban a jelen lév császári udvar, a mellé települt értelmiség teremtett alapvet en más viszonyokat, Lengyelországban a két központ (Krakkó és Varsó) mvel désszervez ereje (egyetem, királyi udvar) volt lényegesen más. Nem is beszélve a jelent s könyvtermel központokkal, könyvvásárokkal bíró területek nemességér l. Külön-külön vizsgálva azonban a jelenségeket, egy-egy f úr könyvtárának összehasonlítása a hasonló gazdagságú európai példákkal azt mutatja, hogy a magyar arisztokratának nem feltétlenül kell szégyenkeznie. Az alapvet különbség kétségtelenül a könyvhasználatban résztvev népesség számában mutatkozik. Magyarországon tudunk kiemelked példákat hozni egy-egy arisztokrata mveltségének felmutatásában, de tudnunk kell azt, hogy a magyarországi népességnek csak elenyész része találkozott a könyvvel, vagyis a f úri családoknak folyamatos feladata maradt olyan mvel dési program kidolgozása, amelynek keretében az általános kulturáltsági szintet emelniük kellett. Dolgozatomban erre is hoztam példákat.

SZAKIRODALMI BIBLIOGRÁFIA

(Nem szerepeltetjük itt az 1800 el tt megjelent, a jegyzetekben hivatkozott könyveket, azokat forrásnak tekintjük.)

- ÁCS Pál: *A „helyettes áldozat” allegóriái a Zrínyiász IX. énekében.* In: U : „Elváltozott idők”. *Irányváltások a régi magyar irodalomban.* Bp., 2006, Balassi Kiadó. (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 6.) 1406157.
- Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár című munkájának I–II. kötetéhez. Pótlások és igazítások, 1472–1711. – Appendix ad I–II tomos operis Caroli Szabó Régi Magyar Könyvtár – Bibliographia Hungarica Vetus. Additiones et emendationes 1472–1711.* Egybeállította: SZTRIPSZKY Hiador. Bp., 1912, Fritz nyomda (Hasonmás kiad.: Bp., 1967, Országos Széchényi Könyvtár. (Bibliographia Hungariae. Series editionum stereotyparum)
- Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum.* Symposium im Rahmen der 8. Schlaininger Gespräche vom 20623. September 1995 auf Burg Schlaining. Red. von Rudolf KROPF, Gerard SCHLAG. Eisenstadt, 1998, Burgenländisches Landesmuseum Eisenstadt. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 98.)
- ÁGOSTON Péter: *A magyar világi nagybirtok története.* Bp., 1913, Grill Károly.
- Allgemeine Deutsche Biographie* I. Hrsg. durch die Historische Commission bei der königl. Akademie der Wissenschaften. Leipzig, 187561912, Duncker und Humblot.
- Alvinczi Péter okmánytára – Diplomatarium Alvinczianum.* Közzétette SZILÁGYI Sándor. Pest, 1870, Eggenberger. (Magyar Történelmi Emlékek ó Monumenta Hungariae Historica. 1. osztály. Okmánytárak, 14/15.)
- András Dudith's Library. A partial reconstruction.* Compiled and with an introduction by József JANKOVICS, István MONOK. Szeged, 1993. Scriptum.
- APRÓ Piroska: *Esterházy Miklós.* In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. II. kötet. Calcagnini–Falkoner.* F szerk.: K SZEGHY Péter. Bp., 2004, Balassi Kiadó. 4076409.
- ARANKA György: *Egy magyar Nyelvemelő Társaságnak szükségessége.* Idézi KÓKAY György: *Nemzeti könyvtárunk megalapításának visszhangja a korabeli sajtóban.* In: KÓKAY György: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában.* Bp., 1983, Akadémiai Kiadó.
- BABI OVÁ, KatarinaóHÁBL, VlastimilóU NIKOVÁ, Daniela: *Ilešháziovci. Rodová zbierka obrazov.* Tren ín, 1998, Tren ianske múzeum.
- BALASSA Brúnó: *Thurzó Imre retorikai dolgozatai.* Magyar paedagogia, 37(1928). 2486258.
- Balassi Bálint és a reneszánsz kultúra. Fialat kutatók Balassi-konferenciája.* Budapest, 2004. november 869. Szerk.: KISS Farkas Gábor. Bp., 2004, ELTE BTK. (Traditio renovata, I.)
- BALASSI Bálint: *Beteg lelkeknek való füves kertecske.* Krakkó, 1572. K SZEGHY Péter tanulmánya. Bp., 2006, Balassi Kiadó, MTA ITI, OSZK. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, XXXIX.)
- BALASSI Bálint: *Beteg lelkeknek való füves kertecske.* Az 1572-ben, Krakkóban megjelent kiadás modern helyesírásra átirrt szövege. Sajtó alá rend.: K SZEGHY Péter. Bp., 2006, Balassi Kiadó.
- BALÁZS János: *Sylvester János és kora.* Bp., 1959.
- BALÁZS Mihály: *Báthory István cenzúrarendelete.* In: *Teológia és irodalom. Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei.* Bp., 1998, Balassi Kiadó. (Humanizmus és reformáció, 25.) 2006201.
- BALÁZS Mihály: *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén.* Bp., 1988, Akadémiai Kiadó. (Humanizmus és reformáció, 14.)
- BALÁZS Mihály: *Heltai Hálójának forrásáról és eszmetörténeti háttéréről.* ItK, XCVII(1993) 1676196.

- BALÁZS MihályóMONOK István: *Szamosközy István és a Corvina*. MKsz, 1986. 2156219.
- BALÁZS MihályóMONOK István: *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában. (Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről)*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk.: R. VÁRKONYI Ágnes. Bp., 1987, Gondolat Kiadó. 2496262.
- BALÁZS MihályóMONOK István; Tar Ibolya (ford.): *Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaele Bruto történetírói módszeréről (1594–1598)*. Lymbus. M vel déstörténeti Tár. IV. Szeged, 1992. 49686. Klny.: A Lymbus Füzetek 27.
- BALÁZS MihályóMONOK IstvánVARGA András; TAR Ibolya (ford.): *Baranyai Decsi Jánosnak a török elleni háborúra buzdító beszéde 1598-ból*. Lymbus. M vel déstörténeti Tár. II. Szeged, 1990. 376101. p. Klny.: A Lymbus Füzetek 11.
- BALOGH Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében*. Kolozsvár, 2005, EME. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 254.)
- BALOGH JuditHORN Ildikó: *A hatalomépítés útjai. A homoródszentpáli Kornis család története*. Századok, 142(2008) 8496895.
- BARISKA István: *Kőszegi elit 1568–1648 között*. In: *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv* 2006. Bp., 2008. 1616178.
- BARLAY Ö. Szabolcs: *Boldizsár Batthyány und sein Humanisten-Kreis*. MKsz, 95(1979) 2316 251.
- BARLAY Ö. Szabolcs: *Elias Corvinus és magyar barátai*. MKsz, 93(1977) 3456353.
- BARLAY Ödön Szabolcs: „*A németújvári Hérosz*” (Batthyány-portré). In: *U : Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*. Bp., 1986, Gondolat Kiadó. 1836236.
- BARLAY Ödön Szabolcs: *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*. Bp., 1986, Gondolat Kiadó.
- BARTA Gábor: *Gazdaság, társadalom és kultúra az új államban*. In: *Erdély története*. F szerk.: KÖPECZI Béla. Bp., 1986, Akadémiai Kiadó. 4546520.
- BÁRTFAI SZABÓ László: *A Hunt-Pazman nemzetségbeli Forgách család története*. Esztergom, 1910, Buzárovits Gusztáv könyvnyomdája.
- BARTÓK István: *A Nádasdy-mecenatúra hatása az irodalmi gondolkodásra*. In: *Nádasdy Tamás (1498–1562) emlékezete. 500 éve született Magyarország nádora*. Szerk.: SÖPTEI István. Sárvár, 1998. 1176130.
- BARTÓK István: *Sylvester János elrejtett kincsei. Szempontok a Grammatica Hungarolatina új kiadásához*. MKsz, 1998. 3256335.
- BATHELT, Kurt: *Die Familie Thurzo in Kunst und Kultur Ostmitteleuropas (1450–1640)*. Deutsche Monatshefte. Zeitschrift für Geschichte und Gegenwart des Ostdeutschums. 1940/364. 1156127.
- Batthyány Kristóf európai utazása 1657–1658*. Kiad.: SZELESTEI NAGY László. Szeged, 1988, JATE. (Peregrinatio Hungarorum, 2.)
- BENCE Lajos: *A XVI. századi irodalom és nyomdászat*. Muratáj, 2000. 1776182.
- BENCZE Imre: *Magyari István sárvári prédikátor élete és munkái*. Bp., 1995, Evangélikus Országos Múzeum.
- BENDA Borbála: *Egy uradalmi központ egy korabeli éttrend tükrében. Csejte, 1623. november 1. – 1625. augusztus 31*. Aetas, 23(2008) 4. szám, 24646.
- BENDA Kálmán: *Pázmány Péter politikai pályakezdése*. Az MTA I. osztályának közleményei, 28(1979) 2756287.
- BENDA Kálmán: *Diplomáciai szervezet és diplomaták Erdélyben Bethlen Gábor korában*. Századok, 115(1981) 7266748.
- BENE Sándor: *Eszmetörténet és irodalomtörténet. A magyar politikai hagyomány kutatása*. BUKSZ, 2007. 51664.
- BENE Sándor: *A Forstall-kódex*. In: *Zrínyi dolgozatok. V. kötet*. Szerk.: KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1988, ELTE BTK. 1616.

- BENE Sándor: *Hol van István király?* In: *„Hol vagy István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai*. Szerk.: BENE Sándor. Bp., 2006, Gondolat.
- BENE Sándor: *Illyria or what you will: Luigi Ferdinando Marsigli's and Pavao Ritter Vitezović's „mapping”; of the borderlands recaptured from the Ottomans*. In: *Whose Love of Which Country: Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*. Eds. Balázs TRENCSENYI, Márton ZÁSZKALICZKY, Leiden/Boston, 2010, Brill. (Studies in the History of Political Thought, vol 3.) 351-404.
- BENE Sándor: *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája*. Bp., 2000, Argumentum. (Irodalomtörténeti Füzetek, 148.)
- BENE Sándor: *A könyvvásárlástól az írók vásárlásáig: a Zrínyi-fivérek a nemzetközi propagandában (1663–1666)*. MKsz, 2011. (el készületben)
- BENE Sándor: *Pavao Ritter Vitezović levelei Luigi Ferdinando Marsilihoz (1699–1700)*. In: *Croato-Hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza. A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*. Ured.: Milka JAUŠK-PINHAK, KISS Gy. Csaba, NYOMÁRKAY István. Zagreb, 2002, Katedra za hungarologiju Filozofskoga fakulteta Sveu ili-ta u Zagrebu, Matica hrvatska. 167-179.
- BENE Sándor: *A Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján (Velencei karnevál)*. ItK, 1993. 650-668.
- BENE Sándor: *A Zrínyiek. Egy család története*. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*. Szerk.: BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Bp., 2007, Zrínyi Kiadó. 271-319.
- BÉNYEI FARKAS Mária: *Galeazzo Gualdo Priorato két Zrínyi-életrajza*. In: *Zrínyi dolgozatok*. V. kötet. Szerk.: KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1988, ELTE BTK. 25-64.
- BERLÁSZ Jen : *Die Entstehung der ungarischen Bibliothekskultur im 16–17. Jahrhundert*. MKsz, 1974. 14-28.
- BERLÁSZ Jen : *Az Illésházy könyvtár. Fejezet az Országos Széchényi Könyvtár állomány történetéből*. Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1967. Bp., 1969, OSZK. 57-95.
- BERLÁSZ Jen : *Istvánffy Miklós könyvtáráról*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1959. Bp., 1961. 202-240.
- BERLÁSZ Jen : *Könyvtári kultúránk kibontakozása a 16–17. században*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1973. Bp., 1976. 203-215.
- BERLÁSZ Jen : *Pavao Ritter Vitezović az illirizmus szülőanyja*. Századok, CXX(1986) 943-1000.
- BERLÁSZ Jen : *Újabb információk Istvánffy Miklós könyvtáráról*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972*. Bp., 1974. 215-244.
- BESSENYEI József: *A Felső-Magyarország fogalom kialakulása és tartalma a XVII. század végéig*. In: *Felső-Magyarországtól Észak-Magyarorszáig*. A 2000. november 8-án a Miskolci Akadémiai Bizottság Székházában tartott konferencia anyaga. Szerk.: BESSENYEI József. Miskolc, 2001, Miskolci Egyetemi Kiadó. 6-12.
- BESSENYEI József: *Felső-Magyarország mint történeti földrajzi fogalom*. In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis*. 2(1995) Nr. 2. 77-83.
- BESSENYEI József: *Menekültek. A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemisza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében*. Miskolc, 2007, ME Kiadó.
- BESSENYEI József: *A menekültek és a magyarországi városhálózat kialakulása a török hódítás kezdeti periódusában*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György. Bp., 2002, MTA TTI. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek, 2.) 75-86.
- Bethlen Miklós levelei (1699–1716)*. Sajtó alá rend.: JANKOVICS József. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó. (Régi Magyar Prózai Emlékek, 6/2.)

- Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez, Czobor-Szentmihályi Czobor Erzsébethez.*
Kiad.: ZICHY Edmund. Bev.: KUBINYI Miklós. Bp., 1876.
- Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini. Mátyás Király könyvtárának irodalma.*
FITZ József közrem ködéssel összeállította ZOLNAI Klára. Bp., 1942. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, X.)
- Bibliotheca Corviniana 1490–1990.* International Corvina-exhibition on the 500th anniversary of the death of King Matthias. National Széchényi Library 6. April ó 6. October 1990. Introduced by Csaba CSAPODI and Klára CSAPODI GÁRDONYI, edited by Ferenc FÖLDESI. Bp., 1990, OSZK.
- Bibliothek als Archiv.* Hrsg. von Hans Erich BÖDEKER, Anne SAADA. Göttingen, 2007, Vandenhoeck und Ruprecht. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 221.)
- Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert.* Hrsg. von István MONOK, Péter ÖTVÖS. Band II: István MONOK Péter ÖTVÖS Edina ZVARA: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek.* Eisenstadt, 2004. (Burgenländische Forschungen. Sonderband, XXVI.)
- A Bibliotheca Zriniana története és állománya – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana.* Írták és összeáll. HAUSNER Gábor, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, ORLOVSZKY Géza. Szerk.: KLANICZAY Tibor. Bp., 1991, Argumentum Kiadó Zrínyi Kiadó. (Zrínyi Könyvtár 4.)
<<http://www.eruditio.hu/zrinyi3d/bz/zrinyi.html>>
- BÍRÓ Vencel: *Bethlen viszonya Pázmánnyal.* Erdélyi Múzeum, 31(1914) 1816194.
- BITSKEY István: *Humanista erudíció és barokk világkép. Pázmány Péter prédikációi.* Bp., 1979, Akadémiai Kiadó. (Humanizmus és reformáció, 8.)
- BITSKEY István: *Esterházy Miklós, a hitvitázó nádor.* In: U : *Eszmék, művek, hagyományok. Tanulmányok a magyar reneszánsz és barokk irodalomról.* Debrecen, 1996, KLTE (Csokonai könyvtár, 7.) 2046218.
- BITSKEY István: *Kultúrák metszéspontján: Felső-Magyarország a 17. században.* In: U : *Mars és Pallas között. Múltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyar irodalomban.* Debrecen, 2006, KLTE (Csokonai könyvtár, 37.) 1236140.
- BITSKEY István: *Pázmány Kalauzának ókeresztény forrásairól.* In: U : *Virtus és religió. Tanulmányok a régi magyar irodalmi műveltségről.* Miskolc, 1999, Fels magyarországi Kiadó. 1636171.
- BITSKEY István: *Irodalompolitika Bethlen Gábor és a két Rákóczi György udvarában.* MKsz, 1980. 1614.
- Blaues Blut und Druckerschwärze. Aristokratische Büchersammlungen von 1500 bis 1700.*
Hrsg. von Stefan KÖRNER, Jacob PERSCHY. Eisenstadt, 2006, Esterházy Privatstiftung.
- Blue Blood, Black Ink. Book Collections of Aristocratic Families from 1500 to 1700.* Ed. by István MONOK. Bp., 2005, OSZK.
- BOBORY Dóra: *Batthyány Boldizsár és humanista köre. Erudíció, természettudomány és mecénatúra egy 16. századi főúr életében.* Századok, 139(2005) 9236944.
- BOBORY Dóra: *The Sword and the Crucible: Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary.* Newcastle upon Tyne, 2009, Cambridge Scholars Publishing.
- Bocskai István Testámentumi rendelése.* El szó és jegyzetek: SZIGETHY Gábor. Bp., 1986, Magvet Kiadó (Gondolkodó magyarok)
- BODA Miklós: *A Trident-előtti egyházvédő irodalom jelentős képviselőjének műve Oláh Miklós könyvtárában.* In: U : *Stúdium és literatúra. Művelődéstörténeti tanulmányok.* Pécs, 2002. (Pécsi Tudománytár) 1436145.
- BOGDÁN István: *A magyarországi papíripar története, 1530–1900.* Bp., 1963, Akadémiai Kiadó. (A magyar könyv)

- BOMBART, Mathilde: *Guez de Balzac et la querelle des lettres. Écriture, polémique et critique dans la France du premier XVIIe siècle*. Paris, 2007, Honoré Champion. (Lumière classique)
- BÓNIS György: *Révay Péter*. Bp., 1981, Akadémiai Kiadó. (Irodalomtörténeti Füzetek)
- BORIÁN Elréd Gellért: *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírásban*. Pannonhalma, 2004. (Pannonhalmi füzetek, 50.)
- BOROSS Klára: *A pozsonyi humanista kör könyvei az Egyetemi Könyvtár antikva-gyűjteményében*. In: *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei*, 13(2007) 157-185.
- BORSA Gedeon: *L'Activité et les marques des imprimeurs de Buda avant 1526*. In: *Le livre dans l'Europe de la renaissance*. Actes du XXVIIIe Colloque internationale d'études humanistes de Tours. Sous la direction de Pierre AQUILON, Henri-Jean MARTIN. Paris, 1988, Promodis. 170-181.
- BORSA Gedeon: *Adatok a 18. századi kismartoni nyomdáról*. MKsz, 1956. 138-139.
- BORSA Gedeon: *Ein Beitrag zur Eisenstädter Druckerei des 18. Jahrhunderts*. Burgenländisches Heimatblatt, 18(1956) 188.
- BORSA Gedeon: *Johannes Manlius könyvkötői tevékenysége*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970-1971. Bp., 1972, OSZK, 301-321.; ugyanez, In: *U : Könyvtörténeti írások III*. Az OSZK Évkönyveiben megjelent tanulmányok. Bp., 2000, OSZK, 99-113.
- BORSA Gedeon: *Korai széles lapszélű kiadványok Magyarországon*. MKsz, 1981. 138-144.
- BORSA Gedeon: *Mikor és hogyan készült a bártfai ex libris?* Kisgrafika, 1967. szeptember, 381.
- BORSA Gedeon: *Nádasdy Ferenc pottendorfi és lorettomi nyomdái (1666–1673)*. MKsz, 1975. 202-207.
- BORSA Gedeon: *Rudolphus Hoffhalters Typographie in der gegend von Mur und Drau*. Vjesnik Bibliotekara Hrvatske, 1968. 26-34.
- BORVÖLGYI Györgyi: *Ráday Pál (1677–1733) könyvtára*. Bp. óSzeged, 2004, OSZKó Scriptum. (A Kárpát-medence korai könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, VII.)
- BORZSÁK István: *Forgách Ferenc és Tacitus*. ItK, 1977. 51-60. Ugyanez, In: *U : Dragma. Válogatott tanulmányok*. I. kötet. Bp., 1994, Telosz Kiadó. 292-307.
- BÓTA Károly: *Istvánffy Miklós*. Bp., 1938.
- BRAVO, Pierre: *Le motif du roi d'un jour dans La vie est un songe de Calderón: quelques réflexions*. In: *Écriture, pouvoir et société en Espagne aux XVIe et XVIIe siècles*. Hommage du Cres à Augustin Redondo. Sous la dir. de Pierre Civil. Paris, 2001, Presse Univ. de la Sorbonne. 390-391.
- BUBICS Zsigmond-MERÉNYI Lajos: *Herceg Esterházy Pál Nádor*. Bp., 1895, Magyar Történelmi Társulat. (Magyar Történeti életrajzok)
- A budai könyvtárak kiadványai 1480–1525*. BORSA Gedeon anyaggyűjtését sajtó alá rendezte DÖRNYEI Sándor. In: *Régi Magyar Könyvtár. III-dik kötet. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*. Írták SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád. Pótlások, kiegészítések, javítások. 5. kötet. BORSA Gedeon irányításával DÖRNYEI Sándor és SZÁLKA Irma munkája, Bp., 1996, OSZK. 249-282.
- BUZÁSI Enikő: *A 17. századi arisztokrata udvari kultúra formái Nádasdy Ferenc mecénatúrájának példáján (Egy interdiszciplináris kutatócsoport bemutatkozása)*. Századok, 144(2010) 849-852.
- BUZÁSI Enikő: *Nádasdy Ferenc országbíró rezidenciáinak festészeti berendezéséről. Számok és következtetések*. Századok, 144(2010) 895-932.

Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit. Hrsg. von Reinhard WITTMANN. Wiesbaden, 1984. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens. Bd. 10.)

Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur. – *Generálny katalóg tlači 16. storočia zachovaných na území Slovenska. I.* Helena SAKTOROVÁÓKlára KOMOROVÁÓEmília PETRENKOVÁÓJán AGNET: *Opera impressa saeculi XVI, quae in Bibliotheca nationali Slovaca societatis Matica Slovenská Martini asservantur.* – *Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej.* Martin, 1993, Matica Slovenská.

Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur – *Generálny katalóg tlači 16. storočia zachovaných na území Slovenska. IX.* Lívia FÁBRYOVÁ: *Opera impressa saeculi XVI, quae in Bibliotheca Dioecisana Nitriae asservantur* – *Tlače 16. storočia v Diecéznej knižnici v Nitre.* Martin, 2000, Slovenská Národná Kniflnica.

Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur. – *Generálny katalóg tlači 16. storočia zachovaných na území Slovenska. II.* Helena SAKTOROVÁÓKlára KOMOROVÁÓEmília PETRENKOVÁ: *Opera impressa saeculi XVI, quae in bibliothecis Ordinis Scholarum Piarum asservantur.* – *Tlače 16. storočia v piaristických knižniciach.* Martin, 1997, Matica Slovenská.

Catalogus librorum sedecimi saeculi qui in totius Rossiae Reipublicae Litterarum Externarum Bibliotheca asservantur. Curavit N. V. KOTRELEV. Pars prima. *Libri verba Germanica continentes.* Composuerunt E. A. KORKMAZOVA, A. L. PONOMAREV. Mosquae, 1992, Rodomino.

CHAIX, PaulÓDUFOUR, AlainÓMOECKLI, Gustave: *Les livres imprimés à Genève de 1550 à 1600.* Genève, 1966 (réed. 1998), Droz. (Travaux d'Humanisme et Renaissance) 65ó67.

I AJ, Viliam: *Obilninárstvo na panstve Červený Kameň za Mikuláša Pálffyho v rokoch 1583 až 1600.* *Agricltúra* 15(1983) 5619.

ÇIRAKMAN, Asli: *From Tyranny to Despotism: the Enlightenment's unenlightened image of the Turks.* *International Journal of Middle East Studies*, 33(2001) 49668.

Coleccionismo y bibliotecas (siglos XV–XVIII). Dir. por María Luisa LÓPEZ-VIDRIERO, Pedro M. CÁTEDRA. Salamanca, 1998, Universidad de Salamanca; Cristina DE BENEDICTIS: *Per la storia del collezionismo italiano: fonti e documenti ...* Firenze, 1998, Ponte alle Grazie

COLTA, Elena Rodina: *Un exemplar din bibliotheca istoricului maghiar Nicolaus Istvánffy, identificat la Arad.* In: *Biblioteca si Cercetarea.* VII. Academia R. S. Romania-Filialia Cluj-Napoca, 1983. 182ó187.

CONRADS, Norbert: *Ritterakademien der frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert.* Göttingen, 1982, Vandenhoeck und Ruprecht.

Contemporaries of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and Reformation. Ed. by Peter G. BIETENHOLZ, Thomas B. DEUTSCHER, Ilse GUENTHER, Catherine F. GUNDERSON. Toronto, 1985, University of Toronoto Press.

COSTIL, Pierre: *André Dudith humaniste hongrois 1533–1589.* Paris, 1935.

Croato-Hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza: a horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából. Ured.: Milka JAUŠK-PINHAK, KISS Gy. Csaba, NYOMÁRKAY István. Zagreb, 2002, Katedra za hungarologiju Filozofskoga fakulteta Sveu ili-ta u Zagrebu, Matica hrvatska. 167ó179.

CZEGLE Imre: *A sárospataki Nagykönyvtár történeti áttekintése 1531–1945.* In: *Borsodi könyvtári krónika.* III. kötet. Szerk.: SZABÓ Gyula, URSZIN Sándor. Miskolc, 1981. 5654.

- CZOBOR Mihály(?): *Theagenes és Chariclia*. Sajtó alá rend.: K SZEGHY Péter. Bp., 1996, Akadémiai Kiadó, Balassi Kiadó. (Régi Magyar Költ k Tára. XVI. századbeli magyar költ k m vei, 10.)
- CSÁKY István: *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája, 1664–1674*. Szöveggondozás, jegyzetek, bevezetés: HARGITTAY Emil. Bp., 1992, Argumentum Kiadó.
- CSAPODI Csaba: *A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek*. Bp., 1984. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 15(90) Új sorozat)
- CSAPODI Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock*. Bp., 1973, Akadémiai Kiadó. (Studia Humanitatis, 1.)
- CSAPODI Csaba: *Eszterházy Miklós nádor, 1583–1645*. IóIII. kötet. Bp., 1942. (Magyar életrajzok)
- CSAPODI Csaba: *A magyar könyvkultúra Zsigmond korában*. MKsz, 1995. 1614.
- CSAPODI Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* MKsz, 1961. 3946421. (önálló füzetben ugyanez: Bp., 1961. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, 24.)
- CSAPODI Csaba: *Wann wurde die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus vernichtet?* Gutenberg Jahrbuch, 1971. 3846390.
- CSAPODI CsabaÓTÓTH AndrásÓVÉRTESY Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Bp., 1987, Gondolat Kiadó.
- CSATKAI André: *Die fürstlich Esterházyischen Druckereien in Eisenstadt*. Burgenländisches Heimatblatt, 5(1936) 4.
- Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a magyarországi humanizmus kezdetei Magyarországon*. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. 2008. március 14. ó június 15. Szerk.: FÖLDESI Ferenc. Bp., 2008, OSZK.
- DANKANITS Ádám: *A hagyományos világ alkonya Erdélyben*. Bp., 1983, Magvet Kiadó. (Nemzet és emlékezet)
- DANKANITS Ádám: *XVI. századi olvasmányok*. Bukarest, 1974, Kriterion.
- De bibliothecis atque archivis virorum clarissimorum libelli et commentationes antediluvianis*. Antehac edidit Joachimus Joannes MADERUS. Secundam editionem curavit Ioannes Andreas SCHMIDT. Helmstadi, 1702. 3356352.
- DE JEAN, Joan: *Frauen und Gewalt. Repräsentationen mächtiger und machtloser Frauen im Frankreich der Frühen Neuzeit*. In: *Gender Studies in den romanischen Literaturen. Revisionen, Subversionen*. Hrsg. von Renate KROLL, Margarete ZIMMERMANN. Frankfurt/Main, 1999. 956115.
- DEÉ NAGY Anikó: *Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században*. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk.: KOVÁCS András, SIPOS Gábor, TONK Sándor. Kolozsvár, 1996, EME. 1346147.
- Dévai Bíró Mátyás ajánló bibliográfia*. Összeáll.: BARTÓK Ilona. Sárvár, 1989.
- DIENES Dénes: *I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna bibliás kegyessége*. In: MONOK IstvánÓHAPÁK József (fotó): *A bibliás Rákócziak*. Bp., 2006, Kossuth Kiadó. 976102.
- DOMINKOVITS PéterÓPÁLFFY Géza: *Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16–17. században*. Századok, 144(2010) 7696792.
- DOMOKOS GyörgyÓHAUSNER GáborÓVESZPRÉMY László: *Eruditio militaris. Katonai olvasmánykultúra*. Iskolakultúra, 7(1997) 5. szám, 40647.

- DOMOKOS György-HAUSNER Gábor-VESZPRÉMY László: *Hadtudományi nyomtatványok régi könyvjegyzékeinkben*. MKSz, 1997. 33657.
- DOMOKOS Mária: *Esterházy (I.) Pál nótajegyzéke*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. II. kötet. Calcagnini-Falkoner*. F szerk.: K SZEGHY Péter. Bp., 2004, Balassi Kiadó. 427.
- DÖRNYEI, Sándor: *Zur Geschichte des ungarischen Ex libris im 16. Jahrhundert*. In: *Armarium. Studia ex historiae, librorum et ephemeridum*. Hrsg. Pirocska DEZSÉNYI SZEMZ und László MEZEY. Bp., 1976, Akadémiai Kiadó, 1276133.
- DÖRY Ferenc: *Gróf Esterházy Miklós nádor udvari rendtartása*. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 8(1901) Nr. 4. 2246230.
- DRASENOVICH Mária: *Zrínyi Miklós könyvjegyzetei*. Pécs, 1934.
- DUCHOVÁ, Diana: *Udvari rendtartás Thurzó György és Esterházy Miklós udvarában*. In: *Thurzovci a ich historický význam. – A Thurzók történelmi szerepe*. Nemzetközi konferencia, Árva ó Árvaváralja, 2009. október 12-14. (az anyag kiadása el készületben)
- DUKKON Ágnes: *Ostrosith Mátyás koronaőr naplója, 1673–1675*. In: *A 2010. évi, körmeneti REBAKUCS konferencia kötete*. (el készületben)
- A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai*. Szerk.: KÖBLÖS József, KRÁNITZ Zsolt. Pápa, 2009, Pápai Református Gy jtemények. (A Pápai Református Gy jtemények kiadványai. Forrásközlések, 10.)
- DÜMMERTH Dezső: *Inchofer Menyhért küzdelmei és tragédiája Rómában (1641–1648)*. In: *U : Írástudók küzdelmei. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok*. Bp., 1987, 1556204.
- ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint*. Bp., 2004, Balassi Kiadó.
- ECKHARDT Sándor: *Balassi-tanulmányok*. Bp., 1972, Akadémiai Kiadó (Irodalomtörténeti Könyvtár, 27.)
- ECKHARDT Sándor: *Batthyány Boldizsár a francia udvarnál*. Magyarisztantudomány, 1943. 366 44.
- Ecsedi Báthory István meditációi*. Sajtó alá rend.: ERDEI Klára, KEVEHÁZI Katalin. Bp. ó Szeged, 1984, MTAK. (Adattár 16-18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 8.)
- Ecsedi Báthory István végrendelete, 1603*. Bev.: VADÁSZ Veronika. Szeged, 2002, SZTE BTK. (Fiatal filológusok füzetek, korai újkor, 1.)
- „Elveszett és megtaláltatott ...” Tanulmányok az Oroszországból visszatért sárospataki ritkaságokról*. Szerk.: DIENES Dénes. Sárospatak, 2010, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gy jteményei.
- ECSEDI Judit, V.: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó.
- ECSEDI Judit, V.: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszai 1473–1600*. Bp., 2004, Balassi Kiadó (Hungariae Typographica, I.)
- EM DI András: *A Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya I*. Bp. ó Nagyvárad, 2005, Akadémiai Kiadó, Egyházmegyei Könyvtár, OSZK. (A Kárpát-medencei könyvtárak régi könyvei, 1.)
- EM DI András: *A Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya II*. Bp. ó Nagyvárad, 2008, Egyházmegyei Könyvtár, OSZK. (A Kárpát-medencei könyvtárak régi könyvei, 2.)
- EM DI András: *A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Műemlékkönyvtárának régi állománya*. Nagyvárad, 2010, SzRKP, Varadinum Script Kiadó. (A Kárpát-medencei könyvtárak régi könyvei, 5.)
- ERDEI Klára: *Auf dem Wege zu sich selbst: die Meditation im 16. Jahrhundert. Eine funktionsanalytische Gattungsbeschreibung*. Wiesbaden, 1990, Harrassowitz. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, Bd. 8.)

- Erdély és Patak fejedelemasszonya.* IóII. kötet. Szerk.: TAMÁS Edit. Sárospatak, 2000. (Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek, 40641.)
- Erdély története.* F szerk.: KÖPECZI Béla. Bp., 1986, Akadémiai Kiadó.
- Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók I. 1609–1616.* Sajtó alá rend. BALÁZS Mihály, FRICSY Ádám, LUKÁCS László, MONOK István. Szeged, 1990, JATE. (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 26.)
- ERDÉLYI Gabriella: *Egy kivételes karrier Mohács előtti kezdetei: Bethlenfalvi Thurzó Elek.* In: *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére.* Szerk.: TUSOR Péter. Bp., 1998, ELTE BTK. 1186132.
- Erdélyi könyvesházak II. Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely.* Sajtó alá rend.: MONOK István, NÉMETH Noémi, TONK Sándor. Szerk.: MONOK István. Szeged, 1991, Scriptum. (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/2.)
- Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757. A Bethlen-család és környezete. Az Apafi-család és környezete. A Teleki-család és környezete. Vegyes források.* Sajtó alá rend.: MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András. Szerk.: MONOK István. Szeged, 1994 [1995], Scriptum. (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/3.)
- Erdélyi testamentumok.* 263. kötet: *Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei. XVI. század; 1600–1660.* Kiad.: TUD S S. Kinga. Marosvásárhely, 200662008, Mentor Kiadó. (Erdély emlékezete)
- Esterházy Miklós nádor iratai. I. Kormányzattörténeti iratok. Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka (1640 december – 1643 március).* Szerk.: HAJNAL István. Bp., 1930, Esterházy Pál herceg kiadása.
- ESTERHÁZY Pál: *Harmonia caelestis, 1711.* Hasonmás kiadás. Ed. and introduct.: Ágnes SAS. Ford.: MÉSZÁROS Erzsébet. Bp., 1993, MTA ZTI. (Musicalia Danubiana, 10.)
- ESTERHÁZY Pál: *Mars Hungaricus.* Sajtó alá rend., ford., jegyz., kísér tanulm.: IVÁNYI Emma. Bev., szerk.: HAUSNER Gábor. Bp., 1989, Zrínyi Kiadó (Zrínyi-Könyvtár, 3.)
- ESZE Tamás: *A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában.* MKsz, 1955. 2816295.
- ESZTERHÁZY János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása.* Kézirat gyanánt kiad. herceg Eszterházy Miklós. Bp., 1901, Athenaeum.
- ETÉNYI Nóra: *A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy Mausoleum.* In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk.: FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György. Bp., 2002, MTA TTI (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek, 2.) 1216137.
- L'Europe des Anjou. Aventure des princes angevins du XIIIe au XVe siècle.* Catalogue de l'expositions présentée à l'Abbey royale de Fontevraud du 15 juin au 16 septembre 2001. Paris, 2001.
- EVANS, Robert: *The Wechel Presses. Humanism and Calvinism in Central Europe 1572–1627.* Oxford, 1975. (Past and Present. Supplement, 2.)
- FALLENBÜCHL Zoltán: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon.* Bp., 2002, OSZK, Gondolat Kiadó.
- FALLENBÜCHL Zoltán: *A Blaeu-térképpofficina atlaszkiadásai és magyar vonatkozásai.* In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978.* Bp., 1980. 3436405.
- FALLENBÜCHL Zoltán: *Guadagni Alessandro leveleskönyve.* Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1979. Bp., 1981. 4096435.
- FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország fölméltóságai.* Bp., 1988, Maecenas Kiadó.
- Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert.* Hrsg. Von Wolfgang GÖRTLER, Rudolf KROPF. Eisenstadt, 2009. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 128.)

- FARKAS Gábor: *A nagyszombati egyetem könyvtára az alapításkor*. Szeged, 2001, Scriptum (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, III. ó Fejezetek az Eötvös Lóránd Tudományegyetem történetéb 1, 23.)
- FATSAR Kristóf: *Magyarországi barokk kertművészet*. Bp., 2008, Helikon Kiadó.
- FAZEKAS István: *A Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784)*. In: *A bécsi Pázmáneum*. Szerk.: ZOMBORI István. Bp., 2002. (METEM Könyvek, 37.) 156–27., 1026109.
- FAZEKAS István: *Batthyány I. Ádám és gyermekei*. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. Szerk.: PÉTER Katalin. Bp., 1996, MTA TTI. (Társadalom- és m vel déstörténeti tanulmányok, 19.) 916114.
- FAZEKAS István: *Francesco Orsolini várplébános hagyatéki leltára 1700-ból*. In: *Házi Jenő emlékkönyv*. Szerk.: DOMINKOVITS Péter, TURBULY Éva. Sopron, 1993. 3096312.
- FAZEKAS István: *Paul Esterházy*. In: *Bollwerk Forchtenstein*. Burgenländische Landesausstellung 1993. Burg Forchtenstein 15. Maió31. Oktober 1993. Ausstellungskatalog. Red. von Jakob PERSCHY. Eisenstadt, 1993. 42651.
- FEDERMAYER, FredericóKUTNIRÁKOVÁ, Ingrid: *Súpis kníh z knižnice turčianskeho župana Františka Révaia z roku 1651*. Kniha 07698. Martin, 2000. 3336342.
- FEDERMAYER, Frederik: *Juraj Thurzo (1567–1616) (Sfragistický pohľad na biografii uhorského magnáta)*. In: *Pečate a ich používateľia*. Zostav.: Júlia RAGA OVÁ. Bratislava, 2007, Ministerstvo vnútra. 1466162.
- Felső-Magyarországtól Észak-Magyarországig*. A 2000. november 8-án a Miskolci Akadémiai Bizottság Székházában tartott konferencia anyaga. Szerk.: BESSENYEI József. Miskolc, 2001, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) im pannonischen Raum*. Eisenstadt, 1973. (Burgenländische Forschungen. Sonderheft V.)
- Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) im pannonischen Raum*. Eisenstadt, 1973. (Burgenländische Forschungen. Sonderheft V.)
- FEUERBACH, Nelly: *La dérision, une violence politiquement correcte*. Hermès, 29(2001) 1876–198.
- FODOR Henrik: *Istvánffy Miklós Historiájának forrásai*. Pécs, 1940. (Specimina disserationum Facultatis Philosophicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethinae Quinqueelesiensis, 177.)
- Forgách Mihály: *De peregrinatione*. (Magyarul Kulcsár Péter fordításában) In: *Magyar utazási irodalom, 15–18. század*. A válogatás és az utószó KOVÁCS Sándor Iván, a szöveggondozás és a jegyzetek MONOK István munkája. Bp., 1990, Szépirodalmi Kiadó. (Magyar Remekírók) 7633.
- Forgách Mihály–Justus Lipsius levélváltása. Sajtó alá rend.: STOLL Béla. Latinból ford.: PIRNÁT Antal. Bev., szerk.: KLANICZAY Tibor. Jegyzetek: V. KOVÁCS Sándor. Életrajz: KOMLOVSZKI Tibor. Bp., 1970, MTA ITI.
- FORSTALL, Marcus: *A Zrínyi grófok hősi családjának története*. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*. Szerk.: BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Bp., 2007, Zrínyi Kiadó. 3216–378.
- FORSTALL, Marcus: *A Zrínyi grófok leszármazása*. Ford.: BENE Sándor, KISS Béla Károly. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*. Szerk.: BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Bp., 2007, Zrínyi Kiadó. 3796384.
- FORSTER Gyula: *Koros és a Berényiek. Adatok a korosi egykor templarius, ma plébánia-egyháznak és a vidék birtokviszonyainak történetéhez*. Bp., 1927.

- Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból.* A Magyar Nemzeti Múzeum, az Iparmvészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria kiállítása. Magyar Nemzeti Galéria, 1988. március-áugusztus. A katalógust szerk.: BUZÁSI Enikő. A kiállítást rend.: BUZÁSI Enikő, CENNERNÉ WILHELM GIZELLA. Bp., 1988, MNG.
- FRANK (FRANKÓI) Vilmos: *A budai Corvin-könyvtár történetéhez.* Archeológiai Értesítő, V(1874) 297-299.
- FRANKL (FRANKÓI) Vilmos adta ki: *Réwai Ferencz nádori helytartó fiának hazai és külföldi iskoláztatása 1538–1555.* Pest, 1873.
- FRIMMOVÁ, Eva: *A Pálffy könyvtár.* In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700.* Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 131-140.
- FRIMMOVÁ, Eva: *Fuggerovsko–Pálfióvská knižnica v kultúrno-historických súvislostiach.* In: *Pálfióvci v novoveku.* Zostavili Anna FUNDÁRKOVÁ, Géza PÁLFFY. Bratislava-Bp., 2003. 118-119.
- FRIMMOVÁ, Eva: *L'influence de la famille Ilešházi sur la vie politique et culturelle dans la première moitié du XVIIe siècle.* In: *Les noblesses dans l'empire des Habsbourg de la Montagne Blanche au Printemps des peuples, 1620–1848.* Sous la dir. de Michel BERNARD. Paris, Numéro spécial: Revue des études slaves, tome 78(2007) fasc. 4. 417-430.
- FRIMMOVÁ, Eva: *Vzťah Ilešházióvcov ku knižnej kultúre.* Kniha 2000-2001. Martin, 2002. 415-428.
- FRIMMOVÁ, Eva: *Zachované exempláre z fuggerovskej knižnice na Slovensku.* Kniha 2003/2004. Martin, 2004. 96-108.
- FUNDÁREK, Anna: *Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhunderts. Die Briefe von Paul Pálffy an Maximilian von Trauttmansdorff, 1647–1650.* Wien, 2009, Institut für Ungarische Geschichtsforschung, Collegium Hungaricum (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, Bd. 1.)
- FÜGEDI Erik: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása.* Bp., 1970, Statisztikai Kiadó. (Történeti statisztikai kötetek)
- Führer durch die Clusius-Gedächtnisstätten in Güssing.* Bearb. von Stephan AUMÜLLER. Mit zwei Beiträgen von Otto GUGLIA. Eisenstadt, 1973.
- Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomate und Mäzene.* Ausstellung, Eisenstadt, 28. 4. bis 31. 10 1995. Katalog. Red. von Jakob PERSCHY. Eisenstadt, 1995 (Burgenländische Forschungen, Sonderband XVI.)
- GABRIEL, Theresia: *Die fürstlich Esterházyische Bibliothek – Zeugnis einer bewegten Vergangenheit.* In: *Forscher – Gestalter – Vermittler.* Festschrift für Gerald Schlag. Red. von Gürtler WOLFGANG, Gerhard J. WINKLER. Eisenstadt, 2001, Burgenländische Landesmuseum. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 101.) 119-130.
- GABRIEL, Theresia: *Egy mozgalmas múlt tanúja, a herceg Esterházy könyvtár.* In: *Arisztokrácia, művészetek, mecénázás. Az Esterházy-család.* A 2004. április 22-23-án megtartott konferencia előadásai. Szerk.: CZOMA László. Keszthely, 2005, Kastélymúzeum. (Kastélykonferenciák, III.) 76-90.
- GAJDOŠ V-ěvlad Josef: *Františkánská knižnica v Malackách.* Bratislava, 1943.
- GAJDOŠ V-ěvlad Jozef: *Františkáni na Záhorii.* In: *Almanach Spolku záhorský akademikov so sídlom v Malackách.* Brno, 1938. 22-35.
- Galantai Gróf Esterházy Miklós munkái eredeti kéziratok és kiadások után, a szerző életrajzával.* Kiadta TOLDY Ferenc. Pest, 1852, Emich és Eisenfels.
- GALAVICS Géza: *A mecénáz Esterházy Pál (Vázlat egy pályaképhez).* Művészettörténeti Értesítő, 1989. 136-161.

- GALAVICS Géza: *Die frühen Proträts der Familie Esterházy – Typen, Finktion, Bedeutung – eine Auswahl.* In: *Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum.* Symposium im Rahmen der šSchlaininger Gespräche vom 20623. September 1995 auf Burg Schlaining. Red. von Rudolf KROPF, Gerard SCHLAG. Eisenstadt, 1998, Burgenländisches Landesmuseum Eisenstadt. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 98.) 1056124.
- GALAVICS Géza: *Esterházy László tēzislapja (1680) – egy főūri család mūlt és jōvōképe.* In: *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok.* Szerk.: BARDOLY István, HARIS Andrea. Bp., 2002, KÖH. (M vészettörtēnet ó m emlékvédelem) 2696298.
- GALAVICS Géza: *Fürst Paul Esterházy als Mäzen.* Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte, XLV(1992). 1216290.
- GASTGEBER, Christian: *Auf der Spur der Bibliotheca Corviniana. Peter Lambecks Reisebericht nach Buda aus dem Jahr 1666.* Biblos, 54(2005) 43664.
- GEBAUER, Hans Dieter: *Bücherauktionen in Deutschen im 17. Jahrhundert.* Bonn, 1981. (Bonner Beiträge zur Bibliotheks- und Bücherkunde. Bd. 28.)
- GÉCZI János: *A rózsza és jelképei: a keresztény középkor.* Bp., 2007, Gondolat.
- GERMA-ROMANN, Hélène: *Du „Bel mourir” au „bien mourir”. Le sentiment de la mort chez les gentilshommes français (1515–1643).* Genève, 2001, Droz. (Travaux dēhumanisme et renaissance, 347.)
- Ghymesí Forgách Ferencz nagyvárai pūpök magyar históriája 1540–1572, Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt.* A Herczeg Esterházy-féle kéziratból közli MAJER Fidél. Bévezette TOLDY Ferenc. Pest, 1866, Eggenberger Ferdinánd. (Magyar Történelmi Emlékek. II. osztály, 16.)
- GÖMÖRI György: *Isaac Basire 1661 utáni magyar kapcsolatairól és könyveiről.* MKsz, 1979. 62665.
- GRANASZTÓI Olga: *Francia könyvek magyar olvasói. A tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon, 1770–1810.* Bp., 2009, OSZK, Universitas. (Res libraria, III.)
- GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon. III. kötet.* Bp., 1961, OSZK.
- GULYÁS Pál: *A könyvkiadás Magyarországon a XVI–XVIII. században (1527–1773).* MKsz, 1944. 1056133.
- GULYÁS Pál: *A könyvtár állapota 1541–1686.* In: *Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára.* Szerk.: BERZEVICZY Albert, KOLLÁNYI Ferenc, GEREVICH Tibor. Bp., 1927, Szent István Akadémia.
- Gynaeceum sive Theatrum mulierum ... figuris ... expressos a Iodoco AMANO í Francofurti, 1586, Sigmund Feyerabend. Hasonmás kiadása, a szövegek magyar fordításával együtt: Gynaeceum avagy Asszonyok szemléje, melyben Európa valamennyi jeles nemzetének ... női viselete látható ... Jost AMMAN rajzaival, a képekhez a bruges-i Franciscus MODIUS nyolcsorosait csatolva í Bev.: DÓZSA Katalin, Ford.: KISDI Klára. Bp., 2005, Kossuth Kiadó, OSZK. (Amor librorum)*
- GYÖRGY Lajos: *A kolozsvári Római Katolikus Lyceum-könyvtár története, 1579–1949.* Bp., 1994, Argumentum Kiadó.
- GYULAI Éva: *Kultusz és valóság. Rákóczi-relikviák egyházi gyűjteményekben. A felsővadászi Rákóczi-casula és a jezsuiták homonnai kollégiumának Escobar példánya.* In: *Történeti Muzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve. 7. kötet.* Szerk.: IHÁSZ István, PINTÉR János. Budapest, 2007. 22631.
- HALMÁGYI Miklós: *Önazonosság és idegenfelfogás a korai magyar történetírásban és ennek európai összefüggései.* In: *A magyarságtudományok önértelmezései. A doktoriskolák II. nemzetközi konferenciája.* Bp., 2008. augusztus 22624. Szerk.: DOBOS István, BENE Sándor. Bp., 2009, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság.

<<http://mek.oszk.hu/07600/07689/html/#2>>

- HANGAY Zoltán: *Erdély választott fejedelme. Rákóczi Zsigmond*. Bp., 1987, Zrínyi Kiadó (Korok és emberek)
- HÁPORTONI FORRÓ Pál: *Quintus Curtiusnak az Nagy Sándornak, macedonok királyának viseltetett dolgairól irattatott históriája*. Debrecen, 1619. Faksimile kiadás. A jegyzeteket és a tanulmányt írta: MONOK István. Appendix I.: *H. F. P. kisebb művei*. Összegy jt. és sajtó alá rend. MONOK István. Appendix II. Sajtó alá rend. és a tanulmányt írta: LÁZÁR István Dávid. Bp., 1988.
- HARGITTAY Emil: *A fejedelmi tükrök műfaja a 17. századi Magyarországon és Erdélyben*. ItK, 99(1995) 4416484.
- HARGITTAY Emil: *A politikai elmélet Pázmány tevékenységének hátterében*. In: *Pázmány Péter emlékezete*. Szerk.: LUKÁCS László, SZABÓ Ferenc. Róma, 1987, IHSI. 4056448.
- HARGITTAY Emil: *A politikai elmélet Pázmány tevékenységének hátterében*. In: *U : Filológia, esztétörténet és retorika Pázmány Péter életművében*. Bp., 2009, Universitas Kiadó. (Historia Litteraria, 25.) 1136151.
- HARGITTAY Emil: *Gloria, fama, literatura. Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*. Bp., 2011, Universitas Kiadó (Historia Litteraria, 10.)
- HARGITTAY Emil: *Justus Lipsius és Laskai János*. In: *Tarnai Andor-emlékkönyv*. Szerk.: KECSKEMÉTI Gábor. Bp., 1996, Universitas. 1176126. (Historia Litteraria, 1.)
- HARGITTAY Emil: *Megjegyzések Csáky István kiadatlan könyvtárjegyzékéhez*. Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolciensis. 2(1992) 61664.
- HARICH, Johann: *Über das Schloß Esterházy zu Eisenstadt und die Burg Forchtenstein*. Burgenländische Heimatblätter, 34(1972) Heft 4. 1456169.
- HARSÁNYI István: *A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa*. Bp. 1917.
- HARSÁNYI István: *I. Rákóczi György sárospataki bibliája*. Múzeumi és Könyvtári Értesít , 6(1912) 2506256.
- HAUSNER Gábor: *Adalékok a XVII. századi katonai gondolkodás történetéhez*. In: *A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény*. Szerk.: ÁCS Tibor. Bp., 1995, Zrínyi Kiadó. 44656.
- HAUSNER Gábor: *Pálffy Pál*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. Szerk.: K SZEGHY Péter, IX. köt. Bp., 2009, Balassi Kiadó. 7610.
- HAUSNER Gábor: *Zrínyi Ádám*. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*. Szerk.: BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Bp., 2007, Zrínyi Kiadó. 1656180.
- HAUSNER Gábor: *Zrínyi Miklós és a hadtudományi irodalom Magyarországon a 17. században*. PhD értekezés tézisei. ELTE BTK. Bp., 2008.
- HAUSNER Gábor: *Zrínyi Miklós könyvtárának hadtudományi kötetei*. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Szerk.: HAUSNER Gábor. Bp., 2005. 2476 259.
- HAUSNER Gábor, VESZPRÉMY László: *Magyarországi hadtudományi kéziratok és nyomtatványok katalógusa a kezdetektől a 18. század közepéig*. Hadtörténelmi közlemények, 109(1996) 2. szám, 1186126.
- HECKENAST Gusztáv: *II. Rákóczi Ferenc könyvtára, 1701*. ItK, 1958. 25636.
- HEGED S István: *Apponyi Balázs latin zsoltároskönyve*. Egyetemes Philologiai Közlöny, 1918. 1616.
- HEGYI Ádám: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798)*. Bp., 2003, ELTE EK (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 6.)
- HELTAI János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1980. Bp., 1982. 2436347.

- HELTAI János: *Bethlen Péter és Pázmány*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1982-1983. Bp., 1984. 411-421.
- HELTAI János: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*. Bp., 2008, Universitas Kiadó, OSZK (Res libraria II.)
- HERCZOG József: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, vol. XI. Bp., 1927. 306-31.
- HEREPEI János: *A váradi kollégium és a Rákócziak*. In: *Apáczai és kortársai. HEREPEI János cikkei*. Szerk.: KESER Bálint. Szeged, 1966, JATE. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 2.) 56-63.
- HEREPEI János: *Csanaki Mant. Máté*. In: *Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. Herepei János cikkei*. Szerk.: KESER Bálint. Bp. & Szeged, 1965. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, I.) 277-6181.
- HEREPEI János: *I. Rákóczi György és művelődési törekvései*. In: *Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. HEREPEI János cikkei*. Szerk.: KESER Bálint. Szeged, 1965, JATE. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 1.) 507-6582.
- HEREPEI János: *Miképpen került el a gyulafehérvári bibliotékának egy része az 1658. évi tatár pusztítást?* MKsz, 1961. 170-6172.
- HEREPEI János: *Néhány adat Bethlen Miklós tanulóveiről*. Erdélyi Múzeum, 1938, 291-6295.; Ugyanez: *Apáczai és kortársai – HEREPEI János cikkei*. Szerk.: KESER Bálint. Bp. & Szeged, 1966, MTA ITI, JATE BTK. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 2.) 593-6603.
- HOBSON, Geoffrey D.: „*Et amicorum*”. The Library 5, series, Vol. IV. No. 2. 1949. 87-699.
- HOCH-KUHA, Franjo fiaver: Valpovo i njegovi gospodari. Zagreb, 1876, Dioni. 24-625.
- HOLL Béla: *Adatok David Chytraeus magyarországi vonatkozásairól*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVIII. Szeged, 1981. 55-63.
- HOLUB József: *Istvánffy Pál*. In: *Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére*. Szerk.: PINTÉR Jen. Bp., 1912, Stephaneum Nyomda. 222-6237.
- HORÁNYI, Mátyás: *The Magnificence of Eszterháza*. Bp., 1962, Akadémiai Kiadó.
- HORN Ildikó: *Báthory István uralkodói portréja*. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2008, L'Harmattan. 363-6400.
- HORN Ildikó: *Az erdélyi fejedelmi tanács 1648–1657*. In: *Perlekedő évszázadok*. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára. Szerk. HORN Ildikó. Bp., 1993. 240-6276.
- HORN Ildikó: *Az erdélyi katolikus elit Pázmány Péter korában*. In: *Pázmány Péter és kora*. Szerk.: HARGITTAY Emil. Piliscsaba, 2001, PPKE, 81-691.
- HORN Ildikó: *Esterházy Pál „Itinerarium in Germaniam 1653”* Sic itur ad astra, 465(1989) 263. szám, 21-648.
- HORN Ildikó: *A főnemesi iskoláztatás változásai az Erdélyi Fejedelemségben*. In: Barokk. Történelem ó Irodalom ó M. vészet. Különszám. Warszawa, 2010, Wydawnictwo Neriton. 109-6124.
- HORN Ildikó: *Gerendiek a koraújkorban*. In: *Studii de istorie modernă a Transilvaniei*. Omagiu profesorului Magyari András. Szerk.: PÁL Judit, RÜSZ FOGARASI Enik. Cluj-Napoca, 2002. 118-6131.
- HORN Ildikó: *A hatalom pillérei. A Báthory-kori politikai elit kezdetei*. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005. 259-6275.
- HORN Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*. Bp., 2009, Balassi Kiadó, Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület.
- HORVÁTH János: *A Perényiek csoportja*. In: U : *A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete*. Bp., 1957, Gondolat Kiadó. 25-680.

- HORVÁTH János: *A reformáció jegyében. A Mohács utáni fél század magyar irodalomtörténete*. Bp., 1953, Akadémiai Kiadó (2. kiadás: 1957, Gondolat)
- HORVÁTH József: *A nádasdi gróf Nádasdy család nádasd-ladányi elsőszülöttségi könyvtárának története és ismertetése*. Bp., 1889.
- HORVÁTH Sándor: *Alsólendva múltja és jelene*. Alsólendva, 1942.
- Hrvatsko-mađarski odnosi, 1102–1918*. Zbornik radova. glav. ured.: Milan KRUHEK. Zagreb, 2004.
- HUBERT Ildikó: *Kulcsár György az alsólindvai prédikátor*. Lendva, 2001, Galéria-Múzeum Lendva.
- Humanistes du Bassin de Carpates I. Traducteurs et éditeurs de la Bible*. par István MONOK, Edina ZVARA. Turnhout, 2006, Brepols. (Europa Humanistica)
- Hunyadi Mátyás, a király. *Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus. Budapest Történeti Múzeum. 2008. március 8. ó június 30. Szerk.: FARBAKY Péter, SPEKNER Enik , SZENDE Katalin, VÉGH András. Bp., 2008, BTM.
- I. R.: *Újabb okiratok I. Rákóczi György külföldi összeköttetéseinek történetéhez*. Történelmi Tár, 1894. 3606362.
- Iconum heroum Hungariae*. Szerk.: SALGÓ Ágnes. Kísér. szöveg: RÓZSA György. Bp., 2004, Helikon Kiadó, OSZK. (Magyar Helikon)
- Idővel paloták ... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005, Balassi Kiadó
- ILA Bálint: *A Thurzó-család levéltára*. Levéltári Közlemények, 1932.
- ILLÉS György: *Mesélő könyvtárak*. Bp., 1984, Móra Kiadó.
- „Im küttem én orvosságot” *Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1644*. Kiad.: KINCSES Katalin. Bp., 1993, ELTE BTK. (Régi magyar történelmi források, III.)
- IMRE Mihály: *A Vizsolyi Biblia egyik forrása: Petrus Martyr*. Debrecen, 2006, Tiszántúli Ref. Egyházkerület
- Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentiis ab initiis usque ad annum 1700*. – *A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig*. Composuit/összeállította KULCSÁR Péter. Bp., 2003, Balassi Kiadó, OSZK.
- ISTVÁNFFI Gyula: *A Clusius-codex mycologiai méltatása*. Bp., 1900.
- ISTVÁNYI Géza: *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása*. Bp., 1934.
- IVÁNYI Béla: *Batthyány Boldizsár, a könyvbarát*. In: *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*. Sajtó alá rend. és a függelék összeáll.: HERNER János, MONOK István. Szeged, 1983, JATE Központi Könyvtár. 3896436.
- IVÁNYI Béla: *Egy magyar főúr könyvtára a XVI. században*. MKsz, 1909. 94695.
- IVÁNYI Béla: *Könyvek és képek a Szepességben a XVI–XVII. században*. Közlemények Szepes vármegye Múltjából, 1912. 69678.
- IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon (1600-ig)*. MKsz, 1929. 33648, 1936208., MKsz, 1930. 1136128, 2966302., MKsz, 1931. 60663., MKsz, 1932/34. 13688., önálló kötetként: Bp., 1937.
- IVÁNYI BÉLA: *Mossóczi Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése*. Bp., 1926.
- JAKÓ Zsigmond: *Erdély és a Corvina*. In: *U : Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, 1976, Kriterion. 1696179.
- JAKÓ Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest 1976, Kriterion.
- JAKÓ Zsigmond: *A nagyenyedi Bethlen kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka (1622–1658)*. In: *U : Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest 1976, Kriterion. 1996208.

- JAKÓ Zsigmond: *A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története*. In: U. : *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, 1976, Kriterion Kiadó. 2196 256.
- JAKÓ Zsigmond: *Várad helye középkori egyháztörténetünkben*. In: U. : *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, 1976, Kriterion.
- JANKOVICS József: *Pázmány Péter ismeretlen végrendelete 1637-ből*. Lymbus. Magyarisztan tudományi Közlemények, 2004. 66669.
- JEDLICKSKA Pál: *Adatok Erdődi Bárá Pálffy Miklós ... életrajza és korához ...* Eger, 1897.
- JEDLICKSKA Pál: *Eredeti részletek Gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s Gróf Pálffy életrajzi vázlatai*. Bp., 1910.
- JENEI Ferenc: *Gróf Pázmány Miklós veszprémi várkapitány*. Veszprém megyei múzeumok közleményei, 1963, 1616170.
- KALMÁR János: *A 17. századi magyar világi főnemesség neveléséhez. Vázlatos áttekintés*. In: Barokk. Történelem ó Irodalom ó M. vészet. Különszám. Warszawa, 2010, Wydawnictwo Neriton. 1256138.
- KÁROLYI Gáspár: *A Vizsolyi Biblia előjáró beszéde*. Közli CZEGLÉ Imre. In: *Tanulmányok és szövegek a magyarországi református egyház XVI. századi történetéből*. Szerk.: BARTHA Tibor. Bp., 1973. (Studia et acta ecclesiastica, 3.) 5196536.
- Kassa város olvasmányai, 1562–1731*. Sajtó alá rend.: GÁCSI Hedvig, FARKAS Gábor, KEVEHÁZI Katalin, LÁZÁR István Dávid, MONOK István, NÉMETH Noémi. Szerk.: MONOK István. Szeged, 1990, JATE. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 15.)
- KATHONA Géza: *Samarjai János gyakorlati theológiája*. Debrecen, 1939 (Theológiai Tanulmányok, 61.)
- KATONA Imre: *A Batthyányak és a reformáció*. Savaria, 566 (1971672) 4356466.
- KATONA Imre: *Brueghel és a Batthyányak*. Bp., 1979, Magvet Kiadó.
- KATONA Tünde: *A Thurzók lőcsei alapítvány*. In: *Thurzovci a ich historický význam. – A Thurzók történelmi szerepe*. Nemzetközi konferencia, Árva ó Árvaváralja, 2009. október 12614. (kiadása el készületben)
- KEES, Teszelszky: *Révay Péter és Justus Lipsius eszméi a történelemről és a nemzeti identitásról*. In: *Humanizmus, religio, identitástudat. Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről*. Összeáll.: BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás. Debrecen, 2007, KLTE BTK. 1066111.
- Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK.
- KELECSÉNYI Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői*. Bp., 1988, Gondolat Kiadó.
- KELÉNIK József: *Gondolkodó katonák és katonai gondolkodók a XVI. századi Magyarországon*. In: *A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény*. Szerk.: ÁCS Tibor. Bp., 1995, Zrínyi Kiadó. 23643.
- KESER Bálint: *Epiktétosz magyarul a XVII. század elején*. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Acta Universitatis Szegediensis. Tom. III. Szeged, 1963. 3644. (Irodalomtörténeti Dolgozatok, 34.)
- Késmárki Thököly Imre és némely híveinek napló- és emlékezetes írásai, 1685–1705*. Kiad. és bev.: THALY Kálmán. Pest, 1868. (Monumenta Hungariae Historica. II. Scriptores, XXIII.)
- KEVEHÁZI KatalinóVARGA András: *A Szegedi Tudományegyetem Központi Könyvtárának 1701 előtti nyomtatványai*. Szeged, 2010, SZTE. (A Kárpát-medence könyvtárainak régi könyvei, 6.)

- KINCSES Katalin Mária: *Egy nyugat-magyarországi párhuzam: Batthyány Ferencné Lobkowitz Poppel Éva udvartartása*. In: *Erdély és Patak fejedelemszövegei Lorántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára*. II. kötet. Szerk.: TAMÁS Edit. Sárospatak, 2000 (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetek, 41.) 171-182.
- KIRÁLY Erzsébet: *Etikai elkötelezettség és vallásos hit Tasso és Zrínyi eposzáiban*. In: KIRÁLY Erzsébet-KOVÁCS Sándor Iván: „Adria tengernek fönnforgó habjai”. *Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról*. Bp., 1983, Helikon. 97-123.
- KIRÁLY Erzsébet-KOVÁCS Sándor Iván: „Adria tengernek fönnforgó habjai”. *Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról*. Bp., 1983, Helikon.
- KIRÁLY Péter: *Ismeretlen magyar glosszák. Jászói, Zirci, Nagyvátyi glosszák*. Nyelvtudományi Értekezések, 1959. 176-59.
- KISS Endre József: *A bujdosó könyvek üzenete*. A Kazinczy Társaság Évkönyve, 13(2003) 36-6.
- KISS Erika: *Esterházy-kincstár*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. II. kötet. Calcagnini-Falkoner. F. szerk.: K. SZEGHY Péter. Bp., 2004, Balassi Kiadó. 425-426.
- KISS Erika: *Nádasdy Ferenc tárházai és kincsei*. Századok, 144(2010) 933-968.
- KLANICZAY Tibor: *Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában*. In: U : *Pallas magyar ivadéka*. Bp., 1985, Szépirodalmi Kiadó. 266-31.
- KLANICZAY Tibor: *Az arisztokrácia és Justus Lipsius politikai gondolkodása*. In: U : *Stílus, nemzet és civilizáció*. Válogatta, szerk.: KLANICZAY Gábor, K. SZEGHY, Péter. Bp., 2001, Balassi Kiadó (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 4.) 236-250.
- KLANICZAY Tibor: *Értelmiség egyetem nélküli országban*. In: U : *Pallas magyar ivadéka*. Bp., 1985, Szépirodalmi Kiadó. 77-85.
- KLANICZAY Tibor: *Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi műveiben*. In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században*. Szerk.: VARJAS Béla. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó. (Memoria Saeculorum Hungariae, 5.) 337-400.
- KLANICZAY Tibor: *Les intellectuels dans un pays sans universités (Hongrie: XVIe siècle)*. In: *Intellectuels français, intellectuels hongrois*. Ed. par Béla KÖPECZI, Jacques LE GOFF. Bp. Paris, 1985. 99-109.
- KLANICZAY Tibor: *Zrínyi helye a 17. század politikai eszméinek világában*. In: U : *Pallas magyar ivadéka*. Bp., 1985, Szépirodalmi Kiadó. 153-211.
- KLANICZAY, Tibor: *Die Soziale und institutionelle Infrastruktur der ungarischen Renaissance*. In: *Die Renaissance im Blick der Nationen Europas*. Hrsg. von Georg KAUFMANN. Wiesbaden, 1991, Harrassowitz. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung. Bd. 9.) 319-338.
- KLIMES Péter: *Bécs és a magyar humanizmus*. Bp., 1934. (Palaestra calasanctiana, 5.)
- KNAPP Éva: *Piétás és irodalom. Irodalomkinálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*. Bp., 2001, Universitas. (Historia Litteraria, 9.)
- Knyigi iz szobranyia knyazej Esztergazi v moszkovszkih bibliotekah. – Bücher aus der Sammlung der Fürsten Esterházy in Moskau Bibliotheken*. Katalog. Der Katalog wurde geschafft von: Karina A. DMITRIJEVA, Nikolaj N. SUBKOV et alii. Moszkva, 2007.
- KO IT³ Josef: *Bytčiansky zámok*. Martin, 1974, Osveta.
- KO IS, Josef: *Dennik Juraja a Imricha Thurzu*. Slovenská Archivistika, 1967. ro . 2. 107-116.
- KOKAS Károly: *Könyv és könyvtár a XVI–XVII. századi Kőszegen*. Szeged, 1991. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok, III.)
- KÓKAY György: *A magyarországi könyvkereskedelemtörténet*. Bp., 1997, Balassi Kiadó.
- KOLLER András: *Miskolci Csulyak István korai beszédeiről*. ItK, CXI(2007) 185-201.
- KOLTAI András: *A Batthyány család körmendi központi levéltárának kutatástörténete*. Levéltári Közlemények, 2000. 207-231.

- KOLTAI András: *Batthyány Ádám és könyvtára*. Bp.óSzeged, 2002, OSZKóScriptum Rt. (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, IV.)
- KOLTAI András: *A Pálffyak és a piaristák: a bajmóci uradalom katolizációja és a privigyei piarista kollégium első évei*. In: *Pálfióvci v novoveku*. Zostavili Anna FUNDÁRKOVÁ, Géza PÁLFFY. BratislavaóBp., 2003. 746104.
- KOLTAI András: *Portré végvidékkel. Batthyány Ádám és a képzőművészet (1636–1659)*. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2008, LóHarmattan. 4016435.
- KOMÁROMY András: *Adatok Berényi György erdélyországi követjárása történetéhez 1659-ben*. Történelmi Tár, 1905. 5406552.
- KOMÁROMY András: *Berényi György naplója az 1634/35-ik soproni és az 1637/38ik évi pozsonyi országgyűlésekről*. Történelmi Tár, 1885. 1186143.
- KOMÁROMY András: *Karancsberényi Berényi György élete és politikai pályafutása 1601–1677*. Századok, 1885. 1256155.
- KOMÁROMY András: *Révai Kata Szidónia levelei férjéhez (1656–1702)*. Történelmi Tár, 1889. 1506180, 2706298.
- KOMOROVÁ, Klára: *A Révay család könyvtára*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgy jtemények, 150061700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 1596169.
- KOMOROVÁ, Klára: *Knižnica Zachariáša Mošovského*. Martin, 2010, Slovenská národná knižnica. (megjelenés el tt)
- KOMOROVÁ, Klára: TM*achtický dvor Révaiovcov ako centrum vzdelanosti Turca*. Forum Historiae, 2008/2.
<http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/komorova.pdf>
- KOMOROVÁ, Klára: *Z genealogie najstaršich Revaiovcov v Turci*. Biografické –tudie, 32(2009) 1876193.
- KOPPÁNY Tibor: *17. századi építési megállapodások a Batthyány levéltárból*. Lymbus. M vel déstörténeti Tár, II(1990) 1436159.
- KOPPÁNY Tibor: *Batthyány I. Ádám építkezései, 1629–1659*. Történelmi Szemle, 27(1984) 5396555.
- KOPPÁNY Tibor: *Batthyány II. Ferenc és Poppel Éva építkezései*. In: *A Batthyányak évszázadai*. Tudományos konferencia Körmenden, 2005. október 27629. Szerk.: NAGY Zoltán. KörmendóSzombathely, 2006. 896114.
- KOPPÁNY Tibor: *Művészek és mesterek a Batthyány-család 16–17. századi építkezésein*. Magyar m emlékvédelem, II(1991/2001) 1736194.
- KOTVAN, Imrich: *Inkunábuly na Slovensku*. Martin, 1979, Matica slovenská.
- KOTVAN, ImrichóFRIMMOVÁ, Eva: *Inkunábuly zo slovenských knižnic v zahraničných instituciách*. Martin, 1996, Matica Slovenská.
- KOVÁCS András: *Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16 században*. In: *Idővel paloták ... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005, Balassi Kiadó. 2356258.
- KOVÁCS Eszter: *Pázmány Miklós és Olomouc*. Magyar Sion, XLIII(2007) 2. szám, 2286240.
- KOVÁCS IstvánóSZENTMÁRTONI SZABÓ GézaóVÁRKONYI Gábor: *Barangolások Balassi Bálint nyomában*. Bp., 2005, Balassi Bálint Intézet.
- KOVÁCS József László: *Esterházy Miklós udvara és a nyugat-magyarországi reneszánsz*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk.: VÁRKONYI Ágnes. Bp., 1978, Gondolat Kiadó. 1846187.
- KOVÁCS József László: *Adelige Höfe, hochadelige Hofhaltungen, Nikolaus Esterházy Hofhaltung*. In: *Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum*. Symposium im Rahmen der šSchlaininger Gesprächeö vom 20623. September 1995 auf

- Burg Schlaining. Red. von Rudolf KROPF, Gerard SCHLAG. Eisenstadt, 1998, Burgenländisches Landesmuseum Eisenstadt. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 98.) 1256135.
- KOVÁCS Sándor Iván: *A lírikus Zrínyi*. Bp., 1985, Szépirodalmi Kiadó.
- KOVÁCS Sándor Iván: *A meghajló és beszélő feszület jelenete a „Szigeti veszedelem” II. énekében*. In: KIRÁLY Erzsébet-KOVÁCS Sándor Iván: „Adria tengernek fönnforgó hajjai”. *Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról*. Bp., 1983, Helikon. 1246141.
- KOVÁCS Sándor Iván: *Szakácmesterségnek és utazásnak könyvecskéi*. Bp., 1988, Szépirodalmi Kiadó.
- KOVÁCS Sándor Iván-KULCSÁR Péter: *Bethlen Gábor könyvtárának újabban előkerült darabja*. MKsz, 1969. 3766377.
- KÖBLÖS József: *Az egyházi közélet Mátyás és a Jagellók korában*. Bp., 1994, MTA TTI. (Társadalom- és m vel déstörténeti tanulmányok, 12.)
- A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-ig*. Szerk.: KOVÁCS Máté. Bp., 1963, Gondolat Kiadó. (Nemzeti Könyvtár. M vel déstörténet)
- KÖPECZI Béla: *A bujdosó Rákóczi*. Bp., 1991, Akadémiai Kiadó.
- KÖPECZI Béla: *Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja*. Bp., 1982, Akadémiai Kiadó.
- KÖPECZI Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége”. *A Thököly felkelés az európai közvéleményben*. Bp., 1976, Akadémiai Kiadó.
- KÖPECZI Béla: *A Rákóczi-szabadságharc és Magyarország*. Bp., 1966, Akadémiai Kiadó.
- A körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei. I. 1527–1625. Iványi Béla anyaggyűjtése*. El szó: MÁLYUSZ Elemér. Sajtó alá rendezte SZILASI László. Szeged, 1990, JATE. (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 29/1.)
- KÖRNER, Stefan: *A Bibliotheca Esterházyana*. In: *Kék vér, fekete tinta- Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 1056127.
- KÖRNER, Stefan: *Mit königlichen Anspruch. Glanz, Macht und Mythos der Fürsten Esterházy durch die Silbermöbel der Forchtensteiner Schatzkammer*. In: *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert*. Hrsg. Von Wolfgang GÖRTLER, Rudolf KROPF. Eisenstadt, 2009 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 128.) 2196248.
- K SZEGHY Péter: *Balassi Bálint Füves kertecskéjéről*. In: *Translatio librorum. Tanulmányok az Oroszországból Sárospatakra visszaszolgáltatott könyvek kapcsán*. Szerk.: Jekatyerina Jurjevna GENYIJEVA, KISS Ilona, MONOK István. Bp., 2007, OSZK. 75690.
- K SZEGHY Péter: *Balassi Bálint. Magyar Alkibiadész*. Bp., 2008, Balassi Kiadó.
- K SZEGHY Péter: *Balassi Bálint*. Pozsony, 2009, Kalligram.
- K SZEGHY Péter: *Esterházy (I.) Pál*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. II. kötet. CalcagninióFalkoner. F szerk.: K SZEGHY Péter. Bp., 2004, Balassi Kiadó. 4146424.
- KÖVÉR Lajos: *A XVIII. század magyarságképe elfeledett francia források tükrében*. Szeged, 2007, JATEPress.
- KRISTÓF Ildikó: *„Istenes könyvek – ördögös könyvek”. (Az olvasási kultúra nyomai kora újkori falvainkban és mezővárosainkban a boszorkányperek alapján.)* In: *Népi kultúra – népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*, XVIII. Bp., 1995, Akadémiai Kiadó. 676104.
- KROPF Lajos: *Basirius Izsák kéziratának történetéhez*. MKsz 1886. 70671.
- KRUPPA Tamásó-MONOK István: *Bornemisza Ferenc és Cseffei László követjárása az európai udvarokban a pozsonyi békekötés után (1627–1628)*. Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények, 2009. 7614.
- KUBINYI András: *A királyi udvar a késő középkori Magyarországon*. In: *Idővel paloták ... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005, Balassi Kiadó. 13632.
- KUBINYI Miklós: *Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre*. Bp., 1988.

- KUJOVI OVÁ, Michaela: *Šlachtická knižnica Pálfiovcov na hrade Červený Kameň*. In: *Pálfiovci v novoveku*. Zostavili Anna FUNDÁRKOVÁ, Géza PÁLFFY. Bratislava-Bp., 2003. 1056117.
- KULCSÁR Péter: *Felső-Magyarország a régi irodalomban*. In: *Felső-Magyarországtól Észak-Magyarorszáig*. A 2000. november 8-án a Miskolci Akadémiai Bizottság Székházában tartott konferencia anyaga. Szerk.: BESSENYEI József. Miskolc, 2001, Miskolci Egyetemi Kiadó. 53659.
- KULCSÁR Péter: *A Jagelló-kor*. Bp., 1981, Gondolat Kiadó. (Magyar história)
- KULTSÁR György: *Az halálra való készületről rövid tanóság*. Bevezette FABINY Tibor. Bp., 1990. Ráday Gy. jtemény.
- Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540–1550-es számadásaiból*. Kiad.: KUMOROVICZ L. Bernát, M. KÁLLAI Erzsébet. Munkatárs BELÉNYESY Mária, GÁDORJÁN Alice. Fasc. Ió II. Bp., 1959, (Történeti és néprajzi füzetek, I.)
- KURCZ Ágnes: *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században*. Sajtó alá rend.: KLANICZAY Gábor. Bp., 1988, Akadémiai Kiadó.
- KURCZ Ágnes: *A magyar vonatkozású XIV. Lajos korabeli francia nyelvű pamfletirodalom történetéhez*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 197461975. Bp., 1978, OSZK. 1976209.
- KURTA József Tibor: *Egyház és könyv. I. Rákóczi György művelődéspolitikája*. Református Szemle, 2001. 72676.
- LAMBRECHT, Karen: *Die Funktionen der bischöflichen Zentren Breslau und Olmütz im Zeitalter des Humanismus*. In: *Kulturgeschichte Schlesiens in der frühen Neuzeit*. Hrsg. von Klaus GARBER. Bd. I. Tübingen, 2005, Niemeyer. 49668.
- LANCSÁK Gabriella: *Dobai Székely András ismeretlen XVII. századi Cicero-fordítása*. Acta Iuvenum 1984. I. *Írók és művek a XVII–XVIII. században. Négy tanulmány a régi magyar irodalom köréből*. Szerk.: HARGITTAY Emil, LANCSÁK Gabriella. Bp., 1984, ELTE BTK. 56667.
- LASZOWSKI, Emilij: *Adam grof Zrinski 1662–1691*. Vjesnik kr. Drflav arkiva N. S. Zagreb, VII(1937) 796101., Ford.: LÁSZLÓ Hermina, LEBÁR Mária, SZUSITY Xénia. In: Zrínyi Dolgozatok. III. köt. Szerk.: KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1986, ELTE BTK. 61699.
- LASZOWSKI, Emilij: *Grad Belec*. Hrvatska prosvjeta, 1(1914) 1636.
- LEHMANN, Paul: *Eine Geschichte der alten Fuggerbibliotheken. I–II*. Tübingen, 1956, 1959, Paul Siebeck.
- LENGYEL Tünde: *Thurzó György nádor biccsei udvara*. In: *Idővel paloták ... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005, Balassi Kiadó. 1276143.
- Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721*. Hrsg. von Tibor GRÜLL, Katalin KEVEHÁZI, József László KOVÁCS, István MONOK, Péter ÖTVÖS, Katalin G. SZENDE. Red. von István MONOK, Péter ÖTVÖS, Harald PRICKLER. Szeged, 1994, Scriptumó Burgenländisches Landesarchiv. (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 18/1. ó Burgenländische Forschungen. Sonderband XIII.)
- Lesestoffe in Westungarn II. Forchtenstein (Fraknó), Eisenstadt (Kismarton), Güns (Kőszeg), Rust (Ruszt)*. Hrsg. von Tibor GRÜLL, Katalin KEVEHÁZI, Károly KOKAS, István MONOK, Péter ÖTVÖS, Harald PRICKLER. Szeged, 1996, Scriptum. (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 18/2. ó Burgenländische Forschungen. Sonderband, XV.)
- Libertins érudits*. Catalogue 210. de Librairie Paul Jammes. Avant-propos de René PINTARD. Paris, 1970.

- LUDÁNYI Mária: *Könyvtárrendezés Thurzó György nádor udvarában 1611-ben.* In: *Collectanea Tiburtiana.* Szerk.: GALAVICS Géza, KESER Bálint, HERNER János. Szeged, 1990, JATE BTK. (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10.) 2716277.
- LUKINICH Imre: *A Bethlen-fiúk külföldi iskoláztatása.* In: *Nagyenyedí album.* Szerk.: LUKINICH Imre. Bp., 1926. 796100.
- LUKINICH Imre: *Bethlen István támadása 1636-ban.* Bp., 1910, Athenaeum.
- LUKINICH Imre: *Bethlen Péter iskoláztatásához.* Történelmi Tár, 1911. 3056310.
- MADAS EditóMONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig.* Bp., 1998. Balassi Kiadó.
- MADAS EditóMONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig.* Bp., 2003. Balassi Kiadó.
- MAGI , Vladimir: *A Bibliotheca Valvasoriana.* In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700.* Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 41659.
- MAGYAR, Arnold: *340 Jahre Franziskaner in Güssing (1638–1978).* Graz, 1980, Selbstverlag des Franziskanerklosters.
- MAGYAR ÁrpádóZVARA Edina: *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya.* Bp., 2009, OSZK. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei ó Altbücherbestände ungarischer Bibliotheken im Karpatenbecken, 4.)
- Magyar Katolikus Lexikon.* VIII. kötet. Szerk.: VICZIÁN János. Bp., 2003, Szent István Társulat.
- A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény.* Szerk.: ÁCS Tibor. Bp., 1995, Zrínyi Kiadó.
- Magyar Kódex.* F szerk.: SZENTPÉTERI József. 166. kötet. Bp., 199162001, Kossuth Kiadóó Enciklopédia Humana Egyesület.
- A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése.* Sajtó alá rend. és a függelék összeáll.: HERNER János, MONOK István. Szeged, 1983, JATE Központi Könyvtár. (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 11.)
- Magyar Művelődéstörténeti lexikon.* IóIX. kötet. F szerk.: K SZEGHY Péter. Bp., 20036, Balassi Kiadó.
- Magyar művelődéstörténet.* Szerk.: DOMANOVSZKY Sándor. IóV. kötet. Bp., 193961942. (új kiadása: Szekszárd, 1990/1991, Babits.)
- Magyar reneszánsz udvari kultúra.* Szerk.: R. VÁRKONYI Ágnes. Bp., 1987, Gondolat Kiadó.
- Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708.* Sajtó alá rend.: KOLTAI András. Bp., 2001, Osiris Kiadó. (Milleniumi magyar történelem)
- Magyar utazási irodalom, 15–18. század.* A válogatás és az utószó KOVÁCS Sándor Iván, a szöveggondozás és a jegyzetek MONOK István munkája. Bp., 1990, Szépirodalmi Kiadó. (Magyar Remekírók)
- MAGYARI István: *Az országokban való sok romlásoknak okairól.* Sajtó alá rend. KATONA Tamás. Utószó: MAKKAI László. Bp., 1979, Magyar Helikon.
- Magyarország története, 1686–1790.* F szerk.: EMBER Gy z óHECKENAST Gusztáv. Bp., 1989, Akadémiai Kiadó.
- Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657.* Sajtó alá rend.: VARGA András. Munkatárs: MONOK István. Utószó: MONOK István, VARGA András. Bp.óSzeged: MTA Könyvtára, 1986. (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13.)
- Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588–1721.* Sajtó alá rend.: FARKAS Gábor, VARGA András, KATONA Tünde, LATZKOVITS Miklós. Szerk.: MONOK István. Szeged, 1992, Scriptum. (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/2.)

- Magyarországi magánkönyvtárak III. Bányavárosok olvasmányai 1533–1750.* Sajtó alá rend.: Viliam I AJ, KEVEHÁZI Katalin, MONOK István, VISKOLCZ Noémi. Szerk.: MONOK István. Bp.óSzeged, 2003, OSZKóScriptum. (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/3.)
- Magyarországi magánkönyvtárak IV. 1552–1740.* Sajtó alá rend.: BAJÁKI Rita, BUJDOSÓ Hajnalka, MONOK István, VISKOLCZ Noémi. Mutató: ZVARA Edina. Szerk.: MONOK István. Bp., 2009, OSZK. (Adattár XVIóXVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/4.)
- Magyarországi magánkönyvtárak V. 1643–1750.* Sajtó alá rend.: CZEGLÉDI László, KRUPPA Tamás, MONOK István. Szerk.: MONOK István. Bp., 2010, OSZK (Adattár XVI ó XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/5)
- MAKKAI László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai 1631–1644.* Bp., 1958, Akadémiai Kiadó.
- MÁLYUSZ Elemér: *A Nádasdy-levéltár magyar levelei, 1531–1549.* Levéltári Közlemények, 1923.
- MARTIN, Henri-JeanóFEBVRE, Lucien: *A könyv születése. A nyomtatott könyv és története a XV–XVIII. században.* Bp., 2006, Osiris Kiadó.
- Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század).* Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. 2008. március 28. ó július 27. Szerk.: MIKÓ Árpád, VER Mária. Munkatárs: ÁCS Pál. Bp., 2008, MNG.
- Mausoleum regum et ducum Hungariae. A magyar királyok és hercegek arcképcsarnoka,* facsimile kiadás, bev. VISKOLCZ Noémi, ford. KLEMM László, Bp., 2005. (Amor librorum)
- MEDNYÁNSZKI Dénes: *Révay Ferencz szklabiniai könyvtára 1651-ben.* MKsz, 1881. 336ó344.
- MELEGH Szabolcs: *A regéci vár birtoklástörténete.* In: *A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara tudományos diákköri közleményei.* 1. kötet. 1999ó2000. évi dolgozatok. Szerk.: FAZEKAS Csaba. Miskolc, 2003, ME Kiadó. 129ó144.
- MERÉNYI Lajos: *Gróf Eszterházy Pál 1678. évi végrendelete.* Történelmi Tár, 1911. 598ó619.
- MÉSZÁROS István: *A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola.* Bp., 1972, Akadémiai Kiadó.
- MÉSZÁROS István: *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”.* Bp., 1981, Akadémiai Kiadó. (Humanizmus és reformáció, 11.)
- MIKÓ Árpád: *A Corvina-könyvtár történetei.* In: *Uralkodók és corvinák.* Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulóján. Katalógus. Szerk.: KARSAY Orsolya. Bp., 2002, OSZK. 123ó156.
- MIKÓ Árpád: *Mathias Corvinus–Mathias Augustus. L’arte all’antica nel servizio del potere.* In: *Cultura e potere nel rinascimento.* A cura di Luisa Secchi TARUGI. Firenze, 1999. 209ó220.
- MIKÓ Árpád: *A reneszánsz Magyarországon.* Bp., 2009, Corvina Kiadó. (Stílusok, korszakok)
- MILETI , Drago: *Plemički grad Belec.* Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 13/14(1996/1997). Zagreb, 1999. 135ó153.
- Modrá krv, tlačiarenská čerň. Šľachtické knižnice 1500–1700.* Katalóg zostavila: Klára KOMOROVÁ. Martin, 2005, SNK.
- MODREVIUS (MODRZEWSKI), Andreas Frisius: *Commentariorum de republica emendanda libri quinque.* Vol. I. Ed. Casimirus KUMANIECKI. Warszawa, 1953.
- MONALDI, RitaóSORTI, Francesco: *Imprimatur.* Bp., 2004, Magyar Könyvklub.
- MONALDI, RitaóSORTI, Francesco: *Secretum.* Bp., 2009, Nyitott Könyvm hely.
- MONALDI, RitaóSORTI, Francesco: *Veritas.* Bp., 2010, Nyitott Könyvm hely.

- MONOK István: *A 16. századi köznemesség műveltségéről*. In: Nádasdy Tamás (1498–1562). Tudományos emlékülés: 1998. szeptember 10–11. Szerk.: SÖPTEI István. Sárvár, 1999, Nádasdy Ferenc Múzeum. 105–115.
- MONOK István: *Adalékok az Esterházy könyvtár kialakulásának történetéhez. A Moszkvában őrzött könyvek vizsgálatának tanulságai*. In: *Tanulmányok Bitskey István 70. születésnapjára*. Szerk.: FAZAKAS Gergely. Debrecen, 2010. (el készületben)
- MONOK István: *Adalékok iktári Bethlen Péter peregrinációja történetéhez. I. Idősb Bethlen István levelei 1625–1628*. Ráday Gy. jtemény Évkönyve VI. 1990. 193–205.
- MONOK István: *Arisztokraták és könyvkultúra a XVI–XVII. században két birodalom határán*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 11–16.
- MONOK István: *A Bánffy-család alsó-lindvai udvara és könyves műveltsége*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 61–68.
- MONOK István: *Batthyány Boldizsár, a franciás*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus XXIX. Ötvös Péter Festschrift. Szeged, 2006. 185–198.
- MONOK István: *A Batthyány-család németújvári udvara és könyves műveltsége*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 87–104.
- MONOK István: *A Belga Királyi Könyvtár magyar vonatkozású útleírásai*. Lymbus. M. vel. déstörténeti Tár. I. Szeged, 1989. 37–76. Klny.: A Lymbus Füzetek 3.
- MONOK István: *Csanaki Máté könyvjegyzéke*. MKsz, 1983. 256–262.
- MONOK István: *Die Bibliothek des Johann Jacob Knaus. Die Reste einer württembergischen protestantischen Bibliothek in Güssing*. In: *Jahrbuch des Ungarischen Kulturinstitutes in Stuttgart*. Hrsg. von Gyula KURUCZ. Stuttgart, 2003. 138–146.
- MONOK István: *Les bibliothèques et la lecture dans le Bassin des Carpates, 1526–1750*. Paris, 2010, Champion.
- MONOK, István: *Die Buch- und Lesekultur in Ungarn der frühen Neuzeit. Teilbilanz der Ergebnisse einer langen Grundlagenforschung (1980–2007)*. Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich. 2008/1. 7–31.
- MONOK István: *Cara patria ac publica utilitas. Széchényi Ferenc könyvtáralapítása*. Századok, 138(2004). 739–748.
- MONOK István: *Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai*. In: *Arisztokrácia, művészetek, mecénatúra. Az Esterházy-család*. A 2004. április 22–23-án megtartott konferencia el. adásai. Szerk.: CZOMA László. Keszthely, 2005, Kastélymúzeum. (Kastélykonferenciák, III.) 91–101.
- MONOK István: *Esterházy-könyvtár(ak)*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. II. kötet. Calcagnini–Falkoner*. F. szerk.: K. SZEGHY Péter. Bp., 2004, Balassi Kiadó. 427.
- MONOK István: *„Ex libris Nicolai Bethlen et amicorum” Az „et amicorum” bejegyzésről és a közös könyvhasználatról*. In: *Humanizmus és gratuláció. Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*. Szerk.: CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit. Bp., 2009, Balassi Kiadó. 266–276.
- MONOK István: *Exulanten aus Bayern, Oberpfalz und Pfalz am Batthyány-Hof an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts*. Ungarn Jahrbuch, Bd. 27. 2004. 331–340.
- MONOK István: *Egy flamand utazó pozsonyi élményei 1662-ből*. – *De belevenissen van een Vlaams reiziger in Pozsony (1662)*. Erasmus. 1989. tavasz. 31–34.
- MONOK István: *A francia könyv jelenléte a magyarországi olvasmányanyagban a 16–18. században*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: FODOR Pál, PÁLFFY Géza,

- TÓTH István György. Bp., 2002, MTA TTI. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek, 2.) 2796290
- MONOK István: *Francia szerzők a magyar nemesség olvasmányaiiban 1526–1671*. Csongrád megyei Könyvtáros, 1994. 49660.
- MONOK István: *Kiegészítés a Marsili-hagyaték magyar vonatkozásaihoz*. MKsz, 2009. 88695.
- MONOK István: *Kiegészítések Batthyány Boldizsár könyvtárának rekonstruálásához*. MKsz, 2011. (el készületben)
- MONOK István: *Kit nevezhetünk könyvtárosnak a XVI–XVIII. századbeli Magyarországon?* In: „Mert a szívnek teljességéből szól a száj.” *Könyvtártudományi tanulmányok Hajdu Géza 80. születésnapjára*. Szerk. BARÁTNÉ HAJDU Ágnes. Szeged, 2007, SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 1566164.
- MONOK István: *A kora újkori Magyarország olvasmányműveltségéről. Részmerleg egy hosszú alapkutató eredményeiről*. In: „Apró cseppekből lesz a zápor.” *Bakonyi Géza emlékkönyv*. Szerk.: HEGYI Ádám, SIMON Melinda. Szeged, 2008, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó (Habent sua fata libelli, IV.) 23643.
- MONOK István: *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon, 1526–1720. Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás*. Szeged, 1993. Scriptum. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok, V.)
- MONOK István: *Die kulturvermittelnde Rolle des Batthyány-Hofes an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*. In: *Deutsche Sprache und Kultur, Literatur und Presse in Westungarn/Burgenland*. Hrsg. von Wynfrid KRIEGLEDER, Andrea SEIDLER. Bremen, 2004, Edition Lumière. 75690.
- MONOK István: *Lőcse város olvasmányai a XVI–XVII. században*. In: *Könyvek által a világ ... Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére*. Szerk.: BÁNYAI Réka, SPIELMANN-SEBESTYÉN Mihály. Marosvásárhely, 2009, Teleki Téka Alapítvány. 1996211.
- MONOK István: *Lutherische Orthodoxie, sächsischer Philippismus und Irenismus im Lesestoffe des lutherischen Bürgertums in Ungarn*. In: *Bürgerliche Kultur im Vergleich. Deutschland, die böhmischen Länder und das Karpatenbecken im 16. und 18. Jahrhundert*. Hrsg. von István MONOK, Péter ÖTVÖS. Szeged, 1998. 71680.
- MONOK István: *A magyar olvasó története*. In: *21. századi enciklopédia. Magyar irodalom*. Szerk.: BORBÉLY Sándor. Bp., 2002, Pannonica Kiadó. 7615.
- MONOK István: *A magyarországi főnemesség könyvgyűjtési szokásai a XVI–XVII. században*. CaféBábel, 14. kötet (Gyűjtés). 1994/4. 59668.
- MONOK István: *A Nádasdy-család sárvári és pottendorfi udvara és könyves műveltsége*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 69686.
- MONOK István: *Német könyvkereskedők Budán és Pesten a XVIII. század első felében*. In: *Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit köszöntésére*. Szerk.: STEMLER Ágnes. Bp., 2010, OSZK. (megjelenés alatt)
- MONOK István: *Nyitott kérdések a Bibliotheca Corviniana kora újkori történetében*. In: *A holló jegyében. Fejezetek a corvinák történetéből*. Szerk.: MONOK István. Bp., 2004, Corvina Kiadó, OSZK. 45663.
- MONOK István: *Olvasmánytörténeti forrásaink – értelmiségtörténet*. In: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*. Szerk.: ZOMBORI István. Szeged, 1988. 1696181.
- MONOK István: *Az olvasott örökség – hagyomány és megújulás*. In: *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. Szerk.: GYÖRGY Péter, KISS Barbara, MONOK István. Bp., 2005, OSZK, Akadémiai Kiadó. 83692.; ugyanez rövidítve: *Könyv, könyvtár, könyvtáros* 14(2005) Nr. 1. 3610.
- MONOK István: *Ortodoxia és humanitás*. Iskolakultúra, 1996/9. 28633.

- MONOK István: *Quelle distance entre la Transylvanie et l'Angleterre? Les ambassadeurs de Gábor Bethlen dans les cours européennes après la paix de Presbourg*. In: *Relazioni internazionali e diplomazia nell'Europa Centro-Orientale, tra età moderna e contemporanea*. Atti del Colloquio Internazionale (Attigliano 466 dicembre 2008), a cura di Gaetano PLATANIA. Viterbo, 2009, Sette città. 53666.
- MONOK István: *A Rákóczi-család könyvtárai – Bibliotheken der Familie-Rákóczi, 1588–1660*. Szeged, 1996. Scriptum. (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, I.)
- MONOK István: *A szomszédos országokban folyó könyvtörténeti kutatásokról. Néhány figyelemreméltó katalógus (1978–1998)*. MKsz, 1999. 1206130
- MONOK István: *Udvartartási minták, korszerű ismeretanyag a 16–17. század fordulójának főúri könyvtáraiban Magyarországon*. In: *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2010, L'Harmattan Kiadó. 67676.
- MONOK István: *Újabb adatok id. Bethlen István patrónusi tevékenységéhez*. Ráday Gy jtemény Évkönyve VI. 1990. 2086209.
- MONOK István: *Vingt ans de recherche sur la culture du livre dans le Bassin des Carpates*. Revue française d'histoire du livre. Genève, 2001, Droz. 1996222.
- MONOK István: *Württembergi exulánsok Batthyány Ferenc udvarában*. MKsz, 2003. 2056211.
- MONOK IstvánÓBUDA AttilaÓHAPÁK József (fotó): *A magyar bibliofília képeskönyve*. Bp., 2006, Korona Kiadó.
- MONOK IstvánÓBUDA AttilaÓHAPÁK József (fotó): *Magyar könyvkincsek (A magyar bibliofília képeskönyve. 2. változatlan kiadása)* Bp., 2008, Korona Kiadó.
- MONOK IstvánÓHapák József (fotó): *A bibliás Rákócziak*. Bp., 2006, Kossuth Kiadó.
- MONOK IstvánÓNÉMETH Noémi: *Isaac Basire könyvei a nagyenyedi református kollégium könyvtárában (1679–1680)*. MKsz, 1992. 2566264.
- MONOK IstvánÓÖTVÖS Péter: *Nem mindent mondtunk el. Beythe István egy Balázs Mihályt is érdeklő kolligátumáról*. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, Tomus XX. Balázs Mihály Festschrift. Szeged (megjelenése el készületben)
- MONOK IstvánÓPÉTER Katalin: *Felmérés hithűségről 1638-ban*. Lymbus. M vel déstörténeti Tár. II. Szeged, 1990, Scritpum Rt. 1116142. Klny.: A Lymbus Füzetek 14.
- MONOK IstvánÓZVARA Edina: *Esterházy Pál könyvtára*. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai) (el készületben)
- MONTAIGNE, Michel de: *Apologia de Raymound de Sebond*. Ed. Robert AULOTTE. Paris, 1979, Société d'Enseignement Supérieure.
- Monumenta historica familiarum Zrinski et Frankopan. Vol. I. Conscriptiones et aestimationes bonorum (1672–1673)*. Digessit, praefatione et indice instruxit: Rajka MODRI . Operis socius. Miljen TAMALOVI . Redegit: Marko KOSTREN I . Zagrabiae, 1974. (Opera Academiae Scientiarum et Artium Slavorum Meridialium. Liber LV.)
- Monumenta Zrinyiana*. Szerk.: R. VÁRKONYI Ágnes, ZIMÁNYI Vera. Bp., 1991.
- MUCKENHAUPT Erzsébet: *A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a. I. 1498–1710. Katalógus*. Csíkszereda, 2009, Csíki Székely Múzeum. (A Csíki Székely Múzeum gy jteményei, 1.)
- MÜLLER, Rainer A.: *Aristokratisierung des Studiums? Bemerkungen zur Adelsfrequenz an süddeutschen Universitäten im 17. Jahrhundert*. In: *Universität und Gesellschaft*. Hrsg. von Helmut BERDING. Göttingen, 1984, Vandenhoeck und Ruprecht. 31646.
- MÜLLER, Rainer A.: *Historia als Regentenhilfe. Geschichte als Bildungsfach in deutschen Fürstenspiegeln des konfessionellen Zeitalters*. In: *Les princes et l'histoire du XIVe au XVIIIe siècle*. Actes du colloque organisé par l'Université de Versailles-Saint Quentin et

- l'Institut Historiques Allemand. Paris/Versailles, 13616 mars 1996. Publiés sous la dir. de Chantal GRELL, Werner PARAVICINI, Jürgen VOSS. Bonn, 1998, Bouvier Verlag (Pariser historische Studien, Bd. 47.) 3596372.
- Művészet I. Lajos király korában 1342–1382.* Kiállítás az István király Múzeumban, Székesfehérvár, 1982. szeptember 11–1983. március. A katalógust szerk.: MAROSI Ernő, TÓTH Melinda, VARGA Lívია. Bp., 1982, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport.
- Nádasdy Tamás (1498–1562) emlékezete. 500 éve született Magyarország nádora.* Szerk.: SÖPTEI István. Sárvár, 1998.
- NADILO, Branko: *Egy vár és más épített örökségek az Iváncsica hegység középső részéről.* <<http://jupiter.elte.hu/aaacikkek2/038belec.htm>>
- NAGY Gyula: *Adalék Basirius Izsák XVII. századbeli gyulafejevári tanár könyvtárához.* MKsz., 1883. 2586266.
- NAGY Iván: *A kisasszonyfalvi Istvánffyak.* Turul, I(1883) 1126113.
- NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* IóXIII. kötet. Pest, 1857–1868. (hasonmás kiadás: Bp., 1987, Helikon Kiadó) <http://www.arcanum.hu/kiadvanyok/csaladtortenet_heraldika/kiadv_csalad.html>
- NAGY László: *Az erős fekete bég Nádasdy Ferenc.* Bp., 1987, Zrínyi Kiadó.
- NEBBIAI DELLA GUARDA, Donatella: *Letture e circoli eruditi tra quattro e cinquecento: a proposito dell'Ex libris „et amicorum”.* In: *I luoghi dello scrivere da Francesco Petrarca agli albori dell'età moderna.* Atti del Convegno internazionale di studio dell'associazione italiana dei Paleografi e Diplomatisti, Arezzo, 8–11 ottobre 2003. a cura di Caterina TRISTANO, Marta CALLERI, Leonardo MAGNIONAMI. Spoleto, 2006. 3756395.
- NEDDERMEYER, Uwe: *Universalhistorische Werke als Ratsgeber der Fürsten im Mittelalter und in den frühen Neuzeit.* In: *Les princes et l'histoire du XIVe au XVIIIe siècle.* Actes du colloque organisé par l'Université de Versailles-Saint Quentin et l'Institut Historiques Allemand. Paris/Versailles, 13616 mars 1996. Publiés sous la dir. de Chantal GRELL, Werner PARAVICINI, Jürgen VOSS. Bonn, 1998, Bouvier Verlag. (Pariser historische Studien, Bd. 47.) 676108.
- Nel segno del Corvo. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443–1490).* A cura di Ernesto MILANO. Modena, 2002, Il Bulino. (Il giardino delle Esperidi, 16)
- NEMÉNYI László: *A magyar könyvtörténetírás irodalma. Ajánló bibliográfia.* Székesfehérvár, 1976.
- NÉMETH József: *Lendva kulturális és irodalmi jelentősége.* In: *Naptár '87.* Murska Sobota, 1986.
- Nicolas II Esterházy 1765–1833. Un prince hongrois collectionneur.* Musée national du château de Compiègne 21 septembre 2007 – 7 janvier 2008. Commissariat général: Emmanuel STARCKY. Paris, 2007, Editions de la Réunion des musées nationaux.
- NUOVO, Angela: *„Et amicorum”: Construzione e circolazione del sapere nelle biblioteche privata del cinquecento.* In: *Libri, biblioteche e cultura degli ordini regolari nell'Italia moderna attraverso la documentazione della Congregazione dell'Indice.* Atti del Convegno Internazionale, Macerata, 30 maggio ó 1 giugno 2006. a cura di Rosa Maria BORRACCINI, Roberto RUSCONI. Città del Vaticano, 2006, Bibliotheca Apostolica Vaticana. (Studi e testi, 434.) 1056127.
- ODESCALCHI Arthur: *Majthényi György könyvjegyzéke.* Történelmi Tár, 1897. 1666168.
- Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században.* Szerk.: ZIMÁNYI Vera. Bp., 1994, MTA TTI. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 9.)

- ÖTVÖS, Péter: *Aktualisierung alter Klischees: Die Ungarn auf der Völkertafel*. In: *Europäischer Völkerspiegel. Imagologisch-etnographische Studien zu den Völkertafeln des 18. Jahrhunderts*. Hrsg. von Franz K. STENZEL. Heidelberg, 1999, Winter. 2656282.
- ÖTVÖS, Péter: *Büchervisitation in einem katholischen Lande. Das Beispiel Tirol*. In: *Freiheitsstufen der Literaturverbreitung. Zensurfragen, verbotene und verfolgte Bücher*. Hrsg. von József JANKOVICS, S. Katalin NÉMETH. Wiesbaden, 1998, Harrassowitz (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, Bd. 18.) 836103.
- ÖTVÖS Péter: *A Csáky-énekeskönyv*. ItK, 1980. 4866509.
- ÖTVÖS Péter: *Forrásvizsgálat és pótlás*. In: „Mielz valt mesure / que ne fait estultie”. A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére. Szerk.: BARTÓK István, HEGEDÜS Béla, SELÁF Levente, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, SZENTPÉTERI Márton, VERES András. Bp., 2008, Krónika Nova Kiadó. 2576263.
- ÖTVÖS Péter: *Egy főúri könyvtár a XVII. század elején. Illésházy István*. In: *Az értelmiség a 16–17. századi Magyarországon*. Szerk.: ZOMBORI István. Szeged, 1988, Móra Ferenc Múzeum. 1496157.
- ÖTVÖS Péter: *Illésházy István az emigrációban. Egy magyar litterátor-politikus főúr típusa*. Szeged, 1985, JATE BTK.
- ÖTVÖS Péter: *Inter nos dicendi. Bizalmas levelek az iskolákból*. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szerk.: BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESER Gizella, ÖTVÖS Péter. Szeged, 1997, JATE BTK. (Adattár XVI6XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35.) 4636477.
- ÖTVÖS Péter: *Pázmány Miklós gróf könyvei*. In: *Klaniczay-émlékkönyv*. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékeztetére. Szerk.: JANKOVICS József. Bp., 1994, Balassi Kiadó. 3446
- ÖTVÖS Péter: *A szász filippizmus és első föllendülésének felső-magyarországi recepciója*. Doktori értekezés. Szeged, 1971. [Kézirat]
- ÖTVÖS Péter: *Thoracomynus Mátyás*. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus X6XI. Szeged, 1971. 29636.
- ZE Sándor: *500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562. I–II. kötet*. Bp., 1996, Magyar Nemzeti Múzeum.
- PAJKOSSY Györgyné: *Ellebodius és baráti körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban*. MKsz, 1983. 2256242.
- PAJKOSSY Györgyné: *A két Mercurius Gallobelgicus*. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, V(1970) 2396247.
- PÁLFFY Géza: *Hofwechsel und Einflussverlust. Der ungarische Adel am Hof der Jagiellonen und am Hof Ferdinands I*. In: *Maria von Ungarn, 1505–1558. Eine Renaissancefürstin*. Hsg. von Martina FUCHS. Münster, 2007. 2456260.
- PÁLFFY Géza: *Horvátország és Szlavónia a XVI–XVII. századi Magyar Királyságban*. Fons, 9(2002). 1076121.
- PÁLFFY Géza: *Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról*. Századok, 138(2004) 100561011.
- PÁLFFY Géza: *Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a 16. században*. Történelmi Szemle, 2009. 1. szám, 1620.
- PÁLFFY Géza: *Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus–hatalmi reprezentációjában a 16. században*. Történelmi szemle, 47(2005) 2416275.
- PÁLFFY Géza: *A magyar nemesség a bécsi udvarban*. Rubicon, 14(2003) 11/12. szám, 77680.

- PÁLFFY Géza: *A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16–17. században*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György. Bp., 2002, MTA TTI. 3076331.
- PÁLFFY Géza: *Mi maradt az önálló magyar királyi udvarból Mohács után?* In: *Idővel paloták ... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005, Balassi Kiadó. 45659.
- PÁLFFY Géza: *Nádasdy Tamás, a Dunántúl főkapitánya, 1542–1546 és 1548–1552*. In: *Nádasdy Tamás (1498–1562)*. Tudományos emlékülés, Sárvár, 1998. szeptember 10611. Szerk.: SÖPTEI István. Sárvár, 1999, Nádasdy Múzeum. 29654.
- PÁLFFY Géza: *A Pálffy család felemelkedése a 16. században*. In: *Pálfióvci v novoveku*. Zostavili Anna FUNDÁRKOVÁ, Géza PÁLFFY. Bratislava 6 Bp., 2003. 17636.
- PÁLFFY Géza: *Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban*. In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Szerk.: PAPP Klára, PÜSKI Levente. Debrecen, 2009, Debreceni TE.
- Pálffy Kata leveleskönyve*. Sajtó alá rend. ÖTVÖS Péter. Szeged, 1991, Scriptum (Adattár XVI6XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 30.)
- Pálffy Pál nádor levelei, 1644–1653. Pálffy Pál levelei Batthyány Ádámhoz és Borbálához*. Összegy jtötte, sajtó alá rendezte, bevezet tanulmányt, jegyzeteket írta, mutatókat készített: S. LAUTER Éva. Bp., 1989, ELTE BTK. (Régi magyar történelmi források, 1.)
- Pálfióvci v novoveku*. Zostavili Anna FUNDÁRKOVÁ, Géza PÁLFFY. Bratislava6Bp., 2003.
- Pálfióvský rod – dejiny, osobnosti, stavebné aktivity, mecenášstvo a zbierky*. Zborník príspevkov zo sympózia usporiadaného pri príležitosti výstavy *Pálfióvci v Bojniciach*. Ed. Katarína MALE KOVÁ. Bojnica, 2000, SNM6Múzeum Bojnica.
- PAPP László: *Magyar nyelvű levelek és okiratok a XVI. századból*. Bp., 1964. (Nyelvtudományi Értekezések, 44.)
- PAPP Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515*. Bp., 2005, Balassi Kiadó.
- PAPY, Jan: *Justus Lipsius in Hungary: exchange of a humanist intellectual and educational programme*. In: *Hercules Latinus*. Acta colloquiorum minorum anno MMIV Aquis Sextiis, sequenti autem anno Debrecini causa praeparandi grandis eius XIII conventus habitorum, quem Societatis Internationalis Studiis Neolatinis Provehendis diebus 6613 m. Aug. a. MMVI in Hungariae finibus instituet. Ediderunt Ladislaus HAVAS, Emericus TEGYEY. Debrecini, 2006, KLTE BTK. 1716179.
- PATAKY László: *Az őrségi református Egyházmegye története*. Bp., 1992, Szabad Tér Kiadó.
- PAVERCSIK Ilona: *A magyar könyvkereskedelem történetének vázlata 1800-ig*. In: V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában, 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó. 2956340.
- PAYR Sándor: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története*. Sopron, 1924, Székely és Társa.
- Peregrinuslevelek (1711–1750). Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak*. Készült JANKOVICS József irányításával. Közzéteszi: BÁLINT Judit, BUJTÁS László, HOFFMANN Gizella, HORVÁTH Zsuzsanna, KÜRI Erika, MIHALICS Veronika, UDVARDI Ágnes. A latin szöveget ford.: BARTÓK István. Szerk.: HOFFMANN Gizella. Szeged, 1980, JATE. (Adattár XVI6XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 6.)
- PÉTER Katalin: *A csejtei várúrnő: Báthory Erzsébet*. Bp., 1985, Helikon Kiadó. (Labirintus)
- PÉTER Katalin: *Cselekedetek és eszmék. Vallási ellenállás a fraknoi uradalom négy gyülekezetében (1638)*. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban*. Tanulmányok Keser Bálint tiszteletére. Szerk.: BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESER Gizella, ÖTVÖS Péter. Szeged, 1997, JATE BTK (Adattár XVI6XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35.) 4796486.

- PÉTER Katalin: *Az Esterházy-család felemelkedése*. In: *Arisztokrácia, művészetek, mecénatúra. Az Esterházy-család*. A 2004. április 22-23-án megtartott konferencia előadásai. Szerk.: CZOMA László. Keszthely, 2005. 7637.
- PÉTER Katalin: *Esterházy Miklós*. Bp., 1985, Gondolat. (Magyar história)
- PÉTER Katalin: *Miklós (Nikolaus) Esterházy*. In: *Bollwerk Forchtenstein*. Burgenländische Landesausstellung 1993. Burg Forchtenstein 15. Mai ó 31. Oktober 1993. Ausstellungskatalog. Red. von Jakob PERSCHY. Eisenstadt, 1993. 36641.
- PÉTER Katalin: *A korlátlan fejedelmi hatalom alatt élő társadalom*. In: *Erdély története*. F szerk.: KÖPECZI Béla. Bp., 1986, Akadémiai Kiadó. 7266782.
- PÉTER Katalin: *Könyvek, olvasók, értelmiség*. In: *Magyarország története, 1686–1790*. F szerk.: EMBER Gy z óHECKENAST Gusztáv. Bp., 1989, Akadémiai Kiadó. 5446548.
- PÉTER Katalin: *A magyar főúri politika fordulata a XVII. század derekán (Rákóczy Zsigmond és Pálffy Pál)*. Kézirat, 1972.
- PÉTER Katalin: *A magyar romlásnak századában*. Bp., 1985, Gondolat Kiadó. 1286133.
- PÉTER Katalin: *Nádasdy Tamás mecénási tevékenységéről*. In: *U : Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Bp., 1995. (A Ráday gy jtemény tanulmányai, 8.) 56665.
- PÉTER Katalin: *A reformáció: kényszer, vagy választás?* Bp., 2004, Nemzeti Tankönyvkiadó (Európai iskola).
- PÉTER Katalin: *Der rosenkreuzerische Patriotismus. Die Verbreitung der Ideen der Rosenkreuzer in Mittel- und Osteuropa*. In: *Das Ende der Renaissance: Europäische Kultur um 1600*. Hrsg. von August BUCK, Tibor KLANICZAY. Wiesbaden, 1987, Harrassowitz (Wolfenbütteler Anhandlungen zur Renaissanceforschung. Bd. 6.) 1256133.
- PÉTER Katalin: *Udvari-főúri kultúra*. In: *Magyarország története, 1686–1790*. F szerk.: EMBER Gy z óHECKENAST Gusztáv. Bp., 1989, Akadémiai Kiadó. 5736577.
- PÉTER KatalinÓTAMÁS EditóVÁRADI László (fotó): *Lorántffy Zsuzsanna album*. Sárospatak, 2000 (Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek, 39.)
- PIRNÁT Antal: *Forgách Ferenc*. Irodalomtörténet, 1955. 17632.
- Plava krv, crna tinta. Knjižnice velikaških obitelji od 1550. do 1700*. Urednik: Ivan KOSI . Zagreb, 2005, NSK.
- POKOLY József: *A protestantizmus hatása a magyar állami életre*. Bp., 1910.
- POKOLY József: *Az erdélyi református egyház története*. I. kötet. Bp., 1904.
- Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2008, LőHarmattan.
- Pótlások, kiegészítések, javítások*. 165. kötet. (RMK III. pótlások) BORSA Gedeon irányításával DÖRNYEI Sándor és SZÁLKA Irma munkája, Bp., 1990ó1996, OSZK.
- Prag um 1600. Kunst und Kultur am Hofe Rudolf II*. Ausstellung, Essen, Kulturstiftung Ruhr, Villa Hügel, 10.6.630.10.1988, Kunsthistorisches Museum, Wien, 24.11.1988ó26.2.1989. Hrsg. von Kulturstiftung Ruhr. Organisation der Ausstellung: Jürgen SCHULTZE. Freren, 1988, Luca Verlag.
- Les princes et l'histoire du XIVe au XVIIIe siècle*. Actes du colloque organisé par lőUniversité de Versailles-Saint Quentin et lőInstitut Historiques Allemand. Paris/Versailles, 13ó16 mars 1996. Publiés sous la dir. de Chantal GRELL, Werner PARAVICINI, Jürgen VOSS. Bonn, 1998, Bouvier Verlag. (Pariser historische Studien, Bd. 47.)
- Priorato, Galeotto Gualdo: *Zrínyi Miklós grófnak, Horvátország bánjának élete és viselt dolgai*. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*. Szerk.: BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Bp., 2007, Zrínyi Kiadó. 3856390.
- PUKÁNSZKY Béla: *Német polgárság magyar földön*. Bev.: NIEDERHAUSER Emil. Bp., 2000, Lucidus Kiadó. (Kisebbségkutatás könyvek, 7.)

- PUMM, Liesbeth: *Die Klosterbibliothek Güssing. Ein Zeiteuge der Reformation und Gegenreformation im burgenländischen Raum*. Diplomarbeit an der Univ. Wien. 1992. Manuskript.
- RAABE, Paul: *Bibliotheksgeschichte und historische Leserforschung. Anmerkungen zu einem Forschungsthema*. Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte, 7(1982) 433-441.
- RAABE, Paul: *Bibliothekskataloge als buchgeschichtliche Quellen. Bemerkungen über gedruckte Kataloge öffentlicher Bibliotheken in der frühen Neuzeit*. In: *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit*. Hrsg. von Reinhard WITTMANN. Wiesbaden, 1984, Harrassowitz. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens. Bd. 10.) 275-297.
- RÁCZ Emese: *Az egykori nagyenyedi minorita rendház könyvtárának régi állománya*. Bp. Cluj Napoca, 2009, OSZK, Biblioteca Central Universitar „Lucian Blaga”. (A Kárpát-medence könyvtárainak régi könyvei, 3.)
- RADVÁNSZKY Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. IóIII. kötet. Bp., 1895. (reprint és kiegészítések: Bp., 1986, Helikon Kiadó)
- RAFFLER, Marlies: *Museum Spiegel der Nation? Zugänge zur Historischen Museologie am Beispiel der Genese von Landes- und Nationalmuseum in der Habsburgermonarchie*. Wien-Köln-Graz, 2007, Böhlau Verlag.
- RAINES, Dorit: „*La biblioteca del collezionista – una palestra del 'gusto' artistico?*” cím el adásában Velencében a „*Venezia, mercato delle arti*” konferencián (2008); a konferencia anyaga kiadásra vár.; vö. *Biblioteche nobiliari e circolazione del libro tra Settecento e Ottocento*. Atti del Convegno nazionale di studio, Perugia, 29-30 giugno 2001, a cura di Gianfranco TORTORELLI. Bologna, 2002, Pendragon.
- Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707. Szerk., el szó: BENDA Borbála, VÁRKONYI Gábor. Bp., 2001, Osiris (Millenniumi magyar történelem. Források)
- I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). Sajtó alá rend., bev.: MAKKAI László, Bp., 1954, Akadémiai Kiadó.
- Rákóczi László naplója. Sajtó alá rend.: HORN Ildikó. Utószó: R. VÁRKONYI Ágnes. Bp., 1990, Magvet Kiadó (Magyar Hírmondó)
- Rákóczi Pál, Rákóczi László és Rákóczi Erzsébet emlékezete. Összeáll.: SIPOS Ferenc. Újfehértó, 1993 (Újfehértói Füzetek, 6.)
- RÁKOSY, Anna: *Beiträge zur Entwicklung der Schatzkammer der Fürsten Esterházy im 18. Jahrhundert*. In: *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert*. Hrsg. von Wolfgang GÖRTLER, Rudolf KROPP. Eisenstadt, 2009. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 128.) 201-218.
- RANUM, Orest: *L’histoire entre la pédagogie et la philosophie des années 1630–1640*. In: *Les princes et l’histoire du XIVe au XVIIIe siècle*. Actes du colloque organisé par l’Université de Versailles-Saint Quentin et l’Institut Historiques Allemand. Paris/Versailles, 13-16 mars 1996. Publiés sous la dir. de Chantal GRELL, Werner PARAVICINI, Jürgen VOSS. Bonn, 1998, Bouvier Verlag (Pariser historische Studien, Bd. 47.) 473-482.
- Régi magyar könyvkötések VÉGH Gyula színes rajzaiban. Bp., 1936.
- Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473–1600. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÄFER István és KELECSÉNYI Ákos munkája. Bp., 1971, Akadémiai Kiadó.
- Régi Magyarországi Nyomtatványok 1601–1635. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc és HOLL Béla munkája, FAZAKAS József, HELTAI János, KELECSÉNYI Ákos és VÁSÁRHELYI Judit közrem. ködésével. Bp., 1983, Akadémiai Kiadó.
- Régi Magyarországi Nyomtatványok 1636–1655. HELTAI János, HOLL Béla, PAVERCSIK Ilona és P. VÁSÁRHELYI Judit munkája, DÖRNYEI Sándor, V. ECSEDY Judit és KÄFER István közrem. ködésével. Bp., 2000, Akadémiai Kiadó.

- REINGRABNER, Gustav (red.): *Evangelisch im Burgenland. 200 Jahre Tolerantpatent. Ausstellung in der evangelischen Kirche zu Oberschützen. 21. Mai bis 26. Oktober 1981.* Oberschützen, 1981. 21657.
- REINGRABNER, Gustav: *Protestanten in Österreich. Geschichte und Dokumentation.* Wienó KölnGraz, 1981.
- Rétyi Péter naplója. Kiad.: Maria URSU IU. Bukarest, 1983, Kriterion Kiadó. (Téka)
- RÉVAY Péter: *A Szent Korona eredete.* Ford.: KULCSÁR Péter. Bp., 2010, Magyar Ház.
- RIBARD, Dinah: *Livres, pouvoir et théorie. Comptabilité et noblesse en France à la fin du XVIIe siècle.* Revue de Synthèse, 128(2007) Nr. 162. 976122.
- RING Orsolya: *Thurzó Imre neveltetése.* Sic itur ad astra, 12(2001) 162. szám, 33651.
- RITTSTEUER, Josef: *Palatin Nikolaus Esterházy und die Jesuiten.* In: *Forscher-Gestalter-Vermittler. Festschrift für Gerald Schlag.* Hrsg. von Wolfgang GÜRTLER, Gerhard J. WINKLER. Eisenstadt, 2001, Burgenlandische Landesmuseum. 3636368.
- ROJNI , Matko: *Nacionalna i Sveučilišna Biblioteka.* Zagreb, 1974. 667.
- Római szerzők 17. századi magyar fordításai. Szerk.: KECSKEMÉTI Gábor. Bp., 1993, Balassi Kiadó. (Régi Magyar Prózai Emlékek, 10.)
- SAKTOROVÁ, Helena: *Ex libris in der Privatbibliothek der Familie Thurzó.* In: *Der Weg des Buches. Ex libris und Supralibros als Forschungsdesiderat.* Internationalen Kolloquium in Bratislava/Pre burg 28. bis 30. September 2009. (kiadása el készületben)
- SAKTOROVÁ, Helena: *Helvetiká v knižnici Juraja Turzu.* In: *Basler Buchwesen und das Karpatheknbecken in der frühen Neuzeit.* Internationale Tagung in Smolenice, April 2007 (el készületben)
- SAKTOROVÁ, Helena: *Juraj Turzo ako podporovateľ vzdelanosti.* In: *Město a intelektuálové od středověku do roku 1848.* Sborník statí a roz-í ených p ísp vk z 25. v decké konference Archivu hlavního m sta Prahy, uspo ádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních v d Univerzity Karlovy v Praze ve dnech 10. afl 12 íjna 2006 v Clam Gallasov paláci v Praze. Zost. Olga FEJTOVÁ, Václav LEDVINKA, Ji i PETĚK. Documenta Pragensia XXVII. Praha, 2008, Scriptorium. 6996715.
- SAKTOROVÁ, Helena: *Knižnica palatína Juraja Turzu.* In: *Kniha `81.* Martin, 1982. 73682.
- SAKTOROVÁ, Helena: *Knižnica palatína Juraja Turzu.* In: *K výzkumu zámeckých, meštanských a církevních knihoven.* Opera Romanica 1. Zost. Jitká RADIMSKÁ. eské Bud jovice, 2000, Jiho eská univerzita v eských Bud jovicích, Katedra francouzského jazyka. 1736183.
- SAKTOROVÁ, Helena: *Knižnica palatína Juraja Turzu. Thurzovci a ich historický význam. – A Thurzók történelmi szerepe.* Nemzetközi konferencia, Árva ó Árvaváralja, 2009. október 12614. (kiadása el készületben)
- SAKTOROVÁ, Helena: *Knižnica palatína Juraja Turzu.* Vlastivedný asopis, 1981. ro . 30. . 1. 42643.
- SAKTOROVÁ, Helena: *Knižnica palatína Juraja Turzu.* Zborník Oravského múzea, Dolný Kubín, 12(1995) 38645.
- SAKTOROVÁ, Helena: *Prispevok ku genealogii rodiny Turzo.* Biografické Stúdie, 32(2009) 1756186.
- SAKTOROVÁ, Helena: *Thurzó György nádor és az Illésházyak családi könyvtára.* In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700.* Szerk.: MONOK István. Bp., 2005, OSZK. 1426157.
- SAKTOROVÁ, Helena: *A Thurzó könyvtárak a korai újkorban.* (el készületben).
- SAKTOROVÁ, Helena: *Turzovské tlače v Jagelovskej knižnici.* Knifnica, 2005. ro . 6. . 7. 346 36.

- SÁRDI Margit, S.: *Főrangú hölgyek gyógyfüves könyvei*. In: *Áldás és átok, csoda és boszorkányság*. Szerk.: PÓCS Éva. Bp., 2004, Balassi Kiadó. (Tanulmányok a transzcendensr 1, IV.) 2036222.
- SASVÁRY Zoltán, S.: *Adatok egy könyvgyűjtemény történetéhez. Az esztergomi Bibliotheca Fugger gyűjteménye*. Bp., 2005.
- De Saussure Czézárnak, II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvari nemesének törökországi levelei 1730–39-ből és följegyzései 1740-ből*. Közli THALY Kálmán. Bp., 1909, MTA.
- SAUSSURE, César de: *Lettres et voyages de Monsr. César de Saussure. – Törökországi levelek és útirajzok, 1730–1739*. Ford.: ANTAL László. Jegyzetek: KOVÁCS Ilona, HÓVÁRI János. Bp., 1999, Pallas Stúdió, Attraktor.
- Schallaburg ø2. *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541*. 8. Mai ó 1. November, 1982. Red. von Gottfried STANGLER, Moritz CSÁKY, Richard PERGER, Andrea JÜNGER. Wien, 1982.
- SCHATZ, Elena-Mariaó STOICA, Robertina: *Catalogul colectiv al incunabilelor din România*. Bucure ti, 2007, CIMEC.
- SEB K Marcell: *Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története, 1554–1600*. Bp., 2007, LøHarmattan. (Mikrotörténelem, 1.)
- SELM, Bert van: *A list of Dutch book auction sale catalogues printed before 1611*. Quaerendo, 12(1982) 956129.
- SÉLLYEI Elek: *Alsóindvai Bánffy nemzetség naplója*. Tudománytár, Új folyam 5. évf., 9. kötet. Buda, 1841. 2526260., 3216325.
- SEMMELWEIS, Karl: *Die gedruckten Werke des Palatins Paul Esterházy*. Burgenländische Heimatblätter, 23. (1961), 1 füzet, 32642.
- De Sigetho Hungariae propugnaculo. /Zrinyi-album/. Wittenberg, 1587*. Faksz. kiad. A szövegét közread. K SZEGHY Péter. Kísér tanulm.: SZABÓ András. Bp., 1987, Balassi Kiadó. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 15.)
- Sigismond de Luxembourg, roi de Hongrie et empereur, 1387–1437*. Colloque scientifique international, Luxembourg, 8 au 10 juin 2005, éd. François REINERT, Romina CALÓ, Luxembourg, 2005, Musée national d'histoire et d'art; *Sigismond de Luxembourg, art et culture, 1387–1437*. Catalogue de l'exposition de Budapest, Szépm vészeti Múzeum, 18 marsó18 juin 2006, sous la dir. de Ágnes KÖRBER, Bp., 2006, Szépm vészeti Múzeum
- SIKLÓSSY László: *Gyorskocsin Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 90691.
- SIMON MelindaóSZABÓ Ágnes: *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*. DEÉ NAGY Anikó bevezetésével. Szeged, 1997, Scriptum. (A Kárpát-medence koraujkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, II.)
- SINKÓ KatalinóVISKOLCZ Noémi: *Műgyűjtemény*. In: *Magyar Művelődestörténeti Lexikon*. VII. kötet. F szerk.: K SZEGHY Péter. Bp., 2007, Balassi Kiadó. 4806490.
- SIPOS Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713 (–1736)*. Kolozsvár, 2000, EME, Erdélyi Református Egyházkerület. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 230.)
- Síralmas jajt érdemlő játék. Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi-mozgalomról*. Szerk., utószó: HARGITTAY Emil, Piliscsaba, 1997.
- SITTE Alfréd: *Gróf Nádasdi Ferencz művei és könyvtára*. MKsz, 1902. 1466158.
- SKLADANÝ, Marián: *Rybníkárstvo na fuggerovskom panstve Červený Kameň v 16. storočí*. Historické –túdie, 1965.
- SOLTÉSZ Zoltánné: *Neves possessorok újabban felismert kötetei*. MKsz, 112(1996) 4516460.
- SOLTÉSZ, Elisabeth: *Die Einbände eines Buches des Graner Erzbischofs Miklós Oláh und eines slawischen druckes des Primus Truber*. Gutenberg-Jahrbuch, 1995. 2406246.
- SOLTÉSZ Zoltánné: *Révay Mártonné Esterházy Zsófia Isocrates-kötetének kötése és későbbipossessorai*. MKsz, 1995. 1316141.

- SOLTÉSZ, Elisabeth: *Über die gesellschaftliche Funktion des Buches in Ungarn*. In: *Beiträge zur Geschichte des Buches und seiner Funktion in der Gesellschaft*. Festschrift für Hans Widmann zum 65. Geburtstag am 28. März 1973, Hrsg. von Alfred Gerard SWIERK. Stuttgart, 1974, Hiersemann, 2686279.
- SOMI Éva: *Az újsztoicizmus (Lipsius) hatásának nyomai Borsos Tamás naplóiban*. Szeged, 1973, JATE BTK (Irodalomtörténeti dolgozatok, 100.)
- SÓS István: *Tisztviselők és életkörülmények a regéci várban, a 17. század első felében*. Múltkor, 2005. november 25.
<http://www.multkor.hu/20051125_tisztviselok_es_életkörülmények_a_regeci_varban_a_17_szazad_elso_feleben>
- SÖRÖS Pongrácz: *Forgách Ferencz és Tacitus*. Egyetemes Philologiai Közlöny, 1899. 3246-329.
- SÖRÖS Pongrácz: *Forgách Ferencz, a történetíró*. A Pannonhalmi F. apátsági F. iskola Évkönyve az 1912-1913. tanévre. Pannohalma, 1913. 1456207.
- MEFANEC, Nata-a: *IV. és V. Zrínyi György*. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*. Szerk.: BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Bp., 2007, Zrínyi Kiadó. 876112.
- STOLL Béla: *Balassi-bibliográfia*. Bp., 1994. (Balassi-Füzetek 1.)
- STRASSER, Gerhard F.: *Emblematik und Mnemonik der frühen Neuzeit in Zusammenspiel Johannes Bruno und Johann Justus Winckelmann*. Wiesbaden, 2000, Harrassowitz (Wolfenbüttler Arbeiten zur Barockforschung, Bd. 36.)
- STRIEDER, Jacob: *Die älteste Bibliotheksstiftung der Fugger*. Zentralblatt für Bibliothekswesen, 50 (1933) 4536458.
- Sylvester János bibliográfia*. Összeáll.: NAGYNÉ PIROSKA Lilla. Bev.: KUNTÁR Lajos. Sárváró Szombathely, 1987.
- SZABÓ András: *A heidelbergi egyetem levéltárának magyar vonatkozású iratai (1560–1622)*. In: „Nem sülyed az emberiség!...” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. F. szerk.: JANKOVICS József. Bp. 2007. MTA ITI. <www.iti.mta.hu/szorenyi60.html>
- SZABÓ András: *A késő humanizmus irodalma Sárospatakon, 1558–1598*. Debrecen, 2004, Hernád Kiadó. (Nemzet, egyház, m. vel. dés, 1.)
- SZABÓ András: *A Vizsolyi Biblia lehetséges forrásai, a humanista latin bibliafordítások*. Theológiai Szemle, 1991/1. 45648.
- SZABÓ Károly: *Bethlen Gábor sajátkezű feljegyzése*. Történelmi Tár, 1882. 207.
- SZABÓ Károly: *A gyula-fehérvári Bethlen-féle főtanoda szervezeti szabályzata*. Történelmi Tár, 1879. 7976805.
- SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár I. kötet (RMK I.). Az 1531-től 1711-ig megjelent magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*. Bp., 1879., SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár II-dik kötet (RMK II.). Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*. Bp., 1885.; *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár című munkájának I–II. kötetéhez. Pótlások és igazítások, 1472–1711. – Appendix ad I–II tomos operis Caroli Szabó Régi Magyar Könyvtár – Bibliographia Hungarica Vetus. Additiones et emendationes 1472–1711*. Egybeállította: SZTRIPSZKY Hiador. Bp., 1912, Fritz nyomda (Hasonmás kiad.: Bp., 1967, Országos Széchényi Könyvtár. (Bibliographia Hungariae. Series editionum stereotyparum)
- SZABÓ Károly-HELLEBRANT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár*. III-dik kötet. (RMK III.) *Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*. Bp., 1886-1891; Pótlások, kiegészítések, javítások. 165. kötet. (RMK III. pótlások) BORSA Gedeon irányításával DÖRNYEI Sándor és SZÁLKA Irma munkája, Bp., 1990-1996, OSZK.

- SZABÓ Péter: *A nemzetközi kapcsolatok és a Bethlenek 1636. évi restaurációs kísérlete Erdélyben.* In: U : *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon.* Bp., 2008, L'Harmattan (TDI Könyvek, 7.) 2386248.
- SZABÓ Péter: *Pázmány Péter, I. Rákóczi György, Bethlen Péter.* In: *Pázmány Péter és kora.* Szerk.: HARGITTAY Emil. Piliscsaba, 2001, PPKE BTK. (Pázmány Irodalmi M hely. Tanulmányok.) 926101.
- SZABÓ Péter: *A késmárki Thököly-udvar reprezentációja. Thököly István (1581–1652).* In: U : *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon.* Bp., 2008, L'Harmattan. (TDI Könyvek, 7.)
- SZABÓ Péter: *A Thököly család és a görög-római kultúra.* Credo, 2005. 364. szám, 2036211.
- SZABO, Gjuro: *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji.* Zagreb, 1920, Matica hrvatska. 78679.
- SZAKÁLY Ferenc: *Pápa a török korban.* In: *Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig.* F szerk.: KUBINYI András. Pápa: Pápa Város Önkormányzata, 1994. 1366137. p.
- SZAKÁLY Ferenc: *A sárvári "provinciális humanista kör" és a reformáció kezdetei.* In: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára.* Szerk.: GLATZ Ferenc. Bp., 1993, MTA Történettudományi Intézet. 83696.
- SZALÁRDI János *Siralmas magyar krónikája.* Sajtó alá rend.: SZAKÁLY Ferenc. Bp., 1980, Magyar Helikon.
- SZAMOSKÖZY István: *Erdély története.* Bp., 1963, Magyar Helikon.
- Széchenyi Zsigmond itáliai körútja 1699–1700.* Kiad.: ÖTVÖS Péter. Szeged, 1988, JATE. (Peregrinatio Hungarorum, 1.)
- SZÉCHY György: *Gróf Zrínyi Miklós, a költő, 1620–1664.* Vol. IóV. Bp., 189661902, Magyar Történelmi Társulat. (Magyar Történelmi Életrajzok)
- SZÉKELY Júlia: *Justus Lipsius ismeretlen levelezőpartnere: Koppay György.* ItK, 86(1982) 6496652.
- SZELESTEI NAGY László: *Ceglédi Szabó Pál dunántúli református püspök könyvtárának kötetei.* In: *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődéstörténethez.* Szerk. BÁLINT István János. Bp., 1987, OSZK. 986128. A tanulmány végén: *Kanizsai Pálfi János dunántúli püspök könyvei.* 1256126.
- SZELESTEI NAGY László: *Oláh Miklós könyvtáráról.* In: *Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós,* Az 1993. január 9610-i kolozsvári megemlékezés anyagából. Szerk.: MÓZES Huba. Bp., 1993, Szent István Társulat. 51669.
- SZENDREI Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai.* Bp., 1981, MTA Zenetudományi Intézet.
- SZENTIMREI Mihály: *Bethlen Gábor fejedelmi könyvtárának egy darabja Sárospatakon.* MKsz, 1974. 29639.
- SZENTIMREI Mihály: *A Kollégium tudományos gyűjteményei.* In: *A sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára.* Sárospatak, 1981. 2756299.
- SZENTPÉTERI MártonÓVSKOLCZ Noémi: *1655. Egyetemes tudomány Erdélyben: Alsted, Bisterfeld és Comenius.* In: *A magyar irodalom története, I. kötet. A kezdetektől 1800-ig.* Szerk.: JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza. Bp., 2007. 5016514.
- „Szerelmes Orsikám...” *A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése.* Vál., a szöveget gond. és a jegyzeteket írta VIDA Tivadar, az utószó GRYNÆUS Tamás munkája. Bp., 1988, Szépirodalmi Kiadó.
- Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora.* Szerk.: KÁRMÁN Gábor, SZABÓ András Péter. Bp., 2009, L'Harmattan, Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület.

- SZIKLAY László: *Thurzó György udvara késő reneszánsz irodalmi és tudományos központ*. Helikon, 1971. 3936400.
- SZILÁGYI András: *Az Esterházy-kincstár*. Bp., 1994, Helikon Kiadó.
- SZILÁGYI, András: *Nikolaus II. Fürst Esterházy (1765–1833) als Kunstkenner und Mäzen*. In: *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert*. Hrsg. Von Wolfgang GÖRTLER, Rudolf KROPF. Eisenstadt, 2009. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 128.) 2496268.
- SZILÁGYI Sándor: *A Rákócziak levéltárából*. Történelmi Tár, 1893. 591.
- SZILÁGYI Sándor: *I. Rákóczi György levelezése Tolnai István pappal*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1875. 6176619, 650, 7476749, 7766779, 8026805, 8696872, 9056906, 9326935, 9686972, 106461065, 109561097, 112361125, 119161192, 122061224, 134861350, 138461388, 144261447, 148561486, 151461515.
- SZILÁGYI Sándor: *Lorántffy Zsuzsánna*. Bp., 1872.
- SZILÁGYI Sándor: *Rajzok és tanulmányok*. I. kötet. Pest, 1875. 1996210.
- SZINYEI Gerzson: *A Sárospataki Református Kollégium története*. Sárospatak, 1884.
- Szirmay András *feljegyzései 1680–1713*. II. kötet. Sajtó alá rend.: KINCSES Katalin Mária. Vaja, 2007. (Folia Rákócziana, 9/162.)
- SZOMBATHI, Johannes: *Historia Scholae seu Collegii Ref. Sárospatakiensis*. Sárospatak, 1860, Carolus Jäger (Monumenta protestantium Hungariae ecclesiastica ó Magyar protestáns egyháztörténeti emlékek)
- SZ NYI György Endre: *Szenci Molnár Albert és a „titkos tudományok”*. In: *Szenci Molnár Albert és a magyar későreneszánsz*. Szerk.: CSANDA Sándor, KESER Bálint. Szeged, 1978, JATE. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 4.) 49658.
- SZ NYI György Endre: *Titkos tudományok és babonák*. Bp., 1978, Magvet Kiadó. (Gyorsuló id)
- SZÖRÉNYI László: *Zrínyi és Vida, avagy a neolatin vergiliusi eposzmodell*. In: *U : Philologia Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról*. Bp., 2002, Kortárs Kiadó. 81690.
- SZTRIPSZKY Hiador: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár című munkájának I–II. kötetéhez. Pótlások és igazítások, 1472–1711. – Appendix ad I–II tomos operis Caroli Szabó Régi Magyar Könyvtár – Bibliographia Hungarica Vetus. Additiones et emendationes 1472–1711*. Bp., 1912, Fritz nyomda (Hasonmás kiad.: Bp., 1967, Országos Széchényi Könyvtár. (Bibliographia Hungariae. Series editionum stereotyparum)
- TABERNIGG, Theodor OFM: *Standort Katalog der Bibliothek in Güssing*. Güssing, 1972. Manuskript.
- TAKÁTS Sándor: *Rajzok a török világból*. I. kötet. Bp., 1915.
- TANTALICS Béla: *A Bánffy család szellemi hagyatéka*. Lenti, 2009.
- TANTALICS Béla: *Lendva kulturális emlékei a 16. század második feléből. Kulturne znamenitosti Lendave v drugi polovici 16. stoletja*. Zalaegerszeg, 1988.
- TARNÓC Márton: *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Bp., 1978, Gondolat.
- Teleki Mihály *külföldi tanulmányútja. Levelek, számadások, iratok 1695–1700*. Összeáll., utószó: FONT Zsuzsa. Szeged, 1989. (Fontes rerum scholasticarum, III.)
- Teleki Mihály *udvartartási naplója (1673–1681)*. Kiad. FEHÉR János. Kolozsvár, 2007, Entz Géza M vel déstörténeti Alapítvány. (Erdélyi m vel déstörténeti források, 5.)
- Tendances actuelles dans la recherche sur les clandestins à l'âge classique, avec les actes de la journée de Créteil du 12 avril 1996*. La lettre clandestine. No. 5. 1996. Réd. Alain. MOTHU. Paris, Presses de l'Univ. de Paris-Sorbonne, 1997.

- TEUTSCH, Friedrich: *Geschichte des deutschen Buchhandels in Siebenbürgen*. In: Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels. Bd. IV. Leipzig, 1879. 13627., Bd. VI. Leipzig, 1881. 7671., Bd. XV. Leipzig, 1892. 1036188. (reprint: Nendeln/Lichtenstein, 1977, Kraus)
- THALLÓCZY Lajos: *Öreg Apafi Mihály könyvtára*. MKsz, 1881. 122.
- THALY Kálmán: *Ghymes gróf Forgách Simon mint író*. Századok, 1882. 5296556., 6176634.
- Ugyanez, U : *Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Bp., 1885, Ráth Mór. 2116268.
- THALY Kálmán: *Gróf Bercsényi Miklós könyv- és kéziratára*. MKsz, 1881. 2756289.
- THALY Kálmán: *A székesi gróf Bercsényi család 1525–1835*. I. kötet. Bp., 1885.
- THALY Kálmán: *Gróf Rákóczi Erzsébet mint költő*. Századok, 1900. 4816494.
- THURY Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története*. IóII. kötet. Pápa, 1906, 1908, Kis Tivadar Nyomdája.
- THURY Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története*. Sajtó alá rend.: KONCSOL László. Pozsony, 1998, Kalligram. (Csallóközi kiskönyvtár)
- A Thurzó család és a wittenbergi egyetem. Dokumentumok és a rektor Thurzó Imre írásai 1602–1624*. Sajtó alá rend.: DOMÁNYHÁZI Edit, FONT Zsuzsa, KESER Gizella, LATZKOVITS Miklós. Szeged, 1989, JATE. (Fontes rerum Scholasticarum, I.)
- TIBOLD Gábor Attila: *A Pannonthalmi Könyvtár története. Különös tekintettel annak fejlődésére 1802-től napjainkig*. Sajtó alá rendezte SOMORJAI Ádám. Pannonthalma, 1999, Bencés Kiadó. (Pannonthalmi Füzetek, 45.)
- TOLDY Ferenc: *Az újkori magyar nemzeti irodalom története*. I. füzet. Pest, 1853.
- TOMA Katalin: *Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működésének társadalmi, anyagi és szellemi háttere*. Századok, 144(2010) 8536872.
- TOMA Katalin: *Nádasdy István európai tanulmányútja (1669–1670). A Kavalierstour alkalmazása a magyar nevelési gyakorlatban*. In: *Idővel paloták ... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005, Balassi Kiadó. 1926214.
- TOMBOR Tibor: *Két adalék a hazai mozgó könyvtárak történetéhez*. MKsz, 1962. 423.
- TÓTH István György: *Alfabetizáció a XVII–XVIII. századi Magyarországon*. Acta Papensia. A Pápai Református gy. jtemények közleményei, 2(2002) 162. szám. 31637.
- TÓTH István György: *L'alphabétisation des paysans en Transdanubie occidentale au temps des Lumières*. In: *Début et fin des Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*. Actes du sixième colloque de Mátrafüred 20625 octobre 1984. Publié par Ilona KOVÁCS. Bp.6Paris, 1987, Akadémiai Kiadó, CNRS. 2936300.
- TÓTH István György: *La diffusione dell'alfabetizzazione nel comitato di Vas nei secoli XVII–XIX*. In: *Dalla liberazione di Buda all'Ungheria del Trianon. Ungheria e Italia tra età moderna e contemporanea*. Atti del Convegno storico italo-ungherese (Pécs 23624 aprile 1993) a cura di Francesco GUIDA. Roma, 1996. 64671.
- TÓTH István György: *How many Hungarian noblemen could read in the eighteenth century?* CEU History Department yearbook. Bp., 1993. 67679.
- TÓTH István György: *Illiterate and Latin-speaking gentlemen*. In: *The development of literate mentalities in East Central Europe*. Ed. by Anna ADAMSKA, Marco MOSTERT. Turnhout, 2004, Brepols. 5196528.
- TÓTH István György: *Írásbeliség és szóbeliség a XVII–XVIII. századi mezővárosokban*. In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Szerk. NOVÁK László, SELMECZI László. Nagyik rös, 1986. 3736384.
- TÓTH István György: *Írni tanuló nagyszonyok*. Rubicon, 1990. 5. szám
<http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/irastudo_ember_utan_kene_nezni_az_irastudatlan_sagbol_az_alfabetizalt_vilagba/> [2010. szeptember 9.]

- TÓTH István György: *Iskolák és analfabéták a szentgotthárdi uradalom falvaiban*. In: *A felvilágosodás jegyében. Tanulmányok H. Balázs Éva 70. születésnapjára*. Szerk.: KLANICZAY Gábor, POÓR János, RING Éva. Bp., 1985, ELTE BTK. 2586271.
- TÓTH István György: *Koszovóból vagy Mezopotámiából? Missziópüspökök a magyarországi török hódoltságban*. Történelmi Szemle, 1999. 2796330.
- TÓTH, István György: *Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe*. Bp., 1996, CEU Press.
- TÓTH István György: „Mivelhogya magad írás nem tudsz ...” *Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*. Bp., 1996, MTA TTI. (Társadalom- és m vel déstörténeti tanulmányok, 17.)
- TÓTH István György: *Paraszi írástudás a körmendi uradalomban a 17–19. században*. In: *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez*. Szerk.: BÁLINT István János. Bp., 1987, OSZK. 1436165.
- T KE Ferenc: *Spira doktor hitehagyása. Szigeti győzelem*. Bevezette: T KEI Ferenc. Bp., 1996, Eötvös József Kiadó (Eötvös Klasszikusok, 9.)
- TÖRÖK Pál: *II. Rákóczy György ismeretlen iskolatörvénye*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1927. 1186124.
- Translatio librorum. Tanulmányok az Oroszországból Sárospatakra visszaszolgáltatott könyvek kapcsán*. Szerk.: Jekatyerina Jurjevna GENYIJEVA, KISS Ilona, MONOK István. Bp., 2007, OSZK.
- TRENCSENYI6WALDAPFEL Imre: *Erasmus és magyar barátai*. Bp., 1941, Officina Kiadó.
- Ugyanez, In: *U : Humanizmus és nemzeti irodalom*. Bp., 1966, Akadémiai Kiadó. 506132.
- TRENTÓ, Jean-Baptiste6ESKRICH, Pierre: *La Mapped-Monde Papistique (1566)*. Edition critique par Frank LESTRINGANT, Alessandra PREDA. Genève, 1998, Droz. (Travaux d6Humanisme et Renaissance)
- TURÓCZÍÓTROSTLER JÓZSEF: *Az országokban való sok romlásoknak okairól. Forrástanulmány Magyar István könyvéről*. In: *U : Magyar irodalom – világirodalom*. I. kötet. Bp., 1961. 1506166.
- TURÓCZÍÓTROSTLER József: *Szenczi Molnár Albert Heidelbergben*. In: *U : Magyar irodalom, világirodalom. Tanulmányok*. II. kötet. Bp., 1961, Akadémiai Kiadó. 1096155.
- TÜD s S. Kinga: *A régi gernyeszegi várkastély*. Marosvásárhely, 2009, Mentor Kiadó.
- TÜD s S. Kinga: *Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*. Bukarest6Kolozsvár, 1998, Kriterion Könyvkiadó.
- TÜSKÉS Gábor: *Az exemplum a 16–17. század áhitati irodalmában*. ItK, XCVI(1992) 1336151.
- TÜSKÉS Gábor6KNAPP Éva: *Esterházy Pál Mária-atlasza*. In: *U k: Az egyházi irodalom műfajai a 17–18. században*. Bp., 2002, Argumentum Kiadó. (Irodalomtörténeti Füzetek, 151.) 1066149.
- TÜSKÉS Gábor6KNAPP Éva: *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században. Források, formák, közvetítők*. Bp., 2001, Osiris.
- TÜSKÉS Gábor6KNAPP Éva: *Der ungarische Atlas Marianus*. Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde, 1995. 35656.
- UHR Gabriella: *Gróf Rákóczi Erzsébet levelei Esterházy Pál herceghez (1671–1704)*. Lymbus V. Szeged, 1994. 51676. (Klly.: A Lymbus Füzetek 35.)
- Új Magyar Irodalmi lexikon. 163. kötet. F szerk.: PÉTER László. Bp., 1994, Akadémiai Kiadó.
- ÚJVÁRY J. Zsuzsanna: *A ponyvásszekértől a közjó szolgálatáig. Thököly Sebestyén pályafutása*. Hadtörténeti Közlemények, 105(1992) 75693.

- Uralkodók és corvinák – Potentates and Corvinas.* Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulóján. 6. Anniversary Exhibition of the National Széchényi Library. Szerk. (Ed. by): Orsolya KARSAY. Bp., 2002, OSZK.
- URAY Piroska: *Az irénizmus Magyarországon a 16–17. század fordulóján.* In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században.* Szerk.: VARJAS Béla. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó. (Memoria saeculorum Hungariae, 5.) 1876208.
- Urbaria et Conscriptioes.* Gy. jt.: BARANYAI Béláné, CSERNYÁNSZKY Mária. Bp., 1981. (Az MTA M. vészettörténeti Kutatócsoport kiadványai 6.)
- Utazások a régi Európában. Peregrinációs levelek, útleírások és útinaplók (1580–1709).* Kiad.: BINDER Pál. Bukarest, 1976, Kriterion Kiadó. 53674.
- VALACH, Július: *Vplyv školstva na vývoj gymnaziálnej knižnice v Prievidzi v rokoch 1666–1918.* Kniha '87. Martin, 1988. 946100.
- VARGHA Anna: *Iustus Lipsius és a magyar szellemi élet.* Bp., 1942. (Értekezések a magyarországi latinság köréből 1, 7.)
- VARJÚ Elemér: *Magyar könyvgyűjtők ex librisei.* MKsz, 1895. 1936204.
- VÁRKONYI Ágnes, R.: *A rejtőzködő Murányi Vénus.* Bp., 1987, Helikon. (Labirintus)
- VÁRKONYI Ágnes, R.: *A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1664–1671.* In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk.: FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György. Bp., 2002, MTA TTI. 4236459.
- VÁRKONYI Ágnes, R.: *Comenius és a vesztfáliai béke Európája.* In: *U : Europica varietas – Hungaria varietas. Tanulmányok.* Bp., 1994, Akadémiai Kiadó. 62675.
- VÁRKONYI Ágnes, R.: *Erdély és a törökkérdés Pázmány politikájában.* In: *U : Europica varietas – Hungaria varietas. Tanulmányok.* Bp., 1994, Akadémiai Kiadó.
- VÁRKONYI Ágnes, R.: *Intézmények, iskolák, könyvtárak, nyomdák.* In: *Magyarország története, 1686–1790.* F. szerk.: EMBER Gy. z. óHECKENAST Gusztáv. Bp., 1989, Akadémiai Kiadó. 2986305.
- VÁRKONYI Ágnes, R.: *Iskolák, könyvtárak, nyomdák.* In: *Erdély története.* F. szerk.: KÖPECZI Béla. Bp., 1986, Akadémiai Kiadó. 9356940.
- VÁRKONYI Ágnes, R.: *Ismeretlen kuruc vers és politikai háttér.* ItK, 1979. 71681.
- VÁRKONYI Ágnes, R.: *Zrínyi Ilona. „Európa legbátrabb asszonya” és „Avrupa'nin en cesur kadini”.* Bp., 2008, Magyar-Török Baráti Társaság.
- VÁRKONYI Ágnes, R.: *Zrínyi szövetségselevele.* In: *U : Europica varietas – hungarica varietas. Tanulmányok.* Bp., 1994, Akadémiai Kiadó. 996109.
- VÁRKONYI Ágnes: *Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok.* Bp., 2010, Argumentum.
- VÁRKONYI Gábor: *Arisztokrata társasági élet a kora újkori Magyarországon.* In: *Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára.* Szerk.: ABLONCZY Balázs. Bp., 2002. 1406149.
- VÁSÁRHELYI Judit: *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai I. Náprági Demeter könyvtára. – II. Az „erdélyi” gyűjtemény.* MKsz, 1980. 1176130., 2306263.
- VASS Miklós: *Kornis György külföldi tanulása. (Adalék külföldi iskolázásunk történetéhez).* Keresztény Magvet , 47(1912) 2096229.
- VELENCZEI Katalin: *A Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa.* Bp. Székesfehérvár, 2008, OSZK, SzPK.
- VERONA, Eva: *Prinosi povijesti Sveučilišne knjižnice u Zagrebu u prvome razdoblju njena života 1607–1773.* In: *Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših daka i profesora zagrebačke klasične gimnazije 350-godišnjem jubileju, 1607–1957.* Zagreb, 1957.
- Veszedelemes olvasmányok. Erotikus illusztrációk a 18. századi francia irodalomban.* Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtár, a Tony Fekete Magángyűjtemény, a Bibliothèque

- ationale de France, az Österreichische Nationalbibliothek és a Biblioteca Jude ean ŐA. D. Xenopolő, Arad egyőttm kődésében. ő *Les lectures dangereuses. L'illustration érotique dans la littérature française du 18e siècle*. Exposition organisée par la Bibliothèque nationale Széchényi, en collaboration avec Tony Fekete, la Bibliothèque nationale de France, la Bibliothèque nationale autrichienne et la bibliothèque départementale ŐA. D. Xenopolő d'Arad. Szerk.: GRANASZTŐI Olga, KOVÁCS Ilona. Bp., 2007, OSZK.
- VIRÁG Éva, KÜNSTLERNÉ: *Esterházy (I.) Miklős*. In: *Magyar Mővelődéstörténeti Lexikon. II. kötet. Calcagnini–Falkoner*. F szerk.: K SZEGHY Péter. Bp., 2004, Balassi Kiadó. 4096 411.
- VIRÁG Éva, KÜNSTLERNÉ: *Esterházy (II.) Miklős*. In: *Magyar Mővelődéstörténeti Lexikon. II. kötet. Calcagnini–Falkoner*. F szerk.: K SZEGHY Péter. Bp., 2004, Balassi Kiadó. 4116 414.
- VIRÁG Éva, KÜNSTLERNÉ: *Esterházy (II.) Pál Antal*. In: *Magyar Mővelődéstörténeti Lexikon. II. kötet. Calcagnini–Falkoner*. F szerk.: K SZEGHY Péter. Bp., 2004, Balassi Kiadó. 4246425.
- VISEGRÁDI János: *A kegyesrendiek sátoraljaőjhelyi könyvtárának ismertetése*. In: *A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló sátoraljaőjhelyi római katolikus Főgimnázium értesítője az 1909–1910-ik tanévről*. Szerk.: NYILASSY Károly. Sátoraljaőjhely, 1910, Zemplén Kiadó. 3649.
- VISKOLCZ Noémi: *XVII. századi ismeretlen hazai kisnyomtatványok a Magyar Országos Levéltárból*. MKsz, 2007. 1856199.
- VISKOLCZ Noémi: *Kié a könyvtár? I. Lipót kísérlete a Bibliotheca Corviniana maradványainak megszerzésére*. In: *Acta Historiae Litterarium Hungaricarum. Tomus XXIX. Ötvös Péter Festschrift*. Szerk.: FONT Zsuzsa, KESERŐ Gizella. Szeged, 2006, SZTE BTK. 2836288.
- VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy Ferenc pottendorffi udvara és könyvtára*. Bp., 2011. (A Kárpát-medence koraőjkori könyvtárai) ő el készületben.
- VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy Ferenc Rómában*. In: *Tanulmányok Bitskey István 70. születésnapjára*. Szerk.: FAZAKAS Gergely. Debrecen, 2010. (el készületben)
- VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy Ferenc*. In: *Magyar Mővelődéstörténeti Lexikon*. F szerk.: K SZEGHY Péter, VIII. köt. Bp., 2008, Balassi Kiadó. 64670.
- VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy III. Ferenc győjteményei*. Századok, 2010. 4. szám, 8736894.
- VISKOLCZ Noémi: *Peter Lambeck budai utazása a corvinákért 1666-ban*. MKsz 2009. 1496 188.
- VISKOLCZ Noémi: *őjabb adatok a Nádasdy Mausoleumról*. Kultúra és Közösség. M vel déselméleti folyóirat, 2006/1. szám, 75680.
- VISKOLCZ Noémi: *Ungarische Königsbilder in Nürnberg im 17. Jahrhundert. Ein Rechtsstreit über die Königsbilder des „Mausoleum“*. Ungarn-Jahrbuch, 28(200562007), 3616368.
- VITA Zsigmond: *A XVIII. századi Erdély képe Hermányi Dienes József munkáiban*. In: VITA Zsigmond: *Mővelődés és népszolgálat*. Bukarest, 1983, Kriterion Könyvkaidó. 65679.
- VITA Zsigmond: *Bethlen Gábor könyvtára és utasításai*. In: U : *Mővelődés és népszolgálat*. Bukarest, 1983, Kriterion. 8615.
- VITA Zsigmond: *Bethlen Gábor könyvtára*. MKsz, 1965. 2216227.
- „Vitéz-e avagy ájtatos?” I. Batthyány Ádám sajátkezőű bűnlajstroma s „némely fontos kicsiség”. Kiad.: SZILASI László. Szeged, 1989, JATE. (Peregrinatio Hungarorum, 3.)
- Vörösmarti Mihály kálvinista prédikátor megtérése históriája. Sajtó alá rend.: JANKOVICS József, NYERGES Judit. Bp., 1992, Argumentum Kiadó.

- WACHSTEIN, Bernhardt: *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt und den Siebengemeinden*. Wien, 1926, Braumüller.
- A Wesselényi-összeesküvés. Beszámoló a perről és a kivégzésekről (Bécs, 1671). Hasonmás. Szerk. W. SALGÓ Ágnes, tanulmány G. ETÉNYI Nóra. Bp., 2005, Helikon Kiadó, OSZK. (Magyar Helikon)
- WIX Györgyné: *Néhány adalék a kismartoni nyomda történetéhez*. MKsz, 1965. 1386140.
- WÖRSTER, Peter: *Humanismus in Olmütz. Landesbeschreibung, Stadtlob und Geschichtsschreibung in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. Marburg, 1994, Elwert. (Kultur- und geistesgeschichtliche Ostmitteleuropa-Studien, Bd. 5.)
- ZÁTONYI Sándor: *A reformáció kori Csepregi Kollégium*. Magyar Pedagógia, 91(1991) 364. szám, 2156230.
- ZELLINGER, Alois: *Pantheon Tyrnaviense*. Trnava, 1931, typis Soc. S. Adalberti.
- ZIMÁNYI Vera: *Die Hofhaltung und Lebensweise der Esterházy im XVII. Jahrhundert*. In: *Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum*. Symposium im Rahmen der šSchlaininger Gespräche vom 20623. September 1995 auf Burg Schlaining. Red. von Rudolf KROPF, Gerard SCHLAG. Eisenstadt, 1998, Burgenländisches Landesmuseum Eisenstadt. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 98.) 2576276.
- ZOLNAI Béla: *II. Rákóczi Ferenc könyvtára*. Magyar Bibliofil Szemle, 1925/26. 6. szám, 36 20. (külön is megjelent: Bp., 1926, Kir. M. Egyetemi Nyomda)
- ZOLNAI Béla: *Rákóczi bécsújhelyi olvasmányai*. ItK, 1955. 2886295.
- ZOVÁNYI Jen : *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Sajtó alá rend.: LADÁNYI Sándor. Bp., 1977, Akadémiai Kiadó. (Humanizmus és reformáció, 6.)
- ZOVÁNYI Jen : *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. jav. és b v. kiad. Szerk.: LADÁNYI Sándor. Bp., 1977. 182.
- A Zrínyiek a magyar és a horvát historiában*. Szerk.: BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Bp., 2007, Zrínyi Kiadó.
- ZVARA Edina: *A Listi-család tagjainak könyvei*. In: „Apró cseppekből lesz a zápor.” Bakonyi Géza emlékkönyv. Szerk.: HEGYI Ádám, SIMON Melinda. Szeged, 2008, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, (Habent sua fata libelli, IV.) 45670.
- ZVARA Edina: *Ceglédi Szabó Pál könyvei az Esterházy gyűjteményben*. MKsz, 2011. (el készületben)
- ZVARA Edina: *Ismert possessorok könyvei az Esterházy-könyvtárban cím .* MKsz, 2011. 1. szám (el készületben)
- ZVARA Edina: *Kanizsai Pálfi János (158261641) könyvei Esterházy Pál gyűjteményében*. MKsz, 2010. 3866398.
- ZSÁK J. Adolf: *Czobor Mihály, a Charicilia első magyar fordítója*. ItK, 1902. 53662.

Rövidítések

- ADATTÁR 11. *A magyar könyvkultúra múltjából. IVÁNYI Béla cikkei és anyaggyűjtése.* Sajtó alá rend. és a függelékét összeáll.: HERNER János, MONOK István. Szeged, 1983, JATE Központi Könyvtár.
- ADATTÁR 13/1. *Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657.* Sajtó alá rend.: VARGA András. Munkatárs: MONOK István. Utószó: MONOK István, VARGA András. Bp.óSzeged, 1986. MTA Könyvtára.
- ADATTÁR 13/2. *Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588–1721.* Sajtó alá rend.: FARKAS Gábor, VARGA András, KATONA Tünde, LATZKOVITS Miklós. Szerk.: MONOK István. Szeged, 1992, Scriptum.
- ADATTÁR 13/3. *Magyarországi magánkönyvtárak III. Bányavárosok olvasmányai 1533–1750.* Sajtó alá rend.: VILIAM I AJ, KEVEHÁZI Katalin, MONOK István, VISKOLCZ Noémi. Szerk.: Monok István. Bp.ó Szeged, 2003, OSZKóScriptum.
- ADATTÁR 13/4. *Magyarországi magánkönyvtárak IV. 1552–1740.* Sajtó alá rend.: BAJÁKI Rita, BUJDOSÓ Hajnalka, MONOK István, VISKOLCZ Noémi. Szerk.: MONOK István. Bp., 2009, OSZK.
- ADATTÁR 15. *Kassa város olvasmányai, 1562–1731.* Sajtó alá rend.: GÁCSI Hedvig, FARKAS Gábor, KEVEHÁZI Katalin, LÁZÁR István Dávid, MONOK István, NÉMETH Noémi. Szerk.: MONOK István. Szeged, 1990, JATE.
- ADATTÁR 16/2. *Erdélyi könyvesházak II. Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely.* Sajtó alá rend.: MONOK István, NÉMETH Noémi, TONK Sándor. Szerk.: MONOK István. Szeged, 1991, Scriptum.
- ADATTÁR 16/3. *Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757. A Bethlen-család és környezete. Az Apafi-család és környezete. A Teleki-család és környezete. Vegyes források.* Sajtó alá rend.: MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András. Szerk.: MONOK István. Szeged, 1994 [1995], Scriptum.
- ADATTÁR 18/1. *Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721.* Hrsg. von Tibor GRÜLL, Katalin KEVEHÁZI, József László KOVÁCS, István MONOK, Péter ÖTVÖS, Katalin G. SZENDE. Red. von István MONOK, Péter ÖTVÖS, Harald PRICKLER. Szeged, 1994, ScriptumóBurgenländisches Landesarchiv.
- ADATTÁR 18/2. *Lesestoffe in Westungarn II. Kőszeg (Güns), Rust (Ruszt), Eisenstadt (Kismarton), Forchtenstein (Fraknó) 1535–1740.* Hrsg. von Tibor GRÜLL, Katalin KEVEHÁZI, Károly KOKAS, István MONOK, Péter ÖTVÖS, Harald PRICKLER. Red. von István

- MONOK, Péter ÖTVÖS. Szeged, 1996, ScriptumóBurgenländisches Landesarchiv.
- BIBL. ZRINIANA 1991. *A Bibliotheca Zriniana története és állománya – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana.* Írták és összeáll.: HAUSNER Gábor, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, ORLOVSZKY Géza. Szerk.: KLANICZAY Tibor. Bp., 1991, Argumentum KiadóóZrínyi Kiadó. (Zrínyi Könyvtár, 4.)
- ItK Irodalomtörténeti Közlemények
- KKK I. MONOK 1996. MONOK István: *A Rákóczi-család könyvtárai – Bibliotheken der Familie-Rákóczi. 1588–1660.* Szeged, 1996. Scriptum. (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, I.) 7629.
- KKK IV. KOLTAI 2002. KOLTAI András: *Batthyány Ádám és könyvtára.* Bp.óSzeged, 2002, OSZKóScriptum Rt. (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai ó Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, IV.)
- MKsz Magyar Könyvszemle
- MONOKÓÖTVÖSÓZVARA 2004. *Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert.* Hrsg. von István MONOK, Péter ÖTVÖS. Band II: István MONOKóPéter ÖTVÖSóEdina ZVARA: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek.* Eisenstadt, 2004. (Burgenländische Forschungen. Sonderband XXVI.)
- NAGY IVÁN NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* IóXIII. kötet. Pest, 1857ó1868. (hasonmás kiadás: Bp., 1987, Helikon Kiadó)
- RMK SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár* I. kötet. Az 1531-t 11711-ig megjelent magyar nyelv hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Bp., 1879.
- SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár* II-dik kötet. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelv hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Bp., 1885.
- Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár című munkájának I–II. kötetéhez. Pótlások és igazítások, 1472–1711. – Appendix ad I–II tomos operis Caroli Szabó Régi Magyar Könyvtár – Bibliographia Hungarica Vetus. Additiones et emendationes 1472–1711.* Egybeállította: SZTRIPSZKY Hiador. Bp., 1912, Fritz nyomda (Hasonmás kiad.: Bp., 1967, Országos Széchényi Könyvtár. (Bibliographia Hungariae. Series editionum stereotyparum)

RMNy

SZABÓ Károly-HELLEBRANT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár*. III-dik kötet. Magyar szerz kt l külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelv nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Bp., 1886ó1891.; Pótlások, kiegészítések, javítások. 165. kötet. (RMK III. pótlások) BORSA Gedeon irányításával DÖRNYEI Sándor és SZÁLKA Irma munkája, Bp., 1990ó1996, OSZK.

Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473–1600. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÄFER István és KELECSÉNYI Ákos munkája. Bp., 1971, Akadémiai Kiadó.

Régi Magyarországi Nyomtatványok 1601–1635. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc és HOLL Béla munkája, FAZAKAS József, HELTAI János, KELECSÉNYI Ákos és VÁSÁRHELYI Judit közrem ködésével. Bp., 1983, Akadémiai Kiadó.

Régi Magyarországi Nyomtatványok 1636–1655. HELTAI János, HOLL Béla, PAVERCSIK Ilona és P. VÁSÁRHELYI Judit munkája, DÖRNYEI Sándor, V. ECSÉDY Judit és KÄFER István közrem ködésével. Bp., 2000, Akadémiai Kiadó.

ÚMIL

Új Magyar Irodalmi lexikon. 1-3. kötet. F szerk.: PÉTER László. Bp., 1994, Akadémiai Kiadó.

Bp.	Budapest
BTK	Bölcsészettudományi Kar
BTM	Budapest Történeti Múzeum, Budapest
EK	Egyetemi Könyvtár
ELTE	Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest
JATE	József Attila Tudományegyetem, Szeged
KLTE	Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen
KÖH	Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest
ME	Miskolci Egyetem
MNG	Magyar Nemzeti Galéria, Budapest
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
MOL	Magyar Országos Levéltár, Budapest
MTA	Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
MTA ITI	Magyar Tudományos Akadémia, Irodalomtudományi Intézet, Budapest
MTA TTI	Magyar Tudományos Akadémia, Történettudományi Intézet, Budapest
MTA ZTI	Magyar Tudományos Akadémia, Zenetudományi Intézet, Budapest
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
Pl.	Például
PPKE	Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba
SZTE	Szegedi Tudományegyetem
Uott	Ugyanott
U	Ugyan
Vö.	Vesd össze